

قرآن شريف
جي آخري ڏهاڻي جو
سنڌي تفسير

(زبده التفسير مان ورتل)

مسلمانن لاءِ ڪجهه پيا
ضروري مسائل

مهاڳ

تعريف سڀ الله جي، ۽ درود ۽ سلام اسان جي پياري پيغمبر سائين تي. ان کان پوءِ عرض ته: **اي مسلمان پيءُ ۽ مسلمان پيڻ! - الله تعاليٰ توهان تي رحمت ڪري - ڄاڻڻ گهرجي ته اسان تي چئن مسئلن جي ڄاڻ ضروري آهي:**

پهريون: علم: يعني الله تعاليٰ جي سڃاڻ، پيغمبر ﷺ جي سڃاڻ، دين اسلام جي معرفت، **ڇاڪاڻ ته الله تعاليٰ جي عبادت بنا علم جي جائز نه آهي**، ۽ جيڪو ائين ڪندو سو گمراه ٿيندو ۽ عيسائين جهڙو ڇڻبو.

ٻيو: عمل: جيڪو پڙهي ۽ ان تي عمل نه ڪري ته يهودين جهڙو ڇڻبو. انهن به پڙهيو پر عمل نه ڪيائون، ۽ هي شيطاني حيلو آهي، ته اهو انسان کي علم کان نفرت ڏيارڻ لاءِ کيس اهو بانور ڪرائيندو آهي ته هونا ڄاڻائي جي ڪري الله سائين وٽ معذور آهي، اهو نٿو سمجهي ته پڙهي سگهڻ جي باوجود نه پڙهيو، ته مٿس حجت قائم ٿي پئي. اهو قوم نوح جو حيلو آهي، جو: **﴿جَعَلُوا اَصْلِعَهُمْ فِيْ اَآذَانِهِمْ وَاسْتَعْشَوْا ثِيَابَهُمْ﴾** پنهنجون آڱريون پنهنجي ڪنن ۾ ٿي وڌائون ۽ پاڻ تي ڪپڙا ٿي ويڙهيائون، ته جيئن مٿن حجت قائم نه ٿي.

ٽيون: علم جي دعوت ڏيڻ: ڇاڪاڻ ته عالم سڳورا نبيين جا وارث آهن ۽ الله سائين بني اسرائيل تي هن ڪري لعنت وڌي جو: **﴿كَانُوا لَا يَتَنَبَّاهُوْنَ عَنْ مُنْكَرِ فَعْلُوْهُ لِيَتَسَكَّنُوْا فِى الْغُلُوْبِ﴾** اهي برائي ۾ پوندا هئا ته ان کان باز نه ايندا هئا، اها وڏي خرابي هئي جا هو ڪندا هئا، دين جي دعوت ۽ تعليم ڏيڻ فرض ڪفايه آهي، جيڪڏهن ڪن ماڻهن ان تي عمل ڪيو ته ڪو به گنهگار نه ٿيندو، ۽ جيڪڏهن ڪنهن به ان تي عمل نه ڪيو ته سڀئي گنهگار ٿيندا.

چوٿون: تڪليف تي صبر ڪرڻ: علم پڙهڻ، ان تي عمل ڪرڻ ۽ دعوت جي راه ۾ تڪليف برداشت ڪرڻ.

جهالت جي خاتمي ۽ ضروري علم جي طلب آسان ڪرڻ خاطر هن مختصر ڪتاب ۾ بقدر ضرورت حاصل ڪرڻ جهڙي شرعي علمن کي آخري ٽن سڀيارن جي تفسير سميت گڏ ڪري رهيا آهيون ڇاڪاڻ ته انهن سڀيارن جي تلاوت عام طرح بار بار ڪئي ويندي آهي، عربيءَ ۾ چوڻي آهي ته: ”جيڪا شيءِ سڄي حاصل ڪري نه سگهجي ته ان جي ڪجهه پانگي کي نه ڇڏجي“.

اسان هن ڪتاب ۾ اختصار کي مد نظر رکندي صحيح حديثن کي گڏ ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي آهي، درجہءِ ڪمال کي پهچڻ جي دعويٰ نه ٿا ڪري سگهون، ڇاڪاڻ ته اهو درجو الله تعاليٰ لاءِ خاص آهي، باقي وس آهر ڪوشش ڪئي اٿئون، سو جيڪڏهن صحيح آهي ته اها الله تعاليٰ جي توفيق، ۽ جيڪڏهن ڪا غلطي رهجي وئي آهي ته اها اسان جي ڪوتاهي ۽ شيطاني پيل چئجي، الله ۽ ان جو رسول ﷺ ان کان بري آهن، الله تعاليٰ جي رحمت ٿي تن تي جيڪي سچي نيت سان اسان جي عيبن کي اسان تائين پهچائڻ ۾ تعاون ڪن.

الله سائين انهن کي جزاءِ خير عطا فرمائي جن هن ڪتاب جي سهيڙڻ، سموهڻ، ڇپائڻ، ورهائڻ، پڙهڻ ۽ پڙهائڻ ۾ هٿ وٺايو، شال سندن محنت کي قبول فرمائي، ۽ اجر ۽ ثواب کي وڌائي، آمين.

قرآن مجيد جي تلاوت جي فضيلت

قرآن شريف الله سائين جو ڪلام آهي، ان جي فضيلت پوري دنيا جي ڪلام تي ائين آهي جيئن الله تعاليٰ جي فضيلت پنهنجي مخلوق تي، ان جو پڙهڻ زبان جي ڀلي ۾ ڀلي چڙهر آهي. قرآن شريف جي سڪڻ، سيڪارڻ ۽ تلاوت ڪرڻ جون تمام گهڻيون فضيلتون آهن، جن مان ڪجهه هيٺ ڏجن ٿيون:

قرآن شريف پڙهائڻ جو ثواب: پاڻ ﷺ جن فرمايو آهي ته: «خَيْرُكُمْ مَنْ تَعَلَّمَ الْقُرْآنَ وَعَلَّمَهُ» (پيارن مان پيارو اهو ماڻهو آهي، جيڪو قرآن شريف سکي ۽ سيڪاري بخاري شريف. قرآن شريف پڙهڻ جو ثواب: پاڻ ﷺ جن فرمايو ته: «مَنْ قَرَأَ حَرْفًا مِنْ كِتَابِ اللَّهِ فَلَهُ بِهِ حَسَنَةٌ وَالْحَسَنَةُ بِعَشْرِ أَمْثَالِهَا» (جنهن الله جي ڪتاب (قرآن شريف) مان هڪ حرف به پڙهيو، ته ان کي هڪ نيڪي ملندي ۽ اها هڪ نيڪي ڏهن نيڪين برابر هوندي). ترمذي.

قرآن شريف سڪڻ، ياد ڪرڻ ۽ ان جي تلاوت ۾ مهارت حاصل ڪرڻ جي فضيلت: پاڻ ﷺ جن فرمايو ته: «مَثَلُ الَّذِي يَقْرَأُ الْقُرْآنَ وَهُوَ حَافِظٌ لَهُ مَعَ السَّفَرَةِ الْكِرَامِ الْبَرَّةِ، وَمَثَلُ الَّذِي يَقْرَأُ الْقُرْآنَ وَهُوَ يَتَعَاهَدُهُ وَهُوَ عَلَيْهِ شَدِيدٌ فَلَهُ أَجْرَانِ» (جيڪو قرآن شريف پڙهندو ۽ اهو کيس ياد به هوندو ته اهو سڳورن پيارن ملائڪن سان گڏ هوندو، ۽ جيڪو ڏکي لڳڻ جي باوجود لاڳيتو قرآن شريف پڙهندو رهي ته ان کي ٻه ثواب ملندا، متفق عليه.

۽ پاڻ ﷺ جن فرمايو آهي ته: «يُقَالُ لِصَاحِبِ الْقُرْآنِ: اقْرَأْ وَارْتَقِ وَرَتَّلْ كَمَا كُنْتَ تُرْتَلُ فِي الدُّنْيَا فَإِنَّ مِزْلَتَكَ عِنْدَ آخِرِ آيَةٍ تَقْرَأُ بِهَا» قرآن واري کي - قيامت ۾ - چيو ويندو ته: پڙهندو هل ۽ مٿي چڙهندو هل ۽ ترتيب سان پڙهڻ دنيا ۾ ترتيب سان پڙهندو هئين، ڇا ڪاڻ ته: تنهنجي جاءِ تي آهي جتي آخري آيت پڙهي پوري ڪندين. ترمذي.

امام خطابي فرمائي ٿو: روايت آهي ته قرآن شريف جي آيتن جو ڳائڻو جنت جي ڏاڪن جيترو آهي، سو پڙهندڙ کي - آخرت ۾ - چيو ويندو ته: ايترا ڏاڪا مٿي چڙهه جيتريون قرآن شريف جون آيتون - دنيا ۾ - پڙهندو هئين، سو جنهن سڄو قرآن پڙهي پورو ڪيو هوندو ته آخرت ۾ اهو جنت جي آخري ڏاڪي تائين وڃي پهندو، ۽ جنهن ڪجهه حصو پڙهيو هوندو ته اهو اوترا ڏاڪا مٿي چڙهندو، سو جيتري تلاوت ڪندو اوترو ثواب ملندس.

اولاد کي قرآن شريف پڙهائڻ جو ثواب: پاڻ سڳورن ﷺ جن فرمايو ته: «مَنْ قَرَأَ الْقُرْآنَ وَعَلَّمَهُ وَعَجِلَ بِهِ الْبَسَ وَالِدَاهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ تَاجًا مِنْ نُورٍ صَوُّهُ مِثْلُ صَوِّ الشَّمْسِ، وَيُكْسَى وَالِدَاهُ حُلَّتَيْنِ لَا يَقُومُ لَهُمَا الدُّنْيَا، فَيَقُولَانِ: بَمَ كَسِينَا هَذِهِ؟ فَيُقَالُ: بِأَخْذِ وَلَدِكُمَا الْقُرْآنَ» (جنهن قرآن شريف پڙهيو ۽ سکيو ۽ ان تي عمل ڪيو، ته قيامت ڏينهن سندس والدين کي نور جو اهڙو تاج پهرايو ويندو، جنهن جي روشني سج جي روشني جيان هوندي، ۽ کين ٻه اهڙا پلا پهراڻ پهرايا ويندا جو سڄي دنيا انهن جي آڏو هيچ هوندي. حيران ٿي چوندا ته: هي ڇا جي ڪري اسان کي پارايا ويا آهن؟ چئبن ته: توهانجي ٻار جي قرآن شريف پڙهڻ جي ڪري). حاڪم.

آخرت ۾ قرآن شريف جي کيس پڙهندڙ لاءِ شفاعت: پاڻ سڳورن ﷺ جن فرمايو ته: «اَقْرَأُوا الْقُرْآنَ فَإِنَّهُ يَأْتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ شَفِيعًا لِأَصْحَابِهِ» (قرآن پڙهو، ڇاڪاڻ ته قيامت ڏينهن اهو پنهنجي دوستن لاءِ سفارشي ٿي ايندو). مسلم.

۽ پاڻ ﷺ جن فرمايو ته « الصَّيَامُ وَالْقُرْآنُ يَشْفَعَانِ لِلْعَبْدِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ... » (روزا ۽ قرآن قيامت ڏينهن ٻانهي لاءِ شفاعت ڪندا) احمد - حاڪم.

قرآن جي تلاوت ۽ درس لاءِ گڏ ٿيندڙن جو ثواب: نبي سائين ﷺ فرمايو ته: « مَا اجْتَمَعَ قَوْمٌ فِي بَيْتٍ مِنْ بُيُوتِ اللَّهِ تَعَالَى يَتْلُونَ كِتَابَ اللَّهِ وَيَتَدَارَسُونَهُ بَيْنَهُمْ إِلَّا نَزَلَتْ عَلَيْهِمُ السَّكِينَةُ، وَعَشِيَتْهُمْ الرَّحْمَةُ وَحَفَّتَهُمُ الْمَلَائِكَةُ وَذَكَرَهُمُ اللَّهُ فِيمَنْ عِنْدَهُ » (جڏهن به ڪي ماڻهو الله سائين جي گهرن مان ڪنهن گهر ۾ قرآن شريف جي تلاوت ڪرڻ ۽ ان کي سکڻ خاطر گڏ ٿين ٿا ته مٿن سڪينت نازل ٿئي ٿي ۽ کين رحمت ڏيکي ٿي ۽ کين ملائڪ وڪوڙي وڃن ٿا، ۽ الله تعاليٰ انهن جو تذڪرو انهن ملائڪن سان ڪري ٿو جيڪي وٽس آهن) ابو داؤد.

قرآن پڙهڻ جا آداب: علامه ابن ڪثير جيڪي آداب ذڪر ڪيا آهن تن مان هي ته: قرآن شريف کي ناپاڪائيءَ سان نه هٿ لائجي ۽ نه پڙهجي، تلاوت کان اڳ ڏنڊڻ ڪجي. سٺو لباس پائجي، قبلي ڏانهن منهن ڪري ويهجي، اوباسي اچي ته تلاوت بند ڪجي، تلاوت دوران بنا ضرورت نه ڳالهائجي، حاضر دماغ رهجي. ثواب واري آيت تي وقف ڪري ثواب طلب ڪرڻ گهرجي، ۽ عذاب کان ڊيڄارڻ واري آيت تي بيهي پناهه گهرجي، قرآن شريف کليو نه رکجي ۽ نه مٿس ڪا شيءِ رکجي، پڙهندڙ تلاوت ڪرڻ مهل هڪ ٻئي کان ڏاڍيان نه پڙهن، بازار ۽ لڙواري جاين ۾ تلاوت نه ڪجي.

قرآن ڪيئن پڙهجي؟: حضرت انس رضي الله عنه کان نبيءَ ﷺ جي تلاوت بابت پڇيو ويو، چيائين ته: چڪي چڪي پڙهندا هئا، بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ پڙهندا هئا ته بِسْمِ اللَّهِ کي چڪيندا هئا ۽ الرَّحْمَنِ کي چڪيندا هئا ۽ الرَّحِيمِ کي چڪيندا هئا. بخاري.

تلاوت جي ثواب جي پيٽائي: جيڪو به قرآن جي تلاوت الله خاطر ڪندو، تنهن کي اجر ملندو، پر اهو اجر دل جي حاضري، سوچ ۽ سمجه سان تلاوت ڪرڻ ڪري وڌي ويندو آهي، جو هڪ حرف جي بدلي ڏهه نيڪيون... ويندي ست سؤ نيڪين تائين وڌنديون آهن.

ڏينهن رات ۾ قرآن پڙهڻ جو مقدار: نبي ڪريم ﷺ جا اصحاب سڳورا روزانو تلاوت ڪرڻ جو حصو مقرر ڪندا هئا، ستن ڏينهن کان اڳ ختم پوري ڪرڻ تي هميشگي نه ڪندا هئا، بلڪ تن ڏينهن کان اڳ ختم پوري ڪرڻ کان منع آئي آهي.

سو منهنجا پيارا پاء! ڪوشش ڪر ته قرآن پڙهڻ لاءِ ڪجهه وقت مقرر ڪر. روزانو تلاوت جو پاڻ لاءِ مقدار طئي ڪر، ڪجهه به ٿي پئي ان کي نه ڇڏ، ٿوري محنت هميشگي سان ڪرڻ واري ان گهڻي محنت کان بهتر آهي جيڪا ڪري وري ڇڏي ڏجي، غفلت ۽ ننڊ جي صورت ۾ ٻئي ڏينهن ان کي قضاء ڪجي، پاڻ سڳورن ﷺ جن فرمايو ته: « مَنْ نَامَ عَنْ حُزْبِهِ أَوْ عَنْ شَيْءٍ مِنْهُ فَقَرَأَهُ فِيمَا بَيْنَ صَلَاةِ الْفَجْرِ وَصَلَاةِ الظُّهْرِ كُتِبَ لَهُ كَأَنَّمَا قَرَأَهُ مِنَ اللَّيْلِ » (جيڪو تلاوت جي مقرر ڪيل سڄي ورد يا ان جي ڪجهه حصي تلاوت ڪرڻ کان اڳ سمهي پيو ۽ ٻئي ڏينهن فجر ۽ ظهر نمازن جي وچ ۾ پڙهي ڇڏيائين ته ان کي رات جي تلاوت وارو ثواب ملندو. مسلم. قرآن کي ڇڏڻ يا ڪنهن به طريقي وسارڻ، جيئن تلاوت نه ڪرڻ، يا ترتيب سان نه پڙهڻ، غور سان نه پڙهڻ، يا ان تي عمل نه ڪرڻ، يا ان سان روحاني شفا حاصل نه ڪرڻ وارن مان نه ٿي ٿي.

﴿١﴾ (إياك نعبد وإياك نستعين) (تنهنجي ئي عبادت ڪريون ٿا ۽ توکان ئي مدد گهرون ٿا) ڪنهن ٻئي جي نه عبادت ٿا ڪريون ۽ نه کائس مدد ٿا گهرون. ۽ (عبادت) عربيءَ ۾ انتهائي درجي جي نوڙت ۽ انڪساري سان پانهپ کي چئبو آهي، ۽ شريعت ۾ ڪامل محبت، نوڙت ۽ ڊپ جي ميلاپ جو گڏيل نالو آهي، هتي عبادت کي استعانت کان پهريون آندو ويو آهي، ڇاڪاڻ ته اها ئي مدد گهرڻ جو ذريعو ۽ وسيلو آهي، حضرت ابن عباس رضي الله عنه (وياك نستعين) جو تفسير بيان ڪندي فرمايو آهي ته: اي اسانجا پالڻهار! تنهنجي ئي توحيد ٿا بيان ڪريون ۽ توکان ئي ڊڄون ٿا، ڪنهن ٻئي کان هرگز نه، ۽ تنهنجي فرمانبرداري ۽ پنهنجي سڀني ڪمن لاءِ توکان ئي مدد ٿا گهرون.

﴿٢﴾ (اهدنا الصراط المستقيم) (اسان کي سٺين راه ڏيکار) هدايت به قسم آهي: ١- هدايت توفيق: اها الله سائين سان خاص آهي. جيئن فرمايائين: ﴿إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ﴾ (اي پيغمبر! جنهن کي تون گهرين، تنهن کي هدايت نٿو ڏئي سگهين، پر الله ئي جنهن کي وڻيس هدايت ٿو ڏئي) سورت القصص: ٥٦. ٢- ڏس ڏيڻ ۽ راهنمائي ڪرڻ واري هدايت: اها پيغمبرن ۽ سندن تابعدار عالمن ۽ تبليغ ڪرڻ وارن پاران هوندي آهي، جيئن فرمايائين: ﴿وَأَنَّكَ لَتَهْدِي إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ﴾ (اي پيغمبر! بيشڪ تون سٺين راه ڏانهن راهنمائي ڪندو آهين) سورت شوريٰ ٥٢.

هيءَ - فاتح واري - آيت پنهني قسمن واري هدايت جي معنيٰ تي دلالت ڪري رهي آهي، ڇاڪاڻ ته الله سائين ئي پلائي جي توفيق ڏيندڙ آهي ۽ اهو ئي اسانجي راهنمائي لاءِ پيغمبر موڪليندڙ آهي، عربيءَ ۾ ”الصراط المستقيم“ اهڙي راه کي چئبو آهي جنهن ۾ ڪوڙو ڪوڙ نه هجي، ۽ هتي مراد: اسلام وارو رستو آهي.

﴿٣﴾ (صراط الذين أنعمت عليهم) (انهن واري راه جن تي تو نعمت ڪئي) جن جو ذڪر: ﴿وَمَنْ يُطِعِ اللَّهَ وَالرَّسُولَ فَأُولَٰئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصَّادِقِينَ وَالشَّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ وَحَسُنَ أُولَٰئِكَ رَفِيقًا﴾ سورت النساء: ٦٩ واري آيت ۾ آيو آهي، اهي آهن پيغمبر، صديق، شهيد ۽ صالح.

(غير المغضوب عليهم) (نه ڏمر هيٺ آيلن واري واٽ) اهي آهن يهودي، جن حق سڃاڻي کيس ڇڏي ڏنو ۽ ڄاڻي وائي ان کان هٽي ويا، ان ڪري الله جي ڏمر جا حقدار بڻيا.

سورة الفاتحة

هن سورت جو نالو ”فاتحة“ (شروعات) رکيو ويو آهي، ڇاڪاڻ ته قرآن شريف جي شروعات انهيءَ سان ٿئي ٿي، ۽ قرآن شريف لکندڙ به پهريون اها ئي سورت لکندو آهي، تلاوت ڪندڙ به پهريون اها ئي سورت پڙهندو آهي، حالانڪ اها نزول جي اعتبار سان پهرين سورت نه آهي، ڪي چون ٿا ته اها مڪي ۾ لٽي، ۽ ڪن جو چوڻ آهي ته مديني ۾ نازل ٿي، انهيءَ کي (فاتحة الكتاب) قرآن جو مهاڳ، (ام الكتاب) قرآن جو اصل، (السيب المٺاني) بار بار پڙهندڙ ست آيتون، (سورة الحمد) ساره واري سورت (سورة الصلوة) نماز واري سورت، (الواقية) حفاظت ڪندڙ، به چئبو آهي، هن جي فضيلت ڪئي حديثن ۾ بيان ٿيل آهي، انهن مان هڪ هيءَ ته: نبي ڪريم صلى الله عليه وسلم جن فرمايو ته: «الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ هِيَ السَّبْعُ الْمَثَانِي، وَالْقُرْآنُ الْعَظِيمُ الَّذِي أُوتِيْتَهُ» (الحمد لله رب العالمين ئي بار بار پڙهندڙ ست آيتون ۽ وڏي عظمت وارو قرآن آهي، جيڪو مون کي عطا ڪيو ويو آهي) بخاري ۽ احمد.

﴿١﴾ (بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ) (الله بيحد مهربان، نهايت باجهاري جي نالي سان شروع). (بسم الله) هر سورت جي مهاڳ ۾ ان سورت جي آيت نه آهي بلڪ اها سورتن جي وچ ۾ فاصلي جي نشاني آهي، هر سورت جي منڍ ۾ ان جو پڙهڻ مستحب آهي، سورت توبه جي شروع ۾ مڪروه آهي.

(الله) الله سائين جو ذاتي نالو آهي، ان ذات کان سواءِ ڪنهن ٻئي تي نه ڳالهائبو آهي. (الال) معنيٰ: ”معبود“ کان ورتل آهي، اڳ هر حق ۽ باطل معبود لاءِ استعمال ڪيو ويندو هو، پر پوءِ پهرين لامر کان بعد واري الف کي ختم ڪري (الله) چوڻ سان رڳو سچي بر حق معبود لاءِ مخصوص ٿي ويو.

(الرحمن الرحيم) (معنيٰ: وڏو مهربان، نهايت باجهارو) رحمت مان ورتل به نالا آهن، (رحمن) ۾ (رحيم) کان وڌيڪ مبالغوي واري معنيٰ آهي، ۽ (رحمن) الله سائين کان سواءِ ڪنهن ٻئي کي نه چئبو آهي.

﴿٢﴾ (الحمد لله) (سڀ ساره الله کي جڳائي) الحمد جي معنيٰ آهي: هر جڳائي ۽ پلائي تي زبان سان ساره ڪرڻ، (الحمد) رڳو زباني ساره ڪرڻ کي چئبو آهي، باقي (شڪر) زبان، دل ۽ بين عضون سان به ٿيندو آهي ۽ شڪر نعمت جي بدلي ٿيندو آهي، باقي (حمد) سارهيل جي ڪماليٽ جي ڪري ٿيندو آهي، پيل ان جي بدلي نعمت نه به هجي، الله سائين لاءِ حمد ۽ شڪر پئي استعمال ڪبا آهن.

(رب العالمين) (سڀني جهانن جو پالڻهار) رب: الله سائين جي مبارڪ نالن مان هڪ نالو آهي، غير الله لاءِ نسبت سان چئبو آهي، جيئن چئجي: هي ماڻهو جاءِ جو مالڪ آهي. رب: معنيٰ: مالڪ - سائين - اصلاح ڪندڙ - تدبير ڪندڙ - معبود، (العالمين): (عالم) جو جمع آهي، يعني الله کان سواءِ باقي سڄي ڪائنات، ۽ عالم چئن سمجه وارن جنسن: انسان - جن - ملائڪ ۽ شيطان لاءِ ڳالهائبو آهي.

﴿٣﴾ (الرحمن الرحيم) جيئن ته الله سائين جي صفت (رب العالمين) ۾ ترهيب (دبدي) واري معنيٰ هئي، تنهن ڪري ان جي پٺيان ترغيب خاطر (الرحمن الرحيم) (وڏو مهربان، نهايت باجهارو) چئي ترهيب ۽ ترغيب پنهني صفتن کي ملائي بيان ڪيائين ته جيئن سندس فرمانبرداري لاءِ مددگار ثابت ٿين.

﴿٤﴾ (مالك يوم الدين) (بدلي جي ڏينهن جو مالڪ آهي) پنهنجي فعل ۽ پنهنجي ذات پاڪ سان، (يوم الدين) مالڪ پاران پنهنجي پانهن جي بدلي وارو ڏينهن، حضرت قتادة فرمائي ٿو ته: ”يوم الدين“ اهو ڏينهن آهي جنهن ڏينهن الله سائين پنهنجي پانهن کي سندن عملن جو بدلو ڏيندو. يعني جزا يا سزا ڏيندو.

هو. (۱) الله ٻڌو ٿي توهان پنهنجي جو پاڻ ۾ ڳالهائڻ يعني جنهن باري ۾ هڪٻئي سان ڳالهائيو ٿي. (بيشڪ الله ٻڌندڙ، ڏسندڙ آهي).
(2) (جيڪي ماءُ ٿا ڇوڻ توهان مان پنهنجي زالن کي) “ظهار” جي معنيٰ آهي ته: مڙس پنهنجي زال کي چوي ته: تون مون لاءِ منهنجي ماءُ جي پٺيءَ وانگر آهين. يعني ماءُ وانگر حرام آهين، ان کي سڀئي عالم ظهار ٿا چون. (اهي سندن مائرون نه آهن) اهو انهن جو ڪوڙو آهي، انهيءَ جملي ۾ ظهار ڪرڻ وارن لاءِ ڌمڪي ۽ کين مات ڪرائڻ آهي. (سندن مائرون رڳو اهي آهن جن کين چئبو آهي) يعني چئندڙين کان سواءِ ٻيون سندن مائرون نه ٿيون ٿي سگهن. (اهي بلڪل خراب ڳالهه ٿا چون ۽ ڪوڙ ٿا هڻن). يعني انهن جو ائين چون تمار بري ڳالهه آهي، جنهن جي شريعت مذمت ڪري رهي آهي، جو اهي سندن جن زالن سان همبستر ٿيندا آهن تن کي ماءُ سان مشابهت ڏئي رهيا آهن، انهيءَ ۾ ماءُ جي وڏي توهين آهي، (زور): معنيٰ: ڪوڙو. (۲) بيشڪ الله معاف ڪندڙ، بخشيندڙ آهي جو اهڙي برائيءَ کان بچائڻ خاطر ڪفارو مقرر ڪيائين.

(3) (جيڪي پنهنجين زالن کي (پاڻ تي) ماءُ وانگر ٿا چون، وري پنهنجي چٽي کان ڦري ٿا وڃن) يعني وري صحبت ڪرڻ جو ارادو ٿا ڪن. (ته (مٿن) هڪ ٻانهو آزاد ڪرڻ آهي) يعني ٻانهو هجي يا ٻانهي، سندس اهڙي ڇوڻ جي ڪري. (هڪٻئي کي هٿ لائڻ کان اڳ) هٿ لائڻ کان اڳ مان مراد: همبستر ٿيڻ آهي، تنهن ڪري ظهار ڪندڙ کي ڪفاري ڏيڻ کان اڳ ميلاپ ڪرڻ جائز نه آهي. (اهو) مٿي بيان ٿيل حڪم (نصيحت ڪجي ٿي توهان کي ان سان) يعني توهان کي ان جو حڪم ٿا ڪريون، يا وري ظهار ڪرڻ کان توهان کي جهٽڪيون ٿا. (۲) توهان جيڪي ڪجهه ڪريو ٿا تنهن جي الله چڱيءَ طرح خبر رکندڙ آهي).

(4) (پوءِ جيڪو ٻانهو نه لهي ته روزا رکي ٻه مهينا لاڳيتو، هٿ لائڻ کان اڳ) يعني جنهن ماڻهوءَ وٽ پنهنجو ٻانهو نه هجي ۽ خريد ڪرڻ جيتري قيمت به نه هجيس، يا وري ٻانهو مليو ئي نه جو کيس خريد ڪري، ته مٿس ٻه مهينا لاڳيتو روزا رکڻ واجب آهي، جيڪڏهن وچ ۾ بنا عذر جي روزو نه رکيائين ته وري ٻيهر شروع ڪري، ۽ جيڪڏهن انهيءَ وچ ۾ رات جو يا ڏينهن جو ساڻس همبستر ٿيو ته به ٻيهر موٽائي شروع ڪري. (پوءِ جنهن کي طاقت نه هجي) يعني ٻه مهينا لاڳيتو روزن رکڻ جي سگهه نه هجيس، (ته پوءِ سٺ مسڪينن کي کاڌو ڪرائڻ آهي) هر مسڪين کي اڌ تويو (تقريباً پوٽان ٻه ڪلو گرام) ڪٽڪ يا کجور يا چانور وغيره ڏئي، يا هر هڪ کي تيار ٿيل کاڌو ڍڙو ڪري ڪرائي، يا کين ايترو ڪجهه ڏئي جو ڍڙو ڪري سگهن.

(اهو هن ڪري آهي ته جيئن الله ۽ سندس رسول جي حڪم کي اوهين مڃيو) يعني اهو حڪم اسان هن ڪري لاڳو ڪيو ته جيئن اوهان يقين ڪريو ته اهو الله جو حڪم ۽ ان جي شريعت آهي ۽ سندس شرعي حدود جو خيال رکو ۽ انهن کي نه اورانگهيو ۽ “ظهار” - جنهن جي پڇڙائي ۽ ڪوڙ هجڻ بيان ٿي گذريو - ان ڏانهن وري نه موٽو. (۲) (اهي) بيان ٿيل حڪم (الله جون حدون آهن) ته جيئن ان جي مقرر ڪيل حدن کي نه اورانگهيو ۽ چٽو ڪري اوهان کي ٻڌايو ته ظهار ڪرڻ گناه آهي ۽ ان جو بيان ٿيل ڪفارو معافي ۽ بخشش جو ڪارڻ آهي. (۲) منڪرن لاءِ) جيڪي الله جي حدن جي پاسداري نه ٿا ڪن (درناڪ عذاب آهي) اهو دوزخ وارو عذاب آهي.

(5) (بيشڪ جيڪي الله ۽ ان جي رسول جي مخالفت ٿا ڪن، (بحدون) جي معنيٰ آهي: جهڳڙو ڪرڻ، يا دشمني رکڻ ۽ مخالفت ڪرڻ. (خوار ڪيا ويا جيئن انهن کان اڳيان خوار ڪيا ويا) يعني

سُورَةُ الْجِنِّ اَلْاٰلِیْنَ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

قَدْ سَمِعَ اللّٰهُ قَوْلَ الَّذِي جُعِدَ لَكَ فِي زَوْجِهَا وَشَتَّىٰ اِلَى اللّٰهِ

وَاللّٰهُ يَسْمَعُ تَحَاوُرَكُمَا اِنَّ اللّٰهَ سَمِیْعٌ بَصِیْرٌ ۝۱ الَّذِیْنَ یُظْهِرُوْنَ

مِنْكُمْ مَنْ نَسَا بِهَمَّ مَا هُنَّ اَمْهَنَّهُمْ اِنْ اَمْهَنَّهُمْ اِلَّا الَّذِی

وَلَدْنَهُمْ وَاِنَّهُمْ لَیَقُولُوْنَ مُنْكَرًا مِنَ الْقَوْلِ وَزُورًا وَاِنَّ

اللّٰهَ لَعَفُوٌّ غَفُوْرٌ ۝۲ وَالَّذِیْنَ یُظْهِرُوْنَ مِنْ نَسَا بِهَمَّ ثُمَّ یَعُوْدُوْنَ

لِمَا قَالُوْا فَتَحْرِیْرُ رُبْعَةٍ مِنْ قَبْلِ اَنْ یَتَمَّاسَا ذٰلِكُمْ نُوْعُوْنَ

بِهٖ ۚ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُوْنَ خَبِیْرٌ ۝۳ فَمَنْ لَمْ یَحْدِ فَصِیَامٌ شَهْرَیْنِ

مُتَتَابِعَیْنِ مِنْ قَبْلِ اَنْ یَتَمَّاسَا فَمَنْ لَمْ یَسْتَطِعْ فَاِطْعَامٌ سِتِّیْنَ

مِسْكِیْنَ ذٰلِكَ لِمَوْمِنُوْا بِاللّٰهِ وَرَسُوْلِهِ ۚ وَتِلْكَ اَحْدُوْدُ اللّٰهِ

وَلِلْكَافِرِیْنَ عَذَابٌ اَلِیْمٌ ۝۴ اِنَّ الَّذِیْنَ یُحَادِّثُوْنَ اللّٰهَ وَرَسُوْلَهُ كُفُوًا

كَمَا كُتِبَ الَّذِیْنَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَقَدْ اَنْزَلْنَا اٰیٰتِ بِّنَاتٍ وَلِلْكَافِرِیْنَ

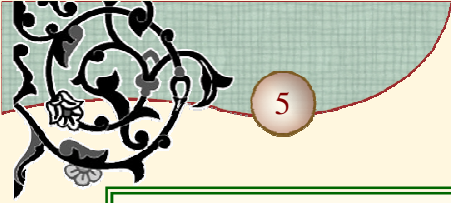
عَذَابٌ مُّهِیْنٌ ۝۵ یَوْمَ یَبْعَثُهُمُ اللّٰهُ جَمِیْعًا فِیْذِیْقُهُمْ بِمَا

عَمَلُوْا اَحْصٰهُ اللّٰهُ وَسُوْهُ وَاللّٰهُ عَلٰۤی كُلِّ شَیْءٍ شَهِیْدٌ ۝۶

(ولا الضالین) (۲) نه گمراهن واري وات) اهي آهن عيسائي، چاڪاڻ ته اهي پنهنجي ان ڄاڻائي جي ڪري حق کان پاسيرا ٿيا، تنهن ڪري عيسيٰ عليه السلام جي شان ۾ ٻڌي گمراهي ۽ ڀل ۾ هئا. (آمين) جي معنيٰ آهي: “اي الله! تون قبول فرما،” مسند احمد ۽ ابن ماجه جي روايت آهي ته نبي ڪريم ﷺ جن فرمايو ته: يهودي توهانجي سلام چوڻ ۽ آمين چوڻ تي وڌ ۾ وڌ توهان سان ساڙ ڪندا آهن.

سورة المجادلة

(1) (ٻڌي ورتي الله ان عورت جي ڳالهه جيڪا پنهنجي مڙس بابت توسان تڪرار ڪري رهي هئي) يعني پنهنجي مڙس جي باري ۾ توسان گفنگو ڪري رهي هئي. (۲) الله کي دانهن ڏئي رهي هئي) بيبي عائشه رضي الله عنها فرمائي ٿي ته: “مبارڪ آهي اها ذات جنهن جو ٻڌڻ هر شيءِ تي وسعت رکي ٿو، مون خول بنت ثعلبه جو ڳالهائڻ ٻڌي رهي هيس، پرڪي گفنا سمجه ۾ نه ٿي آيا، پنهنجي مڙس جي دانهن ڏيندي نبي ڪريم ﷺ کي چئي رهي هئي ته: “اي الله جا پيغمبر! انهيءَ منهنجي جواني ڳاري ڇڏي، مون (پار چئي) کيس پيٽ ڏنا، هيئنتر جڏهن مڙهي ٿي آهيان، ۽ ٻار ٿيڻ بند ٿي ويا آهن، ته مونکي پنهنجي ماءُ جيان حرام سمجهڻ لڳو آهي! اي منهنجا الله! آئون توکي دانهن ڏئي رهي آهيان.” چيائين ته: اڃان اتي ئي ويٺي هئي جو جبريل هي آيتون کڻي نازل ٿيو: ۽ سندس مڙس اوس بن صامت انصاري

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ مَا يَكُونُ
 مِنْ جَوَائِزِ نَجَاتِهِ إِلَّا هُوَ رَابِعُهُمْ وَلَا حَمْسَةَ إِلَّا هُوَ سَادِسُهُمْ
 وَلَا آدِنِي مِنْ ذَلِكَ وَلَا أَكْثَرَ إِلَّا هُوَ مَعَهُمْ أَيْنَ مَا كَانُوا ثُمَّ يُنَادِيهِمْ
 بِمَا عَمِلُوا يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿٧﴾ أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ
 هُوُوا عَنِ النَّجْوَى ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا هُوتُوا عَنْهُ وَيَنْجَوْنَ بِالْإِثْمِ
 وَالْعُدْوَانِ وَمَعْصِيَةِ الرَّسُولِ وَإِذْ أَوْجَاهُكُمْ حَيَّوْكُمْ بِمَا لَمْ يُحْيِكُمْ
 بِهِ اللَّهُ وَيَتَوَلَّوْنَ فِي أَنْفُسِهِمْ لَوْلَا يُعَذِّبُنَا اللَّهُ بِمَا نَعْمَلُ حَسْبَهُمْ
 جَهَنَّمَ يَصَلُّونَهَا فَيَنْسِفُهَا فَسَيْفًا ﴿٨﴾ يَتَأْتِيهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا إِذَا
 تَنَجَّيْتُمْ فَلَا تَنْجَوْنَ بِالْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَمَعْصِيَةِ الرَّسُولِ وَتَنَجَّوْا
 بِالْبِرِّ وَالنَّفْوَى وَتَقْوَا اللَّهَ الَّذِي إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ﴿٩﴾ إِنَّمَا النَّجْوَى
 مِنَ الشَّيْطَانِ لِيَحْزَنَ الَّذِينَ ءَامَنُوا وَلَيْسَ بِضَارِهِمْ شَيْئًا
 إِلَّا الْبَايِذِينَ اللَّهُ وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿١٠﴾ يَتَأْتِيهَا الَّذِينَ
 ءَامَنُوا إِذَا قِيلَ لَكُمْ تَفَسَّحُوا فِي الْمَجَالِسِ فَافْسَحُوا يَفْسَحِ
 اللَّهُ لَكُمْ وَإِذَا قِيلَ انشُرُوا فانشُرُوا وَرَفَعَ اللَّهُ الَّذِينَ ءَامَنُوا
 مِنْكُمْ وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿١١﴾

ڪڏي نه پڇڙي موٽڻ جي جاءِ آهي) موت واري جاءِ يعني دوزخ.
 (اي مؤمنو! جڏهن پاڻ ۾ ڪا سرگوشي ڪريو ته، گناه،
 ڏاڍائي ۽ پيغمبر جي نافرمانِي بابت نه ڪريو) جيئن يهودي ۽
 منافق ڪندا آهن. (۽ پلائي ۽ پرهيز گاري واري سرگوشي ڪريو)
 يعني فرمانبرداري ڪرڻ ۽ گناه ڇڏڻ جهڙي ڳالهه ڪريو. (۽ ان
 الله کان ڊڄو، جنهن ڏانهن قيامت ۾ گڏ ڪيا ويندو) پوءِ اتي
 توهان کي توهانجي عملن جو بدلو ڏيندو.
 (بس اها سس پس) يعني: اهڙي گناه، ڏاڍ ۽ پيغمبر جي
 نافرمانِي واري سرگوشي (شيطان پاران آهي) ڪنهن ٻئي پاران نه
 آهي، يعني انهيءَ جي بڻايل سينگاريل آهي. (جيئن مؤمن ڏکائتا
 ٿين) يعني کين اهڙي پریشاني ۽ غم ٿي جو پاڻئين ته اها پڪ ڪا
 سندن خلاف سازش ڪئي پئي وڃي. (جيتوڻيڪ کين ڪوبه نقصان
 رسائيندڙ ناهي) يعني شيطان، يا اها سازش جيڪا شيطان کين
 سينگاري ٿو ڏئي، سا مؤمنن کي ڪوبه نقصان نه ٿي رسائي سگهي.
 (الله جي حڪم کان سواءِ) يعني ان جي مرضي کان سواءِ. (۽ مؤمنن
 کي الله تي ئي پروسو ڪرڻ گهرجي). يعني ان تي پروسو ڪن ۽ کين
 پنهنجا سڀ معاملان جي حوالي ڪرڻ گهرجن. ۽ شيطان کان الله جي
 پناهه گهرن، ۽ شيطان جي سينگاريل سرگوشي جي پرواهه نه ڪن،
 بخاري، مسلم ۽ حديث جي ٻين ڪتابن ۾ ابن مسعود کان روايت آهي
 ته: نبي ڪريم ﷺ جن فرمايو ته ”إِذَا كُنْتُمْ ثَلَاثَةً فَلَا يَتَنَاجَى
 اثْنَانِ دُونَ الثَّلَاثِ، فَإِنَّ ذَلِكَ يُحْزِنُهُ“ متفق عليه. (جيڪڏهن اوهين
 ٽي چڻا هجو ته، ٻه چڻا ٽئين کان الڳ ٿي ڪا سس پس نه ڪن،
 ڇاڪاڻ ته اهو کيس دلگير ڪندو).

ذليل ۽ رسوا ٿيندا. (۽ بيشڪ اسان چئيون آيتون لائون سي).
 (۽ ڪافرن لاءِ خوار ڪندڙ عذاب آهي).
 (جنهن ڏينهن الله انهن مڙني کي (جيئرو ڪري) اٿاريندو)
 يعني: سڀني کي گڏي هڪئي حالت ۾ اهڙيءَ ريت اٿاريندو جو
 ڪو به کائڻ پيئڻي نه رهندو (پوءِ کين سندن عملن جي خبر ڏيندو)
 دنيا ۾ جيڪي برآ عمل ڪري آيا، ته جيئن منهنجي حجت پوري ٿئي.
 (الله ان جو ڳاڻاتو ڪري ڇڏيو آهي) سڄي عملن جو اهڙو ڳاڻاتو
 ڪري ڇڏيو اٿس جو ڪو به عمل رهجي نه ويو آهي. (۽ انهن ان
 کي وساري ڇڏيو آهي) ياد ٿي نه رکيائون، پوءِ ان کي پنهنجي
 اعمال نامن ۾ پورو پيو آڏو لکيل ڏسندا. (۽ الله هر شي تي شاهد
 آهي). يعني باخبر ۽ ڏسندڙ آهي.
 (اي پيغمبر! توکي خبر نه آهي ڇا ته الله هر ان شيءِ کي ڄاڻي
 ٿو جيڪا آسمانن ۾ آهي ۽ جيڪا زمين ۾ آهي؟ يعني: جو ڪجهه
 انهن بنهي ۾ آهي تنهن کي هو اهڙيءَ ريت ڄاڻي ٿو جو ڪا به شيءِ
 ان مان کائڻس ڳجهي نه آهي. (ناهي ڪن به ٿن چئن جي ڪا ڳجهي
 صلاح). يعني ڪن به ٿن ماڻهن جي ڪا به راز جي ڳالهه ٻوله ٿئي
 ٿي نه ٿي (مگر هو الله) انهن ۾ چوڻون آهي) ان راز جي ڄاڻڻ ۾. (۽
 نڪي پنج چڻا مگر هو ڇهون آهي) انگ گهٽ هجي يا وڌ، الله هر
 ڳاڻاڻي سان گڏ آهي، هر ڳجهه ۽ ظاهر کي ڄاڻي ٿو، کائڻس ڪا به
 شيءِ ڳجهي ناهي. (۽ نه ان کان گهٽ ۽ نه وڌ) يعني انهيءَ انگ کان
 نه گهٽ، جيئن هڪ يا ٻه، ۽ نه ان کان وڌيڪ، جيئن ڇهه يا ست (مگر
 هو انهن سان گڏ آهي) جيڪو به راز ڪن ٿا ان کي ڄاڻي ٿو، ڪا به
 شيءِ ان کان لڪل نه آهي (جتي به هجن) يعني ڪهڙي به هنڌ هجن.
 (پوءِ کين ٻڌائيندو) يعني خبر ڏيندو (سندن عملن جي، قيامت جي
 ڏينهن) يعني جيئن ڄاڻن ته سندن ڪو به راز کائڻس ڳجهو نه هو ۽
 جيڪي بريون صلاحون ڪن ٿا تن لاءِ پل اهو ڄاڻائڻ ڏمڪي، ماڻ
 ڪرڻ ۽ الزامي حجت هجي. (بيشڪ الله هر شيءِ ڄاڻندڙ آهي).
 (اي پيغمبر! ڇا توهان کي نه ڏٺو آهي جن کي ڳجهي رازن
 ڪرڻ کان روڪيو ويو پر وري اهي ڳالهين ڪن پيا جن کان کين
 روڪيو ويو؟) يهودين جي عادت هئي ته جڏهن ڪو مسلمان ٻي
 مان گذرندو هين ته پاڻ ۾ سس پس ڪرڻ لڳندا هئا، ته جيئن هو
 ڪو شر پائين، سو الله کين اهڙي سس پس ڪرڻ کان جهليو، پر
 هو نه مڙيا، تنهن تي اها آيت نازل ٿي. (۽ ڏوه جون صلاحون پيا
 ڪن) يعني مسلمانن جي گلا غيبت ڪرڻ، کين تڪليف ڏيڻ،
 ڪوڙ مڙهڻ ۽ منهن ظلم ڪرڻ جهڙيون ڳالهيون ڪرڻ. (۽ ڏاڍائي)
 جون صلاحون ڪرڻ جنهن ۾ مسلمانن تي ظلم ڪرڻ جو ارادو
 هجي. (۽ پيغمبر جي نافرمانِي) ان جي مخالفت جون صلاحون
 ڪرڻ. (۽ جڏهن توووت اچن ٿا ته سلام ٿا ڪن توتي اهڙن لفظن
 سان جن سان الله توتي سلام نه ڪيو آهي) انهن مان مراد آهي
 يهودي آهن، جيڪي نبي ڪريم ﷺ وٽ اچي بظاهر سلام
 ڪندي چوندا هئا ”السلام عليك“ (يعني توتي موت هجي). ۽
 نبي ڪريم ﷺ ورائندي رڳو: ”وعليڪم“: (۽ توهان تي به
 هجي) چوندا هئا. (۽ پنهنجي دلين ۾ چون ٿا) يعني: پاڻ ۾
 هڪٻئي کي چوندا هئا ته: (جو ڪجهه اسان چئون ٿا ان تي الله
 اسان کي عذاب ڇو نه ٿو ڪري؟) يعني: جيڪڏهن حڪم ﷺ
 پيغمبر هجي ها ته الله اسان کي ان چوڻ تي سزا ڇو نه ٿو ڏئي جنهن
 ۾ سندس گستاخي آهي؟ يا هي مراد آهي ته: جيڪڏهن پيغمبر
 هجي ها ته سندس بد دعا (وعليڪم) چوڻ قبول ٿي ها ۽ اسان تي
 موت تنهن گهڙي اچي وڃي ها. (دوزخ ئي ڪافي اٿن) يعني هيٺر
 جي موت کان دوزخ جو عذاب ئي ڪافي اٿن. (ان ۾ پوندا) (پوءِ

کي ايمان سان گڏوگڏ علم جي نعمت به ڏني وئي، تنهن کي الله پهريون ايمان جي درجن سان مٿانهون ڪيو ۽ وري علم جي فضيلت سان به مٿانهون ڪيائينس، انهيءَ ڪري ڪچهريين ۾ به اهڙي کي مٿانهون ڪيو ويو. (۽ توهان جو ڪجهه به ڪريو ٿا تنهن جي الله کي چڱيءَ طرح خبر آهي).

12) (اي مؤمنو! جڏهن پيغمبر سان ڪا چپاڻي ڳالهه ڪريو ته انهيءَ رازداني کان اڳ صدقو ڪڍندا ڪريو) يعني ڪنهن مامري لاءِ نبيءَ ڪريم ﷺ سان ڪا ڪنڀاري ڳالهه ڪريو ته ان کان اڳ صدقو ڪڍو ۽ خير خيبرات ڪريو. جڏهن الله تعاليٰ اها آيت نازل فرمائي ته ڪوڙن ماڻهن جي نبيءَ ڪريم ﷺ سان سرگوشي بند ٿي وئي، ڇاڪاڻ ته اهي خير خيبرات نه پيا ڏيڻ گهرن ۽ ايمان وارن لاءِ به ڳري ڳالهه ٿي پئي ڇو ته انهن مان گهڻن ۾ صدقي ڪڍڻ جي سگهه نه هئي، انهيءَ ڪري ڪنهن به راز جي ڳالهه ڪرڻ کان رڪجي ويا، تنهن ڪري الله تعاليٰ ايندڙ آيت نازل فرمائي انهيءَ حڪم ۾ نرمي آندي، حضرت مقاتل چئي ٿو ته: اهو حڪم رڳو ڏهه راتيون هيو پوءِ منسوخ ٿي ويو. (اهو) رازداني کان اڳ صدقو ڏيڻ. (توهان لاءِ بهتر ۽ پاڪيزه ڪم آهي) ڇاڪاڻ ته انهيءَ ۾ الله تعاليٰ جي اطاعت ۽ فرمانبرداري آهي. (پوءِ جيڪڏهن خيبرات ڏيڻ لاءِ ڪجهه به نه هجيو ته پوءِ الله بخشيوندي، مهربان آهي) يعني جيڪڏهن ڪنهن ۾ صدقي ڏيڻ جي سگهه نه هجي ته پوءِ بنا صدقي رازداني ڪرڻ ۾ ڪو حرج ناهي.

13) (ڇا اوهان سرگوشي ڪرڻ کان پهريان خيبراتن ڏيڻ کان ڊڄو پيا؟) يعني ڪجهه ڏيڻ ڪري سڃاڻي ۽ ڪنگاليءَ جو ڊپ اٿو؟ (پوءِ جيڪڏهن ائين نه ٿا ڪري سگهو) يعني جيڪو توهان کي حڪم ڪيو ويو آهي ته رازداني کان اڳ صدقو ڪڍو ۽ ان کي بوجه ٿا پيائڻيو ۽ الله اوهان کي معاف ڪري ڇڏيو) جو صدقي نه ڏيڻ جي معافي ڏئي ڇڏيائين. (پوءِ نماز پڙهندا ۽ زڪات ڏيندا رهو) ﴿وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ﴾ (۽ الله ۽ سندس پيغمبر جي فرمانبرداري ڪندا رهو).

يعني جيڪڏهن راز جي ڳالهه ڪرڻ کان اڳ صدقي پيش ڪرڻ کي ڳرو ٿا پيائڻيو ته نماز قائم ڪرڻ ۽ زڪات ڏيڻ ۽ الله ۽ سندس پيغمبر جي فرمانبرداريءَ تي ثابت قدم رهو (۽ الله کي چڱيءَ طرح خبر آهي جيڪي ڪجهه اوهان ڪريو ٿا)، اهو ئي اوهان کي ان جو بدلو ڏيندو.

14) (ڇا نه ڏٺو اٿئي انهن ماڻهن کي جن ناتو ڳنڍيو آهي اهڙي قوم سان) يعني انهن سان دوستي رکيائون، انهيءَ مان منافق مراد آهن، جن يهودين سان لاڳاپا ڳنڍيا. (جن تي الله ڏمريو آهي) اهي يهودي آهن. (اهي نه توهان مان آهن ۽ نه انهن مان) جيئن الله سائين سندن باري ۾ فرمايو آهي: ﴿مَنْذِبِينَ بَيْنَ ذَلِكَ لَا إِلَىٰ هَؤُلَاءِ وَلَا إِلَىٰ هَؤُلَاءِ﴾ (انهيءَ وچ ۾ ٻڌڻ ۾ آهن، نه هنن (مؤمنن) ڏانهن آهن ۽ نه هنن (ڪافرن) ڏانهن) ۽ انهن مان يهودي به مراد ٿي سگهن ٿا، يعني مؤمنن کي فرمايائين ته: يهودي نه توهان جا آهن ۽ نه منافقن جا، ته پوءِ منافق انهن کي پنهنجو سڃڻ ڇو ٿا سمجهن؟ (۽ ڪوڙ تي قسم ٿا کڻن) ته اهي مسلمان آهن، يا قسم ٿا کڻن ته هو يهودن کي توهان جون خبرون ڪو نه ٿا ٻڌائين. (حالانڪ هو ڄاڻن ٿا) ته جنهن ڳالهه تي قسم ٿا کڻن اها نسورو ڪوڙ آهي، ان جي ڪا حيثيت ئي ناهي.

15) (الله انهن لاءِ سخت عذاب تيار ڪيو آهي) انهيءَ دوستي رکڻ ۽ ڪوڙي قسمن کڻڻ جي ڪري، (اهي جو ڪجهه ڪندا هئا سو بلڪل برو آهي).

16) (پنهنجي قسمن کي ڍال بنايو اٿن) يعني پنهنجي مسلمان هجڻ جا جيڪي ڪوڙا قسم کڻندا هئا ته جيئن ڪفر جي ڪري

يَتَأْتِيهِمُ الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نَجَّيْتُمُ الرَّسُولَ فَقَدِمُوا بَيْنَ يَدَيْ جَوَابِكُمْ صَدَقَةٌ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ وَأَطْهَرُ فَإِن لَّمْ تَجِدُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿١٢﴾

﴿أَسْفَقْتُمْ أَن تَقْدِمُوا بَيْنَ يَدَيْ جَوَابِكُمْ صَدَقَةٌ فَإِذ لَمْ تَفْعَلُوا وَتَابَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ فَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَاللَّهُ خَيْرٌ لِّمَا تَعْمَلُونَ ﴿١٣﴾﴾

﴿الَّذِينَ تَوَلَّوْا قَوْمًا غَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مَا هُم بِنِعْمِكُمْ وَلَا مِنْهُمْ وَيَحْلِفُونَ عَلَى الْكُذِبِ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿١٤﴾﴾

﴿أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ عَذَابًا شَدِيدًا إِنَّهُمْ سَاءَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٥﴾﴾

﴿اتَّخَذُوا أَيْمَانَهُمْ جُنَّةً فَصَدُّوا عَن سَبِيلِ اللَّهِ فَلَهُمْ عَذَابٌ مُّهِينٌ ﴿١٦﴾﴾

﴿لَنْ نَغْنِي عَنْهُمْ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿١٧﴾﴾

﴿يَوْمَ يَبْعَثُهُمُ اللَّهُ جَمِيعًا فَيَحْلِفُونَ لَهُ كَمَا يَحْلِفُونَ لَكُمْ وَيَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ عَلَىٰ شَيْءٍ أَلَّا يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ الْكُذِبُونَ ﴿١٨﴾﴾

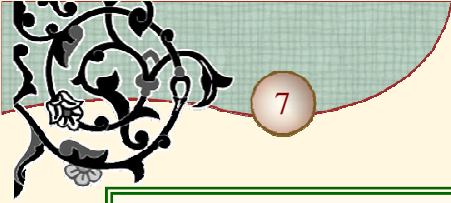
﴿أَسْتَحْوَذَ عَلَيْهِمُ الشَّيْطَانُ فَأَنسَاهُمْ ذِكْرَ اللَّهِ أُولَٰئِكَ حِزْبُ الشَّيْطَانِ أَلَا إِنَّ حِزْبَ الشَّيْطَانِ هُمُ الْخٰسِرُونَ ﴿١٩﴾﴾

﴿إِنَّ الَّذِينَ يَحَادُّوْنَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ ؕ أُولَٰئِكَ فِي الْأَذَلِّينَ ﴿٢٠﴾﴾

﴿كَتَبَ اللَّهُ لَأَعْلَبَ بِنَا أَنَا وَرَسُولِي ؕ إِنَّا رَبُّ الْعَالَمِينَ ﴿٢١﴾﴾

11) (اي مؤمنو! جيڪڏهن اوهان کي ڪچهريين ۾ جاءِ ڪري ويهڻ لاءِ چيو وڃي) الله سائين پاران ڪچهري ۾ ويهڻ دوران هڪٻئي جي ادب جو لحاظ رکندي جاءِ ڪري ويهڻ ۽ سوڙهه نه ڪرڻ جو حڪم آهي، قتادة ۽ مجاهد چون ٿا ته: صحابه ڪرام نبيءَ ڪريم ﷺ جي ڪچهري ۾ ويهڻ خاطر اڳرائي ڪندا هئا، سو کين حڪم ڪيو ويو ته سري پري هڪٻئي لاءِ جاءِ ڪري ويهندا ڪرڻ. (ته جاءِ ڪري ويهندا ڪريو، الله اوهان لاءِ ڪشادگي ڪندو) يعني ڪشادا ٿي ويهو، ته الله به اوهان لاءِ جنت ۾ ڪشادگي ڪندو، اهو حڪم هر انهيءَ مجلس لاءِ عام آهي جنهن ۾ مسلمان ڪنهن به خير جي ڪم ۽ ثواب خاطر گڏجاڻي ڪن، پيل اها گڏجاڻي دشمن سان جنگ ڪرڻ يا الله جي ذڪر يا جمعي جي خطبي پڙهڻ لاءِ هجي، جيتوڻيڪ جيڪو اڳ اچي ويهي، اهو ان جو وڌيڪ حقدار آهي، پر مسلمان پيءُ لاءِ سري پري ويهي، نبيءَ ڪريم ﷺ فرمايو آهي ته: «لَا يَقِمُ الرَّجُلُ الرَّجُلَ مِنْ مَجْلِسِهِ ثُمَّ يَجْلِسُ فِيهِ، وَلَعِنَ تَفْسَحُوا وَتَوْسَعُوا» (ڪو به ماڻهو ڪنهن ٻئي کي اٿاري پاڻ اٿي نه ويهي، پر سري پري ويڪرا ٿي ويهندا ڪريو). متفق عليه. (۽ جڏهن اوهان کي اٿي وڃڻ لاءِ چئجي ته اٿي ويندا ڪريو) يعني ڪچهري ۾ ويٺن مان جيڪڏهن ڪن کي پنهنجي جاءِ کان اٿڻ لاءِ چئجي، ته جيئن اٿي ڪي مان وارا، ديندار ۽ عالم سڳورا ويهڻ ته کين اٿڻ گهرجي. (ته الله توهان مان مؤمنن ۽ علم وارن جا درجا بلند ڪندو) يعني توهان مان جن کي علم عطا ڪيو ويو آهي تن کي دنيا ۾ عزت ۽ ڪرامت ۽ آخرت ۾ ثواب ڏئي بلند درجا عطا ڪندو، سو جنهن

لَا يَجِدُ قَوْمًا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ يُوَادُّونَ مَنْ
 حَادَّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَلَوْ كَانُوا آبَاءَهُمْ أَوْ أَبْنَاءَهُمْ
 أَوْ إِخْوَانَهُمْ أَوْ عَشِيرَتَهُمْ أُولَئِكَ كَتَبَ فِي قُلُوبِهِمُ
 الْإِيمَانَ وَأَيَّدَهُم بِرُوحٍ مِّنْهُ وَيُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي
 مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا
 عَنْهُ أُولَئِكَ حِزْبُ اللَّهِ أَلَا إِنَّ حِزْبَ اللَّهِ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٢٢﴾

سُورَةُ الْحَجَرِ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 سَبَّحَ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ
 ﴿١﴾ هُوَ الَّذِي أَخْرَجَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكَنْبِ مِنْ دِيَارِهِمْ
 لِأَوَّلِ الْحَشْرِ مَا ظَنَنْتُمْ أَنْ يَخْرُجُوا وَظَنُوا أَنَّهُمْ مَانِعَتُهُمْ
 حُصُونُهُمْ مِنَ اللَّهِ فَأَنزَلَهُمُ اللَّهُ مِنْ حَيْثُ لَمْ حِسِبُوا أَن يَخْرُجَ
 فِي قُلُوبِهِمُ الرَّعْبَ يَخْرُجُونَ بِيَوْمِهِمْ بِأَيِّدِهِمْ وَأَيْدَى الْمُؤْمِنِينَ
 فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِيَ الْأَبْصَارِ ﴿٢﴾ وَلَوْلَا أَنْ كَتَبَ اللَّهُ عَلَيْهِمُ
 الْجَلَاءَ لَعَذَّبَهُمْ فِي الدُّنْيَا وَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابُ النَّارِ ﴿٣﴾

کان وڌيڪ اهر ۽ مضبوط آهي. (اهي) يعني جيڪي الله ۽ سندس رسول جي مخالفن سان دوستي نه رکندا آهن. (سندن دلين ۾ ايمان لکي ڇڏيائين) يعني ثابت ڪري، يا پيدا ڪري، يا گڏ ڪري ڇڏيو اٿس. (۽ مدد ڪيائين انهن جي پنهنجي طاقت سان) يعني پنهنجي مدد سان دنيا ۾ سندن دشمنن تي ڏاڍو ڪيائين، هتي الله تعاليٰ پنهنجي مدد کي (روح) فرمايو آهي، ڇا ڪاڻ ته انهيءَ سان ئي سندن معاملن زنده ٿيندا آهن. (۽ هو کين اهڙي باغن ۾ داخل ڪندو جن جي هيٺان نهرون پيون وهنديون، منجهن سدائين رهندا). (الله انهن کان راضي ٿيو) يعني سندن عمل قبول ڪيائين ۽ پنهنجي دنيا ۽ آخرت واري رحمت جي آثار کان فيضياب بنايائين. (۽ هو ان کان راضي ٿيا) يعني الله جي دنيا ۽ آڳوٺ واري عطا تي خوش ٿيا. (اهي الله جي جماعت آهن) يعني ان جو لشڪر آهن، جو سندس حڪم جي بجا آواري ڪندا آهن ۽ سندس دشمنن سان جنگ ڪندا آهن، ۽ سندس دوستن جي مدد ڪندا آهن. (ياد رکو الله جي جماعت وارا ئي سوڀ ماڻيندڙ آهن) دنيا ۽ آخرت جي سعادت واري ڪاميابي حاصل ڪندڙ آهن، ابن ابي حاتم، طبراني ۽ حاکم جي روايت آهي ته: بدر جي لڙائي واري ڏينهن ابو عبیده رضي الله عنه جو پيءُ سندس گهاٽو رکي پيڇو ڪندو رهيو ۽ ابو عبیده کانئس لهرائيندو ڪٽرائيندو رهيو، پوءِ جڏهن گهڻو پيڇو ڪرڻ لڳس ته نيٺ ابو عبیده کيس قتل ڪري ڇڏيو، جنهن تي هيءُ آيت لتي.

قتل ٿيڻ کان بچي وڃن، سو اهڙي قسمن کي خون ٿيڻ کان ڀال ۽ بچاءُ بنايائون ۽ مرڻ جي ڊپ کان زباني ايمان آندائون. دليون ايمان کان خالي هيٺن. (پوءِ روڪيائون الله جي راه کان) يعني ماڻهن کي مسلمان ٿيڻ کان روڪيندا ۽ پري ڪندا رهيا، مسلمانن جي معاملن کي ڪمزور ڪندا رهيا ۽ سندن وڌندڙ شان و شوڪت ڪمزور ڪرڻ جي ڪوشش ڪندا رهيا. (سو انهن لاءِ خوار ڪندڙ عذاب آهي) يعني ذليل ۽ رسوا ڪندڙ.

﴿١٧﴾ (اصل نه ٿاريندو ڪائڻن سندن مال ۽ نه سندن اولاد الله کان ڪا به شيءِ) يعني الله جي عذاب کان کين ڪا به شيءِ بچائي نه سگهندي. (اهي دوزخي آهن) (اهي منجهس سدائين پيا هوندا) نه اتان ٻاهر نڪري سگهندا ۽ نه مٿن موت ايندو.

﴿١٨﴾ (جنهن ڏينهن الله انهن سڀني کي اٿاريندو، پوءِ قسم ڪندا سندس آڏو، جيئن توهان جي آڏو قسم ڪندا آهن). يعني قيامت جي ڏينهن الله آڏو ڪوڙو قسم ڪندا جيئن دنيا ۾ توهان آڏو قسم ڪندا آهن پوءِ چوندا ته: اي اسان جا رب! تنهنجي ذات جو قسم آهي ته اسان اهو ڪم نه ڪيو هو. اها انهن جي وڏي بدبختي چئي، ڇاڪاڻ ته قيامت جي ڏينهن سڀني حقيقتون پذيريون ٿي پنديون ۽ سڄا مامرا اکين ڏٺل، ڄاتل سڃاتل ٿي پوندا. (۽ پائيندا ته هو ڪنهن ڳالهه تي آهن) يعني آخرت ۾ پائيندا ته اهڙن ڪوڙن قسمن کڻڻ سان پاڻ کي ڪو نه ڪو فائدو پهچائي سگهندا يا ڪا تڪليف دور ڪري سگهندا، جيئن دنيا ۾ اهڙا گمان ڪندا هئا. (ٻڌو! دراصل اهي ئي ڪوڙا آهن) يعني انهن کان وڌيڪ پيو ڪو ڪوڙو ٿي نه ٿو سگهي.

﴿١٩﴾ (شيطان مٿن غالب ٿي ويو آهي) يعني ان جو مٿن غلبو آهي ۽ هو ڪائڻن مٿانهون، ڏاڍ ٿيل، ۽ کين گهيراؤ ڪري ويل آهي. (۽ الله جي يادگيري کانئس وسارائي ڇڏي اٿس) يعني سندس احڪامن تي هلڻ ۽ فرمانبرداري ڪرڻ ڇڏي ڏنائون. (اهي شيطان جو ٿولو آهن) يعني ان جو لشڪر ۽ ان جا تابعدار ۽ ان جي پارٽي جا آهن. (ٻڌو! بيشڪ شيطان جي ٽولي وارا ئي خساري وارا آهن) ڇاڪاڻ ته انهن جنت دوزخ جي عيوضي، ۽ هدايت گمراهي عيوضي وڪڻي ڇڏي، ۽ الله ۽ سندس پيغمبر تي ڪوڙا ٺاه ٺاهيائون، سو سگهو دنيا ۽ آخرت ٻئي وڃائي ويهندا.

﴿٢٠﴾ (جيڪي الله ۽ سندس پيغمبر سان مهادو اٿڪائين ٿا)، (مهادو) يعني: مهادو اٿڪائڻ. ان جي معنيٰ سورت جي منڍ ۾ گذري چڪي آهي. (اهي ذليلن مان آهن) يعني الله جن قومن کي دنيا ۽ آخرت ۾ خوار خراب ۽ ذليل ڪيو آهي انهن مان آهن.

﴿٢١﴾ (الله لکي ڇڏيو آهي ته آءُ پاڻ ۽ منهنجا رسول ضرور سوڀارا ٿيندا سي) يعني حجت ۽ طاقت سان ضرور ڏاڍا ٿيندا سي. (بيشڪ الله سگهارو، زبردست آهي) پنهنجي دوستن جي مدد ڪرڻ جي وڏي سگهه رکندڙ ۽ سندس دشمنن تي غالب آهي، ڪو به ڪائڻس ڏاڍو نه آهي.

﴿٢٢﴾ (نه لهندين ڪا به اهڙي قوم جيڪا الله ۽ قيامت جي ڏينهن کي مڃي، وري الله ۽ سندس رسول جي دشمنن سان دوستي رکي) يعني الله ۽ سندس رسول جي دشمنن ۽ مخالفن سان کين دوستي يا ميل ملاپ رکندڙ نه ڏسندين. (ڇو ته اهي سندن پيڻر يا سندن پٽ يا سندن ڀائر يا سندن ڪٿم قبيلي جا هجن) يعني الله ۽ سندس رسول جا دشمن پل دوستي رکندڙن جا پيڻر ڏاڏا وغيره ڇو نه هجن، ڇاڪاڻ ته ايمان ساڻن دوستي رکڻ کان روڪي ٿو ۽ ايمان جي رعايت ڪرڻ پيءُ پٽائي، ڀائي مائٽي جي لحاظ رکڻ

الله کان بچائي وٺندا) يعني بنو نضير واري يهودين اهو ٿي پانيو ته سندن قلعا الله جي عذاب کان بچائي وٺندا! **(پوءِ الله جو امر مٿن اهڙي هٿان آيو جتان کين گمان ٿي نه هو)** ته ڪو اتان اهو امر ايندو. اهو هيئن ته الله تعاليٰ پنهنجي پيغمبر ﷺ کي ساڻن جنگ ڪرڻ ۽ کين جلاوطن ڪرڻ جو حڪم فرمايو. ۽ اهو کين گمان ٿي نه هو ته ڳالهه ڪا ايتري حد تائين وڃي پهچندي، بلڪ پنهنجي پير ۾ پاڻ کي وڏي دٻڊبي ۽ طاقت وارا سمجهندا هيا. **(۴) سندن دلين ۾ وڏي دهشت وڌائين**) (رعب) معنيٰ: ڊپ، نبي ڪريم ﷺ فرمايو آهي ته: **(نصرتُ بالرعبِ مسيرة شهر)** (منهنجي هڪ مهيني جي پنڌ جيڏي مفاصلي تان رعب جي ذريعي مدد ڪئي وئي آهي) **(جو پنهنجا گهر پنهنجن هٿن ۽ مسلمانن جي هٿن سان ڊاهڻ لڳا)** يعني جڏهن کين جلاوطن ٿيڻ جي پڪ پئي تڏهن مسلمانن جي سندن گهرن ۾ رهڻ واري حسد ۽ ساڙ کان پنهنجا گهر اندريان پاڻ ڊاهڻ لڳا ته ٻاهريان وري مسلمانن پئي ڊاٽا، امام زهري ۽ حضرت عروة بن زبير چون ٿا ته: جڏهن نبي ڪريم ﷺ ساڻن هن ڳالهه تي صلح ڪيو، ته جو ڪجهه توهان جا اٺ ڪئي سگهن سو ڪنو، ته ان تي سندن گهرن ۾ لڳل هر ڪاٺ ڪلي ۽ شهتير وغيره جيڪو کين چڱو ٿي نظر آيو سو گهر ڊاهي ان تي پئي کنيائون، ۽ باقي گهرن کي مسلمانن پئي ڊاهي پٽ ڪري ڇڏيو. **(تنهن ڪري اي اکين وارو! عبرت وٺو)** يعني ڄاڻو ته جيڪو به عداري ڪندو ۽ الله ساڻين جو دشمن ٿيندو، ته ان جو حشر به اهڙو ٿي ٿيندو.

(۳) جيڪڏهن الله مٿن سندن گهرن مان اهڙي ريت ديس نيڪالي نه لکي ڇڏي ها ته کين دنيا ۾ قتل ۽ قيدي بناڻ جو عذاب ڪري ها جيئن بنو قريظ کي سزا ڏني وئي، (ولهر في الآخرة عذاب النار) ۽ انهن لاءِ آخرت ۾ باه واريو عذاب آهي.

(۴) اهو هن ڪري جو انهن الله ۽ سندس رسول جي مخالفت ڪئي يعني الله ۽ ان جي رسول سان وير رکڻ ۽ معاهدي ٽوڙڻ جي ڪري اهڙي سزا جا حقدار بڻيا. **(۵) وَمَنْ يُشَاقِ اللَّهَ فَإِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ** **(۶) جيڪو الله جو وير ٿيندو ته پوءِ بيشڪ الله سخت سزا ڏيڻ وارو آهي).**

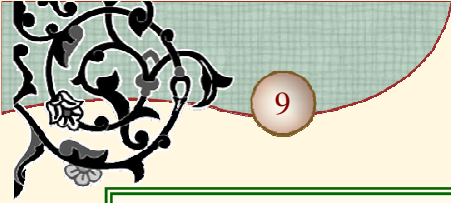
(۳) (توهان جيڪي ڪجبن جا وڻ وڍيا، يا انهن کي پنهنجي پاڙن تي ڇڏي ڏنو، سو سڀ الله جي حڪم سان ٿيو) ڪي مسلمان بنونضير جي ويڙهه ۾ يهودين کي ساڙ ڏيارڻ خاطر سندن ڪجبن ڪپڻ لڳا، تنهن تي بنو نضير - جيڪي اهل ڪتاب هيا - چوڻ لڳا ته: اي محمد ﷺ! تون ته پاڻ کي سداري لاءِ ايل نبي ٿو سڏائين؛ پوءِ ڀلا ڪجبن ڪپڻ ۽ وڻ ساڙڻ سداري جو ڳو ڪم آهي ڇا؟ جيڪو دين توتي نازل ٿيو آهي ان ۾ ڌرتيءَ تي وڳوڙ پيدا ڪرڻ جهڙا احڪام آهن ڇا؟ اها ڳالهه الله جي رسول ﷺ تي ڳري گذري ۽ مسلمان به پشيمان ٿيڻ لڳا، تنهن تي اها آيت نازل ٿي. **(۴) جيئن بدڪارن کي خوار خراب ڪري،** يعني نافرمانن کي ذليل ڪري، اهي يهودي هيا، ڪجبن کي ڪپڻ ۽ ڇڏڻ مان مطلب کين ساڙ ڏيارڻ هو، جڏهن سندن ملڪيت ۾ مسلمانن کي سندن مرضي مطابق تصرف ڪندي ڏسن پيا، ته وڌيڪ سڙڻ ۽ خوار ٿيڻ پيا.

(۵) سندن مال مان جو ڪجهه الله سندس رسول کي موٽائي ڏياريو، تنهن تي اوهان نه ڪي گهوڙا ڊوڙايا ۽ نه ڪي اٺ هڪليا هئا) (ايجاب) معنيٰ: سوار جو گهوڙي کي تيز ڊوڙائڻ، يعني بنونضير جي مال ملڪيت مان الله ساڻين جو ڪجهه پنهنجي پيغمبر کي ڏياريو، تنهن جي حاصل ڪرڻ لاءِ اوهان نه ڪي گهوڙا ڊوڙاي ۽ نه ڪي اٺ هڪليا، ۽ نه ڪا تڪليف برداشت ڪئي ۽ نه وري ڪا ويڙهه ڪيو، مديني کان ٻن ميلن جي پنڌ تي ته هئا،

ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ شَاقُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ. وَمَنْ يُشَاقِ اللَّهَ فَإِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿٤﴾ مَا قَطَعْتُمْ مِنْ لَيْسَةٍ أَوْ نَرَكْتُمْ هَا فَاقِمْهُ عَلَىٰ أَصُولِهَا فَإِنَّ اللَّهَ وَلِيَّ الْخَرَىٰ الْمُنْفِقِينَ ﴿٥﴾ وَمَا آفَاءَ اللَّهِ عَلَىٰ رَسُولِهِ مِنْهُمْ فَمَا أَوْجَفْتُمْ عَلَيْهِ مِنْ خَيْلٍ وَلَا رِكَابٍ وَلَكِنَّ اللَّهَ يُسَلِّطُ رُسُلَهُ عَلَىٰ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٦﴾ مَا آفَاءَ اللَّهُ عَلَىٰ رَسُولِهِ مِنْ أَهْلِ الْقُرَىٰ فَلِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسْكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ مِنْكُمْ وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿٧﴾ لِلْفُقَرَاءِ الْمُهَاجِرِينَ الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَأَمْوَالِهِمْ يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانًا وَيَنْصُرُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ أُولَٰئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ ﴿٨﴾ وَالَّذِينَ تَبَوَّءُوا الدَّارَ وَالْأَيْمَانَ مِنْ قَبْلِهِمْ يَكُونُونَ مِنْ هَاجِرِيهِمْ وَلَا يَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِمَّا أُوتُوا وَيُؤْثِرُونَ عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ وَمَنْ يُوقِ شَحْمَةَ نَفْسِهِ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٩﴾

سورة الحشر

(۱) سَخَّ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ (جو ڪجهه آسمانن ۾ آهي ۽ جو ڪجهه زمين ۽ آهي سو سڀ الله جي پاڪائي ٿو بيان ڪري). **(۲) وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ** (۲) اهو ئي آهي جنهن اهل ڪتاب مان ڪافرن کي سندن گهرن کان پهرين ئي ويڙهه ۾ ٻاهر ڪڍي ڇڏيو) اهي بنو نضير نالي هارون عليہ السلام جي پوٽرن مان يهودين جو هڪ ٿولو آهي، جيڪي اسرائيلين جي فتنن واري دور ۾ اچي مديني ۾ آباد ٿيا هئا، ۽ نبي ڪريم ﷺ سان معاهدي ڪرڻ بعد عداري ڪيائون ۽ مشرڪن سان ملي سندن خلاف ٿي بيٺا، تنهن تي نبي ڪريم ﷺ سندن گهيراؤ ڪيو. ايتري تائين جو جلا وطني تي راضي ٿيا، امام ڪلبي چئي ٿو ته: اهي اهل ڪتاب مان پهريان ماڻهو آهن جيڪي عربن جي بيت مان جلا وطن ڪيا ويا، ۽ انهن مان آخري ماڻهو حضرت عمر جي دور ۾ جلا وطن ڪيا ويا، تنهن ڪري مديني مان سندن جلا وطني کي (اول الحشر) چيو ويو، ۽ آخري جلا وطني حضرت عمر رضی اللہ عنہ جي دور واري، ڪي چون ٿا ته: آخري حشر مان قيامت جي ڏينهن محشر جي ميدان ڏانهن سڀني ماڻهن جو گڏ ڪرڻ مراد آهي. يعني اي مسلمانو! **(توهان جي وهه ۽ گمان ۾ به نه هو ته هو -** يعني بنو نضير سندن طاقت ۽ دٻڊبي جي ڪري پنهنجن گهرن مان - **نڪري ويندا)** ڇو ته هو مضبوط قلغن، وڏي زرعي ايراضي ۽ ڪجن جي باغن جا مالڪ، ۽ وڏي آدمشماري ۽ گهڻي اسلحي وارا هيا. **(۳) پانيو ٿي ته سندن قلعا**

وَالَّذِينَ جَاءُوا مِنْ بَعْدِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا وَلِإِخْوَانِنَا الَّذِينَ سَبَقُونَا بِالْإِيمَانِ وَلَا تَجْعَلْ فِي قُلُوبِنَا غِلًّا لِلَّذِينَ آمَنُوا رَبَّنَا إِنَّكَ رَءُوفٌ رَحِيمٌ ﴿١٠﴾ أَلَمْ تَر إِلَى الَّذِينَ نَافَقُوا يَقُولُونَ لِإِخْوَانِهِمُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَئِنْ أُخْرِجْتُمْ لَنَخْرُجَنَّ مَعَكُمْ وَلَا نُظِيعُ فِيكُمْ أَحَدًا أَبَدًا وَإِنْ قُوتِلْتُمْ لَنَنْصُرَنَّكُمْ وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ ﴿١١﴾ لَئِنْ أُخْرِجُوا لَا يَخْرُجُونَ مَعَهُمْ وَلَئِنْ قُوتِلُوا لَا يَنْصُرُوهُمْ وَلَئِنْ نَصَرُوهُمْ لَيُولُوكَ الْأَدْبَرَ ثُمَّ لَا يَصُرُونَ ﴿١٢﴾ لَأَنْتُمْ أَشَدُّ رَهَبَةً فِي صُدُورِهِمْ مِنَ اللَّهِ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ ﴿١٣﴾ لَا يَقْنَلُونَكُمْ جَمِيعًا إِلَّا فِي قُرَى مُحَصَّنَةٍ أَوْ مِنْ وَرَاءِ جَدْرٍ بِأَسْهُمٍ بَيْنَهُمْ شَرِيدٌ تَحْسَبُهُمْ جَمِيعًا وَقُلُوبُهُمْ شَتَّى ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَعْقِلُونَ ﴿١٤﴾ كَمَثَلِ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ قَرِيبًا ذَاتُ أَوْلِيَاءٍ أَمْرَهُمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١٥﴾ كَمَثَلِ الشَّيْطَانِ إِذْ قَالَ لِلْإِنْسَانِ اكْفُرْ فَلَمَّا كَفَرَ قَالَ إِنِّي بَرِيءٌ مِنْكَ إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ رَبَّ الْعَالَمِينَ ﴿١٦﴾

مهاجرن ۾ اهو مال برابر ورهايان جيڪو بنو نضير کان غنيمت ۾ حاصل ٿيو آهي ۽ مهاجر هائوڪي حال تي رهڻي سهڻي ۽ مال ملڪيت ۾ توهان سان گڏ ٿي رهن، ۽ جي چاهيو ته اهو مال انهن کي ڏئي ڇڏيان ۽ هو توهان جي گهرن مان نڪري وڃن؟” مهاجرن لاءِ اهڙي ورهائڻي تي انصاري ڏاڍا خوش ٿيا ۽ سندن دليون ٽڙيون ٿي پيون. (۽ اڳرو ٿا رڪن پاڻ تي) مهاجرن کي دنيوي معاملات ۾ (جيتوڻيڪ پاڻ کي ضرورت هجي). (۽ جيڪو پنهنجي نفس جي بخيليءَ کان بچايو ويو، سي ئي ڪامياب آهن) يعني جنهن کي الله سندس نفساني حرص ۽ بخل کان بچائي ۽ اهو سندس مال ملڪيت ۾ زڪات وغيره جهڙا شرعي حقوق ۽ واجبات ادا ڪري، ته اهو ئي ڪامياب آهي، ۽ جيڪو بخل ڪندو ۽ نفس جي لالچ ۽ حرص کان نه بچندو، ته اهو ڪامياب نه ٿي سگهندو.

﴿١٠﴾ (۽ جيڪي کانئن پوءِ آيا آهن) انهيءَ مان قيامت تائين ايندڙ ڇڱائي ۾ سندن پوئلڳ مراد آهن. دعا گهرندي (اهي چون ٿا ته: اي اسان جا پالڻهار! اسان کي ۽ اسان جي انهن ڀائرن کي بخش جن اسان کان اڳ ايمان آندو)، جيڪي آڳاٽي مهاجرن ۽ انصارن سان محبت رکندا آهن ۽ سندن لاءِ بخشش جي دعا گهرندا آهن. (۽ مؤمنن لاءِ اسان جي دلين ۾ ڪا کوٽ نه وجه) يعني ڪا مير ۽ ڪينو ۽ ساڙ وغيره، انهيءَ ۾ صحابي سڳورا سڀ کان پهريون شامل آهن، ڇو ته اهو سڀني مؤمنن کان وڌيڪ شرف وارا آهن، ۽ هتي ڳالهه به انهن جي پئي هلي، سو جيڪڏهن ڪو به سندن لاءِ پنهنجي دل ۾ ڪا کوٽ رکندو — جيئن رافضي شيعا رکندا آهن — ته اهو چڻ شيطان جي ور

انهيءَ ڪري الله تعاليٰ بنو نضير جي مال ملڪيت کي پنهنجي پيغمبر لاءِ خاص ڪيو، ڇاڪاڻ ته صلح سان فتح ٿيڻ تي مال غنيمت حاصل ٿيو هيو، تنهن ڪري مجاهدن ۾ نه ورهائيو ويو.

﴿وَلَكِنَّ اللَّهَ يُسَلِّطُ رُسُلَهُ، عَلٰى مَنْ يَشَاءُ﴾ (پر الله پنهنجي پيغمبر کي، جنهن تي وٺيس غالب ڪندو آهي).

﴿وَاللَّهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾ (۽ الله هر شيء تي وس وارو آهي).

﴿٧﴾ (جو ڪجهه الله پنهنجي پيغمبر کي انهن ڳوٺن وارن کان مال ڏياريو) هن حقيقت بيان ڪرڻ کان بعد ته (فيء) جو مال الله جي پيغمبر لاءِ خاص آهي، هتان ان جي خرچ جون مدون بيان ڪيون پيون وڃن، ۽ اهو حڪم هر انهيءَ ڳوٺ جو آهي، جنهن کي نبي ڪريم ﷺ پاڻ، يا ان کان بعد ويندي قيامت تائين مسلمان صلح سان - بنا ويڙه جي - فتح ڪن ۽ انهيءَ مقصد حاصل ڪرڻ لاءِ کين جنگ جوڻي نه پئي هجي. (سو الله لاءِ آهي) جيئن کيس وٺي، تيئن ان ۾ حڪم هلائي. (۽ پيغمبر لاءِ آهي) سندس ملڪيت ۾ رهندو، ۽ ان کان بعد مسلمانن جي فلاح بهيود لاءِ خرچ ڪيو ويندو. (۽ سندس ماتن لاءِ) هاشم ۽ مطلب جي اولاد لاءِ، يعني سندن غريبن لاءِ، ڇاڪاڻ ته کين صدقو ڏيڻ منع آهي، تنهن ڪري فيء جي مال ۾ سندن حق ڄاڻايو ويو آهي. (۽ يتيمن لاءِ) اهڙا ننڍڙا ٻار، جن جي بالغ ٿيڻ کان اڳ سندن پيءُ ماءُ فوت ٿي ويا هجن. (۽ مسڪينن لاءِ)، يعني غريبن فقيرن لاءِ. (۽ مسافر لاءِ) جنهن جو خرچ پڪو سفر دوران ختم ٿي ويو هجي. (ته جيئن رڳو توهان جي شاهوڪارن جي وچ ۾ نه ڦرندو رهي) پوءِ آسودا غريبن تي غالب اچي وڃن ۽ رڳو پاڻ ۾ ان مال جي ڦير گهير ڪندا رهن. (۽ جو ڪجهه توهان کي پيغمبر ڏئي، تنهن کي وٺو، ۽ جنهن کان توهان کي جهلي، تنهن کان رڪجي وڃي) يعني جو ڪجهه توهان کي فيء جي مال مان ڏئي، سو وٺو ۽ جنهن جي وٽن کان توهان کي روڪي، تنهن کان رڪجي وڃو ۽ اهو نه وٺو.

﴿وَأَقْوَامٌ يَأْتُوا اللَّهَ مِنْ بَعْدِ الْعَقَابِ﴾ (۽ الله کان ڊڄو، بيشڪ الله سخت سزا ڏيڻ وارو آهي).

﴿٨﴾ (انهن غريب مهاجرن لاءِ آهي، جن کي سندن گهرن مان ڪڍي ٻاهر ڪيو ويو) يعني جن کي مڪي مان نڪرڻ تي مجبور ڪيو ويو پوءِ نڪري هليا ويا، سندن لاءِ به فيء جي مال ۾ حق ڄاڻايو ويو، جيئن پنهنجو گذارو ڪري سگهن.

﴿وَأَمْوَالُهُمْ﴾ (۽ سندن مال ملڪيت مان به)، محروم ڪيو ويو. (دنيا ۾ الله کان رزق ۽ آخرت ۾ سندس رضا مندي طلب ڪن ٿا) ڪافرن سان جهاد ڪري (الله ۽ سندس رسول جي مدد ڪن ٿا، اهي ئي سچا آهن) يعني سچائي ۾ پڪا پختا آهن.

﴿٩﴾ (۽ جيڪي ان جاءِ تي رهيل هيا ۽ ايمان آندائون انهن مهاجرن کان اڳ) انهن مان مراد انصاري صحابي آهن، جيڪي مهاجرن کان اڳ مديني جا رهاڪو هئا ۽ الله ۽ سندس رسول تي ايمان آڻي چڪا هئا. (محبت رکن ٿا انهن سان جيڪي تن وٽ هجرت ڪري آيا آهن) مهاجرن سان تمام سهڻو برتاؤ ڪيائون ۽ کين پنهنجي مال ملڪيت ۽ رهڻي سهڻي ۾ گڏ ڪري ڇڏيائون. (۽ پنهنجي دلين ۾ ڪا تنگي نٿا لهن) ڪو حسد يا ڪينو يا تنگي نه ٿا پائين. (ان مان جيڪو ڏنو ويو) مهاجرن کي فيء جي مال مان انصارن کان سواءِ جو ڪجهه ڏنو ويو، بلڪ اهو ڏسي اڃان سندن دليون ٽڙيون ٿي پيون، ۽ مهاجر انصارن جي گهرن ۾ رهندا هئا، پوءِ جڏهن نبي ڪريم ﷺ کي بنو نضير جي مال مان غنيمت حاصل ٿي، تڏهن انصارن کي سڏ ڪرايائين ۽ سندن مهاجرن سان ڀلي برتاؤ ۽ کين پنهنجي گهرن ۾ رهائڻ ۽ پنهنجي مال ملڪيت ۾ پاڻ سان گڏ ڪرڻ تي سندن شڪريو ادا ڪيائين، پوءِ پاڻ فرمايائين ته: ”جي گهرو ته مان توهان ۽

فَكَانَ عَاقِبَتُهُمَا أَنَّهُمَا فِي النَّارِ خَالِدِينَ فِيهَا وَذَلِكَ جَزَاءُ الظَّالِمِينَ ﴿١٧﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَلْتَنْظُرْ نَفْسٌ مَّا قَدَّمَتْ لِغَدٍ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿١٨﴾ وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ نَسُوا اللَّهَ فَأَنسَاهُمْ أَنفُسَهُمْ أُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ ﴿١٩﴾ لَا يَسْتَوِي أَصْحَابُ النَّارِ وَأَصْحَابُ الْجَنَّةِ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمُ الْفَائِزُونَ ﴿٢٠﴾ لَوْ أَنزَلْنَا هَذَا الْقُرْآنَ عَلَى جَبَلٍ لَّرَأَيْتَهُ خَاشِعًا مُتَصَدِّعًا مِّنْ خَشْيَةِ اللَّهِ وَذَلِكَ الْأَمْثَلُ نُصْرٍ بِهَا لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٢١﴾ هُوَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ عِلْمُهُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ ﴿٢٢﴾ هُوَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْمَلِكُ الْقُدُّوسُ السَّلَامُ الْمُؤْمِنُ الْمُهَيَّبُ الْمُعَزِّزُ الْجَبَّارُ الْمُتَكَبِّرُ سُبْحَانَ اللَّهِ عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٢٣﴾ هُوَ اللَّهُ الْخَلَّاقُ الْبَارِئُ الْمُصَوِّرُ لَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى يُسَبِّحُ لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٢٤﴾

سُورَةُ الْمُمْتَحِنَةِ
بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
١٣ آيَاتُهَا
٦٠ آيَاتُهَا

12) جيڪڏهن کين تڙيو ويو ته سائن گڏجي نه نڪرندا ۽ جيڪڏهن سائن ويڙهه ڪئي وئي ته سندن مدد نه ڪندا ۽ ٿيو به ائين، بنو نضير ۽ انهن سان گڏ ٻين يهودين جن کي تڙيو ويو، منافق سائن گڏجي نه نڪتا، اهڙيءَ ريت بنو قريظ ۽ خيبر جي جن يهودين سان جنگ ڪئي وئي تن جي به مدد نه ڪيائون. 13) جيڪڏهن سندن مدد ڪيائون به، ته ٻئي ڏئي پڇندا ۽ شڪست کاڌا ٿي. 14) پوءِ مدد نه ڪئي ويندن انهن منافقن جي انهيءَ کان پوءِ، بلڪ الله سائين خوار ڪندن ۽ منافقي مان ڪو فائدو نه ملندن.

13) توهان سندن دلين ۾ الله کان به وڌيڪ دهشت وارا آهيو يعني ابي مسلمانو! توهان انهن منافقن يا يهودين جي دلين ۾ الله کان به وڌيڪ ڊپ ۽ دهشت وارا آهيو. (اهو هن ڪري، جو اهي نا سمجه آهن) جيڪڏهن کين عقل هجي ها، ته سمجهن ها ته الله سائين ئي توهان کي مٿن غلبو ڏنو آهي، ته ڊچڻ جو به اهو ئي وڌيڪ حقدار آهي.

14) اهي سڀ گڏجي هڪ هنڌ آمهون سامهون ڪڏهن به توهان سان نه وڙهندا (مگر قلعو بند ڳوٺن ۾) يعني واهن ۽ گهٽين گهرن ۾. (يا ڀتين جي اوت ۾) يعني ڊپ ۽ دهشت جي ڪري ڀتين جي اوت وٺي وڙهندا. (پاڻ ۾ سخت ويڙهه پيل اٿن) يعني هڪٻئي سان ڏاڍي سختي ۽ برائي سان پيش اچڻ وارا آهن. (تون کين هڪٻئي سان متحد ٿو سمجهين، پر سندن دليون ڌار ڌار آهن) يعني ظاهر ۾ گڏيل ٿا نظرن، باقي اندر ۾ دليون ڇڄل اٿن، رابن ۽ خواهشن ۾ هڪٻئي جا مخالف آهن. (اهو هن ڪري، جو اهي بي عقل ماڻهو آهن) ۽ جيڪڏهن عقل هجي ها، ته حق سچائي ان جي پيروي ڪن ها ۽ متحد ٿين ها، هڪٻئي جا مخالف نه ٿين ها.

15) اهي انهن وانگر آهن، جيڪي کائڻ اڳ گذري چڪا آهن يعني ڪافر ۽ مشرڪ. (ويجهڙائي ۾) يعني قريبي زماني ۾ گذري چڪا آهن. (جن پنهنجي ڪرتوتن جي سزا چڪي) يعني پنهنجي ڪفر جي خراب عاقبت دنيا ۾ ئي ڏٺائون، جو بدر واري جنگ ۾ ماري ويا، ۽ اها بنو نضير واري جنگ کان ڇهه مهينا کن اڳ ٿي گذري هئي.

16) پاڙي ٿيڻ ۽ سات نه ڏيڻ ۾ انهن جو مثال (شيطان جي مثال وانگر اهي جو انسان کي چوي ته ڪفر ڪرا!) يعني کيس ڪفر ڪرڻ تي اڪسائي ۽ ان کي سينگاري ڏي ۽ ان تي کيس هلڻ لاءِ چوي. (پوءِ جڏهن اهو انسان شيطان جي پوئلڳي ۾ سندس سينگاري ڳالهه کي قبول ڪندي ڪفر ڪري ويهي ته شيطان کيس چوي ته، آءٌ ته توکان بيزار آهيان) آءٌ جهان جي پالڻهار کان ڊجان ٿو، يعني هي جملو به شيطان جي چوڻي مان آهي، انسان کان بيزاري جي سبب ڄاڻائڻ بابت.

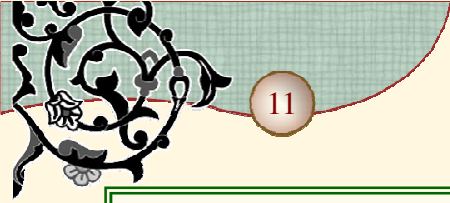
17) فَكَانَ عَاقِبَتُهُمَا أَنَّهُمَا فِي النَّارِ خَالِدِينَ فِيهَا (پوءِ انهن ٻنهي جي عاقبت هي ٿيندي جو اهي ٻئي جهنم جي باه ۾ هميشه لاءِ وڃي پوندا). وَذَلِكَ جَزَاءُ الظَّالِمِينَ (۽ اها ئي ظالمن جي سزا آهي).

18) (اي ايمان وارو! الله کان ڊجو) يعني جيڪي حڪم توهان کي فرمايا اٿس، تن تي عمل ڪندي ۽ جن عملن کان روڪيو اٿس، تن کي ڇڏيندي، سندس سزا کان بچو. (۽ پيل سوچي هر شخص ته سڀاڻي لاءِ ڪهڙي شيءِ پيش ڪئي اٿس) يعني هر ماڻهوءَ کي سوچڻ گهرجي ته قيامت جي ڏينهن لاءِ ڪهڙا عمل گڏ ڪيا اٿس. 19) وَاتَّقُوا اللَّهَ (۽ الله کان ڊجو). إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ (جو ڪجهه اوهين ڪندا آهيو تنهن جي الله بلڪل پوري خبر رکندڙ آهي).

19) (۽ انهن جهڙا نه ٿيو، جن الله کي وساري ڇڏيو) يعني سندس حڪمن کي ڇڏي ڏنائون ۽ سندس فرماڻن ڌاري جي پرواهه نه ڪيائون.

چڙهيو ۽ الله جي ولين ۽ سندس رسول ﷺ جي امت جي پلارن ماڻهن سان دشمني جي ڪري الله جي نافرمانن جو جهجھو پيانگو سندس نصيب ۾ آيو، ۽ اهڙي ماڻهوءَ جو فيءَ جي مال ۾ ڪو حق ئي ناهي، اهڙيءَ ريت اهي ماڻهو به جيڪي صحابه ڪرام کي برو ڀلو چون ۽ کين اذيت پهچائڻ يا سندن شان ۾ گستاخي ڪن.

11) ﴿الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ النَّاسَ يَفْقَهُوا قَوْلَهُمْ وَاتَّبَعُوا النَّاسَ﴾ (اي پيغمبر! ڇا نه ڏٺو اٿئي انهن منافقن کي، جيڪي چون ٿا پنهنجن ڀائرن مان انهن کي جن ڪفر ڪيو اهل ڪتاب مان) عبد الله بن ابي ۽ سندس ساٿي مراد آهن، جن بنو نضير جي يهودن ڏانهن چورائي موڪليو ته مضبوط تڄو ۽ پنهنجو دفاع ڪجو. اسان توهان کي سندن حوالي نه ڪندا سون، جيڪڏهن توهان سان ويڙهه ٿي ته توهان سان گڏجي وڙهندا سون. (جيڪڏهن توهان کي تڙيو ويو ته اسان به توهان سان گڏجي نڪرندا سون) يعني توهان جا ساٿي بڻجي پنهنجن گهرن مان نڪري هلندا سون. (۽ توهان جي باري ۾ چيو نه وٺندا سي) يعني توهان جي حق ۾ ۽ توهان لاءِ. (ڪنهن هڪ جو به) جو اسان کي توهان سان گڏجي نڪرڻ کان روڪي. (ڪڏهن به) ڇو نه وڏي مدت گذري وڃي. (۽ جيڪڏهن توهان سان ويڙهه ڪئي وئي، ته اسان توهان جي ضرور مدد ڪنداسون) يعني توهان جي دشمنن جي مقابلي ۾ توهان جو ساٿ ڏينداسون. پوءِ الله سائين سندن دعويٰ کي ڪوڙو ڪندي فرمايو ته: (۽ الله شاهدي ٿو ڏئي ته اهي ڪوڙا آهن) پنهنجي انهيءَ واعدي ۾ جيڪو سندن گڏجي نڪرڻ ۽ مدد ڪرڻ جو ڪيو اٿئون.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّي وَعَدُوَّكُمْ أَوْلِيَاءَ تُلْقُونَ
إِلَيْهِم بِالْمُودَّةِ وَقَدْ كَفَرُوا بِمَا جَاءَكُمْ مِنَ الْحَقِّ يُخْرِجُونَ الرَّسُولَ
وَإِيَّاكُمْ أَنْ تُوَمِّنُوا بِاللَّهِ رَبِّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ حَرَجْتُمْ جِهَدًا فِي سَبِيلِ
وَأَبْعَاءَ مَرْضَاتٍ تُسِرُّونَ إِلَيْهِم بِالْمُودَّةِ وَأَنَا أَعْلَمُ بِمَا أَخْفَيْتُمْ
وَمَا أَعْلَنْتُمْ وَمَنْ يَفْعَلْهُ مِنْكُمْ فَقَدْ ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِيلِ (١) إِنْ
يُشْفِقُوكُمْ يَكُونُوا لَكُمْ أَعْدَاءً وَيَسْطُورُ إِلَيْكُمْ أَيْدِيهِمْ وَالسِّنَنُ
بِالسُّوءِ وَوَدُّوا لَوْ تَكْفُرُونَ (٢) لَنْ نَنْفَعَكُمْ أَرْحَامَكُمْ وَلَا أَوْلَادَكُمْ
يَوْمَ الْقِيَامَةِ يَفْصَلُ بَيْنَكُمْ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ (٣) قَدْ
كَانَتْ لَكُمْ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ فِي إِبْرَاهِيمَ وَالَّذِينَ مَعَهُ إِذْ قَالُوا لِقَوْمِهِمْ
إِنَّا بَرَاءٌ لَكُمْ وَمِمَّا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ كَفَرْنَا بِكُمْ وَبَدَا بَيْنَنَا
وَبَيْنَكُمْ الْعَدَاوَةُ وَالْبَغْضَاءُ أَبَدًا حَتَّى تُؤْمِنُوا بِاللَّهِ وَحَدَهُ إِلَّا
قَوْلَ إِبْرَاهِيمَ لِأَبِيهِ لَأَسْتَغْفِرَنَّ لَكَ وَمَا أَمْلِكُ لَكَ مِنَ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ
رَبَّنَا عَلَّمَكُنَا نِعْمَتَكَ وَإِلَيْكَ أُنَبِّئُكَ وَالْمَصِيرُ (٤) رَبَّنَا اجْعَلْنَا
فِتْنَةً لِلَّذِينَ كَفَرُوا وَارْحَمْنَا وَأَنْتَ أَعْلَمُ الْغُيُوبِ (٥)

سورة الممتحنة

1 اي مؤمنو! منهنجي دشمنن ۽ پنهنجي دشمنن کي دوست نه بڻايو
هي آيت حاطب بن ابي بلتعہ جي باري ۾ نازل ٿي، جڏهن مڪي جي
مشرڪ قريشن ڏانهن خط اماتِي کين نبي ڪريم ﷺ جي فتح
مڪي جي دوران سن اٺين هجريءَ ۾ مٿن ڪاه بابت خبر ٿي ڏنائين.
۽ هي آيت ڪافرن سان ڪنهن به نموني دوستي ۽ تعلق رکڻ کان
روڪڻ جو وڏو ثبوت آهي. (توهان انهن ڏانهن دوستيءَ جا پيغام ٿا
موڪليو) يعني توهان ۽ سندن درميان جيڪا دوستي آهي ان کي
پاڙيندي انهن ڏانهن پيغمبر ﷺ جي خبرن جا پيغام ٿا اماڻيو.
(جڏهن ته هو ان حق جو انڪار ڪري چڪا آهن جيڪو توهان وٽ آيو
آهي) يعني الله ۽ سندس رسول ۽ قرآن جي ذريعي جيڪا توهان وٽ
هدايت الاهي آئي آهي، تنهن جو نسرو انڪار ڪري چڪا آهن.
(پيغمبر ۽ توهان کي ڪڍي چڪا آهن) يعني توهان وٽ آيل سچي
دين جو انڪار ڪندي، رسول ۽ توهان کي مڪي مان لوڏي چڪا آهن،
ان جي باوجود توهان ساڻن دوستي ٿا رکيون ڇو؟ هن ڪري (جو
توهان پنهنجي پالڻهار الله تي ايمان آندو آهي) يعني توهان کي ان
ڪري لوڏيائون، جو توهان الله تي ايمان آندو، يا توهان جي ايمان
کي ناپسند ڪندي توهان کي ڪڍيائون. (جيڪڏهن توهان منهنجي
راه ۾ جهاد ڪرڻ ۽ منهنجي راضي حاصل ڪرڻ لاءِ نڪتا هيو) ته
پوءِ منهنجي ۽ پنهنجي دشمنن کي دوست نه بڻايو. (ڳجهو پيغام ٿا
موڪليو انهن ڏانهن دوستيءَ جي ڪري) يعني دوستيءَ جي ڪري
ڳجهن رازن جون خبرون ٿا کين پهچايو؟ (۽ آءُ ڄاڻان ٿو جيڪو

(پوءِ کانئن پنهنجا وجود ٿي وساري ڇڏيائين) يعني کيس وسرائڻ
جي ڪري پنهنجو پاڻ کي ٿي وساري ويٺا، جو پنهنجي نفس کي
عذاب کان بچائڻ لاءِ ڪي عمل ٿي نه ڪيائون، ۽ پڻ هي به مراد
ٿي سگهي ٿو ته: الله کي خوشحالي ۾ وساري ڇڏيائون، ته هن
وري ڏکي ڏينهن ۾ کانئن پنهنجا وجود ٿي وسارائي ڇڏيا. (اهي
ٿي فاسق آهن) يعني الله جي فرمانبرداري کان نڪتل آهن.
20 لا يَسْتَوِي أَحَبُّ النَّارِ وَأَحَبُّ الْجَنَّةِ (دوزخ وارا ۽
بهشت وارا هڪ جهڙا نه ٿا ٿي سگهن). (بهشت وارا ٿي ڪامياب
آهن)، يعني هر مراد ماڻيندڙ ۽ هر ڏکيائي کان ڇٽڪاري وارا آهن.
21 (جيڪڏهن اسان هيءُ قرآن ڪنهن جبل تي لاهيون ها، ته ان
کي الله جي ڊپ کان عاجزي ڪندڙ، ڦاٽي پوندڙ ڏسين ها) يعني
قرآن جو شان، عظمت، بلاغت ۽ دلين کي نرم ڪندڙ واعظن تي
شامل هجڻ ايڏي بلند درجي تي پهتل آهي جو کيس جيڪڏهن
جبلن مان ڪنهن هڪ جبل تي نازل ڪيو وڃي ها ته اهو جبل
تمام سخت، مضبوط ۽ ايڏي وڏي جسامت واري هجڻ جي
باوجود الله جي عذاب جي ڊپ کان ۽ هن ڌر کان ته مٿان الله جي
ڪلام جي تعظيم جو حق ادا نه ٿي سگهي، ڌارون ڏئي ٽڪرا
ٽڪرا ٿي ڦاٽي پئي ها. (۽ اهي مثال اسان هن ڪري ٿا ماڻهن لاءِ
ڏيون، ته جيئن سوچ ويچار ڪن) اهڙن شين ۾ جن ۾ غور و فڪر
ڪرڻ ضروري آهي، پوءِ واعظن مان نصيحتون وٺڻ ۽ ڊيڄاريندڙ
گالهيون جي ڪري ڊڄي وڃن.
22 هُوَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ (اهو ئي آهي الله، جنهن
کان سواءِ ٻيو ڪو به عبادت جي لائق ناهي).
(هر ڳجهه ۽ ظاهر کي ڄاڻيندڙ آهي) يعني جيڪي شيون اسان
جي ظاهري حواس کان ڳجهيون آهن تن کي به ڄاڻي ٿو، باقي
جيڪي آڏو آهن سي ته اکين سان ئي ڏسڻ ۾ اينديون آهن. هُو
الْحَمْدُ الرَّحِيمُ (اهو ئي آهي الله، جنهن کان سواءِ ڪو به عبادت جي لائق نه
آهي) ٽاڪيڊ ڪرڻ ۽ ذهن نشين ڪرائڻ خاطر انهيءَ جملي کي
دهريائين. (بادشاهه، پاڪ ذات آهي) يعني هر عيب کان پاڪ.
23 (هر عيب کان آجو). يا هي ته: مخلوق کي پنهنجي
ظلم ۽ ڏاڍ کان سلامتي ڏيندڙ. (امن ڏيندڙ) يعني پنهنجي پاڻهن کي
ظلم کان امن بخڻيندڙ، يا پنهنجي پيغمبر کان معجزن جو اظهار
ڪرائي سندس صديق ڪندڙ. (نگهاني ڪندڙ) يعني پنهنجي پاڻهن
تي سندن عملن سميت گواه ۽ مٿن نگراني ڪندڙ. (ڏاڍو) غالب،
مغلوب نه ٿيندڙ. (زبردست) الله ساڻين جو جبروت سندس عظمت کي
چٽيو آهي، يا جنهن جي ڏاڍ ۽ ڊڊي برداشت ڪرڻ جي همت ٿي ته
رکي سگهجي. (وڏائيءَ وارو)، يعني جيڪو هر عيب کان مٿانهون
هجي ۽ جو ڪجهه کيس نه ڄڻائي تنهن کان اعلى شان وارو. ۽
ڪبريائي الله تعاليٰ جي حق ۾ سندس تعريف صفتن مان آهي ۽
مخلوق جي حق ۾ مذمتي صفتن مان آهي. سُبْحَانَ اللَّهِ عَمَّا
يُشْرِكُونَ (جيڪو شرڪ ڪن ٿا، تنهن کان الله پاڪ آهي).
24 (اهو ئي آهي الله، خلقتهار) يعني پنهنجي ارادي ۽ مشييت
مطابق هر شيءِ جو خاص اندازو ڪندڙ. (ٺاهيندڙ) يعني نئين تخليق
ڪندڙ، انهن مان هوند ڪندڙ، شين جو موجد. (صورت ٺاهيندڙ)
يعني نيون نيون شڪليون ٺاهيندڙ، مختلف اندازن ۾ صورتون
بڻائيندڙ. لَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى (ان جا سڀ نالا سهڻا آهن).
(جيڪي به اسمانن توڙي زمين ۾ آهي، سو سڀ ان جي پاڪائي
بيان ٿو ڪري) يعني جو ڪجهه انهن پنهن ۾ آهي سو سڀ زبان
حال يا قال سان ان جي پاڪائي ٿو بيان ڪري. هُوَ الْعَزِيزُ
الْحَكِيمُ (اهو ئي غالب، وڏي حڪمت وارو آهي).

٤) **بیشڪ توهان لاءِ سهڻي پيروي آهي** يعني سهڻو نمونو ۽ مثال آهي جنهن جي توهان کي پيروي ڪرڻ چڱائي. **ابراهيم ۽ سندس ساٿين** (الله ساٿين فرمائي ٿو ته اي حاطب! تون ابراهيم جي پيروي نه ڪئي، جو پنهنجي خاندان کان بيزاريءَ جو اعلان ڪرين ها، جيئن ابراهيم پنهنجي پيءُ ۽ پنهنجي قوم کان بيزاريءَ جو اعلان ڪري ڇڏيو هو. **جڏهن پنهنجي قوم کي چيائون ته اسان توهان کان لا تعلق آهيون** يعني توهان کان بيزار آهيون، نه اسان توهان جا ۽ نه توهان اسان جا، ڇاڪاڻ ته اوهان الله جا منڪر آهيو. **الله کان سواءِ جن جي توهان عبادت ٿا ڪريو** تن بتن کان به بيزار آهيون. **اسان توهان جا انڪاري آهيون** يعني توهان جي دين ۽ توهان جي افعالن جا انڪاري آهيون. **اسان ۽ توهان جي وچ ۾ هميشه لاءِ وير ۽ ڪينو پڌرو ٿي چڪو آهي** يعني جيتوڻيڪ اوهان ڪفر تي آهيو ته اسان جي هلت توهان سان اها ئي رهندي. **جيڪي هڪ الله تي ايمان آڻيو** ۽ شرڪ ڪرڻ هميشه لاءِ ڇڏي ڏيو، پوءِ جيڪڏهن ائين ڪندڙ ته دشمني دوستي ۾ بدلجي ويندي ۽ ڪينو پيار ۾ بدلجي ويندو. **پر ابراهيم جو پنهنجي پيءُ کي چوڻ ته ضرور تولا ۽ بخشش گهرندس** يعني ابراهيم جي هر ڳالهه ۾ توهان لاءِ سهڻو نمونو آهي، پر سندس پيءُ کي پنهنجي انهيءَ چوڻي ۾ نه، سوان ڏس ۾ توهان سندس پيروي نه ڪريو، جو مشرڪن لاءِ بخشش جون دعائون گهرندا وڃن. ڇاڪاڻ ته اهو سندس پيءُ سان هڪ واعدو ٿيل هيو، جنهن جي وفائي ٿي ڪيائين. **فَلَمَّا بَيَّنَّ لَهُ أَنَّهُ عَدُوٌّ لِلَّهِ تَبَرَّأَ مِنْهُ** (پر جڏهن پڪ پيس ته هو الله جو نسورو ويري آهي. تڏهن ڦري ان کان لا تعلق جو اظهار ڪيائين) ۽ چيائينس: **إِنَّمَا تَوَلَّاهُ اللَّهُ كَانُ كَنُهِنَ شَيْءٍ جُو حَقُّ تَنُورِ رُكَانٍ** يعني الله جي عذاب مان ڪا به شيءِ توکان ٿاري نٿو سگهان.

٥) **رَبَّنَا عَلَيْكَ تَوَكَّلْنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ** (اي اسانجا رب! اسان توتي ئي توکل ڪئي آهي ۽ توڏانهن ئي وڃيا آهيون، ۽ توڏانهن ئي موٽڻو آهي).

٦) **إِنَّمَا تَوَكَّلْنَا عَلَى اللَّهِ وَإِلَيْهِ الْمَصِيرُ** (اي اسان جا رب! اسان کي ڪافر لاءِ آزمائش نه بنا) امام مجاهد چوي ٿو ته معنيٰ: اسان کي نه انهن جي هٿان تڪليف ڏيار ۽ نه پاڻ پنهنجي آزمائش ۾ وجهه، جو اهي وري چون ته: جيڪڏهن اهي حق تي هجن ها، ته هوند اها تڪليف نه رسين ها! **وَأَعْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا** (۽ اسان کي معاف ڪر اسانجا پالڻهار). **إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ** (بیشڪ تون ئي غالب، وڏي حڪمت وارو آهين).

٧) **يٰٓمُؤْمِنِينَ تَوَكَّلُوا عَلَى اللَّهِ لَا يَحْسَبُ اللَّهُ الْإِنْسَانَ شَيْئًا سِوَمَا تَدْعُوهُ** (بشڪ توهان لاءِ انهن پر ئي سهڻي پيروي آهي) يعني ابراهيم ۽ سندس ساٿين پر ئي سهڻو مثال آهي. **انهيءَ ماڻهوءَ لاءِ جيڪو الله ۽ قيامت جي ڏينهن جي اميد رکندو هجي** يعني اهو سهڻو نمونو رڳو انهيءَ ماڻهوءَ لاءِ آهي جيڪو دنيا ۽ آخرت ۾ الله کان پلائي جي آس ۽ لالچ رکندو هجي. **جيڪو منهن متيندو** يعني اهڙي پيروي کان منهن ڦيريندو ته: **پوءِ بیشڪ الله ئي بي پرواهه** پنهنجي ساري مخلوق کان. **ساراهيل آهي** پنهنجي دوستن وٽ.

٨) **يٰٓمُؤْمِنِينَ تَوَكَّلُوا عَلَى اللَّهِ لَا يَحْسَبُ اللَّهُ الْإِنْسَانَ شَيْئًا سِوَمَا تَدْعُوهُ** (تي سگهي ٿو ته الله توهان جي ۽ جن سان توهانجي دشمني آهي تن جي وچ ۾ محبت پيدا ڪري) يعني توهان ۽ مڪي جي مشرڪن جي وچ ۾، جو مسلمان ٿي پوءِ توهان جي دين وارا ٿي پون، ۽ ٿيو به ائين، جو فتح مڪي کان پوءِ انهن مان گهڻا ماڻهو اسلام ۾ داخل ٿيا ۽ پڪا پختا مسلمان ٿي پيا، پوءِ انهن ۽ کانئن اڳ مسلمان ٿيلن ۾ دوستي ٿي وئي، ۽ جهاد ڪيائون ۽ الله ساڻين جي قرب حاصل ڪرڻ وارا ڪر ڪيائون، ۽ نبي ڪريم ﷺ اوسفيان جي نياڻي امر حبيبه سان شادي ڪئي، ان سان دوستي

لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِيهِمْ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِّمَن كَانَ يَرْجُوا اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَمَن بَوَّلَقَ فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ الْعَزِيزُ الْحَمِيدُ ٦ عَسَىٰ اللَّهُ أَن يَجْعَلَ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَ الَّذِينَ عَادَيْتُم مِّنْهُم مَّوَدَّةً وَاللَّهُ قَدِيرٌ وَاللَّهُ عَفُورٌ رَّحِيمٌ ٧ لَّا يَنْهَىٰ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَلَمْ يُخْرِجُواكُم مِّن دِيَارِكُمْ أَن تَبَرُّوهُمْ وَتُقْسِطُوا إِلَيْهِمْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ ٨ إِنَّمَا يَنْهَىٰ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ قَاتَلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَأَخْرَجُواكُم مِّن دِيَارِكُمْ وَظَلَهُرُوْا عَلَىٰ إِخْرَاجِكُمْ أَن تَوَلَّوْهُمْ وَمَن يَتَوَلَّهُمْ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ ٩ يٰٓأَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا إِذَا جَاءَكُمُ الْمُؤْمِنَاتُ مُهَاجِرَاتٍ فَمَا تُحِبُّوهُنَّ اللَّهُ أَعْلَمُ بِإِيمَانِهِنَّ فَإِن عَلِمْتُمُوهُنَّ مُؤْمِنَاتٍ فَلَا تَرْجِعُوهُنَّ إِلَى الْكُفَّارِ لَأَهِنَّ جِلْهُنَّ وَلَهُنَّ حُلُومٌ مِّثْلُ مَا أَنفَقْتُم مَّا أَنفَقُوا وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ أَن تَنكِحُوهُنَّ إِذَا ءَانَقْتُمُوهُنَّ أَجْرَهُنَّ وَلَا تَتْمِسْكُوا بِعِصْمِ الْكُفَّارِ وَسَلُّوا مَا أَنفَقْتُم وَلَا تُنكِحُوا مِمَّا أَنفَقُوا ١٠ ذٰلِكُمْ حُكْمُ اللَّهِ يَحْكُمُ بَيْنَكُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ١١ وَإِن فَاتَكُمْ سُوءٌ مِّنْ أَرْوَاجِكُمْ إِلَى الْكُفَّارِ فَعَابِقْتُمْ فَاتُوا الَّذِينَ ذَهَبَتْ أَرْوَاجُهُمْ مِّثْلَ مَا أَنفَقُوا وَأَتَقُوا اللَّهَ الَّذِي أَنْتُمْ بِهِ مُؤْمِنُونَ ١٢

ڪجهه توهان لکائي ٿا ڪريو ۽ جيڪو ڪجهه ظاهر ظهور ٿا ڪريو يعني توهان مان هر ماڻهو جيڪي به خبرون انهن ڏانهن موڪلي ٿو، انهن سڀني کي آءُ ڄاڻان ٿو. **توهان مان جيڪو به ٿين ڪندو، سو پڪ سان سڌي رستي کان پٽڪي ويو** حق واري سڌي راه کان نٿي ويو ۽ سڀني وٽ کان هتي ويو.

٢) **جيڪڏهن ڪٿي به توهان کي لڏائون ته توهان جا دشمن ٿي پوندا** يعني جيڪڏهن ڪٿي به توهان سان ملاقات ٿين يا اوچتي ڪٿي توهان سندن ور چڙهي ويا ته سندن دلين ۾ جيڪا دشمني پيريل آهي سا سڀ ظاهر ڪري بيهندا. **۽ ڊگهي ريت توهان ڏانهن پنهنجا هٿ ۽ پنهنجون زبانون بريءَ طرح** يعني وڙهڻ لاءِ الرون ڪندي هٿ ڊگهي ريت ۽ گاريون گند ڪيندي زبان درازي ڪندا. **۽ هو چاهين ٿا ته جيڪر توهان به ڪافر ٿي وڃو** توهان جي مرتد ٿيڻ ۽ ڪفر ڏانهن موٽڻ جي تمنا ٿا ڪن.

٣) **توهانجا مت ماڻ توهان کي ڪو فائدو نه ڏيندا ۽ نڪو توهانجي اولاد** جو انهن جي ڪري توهان ڪافر سان لاڳاپا رکو، جيئن حاطب واري واقعي مان ثابت ٿيو، پر توهان کي فائدو انهيءَ مان پوندو جنهن جو توهان کي الله حڪم فرمايو آهي، ته ڪافر سان دشمني رکو ۽ انهن سان جهاد ڪريو ۽ انهن سان دوستيون توڙي ڇڏيو. **قيامت جي ڏينهن توهانجي وچ ۾ فيصلو ڪندو** پوءِ فرمانبردار پانها جنت ۾ داخل ٿيندا ۽ نافرمان جهنم ۾ وڌا ويندا. **وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ** (۽ جيڪو ڪجهه توهان ڪريو ٿا، تنهن کي الله چڱيءَ طرح ڏسندڙ آهي).

اعتبار کان، يعني ڏنل حڪم مطابق امتحان وٺڻ کان پوءِ. (تہ پوءِ نہ موتايو کين کافرن ڏانهن) يعني پوءِ توهان کين کافر مڙسڻ جي حوالي نہ ڪريو. (نہ اهي – مؤمنياڻيون – انهن – کافرن – لاءِ حلال آهن ۽ نہ اهي – کافر – انهن – مؤمنياڻين – لاءِ حلال آهن) مؤمنياڻي کافر لاءِ حلال ناهي، رڳو هجرت ڪرڻ جي ڪري نہ، پر دراصل عورت جو مسلمان ٿيڻ سندس کافر مڙسڻ کان جدا ٿيڻ جو سبب آهي. (۽ کين ڏيو جيڪو ڪجهه انهن خرچ ڪيو هجي) مسلمان ٿي هجرت ڪري ايندڙ عورتن جي مڙسڻ کي اوترو موتاڻي ڏيو، جيترو انهن مٿن مهر وغيره تي خرچ ڪيو هجي. (۽ ڪو گناه ناهي توهان تي انهن سان شادي ڪرڻ ۾) يعني عدت گذرڻ کان پوءِ، ڇاڪاڻ تہ اهي هينئر توهان جي دين ۾ داخل ٿي چڪيون آهن. (جڏهن کين سندن ڪاين ڏيو) يعني بشرطيڪ سندن مهر ادا ڪريو ۽ اهو حڪم عدت پوري ٿيڻ کان بعد جو آهي. (۽ ڪافرياڻين جون عزتون پاڻ وٽ نہ جهليو) يعني جيڪڏهن ڪنهن جي زال ڪافرياڻي آهي، تہ اها ان جي زال نہ رهي، الڳ دين هجڻ جي ڪري سندس رشتو ٿئي ويو. انهيءَ زماني ۾ کافر مسلمانن کي پرتائيندا هئا، ۽ مسلمان بہ مشرڪياڻيون پرتيا هئا، هن آيت سان اهو طريقو ختم ڪيو ويو، ۽ هي حڪم مشرڪياڻين سان خاص آهي، اهل ڪتاب جي ڪافرياڻين سان لاڳو نہ آهي. (۽ گهري وٺو جيڪو توهان خرچ ڪيو هجي) يعني توهان پنهنجي زال کي جيڪا مهر ڏني هئي، سا انهن کان موتاڻي وٺو، جيڪڏهن مسلمان نہ ٿين تہ. (۽ پيل گهري وٺن اهي بہ، جيڪو انهن خرچ ڪيو هجي) مفسر چون ٿا انهيءَ جو مطلب هي آهي تہ: جيڪڏهن ڪا عورت اسلام کان قري معاهدي تيل کافر ڏانهن هلي وڃي، تہ پوءِ انهن کافر کان سندس مهر جي گهر ڪئي وڃي ۽ جيڪڏهن ڪا کافر جي عورت مسلمان ٿي اچي، تہ ان جي ڪاين سندس کافر مڙسڻ کي موتاڻي ڏني وڃي. (اهو) يعني ٻنهي طرفن کان مهر جي واپسي. (الله جو حڪم آهي) يعني صلح حديبه کان پوءِ مشرڪن سان ٿيل معاهدي مطابق، ۽ جن مشرڪن سان ڪو معاهدو ٿيل نہ هجي، تہ انهن لاءِ اهو حڪم نہ آهي، ۽ هي حڪم منسوخ ٿي چڪو آهي. امام قرطبي چوي ٿو تہ: اهو مهرن موتاڻي ڏيڻ وارو حڪم رڳو انهيءَ وقت ڪنهن خاص واقعي سان مخصوص هيو، باقي جيڪڏهن پنهنجن مان ڪو هڪ مسلمان ٿئي تہ زال مڙسڻ ۾ جدا ٿي ڪرڻ وارو حڪم مراد نہ آهي. ﴿عَمَّ يَتَسَاءَلُونَ﴾ (فيصلو ٿو ڪري توهان جي وچ ۾). ﴿وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ﴾ (۽ الله وڏو ڄاڻندڙ، وڏي حڪمت وارو آهي).

فتح مڪي واري ڏينهن اسلام قبول ڪرڻ کان پوءِ ٿي هئي، ابوسفيان بہ نبيءَ ڪريم ﷺ سان پنهنجي دشمني ڇڏي ڏني، ابوهريرة کان روايت آهي تہ: الله جي دين قائم ڪرڻ خاطر مرتدن سان پهريون جنهن لڙائي ڪئي اهو ابوسفيان بن حرب هيو. انهيءَ ئي جي باري ۾ اها مٿين آيت نازل ٿي آهي. (۽ الله وڏي سگهه وارو آهي) دشمنن جي دلين کي سنئون ڪري پنهنجي بخشش ۽ رحمت ۾ داخل ڪرڻ تي بہ وڏي سگهه رکڻ وارو آهي. ﴿وَاللَّهُ عَزِيزٌ رَحِيمٌ﴾ (۽ الله بخشنا، وڏو مهربان آهي).

8 (الله توهان کي انهن کان نہ ٿو روڪي، جن توهان سان نہ دين ۾ جنگ ڪئي ۽ نہ وري توهان کي توهانجي گهرن مان ڪڍيائون). (جو توهان انهن سان نيڪي ڪريو) جيئن صلي رحمي، پاڙيسريءَ کي فائدو پهچائڻ ۽ مهمانوازيءَ جهڙا نيڪيءَ جا ڪم. (۽ انهن سان انصاف ڪريو) سندن حق حقوق هجن تہ انهن جي ادا ٿيڻ ۾ انصاف سان هلو. واعدي وفا ٿي ڪريو. امانتون واپس ڪريو، کائڻ کا بہ شيءِ خريد ڪريو تہ ان جي بنا ڪوت جي پوري قيمت ادا ڪريو. (بيشڪ الله انصاف ڪندڙن کي پسند ٿو ڪري) يعني: الله ساڻين انهن کافر سان نيڪي ڪرڻ ۽ انهن سان عدل ۽ انصاف واري برتاءُ ڪرڻ کان نہ ٿو جهلي، جن مسلمانن سان ويڙهہ نہ ڪرڻ ۽ سندن مقابلي ۾ کافر جي مدد نہ ڪرڻ جو معاهدو ڪيو آهي.

9 (بس رڳو انهن کان الله توهان کي جهلي ٿو جن توهان سان دين جي باري ۾ ويڙهہ ڪئي ۽ توهان کي توهانجي گهرن مان ڪڍيو) انهن مان مراد قريش جا کافر سردار ۽ سندن ساٿاري جيڪي هميشه مسلمانن جا ويري آهن. (۽ مدد ڪيائون توهان جي ڪڍڻ ۾) يعني جن توهان سان جنگ ڪئي ۽ توهان کي ديس نيڪالي ڏني، تن سان انهيءَ ۾ ساٿ ڏنائون، انهن مان مڪي وارا سڀئي کافر مراد آهن ۽ جيڪي ساڻن اهڙي معاهدي ۾ داخل ٿيا. (جو دوستي رکو انهن سان) يعني کين پنهنجو دوست ۽ مددگار بنايو. (۽ جيڪي انهن سان دوستي رکندا تہ اهي ئي ظالم آهن) ڇاڪاڻ تہ انهن ماڻهن سان دوستي رکيائون جيڪي دراصل دشمني جا حقدار آهن، جو اهي الله، سندس رسول ۽ سندس ڪتاب (قرآن) جا دشمن آهن.

10 (اي ايمان وارو! جيڪڏهن توهان وٽ مؤمنياڻيون هجرت ڪري اچن) يعني کافر سماج ڇڏي توهان وٽ اچن، نبي ڪريم ﷺ حديبه واري ڏينهن جڏهن قريش سان هن ڳالهه تي صلح ڪيو تہ جيڪڏهن منجهانن ڪو مسلمان ٿي وٺن ايندو، تہ کيس کافر ڏانهن موڪليو ويندو، پوءِ جڏهن انهن مان ڪي عورتون هجرت ڪري مديني پهتيون، تہ ان تي الله ساڻين کين مشرڪن ڏانهن موتاڻي موڪلڻ کان انڪار فرمائيندي کين پرکڻ جو حڪم فرمايو. (تہ پوءِ انهن کي پرکيو) معنيٰ انهن جو امتحان وٺو تہ جيئن انهن جي اسلام ۾ رغبت جو اندازو لڳائي سگهيو، سو ان تي انهن کان الله جو قسم کٽايو ويندو هيو تہ: هو پنهنجي مڙسڻ جي ڪاوڙ وغيره جي ڪري نہ نڪتيون آهن ۽ نہ وري هڪ ماڳ کي ڇڏي ٻي ماڳ وڃڻ لاءِ ۽ نہ دنيا جي لالچ جي ڪري نڪتيون آهن، بلڪ الله ۽ سندس رسول ۽ ان جي دين جي محبت خاطر آيون آهن، پوءِ جڏهن ڪا اهڙو قسم کٽندي هئي، تہ نبي ڪريم ﷺ سندس مڙسڻ کي مهر واپس ڪري ڏيندا هئا ۽ ان عورت کي ان ڏانهن موتاڻي نہ موڪليندا هئا. (سندن ايمان کي الله چڱيءَ طرح ڄاڻي ٿو) يعني سندن ايمان جي حقيقت حال کي الله کان سواءِ ٻيو ڪو بہ نٿو ڄاڻي، توهان انهيءَ جا مڪلف نہ آهيو، توهان کي رڳو هن جي تڪليف ڏجي ٿي تہ کين آزمايو، تہ جيئن سندن اسلام ۾ رغبت جي دعويٰ جي توهان کي تصديق ٿئي. (پوءِ جيڪڏهن توهان کين سمجهو تہ مؤمنياڻيون آهن) ظاهري

فرمايو تہ پهريائين کائڻ شرڪ نہ ڪرڻ جو عهد وٺو. ﴿وَلَا

اعتبار کان، يعني ڏنل حڪم مطابق امتحان وٺڻ کان پوءِ. (تہ پوءِ نہ موتايو کين کافرن ڏانهن) يعني پوءِ توهان کين کافر مڙسڻ جي حوالي نہ ڪريو. (نہ اهي – مؤمنياڻيون – انهن – کافرن – لاءِ حلال آهن ۽ نہ اهي – کافر – انهن – مؤمنياڻين – لاءِ حلال آهن) مؤمنياڻي کافر لاءِ حلال ناهي، رڳو هجرت ڪرڻ جي ڪري نہ، پر دراصل عورت جو مسلمان ٿيڻ سندس کافر مڙسڻ کان جدا ٿيڻ جو سبب آهي. (۽ کين ڏيو جيڪو ڪجهه انهن خرچ ڪيو هجي) مسلمان ٿي هجرت ڪري ايندڙ عورتن جي مڙسڻ کي اوترو موتاڻي ڏيو، جيترو انهن مٿن مهر وغيره تي خرچ ڪيو هجي. (۽ ڪو گناه ناهي توهان تي انهن سان شادي ڪرڻ ۾) يعني عدت گذرڻ کان پوءِ، ڇاڪاڻ تہ اهي هينئر توهان جي دين ۾ داخل ٿي چڪيون آهن. (جڏهن کين سندن ڪاين ڏيو) يعني بشرطيڪ سندن مهر ادا ڪريو ۽ اهو حڪم عدت پوري ٿيڻ کان بعد جو آهي. (۽ ڪافرياڻين جون عزتون پاڻ وٽ نہ جهليو) يعني جيڪڏهن ڪنهن جي زال ڪافرياڻي آهي، تہ اها ان جي زال نہ رهي، الڳ دين هجڻ جي ڪري سندس رشتو ٿئي ويو. انهيءَ زماني ۾ کافر مسلمانن کي پرتائيندا هئا، ۽ مسلمان بہ مشرڪياڻيون پرتيا هئا، هن آيت سان اهو طريقو ختم ڪيو ويو، ۽ هي حڪم مشرڪياڻين سان خاص آهي، اهل ڪتاب جي ڪافرياڻين سان لاڳو نہ آهي. (۽ گهري وٺو جيڪو توهان خرچ ڪيو هجي) يعني توهان پنهنجي زال کي جيڪا مهر ڏني هئي، سا انهن کان موتاڻي وٺو، جيڪڏهن مسلمان نہ ٿين تہ. (۽ پيل گهري وٺن اهي بہ، جيڪو انهن خرچ ڪيو هجي) مفسر چون ٿا انهيءَ جو مطلب هي آهي تہ: جيڪڏهن ڪا عورت اسلام کان قري معاهدي تيل کافر ڏانهن هلي وڃي، تہ پوءِ انهن کافر کان سندس مهر جي گهر ڪئي وڃي ۽ جيڪڏهن ڪا کافر جي عورت مسلمان ٿي اچي، تہ ان جي ڪاين سندس کافر مڙسڻ کي موتاڻي ڏني وڃي. (اهو) يعني ٻنهي طرفن کان مهر جي واپسي. (الله جو حڪم آهي) يعني صلح حديبه کان پوءِ مشرڪن سان ٿيل معاهدي مطابق، ۽ جن مشرڪن سان ڪو معاهدو ٿيل نہ هجي، تہ انهن لاءِ اهو حڪم نہ آهي، ۽ هي حڪم منسوخ ٿي چڪو آهي. امام قرطبي چوي ٿو تہ: اهو مهرن موتاڻي ڏيڻ وارو حڪم رڳو انهيءَ وقت ڪنهن خاص واقعي سان مخصوص هيو، باقي جيڪڏهن پنهنجن مان ڪو هڪ مسلمان ٿئي تہ زال مڙسڻ ۾ جدا ٿي ڪرڻ وارو حڪم مراد نہ آهي. ﴿عَمَّ يَتَسَاءَلُونَ﴾ (فيصلو ٿو ڪري توهان جي وچ ۾). ﴿وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ﴾ (۽ الله وڏو ڄاڻندڙ، وڏي حڪمت وارو آهي).

فتح مڪي واري ڏينهن اسلام قبول ڪرڻ کان پوءِ ٿي هئي، ابوسفيان بہ نبيءَ ڪريم ﷺ سان پنهنجي دشمني ڇڏي ڏني، ابوهريرة کان روايت آهي تہ: الله جي دين قائم ڪرڻ خاطر مرتدن سان پهريون جنهن لڙائي ڪئي اهو ابوسفيان بن حرب هيو. انهيءَ ئي جي باري ۾ اها مٿين آيت نازل ٿي آهي. (۽ الله وڏي سگهه وارو آهي) دشمنن جي دلين کي سنئون ڪري پنهنجي بخشش ۽ رحمت ۾ داخل ڪرڻ تي بہ وڏي سگهه رکڻ وارو آهي. ﴿وَاللَّهُ عَزِيزٌ رَحِيمٌ﴾ (۽ الله بخشنا، وڏو مهربان آهي).

8 (الله توهان کي انهن کان نہ ٿو روڪي، جن توهان سان نہ دين ۾ جنگ ڪئي ۽ نہ وري توهان کي توهانجي گهرن مان ڪڍيائون). (جو توهان انهن سان نيڪي ڪريو) جيئن صلي رحمي، پاڙيسريءَ کي فائدو پهچائڻ ۽ مهمانوازيءَ جهڙا نيڪيءَ جا ڪم. (۽ انهن سان انصاف ڪريو) سندن حق حقوق هجن تہ انهن جي ادا ٿيڻ ۾ انصاف سان هلو. واعدي وفا ٿي ڪريو. امانتون واپس ڪريو، کائڻ کا بہ شيءِ خريد ڪريو تہ ان جي بنا ڪوت جي پوري قيمت ادا ڪريو. (بيشڪ الله انصاف ڪندڙن کي پسند ٿو ڪري) يعني: الله ساڻين انهن کافر سان نيڪي ڪرڻ ۽ انهن سان عدل ۽ انصاف واري برتاءُ ڪرڻ کان نہ ٿو جهلي، جن مسلمانن سان ويڙهہ نہ ڪرڻ ۽ سندن مقابلي ۾ کافر جي مدد نہ ڪرڻ جو معاهدو ڪيو آهي.

9 (بس رڳو انهن کان الله توهان کي جهلي ٿو جن توهان سان دين جي باري ۾ ويڙهہ ڪئي ۽ توهان کي توهانجي گهرن مان ڪڍيو) انهن مان مراد قريش جا کافر سردار ۽ سندن ساٿاري جيڪي هميشه مسلمانن جا ويري آهن. (۽ مدد ڪيائون توهان جي ڪڍڻ ۾) يعني جن توهان سان جنگ ڪئي ۽ توهان کي ديس نيڪالي ڏني، تن سان انهيءَ ۾ ساٿ ڏنائون، انهن مان مڪي وارا سڀئي کافر مراد آهن ۽ جيڪي ساڻن اهڙي معاهدي ۾ داخل ٿيا. (جو دوستي رکو انهن سان) يعني کين پنهنجو دوست ۽ مددگار بنايو. (۽ جيڪي انهن سان دوستي رکندا تہ اهي ئي ظالم آهن) ڇاڪاڻ تہ انهن ماڻهن سان دوستي رکيائون جيڪي دراصل دشمني جا حقدار آهن، جو اهي الله، سندس رسول ۽ سندس ڪتاب (قرآن) جا دشمن آهن.

10 (اي ايمان وارو! جيڪڏهن توهان وٽ مؤمنياڻيون هجرت ڪري اچن) يعني کافر سماج ڇڏي توهان وٽ اچن، نبي ڪريم ﷺ حديبه واري ڏينهن جڏهن قريش سان هن ڳالهه تي صلح ڪيو تہ جيڪڏهن منجهانن ڪو مسلمان ٿي وٺن ايندو، تہ کيس کافر ڏانهن موڪليو ويندو، پوءِ جڏهن انهن مان ڪي عورتون هجرت ڪري مديني پهتيون، تہ ان تي الله ساڻين کين مشرڪن ڏانهن موتاڻي موڪلڻ کان انڪار فرمائيندي کين پرکڻ جو حڪم فرمايو. (تہ پوءِ انهن کي پرکيو) معنيٰ انهن جو امتحان وٺو تہ جيئن انهن جي اسلام ۾ رغبت جو اندازو لڳائي سگهيو، سو ان تي انهن کان الله جو قسم کٽايو ويندو هيو تہ: هو پنهنجي مڙسڻ جي ڪاوڙ وغيره جي ڪري نہ نڪتيون آهن ۽ نہ وري هڪ ماڳ کي ڇڏي ٻي ماڳ وڃڻ لاءِ ۽ نہ دنيا جي لالچ جي ڪري نڪتيون آهن، بلڪ الله ۽ سندس رسول ۽ ان جي دين جي محبت خاطر آيون آهن، پوءِ جڏهن ڪا اهڙو قسم کٽندي هئي، تہ نبي ڪريم ﷺ سندس مڙسڻ کي مهر واپس ڪري ڏيندا هئا ۽ ان عورت کي ان ڏانهن موتاڻي نہ موڪليندا هئا. (سندن ايمان کي الله چڱيءَ طرح ڄاڻي ٿو) يعني سندن ايمان جي حقيقت حال کي الله کان سواءِ ٻيو ڪو بہ نٿو ڄاڻي، توهان انهيءَ جا مڪلف نہ آهيو، توهان کي رڳو هن جي تڪليف ڏجي ٿي تہ کين آزمايو، تہ جيئن سندن اسلام ۾ رغبت جي دعويٰ جي توهان کي تصديق ٿئي. (پوءِ جيڪڏهن توهان کين سمجهو تہ مؤمنياڻيون آهن) ظاهري

فرمايو تہ پهريائين کائڻ شرڪ نہ ڪرڻ جو عهد وٺو. ﴿وَلَا

سورة الصف

﴿سَبِّحْ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ﴾ (هر اها شيء جيڪا آسمانن ۾ آهي ۽ جيڪا زمين ۾ آهي سا سبب الله جي پاڪائي تي بيان ڪري). ﴿هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ﴾ (اهو غالب، حڪمت وارو آهي).

﴿اي ايمان وارو! اها ڳالهه چو ٿا چئو، جيڪا نه ٿا ڪريو؟﴾ حضرت ابن عباس رضي الله عنه فرمائن ٿا ته: جهاد فرض ٿيڻ کان اڳ ڪي مومن چوندا هئا ته: اسان چاهيون ٿا ته جيڪر الله سائين اسان کي پلي ۾ پيو ڪم ٻڌائي ته اهو اسان ڪريون، پوءِ جڏهن الله سائين کين ٻڌايو ته سڀ کان پليو عمل سندس وٽ جهاد آهي، ته ان کي ڪي مومن ناپسند ڪرڻ ۽ ڳرو پائڻ لڳا، تنهن تي هيءَ آيت نازل ٿي.

﴿وڏي ڪاوڙ جهڙي ڳالهه آهي جو چئو اهو جيڪو ڪريو نه ٿا﴾ يعني الله تعاليٰ اهڙي ڳالهه کي ڏاڍو سخت نا پسند ٿو ڪري، چيو ٿو وڃي ته اها آيت انهن ماڻهن جي باري ۾ لٿي آهي جن مان ڪي نبي ڪريم صلي الله عليه وسلم وٽ اچي پتاک هڻندي چوندا هئا ته: مان پنهنجي تلوار سان اهڙي ويڙهه ڪير! ۽ ڪيترن کي ڏکي ڪري وڌم... هوڏانهن ڪيو ڪجهه ئي نه هيائين.

﴿بيشڪ الله انهن ماڻهن سان محبت ٿو رکي جيڪي ان جي راه ۾ وڙهن ٿا﴾ الله تعاليٰ کين هن مان ڀڏرو ڪري ٻڌائي ٿو ته سندس راه ۾ جهاد ڪرڻ سندس پانهن جي عملن مان وڌ ۾ وڌ پسندیده عمل آهي ۽ حديث ۾ آيو آهي ته: **رأس الأمر الإسلام، وعموده الصلاة، وذروة سنامه الجهاد في سبيل الله** (هن دين جو سرچشمو اسلام آهي، ۽ ان جو ٽنڀو نماز آهي، ۽ ان جي ترقيءَ جي چوٽي الله جي راه ۾ جهاد ڪرڻ آهي) (صفون ٻڌي) يعني هڪٻئي سان ملي، صفون ٻڌي وڙهن ٿا. (جن تي اهي شهبو پيٽل پيا آهن) هڪ ٻئي سان ڳٺل هڪ جسم وانگر هوندا آهن، ۽ سندن اهو شان الله جي دين جي باري ۾ سندن شدت ۽ قوت جي ڪري آهي، ان ڏس ۾ نه منجهن ڪا تفرقه بازي هوندي آهي ۽ نه دشمن کي ڪو اڳتي وڌڻ جو گهٽ ملندو آهي.

﴿جڏهن موسيٰ پنهنجي قوم کي چيو ته: اي منهنجي قوم! جڏهن مٿي الله تعاليٰ اهو ذڪر ڪيو ته سندس راه ۾ جهاد ڪندڙ ٿي ان جا پيارا آهن، ته هت وري بيان ڪيائين ته موسيٰ ۽ عيسيٰ عليه السلام به توحيد جو حڪم فرمايو ۽ الله جي وات ۾ جهاد ڪيائون ۽ جن ماڻهن سندن مخالفت ڪئي، تن تي عذاب نازل ٿيو... ته جيئن امت محمديه صلي الله عليه وسلم خبردار ٿئي ته متان اهي به پنهنجي نبيءَ سان اهڙي هلٽ هلن جهڙي موسيٰ ۽ عيسيٰ جي قومن ساڻن هلي. (چو ٿا ايڏايو مون کي؟) انهن شرعي احڪامن جي مخالفت ڪري، جيڪي الله تعاليٰ توهان تي فرض ڪيا آهن ۽ مان توهان کي مٿن عمل ڪرڻ جو حڪم ڪري رهيو آهيان، يا هي مراد آهي ته: بد شد ڳالهائي ۽ منهنجي توهين ڪري مون کي چو ٿا ايڏايو؟ (جڏهن ته توهان چڱيءَ طرح چانو ٿا ته آءُ اوهان ڏانهن الله جو موڪليل رسول آهيان) معنيٰ ته: هن حقيقت جي ڄاڻ جي باوجود ته آءُ الله جو پيغمبر آهيان، مون کي ڪيئن ٿا ايڏايو؟ پيغمبر ته معزز ۽ محترم شخص هوندو آهي، توهان کي ته منهنجي پيغمبر هئڻ ۾ ڪو شڪ شهبو ئي نه آهي جو اهڙن معجزن جو مشاهدو ڪري چڪا آهيو جن جي ڏسڻ سان منهنجي پيغمبري جو اقرار ڪرڻ توهان تي واجب ٿي چڪو آهي ۽ اهي معجزا توهان کي انهيءَ پيغمبري جو يقيني علم ٿا ڏيارن. (پوءِ جڏهن ڏنگا هليا ته، الله به سندن دلين کي ڏنگو ڪري ڇڏيو) يعني جڏهن پنهنجي پيغمبر کي ايڏائڻ تي سندن ٻڌي بيهي رهيا ۽ حق کي ڇڏي ڏنائون ته، الله تعاليٰ به سندن دلين کي سندن

يَتَأْتِيَ النَّبِيَّ إِذَا جَاءَكَ الْمُؤْمِنَاتُ يُبَايِعْنَكَ عَلَىٰ أَنْ لَا يُشْرِكْنَ بِاللَّهِ شَيْئًا وَلَا يَسْرِقْنَ وَلَا يَزْنِينَ وَلَا يَقْتُلْنَ أَوْلَادَهُنَّ وَلَا يَأْتِينَ بِبُهْتَانٍ يَفْتَرِينَهُ بَيْنَ أَيْدِيهِنَّ وَأَرْجُلِهِنَّ وَلَا يَعْصِمُنَّكَ فِي مَعْرُوفٍ فَبَايِعْهُنَّ وَاسْتَغْفِرْ لَهُنَّ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٣﴾ يَتَأْتِيهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَانْتَوَلَوْا قَوْمًا غَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ فَدَيْسُوا مِنَ الْآخِرَةِ كَمَا يَسِ الْكُفَّارُ مِنَ أَصْحَابِ الْقُبُورِ ﴿١٤﴾

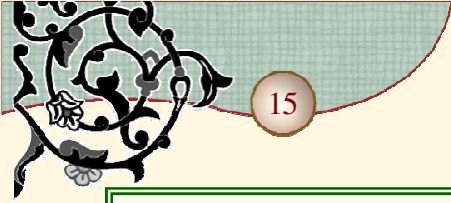
سورة الصف

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
سَبِّحْ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿١﴾ يَتَأْتِيَ الَّذِينَ آمَنُوا لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ ﴿٢﴾ كَبُرَ مَقْتًا عِنْدَ اللَّهِ أَنْ تَقُولُوا مَا لَا تَفْعَلُونَ ﴿٣﴾ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الَّذِينَ يُقْتَلُونَ فِي سَبِيلِهِ صَفًّا كَانَهُمْ بَيْنِلْ مَرْمُوصٍ ﴿٤﴾ وَإِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ يَنْقُورِلَمْ تُوَدُّونِي وَقَدْ تَعْلَمُونَ أَنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ فَلَمَّا زَاغُوا أَزَاغَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ ﴿٥﴾

﴿يَسْرِقْنَ وَلَا يَزْنِينَ﴾ (۽ نه چوري ڪنديون ۽ نه زنا ڪنديون). (۽ نه پنهنجي اولاد کي قتل ڪنديون) جيئن جاهليت واري زماني ۾ نيائين کي جيئري پوري ڇڏيندا هئا. (۽ نه اهڙو بهتان هڻنديون جنهن کي پنهنجي هٿن ۽ پيرن سان گهڙيو هجين) يعني ڌارئي ٻار جي نسبت پنهنجي مڙس ڏانهن نه ڪنديون، امام فراءُ چئي ٿو ته: عورت ڪنهن هٿ توڪئي ٻار کي کڻي اچي مڙس کي چوندي هئي ته مون کي هي ٻار تو مان ٿيو آهي، حضرت ابن عباس فرمائي ٿو ته: ڪنهن عورت کي ڏي ۽ چمندي هئي ته، ان جي بدلي ڌاريو پٽ کڻي اچي رکندي هئي. (۽ نه ڪنهن نيڪيءَ جي ڪم ۾ تنهنجي نافرمانن ڪنديون) يعني ڪو به اهڙو ڪم جنهن ۾ الله تعاليٰ جي فرمانبرداري هجي اهو ڪنديون، نافرمانن نه ڪنديون، جيئن پتڪو ڪرڻ، ڪپڙا ڦاڙڻ، وار پٽڻ، گريبان چاڪ ڪرڻ، منهن مٿو زخمي ڪرڻ، گهل گهوڙا ڪرڻ... (ته پوءِ ساڻن بيعت ڪر ۽ سندن لاءِ الله کان بخشش گهر) يعني اهڙي اصولن تي بيعت ڪرڻ کان پوءِ، تون سندن لاءِ الله کان بخشش طلب ڪر. ﴿إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾ (بيشڪ الله بخششگر، وڏي رحم وارو آهي).

﴿اي ايمان وارو! اهڙي قوم سان لاڳاپا نه رکو، جن تي الله جو ڏم آهي﴾ انهن مان هر ڪافر قوم مراد آهي، ڪي چون ٿا ته رڳو يهودي مراد آهن. (آخرت کان صفا نا اميد ٿيا آهن) يعني ڪفر جي ڪري آخرت تي بلڪل يقين ئي نه آهن. (جيئن ڪافر قبر وارن کان نا اميد ٿيا آهن) جيئن اهي پنهنجي اعتقاد مطابق سندن مردن جي آخرت ۾ ٻيهر جيئري ٿيڻ کان نا اميد آهن.

وَإِذْ قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ بَنِي إِسْرَائِيلَ يَا رُسُلَ اللَّهِ إِنِّي قُتِلْتُ فَكَيْفَ
لَمَّا بَيَّنَّ يَدِي مِنَ التَّوْرَةِ وَمِيشَرًا رُسُولِي بَأْتِي مِنْ بَعْدِي اسْمُهُ أَحْمَدُ فَلَمَّا
جَاءَهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ قَالُوا هَذَا سِحْرٌ مُبِينٌ ﴿٦﴾ وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ افْتَرَى
عَلَى اللَّهِ الْكُذِبَ وَهُوَ يُدْعَى إِلَى الْإِسْلَامِ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ﴿٧﴾
يُرِيدُونَ ليطْفئوا نُورَ اللَّهِ بِأَفْوَاهِهِمْ وَاللَّهُ مُتِمُّ نُورِهِ وَلَوْ كَرِهَ
الْكَافِرُونَ ﴿٨﴾ هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَى وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ
عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ ﴿٩﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا هَلْ أَدْرَكُهُ
عَلَى بَحْرٍ مَوْجًا نَجِيحًا مِنْ عَذَابِ أَلِيمٍ ﴿١٠﴾ تَوَمَّنْ يَا أَلَلَّهِ وَرَسُولَهُ يُجَاهِدُونَ
فِي سَبِيلِ اللَّهِ يَمُوتُونَ أَمْ يَحْيَوْنَ أَمْ يَسِيلُ اللَّهُ بهم مَوْتًا كَمَا سَبَّلَ الْأَنْبِيَاءَ
يَعْفِرُ لَهُمْ ذُنُوبَهُمْ وَيُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ وَمَسْكَنٍ
طَيِّبَةٍ فِي جَنَّاتٍ عَدْنٍ ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿١٢﴾ وَأُخْرَى يُحِبُّونَهَا ضَمْرًا
مِنَ اللَّهِ وَفَتْحٌ قَرِيبٌ وَيَسِّرُ اللَّهُ لِلْمُؤْمِنِينَ ﴿١٣﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا
أَنْصَارًا لِلَّهِ كَمَا قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ لِلْحَوَارِيِّينَ مَنْ أَنْصَارِي إِلَى اللَّهِ
قَالَ الْحَوَارِيُّونَ نَحْنُ أَنْصَارُ اللَّهِ فَاتَمَّتْ طَائِفَةٌ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ
وَكَفَرَتْ طَائِفَةٌ فَأَيَّدْنَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلَى عَدُوِّهِمْ فَأَصْبَحُوا ظَاهِرِينَ ﴿١٤﴾

﴿١٢﴾ **بخشيدو** الله تعالي (توهان کي، توهان جا گناه) پهريائين
انهيءَ واپار جي موٽيءَ جو ذڪر ٿيو، هاڻي ان جي قيمت بيان
ڪئي پئي وڃي، جنهن جو ساڻن واعدو ڪيائين ته، جيڪڏهن
توهان ايمان آڻيندؤ ته الله توهان کي بخشيندو. ﴿١٣﴾ **وڌجڪر جنت**
جڙي منجها الائنڙ ﴿١٣﴾ (توهان کي اهڙن باغن ۾ داخل ڪندو جن
جي هيٺان نهرون پيون وهنديون). ﴿١٣﴾ **مسڪن طيبه في جنت عدن**
﴿١٣﴾ **سڌائين رهندڙ باغن ۾ رهڻ جون پاڪ جاڀون به** يعني توهان
هميشه لاءِ انهن جاڀن ۾ رهندا، جتي نه موت ايندو ۽ نه اتان توهان
کي ڪڍيو ويندو. (هاڻي وڏي ڪاميابي آهي) يعني اها بخشش
۽ انهن جنتن جو حاصل ٿيڻ جن جو ذڪر ٿيو، هاڻي عظيم
ڪاميابي آهي، جنهن کان مٿي ڪا ڪاميابي نه آهي.
﴿١٣﴾ **اخرى محبونها** ﴿١٣﴾ (پيو ڪجهه به، جنهن کي توهان پسند
ڪريو ٿا) يعني توهان کي پيو فائدو به ملندو، جنهن کي بيحد پسند
ڪندا آهيو، سو اهي: (الله وٽان مدد) يعني توهان لاءِ خاص خداڻي مدد
ايندي. ﴿١٣﴾ **ويجهي فتح** توهان کي نصيب ٿيندي. الله تعاليٰ توهان
جي دشمن، مڪي جي قريش جي مٿان توهان کي سوڀ عطا ڪندو.
حضرت عطاءُ جوي ٿو ته: ”ان مان فارس ۽ روم جي فتح مراد آهي.“ ﴿١٣﴾
مؤمنن کي خوشخبري ڏي يعني اي محمد ﷺ! مؤمنن کي دنيا ۾
فتح ۽ مدد ۽ آخرت ۾ جنت جي عطا ٿيڻ جي خوشخبري ڏئي ڇڏ.
﴿١٤﴾ (اي ايمان وارو! الله جا ساٿي ٿيو) يعني جنهن دين جي مدد
۾ لڳا پيا آهيو، سڌائين ان دين جا مددگار ٿي رهو.
(جيئن مريم جي پٽ عيسيٰ پنهنجن حواريين کي چيو ته: الله جي راه
۾ منهنجا مددگار ڪير آهن؟ يعني الله جي دين جي ٿيڻ مدد ڪريو،

ڪرتوتن جي ڪري حق کان تيزي ڇڏيو. ﴿١٣﴾ **والله لا يهدي القوم
الضالين** ﴿١٣﴾ (الله بدڪار قوم کي هدايت نه ڪندو آهي).
﴿١٣﴾ **جڏهن عيسى پٽ مريم جي چيو ته: اي بني اسرائيلو! آءُ
توهان ڏانهن الله جو موڪليل رسول آهيان، جيڪا تورا مون کان اڳ
آيل آهي تنهن جي تصديق ڪندڙ آهيان** يعني الله تعاليٰ مون کي
انجيل ڏئي توهان ڏانهن رسول ڪري موڪليو آهي، مون ڪا اهڙي
شيءَ نه ڪئي آيو آهيان جيڪا تورا جي خلاف هجي، بلڪ خود انهيءَ
۾ منهنجي اچڻ جي خوشخبري بيان ٿيل آهي، سو ڪيئن ٿا مون کان
نفرت ڪريو ۽ منهنجي مخالفت ڪريو؟ ﴿١٣﴾ **هڪ اهڙي رسول جي
خوشخبري ڏيندڙ آهيان جيڪو مون کان بعد ايندو، سندس نالو احمد
هوندو** جڏهن حقيقت اها ئي آهي ته پوءِ توهان وٽ مون کي ڪوڙي
سمجهڻ جو ڪو جواز ئي ڪونهي، ۽ ”احمد“ اسانجي پيغمبر ﷺ
جو نالو آهي، جيڪو پنهنجن سهڻين خصلتن جي ڪري سڀ کان
وڌيڪ ساراهيو وڃي تنهن کي ”احمد“ چئبو آهي. (پوءِ جڏهن وٽن
پڌرين نشانين سان آيو، ته چيائون: هي ته پڌرو جادو آهي) يعني
جڏهن وٽن عيسى معجزن سان آيو ته، چوڻ شروع ڪيائون ته،
جيڪي شيون هي شخص پيش ڪري ٿو، اهي ته پڌرو جادو آهن، پڻ
چيو ويو آهي ته، انهيءَ مان مراد حضرت محمد ﷺ به ٿي سگهن ٿا،
يعني جڏهن وٽن معجزن سان آيا ته، کيس جادوگر چوڻ لڳا.
﴿١٣﴾ **ان کان وڌيڪ ڪير ظالم آهي، جيڪو الله تي ڪوڙو
بهتان هڻي، جڏهن ته کيس اسلام جي دعوت ڏني ٿي وڃي؟**
يعني اهو دين اسلام جيڪو سڀني دينن کان افضل، اشرف ۽
بهترين آهي، ڇاڪاڻ ته جنهن شخص جو ڪردار اهڙو هجي، اهو ته
درحقيقت پنهنجي غير تي به ڪوڙو نٿو مڙهي سگهي، پوءِ ڀلا اهو
الله تي ڪيئن ڪوڙو هڻندو؟ ﴿١٣﴾ **الله ظالم قوم کي هدايت نه ڪندو
آهي** جن پر اهي ماڻهو به شامل آهن، جن جو بيان مٿي ٿي گذريو.
﴿١٣﴾ **گهرن ٿا ته الله جي نور کي پنهنجي واٽن (جي ڦوڪن) سان
وسائي ڇڏين** يعني سندن سمورين ڪوششن ۽ ڪاوشن جو نت
هي آهي ته، اسلام جي واٽ کي روڪين ٿا ۽ پنهنجين ڪوڙين
ڳالهين وسيلي الله جي هدايت جي انهيءَ ڏيئي کي وسائڻ جي
ڪوشش ڪن ٿا، جيئن عام طرح انهن ماڻهن جو حال هوندو آهي
جيڪي الله تعاليٰ جي عظيم نور کي روڪڻ جي ناڪام ڪوشش
ڪندا آهن. ﴿١٣﴾ **الله پنهنجي نور کي پورو ڪرڻ وارو آهي** يعني
دين اسلام کي سڀني دينن تي ۽ پوري دنيا ۾ غالب ڪندو. ﴿١٣﴾ **ولو
ڪره الڪفرون** ﴿١٣﴾ **ڀيل ڪافرن کي بچان لڳي**.
﴿١٣﴾ **اهو ئي آهي، جنهن پنهنجي رسول کي هدايت ۽ سچو دين ڏئي
موڪليو ته، جيئن ان کي سڀني دينن تي غالب ڪري** يعني جيئن ان
کي هر قسم جي مذهب ۽ ملت تي ظاهر، مٿانهون، غالب ۽ فتحياب
ڪري. (ڀيل مشرڪن کي بچان لڳي) هر حال ۾ ٿيڻ لازماً ٿيڻو آهي.
﴿١٣﴾ (اي ايمان وارو! ڇا توهان کي اهڙي واپار جو ڏس ڏيان،
جيڪو توهان کي ڏکوئيندڙ عذاب کان چوٽڪارو ڏياري؟ جهاد
جي عمل کي الله تعاليٰ ”واپار“ فرمايو آهي، ڇاڪاڻ ته جيئن
واپار ۾ فائدو ٿيندو آهي تيئن (جانين جا نذرانا پيش ڪرڻ وارا به)
جنت ۾ داخل ٿي ۽ جهنم کان نجات حاصل ڪري، زبردست فائدو
ماڻيندا. تنهن ڪري هنن پنهنجي آيتن ۾ جنهن واپار جو ذڪر آهي،
ان جو مطلب هي ٿيو ته: الله تعاليٰ جي طرفان ايمان ۽ جهاد جو
مله جنت آهي ۽ اهو وڏو فائدو وارو سودو آهي.
﴿١٣﴾ **تؤمنون بالله ورسوله ويجهدون في سبيل الله باموالكم وانفسكم**
(الله ۽ سندس رسول تي ايمان آڻيو ۽ پنهنجي مالي ۽ جانين سان
الله جي واٽ ۾ جهاد ڪريو). ﴿١٣﴾ **ذڪر خيرا لڪون ڪنم نفعون**
(جيڪڏهن ڄاڻو ته اهو اوهان لاءِ بهتر آهي).

سُورَةُ الْجُمُعَةِ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

يُسَبِّحُ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ الْمَلِكِ الْقُدُّوسِ الْعَزِيزِ
الْحَكِيمِ ﴿١﴾ هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْأُمَمِينَ رَسُولًا يُبَيِّنُ لَهُمْ
عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَإِنْ كَانُوا
مِن قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ ﴿٢﴾ وَآخِرِينَ مِنْهُمْ لَمَّا يَلْحَقُوا بِهِمْ
وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٣﴾ ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ
ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ ﴿٤﴾ مَثَلُ الَّذِينَ حُمِلُوا الصَّالَةَ مِنْهُمْ لَمْ
يَحْمِلُوهَا كَمَثَلِ الْحِمَارِ يَحْمِلُ أَسْفَارًا بِئْسَ مَثَلُ الْقَوْمِ
الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِ اللَّهِ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ﴿٥﴾
قُلْ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ هَادُوا إِنْ زَعَمْتُمْ أَنَّكُمْ أَوْلِيَاءُ لِلَّهِ مِنْ
دُونِ النَّاسِ فَتَمَتَّوْا الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٦﴾ وَلَا يَمْنُنَ لَهُ
أَبَدًا بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ ﴿٧﴾ قُلْ إِنْ
الْمَوْتَ الَّذِي تَتَّقُونَ مِنْهُ فَإِنَّهُ مَلْفِقٌ كَمَا تَعْتَرُونَ
إِلَىٰ عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٨﴾

جيئن حواريون ان جي مدد ڪئي هئي. جڏهن کين عيسيٰ ڇڏيو ته (الله جي وات ۾ منهنجا مددگار ڪير آهن؟) ﴿١﴾ قَالَ الْمَوَارِثُونَ عَنْ أَنْصَارِ اللَّهِ ﴿٢﴾ (حواريون چيو ته اسان الله جا مددگار آهيون) يعني توهان مان ڪير آهي جيڪو اهڙي ڪم ۾ منهنجو ساٿي ۽ منهنجو مددگار ٿئي، جنهن جي ڪري کيس الله جو قرب حاصل ٿئي؟ مسيح ﷺ جي مخلص سائين کي ”حواري“ چئجي ٿو، جن سڀ کان پهريان مٿس ايمان آندو ۽ اهي ٻارنهن ڄڻا هئا. (پوءِ بني اسرائيل مان هڪ ٽولي ايمان آندو) يعني عيسيٰ ﷺ تي ايمان آندائون. (۽ ڪفر ڪيو) ان جو (هڪ ٽولي، پوءِ جن ايمان آندو تن جي اسان سندن دشمنن تي مدد ڪئي) يعني باطل پرستن جي مقابلي ۾ حق تي هلندڙن جي مدد ڪئي سون. (پوءِ اهي غالب ٿي پيا) يعني مٿانهان ۽ سوڀارا ٿي پيا. مفسر قتادة جي تفسير ۾ چوي ٿو ته: الحمد لله، اهو ٽين ٿيو جو مديني مان ستر ڄڻا آيا، جن مٿي ۾ ”عقبه“ وٺ پاڻ سڳورن ﷺ سان بيعت ڪئي ۽ کين - مديني ۾ - پناهه ڏنائون ۽ سندس مدد ڪيائون. ايتري تانجو الله تعاليٰ پنهنجي دين کي غالب ڪيو، جنهن ٽولي عقبه وٺ اچي ملاقات ڪئي، تن کي رسول الله ﷺ جن فرمايو ته: پاڻ مان ٻارنهن ڄڻا چونڊيو، جيڪي پنهنجي قوم جي نمائندگي ڪن. جيئن ٻارنهن حواريون عيسيٰ پٽ مريم لاءِ نمائندگي ڪئي هئي. پوءِ انهن نمائندن کي فرمايائون ته: عيسيٰ پٽ مريم جي حواريون وانگر توهان پنهنجي قوم جا ذميوار آهيو، ۽ اڄ پنهنجي قوم پاران ضامن آهيا. چيائون ته: هاڻو اسان کي قبول آهي.

سورة الجمعة

﴿١﴾ يُسَبِّحُ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ ﴿١﴾ (جيڪي آسمانن ۾ ۽ جيڪي زمين ۾ آهي، سو سڀ الله جي پاڪائي تو بيان ڪري). (جيڪو بادشاهه، پاڪ ذات آهي) جيڪا هستي هر عيب کان پاڪ هوندي آهي، تنهن کي ”قدوس“ چئبو آهي. ﴿٢﴾ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٢﴾ (غالب، وڏي حڪمت وارو آهي).

﴿٣﴾ (اهو ئي آهي، جنهن ان پڙهيلن ۾ انهن مان هڪ رسول کي موڪليو) ”امين“ مان مراد عرب قوم آهي، ڇاڪاڻ ته اهي اهل ڪتاب نه هئا. جيڪو شخص نه لکڻ ڄاڻي، نه پڙهڻ ڄاڻي، تنهن کي ”امي“ چوندا آهن. اڪثر عربن جي اها حالت هئي. (کين سندس آيتون پڙهي ٻڌائي ٿو) مراد قرآن مجيد جو پڙهڻ آهي. يعني پڙهڻ، لکڻ نه ڄاڻڻ، اهي هٿ ۽ ڪنهن کان سکيا نه وٺڻ جي باوجود کين قرآن پڙهي ٻڌائي ٿو. (۽ کين پاڪ ڪري ٿو) يعني ڪفر، گناهه ۽ بداخلاقي جي گندگيءَ کان کين پاڪ ڪري ٿو. پڻ چيو ويو آهي ته سندن دلين کي ايمان سان پاڪ صاف ڪري ٿو. (۽ کين ڪتاب ۽ حڪمت سيکاري ٿو) ڪتاب مان مراد قرآن مجيد ۽ حڪمت مان مراد سنت رسول آهي. هي به چيو ويو آهي ته (ڪتاب) يعني قلم سان لکڻ ۽ (حڪمت) يعني دين جي سمجهه پيدا ڪرڻ آهي. اهو مالڪ بن انس جو قول آهي. (۽ جيتوڻيڪ اهي هن کان اڳ پڌري گمراهيءَ ۾ هئا) يعني شرڪ ۾ هئا ۽ حق کان اڻ واقف هئا.

﴿٤﴾ (۽ انهن مان پيا به، جيڪي اڃان ساڻن ناهن مليا) يعني هن وقت ساڻن ناهن مليا، بعد ۾ سگهوئي ساڻن ملندا. آيت جو مطلب هي آهي ته: الله جو رسول ﷺ انهن مؤمنن جي دلين کي به پاڪ صاف ڪري ٿو ۽ بعد ۾ جيڪي ماڻهو دين اسلام کي قبول ڪندا، تن جي دلين کي به پاڪ صاف ڪندو. مراد قيامت تائين ايندڙ عرب ۽ غير عرب مسلمان آهن. صحيح بخاري ۾ ابوهريرة کان روايت آهي ته: اسان نبي ﷺ جن جي خدمت ۾ ويٺا هياسين جو هيءَ سورت جمعة نازل ٿي، ته پاڻ سڳورن اسان کي پڙهي ٻڌائي، جڏهن هن آيت تي پهتا ته هڪ شخص عرض ڪيو ته اي الله جا رسول ﷺ! اهي ڪير ماڻهو آهن، جيڪي اڃان اسان سان ناهن مليا؟ پاڻ سلمان فارسيءَ تي هٿ رکي فرمايائون ته: الله جو قسم! جنهن جي هٿ ۾ منهنجي جان آهي، جيڪڏهن ايمان ثريا (ڪٿي) تي هجي ها، تڏهن به هن شخص جي قوم مان ڪي ماڻهو ان کي حاصل ڪن ها. (۽ اهو زبردست، حڪمت وارو آهي) يعني انتهائي قوت ۽ حڪمت وارو آهي.

﴿٥﴾ ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ ﴿٥﴾ (اهو الله جو فضل آهي، جنهن کي وٺيس تنهن کي ڏئي ٿو). ﴿٦﴾ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ ﴿٦﴾ (الله وڏي فضل وارو آهي).

﴿٧﴾ (انهن ماڻهن جو مثال جن کي توريت ڪٽايو ويو) الله تعاليٰ اهو مثال يهودين جو بيان ڪيو آهي، جن توريت تي عمل ڪرڻ ڇڏي ڏنو، يعني کين مٿس قائم رهڻ ۽ عمل ڪرڻ جو مڪلف بنايو ويو، پر ان تي عمل نه ڪيائون. (پوءِ ان کي نه ڪيائون) يعني ان جي احڪامن تي عمل نه ڪيائون ۽ جن ڳالهين کان توريت ۾ منع ڪئي وئي هئي، تن کان باز نه آيا. (تن جو مثال انهيءَ گڏه وانگر آهي، جيڪو وڏا ڪتاب ڪيون وڌي) ”الاسفار“ - ”سفر“ جو جمع آهي، يعني: وڏو ڪتاب. گڏه کي معلوم نه هوندو آهي ته ان جي پٺيءَ تي ڪتابن جو بار رکيل آهي يا ڪن ڪچري جو ڍيرا (جن ماڻهن الله جي آيتن کي کوڙو ڪيو، تن جو مثال ڏاڍو پڇڙو آهي) يعني بين تڪذيب ڪندڙن جي پيٽ ۾، رڳو يهودين کي گڏه سان مشابهت

آندائون. (وري **كفر ڪيائون**) اندر ۾. پڻ چيو ويو آهي ته هيءَ آيت انهن مرتدن جي حق ۾ لڙي آهي، جن ايمان آندو، پوءِ دين کان ڦري ويا. (پوءِ **سندن دلين تي مهر هڻي ويئي**) يعني الله تعاليٰ سندن ڪفر سبب سندن دلين تي مهر هڻي ڇڏي، تنهن ڪري سندن دلين ۾ ايمان داخل نٿو ٿئي. (پوءِ **اهي نٿا سمجهن**) ته ڪهڙن ڪمن ۾ سندن اصلاح ۽ درستي ۽ هدايت آهي؟

4 (جڏهن **ڪين ڏسندين ته سندن جسر توکي پيا وڻندا**) يعني جيڪو به سندن شڪل صورت، سندن مال، منصب ۽ سندن ظاهري نٿ ٺاگر ڏسندو، تنهن کي سهڻا سڀيٽا، ڏيل ڏيک پيا نظر ايندا ۽ باروتن، پيارا پيا لڳندا. (۽ **جيڪڏهن ڳالهائيندا، ته سندن ڳالهه کي پيو ٻڌندي**) يعني فصاحت ۽ روانيءَ سبب توکي سندن ڳالهه ٻولهه به پياري لڳندي ۽ تون چوندين ته اهي واقعي سچي ۽ صحيح ڳالهه ڪري رهيا آهن. منافقن جو سردار، عبد الله بن ابي به ڏاڍو فصيح، بليغ، باڊي بلدر ۽ سهڻو سڀيٽو انسان هو.

(جن **ته اهي سڪا بند ٿيڪ ڏئي بيهاريلا آهن**) رسول الله ﷺ جن جي مجلس ۾ سندن ويهڻ واري حالت کي ڀٽ سان ٿيڪ ڏياري بيهاريلا ٿيڻن ۽ بندين سان مشابهت ڏني وئي آهي، جن ۾ نه سمجهه هوندي آهي ۽ نه ڄاڻ. ساڳيءَ طرح منافق به فائدمنده علم ۽ فهم کان وانجها ۽ عاري هوندا آهن. (هر **قصر جي رڙ کي پنهنجي خلاف پائيندا آهن**) چيو ويو آهي ته منافقن کي سدائين خوف رهندو هو، ته متان ڪو اهڙو واقعو ظاهر ٿي پئي، جنهن جي ڪري سندن پول ڀڏرا ٿين ۽ سندن جانيون ۽ مال مباح ٿي پون. (اهي **شي دشمن آهن، پوءِ انهن کان بچاءُ ڪر**) متان فرصت مان فائدو وٺي توهان جا راز چورائين، ڇاڪاڻ ته اهي تنهنجي ڪافر دشمنن جا ايڄنٽ آهن. (الله **جي مار پوين**) مٿن الله جي ڦٽ لعنت آهي، يا وري مؤمنن کي سيڪت ڏني پئي وڃي ته ٿين چون ته: ”توهان تي الله جي ڦٽڪار هجي.“ (ڪيڏانهن ٿا ڦيرايا وڃن؟ ڪيئن ٿا حق کان ڪفر ڏانهن ڦري وڃن؟)

5 (جڏهن **ڪين چئجي ٿو، ته اچو ته الله جو رسول توهان لاءِ بخشش گهري، ته پنهنجا مٿا ٿا موڙين**) يعني نٿول ڪندي ۽ بخشش گهرڻ کان لٽائيندي، پنهنجا ڪنڌ ٿا ڇنڏين. (۽ **ڪين ڏسندين ته پرڪي ٿا وڃن**) يعني رسول الله ﷺ جن وٽ اچڻ کان مهين ٿا موڙين. (۽ **اهي تڪرير ڪندڙ آهن**) يعني هن ڳالهه کان وڌائي ڪن ٿا ته الله جي رسول ﷺ وٽ حاضر ٿين ۽ کائڻ بخشش جي درخواست ڪن. پاڻ کي ان کان مٿيرو خيال ڪن ٿا ۽ خدمت اقدس ۾ حاضر ٿيڻ ۾ پنهنجي توهين ٿا سمجهن.

6 (انهن **تي هڪجهڙو آهي ته سندن لاءِ معافي گهرين يا سندن لاءِ معافي نه گهرين**) يعني منافقت تي اصرار ڪرڻ ۽ ڪفر تي ڊڄي بيهڻ جي ڪري ڪين توهان جو استغفار به فائدو نه ڏيندو. (الله **ڪين ڪڏهن به معاف نه ڪندو**) يعني جيستائين منافقت تي قائم آهن. (بيشڪ **الله بدڪار قوم کي هدايت نٿو ڪري**) يعني جيڪي ماڻهو اطاعت کان مڪمل طور نڪتل آهن، الله جي نافرمانين ۾ منهنجڪ آهن، تن کي هدايت نه ٿو ڏئي. منجهن منافق سڀ کان اول شامل آهن.

7 (اهي **اهي آهن، جيڪي چون ٿا ته جيڪي ماڻهو الله جي رسول وٽ آهن، تن جي تي خرچ نه ڪريو، جيئن تڙي پڪڙي وڃن**) يعني غريب مهاجرن تي خرچ نه ڪريو، جيئن پاڻ سڳورن ﷺ کي ڇڏي پيچي وڃن. (۽ **آسمانن ۽ زمين جا خزانا الله جا ئي آهن**) يعني انهن مهاجرن کي به اهوئي رزق ڏيندو. (پر **منافق نه ٿا سمجهن**) ته رزق جا خزانا الله جي هٿن ۾ آهن، سو انهن پانپو ته الله تعاليٰ مؤمنن لاءِ ڪشادگي نه فرمائيندو. 8 (چون ٿا ته **جيڪڏهن مديني موٽياسون ته وڌيڪ طاقت وارو، وڌيڪ هيٺي کي اتان ضرور لوڏي ڪڍندو**) اها ڳالهه چونڌڻ منافقن جو سردار عبد الله بن ابي هو. پاڻ کي ۽ پنهنجن ساٿين کي ”وڌيڪ“

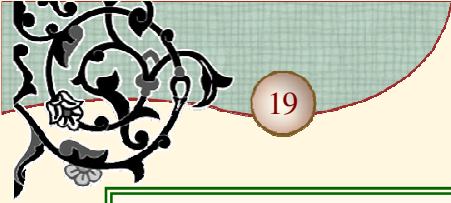
وَإِذ قِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا اسْتَغْفِرْ لَكُمْ رَسُولُ اللَّهِ لَوَّازِرَهُمْ وَسُئِمُوا
وَرَأَيْتَهُمْ يَصُدُّونَ وَهُمْ مُسْتَكْبِرُونَ ۝۵ سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ
أَسْتَغْفَرْتَ لَهُمْ أَمْ لَمْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ لَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ إِنَّ
اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ ۝۶ هُمُ الَّذِينَ يَقُولُونَ
لَا تُنْفِقُوا عَلَيَّ مِنْ عِنْدِ رَسُولِ اللَّهِ حَتَّىٰ يَنْفَضُوا إِلَيْهِ
وَلِلَّهِ الْخَزَائِنُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلَكِنَّ الْمُنْفِقِينَ لَا يَفْقَهُونَ
۝۷ يَقُولُونَ لِنَبِيِّ رَبِّنَا لَنْ يَخْرِجَنَا مِنَ الْأَرْضِ
مِنهَا الْأَذَلُّ لِلَّهِ الْعِزَّةُ لِرَسُولِهِ وَلَلْمُؤْمِنِينَ وَلَكِنَّ
الْمُنْفِقِينَ لَا يَعْلَمُونَ ۝۸ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُلْهِكُمْ
أَمْوَالُكُمْ وَلَا أَوْلَادُكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَمَنْ يَفْعَلْ
ذَلِكَ فَأُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ۝۹ وَأَنْفِقُوا مِنْ مَّا رَزَقْنَاكُمْ
مِّن قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ فَيَقُولَ رَبِّ لَوْلَا أَخَّرْتَنِي
إِلَىٰ أَجَلٍ قَرِيبٍ فَأَصَّدَقْتُ وَأَكُن مِّنَ الصَّالِحِينَ ۝۱۰ وَلَنْ
يُؤَخِّرَ اللَّهُ نَفْسًا إِذَا جَاءَ أَجَلُهَا وَاللَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ۝۱۱

سورة المنافقون

1 (جڏهن **تو وٽ منافق اچن ٿا**) يعني جڏهن توهان جي مجلس ۾ حاضر ٿين ٿا، (چون ٿا ته، **شاهدي ڏيون ٿا ته بيشڪ تون الله جو رسول آهين**) يعني نبي ڪريم ﷺ جن جي رسول هئڻ بابت تڪيد سان پنهنجي شاهدي پيش ڪن ٿا، ته جيئن ڪين پڪ پوي ته دل جي خلوص سان انهيءَ عقيدتي جو اظهار ڪري رهيا آهن، هتي ”نشهد“ معنيٰ ”تعلم“ آهي، يعني اسان ڄاڻون ٿا. (۽ **الله ڄاڻي ٿو ته بيشڪ تون سندس رسول آهين**) سندن قول جي تائيد ۽ تصديق ڪندي الله تعاليٰ به رسالت محمدي ﷺ جي حق ۾ گواهي ڏئي ٿو، ته جيئن منافقن کي ڪوڙي ڪرڻ واري ايندڙ جملي جي نسبت سندن مٿين گواهيءَ ڏانهن نه سمجهي وڃي. (۽ **الله شاهدي ڏئي ٿو ته پڪ سان منافق ڪوڙا آهن**) يعني سندن اها دعويٰ بلڪل ڪوڙي آهي ته اهي حضرت نبي ڪريم ﷺ جن کي دل جي اخلاص ۽ قلبي اعتقاد سان الله تعاليٰ جو نبي مڃي رهيا آهن، بلڪ رڳو زباني اقرار ڪري رهيا آهن. باقي سندس رسول هجڻ ته حق سچ آهي، انهيءَ حقيقت ۾ هو ڪوڙا نه آهن.

2 (انهن **پنهنجن قسمن کي ڍال بنايو آهي**) يعني پنهنجي جان بچائڻ يا قيد ٿيڻ جي خطري کان محفوظ رهڻ لاءِ پنهنجن قسمن کي ڍال، ڍڪ ۽ اوت بنايو اٿن. (پوءِ **الله جي رستي کان روڪيائون**) يعني ماڻهن کي ايمان آڻڻ ۽ جهاد ۽ نيڪيءَ جي پٺن ڪمن ڪرڻ کان روڪين ٿا ۽ حضرت محمد ﷺ جن جي رسالت جي باري ۾ شڪ شيها پيدا ڪن ٿا. (بيشڪ **اهي ڏاڍو بيڙو ڪر ڪن ٿا**) يعني منافقت ۽ دين اسلام کان روڪڻ جا سندن ڪم ڏاڍا خراب آهن.

3 (اهو **هن ڪري، جو انهن ايمان آندو**) يعني منافقانه طرح ايمان

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 يُسَبِّحُ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ
 وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١﴾ هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسِهِ فَكُفِرْتُمْ
 وَمِنْكُمْ مُؤْمِنٌ وَاللَّهُ يَمَّا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿٢﴾ خَلَقَ السَّمَوَاتِ
 وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ وَصَوَّرَكُمْ فَأَحْسَنَ صُوَرَكُمْ وَإِلَيْهِ الْمَصِيرُ ﴿٣﴾
 يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَيَعْلَمُ مَا تُسْرُونَ وَمَا نَعْلَمُونَ وَاللَّهُ
 عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿٤﴾ أَلَمْ يَأْتِكُمْ نَبَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَبْلُ
 فَذُوقُوا بَأْسَ اللَّهِ وَرِغْمَ عَذَابِ الْإِيمِ ﴿٥﴾ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ كَانَتْ تَأْتِيهِمْ
 رُسُلُهُم بِالْبَيِّنَاتِ فَقَالُوا أَبَشْرًا مِثْلُ مَا سُبِّحْنَا بِهِ وَمَا نَعْلَمُونَ
 اللَّهُ وَاللَّهُ عَنِّي حَمِيدٌ ﴿٦﴾ زَعَمَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنْ لَنْ يُعَذِّبَهُمُ اللَّهُ
 بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ لَنْ نُعْذِبَنَّهُمْ لَمَّا كَانُوا يَكْفُرُونَ ﴿٧﴾ فَتَمَّوْا بِاللَّهِ
 وَرَسُولِهِ وَالنُّورَ الَّذِي أَنْزَلْنَا وَاللَّهُ يَمَّا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿٨﴾ يَوْمَ
 يَجْمَعُكُمْ لِيَوْمِ الْجَمْعِ ذَلِكَ يَوْمُ الْغَايَةِ وَمَنْ يُؤْمِنْ بِاللَّهِ وَيَعْمَلْ
 صَالِحًا يَكْفُرْ عَنْهُ سَيِّئَاتِهِ وَيُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرَى مِنْ تَحْتِهَا
 الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿٩﴾

جو رب الله نه گهري. ﴿ وَاللَّهُ يَمَّا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴾ (جيكو بي به توهان ڪريو ٿا، تنهن کي الله چڱيءَ طرح ڏسي پسي ٿو). ﴿ خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ ﴾ (آسمانن ۽ زمين کي پوري رت سان خلقيو اٿس). (توهان جون صورتون بنايائين، پوءِ ڏاڍو سهڻو ڪيائين توهان جي صورتن کي) يعني الله تعاليٰ توهان کي ڪامل تصوير، خوب صورت شڪل بخشي، ۽ توهان کي انتهائي سهڻي قد ڪاٺ سان نوازيائين. حسن وجمال جي اعتبار کان ماڻهن ۾ جيكو سڄي مخلوقات کان امتيازي فرق آهي، سو واضح آهي، جنهن ۾ عقلمندن لاءِ روشن نشاني آهي ته الله تعاليٰ پنهنجي تخليق جي عمل تي زبردست قدرت رکندڙ، حڪمت جو صاحب ۽ عظمت وارو آهي. اهڙيءَ طرح انسان کي، نفسياتي ۽ حسي صورتون ۽ بي پناهه ذهني ڪمالات حاصل آهن، جنهن ۾ ان کان به وڌيڪ رهبري ۽ قلبي بصيرت آهي، جيئن ارشاد فرمائي ٿو: ﴿ وَفِي الْأَرْضِ آيَاتٌ لِلْمُوقِنِينَ ﴾ ﴿ وَفِي أَنْفُسِكُمْ أَفَلَا تُبْصِرُونَ ﴾ (۽ يقين رکڻ وارن لاءِ زمين ۾ اڪيچار نشانين آهن، ۽ خود توهان جي وجودن ۾ پڻ؛ ڇا پوءِ بصيرت کان ڪم نٿا وٺي؟) ﴿ وَإِلَيْهِ الْمَصِيرُ ﴾ (۽ ان ڏانهن ئي موٽي هلتو آهي). ﴿ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ ﴾ (جيكو آسمانن ۽ زمين ۾ آهي سو سڀ ڄاڻي ٿو). ﴿ وَيَعْلَمُ مَا تُسْرُونَ وَمَا نَعْلَمُونَ ﴾ (۽ جڪو اوهان لڪايو ٿا يا ظاهر ڪريو ٿا، سو به سڀ ڄاڻي ٿو). ﴿ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴾ (۽ الله ته دلين جا راز به ڄاڻندڙ آهي). ﴿ ۽ توهان وٽ انهن ماڻهن جي خبر نه پهتي آهي، جن اڳ ۾ ڪفر ڪيو) مراد اڳيون ڪافر امتون آهن، جهڙوڪ قوم نوح، عاد،

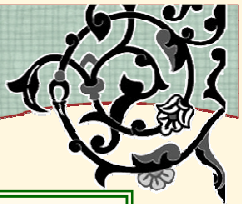
طاقتور ۽ نبي ڪريم ﷺ ۽ سندس ساٿين کي ”وڌيڪ هيٺو“ ٿي پيايائين، ”موتڻ“ مان سندس مراد انهيءَ جنگ کان مديني موٽڻ آهي، جنهن ۾ شريڪ هئا. زيد بن ارقم رضی اللہ عنہ جي روايت آهي ته: انهيءَ جهاد دوران آءٌ نبي اڪرم ﷺ سان گڏ هيس، عبد الله بن ابي چيو ته: ”جيڪڏهن مديني موٽياسون ته اسان مان وڏي مانوارو، گهٽيا درجي واري شخص کي اتان ضرور لوڏي ڪڍي ڇڏيندو“. مون اها ڳالهه پاڻ ڪريم ﷺ کي ٻڌائي. موت ۾ عبد الله قسمر کڻي چوڻ لڳو ته: انهيءَ ته اهڙي ڪا ڳالهه ٿي نه چئي آهي. منهنجي قوم جي ماڻهن مون کي ملامت ڪندي چيو ته، آخر انهيءَ (شخص سان مهاڏو اٽڪائڻ) ۾ تنهنجو مقصد ڪهڙو آهي؟ آءٌ غمڪين ۽ رنجيده حالت ۾ وڃي سمهي پيس. ايتري ۾ مون کي نبي ڪريم ﷺ جن طلب ڪيو ۽ فرمايائون ته الله تعاليٰ تنهنجي ڳالهه کي سچو ثابت ڪيو ۽ هيءُ آيت نازل ٿي. ﴿ وَاللَّهُ الْعَزِيزُ الرَّسُولُ ﴾ ﴿ وَالْمُؤْمِنِينَ وَلَكِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَا يَعْلَمُونَ ﴾ (جڏهن ته عزت الله ۽ سندس رسول ۽ مومنين لاءِ آهي، پر منافق نه ٿا ڄاڻن).

﴿ ۹ ﴾ (اي ايمان وارو! توهان کي، توهان جا مال ۽ توهان جو اولاد، الله جي ياد کان غافل نه ڪري ڇڏين) الله تعاليٰ مومنين کي منافقت وارن اخلاقن کان خبردار فرمائي ٿو، جن کي سندن مال ۽ اولاد جي محبت الله جي ياد کان غافل ڪري ڇڏيو هو. ”الله جي ذڪر“ مان اسلام جا فرض ادا ڪرڻ مراد آهن. پڻ چيو ويو آهي ته قرآن مجيد پڙهڻ مراد آهي. (۽ جيكو تئين ڪندو) يعني دين کي ڇڏي دنيا جي ڪمن ۾ مشغول رهندو. (ته پوءِ اهي ئي نقصان پوڄڻ وارا آهن) يعني اهي ئي ڪامل خساري ۽ نقصان وارا آهن.

﴿ ۱۰ ﴾ (۽ جيكو رزق اسان توهان کي ڏنو آهي، تنهن مان خرچ ڪريو) يعني اسان جي ڏنل رزق مان ڪجهه مال خير جي ڪمن ۾ خرچ ڪندا رهو. چيو ويو آهي ته فرض ڪيل زڪوة جي ادائينگي مراد آهي. (هن کان اڳ جو توهان مان ڪنهن هڪ تي موت اچي وڃي) جو موت جا اسباب ۽ نشانين ڏسي. (پوءِ چوي ته اتي منهنجا رب! مون کي ڪجهه وڌيڪ مدت تائين مهلت ڇو نه ڏئي؟) يعني رب ساڻين! ڇو نه مونکي ڪجهه ڀر ڏئي، ۽ مون لاءِ موت کي ڪجهه مدت تائين پٺتي ڇو نه فرمائي؟ (ته صدقو ڏيان ها) يعني جيكو پنهنجي مال مان خير خيرات ڪريان ها ۽ زڪوة ۽ صدقات ڏيان ها. (۽ صالحن مان ٿيان ها). ﴿ ۱۱ ﴾ (۽ الله ڪنهن به ساهواري کي بالڪل مهلت نه ڏيندو آهي، جڏهن سندس وقت اچي ويندو آهي) يعني جڏهن سندس عمر عزيز ختم ٿي ۽ مقرر وقت تي مٿس موت اچي پهتو ته پوءِ کيس ڪا مهلت نه ملندي. (۽ جيكو ڪم ڪريو ٿا، الله انهن جي خبر رکندڙ آهي) الله لاءِ ڪا به ڳالهه گجهي نه آهي، پوءِ ضرور توهان کي توهان جي عملن جو بدلو ڏيندو.

سورة النعاجين

﴿ ۱ ﴾ ﴿ يُسَبِّحُ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ ﴾ (جيكو ڪجهه آسمانن ۾ آهي ۽ زمين ۾ آهي سو سڀ الله جي پاڪائي ٿو بيان ڪري). ﴿ لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ ﴾ (بادشاهي به انهيءَ جي آهي، ۽ ساراه به انهيءَ جي آهي). ﴿ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴾ (۽ اهو هر شئيءَ تي وس وارو آهي). ﴿ ۲ ﴾ (اهو ئي آهي، جنهن توهان کي پيدا ڪيو، پوءِ توهان مان ڪو ڪافر آهي ۽ ڪو توهان مان مومن آهي) الله تعاليٰ ڪافر کي پيدا ڪيو، پر ڪفر ڪرڻ ڪافر جو پنهنجو فعل ۽ پنهنجي ڪمائي آهي. ۽ مومن کي به پيدا ڪيائين، ۽ ايمان آڻڻ سندس ذاتي فعل ۽ سندس ڪمائي آهي. ڪافر کي اختيار آهي ته ڪفر تي هلي. ۽ مومن کي اختيار آهي ته ايمان تي هلي. ۽ هر شئيءَ الله جي حڪم سان آهي. الله تعاليٰ فرمائي ٿو: ﴿ وَمَا تَشَاءُونَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ ﴾ (۽ توهان نه ٿا چاهي سگهو، مگر جيسين جهانن

وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ
 النَّارِ خَالِدِينَ فِيهَا وَبِئْسَ الْمَصِيرُ ﴿١٠﴾ مَا أَصَابَ مِنْ
 مُصِيبَةٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ وَمَنْ يُؤْمِنْ بِاللَّهِ يَهْدِ اللَّهُ قَلْبَهُ، وَاللَّهُ بِكُلِّ
 شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿١١﴾ وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ فَإِن تَوَلَّيْتُمْ فَإِنَّمَا عَلَىٰ رَسُولِنَا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ ﴿١٢﴾ اللَّهُ لَا إِلَهَ
 إِلَّا هُوَ وَعَلَىٰ اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿١٣﴾ يَأْتِيهَا
 الَّذِينَ آمَنُوا مِنْ أَزْوَاجِكُمْ وَأَوْلَادِكُمْ عُدْوًا
 لَكُمْ فَأَحْذَرُوهُمْ وَإِن تَعَفَوْا وَتَصَفَحُوا وَتَغَفَرُوا
 فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٤﴾ إِنَّمَا أَمْوَالُكُمْ وَأَوْلَادُكُمْ
 فِتْنَةٌ وَاللَّهُ عِنْدَهُ أَجْرٌ عَظِيمٌ ﴿١٥﴾ فَأَنفِقُوا لِلَّهِ مَا اسْتَطَعْتُمْ
 وَأَسْمَعُوا وَأَطِيعُوا وَأَنفِقُوا خَيْرًا لِّأَنفُسِكُمْ وَمَنْ
 يُوقِ شَحْنَنَفْسِهِ فَاوْلَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿١٦﴾ إِن تَقْرَضُوا
 اللَّهُ قَرْضًا حَسَنًا يَضْعَفْهُ لَكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ وَاللَّهُ شَاكِرٌ
 حَلِيمٌ ﴿١٧﴾ عَلِمُوا الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ ﴿١٨﴾

سُورَةُ الطَّلَاقِ

ثمود، الله تعالیٰ ارشاد فرمائی تو تہ، قرآن مجید ۾ سندن باري ۾ خبرون اچي چڪيون آهن تہ، کيئن کين سندس پيغمبرن، الله جي توحيد ۽ سندس عبادت جي دعوت ڏني ۽ کيئن کين غير الله جي عبادت کان روڪيو، پر انهن مخالفت تي سندنو ٻڌو: پوءِ ڏس تہ ڪهڙيءَ طرح ڪوڙو ڪندڙن جي عاقبت، هلاڪت جي صورت ۾ نڪتي ۽ ڪهڙيءَ طرح رسولن ۽ مؤمنن جي عاقبت نجات جي صورت ۾ ظاهر ٿي؟ (پوءِ پنهنجن ڪرتوتن جي سزا پيوگيائون). ”وبال“ يعني بار، سختي ۽ سوز. جنهن مان مراد دنياوي عذاب واري مصيبت آهي. (۽ سندن لاءِ ڏکوئيندڙ عذاب آهي) مراد اڳوڻن ۾ دوزخ وارو عذاب آهي. (۹) (اهو) يعني پنهي جهانن ۾ سندن لاءِ عذاب. (هن ڪري تہ سندن پيغمبر وٽن پڌريون نشانيون آڻيندا رهيا) کين سندن رسولن ظاهر ظهور معجزا ڏيکاريا. (پوءِ چيائون تہ ڇا اسان کي اسان جهڙا ماڻهو هدايت جي وات ڏيکاريندا؟) يعني هر پيغمبر جي قوم انهيءَ ڳالهه تي تعجب ڪندي رهي، تنهن ڪري سندن انڪار ڪيائون تہ ڇا ڪو بشر به رسول ٿي سگهي ٿو؟ (پوءِ ڪفر ڪيائون ۽ منهن موڙيائون) يعني رسولن ۽ سندن آندل تعليم جو ڪفر ڪيائون ۽ ان جي مڃڻ کان منهن موڙيائون ۽ جيڪي معجزات وغيره انهن آندا، تن ۾ غور، فڪر نہ ڪيائون. (۽ الله به بي پرواهي ڏيکاري) يعني الله سندن ايمان ۽ عبادت کان بي پرواه آهي. (۽ الله بي پرواه، ساراهيل آهي) يعني الله نہ دنيا وارن جو محتاج آهي ۽ نہ کيس سندن عبادت جي ڪا پرواه آهي. هر قسم جي مخلوق پنهنجي زبان قال سان يا زبان حال سان سندس ئي ساراه ڪري ٿي. تنهن ڪري سندس ذات ساراهيل آهي. ﴿رَعْمَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنْ لَنْ يُجْعَلُوا﴾ (جن ڪفر ڪيو، سي پاڻئين ٿا

تہ، کين ڪڏهن به ٻيهر نہ اٿاريو ويندو). ﴿چؤ تہ هاڻو! منهنجي رب جو قسم! توهان کي ضرور اٿاريو ويندو) الله تعالیٰ پنهنجي نبيءَ کي حڪم فرمايو تہ، کين خبر ڏي تہ، سگهڙي الله کين موت کان پوءِ جباريندو ۽ انهيءَ عقيدتي جي سچائيءَ جو يقين ڏيارڻ لاءِ قسم کڻو. هن ريت تہ: الله جو قسم! توهان کي ضرور توهان جي قبرن مان جباري اٿاريو ويندو. (پوءِ جيڪي ڪر ڪريو ٿا، تن جي ضرور توهان کي خبر ڏني ويندي) يعني حجت قائم ڪرڻ لاءِ ضرور توهان کي انهن جي باري ۾ خبر ڏني ويندي. پوءِ ضرور توهان کي انهن جو بدلو به ڏنو ويندو. (۽ اهو) موت کان پوءِ جبارڻ ۽ عملن جي جزا ۽ سزا جو ڏيڻ (الله تي آسان آهي). ﴿فَأَسْمِعُوا لِلَّهِ وَرَسُولِهِ﴾ (سو الله ۽ سندس رسول تي ايمان آڻيو). ﴿وَأَلْتَمِسْ أَلْتَمِسْ﴾ (۽ ان نور تي جنهن کي اسان نازل ڪيو آهي) ۽ اهو قرآن پاڪ آهي، ڇاڪاڻ تہ قرآن مجيد گمراهيءَ جي اونداهيءَ ۾ نور هدايت آهي. ﴿وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ﴾ (۽ جيڪي به توهان ڪريو ٿا، الله ان جي خبر رکندڙ آهي). ﴿جَنِّتُمْ ذِينَهُمْ تَوَهَّانَ كِي كَذَّبُوا﴾ گڏ ٿيڻ واري ڏينهن ۾) يعني قيامت جي ڏينهن، محشر جي ميدان ۾ مخلوق کي سزا ۽ جزا ڏيڻ لاءِ گڏ ڪندو، اتي هر شخص ۽ سندس عمل کي گڏ ڪندو، هر نبي ۽ سندس امت کي، هر مظلوم ۽ ظالم کي، سڀني اڳين ۽ پويين امتن کي آڻي حاضر ڪندو. (اهو ئي ڪٿڻ هارائڻ وارو ڏينهن آهي) يعني محشر جي ميدان وارا هڪ ٻئي کان ڪٿيندا هارائيندا. حق وارا باطل پرستن کان ڪٿيندا. هن کان وڌيڪ ٻي ڪهڙي هار، جو جنت وارا جهنم وارن کي هارائيندا. اتي دوزخي پلائي کي برائيءَ ۾، عمدي شيءِ کي خراب شيءِ ۾ ۽ نعمتن کي عذاب ۾ تبديل ٿيل ڏسندا، ان جي بلڪل ابتڙ جنتين جو معاملو هوندو، عرب چوندا آهن تہ: ﴿غَبْنَتْ فَلَانًا﴾: ”مون فلاڻي هارايو.“ پوءِ هاراييل اهو آهي جيڪو جنت ۾ پنهنجو گهر ۽ اهل و عيال سڀ ڪجهه وڃائي ويهندو. (۽ جيڪو الله تي ايمان آڻيندو ۽ نيڪ ڪم ڪندو، الله ان جون مڌايون مڏي ڇڏيندو) يعني جنهن شخص الله ۽ سندس رسول سڳوري ڪريجي تہ تصديق ڪئي ۽ چڱا ڪم ڪيا، سو هن ڳالهه جو حقدار آهي تہ سندس گناهن جي نيڪين ۾ مٽا سٽا ڪئي وڃي. ﴿وَيَذْخُلْهُ جَنَّتِ بَحْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا﴾ (۽ کيس اهڙن باغن ۾ داخل ڪندو، جن جي هيٺان نهرون پيون وهنديون، جن ۾ هو سدائين رهندا). ﴿ذَٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ﴾ (اهو ئي وڏي ڪاميابي آهي). ﴿وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ خَالِدِينَ فِيهَا﴾ (۽ جن ڪفر ڪيو ۽ اسان جي آيتن کي ڪوڙو سڏيو، اهي دوزخي آهن، سدائين ان ۾ رهندا). ﴿وَبِئْسَ الْمَصِيرُ﴾ (۽ اها ڏاڍي پڇڙي موٽڻ جي جاءِ آهي). ﴿كَا بَ مَصِيبَتِ تِي پَهْجِي﴾، الله جي حڪم کان سواءِ) يعني سندس فيصلي ۽ تقدير مطابق ٿيڻ ٿئي ٿو. چيو ويو آهي تہ: هن آيت جي نازل ٿيڻ جو سبب هي آهي تہ: ڪافرن جون شروع ڪيو تہ جيڪڏهن واقعي مسلمان حق تي هجن ها تہ ضرور الله تعالیٰ کين دنيا جي مصيبتن کان بچائي ها. (۽ جيڪو الله تي ايمان رکندو، الله سندس دل کي هدايت ڏيندو) يعني جيڪو هن ڳالهه جي تصديق ڪندو، ۽ پڪ ڄاڻندو تہ مصيبت جو پهچڻ الله جي تقدير هيٺ آهي، تہ الله تعالیٰ سندس دل کي مصيبت وقت روشني عطا ڪندو، پوءِ کيس يقين ٿيندو تہ هر مصيبت الله جي طرفان هوندي آهي ۽ جيڪا مصيبت کيس پهچي هوندي آهي، تنهن کان بچي نٿو سگهجي ۽ جيڪا مصيبت پهچي ناهي، تنهن ۾ مبتلا ٿيڻ جو سوال ئي پيدا نٿو ٿئي. تنهن ڪري پاڻ کي الله جي تقدير جي حوالي ڪري ڇڏجي ۽ ﴿إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ﴾ پڙهجي. جڏهن ڪا مصيبت اچي تہ صبر

ڪندا. (تو هو توهان کي ڀيڻو ڪري ڏيندو) يعني هڪ نيڪيءَ جو بدلو ڏهن کان ... ويندي ... ست سؤ نيڪين تائين عطا ڪندو. (۽ توهان کي بخشيندو) يعني ايترو گهڻو اجر ڏيڻ جي باوجود توهان جي بخشش پڻ فرمائيندو. (۽ الله نهايت قدردان، وڏي سهڻي وارو آهي) تنهن ڪري جيڪو سندس اطاعت ڪري ٿو، تنهن کي وڏو ثواب ۽ اجر عطا فرمائي ٿو ۽ پنهنجي بردباريءَ جي ڪري جيڪو سندس نافرمانی ڪري ٿو، تنهن کي هڪدم سزا ڏئي.

﴿عَلِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ﴾ (لڪل ۽ پڌري هر شيءِ جو ڄاڻندڙ، زبردست، وڏي حڪمت وارو آهي).

سورة الطلاق

﴿اي نبي! جڏهن زالن کي توهان طلاق ڏيو﴾ پهريائين پاڻ ڪريم جن ﷺ کي ماناتتي انداز ۾ (نبي) جي لفظ سان خطاب فرمايو ويو، تنهن کان پوءِ سندن امت سان گڏي مخاطب ڪيو ويو. يعني جڏهن زالن کي طلاق ڏيڻ جو ارادو ۽ پڪو پھه ڪريو (تہ کين سندن عدت ۾ طلاق ڏيو) يعني کين سندن عدت شروع ٿيڻ وقت يا ان کان اڳ ۾ طلاق ڏيو. يعني جڏهن عورت ماهواريءَ کان پاڪ صاف ٿئي ته مٿس صحبت ڪرڻ کان اڳ کيس هڪ طلاق ڏئي، وري کيس ڇڏي ڏئي، تانجو پي ماهواري به گذري وڃي، پوءِ وري به ساڻس جماع کان اڳ طلاق ڏئي، انهيءَ نموني طلاق ڏيندو ته شرعي اصول مطابق ”عدت“ ۾ طلاق ٿيندي. حضرت ابن عمر کان روايت آهي ته انهيءَ پنهنجي زال کي حياض جي حالت ۾ طلاق ڏني. اهو پڌري رسول الله ﷺ جن جي منهن مبارڪ جو رنگ مٽجي ويو، ارشاد فرمايائون ته: زال کي پنهنجي گهر وٺي وڃ، پوءِ کيس روڪي رک، تانجو پاڪ ٿئي. وري کيس ماهواري اچي ۽ وري پاڪ ٿئي، پوءِ جيڪڏهن کيس طلاق ڏيڻ گهرين ته پاڪ حالت ۾ صحبت ڪرڻ کان اڳ کيس طلاق ڏي. اها ئي اها ”عدت“ آهي، جنهن مطابق الله تعاليٰ مؤمنن کي حڪم فرمايو آهي ته ان ۾ پنهنجي زالن کي طلاق ڏئي سگهن ٿا. (۽ عدت جو ڳاڻاڻو ڪريو) يعني جنهن ڏينهن ۽ جنهن وقت طلاق ڏني وئي آهي، ان کان ويندي تن ماهوارين تائين ڏينهن ڳڻيندو رهو. خطاب مٿس ڪي آهي. (۽ پنهنجي پالڻهار الله کان ڊڄو) ۽ سندس نافرمانی نه ڪريو ۽ زالن کي نه ايڏايو. (کين سندن گهرن مان نه ڪڍو) يعني جن گهرن ۾ توهان کين طلاق ڏني هجي، اتي ئي کين عدت گذرڻ تائين رهڻ ڏيو. هتي ”سندن گهرن“ چئي، گهر جي نسبت عورت ڏانهن ڪئي وئي آهي، ڇاڪاڻ ته عدت جي ڏينهن ۾ کين پورو پورو حق حاصل آهي ته اتي رهن، تانجو زالن کي به اتان نڪرڻ کان روڪيو ويو. ارشاد فرمائي ٿو ته (۽ نه اهي پاڻ اتان نڪرن) يعني جيسين عدت ۾ آهن تيسين انهن گهرن مان ضروري ڪم کان سواءِ ٻاهر نه نڪرن (مگر هي ته پڌري بي حياتيءَ جو ڪم ڪن) يعني کين سندن گهرن مان ايتري تائين نه ڪڍو، جيتري تائين ڪا زنا جهڙي بيحياتيءَ جو ڪم نه ڪن. پڻ چيو ويو آهي ته ان - بيحياتيءَ - مان مراد ان گهر ۾ ساڻس گڏ رهندڙن سان، سندس زبان درازي ۽ بڪواس بازي ڪرڻ آهي. (۽ اهي الله جون حدون آهن) يعني الله تعاليٰ پنهنجن ٻانهن لاءِ جيڪي حڪم احڪام بيان ڪيا آهن، اهي ئي اهي حدون آهن، جن کي انهيءَ مقرر فرمايو آهي. ٻانهن لاءِ جائز نه آهي ته انهن کي ڇڏي، غيرن جي قاعدن ۽ ضابطن ڏانهن وڃي ڏانهن وڃي. (۽ جيڪو الله جي حدن کي اورانگهيندو ته پوءِ بيشڪ انهيءَ پاڻ تي ظلم ڪيو) جو پاڻ کي هلاڪت واري هنڌ تي آندائين. (تون نٿو ڄاڻين ته شايد الله ان کان پوءِ ڪو نئون معاملو پيدا ڪري) يعني ٿي سگهي ٿو ته جيڪڏهن اها زال ساڳئي گهر ۾ رهي ته الله تعاليٰ پنهنجي دلين ۾ بيمار محبت وجهي، پوءِ ٻئي هڪ ٻئي ڏانهن رجوع ڪن.

ڪجي، ۽ ڪا نعمت ملي ته شڪر ڪجي. (۽ الله هر شيءِ کي ڄاڻندڙ آهي) يعني ڪامل علم وارو آهي، ڪا به شيءِ ان کان گهجي ناهي.

﴿۽ فرمانبرداري ڪريو الله جي ۽ فرمانبرداري ڪريو رسول جي﴾ يعني الله ۽ سندس رسول جي اطاعت ۾ هميشه پاڻ کي مشغول رکو. (پوءِ جيڪڏهن توهان منهن موڙيندؤ) يعني جيڪڏهن توهان الله ۽ سندس سڳوري رسول ﷺ جي فرمانبرداريءَ کان منهن موڙيندؤ ته ياد رکو ته ان جو وبال ۽ جنجال توهان کي پيو گهڻو پوندو. ۽ الله جي رسول ﷺ کي ڪو نقصان نه پهچندو. (پوءِ بيشڪ اسان جي رسول تي رڳو پڌرو پيغام پهچائڻ آهي) ان کان سواءِ مٿس ٻي ڪا ذميواري نه آهي ۽ پاڻ سڳورن اهو فرض چڱيءَ طرح نڀايو.

﴿الله لا اله الا هو﴾ (الله اهو آهي جنهن کان سواءِ ٻيو ڪوبه معبود ناهي). ﴿وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ﴾ (۽ مؤمنن کي جڳائي ته هو الله تي ڀروسو ڪن).

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن مِّنَ آيَاتِكُمْ وَأَوْلَادِكُمْ﴾ (اي ايمان وارو! توهان جي زالن ۽ توهان جي اولاد مان ڪي) (توهان جا دشمن آهن) يعني اهي توهان کي ڀلائيءَ جي ڪم کان غافل ٿا ڪن. هن آيت جي نازل ٿيڻ جو سبب هي آهي ته: مڪي ۾ ڪي ماڻهو مسلمان ٿيا ۽ هجرت ڪرڻ جو ارادو ڪيائون، پر سندن زالن ۽ ٻارن کين نه ڇڏيو، امام مجاهد چئي ٿو ته: الله جو قسم! دنياوي اعتبار سان ته اهي سندن دشمن نه هئا، پر سندن پيار محبت جي ڪري جيڪو حرام ڪم انهن طلبين، تنهن جو ارتڪاب ڪري وٺيا. (سو انهن کان بچو) يعني زالن ۽ ٻارن جي محبت ۽ شفقت کي ترجيح ڏئي، الله جي حڪمن جي پيڪڙي کان بچو ۽ کين خوش ڪرڻ لاءِ رزق ڪمائڻ ۾ الله جي نافرمانی نه ڪريو. (۽ جيڪڏهن توهان معاف ڪندؤ ۽ درگذر ڪندؤ ۽ بخشيندؤ) يعني جيڪي غلطيون ڪيون اٿن، جيڪڏهن اهي معاف ڪندؤ ۽ انهن تي لعنت ملامت ڪرڻ کي ڇڏي ڏيندؤ ۽ سندن عيبن کي لڪائيندؤ ته (پوءِ بيشڪ الله بخشهار رحم ڪندؤ آهي) يعني توهان تي به رحم ڪندو ۽ انهن تي به چيو ويو آهي ته هڪ شخص جڏهن ڏٺو ته سندس زال ۽ ٻارن کيس هجرت کان روڪيو آهي ۽ ڏٺائين ته ماڻهو هجرت ڪرڻ ۽ دين جي سمجه حاصل ڪرڻ ۾ گائمس اڳ ڪڍي ويا ته، ارادو ڪيائين ته جيڪر سندس زال ۽ ٻارن کي سزا ڏئي.

﴿دراصل توهان جا مال ۽ توهان جو اولاد توهان لاءِ آزمائش آهن﴾ يعني آزمائش، امتحان ۽ پرک آهن، جو توهان کي حرام ڪمائڻ تي مجبور ڪن ٿا ۽ الله تعاليٰ جي حق ادا ڪرڻ کان روڪين ٿا. (۽ الله وٽ اجر عظيم آهي) يعني انهيءَ لاءِ جيڪو رب ڪريم جي فرمانبرداري ڪري ۽ پنهنجي مال ۽ اولاد جي محبت سبب سندس نافرمانيءَ کان باز رهي.

﴿پوءِ جيترو ٿي سگهيو، الله کان ڊڄو﴾ يعني جيتري سگهه ۽ طاقت توهان ۾ هجي. (۽ ڀڏو ۽ اطاعت ڪريو) يعني الله ۽ سندس رسول جي طرفان ڏنل حڪمن احڪامن کي ڀڏو ۽ مٿن عمل ڪريو. (۽ پنهنجي ڀلائيءَ لاءِ خيرات ڪريو) يعني جيڪو رزق الله تعاليٰ توهان کي عطا فرمايو آهي، تنهن مان خير جي رستن ۾ خرچ ڪندا رهو. ۽ انهيءَ ڏس ۾ بخيلي نه ڪريو ۽ پنهنجي جانين جي ڀلائي لاءِ ڪجهه اڳتي موڪليو. (۽ جيڪي پنهنجي نفس جي بخيليءَ کان بچايا ويا، ته بيشڪ اهي ئي ڪامياب آهن) يعني جنهن شخص کي بخيليءَ جي بيماريءَ کان بچايو ويو، پوءِ ان الله جي وات، ۽ ڀلائيءَ جي رستن ۾ مال خرچ ڪيو ته دراصل اهڙا ماڻهو ئي هر قسم جي ڀلائيءَ ۽ هر قسم جي مطلب ۾ ڪاميابي ماڻڻ وارا آهن.

﴿جيڪڏهن توهان الله کي قرض ڏيندا، سهڻو قرض ڏيڻ﴾ يعني پنهنجا مال ڀلائيءَ جي رستن ۾ اخلاص ۽ دل جي سچائيءَ سان خرچ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

يَتَّيْمَهَا النَّبِيُّ إِذَا طَلَقْتُمُ النِّسَاءَ فَطَلَقُوهُنَّ لِعَدَّتِهِنَّ وَأَحْصُوا
 الْعِدَّةَ وَاتَّقُوا اللَّهَ رَبَّكُمْ لَا تَخْرُجُوهُنَّ مِنْ بُيُوتِهِنَّ
 وَلَا يَخْرُجْنَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَنَّ بِفِدْحَةٍ مَبِينَةٍ وَتِلْكَ حُدُودُ
 اللَّهِ وَمَنْ بَعَدَ حُدُودَ اللَّهِ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ لَا تَدْرِي لَعَلَّ
 اللَّهُ يُحْدِثُ بَعْدَ ذَلِكَ أَمْرًا ﴿١﴾ فَإِذَا بَلَغَ أَحْلَاهُنَّ فَاْمَسْكُوهُنَّ
 بِمَعْرُوفٍ أَوْ فَارِقُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ وَأَشْهِدُوا ذُوَّيْ عَدْلٍ مِّنْكُمْ
 وَأَقِيمُوا الشَّهَادَةَ لِلَّهِ ذَٰلِكُمْ يُوعِظُ بِهِ مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ
 بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا ﴿٢﴾ وَيَرْزُقْهُ
 مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ إِنَّ اللَّهَ
 بَلِّغُ أَمْرِهِ قَدْ جَعَلَ اللَّهُ لِكُلِّ شَيْءٍ قَدْرًا ﴿٣﴾ وَالَّذِي بَيَّنَّ
 مِنَ الْمَحِيضِ مِنْ نِّسَائِكُمْ إِنْ أَرْبَبْتُمْ فَعِدَّتُهُنَّ ثَلَاثَةُ أَشْهُرٍ
 وَالَّذِي لَمْ يَحْضَنْ وَأَوْلَتْ الْأَحْمَالَ أَحْلَاهُنَّ أَنْ يَضَعَنَّ حَمْلَهُنَّ
 وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مِنْ أَمْرِهِ يُسْرًا ﴿٤﴾ ذَٰلِكُمْ أَمْرُ اللَّهِ أَنْزَلَهُ
 إِلَيْكُمْ وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يُكْفِرْ عَنْهُ سَيِّئَاتِهِ وَيُعْظِمْ لَهُ أَجْرًا ﴿٥﴾

﴿١﴾ **پوءِ جڏهن پنهنجي عدت کي پهچن** يعني پنهنجي عدت پوري ڪري چڪيون هجن يا پوري ڪرڻ واريون هجن. (تہ پوءِ سهڻي طريقي مطابق کين جهليو) يعني سهڻي زندگي گذارڻ جي جذبي سان کين عزت ۽ احترام سان پاڻ وٽ رکيو ۽ کين نقصان پهچائڻ جو ارادو نه ڪريو. (يا سهڻي طريقي مطابق کين جدا ڪريو) يعني عدت ۽ مدت پوري ڪرڻ تائين انهن کي ڇڏي ڏيو، تانجو (نڪاح جي ٻنڌڻ کان) آزاد ٿين. توهان تي سندن جيڪي حق آهن، اهي پوري طرح ادا ڪريو ۽ کين نه ايڏايو. يعني عدت پوري ٿي وڃي ته هاڻي توهان لاءِ رڳو ٻه رستا آهن: 1- کين سهڻي نموني سان پاڻ وٽ رکيو 2- يا سهڻي نموني سان کين ڇڏي ڏيو. رهيو انهن کي تڪليف ڏيڻ جي مقصد سان روڪڻ، يا ايڏاءَ رسائي ۽ حق تلفيءَ جي خيال سان کين ڇڏي ڏيڻ، ته ٽئين ڪرڻ توهان لاءِ جائز نه آهي. ﴿٢﴾ **پاڻ مان ٻن انصاف وارن کي شاهد ڪريو** يعني جڏهن کين ڇڏي ڏيو، يا جڏهن کين پاڻ وٽ روڪيو ته جهيڙي جهڙي جي جڙ کي پٽڻ لاءِ پاڻ مان انصاف پسند ٻن ڄڻن کي گواه بنايو. ﴿٣﴾ **الله لڳ شاهد پوري ڏيو** هي حڪم شاهدن لاءِ آهي ته رڳو رب ڪريم جي رضامندي ۽ قرب حاصل ڪرڻ جي جذبي سان صحيح ۽ سچي شاهدي ڏيو. (توهان مان اها نصيحت ان کي ڪجي ٿي، جيڪو الله ۽ قيامت جي ڏينهن کي مڃي ٿو) اها نصيحت خاص مؤمنن لاءِ آهي، ڇاڪاڻ ته نصيحت رڳو ايمان وارن کي ئي فائدو ڏيندي آهي. ﴿٤﴾ **جيڪو الله کان ڊڄندو** يعني جيڪو الله کان ڊڄندي انهن حدن کي قائم ڪندو، جيڪي الله تعاليٰ پنهنجي ٻانهن لاءِ قائم ڪيون آهن ته (الله سندس لاءِ مشڪل مان نڪرڻ جو ڪو نه ڪو رستو پيدا ڪندو) يعني جيڪا

مشڪل ان تي ايندي، تنهن کي رفع دفع فرمائيندو.

﴿٥﴾ **جيڪو اتان روزي ڏيندو، جتان گمان به نه هوندس** يعني اهڙي هٿن کيس روزي ڏيندو جو نه سندس دل ۾ هوندو ۽ نه سندس حساب ڪتاب ۾ هوندو. تنهن ڪري جنهن طلاق ڏنل زال کان عدت پوري ڪرائي، ڇڏڻ يا موٽائڻ وقت عدل انصاف کان ڪم ورتو ۽ قدر قدر تي خدا جو خوف ڪيائين ته الله ان لاءِ انهيءَ مصيبت کان نجات جي صورت پيدا ڪندو. تنگي ته رڳو انهيءَ شخص لاءِ آهي، جيڪو طلاق ڏيڻ ۾ يا طلاق ڏنل عورت کي موٽائڻ ۾ الله تعاليٰ جي حڪمن جي مخالفت ڪندو. ﴿٦﴾ **جيڪو الله تي ڀروسو ڪندو، ته اهو ئي ان لاءِ ڪافي آهي** يعني جنهن مصيبت ۾ الله تي ڀروسو ڪيو ته بوقت ضرورت الله تعاليٰ ان لاءِ ڪافي ٿيندو. (بيشڪ الله پنهنجو ڪم تون ٿورڙ ساڻيندو آهي) يعني سندس حڪم کي پوري ٿيڻ کان ڪو نٿو روڪي سگهي ۽ نه ان جي گهريل شيءِ جي تڪميل ۾ کيس ڪو عاجز ڪري سگهي ٿو. (بيشڪ الله هر شيءِ جو اندازو مقرر ڪري ڇڏيو آهي) الله تعاليٰ هر سختي ۽ سور جي ختم ٿيڻ ۽ هر آسانيءَ جي خوشيءَ جي ختم ٿيڻ لاءِ هڪ وقت مقرر ڪيو آهي، سڌي ڇوڙي تو ته ان مان ماهوار ۽ عدت جا مقرر ٿيل ڏينهن مراد آهن.

﴿٧﴾ **توهان جي زال مان جيڪي حيض کان مايوس آهن** اهي زالون مراد آهن، جن جي عمر وڏي وئي آهي ۽ هاڻي حيض اچڻ کان بلڪل مايوس آهن. (جيڪڏهن توهان کي شڪ هجي) يعني سندن عدت جي باري ۾ توهان نٿا ڄاڻو، يا توهان کي ان بابت شڪ شبهو آهي. (تہ پوءِ انهن جي عدت تي مهينا آهي، ۽ جن کي حيض نه آيو هجي) يعني جيڪي زالون اڃان بالغ نه ٿيون آهن ۽ حيض جي مدت کي نه پهتيون آهن ته انهن جي عدت به ٽي مهينا آهي.

﴿٨﴾ **جيڪي زالون ڀيٽ سان هجن، تن جي عدت هيءَ آهي ته ٻار ڄڻين** يعني ٻار ڄڻ مهل سندن عدت پوري ٿي چڪي.

﴿٩﴾ **جيڪو الله کان ڊڄندو، تنهن لاءِ سندس ڪم ۾ آساني فرمائيندو** ضحاک جو قول آهي ته: يعني جيڪو مڙس، زال کي سنت مطابق طلاق ڏيندو، ته الله تعاليٰ سندس لاءِ طلاق کان رجوع جي عمل کي آسان ڪندو.

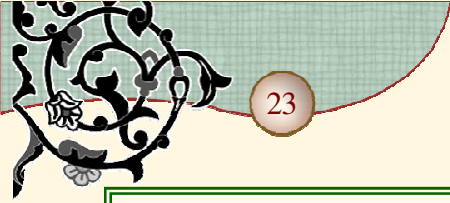
﴿١٠﴾ **ذڪر امر الله انزهه** (هو الله جو امر آهي جيڪو اوهان ڏانهن لاتو اٿس). ﴿١١﴾ **ومن بقى الله بکفر عنه سيئاته** (جيڪو الله کان ڊڄندو ته اهو ان جون مڊايون کائڻس مڃيندو) ﴿١٢﴾ **ويعظم له** (ان کي اجر وڌائي ڏيندو) يعني کيس آخرت ۾ جنت جي صورت ۾ اجر عظيم عطا ڪندو.

﴿١٣﴾ **جتي پاڻ رهو ٿا، انهن کي به اتي رهايو** طلاق ڏنل زال لاءِ رهائش جي حقوق جو بيان ٿي رهيو آهي، ته پنهنجي ئي گهر جي ڪنهن ڪنڊ پاسي ۾ کين رهايو. (پنهنجي هوند آهي) يعني پنهنجي بچت مان جيتري توهان کي طاقت هجي، هيءَ حڪم انهيءَ عورت جي باري ۾ آهي جنهن کي رجعي طلاق ڏني وئي هجي، باقي جنهن کي ٽي طلاقون اچي چڪيون هجن، تنهن لاءِ مڙس تي نه خرچ آهي ۽ نه رهائش.

﴿١٤﴾ **کين تنگ ڪرڻ خاطر نه ستايو** رهائش يا خرچ پڪي جي باري ۾. ﴿١٥﴾ **جيڪڏهن ڀيٽ پريون هجن ته ٻار پيدا ٿيڻ تائين مٿن خرچ ڪندا رهو** جيڪا طلاق ڏنل زال ڀيٽ پري هجي، تنهن جي خرچ ۽ رهائش جي واجب هئڻ ۾ عالمن جو پاڻ ۾ ڪو اختلاف نه آهي. ﴿١٦﴾ **پوءِ جيڪڏهن ٽيڻ ڌار ٿين توهانجي چوڻ ڪري** يعني طلاق اچڻ کان بعد به اهي توهان جي اولاد کي توهانجي چوڻ مطابق کير پيارين ته (کين سندن اجورو ڏيو) ٽيڻ ڌار ٿيڻ جو اجورو.

﴿١٧﴾ **پاڻ ۾ سهڻي نموني مشورو ڪريو** هي خطاب انهيءَ زال ۽ مڙس کي آهي، جن ۾ طلاق سبب جدائي ٿي چڪي هجي، يعني پاڻ ۾ سهڻي نموني صلاح مصلحت سان نڀيرو ڪريو ۽ جيڪا ڳالهه ٻار جي

أَسْكَنُوهُمْ مِنْ حَيْثُ سَكَنْتُمْ مِنْ وَجْدِكُمْ وَلَا تُضَارُّوهُمْ لِضَيِّقُوا عَلَيْهِمْ وَإِنْ كُنْ أَوْلَتْ حَمَلٍ فَانْفِقُوا عَلَيْهِنَّ حَتَّىٰ يَرْضَعْنَ حَمَلَهُنَّ فَإِنَّ أَرْضَعْنَ لَكُمْ فَآوَهُنَّ جُورَهُنَّ وَأَمْرُهُمْ بَيْنَكُمْ بِمَعْرُوفٍ وَإِنْ تَعَاَسَرْتُمْ فَسَرِّضْ لَهُمْ أُخْرَىٰ ۗ لِيُنْفِقُوا ذُو سَعَةٍ مِنْ سَعَتِهِ وَمَنْ قُدِرَ عَلَيْهِ رِزْقُهُ فَلْيُنْفِقْ مِمَّا آتَاهُ اللَّهُ لَا يَكْفُلُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا مَاءً آتَاهَا سَيَجْعَلُ اللَّهُ بَعْدَ عُسْرٍ يُسْرًا ۗ وَكَانَ مِنْ قَرَابَةٍ عَدَا بَابًا نَكْرًا ۗ فَذَاقَتْ وَبَالَ أَمْرِهَا وَكَانَ عِقَبُهُ أَمْرًا حَسْرًا ۗ أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ عَذَابًا شَدِيدًا فَاتَّقُوا اللَّهَ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ الَّذِينَ آمَنُوا قَدْ أَنْزَلَ اللَّهُ إِلَيْكُمْ ذِكْرًا ۗ رَسُولًا يَنْوَلُوا عَلَيْهِمْ فَأَيَّتِ اللَّهُ مَبِيتَاتٍ لِيُخْرِجَ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ وَمَنْ يُؤْمِن بِاللَّهِ وَيَعْمَلْ صَالِحًا يُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا قَدْ أَحْسَنَ اللَّهُ رِزْقًا ۗ ۗ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ وَمِنَ الْأَرْضِ مِثْلَهُنَّ يَتَنَزَّلُ الْأَمْرُ بَيْنَهُنَّ لِتَعْمَلُوا أَنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ وَأَنَّ اللَّهَ قَدْ أَحَاطَ بِكُلِّ شَيْءٍ عِلْمًا ۗ

ڪڍي هدايت جي نور ڏانهن آئي ٿو ۽ ڪفر جي انڌيرن مان ڪڍي ايمان واري نور ۾ آئي ٿو. ﴿وَمَنْ يُؤْمِن بِاللَّهِ وَيَعْمَلْ صَالِحًا يُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا﴾ (۹) جيڪو الله تي ايمان آڻيندو ۽ چڱا ڪم ڪندو تنهن کي اهڙن باغن ۾ داخل ڪندو جن جي هيٺان نهرون پيون وهنديون. اهي اتي سدائين رهندا. ﴿قَدْ أَحْسَنَ اللَّهُ لَهُمْ رِزْقًا﴾ (الله اهڙي مائهو لاءِ تمام ڀلو رزق رکيو آهي). ﴿لَا يَكْفُلُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا مَاءً آتَاهَا سَيَجْعَلُ اللَّهُ بَعْدَ عُسْرٍ يُسْرًا﴾ (الله اهو آهي، جنهن ست آسمان ۽ اوتريون ئي زمينون پيدا ڪيون آهن) يعني آسمانن وانگر زمينون به ست خلتيائين. صحيح مرفوع حديث مان ان جي تائيد ثابت آهي. نبي ﷺ جن جو ارشاد آهي ته "من ظلم شيئاً من الأرض طوّفه من سبع أرضين" (جنهن گرائٽ جيستري زمين به ظلم سان قبائي، ته الله ان کي ستن زمينن جو ڳٽ ڳچيءَ ۾ وجهندو) (انهن جي وچ ۾ حڪم لهندو رهي ٿو) يعني ستن آسمانن کان ستن زمينن ڏانهن الله جو حڪم لهي ٿو. آسمان تان پاڻي لهي ٿو ۽ زمين مان سلا قوت هڻڻا ٿا پيدا ٿين، رات ۽ ڏينهن، گرمي ۽ سردی آئي ٿو.

سورة التحريم

﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ! جِيڪا شَيءٌ مِنَ اللَّهِ تَنْهَجِي لَآءِ حَلَالِ كُنِّي أَهِي. تَنْهَجِي كِي حَرَامِ چُو تُو ڪَرِين؟﴾ چيو ويو آهي ته پاڻ سڳورا ﷺ ام المؤمنين زينب بنت جحش رضي الله عنها وٽ ايندا هئا ته ماڪي پيئندا هئا. ام المؤمنين عائشه ۽ حفصة رضي الله عنهما کي اها ڳالهه نه وڻندي هئي. انهن کين ان کان روڪڻ لاءِ تدبير ڪئي ته ٻنهي مان جنهن وٽ پاڻ اچن، سا عرض ڪندي ته اسان کي توهان جي منهن مان بوءِ اچي رهي آهي. پوءِ پاڻ تي ماڪيءَ کي حرام

ڀلي ۽ مفاد ۾ هجي، تنهن کي قبول ڪريو. اها ساڳي ڳالهه آهي، جيڪا الله تعاليٰ پئي هنڌ هن طرح بيان فرمائي ٿو ته: ﴿فَإِنْ أَرَادَا فِصَالًا عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا﴾ (پوءِ جيڪڏهن باهمي رضا خوشي ۽ مشوري سان ٽيچ ڇڏڻن گهرن ته منهن ڪو گناهه نه آهي) (۹) جيڪڏهن هڪ ٻئي سان تنگ پئجي وڃي) يعني ٻار کي ٽيچ ڌارائڻ جي اجوري بابت، جو پيءُ ٻار جي ماءُ کي کير پيارڻ جو ايترو اجورو نٿو ڏيڻ چاهي ۽ ماءُ ان کان گهٽ اجوري تي کير پيارڻ تي راضي نٿي ٿئي (ته پوءِ ٻيل ان کي ڪا به ٽيچ ڌارائي) يعني پيءُ کينهن بي عورت جو انتظام ڪري، جيڪا سندس ٻار کي کير پياري.

﴿سَرَدِيءِ وَارُو ٻيل پنهنجي وسعت اهر خرچ ڪري﴾ اهو سرنديءَ وارن مالوندن لاءِ حڪم آهي ته هو پنهنجي وسعت مطابق دل کولي پنهنجي اولاد کي کير پياريندڙ عورتن تي مال خرچ ڪن. (۹) جنهن جو رزق تنگ هجي) يعني تنگ دست ۽ محتاج ماڻهو هجي. (ته جيڪي ڪجهه الله کيس عطا ڪيو آهي، تنهن مان خرچ ڪري) يعني جيڪا روزي، رزق کيس ميسر آهي، ان کان وڌيڪ مٿس ٻار نه آهي. (الله جنهن کي جيترو ڏنو آهي، ان کان وڌيڪ کيس تڪليف نه ٿو ڏئي) يعني جيڪو رزق عطا فرمائيندو آهي، ان مطابق ذميواريون وجهندو آهي، تنهن ڪري تنگ دست تي اها تڪليف نٿو وجهي ته پنهنجي وٽ ۽ وس کان وڌيڪ، کير پياريندڙ عورت تي شاهوڪار وانگر خرچ ڪر. (سگهو الله تنگي کان پوءِ آساني ڪندو) يعني تنگي ۽ سختيءَ کان بعد ڪشادگي ۽ آساني پيدا ڪندو.

﴿۹﴾ (ڪيترا ڳوٺ هئا، جن پنهنجي رب ۽ سندس رسولن جي حڪم کان وڌائي ڪئي) يعني گهڻن ڳوٺن جي رهاڪن الله ۽ ان جي پيغمبرن سڳورن جي نافرمانِي ڪئي، ۽ حق کان منهن موڙيائون. (پوءِ اسان انهن جو محاسبو ڪيو، سخت محاسبو ڪرڻ) جيڪي ڪم دنيا ۾ ڪيائون، انهيءَ جي بنياد تي الله تعاليٰ سندن محاسبو ڪيو. (۹) (ڪين سزا ڏني سون، سخت سزا ڏيڻ) يعني انهن وسندين وارن کي دنيا ۽ آخرت ۾ ڏاڍو پڇڙو عذاب ڏنو سون. دنيا ۾ منهن هي عذاب آيا: بڪ، ڏڪر، زمين ۾ گهجي وڃڻ، غرق ٿيڻ ۽ شڪلين جو متڄڻ. ﴿۹﴾ (پوءِ انهن پنهنجي ڪئي جو ويال چڪيون) يعني پيچاڙيءَ ۾ سخت عذاب ڀوڳيائون، جيڪو سندن ڪفر جو لازمي نتيجو هو. (۹) سندن ڪئي جي پيچاڙي هاجيڪار هئي) يعني دنيا ۾ هلاڪت ۽ آخرت ۾ عذاب ڏنائون. آخرڪار پنهنجا مال، پنهنجو اولاد ۽ پنهنجيون جانيون به وڃائي ويٺا.

﴿۱۰﴾ (الله سندن لاءِ سخت عذاب تيار ڪري رکيو آهي) اهو دوزخ جي باهر وارو عذاب آهي. (پوءِ اي عقلمندو! الله کان ڊڄو!) يعني اي صحيح سالر عقل وارو! ۽ مراد امت محمديه آهي. (جن ايمان آندو) جيڪي الله خاطر مسلمان ٿيا ۽ حضرت محمد ﷺ جي تابعداري ڪيائون، تنهن ڪري پنهنجي ايمان ۾ سچائيءَ تي قائم رهو ۽ نافرمانِي ۽ سرڪشي ڪندڙ اڳين امتن وانگر نه ٿيو، جن جو قدرت جي طرفان سخت محاسبو ٿيو ۽ اهڙي ئي قسم جو کين عذاب ڏنو ويو. (بيشڪ الله توهان ڏانهن هڪ نصيحت موڪلي آهي) ”ذڪر“ مان مراد قرآن ڪريم آهي. پڻ چيو ويو آهي ته هتي پاڻ سڳورا ﷺ مراد آهن، انهيءَ ڪري الله تعاليٰ فرمائي ٿو ته:

﴿۱۱﴾ (هڪ رسول کي) يعني توهان ڏانهن قرآن به لائڻين ۽ ان سان گڏ پنهنجو هڪ رسول به موڪليائين. (جيڪو توهان کي الله جون چئنيون آيتون پڙهي ٻڌائي ٿو) اهڙيون آيتون جيڪي ماڻهن کي اهي احڪام چئي ۽ طرح بيان ڪري ٻڌائڻ ٿيون جن جي کين ضرورت آهي. (ته جيئن انهن ماڻهن کي اونڌاهين مان ڪڍي نور ڏانهن آڻي، جن ايمان آندو ۽ چڱا ڪم ڪيا) يعني الله تعاليٰ پنهنجين آيتن جي ذريعي نيڪ عمل ڪندڙ مؤمنن کي گمراهيءَ جي اونڌاهين مان

سُوْرَةُ الْبَحْرِ الْمُرْتَجِمِ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

يَتَّيْمِنُ النَّبِيُّ لِمَ حُرِّمَ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكَ بِنَعِيِّ مَرَضَاتِ أَرْوَاجِكَ وَاللَّهُ عَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١﴾ قَدْ فَرَضَ اللَّهُ لَكُمْ تَحِلَّةَ أَيْمَانِكُمْ وَاللَّهُ مَوْلَاكُمْ وَهُوَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ ﴿٢﴾ وَإِذْ أَسْرَأَ النَّبِيُّ إِلَىٰ بَعْضِ أَرْوَاجِهِ حَدِيثًا فَلَمَّا نَبَأَ بِهَا إِلَيْهِ وَأَظْهَرَهُ اللَّهُ عَلَيْهِ عَرَفَ بَعْضَهُ وَأَعْرَضَ عَنْ بَعْضٍ فَلَمَّا نَبَأَهَا بِهَا قَالَتْ مَنْ أَنْبَأَكَ هَذَا قَالَ نَبَأَنِيَ الْعَلِيمُ الْخَبِيرُ ﴿٣﴾ إِنْ نُوْبًا إِلَى اللَّهِ فَقَدْ صَغَتْ قُلُوبُكُمَا وَإِنْ تَظَاهَرَا عَلَيْهِ فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ مَوْلَاهُ وَجِبْرِيلُ وَصَلِحُ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمَلَائِكَةَ بَعْدَ ذَلِكَ ظَهِيرٌ ﴿٤﴾ عَسَىٰ رَبُّهُ إِنْ طَلَّقَكُنَّ أَنْ يُبَدِّلَهُ أَزْوَاجًا خَيْرًا مِنْكَ مِمَّا مَلَكَتْ مِنْ نَفْسِكَ فَاصْبِرْ يَا كَايْنُ صَبْرًا ﴿٥﴾ يَتَّيْمِنُ الَّذِينَ آمَنُوا قَدِمْكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا وَفُؤُودَهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ عَلَيْهَا مَلَائِكَةٌ غِلَاظٌ شِدَادٌ لَا يَعْصُونَ اللَّهَ مَا أَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ ﴿٦﴾ يَتَّيْمِنُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَا يُعْنَدُوا يَوْمَ الْقِيَامِ إِنَّمَا يُجْرُونَ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٧﴾

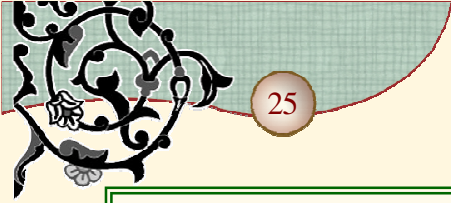
ڪرڻ جي باري ۾ به لاڳو ٿيندو. ڪي فقيه فرمائڻ ٿا ته جيڪڏهن پاڻ تي زال کي حرام ڪيائين ۽ سندس نيت طلاق جي هئي ته طلاق واقع ٿي ويندي، واللہ اعلم. (۽ الله توهان جو سائين آهي) يعني توهان جو مددگار ۽ سرپرست آهي. (۽ اهوئي چڱي طرح ڄاڻيندڙ آهي) ته ڪهڙي شيءِ ۾ توهان جي مصلحت ۽ ڪاميابي آهي. (وڏي ڏاهپ وارو آهي) پنهنجي هر فعل ۽ قول ۾.

﴿١﴾ جڏهن نبيءَ پنهنجي هڪ گهر واريءَ کي راز جي هڪ ڳالهه ٻڌائي اها ام المؤمنين حفصه رضي الله عنها هئي، جيئن مٿي گذريو. ڳالهه مان مراد ماکيءَ کي حرام قرار ڏيڻ آهي. مفسر ڪلبي فرمائي ٿو ته پاڻ کين اهو راز ٻڌايائون ته: تنهنجو پيءُ ۽ عائشه جو پيءُ مون کان پوءِ منهنجي امت جا خليفا ٿيندا. (پوءِ جڏهن ان جي خبر ڪري ويئي) يعني جيڪا ڳالهه ساڻس راز طور پاڻ ڳالهه ڪئي هئي سا ظاهر ڪري وڌائين. ﴿٢﴾ وَأَظْهَرَهُ اللَّهُ عَلَيْهِ عَرَفَ بَعْضَهُ وَأَعْرَضَ عَنْ بَعْضٍ ﴿٣﴾ (الله کيس ان ڳالهه کان آگاه ڪيو. ته ان جو ڪجهه حصو ڄاڻايائين ۽ ڪجهه نظر انداز ڪيائين). يعني الله تعاليٰ پنهنجي نبيءَ سڳوري کي ان راز فاش ٿيڻ جي خبر ڏني ڇڏي، پوءِ پيغمبر ان جو ڪجهه حصو سندس ان گهر واريءَ کي ٻڌايو. ﴿٤﴾ فَلَمَّا نَبَأَهَا بِهَا (پوءِ جڏهن ان ڳالهه کان کيس آگاه ڪيائين). يعني پاڻ ڪير جن ڪي خبر ٻڌائي؟ يعني توهان کي اهو اطلاع ڪٿان مليو؟ (جيئن ته مون کي اها خبر سڀ ڪجهه ڄاڻندڙ ۽ هر ڪا خبر رکندڙ ڏني آهي) يعني مون کي اها ڳالهه الله عليه ٻڌائي آهي، جنهن لاءِ ڪا ڳجهي ڳالهه، ڳجهي نه هوندي آهي.

﴿٥﴾ (جيڪڏهن توهان پئي الله وٽ توبه ڪريو (ته ڳڻو)، جو توهان ٻنهي جون دليون لڙي چڪيون آهن) توبه ڏانهن، هيءُ خطاب عائشه ۽ حفصه رضي الله عنهما کي آهي. يعني توهان لاءِ چڱو آهي ته الله جي بارگاهه ۾ توبه تائب ٿيو ڇاڪاڻ ته توهان جون دليون به نبي ﷺ جن کي خلاف ايڪي ڪرڻ بدران توبه ڏانهن لاڙو ڪري چڪيون آهن. (۽ جيڪڏهن توهان پئي گڏجي ڏاڍ ڪنڊيون ان تي) جيڪڏهن اهڙيءَ طرح پاڻ ڪريمن ﷺ جي خلاف ايڪو، سندن زالن سان اٿسائڻ، ۽ سندن رازن کي ظاهر ڪنديون رهنديون ته: (پوءِ بيشڪ الله سندس پرجهلو آهي، ۽ جبريل ۽ نيڪ مؤمنن به) يعني الله تعاليٰ سندن مدد فرمائيندو، اهڙيءَ ريت جبريل ۽ نيڪ صالح بندين مان ابو بڪر، عمر رضي الله عنهما جهڙا ساڻن سهڪار ڪندا رهندا، سو ائين نه پانپو ته ڪو ساٿ ڏيڻ وارو ٿي نه ملندس. (۽ ان کان پوءِ فرشتا به) يعني الله تعاليٰ، جبريل امين، ۽ صالح مؤمنن کان بعد ملائڪ به سندس (ساٿي آهن) جيڪي پاڻ ڪريمن ﷺ جن جي پٺ پراڻي ڪندا. چيو ويو آهي ته: پاڻ ڪيريم ﷺ جن تي اها اڳڙائي ام المؤمنين عائشه ۽ حفصه رضي الله عنهما جن خرچ پڪي جي مسئلي تي ڪنٽرول ڪرڻ خاطر ڪئي هئي.

﴿٦﴾ (جيڪڏهن هو توهان کي طلاق ڏئي ڇڏي ته، پري ناهي جو سندس رب، کيس بدلي ۾ توهان کان ڀلايوون زالون بخشي) نبي ﷺ جن جي گهر وارين کي، قادر مطلق پنهنجي قدرت جي باري ۾ آگاهه فرمائي رهيو آهي، ته جيڪڏهن منهنجو حبيب ﷺ توهان کي طلاق ڏئي ڇڏيندو، ته ڪا ڳالهه ناهي، الله تعاليٰ توهان جي بدلي ۾ کيس ٻيون ڀلايوون زالون عطا ڪندو، جيئن کين ڪجهه خوف ۽ حذر ٿئي. (پڪيون مسلمان، مؤمنياڻيون) يعني فرمانبردار، اسلام جي فرضن کي قائم ڪندڙ، الله تعاليٰ، سندس فرشتن، سندس ڪتابن ۽ سندس رسولن کي دل سان مڃيندڙ هونديون. (فرمانبردار) الله ۽ ان جي رسول جون تابعدار هونديون. (توبه تائب) يعني گناهن کان توبه

ڪيائون. جنهن تي هيءَ آيت نازل ٿي. (پنهنجين زالن جو راضي ٿو طلين؟) جو پاڻ تي اها شيءِ حرام ڪئي اٿئي، جيڪا الله تعاليٰ تو لاءِ حلال فرمائي آهي. (۽ الله بخشهار، مهربان آهي) جو توهان جي اها لغزش معاف فرمائي ڇڏيائين. چيو ويو آهي ته اهو صغيره گناه هو، تنهن ڪري الله تعاليٰ کين ڏورايو ڏنو. ﴿٧﴾ (بيشڪ الله توهان لاءِ توهان جي قسمن جو کولڻ فرض ڪري ڇڏيو آهي) يعني ڪفارو ادا ڪري قسمن کي کولڻ جو طريقو مقرر ڪري ڇڏيو آهي. جيئن پئي هنڌ فرمائي ٿو: ﴿فَكْفَرُوهٖٓ اِطْعَامُ عَشْرَةِ مَسْكِينٍ مِّنْ اَوْسَطِ مَا طَعَمْتُمْ اَهْلِيكُمْ اَوْ كِسْوَتُهُمْ اَوْ خُرَيْرٌ رَقَبَةً فَمَنْ لَّمْ يَجِدْ فَصِيَامٌ ثَلَاثَةَ اَيَّامٍ﴾ (پوءِ ان جو ڪفارو ڏهن مسڪينن کي وچولو کاڌو ڪارڻ آهي، جيڪو توهان پنهنجن ڀارن کي ڪارائيندا آهيو، يا کين لباس ڍڪائڻو آهي، يا هڪ غلام آزاد ڪرڻو آهي، پوءِ جيڪو ان جي قدرت نه رکي، سو ٽي روزا رکي) ڪنهن شخص کي حق نه آهي ته جنهن شيءِ کي الله تعاليٰ حلال ڪيو آهي، تنهن کي حرام ڪري، اهڙي شخص جو ڪوبه اهڙو فعل متس لاڳو ۽ لازم نه ٿيندو، ڇاڪاڻ ته حلال ڪرڻ، يا حرام ڪرڻ رڳو الله تعاليٰ جو حق آهي. پر جيڪڏهن ڪنهن شخص ائين ڪيو، جو پاڻ تي ڪيڙو، لباس، کاڌو، پيئڻو يا ڪا ٻي اهڙي شيءِ حرام ڪيائين، جنهن کي الله تعاليٰ حلال ڪيو آهي ته ڪن فقيهن جي قول مطابق سندس اهو فعل قسم جي درجي ۾ آهي. جيڪڏهن اهڙي ڪا شيءِ حرام ڪرڻ کان پوءِ استعمال ڪندو ته متس قسم جو ڪفارو ڏيڻ واجب ٿيندو. جيڪڏهن ان جو ڪفارو ڏنائين ته ان جو قسم کلي پوندو. اهو حڪم هر حلال شيءِ جو آهي، تانجو گهر واريءَ کي حرام

يَتَّيْمًا الْذَّرِيَّةَ ءَامَنُوا تَوْبُوا إِلَى اللَّهِ تَوْبَةً نَّصُوحًا عَسَىٰ رَبُّكُمْ
 أَن يَكْفُرَ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَيُدْخِلَكُم جَنَّاتٍ تَجْرَىٰ
 مِن تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ يَوْمَ لَا يُخْزِي اللَّهُ النَّبِيَّ وَالَّذِينَ ءَامَنُوا
 مَعَهُ نُورُهُمْ يَسْعَىٰ بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَبِأَيْمَانِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا
 أَتَمِّمْ لَنَا نُورَنَا وَاعْفُرْ لَنَا إِنَّكَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٨﴾
 يَتَّيْمًا النَّبِيَّ جَهْدَ الْكُفَّارِ وَالْمُنْفِقِينَ وَأَعْلَظَ عَلَيْهِمْ
 وَمَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ ﴿٩﴾ ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا
 لِلَّذِينَ كَفَرُوا أَمْرَاتَ نُوحٍ وَأَمْرَاتَ لُوطٍ كَانَتَا تَحْتَ
 عِبْدَيْنِ مِّنْ عِبَادِنَا صَالِحِينَ فَخَانَتَاهُمَا فَلَمْ يُغْنِيَا عَنْهُمَا
 مِنَ اللَّهِ شَيْئًا وَقِيلَ ادْخُلَا النَّارَ مَعَ الدَّٰخِلِينَ ﴿١٠﴾
 وَضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا لِلَّذِينَ ءَامَنُوا أَمْرَاتَ فِرْعَوْنَ إِذْ
 قَالَتْ رَبِّ ابْنِ لِي عِنْدَكَ بَيْتًا فِي الْجَنَّةِ وَبِئْسَ مِنَ فِرْعَوْنَ
 وَعَمَلِهِ وَبِئْسَ مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ ﴿١١﴾ وَمَرْيَمَ ابْنَتَ
 عِمْرَانَ الَّتِي أَحْصَنَتْ فَرْجَهَا فَنَفَخْنَا فِيهِ مِن رُّوحِنَا
 وَصَدَقَتْ بِكَلِمَاتِ رَبِّهَا وَكُنْتِ مِّنَ الْمُقْنِينَ ﴿١٢﴾

﴿٨﴾ وَمَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ ﴿٩﴾ (انھن جي جاء جھنم آھي، ۽ اھو ڏاڍو بچڙو نڪاڻو آھي).
 ﴿١٠﴾ ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا لِلَّذِينَ كَفَرُوا أَمْرَاتَ نُوحٍ وَأَمْرَاتَ لُوطٍ (اللہ کافر لاءِ نوح جي زال ۽ لوط جي زال جو مثال ٿو ڏئي).
 يعني کافرن جي مسلمانن سان له وچڙ ۽ اٿڻ ويهڻ جو مثال، ته کين انهيءَ مان ڪو فائدو نه رسندو، جيئن نوح ۽ لوط ﷺ جي زالن کي پنهنجن مڙس کان - سندن پيغمبر هئڻ جي باوجود - ڪو فائدو نه رسيو، ﴿ڪانئا تحت عبدين من عبادنا صالحين﴾ (جيڪي اسان جي ٻن نيڪ ٻانهن جي هيٺان هيون)، يعني سندن نڪاح هيٺ هيون، ﴿فخانتاهما﴾ (پوءِ انهن ٻنهي انهن سان خيانت ڪئي) يعني انهن ٻنهي زالن پنهنجن مڙس جي پٺ نه رکي ۽ ساڻن خيانت ڪئي، چيو وڃي ٿو ته: نوح ﷺ جي زال ماڻهن کي چوندي هئي ته: اهو چريو آهي، ۽ لوط ﷺ جي زال پنهنجي قوم کي، پنهنجي مڙس جي مهمانن جي اچڻ جي خبر ڏيندي هئي. (پوءِ اهي ٻئي پيغمبر انهن ٻنهي کي الله کان بچائي نه سگهيا) يعني نوح ۽ لوط ﷺ جهڙا ماڻاڻا، پيارا پيغمبر، انهن جي مڙس هجڻ جي باوجود، نه انهن کي ڪو فائدو ڏئي سگهيا ۽ نڪي انهن کي الله جي عذاب کان بچائي سگهيا. (۽ چيو وين ته دوزخ ۾ داخل ٿيندڙن سان گڏ داخل ٿيو) يعني جن کفر ۽ نافرماني ڪئي، انهن سان شامل ٿيو.
 ﴿١١﴾ (الله مؤمنن لاءِ فرعون جي گهر واريءَ جو مثال بيان ڪيو آهي) يعني کفر جي طاقت، کين ڪو نقصان نه ڏيندي، جيئن فرعون جي زال کي فرعونيت ڪو نقصان نه ڏنو، جيڪا دنيا جي سڀ کان ڪٽي ڪافر جي زال هئي، پر پنهنجي ايمان سبب نعمتن واري جنت جي

ڪندڙ هونديون (عبادت گذار) دل جي نوڙت سان الله جي پانهپ ڪرڻ واريون هونديون. (روزيدار) يعني روزا رکڻ واريون هونديون. (رتڙ ۽ ڪناريون) ”تَيَّب“: رتڙ: يعني جنهن عورت کي شاديءَ کان پوءِ طلاق ملي هجي يا سندس مڙس فوت ٿي ويو هجي. ”بِڪَر“: ڪناري، جنهن جي اڃان شادي نه ٿي هجي.
 ﴿٨﴾ (اي ايمان وارو! بچايو پاڻ کي) يعني پنهنجي جانين جي حفاظت ڪريو، الله تعاليٰ جنهن ڪر جو توهان کي حڪم ڪيو آهي، ان تي پابنديءَ سان عمل ڪريو ۽ جنهن برائيءَ کان روڪيو آهي، ان کان بچندا رهو. ﴿۹﴾ (پنهنجي گهر پاتين کي) جو کين الله جي اطاعت جو حڪم ڪريو، ۽ سندس نافرمانيءَ کان روڪيندا رهو. (ان باه کان، جنهن جو ٻارڻ انسان ۽ پٿر هوندا) يعني اها وڏي باه جنهن جو مچ انسانن ۽ پٿرن سان ٿين مچائبو، جيئن عام طرح دنيا ۾ ڪائين سان باه جو مچ مچائبو آهي. ابن جرير فرمائي ٿو ته: يعني اسان تي لازم آهي ته پنهنجي اولاد کي دين، پلائي، ادب ۽ اخلاق جي تعليم ڏيون. (ان تي سنگدل ۽ ڪنور فرشتا مقرر آهن) يعني دوزخ تي اهڙا فرشتا مقرر آهن، جيڪي عذاب ڏيڻ لاءِ خلقيا ويا آهن ۽ دوزخين لاءِ تمام ڪنور ۽ سنگدل آهن. جڏهن انهن کان رحم جي ايبل ڪندا ته مٿن رحم نه ڪندا، ڇاڪاڻ ته کين عذاب ڏيڻ جي مقصد سان پيدا ڪيو ويو آهي. (جيڪي الله جي حڪم جي نافرمانيءَ نه ڪندا آهن) يعني سندس ڪنهن حڪم جي پيچڪڙي نٿا ڪن. ﴿۱۰﴾ (جيڪو کين حڪم ڪيو آهي سو ڪندا آهن) يعني بنا ڪنهن دير ۽ هچڪچاهت جي هڪدم ادا ڪندا آهن، ان ۾ ڪنهن به قسم جي تاخير نه ڪندا آهن، ۽ ان جي تڪميل جي قدرت رکندڙ آهن، ڪهڙو به حڪم هجي ان جي ڪرڻ کان عاجز نه ٿيندا آهن.
 ﴿١١﴾ (اي ڪافرو! اڄ معذرت خواهي نه ڪريو) اها ڳالهه کين دوزخ ۾ داخل ٿيڻ وقت، کين هميشه لاءِ نا اميد ڪرڻ جي غرض سان چئي ويندي. (جيڪي عمل توهان ڪندا هيڙو، بس انهن جو ئي بدلو توهان کي ڏنو ويندو) يعني دنيا ۾ جيڪي ڪم توهان ڪندا هئا.
 ﴿١٢﴾ (اي ايمان وارو! الله جي در توبه ڪريو، سڄي توبه) سڄي، پڪي ۽ خالص توبه، ۽ اها هيئن ته: ڪيل گناه تي دل ۾ پشيمان ٿئي، زبان سان بخشش گهري، پنهنجي وجود مان ان کي هميشه لاءِ ڪڍي ڇڏي ۽ پڪو ارادو ڪري ته وري اهو گناه نه ڪندو. ﴿عسىٰ رَبُّكُمْ أَن يَكْفُرَ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ﴾ (اميد آهي ته توهان جو رب توهان جون مڊايون توهان کان مڙسي ڇڏيندو). ﴿وَيُدْخِلَكُم جَنَّاتٍ تَجْرَىٰ مِن تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ﴾ (توهان کي اهڙن باغن ۾ داخل ڪندو جن جي هيٺان نهرون پيون وهنديون). ﴿يَوْمَ لَا يُخْزِي اللَّهُ النَّبِيَّ وَالَّذِينَ ءَامَنُوا مَعَهُ﴾ (ان ڏينهن الله نبيءَ کي ۽ جن ان سان گڏ ايمان آندو آهي تن کي خوار نه ڪندو)، يعني نه کين ڪا رسولي ڏيندو ۽ نه ڪو کين عذاب ڪندو، بلڪ هٿيون سندن شان مٿانهون ڪندو. ﴿نُورُهُمْ يَسْعَىٰ بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَبِأَيْمَانِهِمْ﴾ (سندن نور سندن اڳيان ۽ سندن ساڄي پاسي پيو ڊوڙندو) يعني جڏهن پلصراط تان لنگهندا ته روشني پاڻ سان ساڻ هوندي، اڳيان پٺيان پئي ڦرندي. ﴿يَقُولُونَ رَبَّنَا أَتِمِّمْ لَنَا نُورَنَا وَاعْفُرْ لَنَا﴾ (چئي رهيا هوندا ته: اي اسانجا رب! اسانجو نور اسان لاءِ ڪامل ڪري ڇڏ ۽ اسان کي بخشي ڇڏ). يعني نور ڪامل ڪر ته جيئن پلصراط پار ڪري جلد وڃي جنت رسڻون. ﴿إِنَّكَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾ (بيشڪ تون هر شيءِ تي وس وارو آهين).
 ﴿٩﴾ (اي نبي! کافرن سان جهاد ڪر) يعني جنگ جي ذريعي ساڻن جهاد ڪر. ﴿۱۰﴾ (منافقن سان به) يعني مٿن اسلامي حدون لاڳو ڪر، ڇاڪاڻ ته اهي اهڙا ڏوه ڪندا رهندا آهن، جن لاءِ شريعت ۾ حدون آهن. ﴿وَأَعْلَظَ عَلَيْهِمْ﴾ (۽ مٿن سختي ڪر) ٻنهي ڌرين تي پنهنجي هيبت ۽ دٻدٻو قائم ۽ برقرار رکڻ خاطر سختيءَ سان پيش اچ.

سورة الملڪ

1 (برڪت وارو آهي الله، جنهن جي هٿ ۾ بادشاهي آهي) يعني الله وڏي ۽ گهڻي خير ۽ پلائيءَ وارو آهي. ۽ ”ملڪ“ مان مراد سندس دنيا ۽ آخرت ۾ آسمانن ۽ زمين جي بادشاهي آهي. (وهو عليٰ كل شيء قدير) (اهو هر شيء تي وڏي وس وارو آهي).

2 (جنهن موت ۽ زندگيءَ کي خلقيو) جسمر سان روح جي تعلق ختم ٿيڻ ۽ ان کان جدا ٿيڻ جو نالو موت آهي. ۽ جسمر سان روح جي تعلق قائم ٿيڻ ۽ ان سان ڳنڍجڻ جو نالو زندگي آهي. تنهن ڪري زندگيءَ جو مطلب هي ٿيندو ته، الله تعاليٰ انسان کي پيدا فرمايو ۽ منجهس روح کي خلقيو. (جيئن توهان کي آزمائي ته توهان مان سڀ کان سهڻا عمل ڪرڻ وارو ڪير آهي)؟ يعني جيئن توهان کي مڪلف بڻائي، پوءِ آزمائي، پوءِ انهيءَ مطابق توهان کي بدلو ڏي. انهيءَ آزمائش مان اصل مقصد نيڪي ۽ فرمانبرداري ڪندڙن جي احسان ۽ پلائيءَ جي ڪمال کي ظاهر ڪرڻ آهي.

3 (اهو الله، جنهن هڪڙي مٿان ستن آسمانن کي پيدا ڪيو) يعني اهي هڪڙي جي مٿان طبقات طبقات ڪري خلقيا اٿس. (تون الله باجهاري جي خلقت ۾ ڪو فرق نه ڏسندين) ڪو تضاد، ڪو فرق، ڪا ڏنگائي ۽ ڪو اختلاف نه ڏسندين، بلڪ اهي برابر ۽ سڌا قائم آهن، جيڪي الله تعاليٰ جي خالق هجڻ تي دلالت ڪري رهيا آهن. (پوءِ اک کڻي نهار، ڇا تون ڪا ڌار ڏسين ٿي)؟ يعني آسمان ۾ بار بار پنهنجي نگاهه ڊوڙائي ڏس ۽ غور ڪر، ڇا تو کي ان جي عظمت ۽ ڪشادگيءَ ۾ ڪا قوت ۽ ڪا ڌار نظر اچي ٿي؟

4 (پوءِ بار بار نظر کڻي نهار) يعني هڪ ڀيرو نه، پر بار بار پنهنجي نگاهه ڊوڙائيندين ته به ويتر توتي الله تعاليٰ جي حجت تي قائم ٿيندي، ۽ ڪنهن به قسم جي معذرت ڪرڻ جو ڪو چارو نه لپيندو. (نيٺ تنهنجي نظر تو ڏانهن ناڪار ٿي موتي ايندي) (خاستا) معنيٰ: دليل، ناڪار ٿي توڙي ڏانهن واپس ورندي، پر تو کي آسمان جي تخليق ۾ ڪو عيب نظر نه ايندو. (اهه ٽڪيل هوندي) (حسير) معنيٰ: ٽڪيل، ساڻي ۽ ڪمزور ٿيل.

5 (بيشڪ اسان ويجهڙي آسمان کي فانوسن سان سينگارايو آهي). يعني ان کي تارن سان سينگارايو آهي. (۽ اسان انهن کي شيطانن جي چٽن جو ذريعو بنايو آهي) يعني انهن تارن کي اسان شيطانن جي تڙڙن لاءِ چوڙڙي بنايو آهي. ۽ اهو دنياوي آسمان جي سينگار هجڻ کان علاوه تارن جي وجود جو پيو فائدو آهي. ڦٽاڏو جو قول آهي ته الله تعاليٰ تارن کي تن مقصدن لاءِ پيدا فرمايو آهي: 1- آسمان لاءِ زينت، 2- شيطانن کي چٽڻ. 3- اهي بر ۽ بحر ۾ مسافرن لاءِ نشانبيون آهن، جن سان رستي جو ڏس ٿو ملي. (۽ سندن لاءِ پرندڙ مچ جو عذاب تيار ڪيو آهي) يعني شيطانن کي ستارن جي ذريعي دنيا ۾ ساڙڻ کان پوءِ، اسان سندن لاءِ آخرت ۾ پرندڙ باه جو عذاب تيار ڪيو آهي.

6 (جن پنهنجي رب سان ڪفر ڪيو تن لاءِ دوزخ جو عذاب آهي) (۽ اها موتن جي ڏاڍي بيچڙي جاءِ آهي). (جڏهن منجهس اڇلايا ويندا) يعني جڏهن کين ائين اڇلايو، جيئن ڪائين کي باه ۾ اڇلايو آهي. (ته ان جي گجڻ جو آواز ٻڌندا) اهڙو آواز، جيئن گڏه جي هيٺنگ ۾ پهريون آواز هوندو آهي. (۽ اها اڀامي رهي هوندي) يعني ائين ٽهڪندي پئي هوندي، جيئن هنڊيءَ ۾ پاڻي ٽهڪندو آهي.

7 (ويجهو آهي جو ڪاوڙ کان ڦاٽي پوي) يعني ڄڻ ته اجهو ٿي ڪفرن تي پنهنجي ڪاوڙ ظاهر ڪرڻ سبب اها ڦاٽي ۽ هڪڙي کان ڌار ٿي پوي. (جڏهن به منجهس ڪا ٽولي اڇلائي ويندي) (فوج) معنيٰ: ماڻهن جو ڪو ٽولو. (ته سندس داروغا انهن کان بچندا) يعني ان تي مقرر ٿيل فرشتا، دوزخين کي جهڪندي

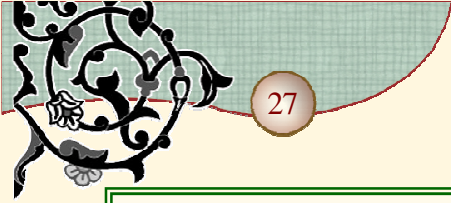
سورة الملڪ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

بَنَرَكَ الَّذِیْ بِيَدِهِ الْمُلْكُ وَهُوَ عَلٰی كُلِّ شَيْءٍ قَدِیْرٌ ﴿۱﴾ الَّذِیْ خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَیْوةَ لِيَبْلُوَكُمْ اَنْتُمْ اَحْسَنُ عَمَلًا وَهُوَ الْعَزِیْزُ الْغَفُوْرُ ﴿۲﴾ الَّذِیْ خَلَقَ سَبْعَ سَمَوٰتٍ طَبَاقًا مَّا تَرٰی فِی خَلْقِ الرَّحْمٰنِ مِنْ تَفَوُّتٍ فَارْجِعِ الْبَصَرَ هَلْ تَرٰی مِنْ فُطُوْرٍ ﴿۳﴾ ثُمَّ ارْجِعِ الْبَصَرَ كَرَّتَیْنِ يَنْقَلِبْ اِلَيْكَ الْبَصَرُ حَاسِئًا وَهُوَ حَسِیْرٌ ﴿۴﴾ وَلَقَدْ زَيَّنَّا السَّمٰوٰةَ الدُّنْیَا بِمَصْبِیْحٍ وَجَعَلْنٰهَا رُجُوْمًا لِّلشَّیْطٰنِ وَاَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابَ السَّعِیْرِ ﴿۵﴾ وَلِلَّذِیْنَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ عَذَابُ جَهَنَّمَ وِیْسٌ اَلْمَصِیْرُ ﴿۶﴾ اِذَا الْغَوْا فِیْهَا سَمِعُوْا لَهَا شَهِیْقًا وَهِيَ تَفُوْرٌ ﴿۷﴾ تَكَادُ تَمِیْرٌ مِّنَ الْعَیْطِ كَلِمًا لَّقِیْ فِیْهَا فَوْجٌ سَأَلْتُمْ خَزَنَتَهَا اَلَمْ یَا تَكُوْنُ ذِیْرٌ ﴿۸﴾ قَالُوْا بَلٰی قَدْ جَاءَنَا نَذِیْرٌ فَكَذَّبْنَا وَقُلْنَا مَا نَزَّلَ اللّٰهُ مِنْ شَيْءٍ اِنْ اَنْتُمْ اِلَّا فِی ضَلٰلٍ كَبِیْرٍ ﴿۹﴾ وَقَالُوْا لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ اَوْ نَعْقِلُ مَا كُنَّا فِیْ اَصْحَابِ السَّعِیْرِ ﴿۱۰﴾ فَاعْرِفُوْا اَنْذٰرَهُمْ فَسَحَقًا لِاصْحَابِ السَّعِیْرِ ﴿۱۱﴾ اِنَّ الَّذِیْنَ یُحْشَوْنَ رَبَّهُمْ بِالْغَیْبِ لَهُمْ مَّغْفِرَةٌ وَّجَزٌ كَبِیْرٌ ﴿۱۲﴾

حقدار ٿي. (جڏهن جيائين ته: اي منهنجا رب! پاڻ وٽ جنت ۾ منهنجي لاءِ هڪ گهر بنا) يعني پنهنجي رحمت جي ويجهو، پنهنجي مقرب ٻانهن جي طبقي ۾ مون لاءِ به هڪ گهر ٺاه. (۽ مون کي فرعون ۽ ان جي ڪرتوتن کان بچاءِ) يعني خود پاڻ کان ۽ ان جي ڪڏي ڪرتوتن کان مون کي نجات ڏيار. (۽ مون کي ظالم قوم کان نجات ڏي) يعني مصري، قبطي قوم جي ڪافرن کان به بچاءِ.

12 (۽ عمران جي ڌيءَ مريم) جو مثال بيان ڪيو آهي، جنهن کي الله تعاليٰ دنيا ۽ آخرت ۾ عزت عطا فرمائي ۽ کيس سڄي جهان جي عورتن تي چونڊيائين. هن حقيقت جي باوجود جو پاڻ هڪ نافرمان قوم (بني اسرائيل) جي وچ ۾ رهندي هئي. (جنهن پنهنجي لڄ جي حفاظت ڪئي) يعني برائيءَ کان پاڻ کي بچايائين. (پوءِ ان ۾ پنهنجي طرفان روح فوڪيوسون) هن نموني جو جبرئيل سندس گريبان ۾ فوڪ ڏني، ته عيسيٰ سان پيٽ واري ٿي پئي. (۽ پنهنجي رب جي ڪلمن جي تصديق ڪيائين) يعني انهن شرعي اصولن جي پابندي ڪيائين، جيڪي الله تعاليٰ پنهنجن ٻانهن لاءِ مقرر فرمايا آهن ۽ جبرئيل امين جيڪا ڳالهه کيس چئي، ان جي به تصديق ڪيائين. جبرئيل ﷺ کيس چيو ته: اءُ تنهنجي رب طرفان پيغام پهچائيندڙ آهيان، ۽ کيس عيسيٰ ﷺ جي پيدا ٿيڻ ۽ سندس مقرب رسول ٿيڻ جي بشارت به ڏنائين. (۽ سندس ڪتابن جي) تصديق ڪيائين، يعني جيڪي ڪتاب نبين سڳورن تي لٿا آهن. (۽ اها فرمانبردارن مان هئي) رب تعاليٰ جي فرمانبردار ٻانهن مان هئي. سندس خاندان ئي نيڪ ۽ فرمانبردار گهراڻو هو.

وَأَسِرُّوا قَوْلَكُمْ أَوِ اجْهَرُوا بِهِ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿١٣﴾ أَلَا يَعْلَمُ مَنْ خَلَقَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ ﴿١٤﴾ هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ ذُلُولًا فَامْشُوا فِي مَنَاكِبِهَا وَكُلُوا مِن رِّزْقِهِ وَإِلَيْهِ النُّشُورُ ﴿١٥﴾ أَمْ أَمِنْتُمْ مَنِ فِي السَّمَاءِ أَنْ يَخِفَّ بِكُمْ الْأَرْضَ فَإِذَا هِيَ تَمُورُ ﴿١٦﴾ أَمْ أَمِنْتُمْ مَنِ فِي السَّمَاءِ أَنْ يُرْسِلَ عَلَيْكُمْ حَاصِبًا فَسَتَعْمَوْنَ كَيْفَ نَذِيرٍ ﴿١٧﴾ وَلَقَدْ كَذَّبَ الَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ فَكَيفَ كَانَ نَكِيرِ ﴿١٨﴾ أَوَلَمْ يَرَوْا إِلَى الطَّيْرِ فَوْقَهُمْ صَفَيْتَ وَيَقْضِيَنَّ مَا يُمْسِكُهُنَّ إِلَّا الرَّحْمَنُ إِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ بَصِيرٌ ﴿١٩﴾ أَمْ هَذَا الَّذِي هُوَ جُنْدٌ لَّكُمْ يَنْصُرُكُمْ مِّن دُونِ الرَّحْمَنِ إِنِ الْكَافِرُونَ إِلَّا فِي غُرُورٍ ﴿٢٠﴾ أَمْ هَذَا الَّذِي يَزْعَمُونَ أَن أَمْسَكَ رِزْقَهُمْ بَل لَّجُوا فِي عُتُوٍّ وَنُفُورٍ ﴿٢١﴾ أَفَن يَمْشِي مُكِبًا عَلَى وَجْهِهِ أَهْدَىٰ أَمَّن يَمْشِي سَوِيًّا عَلَىٰ صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ ﴿٢٢﴾ قُلْ هُوَ الَّذِي أَنْشَأَكُمْ وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَرَ وَالْأَفْئِدَةَ قَلِيلًا مَّا تَشْكُرُونَ ﴿٢٣﴾ قُلْ هُوَ الَّذِي ذَرَأَكُمْ فِي الْأَرْضِ وَإِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ﴿٢٤﴾ وَيَقُولُونَ مَتَىٰ هَذَا الْوَعْدُ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ ﴿٢٥﴾ قُلْ إِنَّمَا الْعِلْمُ عِنْدَ اللَّهِ وَإِنَّمَا أَنَا نَذِيرٌ مُّبِينٌ ﴿٢٦﴾

آهي، نه ڪنهن ٻئي ڏانهن ويٺو نه آهي.

﴿١٦﴾ **ڇا توهان بي پوا ٿيا آهيو ان کان جيڪو آسمان ۾ آهي؟** يعني الله تعاليٰ کان. (جو توهان کي زمين ۾ گهائي ڇڏي) هن حقيقت جي باوجود ته انهيءَ زمين کي توهان جي تابع ڪيو آهي، جو توهان ان جي ڪنڊ ڪٽڇ ۾ گهمي ڦري سگهو ٿا، پوءِ به توهان کي ان ۾ گهائي سگهي ٿو، جيئن قارون کي زمين ۾ گهائي ڇڏيائين. (پوءِ اها اوچتي ڏيڻ لڳي) يعني خاموش ۽ تابعدار رهڻ جي بجاءِ، اڃانڪان ۾ چرپر ۽ حرڪت پيدا ٿي پوي ۽ ڏيڻ لڳي؟

﴿١٧﴾ **يا توهان ان کان بي پوا ٿيا آهيو، جيڪو آسمان ۾ آهي، ته توهان تي پٿر وسائي؟** يعني توهان تي آسمان مان پٿر وسائي، جيئن لوط عليه السلام جي قوم ۽ هاتين وارن تي وسايائين؟ پيو قول هي آهي ته: توهان تي پٿريون وسائيندڙ طوفان موڪلي. (پوءِ سگهوئي ڄاڻيندڙ ته منهنجو ڊيچارڻ ڪيئن آهي) يعني جڏهن توهان اهڙو عذاب اکين سان ڏسندؤ، تڏهن توهان کي منهنجي ڊيچارڻ جي خبر پوندي، پر ان وقت توهان کي اها ڄاڻ ڦاٽو نه ڏيندي.

﴿١٨﴾ **جيڪي کائڻ اڳ هئا، تن به تڪذيب ڪئي هئي.** (پوءِ منهنجي سزا ڪيئن هئي؟) يعني جڏهن کين خوفناڪ عذاب ۾ مبتلا ڪيم، تڏهن ڄاڻائون ته منهنجي سزا ڪهڙي نه خطرناڪ ۽ پوائتي آهي؟

﴿١٩﴾ **پنهنجي مٿان پڪين کي پر ڪنڊيري بندي نٿا ڏسن ڇا؟** يعني ڪيئن فضا ۾ اڏمندي پنهنجن پرن کي پڪيڙين ۽ ڪنڊيرين ٿا؟ (۽ بند ڪن ٿا) ۽ ڪيئن سندن پرن کي سميتين ٿا؟ (نٿو جهلين) هوا ۾ اڏرڻ وقت سندن پرن جي بند ڪرڻ ۽ کولڻ مهل (مگر رحمان)

ڌڙڪا ڏئي پڇندا ته: (ڇا توهان وٽ نه آيو هو؟) يعني دنيا ۾ (ڪو ڊيچاريندڙ؟) جيڪو توهان کي هن ڏينهن جي اچڻ کان ڊيچاري ۽ ان کان خبردار ڪري؟

﴿٩﴾ **چوندا ته هائو! بيشڪ اسان وٽ ڊيچاريندڙ ته آيو هيو** يعني اسان جي رب، الله تعاليٰ جو پيغمبر آيو، جنهن اسان کي الله تعاليٰ جي عذاب کان ڊيچاريو. خوف ڏياريو ۽ هن ڏينهن جي اچڻ جي باري ۾ اسان کي خبردار ڪيائين. (پوءِ اسان ڪوڙو ڪيو) انهيءَ الله جي عذاب کان ڊيچاريندڙ کي اسان ڪوڙو سڏيو ۽ ان جي تڪذيب ڪئي سون. (۽ چيوسون ته، الله تعاليٰ ڪا شيءِ نه لائي آهي) يعني توهان پنهنجي زبان سان غيب ۽ آخرت جون جيڪي خبرون بيان ڪريو ٿا ۽ شريعت جي نالي الله تعاليٰ جا جيڪي اسان لاءِ فرمان ظاهر ڪريو ٿا. (توهان رڳو وڏي گمراهيءَ ۾ آهيو) يعني رسولن کي چيوسون ته توهان حق ۽ سچ کان صفا پري آهيو.

﴿١٠﴾ **۽ چيائون ته جيڪڏهن اسان ٻڌون ها يا سمجهون ها ته جيڪر اسان دوزخين مان نه ٿيون ها** يعني جيڪڏهن هوش جي ڪنن سان ٻڌون ها ۽ عقل ۽ سمجهه کان ڪم وٺون ها، جنهن ۾ غور فڪر شامل هجي ها، ته جيڪر دوزخي نه ٿيون ها، بلڪ جو ڪجهه الله نازل فرمايو آهي ان تي ايمان آڻيون ها ۽ رسول جي اطاعت ڪريون ها.

﴿١١﴾ **پوءِ پنهنجو ڏوهه مڃيائون** جنهن جي ڪري عذاب جا حقدار ٿيا ۽ اهو آهي سندن ڪفر ڪرڻ ۽ نيين سڳورن کي تڪذيب ڪرڻ. (پوءِ ڦٽڪار هجي دوزخين تي) يعني انهن لاءِ الله کان ۽ سندس رحمت کان دوري آهي، يعني جڏهن پنهنجو گناهه باسيائون، تڏهن الله تعاليٰ مٿن عذاب کي لازم ڪري ڇڏيو، ڇاڪاڻ ته انهيءَ اقرار جي ڪري انسانن تي الله جي حجت قائم ٿيندي آهي، ۽ سندن لاءِ ڪو عذر باقي نه رهندو آهي.

﴿١٢﴾ **جيڪي پنهنجي رب کان پر پٺ ڊڄن ٿا تن لاءِ بخشش ۽ وڏو اجر آهي.**

﴿١٣﴾ **۽ پنهنجي ڳالهه آهستي ڪريو يا ڏاڍيان ڪريو** هر صورت ۾ الله تعاليٰ هر ڳالهه کي ڄاڻي ٿو، سندس لاءِ ڪا به ڳالهه گجهي نه آهي. (بيشڪ الله سينن جا راز ڄاڻندڙ آهي) يعني جيڪي خيالات دلين ۾ اچن ٿا، انهن جو به علم رکي ٿو.

﴿١٤﴾ **ڇا نه ٿو ڄاڻي اهو، جنهن پيدا ڪيو آهي** ڇا اها هستي دلين جي رازن ۽ گجهن کي نه ڄاڻندي، جيڪا خالق آهي؟ پوءِ اهو الله وڏي شان وارو آهي، جنهن پنهنجي هٿ سان انسان کي پيدا ڪيو آهي، ۽ ڪنهن به نهيل شيءِ کي ان جو ناهيندڙ ٿي وڌيڪ ڄاڻيندو آهي. (۽ اهو باريڪ بين، وڏو خبر رکندڙ آهي) جيڪو دلين جي گجهي کان گجهي ڳالهه کي به ڄاڻي ٿو ۽ جيڪي ڪجهه اهي لڪائڻ چيائين ٿيون، تنهن جي چڱيءَ طرح خبر رکي ٿو، جو سندس لاءِ ڪو به گجهه، گجهه نه آهي.

﴿١٥﴾ **اهو ئي آهي، جنهن زمين کي توهان لاءِ مسخر ڪيو آهي** الله تعاليٰ زمين کي توهان لاءِ آسان ۽ نرم بنايو آهي، جيئن توهان ان تي سڪون ۽ آرام سان هلو ڦرو. ۽ ان کي سخت نه بنايو اٿس، جو توهان لاءِ ان تي رهڻ ۽ گهمڻ ڦرڻ ناممڪن هجي. (پوءِ ان جي رستن ۾ گهمو ڦرو) (مناڪب) معنيٰ: ان جي رستن ۽ ڪنڊن پاسن ۾. (۽ ان جي روزي مان کائو) يعني جيڪو رزق زمين ۾ توهان لاءِ پيدا ڪيائين، سو کائو. هتي الله تعاليٰ اولاد آدم تي پنهنجو احسان ڄاڻائي ٿو ته کين هن زمين ۾ آباد ڪيائين، ۽ کين اهي صلاحيتون عطا ڪيائين، جن جي ذريعي زمين جون برڪتون ۽ ان جو خير حاصل ڪري سگهن ٿا. پر مٿن ضروري آهي ته هن حقيقت کي سامهون رکن ته کين الله وٽ واپس ويٺو آهي، تنهن ڪري فرمائي ٿو: (۽ توهان کي ان ڏانهن ئي جيئرو ٿي هلايو آهي) يعني قبرن مان اٿي توهان کي ان ڏانهن ئي هلايو

ستو هلي رهيو آهي؟ وچولي وات وٿيو پنهنجي آڏو هر شيءِ کي ڏسندي هلي رهيو آهي. (سڌي وات تي) يعني اهڙي سنئين رستي تي هلي رهيو آهي، جنهن ۾ نه ڪا ڏنگائي آهي ۽ نه ڦير گهير. انهيءَ مان مراد مؤمن آهي، جيڪو دنيا ۾ هدايت ۽ بصيرت سان الله جي رستي تي هلي رهيو آهي، تنهن ڪري محشر جي ميدان ۾ سڌي وات تي هلندو، تانجو جنت ۾ پهچندو.

23) (چؤ ته اهو ئي آهي جنهن اوهان کي نئين سر پيدا ڪيو ۽ اوهان لاءِ ڪن، اڪيون ۽ دليون خلائين). (پر توهان ٿورو شڪر ٿا ڪريو).

24) (چؤ ته اهو ئي آهي، جنهن زمين ۾ توهان کي پکيڙيو) يعني جنهن کين خلقيو ۽ زمين ۾ پکيڙيو. پوءِ زمين تي مختلف قومن ۽ جماعتن ۾ ورهائي ڇڏيائين. (۽ ان ڏانهن ئي گڏ ڪيا ويندؤ).

25) (۽ چون ٿا ته جيڪڏهن توهان سچا آهيو، ته ٻڌايو ته اهو انجام ڪڏهن پوڙندو؟) يعني ڪافر پڇن ٿا، ته ٻڌايو ته اوهين جنهن قيامت واري ڏينهن کان اسان کي ڊيڄاريو پيا، اها ڪڏهن ايندي؟ جيڪڏهن اوهين سچا آهيو ته اسان کي ان جو وقت ٻڌايو.

26) (چؤ ته اهو علم ته رڳو الله وٽ آهي) يعني قيامت جي اچڻ جو وقت فقط الله کي ئي معلوم آهي، ان کان سواءِ ڪنهن ٻئي کي ان جي ڄاڻ ئي نه آهي. (۽ آءُ ته رڳو ٻڌرو ڊيڄاريندؤ آهيان)

توهان کي توهان جي ڪفر جي عاقبت کان خبردار ڪريان ٿو ۽ ڊيڄاريان ٿو ۽ توهان کي اهي ڳالهيون ٻڌايان ٿو، جن جو مون کي منهنجي رب حڪم فرمايو آهي. الله تعاليٰ مون کي اها ڳالهه نه ٻڌائي آهي ته قيامت ڪڏهن ايندي، جو توهان کي ان جو وقت ٻڌايان.

27) (پوءِ جڏهن ان کي ويجهو ڏسندا) يعني جڏهن عذاب کي پنهنجي قريب ڏسندا، (ته ڪافرن جا منهن ڪارا ٿي ويندا) يعني منهن ڪارا ٿي ويندن، غم وڪوڙي ويندن، ذلت مٿن چانيل هوندين. (۽ چيو ويندو ته هي آهي اهو، جنهن جي توهان طلب ڪندا هئا) يعني اهو عذاب جنهن لاءِ دنيا ۾ نٿوليون ڪندي توهان جلدي اچڻ لاءِ گهر ڪندا هئا.

28) (چؤ ته مون کي ٻڌايو، ته جيڪڏهن مون کي الله هلاڪ ڪري ڇڏي) موت سان يا قتل ٿي وڃڻ سان، جيئن توهان منهنجي باري ۾ اهڙي تمنا ڪري رهيا آهيو ۽ منهنجي باري ۾ انتظار ڪري رهيا آهيو ته مون تي مصيبت يا هلاڪت اچي. (۽ جيڪي مون سان گڏ آهن) مؤمنن ۽ مسلمانن مان. (يا اسان تي رحم ڪري) يعني پنهنجي وقت تي موت اچڻ تائين اسان کي مهلت عطا فرمائي. فرض ڪريو ته جيڪڏهن اسان سان ائين ٿئي. (ته پوءِ ڪافرن کي ڏکوئيندؤ عذاب کان ڪير بچائيندو؟) يعني الله تعاليٰ جيڪڏهن کڻي پنهنجي رسول سڳوري ۽ مؤمنن کي ڪافرن جي تمنا مطابق ماري ڇڏي يا کين مهلت ڏي، تڏهن به بهر حال ڪافر ته الله جي ڏکوئيندؤ عذاب کان بچي نه سگهندا.

29) (چؤ ته اهو وڏو مهربان آهي، اسان ان تي ايمان آندو آهي، ۽ مٿس ئي ڀروسو ڪيو سون. ﴿فَسَتَعْلَمُونَ مَنْ هُوَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ﴾ (پوءِ سگهو ئي خبر پوندو ته ڪير ٻڌري گمراهي ۾ پيل آهي).

30) (چؤ ته مون کي ٻڌايو ته جيڪڏهن توهان جو پاڻي تري ۾ هليو وڃي) يعني مون کي ٻڌايو ته توهان جو اهو پاڻي، جيڪو الله تعاليٰ جي نعمت سبب چشمن، کوهن ۽ نهرن جي صورت ۾ توهان وٽ موجود آهي، جيڪڏهن زمين ۾ هيٺ اونهو هليو وڃي يا زمين ان کي ڇڄي ڇڏي، جو اصل ان جو وجود ئي باقي نه رهي، يا زمين جي اندر ايترو هيٺ هليو وڃي، جتان ان جو ڏولن يا مشين جي ذريعي ڪڍڻ توهان لاءِ ناممڪن ٿي پئي. (ته پوءِ توهان وٽ صاف شفاف پاڻي ڪير آڻيندو؟) يعني اهڙو صاف، شفاف، گهڻو وهندؤ پاڻي، جيڪو ختم ٿيڻ وارو نه هجي؟ يعني الله کان سواءِ ڪو به توهان جي لاءِ

فَلَمَّا رَأَوْهُ زُلْفَةً سَيَّتَتْ وَجُوهُ الَّذِينَ كَفَرُوا وَقِيلَ هَذَا الَّذِي كُنْتُمْ بِهِ نَدْعُونَ ﴿٢٧﴾ قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَهْلَكْنِي اللَّهُ وَمَنْ مَعِيَ أَوْ رَحِمَنَا فَمَنْ يُجِيرُ الْكَافِرِينَ مِنْ عَذَابِ أَلِيمٍ ﴿٢٨﴾ قُلْ هُوَ الرَّحْمَنُ أَمَّنَا بِهِ وَعَلَيْهِ تَوَكَّلْنَا فَسَتَعْلَمُونَ مَنْ هُوَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ ﴿٢٩﴾ قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَصْحَبَ مَاؤُكُمْ غَوْرًا فَمَنْ يَأْتِيكُمْ بِمَاءٍ مَعِينٍ ﴿٣٠﴾

سُوْرَةُ الْفَاتِحَةِ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

١) مَا أَنْتَ بِعَمَلِ رَبِّكَ بِمَجْنُونٍ ﴿٢﴾

٣) وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خَلْقٍ عَظِيمٍ ﴿٤﴾

٥) يَا أَيُّهَا الْمَفْتُونُ ﴿٦﴾ إِنْ رَبُّكَ هُوَ

أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ ﴿٧﴾ فَلَا تَطَّعِ

الْمُكَذِبِينَ ﴿٨﴾ وَذُوًّا لَوْنَدُهُنَّ فَيَدْهِنُونَ ﴿٩﴾ وَلَا تَطَّعِ كُلَّ

حَلَاظٍ مَّهِينٍ ﴿١٠﴾ هَمَّازٍ مَشَّاءٍ بِنَمِيمٍ ﴿١١﴾ مَنَاجٍ لِلْخَيْرِ مُعْتَدٍ

أَشِيرٍ ﴿١٢﴾ عَتَلٌ بَعْدَ ذَلِكَ زَنِيمٌ ﴿١٣﴾ أَنْ كَانَ ذَا مَالٍ وَبَنِينَ

﴿١٤﴾ إِذَا تَلَّىٰ عَلَيْهِ ءِإِنَّا قَالِ كَاسْطِيرِ الْأَوْلِيٰٓءِ ﴿١٥﴾

جيڪو هر شيءِ تي وس وارو آهي. يعني سندن جسمن کي هلاڪو ڦلڪو ڪري، مٿن ڪنڀن ۽ پرن سان ڍڪي، ۽ انهن کي خاص طريقي سان پکيڙي ڪنڊيري پنهنجي عجيب ڪاريگريءَ جو مظاهرو فرمايو اٿئين، جو جڏهن پنهنجا پر پکيڙين ٿا ته فضا ۾ اڏرڻ شروع ڪن ٿا ۽ اڳتي وڌڻ لڳن ٿا؛ پوءِ پاڪ آهي سندن خالق الله. (بيشڪ اهو هر شيءِ کي چڱيءَ طرح ڏسندؤ آهي) ڪا به شيءِ ان کان لڪل نه آهي.

21) (يا توهان جو اهڙو ڪو لشڪر آهي، جيڪو رحمان جي مقابلي ۾ توهان جي مدد ڪري سگهي؟) يعني توهان وٽ ته اهڙو ڪو لشڪر ئي نه آهي، جيڪو توهان کي الله جي عذاب کان بچائي سگهي، بلڪ جيڪڏهن الله تعاليٰ توهان کي پنهنجي مدد ۽ رحمت عطا نه ڪري، ته ڪير آهي جيڪو توهان جي مدد ڪندو؟ (ڪافر ته رڳو توکي پر آهن) يعني زبردست شيطاني قريبن ۾ ڦاٿل آهن.

20) (يا جيڪڏهن هو پنهنجو رزق روڪي ڇڏي، ته پوءِ اهو ڪير آهي، جيڪو توهان کي رزق ڏئي؟) يعني جيڪڏهن الله تعاليٰ پنهنجي رزق جي انهن خزانن کي روڪي ۽ بند ڪري ڇڏي ته ڪير آهي جيڪو توهان تي مينهن وغيره جي صورت ۾ رزق جا آهي خزانو کوليڻدو؟ (بلڪ اهي سرڪشي ۽ حق کان پري ڀڄڻ ۾ ڪاهي پيا آهن) يعني حق کان وڌائي، ان سان دشمني ۽ ڪانئس نفرت ۾ لاهي پاهي پيا آهن. نه عبرت حاصل ڪن ٿا ۽ نه غور ڦڪر کان ڪم وٺن ٿا.

22) (چا پلا جيڪو پنهنجي منهن ۾ اوندو هلي، اهو وڌيڪ هدايت وارو آهي؟) مراد ڪافر آهي، جيڪو دنيا ۾ الله تعاليٰ جي نافرمانيءَ تي سندنو ٻڌي بيهندو آهي، تنهن ڪري الله تعاليٰ کيس قيامت جي ڏينهن اونڌي منهن اٿاريندو. (يا جيڪو سنئون

هجي. (ان کان پوءِ حرامي به آهي) يعني بيان ڪيل عيبن کان سواءِ حرام جو اولاد به آهي. جيڪو شخص دعويٰ ڪري ته اهو هن قوم مان آهي، پر انهن مان نه هجي، تنهن کي ”زنيبر“ چوندا آهن.

12 (هن ڪري جو مال ۽ اولاد وارو آهي) يعني سندس مال وند ۽ اولاد وند هجڻ جي ڪري سندس چيو نه مڃ، چيو ويو آهي ته اهڙيءَ طرح انهيءَ شخص کي ڌڙڪي ڊاب هيٺان رکڻ مقصود آهي، جو الله تعاليٰ جي عطا ڪيل نعمتن يعني مال ۽ اولاد جو شڪر ڪرڻ جي بجاءِ، الله، سندس رسول ۽ سندس آيتن جو ڪفر ڪيائين.

14 (جڏهن کيس اسان جون آيتون پڙهي ٻڌايون وڃن ٿيون، ته چوي ٿو: اهي ته اڳين جون آڪائون آهن).

16 (سگهوئي سندس سوندي تي ڏنپ ڏينداسون) يعني سگهوئي سندس نڪ جي چوٽيءَ تي ڪارو نشان ڪنداسون. يعني دوزخ ۾ داخل ٿيڻ کان اڳ سندس منهن ڪارو ڪيو ويندو، اهڙيءَ ريت جو سندس نڪ تي نشان ٿي پوي، ۽ کيس اهڙو عيب ڪري ڇڏينداسي جنهن سان ڄاتو سجاتو ويندو ۽ اهو ڪانئس هرگز جدا نه ٿيندو.

17 (بيشڪ اسان کين آزمائش ۾ وڌو آهي) نبي ﷺ جن جي بد دعا جي ڪري الله تعاليٰ مڪي جي ڪافرن ۽ مشرڪن کي بڪ، ۽ ڏڪر ۾ مبتلا ڪيو. (جيئن باغ وارن کي آزمائش ۾ وڌو هيو سين) جن جي خير قريش ۾ مشهور ۽ معروف هئي. چيو وڃي ٿو ته يمن جي شهر صنعا کان پن فرسخن جي مفاصلي تي هڪ شخص جو باغ هو، جيڪو انهيءَ جي ايت مان الله تعاليٰ جو حق ادا ڪندو هو. جڏهن مري ويو ته ان جي اولاد ان مان خير خيرات ڪيڏن ڇڏي ڏنو ۽ الله جي حق ۾ بخيلي ڪرڻ شروع ڪيائون، چوڻ لڳا ته مال گهٽ ۽ اهل عيال گهڻو آهي ۽ ايتري ڪشادگي نه آهي جو ان مان خير خيرات به ڏيون، جيئن اسان جو ابو خير خيرات ڪندو هو. غرض ته مسڪينن کي محروم رکڻ جو پڪو پهچايائون. جنهن جي ڪري سندن پڇاڙي اها ٿي، جيڪا الله تعاليٰ هت پنهنجي ڪتاب ۾ بيان فرمائي آهي. (جڏهن

قصر ڪيائون ته ضرور صبح سوڀر ميوا پيئنداسون) يعني قصر ڪيائون ته ضرور صبح ٿيندي ئي ساڄهر وڃي ميوا پيئنداسون. 18 (۽ استثناء نه ڪيائون) يعني انشاءِ الله نه ڇيائون. پن چيو ويو آهي ته، يعني مسڪينن جو حصو جدانه ڪيائون، جيڪو سندن پيءُ ڏيندو هو. 19 (پوءِ اهي ستل ٿي هئا ته سندن باغ کي تنهنجي رب جي طرفان ڪا ڦڙي ڦري وئي) يعني الله تعاليٰ جي طرفان ان باغ تي باه جو عذاب آيو، جنهن سان سڙي رک ٿي ويو. 20 (پوءِ لٿيل پوک وانگر ٿي پيو) يعني اهڙي باغ وانگر ٿي پيو، جنهن جو لاپ ڪري، ان کي پيڻبو آهي. تانجو ان جي ميوي مان ڪا شيءِ باقي نه بچي.

21 (پوءِ صبح جو هڪ ٻئي کي سڏيائون) صبح ٿي ته هڪ ٻئي کي سڏي چوڻ لڳا ته:

22 (ساڄهر هلو پنهنجي پوک ڏانهن) فقيرن ۽ غريبن جي اچڻ کان اڳ هڪدم پنهنجي باغ ۽ پوک ۾ پهچي وڃو. (ان ڪم صرمين) (جيڪڏهن ميوو پئسو آڻو ته). يعني جيڪڏهن لاپ ڪرڻو آڻو ته ساڄهر نڪري هلو.

23 (پوءِ هلي پيا، ۽ هڪ ٻئي کي آهستي چوندا هليا).

24 (ته هن ۾ اڃ ڪو مسڪين توهان وٽ اندر داخل نه ٿي) رازداريءَ سان هڪ ٻئي کي ائين چئي رهيا هئا ته خبردار! متان اڄ توهان وٽ هن باغ ۾ اندر ڪو مسڪين ۽ سوالي اچي، توهان کان سوال ڪري، جيئن توهان جي پيءُ کان سوال ڪندا هئا.

25 (۽ سوڀر نڪتا اڪيلائي ۾) يعني: پنهنجي قوم کان اڪيلا ٿي اهڙي طرح نڪتا جو کين سُڌ به نه پئي. (قادر ٿي ڪري) يعني پنهنجي ڀر ۾ هيءُ پائيندي ته هو پنهنجي باغ مان ميون پئڻ تي وس وارا آهن.

مڃينهن يا نهرن جي صورت ۾ پاڻي نٿو آئي سگهي، جو توهان انهيءَ قدرتي نعمت مان فائدو وٺي سگهو.

سورة القلم

1 (ن) حروف هجاء مان هڪ حرف آهي. جيئن ٻين سورتن جي شروع ۾ اهڙا شروعاتي حرف آيل آهن. (قصر آهي قلم جو) هتي الله تعاليٰ قلم جو قصر ڪيو آهي، ڇاڪاڻ ته ان سان به بيان ٿيندو آهي، ۽ مراد هر اهو قلم آهي، جنهن سان لکيو آهي. (۽ جو ڪجهه لکن ٿا) يعني ماڻهو جيڪي به ان قلم سان علمي ڳالهيون لکن ٿا.

2 (تون پنهنجي رب جي فضل سان چريو نه آهين) يعني اي محمد ﷺ! تون الله تعاليٰ جي فضل ۽ نعمتن سبب جيڪي توتي ڪيون اٿس چريو نه آهين، بلڪ توکي الله تعاليٰ جي طرفان نبوت ۽ رهبريءَ جي نعمت عطا ٿيل آهي.

3 (۽ بيشڪ تنهنجي لاءِ اجر آهي) يعني نبوت جا بار ڪٿن ۽ مختلف قسم جون سختيون سهڻ سبب توهان لاءِ ثواب آهي. (ان ڪندڙ) يا توهان لاءِ اهڙو اجر ۽ ثواب آهي، جيڪو ماڻهن طرفان احسان طور توهان کي نه ڏنو ويو آهي.

4 (۽ بيشڪ تون اخلاق جي وڏي مرتبي تي آهين) يعني تون انهيءَ عظيم اخلاق تي آهين، جنهن جو الله تعاليٰ توکي قرآن ۾ حڪم فرمايو آهي. صحيح حديث مان ثابت آهي ته عائشه رضي الله عنها کان نبي ﷺ جن جي اخلاق جي باري ۾ پڇيو ويو، انهيءَ فرمايو ته: سندن اخلاق قرآن آهي.

5 (پوءِ سگهوئي تون به ڏسندين ۽ اهي به ڏسندا، ته ڪير توهان مان چريو آهي)؟ يعني جڏهن حق واضح ٿيندو ۽ پردو ڪڍندو، ان وقت اي محمد ﷺ! تون به ڏسندين ۽ اهي ڪافر به ڏسندا ۽ ائين قيامت جي ڏينهن ٿيندو. تڏهن کين خبر پوندي ته پنهي ڌرين مان ڪير چريو آهي. هن ۾ سندن هن باطل گمان جي ترديد آهي، جو اهي چوندا هئا ته محمد ﷺ چريو ۽ گمراه آهي. تنهن ڪري فرمايائين:

6 (بيشڪ تنهنجي رب کي چڱيءَ طرح خبر آهي ته ڪير سندس واٽ کان ڀل آهي) يعني اهو ڄاڻي ٿو ته حقيقت ۾ گمراه ڪير آهي. تون گمراه آهين يا جيڪي ماڻهو توتي گمراهيءَ جي تهمت هڻن ٿا؟ يعني درحقيقت اهي ئي گمراه آهن، جو دنيا ۽ آخرت ۾ پنهنجي فائدي واري ڳالهه جي مخالفت ڪري رهيا آهن. ۽ انهيءَ واٽ کي اختيار ڪيو اٿن، جنهن ۾ سندن لاءِ پنهي جهانن جو نقصان آهي. (۽ اهوئي سئين واٽ تي هلندڙن کي چڱيءَ طرح ڄاڻي ٿو) ته ڪير آهي جيڪو پنهي جهانن جي سعادت واري واٽ تي هلي رهيو آهي.

7 (پوءِ تون انهن ڪوڙي ڪندڙن جي چئي ٿي نه لڳ). (چاهين ٿا ته جيڪر تون ڪجهه نرمي ڪرين، ته اهي به نرمي ڪن.) يعني ڪافر ته گهرن ٿا ته جيڪر تون سندن لاءِ ڪجهه نرم دل ٿئين ته موت ۾ اهي به توهان لاءِ پنهنجي اندر نرم گوشو پيدا ڪن.

8 (۽ تون ڪنهن به گهڻي قسم ڪندڙ جو چيو نه مڃ) يعني جيڪو اڪثر ڪوڙا قسم ڪندڙ آهي. (دليل آهي) يعني جيڪو حقير شخص آهي. 9 (منهن تي بدش ڳالهائيندڙ ۽ هت هت ڳلا ڪندڙ آهي) جيڪو شخص ماڻهن جي روبرو بدش ڳالهائي، تنهن کي ”هماز“ ۽ جيڪو ٻين جي پرڀڻ ڳلا غيبت ڪري، تنهن کي ”لماز“ چوندا آهن. ۽ جيڪو ماڻهن ۾ فتنو فساد وجهڻ لاءِ هت هت چغلي هڻندو ٿي، تنهن کي ”مشاء بنمير“ چوندا آهن.

10 (بد اخلاق آهي) يعني هٿو ڪٿو، ڏڍ، اخلاق جو ڪنو ۽ سختدل آهي. امار زجاج چوي ٿو ته يعني جيڪو ڪنور دل، خشڪ مزاج

سون، تيئن دنيا ۾ ڪافرن کي به عذاب ڏئي آزمائيندا رهندا آهيون. (۽ آخرت جو عذاب البت تمام وڏو آهي، جيڪو اهي ڄاڻن ها) ۽ پر اهي نٿا ڄاڻن.

34 (بيشڪ پر هيڙن گارن لاءِ سندن رب وٽ نعمتن وارا باغ آهن).

35 (ڇا پوءِ اسان مسلمانن کي ڏوهارين وانگر ڪنداسون؟) قريش جا ڪافر سردار چوندا هئا ته جيڪڏهن محمد (ﷺ) جي دعويٰ مطابق واقعي قيامت اچي آهي، تڏهن به مسلمانن جي مقابلي ۾ اتي به اسان جي اها ئي حالت هوندي، جيڪا اڄ هن دنيا ۾ آهي. آخرت ۾ به دنيا وانگر الله تعاليٰ اسان کي جنت جي نعمتن سان مالا مال ڪندو. مگر موت ۾ الله تعاليٰ ارشاد فرمائي ٿو ته، اها انصاف ۽ عدل جي تقاضا نه آهي ته، جيڪو پنهنجي رب جو فرمانبردار هجي ۽ جيڪو سندس فرمانبردار نه هجي، بلڪ اهو فاسق، فاجر ۽ ڏوهي هجي، انهن ٻنهي ۾ برابري ڪجي.

36 (توهان کي ڇا ٿيو آهي، ڪيئن ٿا فيصلو ڪريو؟) اهڙو ايندڙو فيصلو ڇو ٿا ڪريو؟ ڇڻ ته جزا ۽ سزا جو معاملو توهان جي حوالي ٿيل آهي!

37 (يا توهان وٽ ڪو ڪتاب آهي، جنهن ۾ پڙهڻو ٿا؟) يعني ڇا توهان وٽ اهڙو ڪتاب آهي، جنهن ۾ لکيل آهي ته فرمانبردار ۽ نافرمان ٻئي برابر آهن؟

38 (جنهن ۾ آهي ته جيڪي ڪجهه توهان پسند ٿا ڪريو، سو توهان کي نصيب ٿيندو؟) يعني ڇا انهيءَ ڪتاب ۾ لکيل آهي ته آخرت ۾ به توهان کي اهوئي ملندو، جو ڪجهه توهان پاڻ اختيار ڪريو؟

39 (يا وري قيامت تائين توهان اسان کان قسمر ورتا آهن ته واقعي توهان لاءِ اهو آهي، جنهن جو توهان پاڻ ٿا فيصلو ڪريو؟) يعني ڇا توهان الله تعاليٰ کان ساڪ تي پڪو پختو وعدو ورتو آهي، ته هو قيامت جي ڏينهن ضرور توهان کي جنت ۾ داخل فرمائيندو؟ ۽ اهو قيامت تائين پنهنجي عهد جي پيڪڙي نه ڪندو، بلڪ انهيءَ عهد مطابق توهان جي فيصلي جي پاسداري فرمائيندو؟

40 (انهن کان پڇ ته ان ڏس ۾ سندن ڪير ذميدار آهي؟) يعني اي محمد! ڪافرن کان ڌڙڪو داب ڏئي پڇ ته انهيءَ دعويٰ لاءِ توهان جو ڪير ضامن ۽ ذميدار آهي؟

41 (يا سندن ڪي شريڪ آهن، پوءِ کين گهرجي ته پنهنجا شريڪ اتي پيش ڪن، جيڪڏهن اهي سچا آهن) يعني ڇا سندن ڪي شريڪ آهن، جيڪي سندن گمان مطابق اهڙي قدرت رکن ٿا جو آخرت ۾ مسلمانن وانگر کين جنت ۾ اماڻي ڇڏين؟

42 (جنهن ڏينهن پني کولي ويندي) الله ﷻ پنهنجي پني مبارڪ کوليندو، مراد معاملي جي سختي ظاهر ڪرڻ آهي. صحيح بخاري وغيره ۾ حضرت ابوسعيد (رضي الله عنه) کان روايت آهي ته: مون رسول الله ﷺ جن کي فرمائيندي ٻڌو ته: "يڪشف ربنا عن ساقه فيسجد له كل مؤمن ومؤمنة، ويبقى من كان يسجد في الدنيا رياءً وسمعةً، فيذهب ليسجد، فيعود ظهره طبقاً واحداً." (اسان جو رب پنهنجي پني مبارڪ کوليندو، پوءِ هر مؤمن مرد ۽ عورت ان کي سجدو ڪندا ۽ جيڪو دنيا ۾ رياڪاري ۽ ڏيکاءَ خاطر سجدو ڪندو هو، سو سجدو ڪرڻ گهرندو، پر سندس پني هڪ پڙ ٿي ويندي) يعني جهڪي نه سگهندو. (۽ کين سجدي لاءِ سڏيو ويندو، پوءِ سجدو ڪري نه سگهندا) سموري مخلوق الله کي هڪ ئي سجدو ڪندي، ڪافر ۽ منافق رهجي ويندا، سجدو ڪرڻ گهرندا، پر ان جي طاقت نه ٿيندي، ڇاڪاڻ ته سندن پٺيون سُڪي وينديون. پوءِ سجدي لاءِ جهڪي نه سگهندا، جو انهن دنيا ۾ نه الله تي ايمان آندو ۽ نه کيس سجدو ڪيائون.

43 (حَشَعَةُ اَصْرَمَ) (سندن اکيون هيٺ هونديون). (خواري متن وڙهيل هوندي) سخت قسمر جي ڏلت ۽ خواري، حسرت ۽ ندامت سندن چهرن تي چانييل هوندي. (۽ کين سجدي لاءِ سڏيو ويندو هو) يعني

سَنَسِمُهُمْ عَلَى الْخُرُوطِ ۱۶) اِنَابَلَوْنَهُمْ كَمَا بَلَوْنَا اَحْصَبَ الْجَنَّةَ اِذَا اَقْسَمُوا لِيَصْرِمْنَهَا مُصْبِحِينَ ۱۷) وَلَا يَسْتَنُونَ ۱۸) فَطَافَ عَلَيْهَا طَافٌ مِّن رَّبِّكَ وَهُرُّنَا يَهُونَ ۱۹) فَاصْبَحْتَ كَالصَّرِيمِ ۲۰) فَنَادَا وَامُصْبِحِينَ ۲۱) اَن اَعْدُوْا عَلٰى حَرْثِكُمْ اِنْ كُنْتُمْ صَرِمِينَ ۲۲) فَانطَلَقُوا وَهُمْ يَخْفَعُونَ ۲۳) اَنْ لَا يَدْخُلَنَهَا الْيَوْمَ عَلَيْكُمْ وَسَكِينٌ ۲۴) وَغَدَا عَلٰى حَرَدٍ قَدِيرِينَ ۲۵) فَلَمَّا رَاَوْهَا قَالُوا اِنَّا لَسَّالُونَ ۲۶) بَلْ لَحْنٌ مَّخْرُومُونَ ۲۷) قَالَا وَسَطْمُ الْعُرَاقِلِ لَكُمُ لَوْلَا لَسْتَيْحُونَ ۲۸) قَالُوا لَسَّحْنٌ رَبِّنَا اِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ ۲۹) فَاقْبَلْ بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ يَتْلَوُوهٗ ۳۰) قَالُوا نُوَلِّينَا اِنَّا كُنَّا طَاعِينَ ۳۱) عَسَى رَبِّنَا اَنْ يَّجِدَ لَنَا خَيْرًا مِّمَّا اِنَّا اِلٰى رَبِّنَا رَعِيْبُونَ ۳۲) كَذٰلِكَ الْعَذَابُ وَالْعَذَابُ الْاٰخِرَةُ اَكْبَرُ لَوْ كَانُوْا يَعْلَمُوْنَ ۳۳) اِنَّا لَلْمُنْفِقِيْنَ عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّتِ الْجَنَّمَ ۳۴) اَفَنَجْعَلُ الْمُسْلِمِيْنَ كَالْجَرِمِ ۳۵) مَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُوْنَ ۳۶) اَمْ لَكُمْ لِكُتُبٍ فِيْهِ نَدْرُسُوْنَ ۳۷) اِنَّا لَكُرْمٌ فِيْهِ لَمَّا خَيْرَةٌ ۳۸) اَمْ لَكُمْ اَيْمٰنٌ عَلَيْنَا بَلِغَةٌ اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ اِنْ لَكُمْ لِمَا تَحْكُمُوْنَ ۳۹) سَلِّمُوْا اَيْهُمْ بِذٰلِكَ رَعِيْمٌ ۴۰) اَمْ لَهُمْ شُرَكَاءُ فَاِذَا تَوٰا سِرًّا بِهَمٍّ اِنَّا كَانُوْا صٰدِقِيْنَ ۴۱) يَوْمَ يَكْشَفُ عَنْ سَاقٍ وَيُدْعُوْنَ اِلٰى السُّجُوْدِ فَلَا يَسْتَطِيعُوْنَ ۴۲)

26 (پوءِ جڏهن ان کي ڏٺائون، چيائون ته پڪ اسان رستو پلجي چڪا آهيون) هڪ ٻئي کي چوڻ لڳا ته رستو پلجي ويا آهيون، هيءُ ته اسان جو باغ نه آهي! ورائي جڏهن غور سان ڏٺائون ۽ پڪ پيڻ ته باغ ساڳيو اسان جو ئي آهي پر الله تعاليٰ ان کي پيلي اسان کي سزا ڏني آهي، ته چوڻ لڳا:

27 (بلڪ اسان محروم ٿي چڪا آهيون) يعني الله تعاليٰ اسان جي باغ تي آفت آڻي، اسان کي ان جي ميوڻن کان محروم ڪري ڇڏيو آهي، ڇاڪاڻ ته مسڪينن کي خير خيرات ڏيڻ کان انڪاري هئاسون.

28 (سندن چڱي مڙس چيو:) جيڪو منجهن موچارو، پيلارو ۽ داناءُ هو: (ڇا مون توهان کي نه چيو هو ته الله جي ساراهه بيان چوڻ ٿا ڪريو) يعني مون ته اڳ ۾ ئي توهان کي روڪيو نه هو ته مسڪينن کي سندن حق کان محروم رکڻ درحقيقت متن ظلم آهي. ڇا اڃا الله تعاليٰ جي تعريف نه ڪندؤ؟ بيشڪ اهو ظالمن جي تاڙ ۾ آهي.

29 (جيائون ته پاڪ آهي اسان جو رب، بيشڪ اسان ئي ظالم هئا) يعني اسان جي باغ جي جيڪا اها حالت ٿي آهي، سا درحقيقت اسان جي مسڪينن کي ڪجهه نه ڏيڻ واري ظلم جو نتيجو آهي. الله تعاليٰ هر قسمر جي ظلم ڪرڻ کان پاڪ آهي.

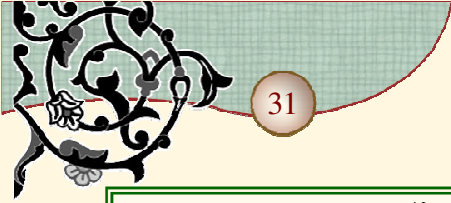
30 (پوءِ سامهون ٿي هڪٻئي کي ملامت ڪرڻ لڳا).

31 (جيائون ته هاڻ افسوس! اسان سرڪش ٿي ويا هئاسون).

32 (اميد آهي ته اسان جو رب، اسان کي ان جي بدلي ان کان به ڀلو باغ عطا ڪندو). (بيشڪ اسان پنهنجي رب ۾ اميد رکندؤ آهيون) يعني کانئس پلائيءَ جا طلبگار ۽ سندس بخشش جا اميدوار آهيون.

33 (ائين هوندو آهي عذاب) يعني جيئن کين عذاب ڏئي آزمايو

دنيا ۾. (په اهي چڱا پيلا هوندا هئا) يعني هر قسم جي بيماريءَ کان آجا هئا، هر قسم جو ڪم ڪري سگهندا هئا. ابراهيم تيمي چوي ٿو ته: يعني کين دنيا ۾ اذان ۽ اقامت ذريعي سڄي لاءِ سڏيو هو، پر نه ڪندا هئا. (پوءِ ڇڏي ڏي مون کي ۽ ان کي جيڪو هن ڳالهه کي ڪوڙو پائڻي ٿو) يعني هتي وچ منهنجي ۽ انهيءَ جي وچ مان ۽ سندس معاملو منهنجي حوالي ڪري ڇڏو. ان جي ڪري پنهنجي دل کي سوچ ويچار ۾ نه وجهو. ائين ئي سندس معاملي ۾، تنهنجي لاءِ ڪافي آهيان. (هذه الحديث) - هن ڳالهه - مان مراد: قرآن آهي. (سگهڻي کين ڀر ڏئي اتان وٺ ڪنداسون، جتان خبر ئي نه پوندي) اسان آهستي آهستي ڀر ڏئي کين عذاب ڏانهن اهڙيءَ ريت ڇڪينداسون، جو وڃي منهنس پوندا خبر ئي نه پوندي ته اهو ڪو سندن لاءِ ڀر ۽ "استدراج" هو ڇاڪاڻ ته ماڻهو انعام ۽ اڪرام ۾ مدھوش هوندا آهن ۽ ان جي عاقبت ۾ سوچ ويچار نه ڪندا آهن ته سندس پڄاڻي ڪهڙي ٿيڻي آهي. (په اءِ کين ڀر ڏيان ٿو) يعني کين ڇڏي ٿو ڏيان ته، ڀلي گناهن ۾ ڪاهي پون. (بيشڪ منهنجي رت ڏاڍي مضبوط آهي) يعني کين عذاب ۾ آڻڻ لاءِ منهنجي تدبير ڏاڍي سخت ۽ طاقتور آهي، جنهن کان ڪا شيءِ بچي نٿي سگهي.

سُورَةُ الْحَاقَّةِ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ
 الْحَاقَّةُ ۱) مَا الْحَاقَّةُ ۲) وَمَا أَدْرَاكَ مَا الْحَاقَّةُ ۳) كَذَّبَتْ ثَمُودُ وَعَادٌ بِالْقَارِعَةِ ۴) فَأَمَّا ثَمُودُ فَأَهْلِكُوا بِالطَّاغِيَةِ ۵) وَأَمَّا عَادٌ فَأَهْلِكُوا بِرِيحٍ صَرْصَرٍ عَاتِيَةٍ ۶) سَخَّرَهَا عَلَيْهِمْ سَمْعَ لَيَالٍ وَثَمَنِيَةً أَيَّامٍ حُسُومًا فَتَرَى الْقَوْمَ فِيهَا صَرْعَى كَأَنَّهُمْ أَعْجَازُ نَخْلٍ خَاوِيَةٍ ۷) فَهَلْ تَرَى لَهُمْ مِنْ بَاقِيَةٍ ۸)

51) (په ويجهو آهي جو ڪافر توکي پنهنجين نگاهن سان ترڪائي ڇڏين) (جڏهن قرآن ٿا ٻڌن)، جڏهن تون قرآن پڙهندو آهين ته هو پنهنجي دشمني ۽ ساڙ جي ڪري اهڙي تيز نگاهن سان تو ڏانهن ڏسندا آهن، جو اجهو ٿا تنهنجا پير ڪڍي توکي زمين تي ڪيري ڇڏين. (يقولون انهن لاجنون) (چون ٿا ته هيءُ ته پڪ چريو آهي). (وما هو الا ذڪر للعالمين) (هو ڏانهن اهو رڳو نصيحت آهي جهان وارن لاءِ)، يعني قرآن سڄي جهان جي ماڻهن لاءِ نصيحت وارو ڪلام آهي.

سورة الحاقفة

- 1) (حق ۽ سچ بيان ڪندڙ شيءِ) جيئن ته قيامت جي ڏينهن حقيقتون ظاهر ٿينديون، تنهن ڪري ان کي "الحاقفة" چيو ويو آهي.
- 2) (په اهي حق ۽ سچ بيان ڪندڙ شيءِ)؟
- 3) (تو کي ڪهڙي خبر ته ڇا آهي حق ۽ سچ بيان ڪندڙ شيءِ)؟
- 4) (ثمود ۽ عاد قيامت کي ڪوڙو ڪيو) هتي قيامت کي "القارعة" (ڪڙڪائيندڙ) فرمايو ويو آهي، ڇاڪاڻ ته ماڻهن کي هاجيڪار ۽ هولناڪ انجام لاءِ ڪڙڪائيندي.
- 5) (پر پوءِ ثمود وارن کي ته زبردست رڙ سان هلاڪ ڪيو ويو) ثمود، صالح (عليه السلام) جي قوم هئي. "الطاغية" يعني زوردار رڙ.
- 6) (په باقي رهي قوم عاد، ته کين سرڙاٽ ڪندڙ هوا سان هلاڪ ڪيو ويو) عاد، هود (عليه السلام) جي قوم آهي. (ريح صرصر) : يعني تيز تڙي هوا. (عاتية) : يعني حد کان وڌيڪ تيز تڙي هوا، جيڪا گچ زماني تائين هلي، تنهن کي (عاتية) چوندا آهن.
- 7) (ست راتيون ۽ اٺ ڏينهن انهن تي اها هوا مسلط ڪيائين) اها

44) (پوءِ ڇڏي ڏي مون کي ۽ ان کي جيڪو هن ڳالهه کي ڪوڙو پائڻي ٿو) يعني هتي وچ منهنجي ۽ انهيءَ جي وچ مان ۽ سندس معاملو منهنجي حوالي ڪري ڇڏو. ان جي ڪري پنهنجي دل کي سوچ ويچار ۾ نه وجهو. ائين ئي سندس معاملي ۾، تنهنجي لاءِ ڪافي آهيان. (هذه الحديث) - هن ڳالهه - مان مراد: قرآن آهي. (سگهڻي کين ڀر ڏئي اتان وٺ ڪنداسون، جتان خبر ئي نه پوندي) اسان آهستي آهستي ڀر ڏئي کين عذاب ڏانهن اهڙيءَ ريت ڇڪينداسون، جو وڃي منهنس پوندا خبر ئي نه پوندي ته اهو ڪو سندن لاءِ ڀر ۽ "استدراج" هو ڇاڪاڻ ته ماڻهو انعام ۽ اڪرام ۾ مدھوش هوندا آهن ۽ ان جي عاقبت ۾ سوچ ويچار نه ڪندا آهن ته سندس پڄاڻي ڪهڙي ٿيڻي آهي. (په اءِ کين ڀر ڏيان ٿو) يعني کين ڇڏي ٿو ڏيان ته، ڀلي گناهن ۾ ڪاهي پون. (بيشڪ منهنجي رت ڏاڍي مضبوط آهي) يعني کين عذاب ۾ آڻڻ لاءِ منهنجي تدبير ڏاڍي سخت ۽ طاقتور آهي، جنهن کان ڪا شيءِ بچي نٿي سگهي.

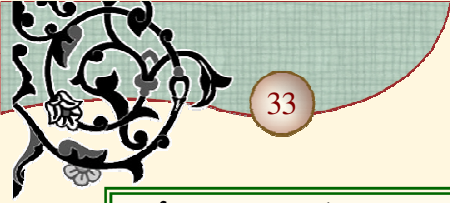
46) (په کانئن ڪو اجورو ٿو گهرين) يعني ڇا تون انهن کان الله تي ايمان آڻڻ جي دعوت تي ڪو اجر ۽ ثواب طلب ڪري رهيو آهين؟ (پوءِ اهي چئيءَ جي بار کان ڳرا ٿي پيا آهن) (مغرم) يعني: جيڪو چئيءَ جو بار کڻي، يعني اهي انهيءَ چئيءَ کي ڳرو سمجهندي بخل جي ڪري مٿس پنهنجو مال خرچ ڪرڻ نه ٿا گهرن، تنهن ڪري منهنجي دعوت کي قبول ڪرڻ کان انڪاري آهن ڇا جو تون کانئن ڪو عيوض اجورو طلب ڪيو هجي؟

47) (په وٽن ڳجهه جو علم آهي، پوءِ اهي ان کي لکن ٿا) يعني: ڇا وٽن ڪو غيب جو علم آهي، جتان پنهنجي من گهڙت دعويٰ لاءِ دليل لکن ٿا ۽ پنهنجي لکڻي مطابق تو سان جهيڙو جهڻو ڪري رهيا آهن؟

48) (فأصبر لعلك ربك) (ڇڱو تون پنهنجي رب جي فيصلي اچڻ تائين صبر ڪر). (ولا تكن كصاحب الموت) (په مچيءَ واري وانگر نه ٿي) (پونس) مراد آهي، يعني ماڻهن تي ڪاوڙ ڪرڻ ۽ ڊڙڪي داپ ڏيڻ ۾ انهيءَ وانگر نه ٿي. (جڏهن انهيءَ پڪاريو) يعني الله کي پڪاريائين. الله تعاليٰ پنهنجي نبيءَ کي تسلي ڏئي رهيو آهي ۽ صبر جي تلقين ڪري رهيو آهي ته مچيءَ واري وانگر جلد بازي نه ڪر. پونس (عليه السلام) جو قصو، سورة الانبياء ۽ پونس ۽ الصافات ۾ گذري چڪو. سندس دعا هي آهي: (لا إله إلا أنت سبحانك إني كنت من الظالمين) (تو کان سواءِ ڪوئي معبود ناهي، تون پاڪ ذات آهين، پڪ آهي ظالمن مان آهيان) (په اهو غمگين هو) غمگين، ڏڪاريل هو، هي به مراد ٿي سگهي ٿو ته مچيءَ جي پيٽ ۾ بند ٿيل هو.

49) (جيڪڏهن سندس رب جي مهرباني ساڻي نه ٿئيس ها) اها هيءَ ته الله تعاليٰ کيس توبه ڪرڻ جي توفيق عطا فرمائي ۽ توبه قبول به فرمايائينس. (ته برپت ۾ اچلايو وڃي ها) يعني مچيءَ جي پيٽ مان ڪڍي، ان کي رڻ پٽ ۾ اچلائي ها، جتي نه ڪا واهر ۽ وسر ۽ نه ڪا پوک پاڻي هجي ها. (په اهو ملامتي هجي ها) يعني سندس انهيءَ گناه سبب مذمت ۽ ملامت ڪئي وڃي ها ۽ الله جي رحمت کان پري هجي ها. (پوءِ کيس سندس رب چونڊيو) يعني کيس خالص ڪيائين، چونڊيائين ۽ نبوت عطا ڪيائين. (پوءِ کيس صالحن مان ڪيائين) يعني جيڪي ماڻهو نيڪيءَ ۾ ڪامل آهن، تن ۾ کيس شامل ڪيائين. چيو ويو آهي ته پوءِ کيس سندس نبوت موٽائي ڏني وئي. ۽ سندس شفاعت پنهنجي ۽ پنهنجي قوم جي حق ۾ قبول ڪئي وئي ۽ هڪ لک کان وڌيڪ ماڻهن ڏانهن رسول بڻائي موڪليو ويو، پوءِ سڀني مٿس ايمان آندو.

فَلَيْسَ لَهُ الْيَوْمَ هُنَا حَمِيمٌ ﴿٣٥﴾ وَلَا طَعَامٌ إِلَّا مِنْ غَسَلِينِ ﴿٣٦﴾ لَا يَأْكُلُهُ إِلَّا الْخَاطِئُونَ ﴿٣٧﴾ فَلَا أَقْسِمُ بِمَا تُبْصَرُونَ ﴿٣٨﴾ وَمَا لَا تُبْصَرُونَ ﴿٣٩﴾ إِنَّهُ لَقَوْلُ رَسُولٍ كَرِيمٍ ﴿٤٠﴾ وَمَا هُوَ بِقَوْلِ شَاعِرٍ قَلِيلًا مَا تُؤْمِنُونَ ﴿٤١﴾ وَلَا يَقُولُ كَاهِنٌ قَلِيلًا مَّا نَذْكَرُونَ ﴿٤٢﴾ نَزِيلٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٤٣﴾ وَلَوْ نَقُولُ عَلَيْنَا بَعْضُ الْأَقَابِلِ ﴿٤٤﴾ لَأَخَذْنَا مِنْهُ بِالْيَمِينِ ﴿٤٥﴾ ثُمَّ لَقَطْنَا مِنْهُ الْوَتِينَ ﴿٤٦﴾ فَمَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ عَنْهُ حَاجِزِينَ ﴿٤٧﴾ وَإِنَّهُ لِنَذْكَرٌ لِلْمُتَّقِينَ ﴿٤٨﴾ وَإِنَّا لَنَعْلَمُ أَنَّ مِنْكُمْ مُكَذِّبِينَ ﴿٤٩﴾ وَإِنَّهُ لَحَسْرَةٌ عَلَى الْكَافِرِينَ ﴿٥٠﴾ وَإِنَّهُ لَحَقُّ الْيَقِينِ ﴿٥١﴾ فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ ﴿٥٢﴾

سُورَةُ الْمَعَارِجِ ﴿٧٠﴾

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
سَأَلَ سَائِلٌ بِعَذَابٍ وَاقِعٍ ﴿١﴾ لِلْكَافِرِينَ لَيْسَ لَهُ دَافِعٌ ﴿٢﴾ مِنَ اللَّهِ ذِي الْمَعَارِجِ ﴿٣﴾ تَعْرَجُ الْمَلَائِكَةُ وَالرُّوحُ إِلَيْهِ فِي يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهُ خَمْسِينَ أَلْفَ سَنَةٍ ﴿٤﴾ فَأَصْرَبُصْبًا رَجِيمًا ﴿٥﴾ إِنَّهُمْ يَرَوْنَهُ بَعِيدًا ﴿٦﴾ وَنَرَاهُ قَرِيبًا ﴿٧﴾ يَوْمَ تَكُونُ السَّمَاءُ كَالْهَيْلِ ﴿٨﴾ وَتَكُونُ الْجِبَالُ كَالْعِهْنِ ﴿٩﴾ وَلَا يَسْتَلُ حَمِيمٌ حَمِيمًا ﴿١٠﴾

يعني توهان مان کي قرآن کي کوڑو کن ٿا، پوء کين ان جو بدلو ڏيندسون. ﴿٥٠﴾ (بیشڪ اهو ڪافرن لاءِ حسرت آهي) يعني قرآن قیامت جي ڏينهن ڪافرن لاءِ حسرت ۽ پشيمانيءَ جو ڪارڻ هوندو. ﴿٥١﴾ (بیشڪ قرآن يقيني سچائي آهي) ڇاڪاڻ ته الله تعاليٰ جي طرفان آيل آهي، تنهن ڪري ان جي باري ۾ ڪنهن قسم جو شڪ شهبو پيدا نٿو ٿئي. ﴿٥٢﴾ (پوءِ تون پنهنجي رب عظيم جي نالي جي پاڪائي بيان ڪر).

سورة المعارج

﴿١﴾ (هڪ گهرندڙ عذاب جي گهر ڪئي، جيڪو اچڻ وارو آهي) يعني هڪ مطالبو ڪندڙ شخص، انهيءَ ايندڙ عذاب جو مطالبو ڪيو، مراد نذر بن حارث آهي، جنهن چيو هو ته: ﴿اللَّهُمَّ إِن كَانَتْ هَذَا هُوَ الْحَقُّ مِنْ عِنْدِكَ فَأَمْطِرْ عَلَيْنَا حِجَابَهُ مِنَ السَّمَاءِ أَوْ أُنزِلْ عَلَيْنَا مِنْ سَمَاءٍ آخَرٍ﴾ (اي الله! جيڪڏهن هيءُ تنهنجي طرفان واقعي حق آهي ته پوءِ اسان تي آسمان مان پٿر وساءِ يا اسان تي ڏکوئيندڙ عذاب ڪر). ﴿٢﴾ (ڪافرن لاءِ) يعني جيڪي ڪافر ٿي چڪا آهن يا جيڪا ڪافر ٿيڻ وارا آهن. (ان کي ڪو به ٿارڻ وارو نه آهي) الله جي طرفان ايندڙ انهيءَ عذاب کان انهن ڪافرن ۽ مشرڪن کي ڪو به بچائي نه سگهندو. ﴿٣﴾ (آسماني رستن واري الله کان) اهو الله، جنهن ڏانهن فرشتا، هر وقت چڙهندا رهندا آهن. يا ”المعارج“ مان الله تعاليٰ جي عظمت ۽ شان جلالي مراد آهي. ﴿٤﴾ (فرشتا ۽ روح القدس ان ڏانهن چڙهندا) يعني انهن ڏاکڻن جي ذريعي، جيڪي الله تعاليٰ سندن لاءِ مقرر ڪيون آهن، فرشتا ۽ جبرئيل امين الله تعاليٰ ڏانهن لهندا چڙهندا آهن. (هڪ ڏينهن ۾،

۽ جتنون سڀ اجايا ۽ بيڪار ويا. پڻ ”سلطان“ مان منصب، مرتبو ۽ بادشاهي به مراد ورتي وئي آهي. انهيءَ وقت الله تعاليٰ حڪم فرمائيندو:

﴿٣٠﴾ (کيس پڪڙيو، پوءِ ڳچيءَ ۾ ڳٽ وجهوس) يعني سندس هٿن کي ورتائي ڳاٽي ۾ ڳٽ وجهي ٻڌو.

﴿٣١﴾ (پوءِ جهنم ۾ اڇلايو) پوءِ کيس دوزخ ۾ اڇلايو ته جيئن ان جي ساڙڻ جو مزو چڪي.

﴿٣٢﴾ (پوءِ ستر هٿ ڊگهي زنجير ۾ ٻڌوس) (سلسله) يعني: زنجير. (ذريعا) يعني: سندس ڊيگهه. سفيدان ٿوري فرمائي ٿو ته اسان کي ٻڌايو ويو آهي ته انهن جي دبر مان زنجير وجهي، انهن جي وات مان ڪڍيو ويندو (نعوذ بالله!).

﴿٣٣﴾ (انه کان لاٿوڻين بالله العظيم) (هو الله عظيم کي نه مڃيندو هو).

﴿٣٤﴾ (نه ڪي مسڪين کي کاڌي ڪارڻ لاءِ همٿائيندو هو).

﴿٣٥﴾ (پوءِ اڄ سندس لاءِ هتي نه ڪو گهڻ گهرو دوست آهي) يعني آخرت ۾ ڪو عزيز قريب، ڪنهن عزيز قريب کي نه ڪو فائدو ڏيندو ۽ نه سندس شفاعت ڪندو، جو اهو اهڙو ڏينهن هوندو، جنهن ۾ عزيز قريب پنهنجي مٿ مائٽ کان ۽ پيارو پنهنجي پياري کان پڇندو وڌندو.

﴿٣٦﴾ (نه وري سندس لاءِ دوزخين جي پونءِ کان سواءِ ڪو کاڌو آهي) جيسر جي ڦٽن ڦرڙين مان جيڪا پونءِ وهندي آهي، اها مراد آهي.

﴿٣٧﴾ (جنهن کي گنهگارن کان سواءِ ٻيو ڪو به نه کائيندو) يعني رڳو خطاڪار ۽ نافرمان ماڻهوءَ تي اهو کاڌو کائيندا.

﴿٣٨﴾ (پوءِ مون کي قسم آهي انهن شين جو، جن کي توهان ڏسو ٿا ۽ جن کي توهان نٿا ڏسو) يعني انهن سڀني شين جو قسم ڪٿان ٿو، جيڪي ڏسڻ ۾ اچن يا نه اچن.

﴿٣٩﴾ (ته بیشڪ اهو عزت واري رسول جو فرمان آهي) يعني قرآن ماڻهائي پيغمبر يعني حضرت محمد ﷺ جو پڙهيل آهي. يا رسول مان جبرئيل ﷺ به مراد ٿي سگهي ٿو، ڇاڪاڻ ته هو ان جو پهچائيندڙ آهي.

﴿٤١﴾ (اهو ڪنهن شاعر جو ڪلام نه آهي) جيئن توهان پانين ٿا، ڇاڪاڻ ته قرآن مجيد شعر جي ڪنهن به قسم ۽ صنف مان نه آهي.

﴿٤٢﴾ (توهان ٿورڙو ڪي ايمان آڻيو ٿا) يعني الله ۽ رسول کي مڃيندڙ ۽ ان جي تصديق ڪندڙ، گهٽ ۽ ٿورڙا ماڻهو ۽ گهٽ يقين رکندڙ آهن.

﴿٤٣﴾ (نه وري ڪنهن پويي جو ڪلام آهي) جيئن توهان گمان ڪريو ٿا، ڇاڪاڻ ته ڪهانت بي شيءِ آهي، قرآن ۽ ڪهانت جي هڪٻئي سان ڪا مناسبت ئي نه آهي. (توهان ٿورڙي ئي نصيحت ۾ آيو ٿا) يعني گهٽ نصيحت وٺندا آهيو.

﴿٤٤﴾ (جهانن جي پالڻهار جي پاران نازل ڪيل آهي) معنيٰ هيءَ آهي ته اهو قرآن سڳوري ۽ عزت واري رسول جو فرمان مبارڪ آهي، جنهن جي زباني جهانن جي رب تعاليٰ انسانن تائين پهچايو آهي.

﴿٤٥﴾ (جيڪڏهن اهو پاڻ اسان تي ڪي ڳالهيون گهڙي مڙهي ها) يعني جيڪڏهن اهو پيغمبر پاڪ، مراد حضرت محمد ﷺ يا جبرئيل امين آهي، جيئن اڳ ۾ بيان ٿيو، پنهنجي طرفان ڪا شيءِ ٺاهي، ان جي نسبت الله ڏانهن ڪري ها.

﴿٤٦﴾ (تو يقيناً کيس ساڄي هٿ کان پڪڙيون ها).

﴿٤٧﴾ (پوءِ سندس سر ڳڻ ڪپيون ها) پنيءَ کان دل تائين ويندڙ ڳڻ مراد آهي. يعني پوءِ بادشاهن جي معمول مطابق سخت کاوڙ سبب، پيوڻاڻي طريقي سان کيس قتل ڪري ڇڏيون ها.

﴿٤٨﴾ (پوءِ توهان مان ڪو کيس بچائڻ وارو نه هجي ها) يعني توهان مان ڪو به اسان کي انهيءَ ڪم جي ڪرڻ کان روڪي نه سگهي ها، پوءِ ڀلا سوچيو ته سهي! توهان جي ڪري ڪيئن اهو سڳورو انسان الله تي ڪوڙ مڙهندو؟

﴿٤٩﴾ (بیشڪ اهو پرهبزگارن لاءِ هڪ نصيحت آهي) يعني قرآن پرهبزگارن لاءِ نصيحت جو ڪتاب آهي، جنهن مان اهي ئي فائدو وٺندا آهن.

﴿٥٠﴾ (بیشڪ اسان ڄاڻون ٿا ته توهان مان ڪي ڪوڙو ڪندڙ آهن)

سندس جان خلاصي جي عيوض سندس اهي عزيز، قريب قبول پون ها هوند ڏيئي پنهنجي جان بچائي ها.

13) (سندس اهو ڪٿر قبيلو جيڪو کيس پناهه ڏيندو آهي) يعني اهو خاندان، جيڪو ساڻس نسب ۾ شامل هوندو آهي، ۽ سختين ۽ ڏکين ۾ ان جي پناهه وٺندو آهي.

14) (۽ روءِ زمين ۾ جيڪي ڪجهه آهي سو سڀ) يعني ڏوهاري گهرندو ته جيڪر روءِ زمين تي جيڪي انسان، جنات ۽ ٻي مخلوق رهي ٿي، انهن سڀني کي چٽيءَ ۾ پيش ڪري. (پوءِ کيس نجات ملي) يعني جيئن کيس اها چٽي دوزخ جي عذاب کان بچائي، ته هوند سڀ ڪجهه ڏئي.

15) (ڪلا) (ڪڏهن به نه) (بيشڪ اها پڙ ڪندڙ باهه آهي) (ظلي) دوزخ جو هڪ نالو آهي، پڙ ڪندڙ باهه جي ڪري ان تي اهو نالو پيو آهي.

16) (جيڪي ڪل لاهيندڙ آهي) مٿي جي ڪل چڪي پٽيندي آهي.

17) (پڪاريندي انهيءَ شخص کي جنهن پني ڏني) يعني جيڪو دنيا ۾ حق کان پني ڦيرائيندو، تنهن کي دوزخ قیامت ڏينهن واکا ڪري پني پڪاريندي. (۽ منهن موڙيو)، يعني جنهن (الله ۽ سندس رسول ﷺ کان) منهن موڙيو.

18) (۽ مال گڏ ڪيائين، پوءِ ان کي سانڍي رکيائين) يعني تجوڙين ۾ مال گڏ ڪري رکي ٿو ۽ ان کي الله جي واٽ ۾ خرچ نٿو ڪري.

19) (بيشڪ انسان بي همت پيدا ڪيو ويو آهي) يعني وڏي حرص وارو ۽ مصيبت ۾ بي صبري ڪندڙ ۽ بدبشد ڳالهائيندڙ آهي.

20) (جڏهن کيس مصيبت پهچندي آهي ته بي صبرو ٿيندو آهي ۽ جڏهن کيس پلائي پهچندي آهي ته بخيلي ڪندو آهي) يعني جڏهن کيس مسڪيني، محتاجي، بيماري وغيره پهچندي آهي ته گهڻي گهل گهوڙا ڪندو آهي ۽ مالداري، شاهوڪاري، ڪشادگي وغيره ڏسندو آهي ته پنهنجي هٿ کي روڪي ڇڏيندو آهي.

22) (سواءِ نمازين جي) يعني جيڪي نماز قائم ڪندڙ آهن. اهي بيان ڪيل انهن اوگڻن وارا نه آهن، جو حريص، بخيل ۽ جزع فزع ڪرڻ وارا بي همت هجن.

23) (جيڪي پنهنجين نمازن تي هميشگي ڪندڙ آهن) يعني ڪنهن به قسم جو ڪم ڪين ان کان غافل نه ڪندو آهي، ۽ فرض نماز سدائين وقت جي پابنديءَ سان پڙهندا آهن.

24) (۽ جن جي مالن ۾ حق مقرر ٿيل آهي) فرضي زڪاة مراد آهي. پڻ چيو ويو آهي ته مٿي ماڻهي ڳنڍڻ لاءِ مال خرچ ڪرڻ مراد آهي.

25) (گهرندڙن لاءِ به ۽ سوال کان بچندڙن لاءِ به) سورة الذاريات ۾ سوالي ۽ محروم شخص بابت تفصيل گذري چڪو آهي.

26) (۽ جيڪي بدلي جي ڏينهن کي سچو مڃين ٿا) قيامت جو ڏينهن مراد آهي، جڏهن اهو ايندو ته نه ڪو شڪ شهبو ٿيندو ۽ نه ان جو انڪار ڪندا.

27) (۽ جيڪي پنهنجي رب جي عذاب کان ڊڄندڙ آهن) يعني فرمانبردار هجڻ جي باوجود خوف خدا هيٺ رهن ٿا.

28) (بيشڪ سندن رب جو عذاب بي خوف ٿيڻ جهڙي شيءِ نه آهي) يعني ڪو شخص ان کان امن ۾ نٿو رهي سگهي ۽ هر شخص تي حق آهي ته الله کان ڊڄندو رهي.

29) (۽ جيڪي پنهنجين گهڙن جي حفاظت ڪندڙ آهن) (سواءِ پنهنجين زالن ۽ پنهنجين ٻانهين جي، انهيءَ حالت ۾ مٿن ڪا به ملامت ڪانهي).

30) (باقي جيڪي انهن کان سواءِ به ڪجهه طلبين ته پوءِ اهي حد کان لنگهندڙ آهن).

31) (۽ جيڪي پنهنجين امانتن ۽ پنهنجن وعدن جي پابندي ڪندڙ آهن) جنهن به قسم جي امانت وٺڻ هوندي آهي، ان ۾ ڪا ڪٽيڙي ۽ خيانت نه ڪندا آهن، ۽ جهڙي به قسم جو عهد، اقرار آهي ڪندا آهن، ان کي پورو ڪندا آهن.

يَبْصُرُوهُمْ يُودُّ الْمَجْرِمُ لَوْ يَفْتَدِي مِنْ عَذَابٍ يَوْمَئِذٍ بَيْنِهِ ۱۱
 وَصَحْبَهُ وَوَأَخِيهِ ۱۲ وَفَصِيلَتِهِ الَّتِي تُؤَيِّدُ ۱۳ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ
 جَمِيعًا ثُمَّ يُنْجِيهِ ۱۴ كَلَّا إِنَّمَا الظن ۱۵ نَزَاعَةٌ لِلشَّوَى ۱۶ تَدْعُوا
 مَنْ أَدْبَرُ وَتَوَلَّى ۱۷ وَجَمَعَ فَأَوْعَى ۱۸ إِنَّا لَإِنْسَنَ خَلْقَ هَالِعًا ۱۹
 إِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ جُرُوعًا ۲۰ وَإِذَا مَسَّهُ الْخَيْرُ مَنُوعًا ۲۱ إِلَّا
 الْمُصَلِّينَ ۲۲ الَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَاتِهِمْ دَائِمُونَ ۲۳ وَالَّذِينَ فِي
 أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ مَعْلُومٌ ۲۴ لِلسَّائِلِ وَالْمَحْرُورِ ۲۵ وَالَّذِينَ يُصَدِّقُونَ
 بَيَّوَاتِلِ الَّذِينَ هُمْ مِنْ عَذَابٍ رَبِّهِمْ مُشْفِقُونَ ۲۶ إِنَّ عَذَابَ
 رَبِّهِمْ غَيْرُ مَأْمُونٍ ۲۷ وَالَّذِينَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حَافِظُونَ ۲۸ إِلَّا عَلَى
 أَرْوَاهِهِمْ وَأَمَّا مَلَائِكَتَا يَمَنَّهُمَا فَيَمْنَعُهُمَا مِنْ غَيْرِ مَلُومِينَ ۲۹ فَمَنْ ابْغَى وَرَاءَهُ
 ذَلِكَ فَأُولَئِكَ هُمُ الْعَادُونَ ۳۰ وَالَّذِينَ هُمْ لِأَمْتِنَتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رِعُونَ
 ۳۱ وَالَّذِينَ هُمْ بِشَهَادَتِهِمْ قَائِمُونَ ۳۲ وَالَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَاتِهِمْ يَحْفَظُونَ
 ۳۳ أُولَئِكَ فِي حِجَابٍ مُكْرَمُونَ ۳۴ قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا قِبَلِكَ مَهْطِعِينَ
 ۳۵ عَنِ الْيَمِينِ وَعَنِ الشِّمَالِ عِزِينَ ۳۶ أَيْطَعُ كُلُّ امْرَأَةٍ مَنَّهُمْ
 أَنْ يَدْخُلَ جَنَّةَ نَعِيمٍ ۳۷ كَلَّا إِنَّا خَلَقْنَاهُمْ مِمَّا يَعْلَمُونَ ۳۸

جنهن جو مقدار پنجاهه هزار سال آهي) ان مان قيامت جو ڏينهن مراد آهي. انهيءَ عرصي ۾ محشر وارن جو حساب ڪتاب ٿيندو، ان کان پوءِ جنتي جنت ۾، ۽ دوزخي دوزخ ۾ ويندا.

3) (پوءِ تون صبر ڪر، سهائيندڙ صبر) يعني اهڙو صبر، جنهن ۾ نه گهل گهوڙا هجي ۽ نه غير الله وٽ ڪا شڪايت ۽ ڪهايت هجي.

6) (بيشڪ اهي ان کي پري ٿا ڏسن) ان کي بعيد ۽ ناممڪن سمجهن ٿا.

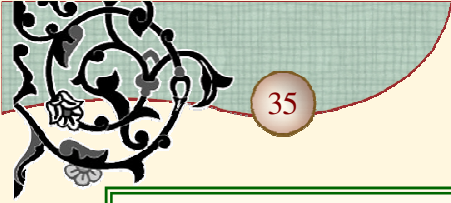
7) (۽ اسان ان کي ويجهو پيا ڏسون).

8) (انهيءَ ڏينهن آسمان تهڪندڙ ٿامي وانگر ٿي پوندو) (المهل) : پگهريل ٿامو، سيهو ۽ چاندي مراد آهي. پڻ تيل جي گيرت به مراد ورتي وئي آهي.

9) (۽ جبل پڇيل ان جهڙا ٿي پوندا) يعني اهي رنگيل ان وانگر ٿي پوندا.

10) (ڪو به گهاتو سنگي پنهنجي گهاتي سنگي کان پڇندو به نه) يعني قيامت جي ڏينهن جون سختيون ۽ سور ڏسي ويجهي مان ويجهو عزيز قريب به پئي کان سندس حالت نه پڇندو.

11) (جيتوڻيڪ کين ڏسندا به پيا هوندا) يعني هر انسان پنهنجي عزيز قريب کي ڏسندو ۽ سڃاڻندو. ڪو ڪنهن کان لڪل به نه رهندو. پر تڏهن به نه هڪ ٻئي کان پڇا ڳاڇا ڪندا ۽ نه پاڻ ۾ ڳالهائي سگهندا، ڇاڪاڻ ته نفسا نفسيءَ جي حالت هوندي. (ڏوهاري چاهيندو) اهڙو گنهگار مراد آهي، جيڪو دوزخ جو حقدار هوندو. (ته جيڪر ان ڏينهن جي عذاب کان بچڻ لاءِ فديي ۾ پيش ڪري) يعني قيامت جي ڏينهن جي عذاب کان بچڻ لاءِ، جيڪو واقع تي چڪو هوندو. (پنهنجن پٽن کي) (۽ پنهنجي زال) يعني پنهنجي گهر واريءَ کي (۽ پنهنجي ڀاءُ کي) دنيا ۾ اهي ئي مٿ ماڻ سڀ کان وڌيڪ عزيز ۽ پيارا هوندا آهن، سو جيڪڏهن ان ڏينهن واري عذاب کان

فَلَا أُقِيمُ رَبِّ الْمَسْرُوقِ وَالْمَعْرَبِ إِنَّا لَقَادِرُونَ ﴿٤٠﴾ عَلَنَ أَنْ يُبَدِّلَ خَيْرًا مِمَّا نَعْمُ
 وَمَا نَحْنُ بِمَسْبُوقِينَ ﴿٤١﴾ فَذَرَهُمْ يَخُوضُوا وَيَلْعَبُوا حَتَّى يُلَاقُوا يَوْمَهُمُ الَّذِي
 يُوعَدُونَ ﴿٤٢﴾ يَوْمَ يُخْرِجُونَ مِنَ الْأَجْدَاثِ سِرَاعًا كَانَهُمْ إِلَى نُصْبٍ يُؤْفُضُونَ
 ﴿٤٣﴾ خَشَعَةً أَبْصَرُهُمْ زَهَقَهُمْ ذَلَّةَ ذَلِكَ الْيَوْمِ الَّذِي كَانُوا يُوعَدُونَ ﴿٤٤﴾

سُورَةُ نُوحٍ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 إِنَّا أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَى قَوْمِهِ أَنْ أَنْذِرْ قَوْمَكَ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَهُمْ
 عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١﴾ قَالَ يَقَوْمِ إِنِّي لَكُمْ نَذِيرٌ مُبِينٌ ﴿٢﴾ إِنِ اعْبُدُوا
 اللَّهَ وَأَتَّقُوهُ وَأَطِيعُوا ﴿٣﴾ يَغْفِرْ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ وَيُؤَخِّرْكُمْ
 إِلَى أَجَلٍ مُسَمًّى إِنْ أَجَلَ اللَّهُ إِذَا جَاءَ لَا يُؤَخَّرُ لَوْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ
 ﴿٤﴾ قَالَ رَبِّ إِنِّي دَعَوْتُ قَوْمِي لَيْلًا وَنَهَارًا ﴿٥﴾ فَلَمْ يَزِدْهُمْ دُعَايَ إِلَّا
 فِرَارًا ﴿٦﴾ وَإِنِّي كُلَّمَا دَعَوْتُهُمْ لِتَغْفِرَ لَهُمْ جَعَلُوا أُصْغُرَهُمْ
 فِي آذَانِهِمْ وَأَسْتَغْشَاؤُا بِيَابِهِمْ وَأَصْرُوا وَأَسْتَكْبَرُوا أَسْتَكْبَارًا
 ﴿٧﴾ ثُمَّ إِنِّي دَعَوْتُهُمْ جَهَارًا ﴿٨﴾ ثُمَّ إِنِّي أَعْلَنْتُ لَهُمْ وَأَسْرَرْتُ
 لَهُمْ إِسْرَارًا ﴿٩﴾ فَقُلْتُ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ إِنَّهُ كَانَ غَفَّارًا ﴿١٠﴾

پوي) يعني مٿن شديد ملامت وارو عذاب اچي، مراد دوزخ جو عذاب آهي يا اهو عذاب مراد آهي جيڪو طوفان جي صورت ۾ مٿن مسلط ٿيو. (١) کين چيائين ته: اي منهنجي قوم! اهو لاءِ پڌرو ڏيکاريندڙ آهيان. (٢) ته الله جي عبادت ڪريو ۽ ان کان ڊڄو ۽ منهنجو چوڻ وٺو. (٣) ته هو توهان جا گناهه بخشي ڇڏيندو) يعني توهان جا ڪجهه اهڙا گناهه معاف ڪندو، جيڪي سندس پيغمبر سڳوري جي دعوت ۽ اطاعت قبول ڪرڻ کان اڳ توهان ڪيا هئا. (٤) توهان کي مقرر ڪيل وقت تائين مهلت ڏيندو) يعني تقدير جي لکڻي مطابق وڏي مدت تائين، توهان جي موت کي پٺتي ڪندو. مطلب هي آهي ته جيستائين الله ۽ پيغمبر سڳوري جي فرمانبرداريءَ تي قائم رهندا، ان وقت تائين توهان کي زمين ۾ سڪيو ستابو ۽ آباد رکندو. (بيشڪ الله جو مقرر وقت جڏهن اچي بيهندو آهي ته پوءِ اهو پٺتي نه ڪيو ويندو آهي) يعني توهان لاءِ الله تعاليٰ جيڪا تقدير مقرر ڪئي آهي، جيڪڏهن توهان ڪفر تي قائم رهيا ته پوءِ ان ۾ ڪنهن به صورت ۾، ڪا تاخير نه ٿيندي، بلڪ اها ئي رهندي. تنهن ڪري جيترو جلدي تي سگهي، توهان ايمان ۽ اطاعت اختيار ڪريو. (جيڪر توهان کي اها ڄاڻ هجي ها!) يعني ڪاش توهان ڄاڻو ته جڏهن الله تعاليٰ جي مقرر ڪيل مدت ايندي آهي ته پوءِ ان ۾ دير نه ٿيندي آهي.

٥) چيائين ته: اي منهنجا رب! اءِ پنهنجي قوم کي رات ڏينهن سڏيندو رهيس. (٦) پوءِ منهنجي دعوت کين رڳو پري ڀڄڻ ۾ وڌايو) يعني منهنجي دعوت کي مڃڻ جي بجاءِ، اٿلندو مون کان پري ڀڄڻ لڳا. (٧) بيشڪ مون جڏهن به کين سڏيو ته تي جيئن تون کين بخشنين

٣٣) جيڪي پنهنجين شاهدين تي قائم رهڻ وارا آهن) يعني الله جي رضامنديءَ لاءِ گواهي ڏيندا آهن، چاهي گواهي سندن ڪنهن عزيز قريب جي خلاف ٿي هجي، يا ڪنهن وڏي منصب واري ماڻهوءَ جي خلاف هجي، نه ان کي لڪائيندا آهن ۽ نه ان ۾ مٿس سٽا ڪندا آهن. (٣٤) جيڪي پنهنجين نمازن جي حفاظت ڪندڙ آهن) يعني ڪهڙي به قسم جي مشغوليت هجي، ان کان غافل نه ٿيندا آهن ۽ نه اهڙو عمل ڪندا آهن، جو سندن نماز ضايع ۽ ان جو ثواب باطل ٿئي. (٣٥) اهي جتنن ۾ عزت سان رهڻ وارا آهن) يعني سدائين انهن جي عزت ۽ تڪريم مختلف طريقن سان ٿيندي رهندي.

٣٦) پوءِ ڪافرن کي ڇا ٿيو آهي، جيڪي تو ڏانهن ڊوڙندا اچن ٿا) يعني تو کي ڪوڙو ڪرڻ لاءِ تنهنجي چوڌاري ڍڪ ڊوڙ ڪندا رهن ٿا ۽ تو تي ٺٺوليون ڪن ٿا، پڻ چيو ويو آهي ته اهي ماڻهو مراد آهن، جيڪي سدائين گناهه ڪيو، اڪيون قوتاري تو کي ڏسن ٿا.

٣٧) ساڄي ۽ کاٻي پاسي کان ٽوليون ٽوليون ٿي) يعني نبي ﷺ جن جي ساڄي ۽ کاٻي پاسي ٽولين جون ٽوليون ٿي اچن وڃن ٿا.

٣٨) انهن مان هر هڪ اها لالچ رکي ٿو ڇا ته هو نعمت واري بهشت ۾ داخل ڪيو ويندو؟

٣٩) هرگز نه! بيشڪ اسان کين ان (شيءَ) مان پيدا ڪيو آهي، جنهن جي خبر اٿن) يعني ڪني پاتي، منيءَ مان پيدا ٿيل آهن، جنهن جي حقيقت اهي ڄاڻن ٿا. تنهن ڪري کين تڪبر ڪرڻ نه گهرجي. مسند احمد، ابن ماجه ۽ ابن سعد جي روايت آهي ته: رسول الله ﷺ جن اهي آيتون: (فمال الذين كفروا... کان: مما يعلمون) تائين پڙهيون پوءِ پنهنجي هٿ مبارڪ تي ٽڪ هڻي، ان تي انگ رکي فرمايائون ته: الله تعاليٰ فرمائي ٿو ته: اي آدم جا پٽ! تون مون کي ڪيئن ٿو عاجز ڪري سگهين، حالانڪ مون تو کي ههڙي شيءِ مان پيدا ڪيو آهي؟

٤٠) سو نه، اءِ قسم ٿو ڪيان) يعني اءِ قسم ڪيان ٿو. (اوپرن ۽ اولهن جي رب جو) يعني پوري سال ۾ جتان جتان سج اڀري ٿو ۽ جتي جتي لهي ٿو، انهن هٿن جو قسم ڪيان ٿو. (ت بيشڪ اسان طاقت رکندڙ آهيون).

٤١) هن تي ته انهن جي بدلي انهن کان پلارا ماڻهو آيتون) يعني جن سندس نافرمان ڪئي، تن کي هلاڪ ڪري، انهن جي جاءِ تي وڌيڪ فرمانبردار ماڻهن کي آڻي سگهون ٿا. (٤٢) اسان اڳ ڪڍيل ٿيڻ وارا نه آهيون) يعني جيڪڏهن اسان گهرون ته اسان تي ڪو غالب ٿيڻ وارو نه آهي. (٤٣) پوءِ کين ڇڏي ڏي ته مشغول رهن، ڀلي بيڪار ڳالهين ۽ باطل ۾ مصروف رهن. (٤٤) راند راند ڪن دنيا جي ڪمن ۾، پنهنجي ڄمار ڳاري ڇڏين ۽ جيڪو حڪم مون کين ڪيو آهي ڀلي ان کان غافل رهن. ۽ جيڪي سرگرميون اهي ڪري رهيا آهن، اهي تو کي وڏيون نظر نه اچن. ڇاڪاڻ ته تنهنجو ڪم صرف الله جو پيغام پهچائڻ آهي. (تانهو پنهنجي انهيءَ ڏينهن کي ڏسن، جنهن جو ساڻن وعدو ڪيو وڃي ٿو) قيامت جو ڏينهن مراد آهي.

٤٣) جنهن ڏينهن قبرن مان نڪرندا) (جلدي ڊوڙندي) (ڇڻ ته اهي بنن ڏانهن) جتي ڪو علم ۽ جهنڊو ڪوڙيل هوندو آهي. (ڊوڙندا وڃن ٿا) هڪ ٻئي کان اڳڙائي ڪرڻ جي ڪوشش ڪن ٿا.

٤٤) سندن اکيون جهڪيل هونديون) غير متوقع عذاب ڏسي کين اکيون مٿي ڪٽڻ جي همت به نه ٿيندن. (ڏلت کين ويڙهي ويندي) يعني مٿن زبردست خوري مسلط هوندي. (اهو ئي آهي اهو ڏينهن، جنهن جو کين انجام ڏنو پئي ويو).

سوره نوح

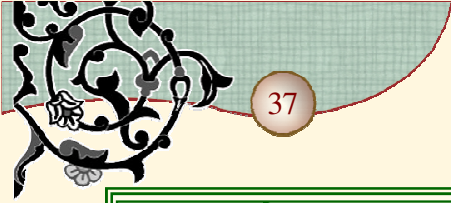
١) بيشڪ اسان نوح کي سندس قوم ڏانهن موڪليو) اڳ ۾ بيان ٿي چڪو ته نوح ﷺ جو پهريون موڪليل رسول پاڪ آهي. سوره عنڪبوت ۾ بيان ٿيو ته ڪيتري مدت پنهنجي قوم ۾ رهيو؟ (٢) ڏيکار پنهنجي قوم کي) يعني کيس چيو سون ته پنهنجي قوم کي خدا تعاليٰ جو خوف ڏيار. (هن کان اڳ جو مٿن ڪو ڏکوئيندڙ عذاب اچي

يُرْسِلِ السَّمَاءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَارًا ﴿١١﴾ وَيُمْدِدْكُمْ بِأَمْوَالٍ وَيَنْبِنَ وَيَجْعَلْ لَكُمْ جَنَّاتٍ وَيَجْعَلْ لَكُمْ أَنْهَارًا ﴿١٢﴾ مَا لَكُمْ لَا تَرْجُونَ لِلَّهِ وَقَارًا ﴿١٣﴾ وَقَدْ خَلَقَكُمْ أَطْوَارًا ﴿١٤﴾ أَلَمْ تَرَوْا كَيْفَ خَلَقَ اللَّهُ سَبْعَ سَمَوَاتٍ طِبَاقًا ﴿١٥﴾ وَجَعَلَ الْقَمَرَ فِيهِنَّ نُورًا وَجَعَلَ الشَّمْسُ سِرَاجًا ﴿١٦﴾ وَاللَّهُ أَنْبَتَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ نَبَاتًا ﴿١٧﴾ ثُمَّ يُعِيدْكُمْ فِيهَا وَيُخْرِجْكُمْ إِخْرَاجًا ﴿١٨﴾ وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ الْأَرْضَ بِسَاطًا ﴿١٩﴾ لَسْتُمْ كُوا مِنْهَا سُبُلًا فِجَاجًا ﴿٢٠﴾ قَالَ نُوحٌ رَبِّ إِنِّهْمَ عَصَوْتِي وَأَتَّبَعُوا مَن لَّمْ يَزِدْهُ مَالَهُ وَوَلَدَهُ إِلَّا خَسَارًا ﴿٢١﴾ وَمَكَرُوا مَكْرًا كَبِيرًا ﴿٢٢﴾ وَقَالُوا لَا تَنْزِرَ الْهَظْمَ وَلَا تَنْزِرَنَّ وَدَا وَلَا سَوَاعَا وَلَا يَغُوثَ وَيَعُوقَ وَنَسْرًا ﴿٢٣﴾ وَقَدْ أَضَلُّوا كَثِيرًا وَلَا تَزِدِ الظَّالِمِينَ إِلَّا ضَلَالًا ﴿٢٤﴾ مِمَّا خَطَبْتَهُمْ أَغْرَقُوا فَأَدْخَلُوا نَارًا فَلَمْ يَجِدُوا لَهُمْ مِن دُونِ اللَّهِ أَنْصَارًا ﴿٢٥﴾ وَقَالَ نُوحٌ رَبِّ لَا تَنْزِرْ عَلَيَّ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَتَيَّبُنِي وَإِنِّي أَخَافُ أَن يُكَلِّمُنِي رَبِّي فَقَالَ رَبِّ إِنِّي نَذَرْتُ لَكَ الْأَنْبِيَاءَ إِلَّا نَارًا ﴿٢٦﴾ كَفَرًا ﴿٢٧﴾ رَبِّ أَعْرِضْ لِي وَلِوَالِدَيَّ وَلِمَن دَخَلَ بَيْتِيَ مُؤْمِنًا وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَلَا تَزِدِ الظَّالِمِينَ إِلَّا نَارًا ﴿٢٨﴾

يعني جڏهن به بخشش حاصل ڪرڻ جي اسباب اختيار ڪرڻ جي کين دعوت ڏنر. جنهن مان مراد الله تعاليٰ تي ايمان آڻڻ ۽ سندس اطاعت ڪرڻ آهي. (ته هن پنهنجيون آڱريون پنهنجن ڪنن ۾ تي وڌيون) ته جيئن منهنجو آواز نه ٻڌن. (۽ پاڻ تي ڪپڙا ٿي وڌائون) يعني پنهنجا منهن تي ڍڪيائون ته جيئن مون کي نه ڏسن ۽ نه منهنجي ڳالهه ٻڌن. (۽ ضد ٿي ڪيائون) يعني ڪنن تي گت ٿي ڏنائون. (۽ وڌائي ٿي ڪيائون) حق کي مڃڻ کان وڌائي ٿي ڪيائون. (وڏي وڌائي ڪرڻ).
 (۹) (وري کين ڪليو ڪلايو ٻڌايم) يعني ظاهر ظهور علي الاعلان کين دين جي دعوت ڏنر (۽ کين لڪ چپ ۾ به سمجهايو) ڳجهي طرح کين دعوت ڏيندو رهيو. (رازداري سان) هر هڪ شخص کي دعوت ڏيندو رهيو. کين وڏي رازداري ۽ ۾ سمجهائيندو رهيو، مختلف طريقن ۽ مختلف موقعن تي کين دعوت پيش ڪندو رهيو، جدا جدا نمونن سان کين اسلام ڏانهن سڏيندو رهيو. پڻ چيو ويو آهي ته يعني سندن گهرن ۾ حاضر ٿي انهن کي دعوت ڏيندو رهيو.
 (10) (پوءِ کين چيو ته پنهنجي رب کان معافي گهرو، بيشڪ اهو ڏاڍو معاف ڪندڙ آهي).
 (11) (هو توهان تي آسمان مان اهڙو وهائيندو) (مدرارا) مان مينهن جو اهڙو تيز وسڪارو مراد آهي جو اهڙو وهي هلن. هن آيت ۾ دليل آهي ته استغفار ڪرڻ مينهن وسڻ ۽ مختلف قسم جي رزق جي حاصل ٿيڻ جو سبب کان وڏو وسيلو آهي.
 (12) (۽ اوهان کي جهجهي مال ۽ پتن سان نوازيندو ۽ اوهان لاءِ باغ پيدا ڪندو ۽ اوهان لاءِ نهرون بنايندو).
 (13) (توهان کي ڇا ٿيو آهي، جو الله جي عظمت جو خيال تيار ڪو؟)

يعني ان جي عظمت کان تيار ڊڄو.
 (14) (جڏهن ته هن اوهان کي ڪيتري طور طريقن ۾ خلقيو آهي). يعني نطفو، وري لوٽڙو، وري گوشت جو ٽڪرو، ويندي چڱي طرح پيدا ٿيڻ تائين، پوءِ وري ننڍڙا پارڙا، وري نوجوان، وري پوڙها، سو جنهن اوهان کي اهڙي طور طريقن سان پيدا ڪيو آهي تنهن جي عظمت ۽ شان ۾ ڪيئن ٿا ڪوتاهي ڪريو؟
 (15) ﴿أَلَمْ تَرَوْا كَيْفَ خَلَقَ اللَّهُ سَبْعَ سَمَوَاتٍ طِبَاقًا﴾ (نشا ڏسو ڇا ته الله ڪيئن نه ست آسمان هڪٻئي مٿان بنايا آهن؟).
 (16) (۽ ڪيائين چند کي انهن ۾) يعني آسمانن ۾، چند دنياوي آسمان تي آهي. (روشن) يعني ان کي روءِ زمين لاءِ روشن ڪيائين، جنهن ۾ ڪا گرمي نه آهي. (۽ ڪيائين سج کي ڏيئو) ڇڻ ته اهو دنيا وارن لاءِ روشن ڏيئو آهي.
 (17) (۽ الله توهان کي زمين مان هڪ عجيب نموني اڀاريو) يعني آدم کي مٽيءَ مان پيدا ڪيائين. پوءِ سندس اولاد کي زمين جي مختلف شين، جهڙوڪ نباتات ۽ حيوانن جي غذا جي ذريعي زندگي بخشياين.
 (18) (پوءِ توهان کي ان ۾ موٽائيندو) يعني موت کان پوءِ توهان کي قبرن ۾ آڻيندو تانجو توهان جو جسماني وجود مٽيءَ ۾ ملي ويندو. (پوءِ توهان کي ٻاهر ڪڍندو، چڱي طرح ٻاهر ڪڍڻ) يعني وري قيامت جي ڏينهن توهان کي پهرئين ڀيري وانگر، اهستي اهستي پيدا ڪرڻ جي بجاءِ هڪدم جيئرو ڪري اٿاريندو.
 (19) (۽ الله اوهان لاءِ زمين کي وڇاڻو بنايو آهي).
 (20) (ته جيئن ان جي ڪشادن رستن ۾ گهمو ڦرو) ٻن جبلن جي وچ ۾ جيڪو رستو هوندو آهي، ان کي ”فج“ چوندا آهن.
 (21) (نوح چيو ته: اي منهنجا رب! انهن منهنجو چيو نه ورتو) (۽ انهن جي تابعداري ڪيائون، جن جي مال ۽ اولاد کين رڳو خساري ۾ وڌايو) يعني عوام الناس پنهنجي سردارن ۽ مالدارن جي ڳالهه مڃي، جن جي مالن ۽ اولاد جي گهٽائيءَ کين دنيا ۾ رڳو گمراهيءَ ۾ ۽ آخرت جي عذاب ۾ وڌايو.
 (22) (۽ انهن مڪر ڪيو وڏو مڪر ڪرڻ) يعني زبردست حيل هلايائون. مطلب آهي ته انهن سردارن ۽ سرمايه دارن پنهنجن چيلن چانئن کي نوح ﷺ جي قتل ڪرڻ تي اپارڻ جي خوب سازشون ستيون.
 (23) (۽ چيائون) يعني سردارن پنهنجن پيروڪارن کي نوح ﷺ جي نافرمانيءَ تي اپاريندي چيو ته (ته پنهنجي معبودن کي ڪڏهن به نه ڇڏجو) يعني پنهنجن انهن بتن جي عبادت کي نه ڇڏجو. اهي بت ۽ تصويرون مراد آهن، جيڪي ٺاهي، انهن کي پوڄيندا هئا ۽ بعد ۾ جن جي عربن پوڄا شروع ڪئي. (۽ ڪڏهن نه ڇڏجو وڏ ۽ سواع ۽ يعوق ۽ يعوق ۽ نسر کي) يعني هنن بتن جي عبادت نه ڇڏجو. آدم ۽ نوح ﷺ جي وچئين زماني ۾ جيڪي ماڻهو گذري چڪا هئا، اهي انهن جي نيڪ ماڻهن جا نالا هئا. ماڻهن پنهنجن عبادت گاهن ۾ سندن صورتون ٺاهي رکي ڇڏيون هيون. بعد ۾ جيڪي ماڻهو آيا، تن کي ايليس چيو ته توهان جا اڳيان بزرگ انهن مورتن جي پوڄا ڪندا هئا، تنهن ڪري توهان به انهن جي عبادت ڪريو. پوءِ انهن جي پوڄا پات شروع ڪري ڏنائون. بت پرستيءَ جي شروعات انهيءَ زماني کان ٿي. پوءِ اها بت پرستي جزيره عرب ۾ پهتي ۽ ڪن قبيلن انهن بتن جي پوڄا ڪئي.
 (24) (۽ گهڻن کي گمراه ڪري ڇڏيائون) يعني قوم جي سردارن ۽ وڏيرن عوام جي بيشمار ماڻهن کي گمراه ڪيو آهي. يا اهي بت مراد آهن، جن بيشمار ماڻهن کي گمراه ڪيو آهي. (۽ تون به انهن ظالمن کي گمراهيءَ کان سواءِ ڪنهن ٻي ڳالهه ۾ نه وڌاءِ) يعني کين رڳو نقصان ۽ خساري ۾ وڌائين. يا هي ته: سندن حيلي بهاني کي ناڪار بڻاءِ ۽ کين نامراد ڪر.
 (25) (پنهنجن خطائن جي ڪري غرق ڪيا ويا) يعني پنهنجي گناهن سبب طوفان جي ذريعي ٻوڙيا ويا. (پوءِ ٻاهر ۾ داخل ڪيا ويا)

سُورَةُ الْجِنِّ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
قُلْ أُوْحِيَ إِلَيَّ أَنَّهُ اسْتَمَعَ نَفَرٌ مِّنَ الْجِنِّ فَقَالُوا إِنَّا سَمِعْنَا قُرْءَانًا
عَجَبًا (1) يَهْدِي إِلَى الرُّشْدِ فَآمَنَّا بِهِ وَلَنْ نُشْرِكَ بِرَبِّنَا أَحَدًا (2)
وَأَنَّهُ وَعَلَىٰ جَدْرِنَا مَا نَحْنُ صَاحِبُهُ وَلَا وِلْدَانٌ (3) وَأَنَّهُ كَانَ
يَقُولُ سَفِيهُنَا عَلَى اللَّهِ شَطَطًا (4) وَأَنَاظُنَّا أَن لَّنْ نَقُولَ الْإِنْسُ
وَالْجِنُّ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا (5) وَأَنَّهُ كَانَ رِجَالٌ مِّنَ الْإِنْسِ يَعُوذُونَ بِرِجَالِ
مِّنَ الْجِنِّ فَزَادُوهُمْ رَهَقًا (6) وَأَنَّهُمْ ظَنُّوا كَمَا ظَنَنْتُمْ أَن لَّنْ يَبْعَثَ
اللَّهُ أَحَدًا (7) وَأَنَا لَمَسْنَا السَّمَاءَ فَوَجَدْنَاهَا مِثْلَ ثَبَاتٍ حَرَسًا
شَدِيدًا وَشُهْبًا (8) وَأَنَا كُنَّا نَقْعُدُ مِنهَا مَقْعَدًا لِلصَّمْعِ فَمَنْ
يَسْتَمِعُ الْآنَ يَجِدْ لَهُ شَهَابًا رَّصَدًا (9) وَأَنَا لَا نَدْرِي أَشَرٌّ أُرِيدُ
بِمَنْ فِي الْأَرْضِ أَمْ أَرَادَ بِهِمْ رَبُّهُمْ رَشَدًا (10) وَأَنَا مِنَّا الصَّلَاةُ حُونَ
وَمِنَادُونَ ذَلِكَ كُنَّا طَرِيقَ قَدَدًا (11) وَأَنَاظُنُّو أَن لَّنْ نُعْجِزَ
اللَّهُ فِي الْأَرْضِ وَلَنْ نُعْجِزَهُ هَرَبًا (12) وَأَنَا لَمَّا سَمِعْنَا الْمُهْدَىٰ
ءَامَنَّا بِهِ فَمَنْ يُؤْمِنُ بِرَبِّهِ فَلَا يَحْأَفُ بِمَحْسَا وَلَا رَهَقًا (13)

ڪو شخص مسافريءَ ۾ ڪنهن مائٽريءَ ۾ منزل ڪندو هو ته چوندو هو ته: آءٌ هن مائٽري جي سردار جي، سندس قوم جي بيوقوفن کان پناهه ٿو گهران. پوءِ صبح ٿيڻ تائين جنن جي ان سردار جي پناهه ۾ رهندو هو. (پوءِ ڪين سرڪشي ۾ وڌائي ڇڏيائون) يعني جڏهن جنن، بيوقوف انسانن جي اها بزدلي ۽ پيولتتي حالت ڏٺي ته وڌيڪ سٺي جي ويا ۽ ويتر انهن کي هيسائڻ لڳا. هي مطلب به ٿي سگهي ٿو ته انهن جنن، انهن انسانن کي خوف، مصيبت ۽ آفت ۾ ويتر وڌائي ڇڏيو. (هه به ته انهن - انسانن - به ائين ئي پائڻيو هو جيئن توهان پائڻيو آهي ته الله ڪنهن کي به رسول ڪري نه موڪليندو). (هه به ته اسان آسمانن کي ڇهيو) يعني اسان پنهنجي عادت ۽ معمول مطابق ڇاڇڻ ۽ خبر چار وٺڻ لاءِ آسمان تي وياسون. (پوءِ ان کي چوڪيدارن سان پيريل ڏٺوسون) ان کي چوڪيدار فرشتن جي نگرانيءَ هيٺ ڏٺوسون، جيڪي خبرن ۽ رازن جي چوري ٿيڻ کان ان جي حفاظت ڪري رهيا هئا. (ڏاڍي سخت) طاقتورن سان. (هه لات تارن سان) تارن جا اهي الڙا مراد آهن، جيڪي شيطانن کي ساڙڻ لاءِ متن اڇلايا وڃن ٿا. نبي ڪريم ﷺ جن جي نبوت کان پوءِ الله تعاليٰ ساڻيندڙ تارن جي ذريعي آسمانن جي نگرانيءَ جو بندوبست فرمايو. (هه به ته اسان آسمانن جي ڪن هنڌن تي ڳالهيون ٻڌڻ لاءِ ويهندا هئاسون) جيئن فرشتن جون آسماني خبرون ٻڌي، پنهنجن پوپن کي ٻڌايون. (پوءِ هاڻي جيڪو به ٻڌڻ جي ڪوشش ڪري ٿو، سو پاڻ لاءِ تازو ۽ ويٺل لاث تاري کي ڏسي ٿو) يعني لڪ چپ ۾ آسماني خبرون ٻڌڻ کان روڪڻ لاءِ، فرشتا سندن تازو ۽ بيٺل آهن، جيڪي ڪين پنهنجي لائن ۽ چوڇڙين سان ساڙيندا آهن.

يعني پوءِ باهر ۾ داخل ڪيا ويا. مراد جهنم جي باهر آهي يا عذاب قبر مراد آهي. (پوءِ ڪين الله کان سواءِ ٻيو ڪوبه مددگار نه مليو). (26) (۽ نوح چيو ته اي منهنجا رب! تون ڪافرن مان ڪنهن هڪ کي به زمين تي چوندو نه ڇڏ).

جڏهن نوح ﷺ سندن ايمان آڻڻ کان مايوس ٿيو ته هيٺين وحي جي اچڻ کان پوءِ اها مٿين دعا گهريائين. ائنه تنهن ڀيڻ، ”هن قوم کي ائنه من ڦڙامن (اي نوح) بيشڪ تنهنجي قوم مان جيڪي ايمان آڻي چڪا، انهن کان سواءِ هرگز ڪو ايمان نه آڻيندو) پوءِ الله تعاليٰ سندس دعا قبول فرمائي ۽ ڪين سندن وسندي سميت، جتي اهي رهندا هئا، غرق ڪري ڇڏيائين. (ديار) وسندي ۾ رهندڙن کي چئبو آهي.

(27) (بيشڪ جيڪڏهن تون انهن کي ڇڏي ڏيندين ته هو تنهنجي پانهن کي گمراه ڪندا) يعني ماڻهن کي تنهنجي سڄي رستي کان ٽيڙي ڇڏيندا. (۽ رڳو بدڪار ٻارن کي ڇڏيندا) يعني اهڙا فاجر ۽ فاسق ماڻهو پيدا ڪندا، جيڪي تنهنجي اطاعت کي ڇڏي ڏيندا. (ڪفر ڪندڙن کي) يعني تنهنجي نعمت جي ناقدري ڪندڙن ۽ ڏاڍي ناشڪرن کي جنم ڏيندا.

(28) (اي منهنجا رب! تون مون کي ۽ منهنجي پيءُ ماءُ کي ۽ ان کي جيڪو ايمان آڻي منهنجي گهر ۾ داخل ٿيو آهي ۽ سمورن مومنن ۽ مومنيائين کي بخشي ڇڏ). (۽ ظالمن کي نه وڌاءِ، مگر رڳو برباديءَ ۾) يعني ڪين هلاڪت مٿان هلاڪت ۾، نقصان مٿان نقصان ۾، خوريءَ مٿان خوريءَ ۾ وڌاءِ. نوح ﷺ جي اها پٽ پاراتو قيامت تائين ايندڙ سڀني ظالمن کي شامل آهي.

سورة الجن

- (1) (ڇو ته مون ڏانهن وحي ڪئي وئي آهي) يعني اي محمد ﷺ! پنهنجي امت کي ٻڌاءِ ته مون ڏانهن جبريل امين جي زباني وحي ڪئي وئي آهي. (تو جنن جي هڪ ٽوليءَ ٻڌو) يعني انهن مان ڪجهه جنن منهنجي قرآن پڙهڻ کي ڪن لائي، ڏيان ڏٺي ٻڌو. روايت آهي ته پاڻ سڳورا ان وقت سورة: ﴿أَفَرَأَيْتُم مَّا كَانَتْ تَأْتِي بِلِقَائِكُمْ فِيهَا عَنَزَانٌ مِّنَ السَّمَاءِ سَاقِطَةً ذَاتُ أَصْوَابٍ مِّمَّاتٍ مُّجْتَمِعِينَ﴾ جي آيت جي ڪري ٻڌو. (پوءِ چيائون ته بيشڪ اسان هڪ عجيب قرآن ٻڌو آهي) يعني جڏهن پنهنجي قوم ڏانهن موٽيا ته ڪين چيائون ته، اسان اهڙو قرآن ٻڌو آهي، جنهن جي فصاحت ۽ بلاغت ڏاڍي عجب جهڙي آهي. پڻ چيو ويو آهي ته نصيحتن ۽ برڪتن جي لحاظ سان هڪ عجيب ڪتاب آهي. (جيڪو سٺون رستو ڏسي ٿو، سو اسان هن تي ايمان آندو آهي، ۽ اسان پنهنجي رب سان ڪنهن کي به شريڪ نه ڪنداسون). (۲) (هه به ته اسان جي رب جو شان تمام مٿانهون آهي) يعني اسان جي رب ڪريم جي عظمت ۽ شان بي انتها بلند آهي. يا هتي ”جد“ بمعني: قدرت جي به چيو ويو آهي. (هن نه ڪنهن کي زال بنايو آهي، ۽ نه ڪنهن کي اولاد). (۳) (هه به ته اسان جو ڪو نادان، الله تي اڻ ٺهندڙ ڳالهيون ڪندو هو) مسلمانن جنن، پنهنجن مشرڪ ۽ بيوقوف جنن جي هن دعويٰ کي ننڍيو ته الله تعاليٰ جي ڪا زال، ڪو اولاد وغيره آهي. ڪفر ۾ حد کان نڪرڻ ۽ وچولي واٽ کان ٽٽي وڃڻ کي ”شطط“ چئبو آهي. (۴) (هه به ته اسان پائيو ٿي ته انسان ۽ جن الله بابت ڪو ڪوڙ هرگز نه ڳالهائيندا) يعني اسان کي گمان به نه هو ته انسان ۽ جن، الله ڏانهن ڪوڙي نسبت به ڪري سگهن ٿا ته سندس ڪو شريڪ ۽ سندس ڪا زال ۽ سندس ڪا اولاد آهي، تنهن ڪري اسان سندن انهيءَ ڪوڙ کي سچ چاتوسون. (۵) (هه به ته انسانن مان ڪي شخص، جنن مان ڪن مردن جي پناهه وٺندا هئا) چيو ٿو وڃي ته جاهليت جي دور ۾ عربن مان جڏهن

14) (اسان مان ڪي فرمانبردار آهن) (اسان مان ڪي بي انصاف آهن) يعني ظالم. ڏاڍ ڪندڙ ۽ حق ۽ سچ جي وات کان تڙيل ۽ حد لنگهي ويندڙ آهن. (پوءِ جن اسلام آندو ته اهي ئي آهن. جن پلائي ڳولي لڏي) يعني سچ ۽ حق جي وات جي ڳولا ۾ نڪتا. ۽ محنت ڪيائون، تانجو ان کي لڏائون.

15) (۽ باقي رهيا ظالم ته اهي جهنم جو بل ٿيندا) يعني اهي جن به ٿين باه جو ٻارڻ ٿيندا، جيئن ڪافر انسان ان جو ٻارڻ ٿيندا.

16) (۽ هي ته جيڪڏهن سڌي رستي تي قائم رهن ها) يعني مون ڏانهن وڃي ڪئي وئي آهي ته حقيقت هيءَ آهي ته جيڪڏهن جن ۽ انسان، يا ٻئي قومون اسلام جي وات تي قائم رهن ها ته (ت يقيناً کين گهڻو پاڻي پياريون ها) يعني پوءِ پڪ الله انهن کي جهجهو پاڻي پياري ڏيئي ڇڏي ها.

17) (ت جيئن اسان کين ان ذريعي پرکيون) يعني کين آزمائون ۽ ڏسون ته الله تعاليٰ جي انهيءَ نعمت جو شڪرانو ڪهڙي نموني ادا ڪن ٿا؟ (۽ جيڪو شخص پنهنجي رب جي ذڪر کان منهن موڙيندو، تنهن کي سخت عذاب ڏانهن هڪليندو) يعني جيڪو هن قرآن يا هن نصيحت کان منهن موڙيندو، تنهن کي سخت هاجيڪار عذاب ۾ داخل ڪندو.

18) (۽ هي ته مسجدون خاص الله لاءِ آهن) يعني مون ڏانهن وڃي ڪئي وئي آهي ته مسجدون، بت پرستيءَ لاءِ نه، الله جي بندگيءَ لاءِ خاص آهن. (پوءِ الله سان گڏ ڪنهن به ٻئي کي نه پڪاريو) يعني الله کان سواءِ ڇاهي ڪير به هجي، ڪنهن کان به اهڙي مدد نه گهرو، جنهن ۾ اها سگهه نه هجي، دعا به ذرا صل عبادت آهي.

19) (۽ هي ته جڏهن الله جو پانهو اٿي بيٺو) نبي سائين ﷺ جن مراد آهن. (کيس پڪارڻ لاءِ) يعني ان کان دعا گهرڻ ۽ ان جي عبادت ڪرڻ لاءِ، اڳ ۾ بيان ٿيو ته اهو، ”بطن نخله“ جو واقعو آهي. (ت مٿس ڳاهت ڪرڻ تي هئا) يعني جنن جي حالت اها هئي جو رسول الله ﷺ جن جي تلاوت ٻڌڻ لاءِ سندن ايڏي رش ٿي وئي، جو چن اجهو ٿا ڳاهت ڪري مٿس ڪرن.

20) (ڇو ته آءٌ رڳو پنهنجي رب کي پڪاريان ٿو، ۽ ان سان ڪنهن کي به شريڪ نٿو ڪريان).

21) (ڇو ته آءٌ توهان لاءِ نه ڪنهن نقصان جو مالڪ آهيان ۽ نه ڪنهن نفعي جو) يعني توهان کان دين ۽ دنيا جي نه ڪنهن نقصان کي روڪي ٿو سگهان ۽ نه ڪا پلائي پهچائي ٿو سگهان.

22) (ڇو ته بيشڪ مون کي الله کان ڪوبه بچائي نٿو سگهي) (۽ نه وري ان کان سواءِ ڪا پناهه جي جاءِ لهندس) يعني الله تعاليٰ جي مقابلي ۾ ڪا پناهه گاه، حفاظت جي ڪا جاءِ ۽ نجات جي ڪا سبيل نه لهندس.

23) (بس رڳو الله جو پيغام ۽ ان جي رسالت پهچائڻ آهي). يعني منهنجو منصب آهي ته الله پاڪ جو پيغام پهچايان ۽ ان جي شريعت تي عمل ڪريان. تنهن ڪري جنهن ڪم جو پين کي حڪم ڪريان ٿو، منهنجو به فرض آهي ته پاڻ به ان تي عمل ڪريان. جيڪڏهن ائين ڪندس ته نجات ملندي، نه ته هلاڪ ٿي ويندس. (۽ جيڪو الله ۽ سندس رسول جو حڪم نه مڃيندو ته ان لاءِ دوزخ جي باهه آهي، جنهن ۾ هو سدائين پيل هوندا).

24) (تانجو جڏهن اها شيءِ ڏسندا جنهن جو کين وعدو ڪيو پيو وڃي) (ت پوءِ سگهڻي ڄاڻندا ته ڪير هيٺو آهي، مددگار جي لحاظ کان)

يعني ڪنهن جو لشڪر طاقتور آهي، جيڪو کيس مدد ٿو ڏئي ۽ ڪنهن جو لشڪر هيٺو آهي، جيڪو ان جي ڪا مدد نٿو ڪري سگهي؟ (۽ ڪير گهٽ آهي ڳاڻاڻي جي لحاظ کان) اهي ڪافر ۽ مشرڪ تعداد ۾ گهٽ آهن يا ايمان وارا؟

25) (ڇو ته مون کي ڪا به خبر ڪانهي ته جيڪو وعدو اوهان کي ڏجي ٿو، سو ويجهو آهي) (يا منهنجو رب ان جي ڪا به ڊگهي مدت مقرر

وَأَنَا مِمَّا الْمُسْلِمُونَ وَمِمَّا الْقَاسِطُونَ فَمَنْ أَسْلَمَ فَأُولَٰئِكَ تَحَرَّوْا رَشَدًا ۙ وَأَمَّا الْقَاسِطُونَ فَكَانُوا لِجَهَنَّمَ حَطَبًا ۝۱۵
وَأُولُو الْأَسْتَقْمُوا عَلَى الطَّرِيقَةِ لَأَسْقِينَهُمْ مَاءً عَذَقًا ۝۱۶ لِنَفْسِهِمْ فِيهِ وَمَنْ يُعْرِضْ عَنْ ذِكْرِ رَبِّهِ يَسْلُكْهُ عَذَابًا صَعَدًا ۝۱۷ وَأَنَّ الْمَسَاجِدَ لِلَّهِ فَلَا تَدْعُوا مَعَ اللَّهِ أَحَدًا ۝۱۸ وَأَنَّهُ لَمَّا قَامَ عَبْدُ اللَّهِ يَدْعُوهُ كَادُوا يَكُونُونَ عَلَيْهِ لِبَدًا ۝۱۹ قُلْ إِنَّمَا أَدْعُوا رَبِّي وَلَا أُشْرِكُ بِهِ أَحَدًا ۝۲۰ قُلْ إِنِّي لَا أَمْلِكُ لَكُمْ ضَرًّا وَلَا رَشَدًا ۝۲۱ قُلْ إِنِّي لَنْ يُخْرِجَنِي مِنَ اللَّهِ أَحَدٌ وَلَنْ أَجِدَ مِنْ دُونِهِ مُلْتَحَدًا ۝۲۲ إِلَّا بَلَاغًا مِنَ اللَّهِ وَرِسَالَاتِهِ وَمَنْ يَعْصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَإِنَّ لَهُ نَارَ جَهَنَّمَ خَالِدًا فِيهَا أَبَدًا ۝۲۳ حَتَّىٰ إِذَا رَأَوْا مَا يُوعَدُونَ فَيَسْئَلُونَ مَنْ أضعَفَ نَاصِرًا أَوْ قَلَّ عَدَدًا ۝۲۴ قُلْ إِنْ أَدْرَيْتُمْ أَقْرَبُ مَا تُوَعَدُونَ أَمْ يَجْعَلُ لَهُ رَبِّي أَمَدًا ۝۲۵ عَلِيمُ الْغَيْبِ فَلَا يُظْهِرُ عَلَىٰ غَيْبِهِ أَحَدًا ۝۲۶ إِلَّا مَنِ ارْتَضَىٰ مِنْ رَسُولٍ فَإِنَّهُ يَسْلُكُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ رَصَدًا ۝۲۷ لِيَعْلَمَ مَنْ قَدْ أَبْلَغُوا رِسَالَاتِ رَبِّهِمْ وَأَحَاطَ بِمَا لَدَيْهِمْ وَأَحْصَىٰ كُلَّ شَيْءٍ عَدَدًا ۝۲۸

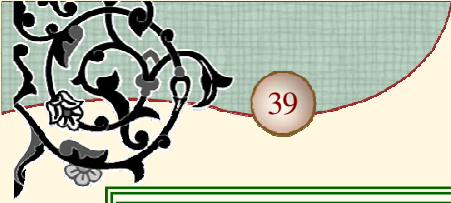
10) (۽ هي ته اسان کي خبر ناهي ته زمين وارن سان ڪو برائيءَ جو ارادو ڪيو ويو آهي) آسمان تي اهڙي حفاظتي اپائن جي ذريعي (يا سندن رب ساڻن هدايت جو ارادو ڪيو آهي) يعني ساڻن پلائي ڪرڻ جو ارادو ڪيو آهي. ابن زيد جو قول آهي ته: ابليس چيو ته: اسان کي خبر ناهي ته انهيءَ ممانعت مان الله تعاليٰ جو مقصد زمين وارن تي ڪو عذاب ڪرڻ آهي، يا ڪنهن رسول کي موڪلڻ مراد آهي.

11) (۽ هي ته اسان مان ڪي صالح آهن) قرآن مجيد جي ٻڌڻ کان پوءِ، جڏهن جن پنهنجي قوم ۾ موٽي ويا ۽ کين دعوت ڏنائون ته حضرت محمد ﷺ تي ايمان آڻيو. انهيءَ وقت اها ڳالهه چيائون ته اسان مان ڪي سڌريل آهن. (۽ اسان مان ڪي ان کان سواءِ آهن) يعني ڪي ڪافر به آهن. (اسان مختلف طريقن تي هياسون) متفرق جماعتون، مختلف ٽوليون ۽ هڪ ٻئي جي ابتڙ خواهشون رکندڙ هياسون. سعيد بن زيد جو قول آهي ته انهن مان ڪي مسلمان هئا، ته ڪي يهودي، ۽ ڪي عيسائي ته ڪي مجوسي هئا.

12) (۽ هي ته اسان سمجهي چڪا آهيون ته اسان زمين ۾ الله کي ڪڏهن به عاجز نه ڪري سگهنداسون) يعني جيڪڏهن الله تعاليٰ اسان تي ڪو حڪم لاڳو ڪرڻ چاهي ته ان کي روڪي نٿا سگهون. (۽ نڪي ان کان ڪو پيچي سگهنداسون).

13) (۽ هي ته اسان جڏهن سنئين رستي جي ڳالهه ٻڌي ته ان تي ايمان آندوسون) (پوءِ جيڪو پنهنجي رب تي ايمان آڻيندو، تنهن کي نه ڪمي ڪوتاهيءَ جو انديشو ٿيندو ۽ نه ڪنهن ظلم ستم جو خطرو ٿيندس) يعني نه نقصان ڏسندو، نه ڪنهن جي دشمني ۽ سرڪشيءَ سان واسطو پوندس.

سُورَةُ الْمَزْمَلِ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
يَأْتِيهَا الْمُرْمِلُ ۝۱ فِرَاقُ اللَّيْلِ إِلَّا قَلِيلًا ۝۲ يَصْفَعُهُ وَأَوْقُصُ مِنْهُ قَلِيلًا ۝۳
أَوْزِدْ عَلَيْهِ وَرَقِلَ الْقُرْءَانَ تَرْتِيلًا ۝۴ إِنَّا سَأَلْنَا عَلَيْكَ قَوْلًا ۝۵
تَقِيلًا ۝۶ إِنَّ نَاشِئَةَ اللَّيْلِ هِيَ أَشَدُّ وَطْأً وَأَقْوَمُ قِيلًا ۝۷ إِنَّ لَكَ فِي
النَّهَارِ سَبْحًا طَوِيلًا ۝۸ وَأَذْكُرُ اسْمَ رَبِّكَ وَتَبْتَئِلُ إِلَيْهِ تَتَبِيلًا ۝۹
رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ فَاتَّخِذْهُ وَكِيلًا ۝۱۰ وَأَصْبِرْ
عَلَى مَا يَأْتِيكَ مِنْ هَجْرِهِمْ هَجْرًا جَمِيلًا ۝۱۱ وَذَرْنِي وَالْمُكَذِّبِينَ
أُولَى النَّعْمَةِ وَمَهْمُوهُمْ قَلِيلًا ۝۱۲ إِنَّ لَدَيْنَا أَنْكَالًا وَحِمِيمًا ۝۱۳
وَطَعَامًا ذَا غُصَّةٍ وَعَذَابًا أَلِيمًا ۝۱۴ يَوْمَ تَرْجُفُ الْأَرْضُ وَالْجِبَالُ
وَكَانَتْ الْجِبَالُ كَيْبًا مَهِيلًا ۝۱۵ إِنَّا أَرْسَلْنَا إِلَيْكَ رَسُولًا شَهِدًا
عَلَيْكَ وَمَا أَرْسَلْنَا إِلَى فِرْعَوْنَ رَسُولًا ۝۱۶ فَصَوَّرْنَا عُذُوتُ الرَّسُولِ
فَأَخَذْنَاهُ أَخَذًا وَبِيلًا ۝۱۷ فَكَيْفَ تَتَفَوَّنُونَ إِنْ كَفَرْتُمْ يَوْمًا يَجْعَلُ
الْوِلْدَانَ شِيبًا ۝۱۸ السَّمَاءُ مُنْفَطِرَةٌ بِهِ ۝۱۹ كَانَ وَعْدُهُ مَفْعُولًا ۝۲۰
إِنْ هَدَيْتَهُ تَذَكَّرَ ۝۲۱ فَمَنْ شَاءَ اتَّخَذْ إِلَىٰ رَبِّهِ سَبِيلًا ۝۲۲

جنهن جي دل کي رب ڪريم جي توفيق ملي ۽ سندس نفس
توحيد سان سينگاريل هجي.
(۶) (بیشڪ رات جو اٿڻ) رات جو پهريون ڀيرو نند ڪري پوءِ
عبادت لاءِ جاڳڻ کي (ناشئه) چئبو آهي. (اهو وڌيڪ ڏکيو آهي)
ڏينهن جي نماز جي پيٽ ۾ رات جو اٿي نماز پڙهڻ، نمازيءَ لاءِ
وڌيڪ ڳرو آهي. ڇاڪاڻ ته رات نند لاءِ هوندي آهي. (۷) قول ۽
قراءت لاءِ وڌيڪ ڪارائتو آهي ڇاڪاڻ ته رات ۾ دل جي حضور
نصيب ٿيندي آهي. قيام به چڱيءَ طرح ممڪن هوندو آهي، جو
فضا ۾ خاموشي هوندي آهي ۽ دنيا ۾ سکون هوندي آهي.
(۷) (بیشڪ ڏينهن ۾ تنهنجي لاءِ گهڻيون مشغوليتون آهن)
يعني ڏينهن ۾ پنهنجين ضرورتن لاءِ اڄ وڃ ۽ اٺ ويهه وڌي
ويندي آهي، تنهن ڪري رات جو اٿي تهجد جي نماز پڙهندو ڪر.
(۸) (تون پنهنجي رب جو نالو ياد ڪندو ره) (۹) ڪٿي رڳو ان
ڏانهن ئي متوجه ٿي پڻ) يعني هر قسم جي مصروفيت ۽
مشغوليت کي ڇڏي، سڀني کان ڪٿي رڳو الله جي عبادت ۽
ڪانس هر ڀلائي جي التماس لاءِ متوجه ٿي.
(۹) اوڀر ۽ اولهه جو رب آهي، ان کان سواءِ ٻيو ڪو به معبود
ڪونهي) (بس! ان کي ئي پنهنجو ڪار ساز بڻاءِ) يعني رڳو ان کي
ئ پنهنجو ڪار ساز ۽ سڀني ڪمن ۾ پنهنجو پرجهلو بڻاءِ.
(۱۰) (جيڪي ڪجهه اهي چون ٿا، تنهن تي صبر ڪر) يعني
سندن تڪليفن، بدشد ڳالهائڻ ۽ ٺٺوليون ڪرڻ تي صبر کان ڪر
وٺ ۽ ان تي بي صبري ۽ جزع فزع نه ڪر. (۱۱) کين ڇڏي ڏي،
سهڻي نموني ڇڏڻ) يعني انهن سان منهن ماري نه ڪر ۽ نه ڪانئن

ڪندو) يعني قيامت اچڻ جي وقت کي رڳو رب تعالیٰ ئي ڄاڻي ٿو ته
ان ۾ باقي ڪيترو وقت ۽ ڪيتري مدت آهي.
(۲۶) (هو غيب ڄاڻندڙ آهي، جيڪو پنهنجو غيب ڪنهن کي به نه
ڄاڻائيندو آهي).
(۲۷) (سواءِ ان رسول جي جنهن کي هو پسند ڪندو آهي) هتي علم
غيب جي باري ۾ پنهنجي پسندیده رسولن جو استثناء فرمايو اٿس ته
انهن مان جنهن لاءِ الله پاڪ گهرندو آهي، تنهن کي وحي جي ذريعي
ڳجهه جو علم عطا ڪندو آهي ته جيئن سندس نبوت جي سچائي لاءِ
معجزو ۽ دليل ٿئي. نجومی، پٿرين ۽ پکين جي ذريعي فال ڪڍندڙ
۽ پوپا وغيره الله جي انهن پسندیده ٻانهن ۾ شامل نه آهن، بلڪ اهي
الله جو ڪفر ڪندڙ، ڪوڙي ڳالهه گهڙي الله تي هٽندڙ ۽ اندازي ۽
اٽڪل کان ڪم وٺندڙ آهن. (ته پوءِ سندس اڳيان ۽ سندس پويان
نگران مقرر ڪندو آهي) يعني الله تعالیٰ رسولن سڳورن جي حفاظت
لاءِ، انهن جي اڳيان ۽ پويان فرشتا مقرر فرمائيندو آهي، جيڪي
شيطانن جي مقابلي ۾ انهن جي حفاظت ڪندا آهن ته متان شيطان
انهن جون ڳجهيون ڳالهيون ٻڌي ۽ چوري ڪري پوين کي وڃي ٻڌائين.
(۲۸) (ته جيئن ڄاڻي ته انهن پنهنجي رب جا بيخام برابر پهچايا)
يعني جيئن انهن کي غيب جو علم عطا ڪري ٿو، تيئن عملي اعتبار
سان مشاهدو به فرمائي ته واقعي انهن پنهنجو فرض نڀايو. (۱۱) جيڪي
انهن وٽ آهي، تنهن جي کيس پوري خبر آهي) يعني جيڪي فرشتا،
شيطانن جي گهٽ ۾ آهن، يا جيڪي فرشتا پيغمبرن سڳورن جي
حفاظت لاءِ مقرر آهن، انهن کي ۽ انهن جي حال احوال کي الله تعالیٰ
چڱيءَ طرح ڄاڻي ٿو. (۱۲) ان هر شيءِ جو ڳاڻا ٿو ڳڻي ڇڏيو آهي.

سورة المزمل

(۱) (اي چادر ويڙهي سمهن وارا!) نبي ﷺ جن کي خطاب آهي.
پهريون ڀيرو جبريل ﷺ وحي آندي ته خوف وچان چادر ويڙهي
سمهي پيا، پوءِ حضرت جبريل امين جو آواز ٻڌائون ۽ ان ڏانهن
نهاريائون ته کين ڏکڻي وٺي وڃي؛ پنهنجي گهر واريءَ وٽ اچي
چيائون ته ”مون کي چادر ويڙهيو.“ ”مون کي ڪمبل پارايو.“ ان
کان پوءِ کين ”اي نبي!“ ”اي رسول!“ چئي خطاب فرمايو ويو ۽
حضرت جبريل ﷺ سان مانوس ٿي ويا.
(۲) (اتي رات ۾ تهجد پڙه، پر ڪجهه گهٽ) يعني ساري رات
جاڳي سبحان کي ساراه، نماز پڙه. مگر ٿوري دير پيلي آرام فرما.
(۳) (اڌ رات يا ان کان ٿورو گهٽ وقت، يا ان کان ڪجهه
وڌيڪ) ڇڻ ته الله پاڪ فرمائي رهيو آهي ته: رات جون ٻه ٽهايون،
يا اڌ رات، يا ٽيون حصو جاڳو. مسند احمد ۽ صحيح مسلم ۾
سعد بن هشام کان روايت آهي ته: ”مون عائشه رضي الله عنها
کي چيو ته مون کي رسول الله ﷺ جن جي تهجد جي نماز جي
باري ۾ ٻڌايو. پاڻ سڳوريءَ فرمايو ته ڇا سورة المزمل نه پڙهندو
آهين؟ عرض ڪيو ته هاڻو! فرمائين ته بیشڪ الله تعالیٰ هن
سورت جي شروع ۾ تهجد جي نماز فرض فرمائي. سال کن نبي
اکرم ﷺ ۽ سندن ساٿي اها نماز پڙهندا رهيا، تانجو سندن پير
سجي پيا. ٻارهن مهينن کان پوءِ الله تعالیٰ ساڳي سورت جو
آخري حصو لاٿو، جنهن ۾ آسانيءَ جو حڪم لٿو. پوءِ تهجد فرض
کان ٿري، نفل ٿيو.“ (۴) (هاڻي ٺاهي قرآن پڙه) يعني قرآن کي
آهستي آهستي، ٺاهي ٺاهي، سوچي سوچي حرف حرف ڪري پڙه.
(ترتيل) معنی: حرفن کي اهڙيءَ طرح چئو ڪري پڙهجي جو انهن
جي ادٿيگي جو حق پورو ٿئي، پر بنا تڪلف ۽ تصنع جي پڙهجي.
(۵) (بیشڪ اسان توتي سگهوي ڳرو فرمان لاهڻ وارا آهيون)
يعني سگهوي تو ڏانهن قرآن جي وحي موڪلينداسون. قرآن
واقعي وڙني فرمان آهي، ان ۾ فرائض، شرعي حدون، حلال ۽
حرام جا حڪم احڪام آهن، جن کي رڳو اهوئي ڪڍي ٿو سگهي،

عملن جي باري ۾ گواهي ڏيندو ته توهان الله جي نافرمانِي ڪئي. **(جيئن فرعون ڏانهن رسول موڪليو هيو سو)** يعني جيئن ان ڏانهن موسيٰ عليه السلام کي نبي ڪري موڪليو سو.

(16) پوءِ فرعون ان پيغمبر جي نافرمانِي ڪئي ۽ کيس ڪوڙو ڪيائين ۽ وٽس جيڪو حق انهيءَ آندو، تنهن تي ايمان نه آندائين. **(پوءِ اسان کيس پڪڙيو سو، سخت پڪڙڻ)** يعني اسان فرعون کي پوڙي، غرق ڪري، سخت عذاب ۾ سو گهڙو ڪيو سو.

(17) پوءِ توهان ڪيئن بچندؤ؟ يعني پاڻ کي الله جي عذاب کان ڪيئن بچائيندؤ؟ **(جيڪڏهن ڪفر ڪندؤ)** يعني جيڪڏهن پنهنجي ڪفر تي قائم رهندؤ **(ان ڏينهن)** **(جيڪو ٻارڙن کي به ٻڙڙو ڪري ڇڏيندو)** پنهنجي هيبتناڪيءَ جي ڪري، يعني عذاب جي سختي ۽ دهشت جو هي حال هوندو جو ننڍڙن ٻارڙن جا وار به اڇا ٿي ويندا.

(18) جنهن ڏينهن آسمان به ڦاٽي پوندو يعني سخت هولناڪي ۽ وڏي دهشت وچان آسمان ڌارون ڌڻي ڦاٽي پوندو ۽ فرشتا هيٺ لهي ايندا. **(الله جو وعدو پورو ٿي رهڻو آهي)** يعني الله جو وعدو لاڙ ما هر حال پورو ٿيندو.

(19) بيشڪ اها يعني مٿين آيتن ۾ جيڪو بيان ٿيو **(نصيحت آهي)** يعني مؤمنن لاءِ نصيحت آهي. **(پوءِ جيڪو گهري ته پنهنجي رب واري وات وٺي)** يعني الله جي فرمانبرداري ڪري، توحيد تي هلي، ۽ سڀ چڱا عمل ڪري انهيءَ طريقي کي اختيار ڪري، جيڪو کيس الله جي راضي ۽ جنت ۾ پهچائي.

(20) بيشڪ تنهنجو رب ڄاڻي ٿو ته تون رات جي ٻن ٽهين کان ڪجهه گهٽ ۽ اڌ رات ۽ ان جي ٽهائي اٿي تهجد پڙهندو آهين) معنيٰ هيءَ آهي ته الله تعاليٰ کي هن ڳالهه جي ڄاڻ آهي ته سندس رسول عليه السلام جا ڳڻي رات جو ڪڏهن ڌري گهٽ به ٽهائون عبادت ڪندو آهي، ته ڪڏهن اڌ رات ۽ ڪڏهن رات جو ٽيون حصو عبادت ۾ مشغول رهندو آهي، جيئن الله تعاليٰ کين هن سورت جي شروع ۾ حڪم فرمايو هيو. **(۽ جيڪي ماڻهو تو سان گڏ آهن، انهن مان هڪ ٽولي به)** يعني سندن اصحابن مان به هڪ ٽولي رات جو ايتري قدر جاڳي، الله جي عبادت ڪندي آهي. **(۽ الله رات ۽ ڏينهن جو اندازو رکي ٿو)** يعني رات ۽ ڏينهن جي مقدار کي حقيقت مطابق ڄاڻي ٿو ۽ کيس خبر آهي ته ڪيتري دير رات جو اٿي توهان سندس عبادت ڪريو ٿا. **(ان ڄاتو ته توهان هرگز ان کي پورو نه ڪري سگهندؤ)** يعني توهان رات ڏينهن جي وقتن جو حقيقت مطابق اندازو نٿا ڪري سگهو. يا معنيٰ هي آهي ته الله کي ڄاڻ آهي ته توهان ۾ ايتري همت نه آهي جو رات جي ننڍي ڇڏي ايتري قدر عبادت ڪري سگهو. **(سو توهان تي مهرباني ڪيائين)** يعني توهان تي پاڇهه سان مٽيو ۽ تهجد جي بابت توهان کي رخصت ڏنائين، جو توهان عاجز ٿي پيا، پوءِ توهان تان اهو ٻار لاهي هلڪو ڪيائين ۽ توهان جي ڏکيائي کي آسانيءَ ۾ مٽائي ڇڏيائين. **(پوءِ جيترو ٿي سگهي قرآن پڙهو)** يعني وقت مقرر کان سواءِ جيتري قدر توهان لاءِ قرآن پڙهڻ سولو ٿئي، اوترو پڙهو. هن آيت امت تان تهجد جي فرضيت کي منسوخ ڪري ڇڏيو. **(ڄاڻي ٿو ته توهان مان ڪي اجهو بيمار ٿيندا)** ۽ اهي تهجد پڙهي نه سگهندا. **(۽ ڪي ٻيا زمين ۾ الله جي فضل جي ڳولا لاءِ سفر ڪندا)** يعني واپار ۽ فائدي لاءِ مسافري تي ويندا ۽ پنهنجون معاشي ضرورتون پوريون ڪرڻ لاءِ رزق جي تلاش ۾ ڊڪ ڊوڙ ڪندا، تنهن ڪري تهجد پڙهي نه سگهندا. **(۽ ٻيا الله جي راه ۾ جهاد ڪندا)** مجاهد مراد آهن، يعني اهي به تهجد پڙهي نه سگهندا. اهو حڪم مديني ۾ جهاد جي فرض ٿيڻ کان اڳ نازل ٿيو. هتي الله تعاليٰ تهجد جي رخصت جا

﴿إِنَّ رَبَّكَ يَعْلَمُ أَنَّكَ تَقُومُ أَدْنَىٰ مِن ثُلُثِي اللَّيْلِ وَنِصْفَهُ، وَثُلُثَهُ، وَطُلُقْتَهُ مِنَ الَّذِينَ مَعَكَ وَاللَّهُ يَقْدِرُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ عَلِمَ أَن لَّنْ نَّحْصُوهُ فَنَابَ عَلَيْهِ مِمَّا فَارَقَهُ وَآ مَا تَسَّرَ مِنَ الْقُرْآنِ عَلِمَ أَن سَيَكُونُ مِنكُمْ مَرْضَىٰ وَآ آخَرُونَ يَضْرِبُونَ فِي الْأَرْضِ يَبْتَغُونَ مِن فَضْلِ اللَّهِ وَآ آخَرُونَ يُقْتُلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَآرَعُوا مَا تَسَّرَ مِنْهُ وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآ آتُوا الزَّكَاةَ وَأَقْرِضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا وَمَا تُقَدِّمُوا لِأَنفُسِكُمْ مِن خَيْرٍ نَّحْدُوهُ عِنْدَ اللَّهِ هُوَ خَيْرًا وَأَعْظَمَ أَجْرًا وَاسْتَغْفِرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا عَفْوَ رَحِيمٌ﴾

سُورَةُ الْمُرْسَلَاتِ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 يَا أَيُّهَا الْمُرْسَلُونَ ﴿١﴾ أَلَمْ تَنصُرُوا اللَّهَ وَرَبَّكُمْ فَكَبِرْتُمْ ﴿٢﴾ وَيَأْتِيَكُمُ الْفِتْرَةُ
 وَالرَّجْزُ فَاهْجُرُوا ﴿٣﴾ وَلَا تَمَنَّوْا لِمَن كَفَرَ ۖ إِنَّ رِيبَ لَكُمْ فِيهِ لَبَشِيرٌ ﴿٤﴾
 فَإِذَا نَفَرُوا فِي النَّاقِرِ ﴿٥﴾ فَذَكَرْ يَوْمَ مَيْدَنِهِمْ عَسِيرٌ ﴿٦﴾ عَلَى الْكَافِرِينَ
 عَسِيرٌ يَسِيرٌ ﴿٧﴾ ذَرْنِي وَمَنْ خَلَقْتُ وَحِيدًا ﴿٨﴾ وَجَعَلْتُ لَهُ مَالًا
 مَمْدُودًا ﴿٩﴾ وَبَنِينَ شُرُودًا ﴿١٠﴾ وَمَهَّدْتُ لَهُ تَمْهِيدًا ﴿١١﴾ ثُمَّ يَطْمَعُ
 أَن يَزِيدَ ﴿١٢﴾ كَلَّا إِنَّهُ كَانَ لِآيَاتِنَا عِينِدًا ﴿١٣﴾ سَأَرْهَقُهُ صُعُودًا ﴿١٤﴾

بدلي وٺڻ جو ڪو فڪر ٿي ڪر. چيو ويو آهي ته جنهن مصيبت وقت گهڻ گهڙو ۽ شڪوه شڪايت نه هجي ته اهو ”الهجر الجميل“ يعني سهڻي نموني ڇڏڻ آهي ۽ اهو حڪم مسلمانن کي جنگ جي اجازت ڏيڻ کان اڳ جو آهي.

(11) ۽ ڇڏي ڏي مون کي ۽ ڪوڙو پائيندڙن کي) يعني مون کي ۽ انهن کي ڇڏي ڏي، سندن باري ۾ ڪو ڌيان ٿي نه ڏي، سندن مقابلي ۾ تنهنجي طرفان آءٌ ٿي ڪافي آهيان. آءٌ انهن کان تنهنجو بدلو پاڻ وٺندس. **(ڌن دولت وارن کي)** يعني دولت مندن، سرنديءَ وارن ۽ دنيا جي لذتن ۾ مشغول رهندڙن کي ڇڏي ڏي. **(۽ کين ٿورڙي مهلت ڏي)** يعني کين موت تائين مهلت ڏي. يا دنيا ۾ مٿن عذاب اچڻ تائين مهلت ڏيڻ مراد آهي.

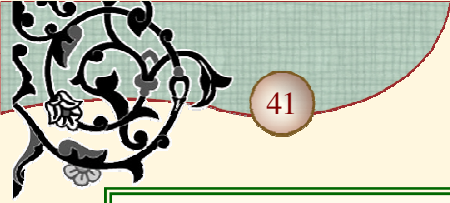
(12) بيشڪ اسان وٽ ڳرا نيل آهن) معنيٰ هٽڪڙيون، زنجير ۽ ڳچيءَ جا ڳٽ آهن. پڻ ٻيا سخت قسم جا عذاب مراد ورتا ويا آهن. **(۽ پڙڪندڙ باهه آهي).**

(13) ۽ ٿڙيءَ ۾ اٽڪندڙ کاڌو آهي) يعني جيڪو کاڌو ٿڙيءَ ۾ اٽڪي پوي، نه هيٺ لهي نه ٻاهر نڪري. **(۽ ڏکوئيندڙ عذاب آهي).**

(14) جنهن ڏينهن ڌرتيءَ ۽ جبل ڏيندا) يعني جيڪا به مخلوق مٿن رهي ٿي، تن سوڌو ڌڙن ۽ لڏڻ لڳندا. ”رجفة“ سخت زلزلي کي چوندا آهن.

(۽ جبل واريءَ جا اڏرندڙ ڍير ٿي اڏرندا) يعني زلزلي جي سختيءَ سبب اڏرندڙ واريءَ وانگر ٿي پوندا.

(15) بيشڪ اسان توهان ڏانهن هڪ گواهي ڏيندڙ رسول موڪليو آهي) يعني اسان جو رسول قيامت جي ڏينهن توهان جي

إِنَّهُ فَكَّرَ وَقَدَّرَ (۱۸) فَقِيلَ كَيْفَ قَدَّرَ (۱۹) ثُمَّ قِيلَ كَيْفَ قَدَّرَ (۲۰) ثُمَّ نَظَرَ (۲۱) ثُمَّ عَبَسَ وَبَسَرَ (۲۲) ثُمَّ أَدْبَرَ وَاسْتَكْبَرَ (۲۳) فَقَالَ إِنْ هَذَا إِلَّا أَيْمَنُ يَأْتِيكَ (۲۴) إِنْ هَذَا إِلَّا قَوْلُ الْبَشَرِ (۲۵) سَأُصَلِّهِ سَعْرًا (۲۶) وَمَا أَدْرَاكَ (۲۷) مَا سَعْرٌ (۲۸) لَأَنْبِيَّ وَلَا نَذْرًا (۲۹) لَوْ أَحْبَبْتُ لَلْبَشَرِ (۳۰) عَلَيْهِ تِسْعَةَ عَشَرَ (۳۱) وَمَا جَعَلْنَا أَحْسَبَ النَّارِ إِلَّا مَلَائِكَةً وَمَا جَعَلْنَا عِدَّتَهُمْ إِلَّا فِتْنَةً لِلَّذِينَ كَفَرُوا لِيَسْتَيْقِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ وَرَدَادَ الَّذِينَ آمَنُوا إِيمَانًا وَلَا يَرْتَابَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ وَالْمُؤْمِنُونَ وَلِيَقُولَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ وَالْكَافِرُونَ مَاذَا أَرَادَ اللَّهُ بِهَذَا مَثَلًا كَذَلِكَ يُضِلُّ اللَّهُ مَن يَشَاءُ وَيَهْدِي مَن يَشَاءُ وَمَا يَعْلَمُ جُودَ رَبِّكَ إِلَّا هُوَ وَمَا هِيَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْبَشَرِ (۳۲) كَلَّا وَالْقَمَرِ (۳۳) وَأَلَيْلٍ إِذْ أَدْبَرَ (۳۴) وَالصُّبْحِ إِذَا أَسْفَرَ (۳۵) إِنَّهَا لَإِحْدَى الْكُكُبِ (۳۶) نَذِيرًا لِلْبَشَرِ (۳۷) لِمَن شَاءَ مِنْكُمْ أَنْ يَتَقَدَّمَ أَوْ يَتَأَخَّرَ (۳۸) كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ رَهينَةٌ إِلَّا آلَ أَحْسَبَ الْيَمِينِ (۳۹) فِي جَنَّةٍ يَسَاءُ لُونِ (۴۰) عَنِ الْمُجْرِمِينَ (۴۱) مَا سَلَكَكُمْ فِي سَقَرٍ (۴۲) قَالُوا لَوْ نَدَعَاكُمْ الْمُصَلِّينَ (۴۳) وَلَوْ نَدَعَاكُمْ نَطْعِمَ الْمِسْكِينَ (۴۴) وَكُنَّا نَحْمُسُّ مَعَ الْخَائِضِينَ (۴۵) وَكُنَّا نَكْذِبُ بِيَوْمِ الدِّينِ (۴۶) حَتَّىٰ آتَانَا الْيَقِينَ (۴۷)

- 9 (تہ اھو ان ڏينھن ڏاڍو ڏکيو ڏينھن ھوندو).
- 10 (کافرن تي سولو نہ ھوندو).
- 11 (چڏ مون جي ۽ ان کي جنھن کي مون اڪيلو پيدا ڪيو آھي) يعني جنھن شخص کي مون سندس ماءُ جي بيت ۾ اڪيلو ڪري پيدا ڪيو آھي، ان وقت نہ وٽس مال ھو، نہ سندس ڪا اولاد ھئي. يا ھي مطلب آھي تہ مون کي ۽ ان کي اڪيلو ڇڏي ڏي. بيشڪ تنھنجي بدلي وٺڻ لاءِ اڪافي آھيان. مفسر حضرات جي قول مطابق وليد بن مغيرة مراد آھي.
- 12 (مون کيس جھجھو مال ڏنر). يعني تمار گھڻو مال عطا ڪيو مانس.
- 13 (آڏو رھندڙ پٽ ڏنامانس) يعني مون کيس اولاد عطا ڪئي، جيڪا ھر وقت مڪي ۾ ساڻس گڏ رھي ٿي، پيءُ جي مالدار ھئڻ ڪري نہ پٽ مسافريءَ تي وڃن ٿا ۽ نہ رزق جي تلاش ۾ مجبور ٿي ان کان جدا ٿين ٿا.
- 14 (چڱيءَ طرح کيس ڪشادگي ڏنر) يعني کيس عيش عشرت جي زندگي، ڊگھي عمر ۽ قريش جي سرداري عطا ڪير.
- 15 (وري ھو لالچ ٿور کي تہ اڃان بہ کيس وڌايان).
- 16 (ھرگز نہ!) يعني اصل نہ وڌائيندو مانس. (بيشڪ اھو اسان جي ايتن جو دشمن آھي) يعني ويري ۽ ھٽيل آھي ۽ اسان پنھنجي رسول ﷺ تي جيڪو ڪلام لاٿو آھي، تنھن جو انڪاري آھي.
- 17 (مان سگھوئي کيس سخت تڪليف ۾ ڦاسائيندس) يعني سگھوئي کيس اھڙي عذاب ۾ سوگھو ڪندس، جنھن کي برداشت ڪرڻ ڪنھن جي وس ۽ وٺ جي ڳالھ نہ آھي.

تي سبب بيان فرمايا آهن، جن جي آڌار تي پوري امت تان اهو فرض معاف ٿيو. (سو اترو پڙهو جيترو ان مان اسان ٿئي، ۽ نماز قائم ڪريو) يعني فرض نماز ادا ڪريو. (۽ زڪوة ڏيو) يعني مالن مان فرض زڪوة ادا ڪريو. پڻ چيو ويو آهي ته پلائيءَ جي سڀني ڪمن ۾ مال خرچ ڪرڻ مراد آهي. (۽ الله کي قرض ڏيو، سهڻو قرض ڏيو) يعني پلائيءَ جي سڀني رستن ۾ پنهنجا مال سهڻي نموني خرچ ڪريو. پنهنجن ٻارن ٻچن تي، مجاهدن تي، ۽ فرضي زڪوة جي مدن ۾ خرچ ڪريو. (۽ جيڪا به پلائي توهان پنهنجي لاءِ اڳتي موڪليندو) يعني هر پلائي، ڪهڙي به هجي، ان جو مٿي ذڪر ٿيو هجي يا نه ٿيو هجي. (الله وٽ ان جو وڌيڪ پلو ۽ گهڻو وڏو اجر لهندو) يعني موت جي وقت خيرات ڪرڻ لاءِ جو ڪجهه توهان سنڀاري رکندا، يا پنهنجي وارثن کي وصيت ڪريو ته موت کان پوءِ توهان جي طرفان خرچ ڪن. سو سڀ ڪجهه توهان کي اتي جھجھو ٿي ملندو. (۽ الله کان معافي گهرو، بيشڪ الله ڏاڍو بخششوار، مهربان آهي).

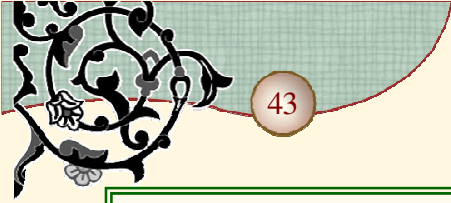
سورة المدثر

مفسرين حضرات جي قول مطابق رسول الله ﷺ جن وٽ وحىءَ جي شروعات ٿي ته جبريل امين کي آسمان ۽ زمين جي وچ ۾ تخت تي چمڪندڙ موتيءَ وانگر وينل ڏٺائون. پاڻ گھيرائي ويا ۽ بيهوش ٿي ڪري پيا. هوش ۾ آيا ته ام المؤمنين خديجه رضی اللہ عنہا وٽ آيا ۽ پاڻي طلب فرمائي پنهنجي مٿان هاريئون ۽ فرمايائون ته: مون کي چادر ويڙهيو، چادر ويڙهيو. پوءِ کين ڪمبل ويڙهيو ويو.

- 1 (اي ڪمبل ويڙهو وارا!) يعني اي اها ذات! جيڪا پنهنجي ڪپڙن ۾ ويڙهجي سيڙهجي وئي آهي، يعني پاڻ کي ڍڪي ڇڏيو ائين.
- 2 (ات، پوءِ ڊيچار) يعني اٿو ۽ جيڪڏهن مڪي وارا اسلام نہ آئين ته کين الله جي عذاب کان ڊيچاريو.
- 3 (۽ پنهنجي رب جي وڏائي بيان ڪر) يعني پنهنجي مالڪ، پنهنجي خالق ۽ پنهنجي مولیٰ جي وڏائي بيان ڪر. وڏائي، ڪبرياڻيءَ ۽ عظمت الله جي صفت آهي، يعني الله هن ڳالھ کان تمار وڏو آهي ته ان جو ڪو شريڪ ۽ ڀائيوار هجي.
- 4 (۽ پنهنجن ڪپڙن کي پاڪ رک!) الله تعاليٰ پنهنجي پياري پيغمبر ﷺ کي ڪپڙن جي پاڪ رکڻ جو حڪم فرمائي رهيو آهي ته انهن کي ناپاڪيءَ کان بچاءُ. فتنه چوي ٿو ته مطلب هي آهي ته پاڻ کي گناهن کان پاڪ صاف رک.
- 5 (۽ پليتيءَ کان پري رھ) يعني بتن کان پري رھ ۽ انهن جي عبادت نہ ڪر، ڇاڪاڻ ته انهن جي عبادت عذاب جو سبب ۽ خدا تعاليٰ جي ڦھر جو موجب آهي.
- 6 (۽ وڌيڪ وٺڻ لاءِ احسان نہ ڪر) يعني نبوت جو بار کڻڻ سبب پنهنجي رب تي احسان نہ ڄاڻاءِ، جيئن انهيءَ شخص جو حال ھوندو آھي، جيڪو پٽي جي ذميواري کڻي، پوءِ ان تي احسان ڄاڻائيندو آھي. يا ھي مراد آھي تہ: جڏھن ڪنھن کي عطيو يا بخشش ڏيو تہ رب تعاليٰ جي راضي لاءِ ائين ڪريو ۽ ماڻھن تي احسان نہ ڄاڻايو.
- 7 (۽ پنهنجي رب خاطر صبر ڪر) يعني توهان کي هڪ عظيم ذميواري سونپي وڃي ٿي. سگھوئي عرب ۽ عجم وارا توهان سان جنگ جوڙيندا، تنهن ڪري الله تعاليٰ جي رضامندي لاءِ صبر کان ڪرو.
- 8 (پوءِ جڏهن صور ۾ ڦوڪيو ويندو) هتي پهرئين صور ڦوڪڻ مراد آهي. جڻ ته فرمايو وڃي ٿو ته سندن تڪليفن تي صبر ڪر، ڇاڪاڻ ته اڳيان هڪ هاڻيڪار ڏينهن اچڻ وارو آهي، جنهن ۾ پنهنجي معاملي جي پڇاڙي ڏسندا.

- 18) (بيشڪ انهيءَ سوچيو ۽ رت ڪيائين) نبي ﷺ جن جي باري ۾ غور ۽ فڪر ڪيائين ۽ دل ئي دل ۾ متن تنقيد ڪرڻ ۽ (قرآن مجيد جي باري ۾) هٿ ٽوڪي ڳالهه چوڻ جي تياري ڪيائين، جنهن تي الله تعاليٰ سندس مذمت ڪئي.
- 19) (پوءِ مار پويس) يعني لعنت پويس ۽ عذاب ٿئيس.
- 20) (ڪهڙي نرت ڪئي اٿس).
- 21) (وري مار پويس، ڪهڙي نرت ڪئي اٿس).
- 22) (پوءِ نظر ڪيائين) يعني غور سان سوچڻ لڳو ته ڪهڙي شيءِ آهي، جنهن سان قرآن جي مخالفت ۽ مقابلو ڪجي ۽ ان ۾ طعن زني ڪري سگهجي؟
- 23) (پوءِ گهنڊ وڌائين) يعني جڏهن قرآن تي اعتراض ڪرڻ جو ڪي ڪا شيءِ نه لڌائين ته پنهنجي منهن ۾ گهنڊ وڌائين. (۽ پوٽ پيلو ڪيائين) يعني سندس منهن مٽجي ڪارو بچڙو ٿي پيو.
- 24) (وري پنيرو ٿيو ۽ وڌائي ڪيائين).
- 25) (پوءِ چوڻ لڳو ته هيءُ ته رڳو هڪ جادو آهي جيڪو اڳين کان هلندو پيو اچي). يعني چوڻ لڳو ته هيءُ قرآن ته جادو ئي آهي جنهن کي محمد ﷺ پڻ کان نقل ڪري بيان ڪري رهيو آهي.
- 26) (هيءُ ته رڳو انساني ڪلام آهي) يعني هيءُ خدائي ڪلام نه آهي، پر انساني ڪلام آهي.
- 27) (اجهو توان کي جهنم واصل ڪريان) يعني سگهوئي کيس دوزخ واري باهر ۾ داخل ڪندس.
- 28) (توڪي ڪهڙي خبر ته جهنم ڇا آهي)؟
- 29) (نه ڪجهه رهائي ٿي ۽ نه ڪنهن کي ڇڏي ٿي).
- 30) (مانهن جو مهڪارو ڪندڙ آهي) قيامت جي ڏينهن دوزخ انسانن جي سامهون ايندي ۽ ان کي اکين سان ڏسندا. پڻ چيو ويو آهي ته يعني دوزخ سندن پوئين کي پيلو ڪندي ۽ انهن جو مهڪارو ڪري ڇڏيندي.
- 31) (ان تي اٿويهه چڻا آهن) دوزخ تي اٿويهه فرشتا (داروغا) مقرر ٿيل آهن. هي به چيو ويو آهي ته فرشتن جا اٿويهه قسم مٿس مقرر ٿيل آهن.
- 32) (جڏهن الله تعاليٰ جو مٿيون فرمان مبارڪ (ته دوزخ تي اٿويهه فرشتا آهن) نازل ٿيو، ته ابوجهل چيو ته: ڇا محمد جي مددگارن جو تعداد رڳو اٿويهه آهي؟ اڙي! ڇا پوءِ توهان هن ڳالهه کان به عاجز آهيو ته توهان مان سوڙڻا انهن مان هڪ هڪ فرشتي کي پڪڙي پوءِ دوزخ مان ٻاهر نڪري اچن؟ جنهن تي هيءَ آيت نازل ٿي: (۽ اسان دوزخ تي رڳو فرشتن کي ئي مقرر ڪيو آهي) يعني ڪنهن جي اندر سندن مقابلي جي سگهه ۽ طاقت آهي؟ ۽ ڪير تو مٿن غالب ٿي سگهي؟ اهي الله جي مخلوق مان سڀ کان وڌيڪ سندس حقوق جي رکوالي ڪرڻ وارا، ۽ ان خاطر ڌمڃڻ وارا، سڀ کان وڌيڪ خوفناڪ ۽ سڀ کان وڌيڪ سگهارا، جبار آهن. (۽ اسان سندن ڳاڻاڻي کي رڳو ڪافرن لاءِ آزمائش بڻايو آهي) يعني مٿيون تعداد اسان رڳو ڪافرن کي گمراهي ۽ مونجهاري ۾ وجهڻ جو ذريعو بڻايو آهي، ته جيئن کين جيڪي ڪجهه چوڻو آهي، سو چون، ۽ پوءِ سندن عذاب ۾ اضافو ٿئي ۽ الله جو غضب مٿن وڌي. (ته جيئن اهل ڪتاب يقين ڪن) يهودي ۽ عيسائي اهل علم مراد آهن، جيڪي قرآن ۾ بيان ڪيل دوزخ جي داروغن جي تعداد کي سچو ڄاڻن ٿا، ڇاڪاڻ ته سندن ڪتاب ۾ به ساڳي ڳالهه آهي. (۽ جن ايمان آندو، سي ايمان ۾ وڌن) جڏهن کين اهل ڪتاب جي موافقت معلوم ٿيندي ته سندن ايمان وڌي وڌندو. ﴿وَلَا يَزَابُ الْاَلَيْنَ اَنْوَا الْاَلَيْنَ وَالْمُؤْمِنُ﴾ (۽ اهل ڪتاب ۽ مؤمن شڪ ۾ نه پون) (۽ جيئن اهي ماڻهو چون جن جي دلين ۾ بيماري آهي) يعني منافق (۽ ڪافر به) مڪي وارا ڪافر هجن.
- 33) (ته هن مثال ڏيڻ مان الله جو ڪهڙو مطلب آهي؟) يعني مٿين عجيب غريب تعداد بيان ڪرڻ ۽ اهڙي مثال ڏيڻ مان آخر سندس ڪهڙو مقصد آهي؟ (ان ريت الله جنهن کي چاهي گمراهه ٿو ڪري ۽ جنهن کي چاهي سڌي رستي ٿو لڳائي).
- 34) (۽ تنهنجي رب جي لشڪرن کي ان کان سواءِ ٻيو ڪو به نٿو ڄاڻي) يعني جيتوڻيڪ دوزخ جي داروغن جو تعداد اٿويهه آهي، پر سندن مددگار فرشتا بيحد و حساب آهن، جن جو تعداد الله سبحانه و تعاليٰ ئي ڄاڻي ٿو. (۽ اهي ڳالهيون رڳو انسانن لاءِ نصيحت آهن) يعني دوزخ ۽ ان جي داروغن جو بيان ڪيل تعداد دراصل جهان وارن لاءِ هڪ نصيحت ۽ يادگيري آهي، جيئن کين الله تعاليٰ جي قدرت جو ڪمال معلوم ٿئي ۽ اهي يقين ڄاڻن ته کيس ساڻين ۽ مددگارن جي ضرورت نه آهي.
- 35) (هرگز نه! قسم آهي ڇنڊ جو) يعني اءٌ بيان ڪيل انهيءَ حقيقت جي سچائي تي ڇنڊ ۽ انهن شين جو قسم کڻان ٿو، جيڪي هيٺ بيان ڪجن ٿيون.
- 36) (۽ قسم آهي رات جو، جڏهن پنيرو ٿئي) يعني جڏهن اها ختم ٿيڻ واري هوندي آهي.
- 37) (۽ قسم آهي صبح جو، جڏهن روشن ٿيندي آهي) يعني جڏهن روشن ۽ چٽي ٿيندي آهي.
- 38) (بيشڪ اها وڏين مصيبتن مان هڪ آهي) يعني دوزخ بدترين مصيبتن مان هڪ ڏکون مصيبت آهي. ۽ چيو ويو آهي ته يعني ڪافرن ۽ مشرڪن جو حضرت محمد ﷺ کي ڪوڙو ڪرڻ هڪ زبردست مصيبت جي ڳالهه آهي.
- 39) (انسانن لاءِ ڊيڄاءُ آهي).
- 40) (جيڪو توهان مان اڳتي وڌڻ گهري) يعني ايمان آڻي. (يا پنهنجي ٿيڻ گهري) يعني ڪفر ڪري.
- 41) (هر شخص پنهنجن عملن جي ڪري گروي ٿيل آهي) يعني هر شخص پنهنجي عمل سبب گرفتار ۽ گروي رکيل آهي. ان کي ان جو عمل نجات ڏياريندو يا هلاڪ ڪرائيندو.
- 42) (سواءِ ساڄي پاسي وارن جي) مؤمن مراد آهن، ڇاڪاڻ ته اهي پنهنجن گناهن سبب گروي نه، بلڪ سندن نيڪ عملن جي ڪري آزاد ٿيل هوندا.
- 43) (جيڪي باغن ۾ هوندا، پيچا ڪندا).
- 44) (دوهارين کان).
- 45) (توهان کي ڪهڙي شيءِ دوزخ ۾ وڌو؟) جنتي دوزخين کان پڇندا ته ڪهڙي سبب جي ڪري جهنم ۾ پيا آهيو؟
- 46) (چوندا ته: اسين نماز پڙهڻ وارن مان نه هئاسون).
- 47) (۽ نه وري مسڪينن کي کاڌو کارائيندا هئاسون).
- 48) (۽ اسان بڪواسن سان گڏجي بڪواس ڪندا هئاسون) يعني باطل پرستن سان گڏ باطل ۾ لهه وڃڻ ڪندا هئاسون. جڏهن ڪو گمراهه ٿيندو هو ته اسان به گڏجي سندس گمراهي ۽ ۾ شريڪ ٿيندا هئاسون.
- 49) (۽ بدلي واري ڏينهن کي ڪوڙو پائيندا هئاسين).
- 50) (تانجو اسان وٽ يقين آيو) يعني موت آيو.
- 51) (پوءِ کين شفاعت ڪندڙن جي شفاعت ڦاڻڻو نه ڏيندي).
- 52) (پوءِ کين ڇا ٿيو آهي، جو نصيحت کان منهن ٿا موڙين؟) يعني ڇا ٿيو اٿن، ڪهڙي سبب جي ڪري قرآن کان منهن موڙين ٿا، جنهن ۾ عظيم نصيحتون ۽ زبردست هدايت جو سامان موجود آهي.
- 53) (جن ته اهي تهڻڊڙ گڏهه آهن) يعني جن ته اهي وڏو تاهه کائيندڙ گڏهه وانگر آهن.
- 54) (بيزي باز شڪاريءَ کان پڇا آهن) يعني جيئن شڪاري جانور کي تير هڻندو آهي ته تاهه کائي وٺي پڇندو آهي، چيو ويو آهي ته عربي ٻوليءَ ۾ (قسورة) شينهن کي چئبو آهي، يعني

سندن مثال جهنگلي گڏھ وانگر آهي. جيڪو چيري ڦاڙي کائيندڙ شينهن کي ڏسي پڇندو آهي.

32) (بلڪ انهن مان هر شخص گهري ٿو ته کيس کليل ڪتاب ڏنا وڃن) مفسر چون ٿا ته قريش جي ڪافرن حضرت محمد ﷺ جن کي چيو ته اسان مان هر هڪ شخص جي مٿان الله جي طرفان نازل ٿيل کليل ڪتاب موجود هئڻ گهرجي، جنهن ۾ لکيل هجي ته توهان الله جا رسول آهيو.

33) (ئين نه آهي! بلڪ انهن کي آڳوٽر جو ڪو پوڙي ناهي).

34) (اصل ڳالهه هي آهي ته اهو ته هڪ نصيحت آهي).

35) (سو جنهن کي وٺي ته ان مان سبق پرائي).

36) (الله جي گهر کان سواءِ اهي نصيحت وٺي نه سگهندا) يعني ڪيئن هدايت وٺندا، مگر هي ته الله تعاليٰ کين هدايت ڏيڻ گهري. (اهو ئي ڊچڻ جي لائق آهي) يعني الله ئي هن لائق آهي ته پرهيزگار ۽ متقي ماڻهو ان جو خوف ڪري، نافرمان ٿيڻ ۽ سندس فرمانبرداري ۽ وارو عمل ڪن. (اهو ئي بخشش وارو آهي) يعني اهو ئي هن لائق آهي ته مؤمنن جي ڪمزورين، ڪوتاهين ۽ گناهن کي بخشِي.

سورة القيامة

1) (آءُ قيامت جي ڏينهن جو قسم ٿو ڪيان) هتي ”لا“ واڌو آهي ۽ معنيٰ هي آهي ته: آءُ قيامت جي ڏينهن جو قسم ڪيان ٿو. رب تعاليٰ جي طرفان قيامت جي قائم ٿيڻ بابت قسم ڪڻ مان، انهيءَ ڏينهن جي اهميت ۽ هولناڪيءَ کي بيان ڪرڻ مقصد آهي ۽ اها ڳالهه الله کي ئي سونهي ٿي ته هو پنهنجي مخلوق مان جنهن جو چاهي، قسم کڻي.

2) (ملامت ڪندڙ نفس جو قسم ٿو ڪيان) مؤمن جو نفس مراد آهي. ٿيل خطائن تي ملامت ڪندو آهي، ۽ پشيمان ٿيندو آهي. برائي ڪندو آهي ته به پنهنجو پاڻ کي ملامت ڪندو آهي ته تون هي ڪم ڇو ڪيو؟ ۽ پلائيءَ جي ڪمن ۾ ڪوتاهيءَ تي به کيس ملامت ڪندو رهندو آهي ته تون وڏ ڀروڙ ڇڱا ڪم ڇو نه ڪيا؟ امام مقاتل چوي ٿو ته: ڪافر جو نفس مراد آهي. آخرت ۾ سندس نفس کيس الله جي باري ۾ ڪيل ڪوتاهيءَ تي حسرت ۽ لعنت ملامت ڪندو.

يا وري پنهي ڳالهين جو قسم ڪنيو پيو وڃي ته الله تعاليٰ سگهوئي سندن هڏين کي گڏ ڪندو. پوءِ هر انسان کي جيئرو ڪندو ته جيئن ان کان حساب ڪتاب وٺي ۽ کيس سزا ۽ جزا ڏئي.

3) (يلا انسان پائتي ٿو ته اسان سندس هڏين کي ڪڍڻ به ميڙي گڏ نه ڪنداسون؟) يعني هڏيون جيڪڏهن ڀري ۽ ڳري مٽيءَ ۾ رلي ملي وينديون ته ڇا پوءِ اسان انهن کي نئين سر پيدا نه ڪنداسون؟ اهڙو گمان بلڪل باطل آهي.

4) (هاڻو! اسان وس وارا آهيون) يعني هاڻو! اسان بالڪل انهن کي ميڙي گڏ ڪنداسون، وس وارا آهيون ته (سندس ڏوڏين کي گڏي برابر ڪري ڇڏيون) يعني اسان چاهيون ته سندس آڱرين کي گڏي هڪ ٻئي سان ملائي، ان جي پيپر وانگر ٿاف ۽ برابر ڪري ڇڏيون، پر اسان ته مٿس مهرباني ڪئي جو سندس آڱرين کي ننڍڙو، نرم، نازڪ بڻايوسون، جنهن ۾ جوڙ به آهن ته ننهن به آهن. سنهڙيون رڳون به آهن ته نرم هڏيون به آهن. چيو ويو آهي ته اها الله جي طرفان هڪ قسم جي تشبيهه آهي ته هر ماڻهوءَ جي آڱرين جا ڌاريدار نشان، بناوت جي لحاظ سان هڪ ٻئي کان مختلف آهن، ۽ جيڪڏهن گهري ها ته انهن کي هڪجهڙو ڪري ڇڏي ها.

5) (بلڪ انسان چاهي ٿو ته اڳتي به بچڙا ڪر ڪندو رهي) يعني انسان گهري ٿو ته ايندڙ زماني ۾ به برائيون ڪندو رهي، گناه ڪندو رهي ۽ توبه ۾ تاخير ڪري. عمر پڻ گناه ڪندو رهي، پر موت کي ياد ئي نه ڪري.

فَمَا نَنْفَعُهُمْ شَفَعَةُ الشَّفِيعِينَ ﴿٤٨﴾ فَمَا لَهُمْ عَنِ التَّذْكَرَةِ مُعْرِضِينَ ﴿٤٩﴾ كَانَهُمْ حُمْرٌ مُّسْتَنْفِرَةٌ ﴿٥٠﴾ فَرَّتْ مِنْ قَسْوَرَةٍ ﴿٥١﴾ بَلْ يُرِيدُ كُلُّ امْرِئٍ مِنْهُمْ أَنْ يُؤْتَى صُحُفًا مُّنشَرَةً ﴿٥٢﴾ كَلَّا بَلْ لَا يَخَافُونَ الْآخِرَةَ ﴿٥٣﴾ كَلَّا إِنَّهُ تَذَكَّرٌ ﴿٥٤﴾ فَمَنْ شَاءَ ذَكَرْهُ ﴿٥٥﴾ وَمَا يَذْكُرُونَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ هُوَ أَهْلُ الْقُوَى وَأَهْلُ الْغَفِرَةِ ﴿٥٦﴾

سُورَةُ الْقِيَامَةِ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
لَا أَقِيمُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ ﴿١﴾ وَلَا أَقِيمُ بِالنَّفْسِ الْوَالِمَةِ ﴿٢﴾ أَيْحَسَبُ الْإِنْسَانُ أَنْ يَجْمَعَ عَظْمَهُ ﴿٣﴾ بَلْ قَدَرِينٌ عَلَىٰ أَنْ تُسَوَّىٰ بَنَانُهُ ﴿٤﴾ بَلْ يُرِيدُ الْإِنْسَانُ لِيَفْجُرَ أَمَامَهُ ﴿٥﴾ يَسْتَأْذِنُ بَلَدًا مُّغْلَبًا ﴿٦﴾ فَإِذَا بَرَأَ أَبْصَرُ ﴿٧﴾ وَخَسَفَ الْقَمَرُ ﴿٨﴾ وَجُمِعَ الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ ﴿٩﴾ يَقُولُ الْإِنْسَانُ يَوْمَئِذٍ أَيْنَ الْمَفْرُجُ ﴿١٠﴾ كَلَّا لَا وَزَرَ ﴿١١﴾ إِلَىٰ رَبِّكَ يَوْمَئِذٍ الْمُسْتَقَرُّ ﴿١٢﴾ بَنِيُوا الْإِنْسَانَ يَوْمَئِذٍ يَمَازِجَ بَدَايِعٍ وَأَخْرَجَ ﴿١٣﴾ بَلِ الْإِنْسَانُ عَلَىٰ نَفْسِهِ بَصِيرَةٌ ﴿١٤﴾ وَلَوْ أَلْقَىٰ مَعَاذِرَهُ ﴿١٥﴾ لَأَخْرَجَهُ بِهَٰذَا لِسَانِكَ لِنَتَجَلَ بِهٖ ﴿١٦﴾ إِنْ عَلَيْنَا جُمُوعُهُمْ ﴿١٧﴾ فَإِذَا فرأه فأتبع فرأه ﴿١٨﴾ ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا بَيِّنَاتَهُ ﴿١٩﴾

6) (پڇي ٿو ته قيامت جو ڏينهن ڪڏهن ايندو؟) يعني ان کي ڏور ۽ اڻ ٿيڻو سمجهندي، يا نٿوليون ڪندي اهڙو سوال ڪري رهيو آهي.

7) (پوءِ جڏهن اکيون ڏرا ڏئي وينديون) يعني جڏهن موت يا قيامت جي سختي ۽ سور ڏسندو، تڏهن خوفزدہ، حيران ۽ پريشان ٿيندو، اکيون ڦوٽارجي، دوڏا ٿرڙا ٿجي ويندس.

8) (چنڊ بي نور ٿي ويندو) ان جي سڄي روشني مڪمل طرح ختم ٿي ويندي، دنيا ۾ چنڊ گرهن ٿيندي آهي ته ان جي ختم ٿيڻ کان پوءِ ان جي روشني موٽي ايندي آهي، پر قيامت جي ڏينهن ائين نه ٿيندو.

9) (سج ۽ چنڊ کي گڏ ڪيو ويندو) يعني سج ۽ چنڊ پنهي جي روشني ختم ٿي ويندي، ۽ ٻئي گڏجي ويندا، پوءِ نه رات ايندي ۽ نه ڏينهن ٿيندو.

10) (ان ڏينهن انسان چوندو ته اهي ڪا پڇڻ جي واه؟) يعني الله تعاليٰ ۽ سندس حساب ڪتاب ۽ عذاب کان پڇڻ جي ڪا واه آهي؟

11) (هرگز نه! ڪا واه ڪانهي) يعني اڄ نه ڪو جبل آهي، نه ڪو قلعو ۽ ڪوٽ آهي ۽ نه ڪا پناهه گاهه آهي، جنهن جي اوت ۾ توهان پاڻ کي الله کان بچائي سگهو.

12) (تنهنجي رب وٽ ئي ان ڏينهن تڪاءُ جو هنڌ آهي) يعني اهو ڏينهن تنهنجي پاڪ پالڻهار وٽ پيش پوڻ، ۽ ان جي آڏو وڃي بيٺو جو آهي.

13) (ان ڏينهن انسان کي ٻڌائبو جو ڪجهه اڳي موڪليائين ۽ پوئتي لاءِ ڇڏيائين).

14) (بلڪ انسان پنهنجو پاڻ کي خوب ڄاڻي ٿو) يعني اڄ هو

19) **پوءِ بيشڪ ان جو بيان به اسان تي آهي** يعني ان جي حلال ۽ حرام حڪمن ۽ مشڪل مسئلن جو تفسير ۽ وضاحت ڪرڻ اسان جي ذميواري آهي. ان کان پوءِ جڏهن جبرئيل امين ايندو هو ته پاڻ سڳورا خاموش رهندا هئا. وري جڏهن وحي پورو ٿيندو هو ته قرآن سندن زبان مبارڪ تي جاري ٿي ويندو هو، جيئن الله تعاليٰ ساڻن وعدو فرمايو.

20) **هرگز نه! بلڪ توھان دنيا کي پسند ٿا ڪريو.**
 21) **۽ آخرت کي ڇڏي ٿا ڏيو.**
 22) **ان ڏينھن کي منھن بهڪندڙ ھوندا** يعني قدرتي نعمتن سبب تروتازا، سھڻا ۽ سڀاڃھڙا ھوندا.
 23) **پنھنجي رب ڏانھن نھاريندڙ ھوندا** يعني پنھنجي رب کي ڏسندا، صحيح ۽ متواتر حديثن ۾ آھي ته صالح ماڻھو قيامت جي ڏينھن پنھنجي رب کي چوڏھين جي چنڊ وانگر ڏسندا.

24) **۽ ڪي منھن ان ڏينھن پيلا ھوندا** يعني ڪارا، لوسائيل، پيلا، پھڙا، آداس ۽ غمگين ھوندا.
 25) **پاڻيندا ته ساڻن چيلھ توڙ معاملو ڪيو ويندو** (فاقره) يعني وڏي مصيبت، اھڙي جو چيلھ توڙي، ڪنڊي جا مٿڪا پيچي ڇڏي. يعني پڪ سمجھندا ته مٿن اھڙي مصيبت اچڻ واري آھي جيڪا چيلھ پيچي، ڪمر توڙي ڇڏيندين.

26) **خبردار! جڏھن ساھ لڪي ٿي پھچندو** يعني جڏھن ساھ يا روح نٿو گھٽ ۾ پھچندو. (ترقوة) نٿو گھٽ واري ھڏي کي چئبو آھي. “نٿو گھٽ ۾ ساھ پھچڻ” موت جي ويجهي ھجڻ جي نشاني آھي.
 27) **۽ چيو ويندو ته آھي ڪو قبڙو رکندڙ؟** يعني فوتيءَ ۽ موتي وٽ موجود ماڻھو ھڪ ٻئي کي چوندا، ته ڪو تون قبڙو رکندڙ ۽ ڪو طيب گوليو، ته ڪا شفا ٿئيس. پر الله جي حڪم کان ڪو به کيس بچائي نه سگھندو.

28) **۽ پڪ ٿيندس ته اھو جدائيءَ جو وقت آھي** يعني ساھ جي نٿو گھٽ ۽ لڪيءَ تي پھچڻ مهل فوتيءَ کي يقين ٿي ويندو آھي ته ھي ھن جھان کان لاڏاڻي، ٻارن پڇن ۽ پنھنجي مال متاع کان جدائيءَ جو وقت آھي.

29) **۽ پني، پنيءَ سان وڇڙي پوندي** يعني سڪرات مهل پني پنيءَ سان وڇڙي ويندي آھي، تنگن مان ساھ ڇڏائي ويندو آھي، پنيون سڪي وينديون آھن. پنھنجي بار کٽڻ جو ڳيون نه رھنديون آھن، حالانڪ اڳ انھن جي ذريعي پيو گھمندو ڦرندو، چڪر ڏيندو ھو. ان وقت ماڻھو ان جي جسر کي پورڻ جي ڪوشش ۾ ۽ فرشتا ان جي روح کي ڪيڏن جي ڪوشش ۾ ھوندا آھن.
 30) **ان ڏينھن تنھنجي رب ڏانھن ھلڻو آھي** يعني روحن کي جسمن مان ڪيڏن کان پوءِ، تنھنجي خلق جي خدمت ۾ پيش ڪيو ويندو.

31) **پوءِ نه تصديق ڪيائين ۽ نه نماز پڙھيائين** يعني نه الله جي رسول ﷺ جي تصديق ڪيائين، نه قرآن کي مڃيائين، ۽ نه وري پنھنجي رب جي عبادت ڪيائين، سو نه پنھنجي دل سان ايمان آندائين ۽ نه پنھنجي بدن سان چڱا ڪم ڪيائين.

32) **۽ پر ڪوڙو ڪيائين ۽ منھن ڦيرايائين** يعني الله جي رسول ۽ سندس آندل پيغام کي ڪوڙو ڪيائين ۽ اطاعت ۽ ايمان کان منھن موڙيائين.
 33) **وري اڪڙجي پنھنجي گھر وارن ڏانھن ھليو** يعني ٿانءِ ٿو ڪري ۽ وڏائي مان اڪڙجي ٿو ھلي، يا حق جي دعوت کان ڳرو ٿو ٿئي ۽ ٻوجھ ٿو پائينين.

34) **۽ ويل ھجي تولا، پوءِ ويل ھجي. وري به ويل ھجي**
 35) **تولا، پوءِ ويل ھجي** يعني تنھنجي لاءِ ويل جي مٿان ويل ھجي. ان جو اصل ھي آھي ته جيڪا شيءِ توکي نه وئي، اھا ئي توکي الله سائين پيچي ڇڏي، بار بار اھا توکي چيڙندي رھي.
 36) **ڇا انسان پاڻي ٿو ته کيس واندو ڇڏي ڏيو** يعني ان کي

كَلَّا لَإِذْ يُبْعَثُونَ الْجَايِلَةُ ۚ وَتَذَرُونَ الْآخِرَةَ ۚ وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَّاصِرَةٌ ۚ
 إِلَىٰ رَبِّهَا نَاظِرَةٌ ۚ وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ بَاسِرَةٌ ۚ تَتَّخِذُ الْوَقْفَةَ ۚ وَاللَّفْظَ
 كَلَّا إِذْ بَلَغَتِ التَّرَافِيَ ۚ وَقِيلَ لَهَا فَاقرِءِ ۚ وَاللَّفْظَ
 الْأَسَاقِ بِالسَّاقِ ۚ إِلَىٰ رَبِّكَ يَوْمَئِذٍ الْمَسَاقُ ۚ فَلَا صَدَقَ وَلَا صَلَّىٰ
 ۚ وَلَٰكِنْ كَذَّبَ وَتَوَلَّىٰ ۚ ثُمَّ ذَهَبَ إِلَىٰ أَهْلِهِ يَتَمَطَّىٰ ۚ أُولَٰئِكَ
 فَأُولَٰئِكَ ۚ ثُمَّ أُولَٰئِكَ فَأُولَٰئِكَ ۚ يَحْسَبُ الْإِنسَانُ أَن يُترَكُ سُدًى ۚ
 أَلَمْ يَكُنْ نُطْقَةً مِّن مَّن مِّنِّي يَعْزِي ۚ ثُمَّ كَانَ عَاقِبَةُ فَخْلَقٍ فَنَسْوَىٰ ۚ فَعَلَّ مِنْهُ
 الرُّوحِ الْبَاطِنِ وَالذِّكْرُ وَالْأُنثَىٰ ۚ أَلَيْسَ ذَلِكَ بِقَدِرٍ عَلَيَّ أَن يُحْيِيَ الْمَوْتَىٰ ۚ

سُورَةُ الْاِنْسَانِ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

هَلْ أَتَىٰ عَلَى الْإِنسَانِ حِينٌ مِّنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُنْ شَيْئًا مَّذْكُورًا ۙ
 إِنَّا خَلَقْنَاهُ الْإِنسَانَ مِّن نُّطْفَةٍ أَمْشَاجٍ نَّبْتَلِيهِ فَجَعَلْنَاهُ سَمِيعًا
 بَصِيرًا ۙ إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ إِمَّا شَاكِرًا وَإِمَّا كَفُورًا ۙ
 إِنَّا أَعَدَدْنَا لِلْكَافِرِينَ سَلَاسِلًا وَأَغْلَلَآ وَسَعِيرًا ۙ إِنَّا
 الْأَبْرَارَ يَنْزُرُونَ مِّنْ كَأْسٍ كَانَتْ مِرَاجِحًا كَافُورًا ۙ

پنھنجي نفس جي حقيقت خوب ڄاڻي ٿو ته هو ايمان تي آھي يا ڪفر تي، فرمانبردار آھي يا نافرمان، سڌي راھ تي آھي يا ڏنگائي تي. ھي معنيٰ به چئي وئي آھي ته سندس عضوا سندس خلاف شاھدي ڏيندا.

15) **ڪٿي پنھنجا ڪيترائي عذر ٿي عذر پيش ڪري** يعني ڀل پنھنجا عذر ۽ بهانا پيش ڪري ۽ عذاب کان بچڻ لاءِ جھيڙو جھڻو ڪري، پر اھا ڳالھ کيس فائدو نه ڏيندي، بلڪ سندس خلاف اھڙيون سڄيون شاھديون پيش ٿينديون، جو سندس سڀ عذر ۽ جيلا بهانا ڪوڙا ثابت ٿيندا.

16) **ان کي جلدي (باد ڪرڻ) لاءِ پنھنجي زبان گھڻي نه چور** قرآن ڪريم جي نازل ٿيڻ وقت جبرئيل ﷺ جي وحي پڙھي پوري ڪرڻ کان اڳ ئي نبي ڪريم ﷺ جن ان کي جلدي ياد ڪرڻ خاطر پنھنجن چپن ۽ زبان مبارڪ کي تڪڙو تڪڙو چوريندا هئا، جنھن تي ھيءُ آيت لئي، ته وحي نازل ٿيڻ مهل ھن خيال کان ته متان ڪجھ رھجي وڃي، پنھنجي زبان کي تڪڙو نه ھلايو.

17) **بيشڪ ان جو گڏ ڪرڻ اسان تي ئي آھي** يعني الله تعاليٰ ئي ان کي توهان سيني ۾ محفوظ ڪندو، تانجو ان جو ڪو حصو باقي نه رھندو. **۽ ان جو پڙھڻ به** يعني الله پاڪ ئي ان جي تلاوت توهان جي زبان تي صحيح سھڻي نموني جاري فرمائيندو.

18) **پوءِ جڏھن اسان ان کي پڙھون** يعني جبرئيل امين جي زباني وحي جي تلاوت پوري ڪريون. **پوءِ ان جي تلاوت جي بيروني ڪر** يعني ڌيان ڏئي، خاموشيءَ سان ان کي ٻڌ، پوءِ ان وانگر تلاوت ڪر.

انهو جيڪي ڪر الله جي رضا لاءِ پاڻ تي پاڻ واجب ڪري، حالانڪ شريعت ۾ مٿس فرض نه هجن، تنهن کي ”نذر“ چئجي ٿو. مثلاً (نفلي) نماز، روزو، قرباني وغيره. (۶) **اهي انهيءَ ڏينهن کان ڊڄندا آهن. جنهن جي برائي هر طرف چانيل هوندي** قيامت جو ڏينهن مراد آهي. جنهن جي برائي پوري ڪائنات ۾ پڪڙيل هوندي، تانجو آسمان ڦاٽي پوندا، تارا ٽٽي پڪڙجي ويندا، زمين کي ڪٽيو ويندو ۽ جبل ڪپهه وانگر اڏامندا.

(۸) **ڪاڏو ڪارائين ٿا ان جي محبت هوندي، مسڪين ۽ يتيم ۽ قيديءَ کي** يعني انهن تنهن قسمن جي ماڻهن کي، ڪاڏي جي ڪمي، پنهنجي ضرورت ۽ ان سان محبت جي باوجود، ڪارائيندا آهن. هي به چيو ويو آهي ته يعني الله جي محبت ۽ سندس رضا خاطر ٻين کي ڪاڏو ڪارائيندا آهن.

(۹) **دل ۾ چون ٿا ته: (اسان توهان کي رڳو الله ڪارڻ ڪاڏو ڪارايون ٿا) (اسان اوهان کان نه ڪو بدلو گهرئون ٿا ۽ نه ڪو شڪرانو).** يعني انهيءَ پلائي تي نه بدلي جي اميد ٿا رکن ۽ نه ماڻهن طرفان ساراهه ٿا چاهن. الله تعاليٰ سندن قلبي اخلاص ۽ سچائيءَ کي چڱيءَ طرح ڄاڻي ٿو، انهيءَ ڪري سندن ساراهه ٿو فرمائي.

(۱۰) **بيشڪ اسان پنهنجي رب طرفان، تيوڙيءَ واري ڏينهن کان ڊڄون ٿا** جنهن جي سختي ۽ مصيبت سبب ماڻهن جا پوٽ پڇڙا ۽ پيلا هوندا. سخت ڏکي (هاجيڪار کان). يعني جنهن ڏينهن اکيون ۽ پروان گهنڊجي وينديون، هي به چيو ويو آهي ته مصيبت جي اعتبار کان اهو ڏينهن انتهائي سخت ۽ تمام ڊگهو ڏينهن هوندو.

(۱۱) **پوءِ الله کين ان ڏينهن جي تڪليف کان بچايو** (۶) **کين تازگي ۽ خوشي ڏني** يعني ڪافرن جي چهرن تي چانيل پڇڙائي ۽ بدھواسي جي مقابلي ۾ هنن جي چهرن تي بهڪ ۽ تازگي ۽ دلين ۾ خوشي عطا ڪندو. آسودگيءَ واري نعمت جي ڪري چهرن تي جيڪا چٽائي، رونق ۽ سونهن پيدا ٿيندي آهي، تنهن کي عربي ۾ ”نصرة“ چئبو آهي.

(۱۲) **سندن صبر جي عوض کين باغ ۽ پٽ پٽيهر ڏنائين.**
 (۱۳) **ان ۾ پلنگن تي ٽيڪ ڏني ويهندا** سندن بدلو جنت آهي، جتي سندن لاءِ پلنگ رکيل هوندا، جن جي مٿان سونا تاج لڳل هوندا. (اتي نه اس ڏسندا ۽ نه گهڻي سردِي) يعني جنت ۾ نه سج جي اس ۽ گرمي ڏسندا ۽ نه پاري جهڙي سردِي.

(۱۴) **ان جون چائون مٿن ويجهيون هونديون** جيتوڻيڪ اتي سج نه هوندو، تڏهن به وڻن جا پاڇا انهن جي ويجهو هوندا، جيئن انهن تي نعمتن جي تڪميل ٿئي. (۶) **ان جي ميون جا چڱا پٽن لاءِ سندن پهچ ۾ ڪيا ويندا** يعني جنت جا ميوا نوائي سندن پهچ ۾ ڪيا ويندا، بيٺي، ويٺي، سمهڻي پئي، آسانيءَ سان پئي کائي سگهندا، نه پٽن کان پري هوندا ۽ نه وري سندن هٿن کي ڪنهن ڪنڊي وغيره لڳڻ جو ڪو خطرو هوندو.

(۱۵) **مٿن چاندي جا تانو ۽ شيشي جا گلاس پيا ڦيرايا ويندا** يعني جڏهن ڪا شيءِ پيئڻ گهرندا ته جنتي خدمتگار چانديءَ جا جڳ ۽ شيشي جا گلاس پري مٿن پيا ڦرندا رهندا.

(۱۶) **شيشا چانديءَ وارا** (قوارير) شيشي کي چئبو آهي، دنيا ۾ شيشو واريءَ مان ٺهندو آهي، تنهن ڪري الله تعاليٰ هتي جنت جي شيشي جي فضيلت بيان فرمائي ته اهو اصل چانديءَ مان ٺهيل آهي، جنهن جي ٻاهران، ان جي اندرئين شيءِ نظر ايندي آهي. (جن کي انهن پوري اندازي سان ٺاهيو هوندو) جنهن شڪل ۽ صورت ۾ اهي چاهيندا، بلڪل انهيءَ ۾ بنا ڪنهن گهٽ وڌائي جي اهي تانو ٺهي ويندا.

(۱۷) **اتي کين پيالا پياريا ويندا، جنهن ۾ سنڍ مليل هوندي** يعني انهن گلاس ۾ اهڙو پاڪ شراب پيئندا، جنهن ۾ سنڍ پيل هوندي.

اٿين ئي اجايو ۽ بيڪار ڇڏيو ويندو، نه ان کي ڪو حڪم ڪبو، نه ڪاروڪ جهل، نه ان کان حساب ورتو ويندو ۽ نه ان کي ڪا سزا ملندي؟
 (۳۷) **ڇا اهو مني جو ڦڙو نه هو، جيڪو ٽپڪائبو آهي؟** يعني ڇا انسان جي پيدائش منيءَ جي انهيءَ قطري مان نه آهي، جيڪو رحم ۾ ڳاڙيو ۽ ٽپڪايو ويندو آهي؟

(۳۸) **وري رت جو دڳو ٿيو، پوءِ ان کي ٺاهي ٺاهي خلتيائين.**
 (۳۹) **پوءِ ان مان ٻه جنسون: نر، ماد بنائيائين.**
 (۴۰) **ڇا ٺاهي اهو** يعني اهو الله جنهن اهڙي عجيب مخلوق کي نئين سر وجود ڏنو ۽ ان جي سگهه رکيائين (هن ڳالهه تي قدرت رکندڙ، ته مٿن کي جباري؟) يعني جيئن انهن کي دنيا ۾ پيدا ڪيائين، ڇا تيئن کين ٻيهر آخرت ۾ جباري نه سگهندو؟ ڇا ڪاڻ ته ڪنهن به شيءِ کي ٻيهر ٺاهڻ، ٻيهرئين پيري ٺاهڻ جي بنسبت سولو هوندو آهي.

سورة الانسان

(۱) **ڇا آيو هو انسان تي** يعني يقيناً ماڻهن تي گذريو آهي سندن پيءُ آدم جي صورت ۾ (زماني جو هڪ اهڙو وقت) چيو ويو آهي ته منجهس روح ڦوڪڻ کان چاليهه سال اڳ، جڏهن کيس مٽيءَ مان، پوءِ سڙيل گاري مان، پوءِ ڪڙڪندڙ مٽيءَ مان پيدا ڪيو ويو. (جو اهو ذڪر جوڳي ڪا شيءِ نه هو) يعني سندس بدن ۾ روح جي پوڻ کان اڳ اهو ڪا قابل ذڪر شيءِ نه هو. پڻ چيو ويو آهي ته يعني ڪائنات ۾ اهڙو زمانو گذريو آهي، جڏهن نه آدم نالي ڪا شيءِ هئي، نه کيس خلقيو ويو هو ۽ نه ڪا مخلوق ان جو ڪو تذڪرو ڪندي يا نالو ڪندي هئي.

(۲) **اسان انسان کي رليل مليل نطفي مان پيدا ڪيو** يعني اسان ان کي مرد ۽ عورت جي گڏيل وچڙيل نطفي مان پيدا ڪيو آهي. پڻ چيو ويو آهي ته (امشاج) معنيٰ (اخلاط): وچڙيل سچڙيل. يعني اسان ان کي انهن رليل مليل قسم جي عنصرن ۽ مختلف مزاجن مان بنايو آهي، جن مان انسان کي جوڙيو ويو آهي. (جيئن کيس آزمايون) يعني سندس پيدائش جو اصل مقصد، خير ۽ شر ۽ شرعي تڪليفن جي ذريعي کيس آزماڻ آهي. (پوءِ کيس ٻڌندڙ، ڏسنڌڙ ڪيوسون) يعني منجهس هوش حواس رکياسون، ته جيئن پنهنجي مقصد جو چڱيءَ طرح ادراڪ ڪري سگهي، پوءِ کيس آزماڻي به سگهون.

(۳) **بيشڪ اسان کيس رستو ڏيکاريو، چاهي شڪر گذاري ڪري، يا چاهي ناشڪرو ٿئي** يعني کيس سليم طبع ۽ ڪامل عقل جي ذريعي هدايت ۽ گمراهي، خير ۽ شر، نفعو ۽ نقصان سڀ ڪجهه چٽو ڪري سمجهايوسون، هاڻي سندس مرضي آهي ته شڪر گذار ٻانهو ٿي زندگي گذاري يا احسان فراموش ٿئي.

(۴) **بيشڪ اسان ڪافرن لاءِ زنجيرون ۽ ڳٽ ۽ پڙڪندڙ باه تيار ڪئي آهي** يعني انهن شين جي ذريعي کيس سخت عذاب ڏينداسون. (اغلال) غل مان ورتل آهي، معنيٰ اهي ڳٽ جن سان هٿ ورائي ڳاٽي سان ٻڌبا آهن. (سعير) معنيٰ پڙڪندڙ مچ.

(۵) **بيشڪ نيڪو ڪار اهڙن پيالن مان پيئندا جن جو ڏاڻو ڪافور وانگر هوندو** يعني ان ۾ پاڪ شراب جي خوشبو ۽ لذت پيدا ڪرڻ خاطر ڪافور جي ملاوٽ ڪئي ويندي.

(۶) **هڪ چشمو آهي، جنهن مان الله جا ٻانهو پيئندا** يعني ان چشمي جو شراب پيئندا، هي مطلب به ٿي سگهي ٿو ته اهڙو شراب پيئندا جنهن ۾ انهيءَ چشمي جو پاڻي پيل هوندو. (ان مان واهيون وهائيندا) جيئن دنيا ۾ هيڏي هوڏي نهرن مان واه ۽ واهن مان واهيون کوٽي مختلف مقصدن لاءِ پاڻي حاصل ڪيو آهي.

(۷) **اهي نذر پوري ڪندا آهن** يعني کين اهو بدلو هن ڪري ملندو جو اهي الله تعاليٰ لاءِ پنهنجي باسپيل باس پوري ڪندا هئا.

۽ زيور چاهيندو، اهڙا پائيندو. (۶) **سندن رب کين نهايت پاڪ شراب پياريندو** ابوقلابه ۽ ابراهيم نخعي چون ٿا ته کين طعار ڏنو ويندو. کائي فارغ ٿيندا ته آخر ۾ کين پاڪ شراب ڏنو ويندو، جيڪو پيئندا. جنهن سان سندن پيٽ سٺهان ٿيندا ۽ سندن جسمن مان مشڪ جهڙي خوشبو پئي نڪرندي.

(22) **اهو آهي توهان جو بدلو** (۶) **توهان جي محنت قبول ٿيل آهي** "الله تعاليٰ جي پنهنجي پانهي جي عمل جي شڪراني جي معنيٰ هي آهي ته ان جي عمل کي قبول ڪيائين ۽ ان تي سندس تعريف ڪيائين.

(23) **بيشڪ اسان ئي توتي قرآن ٿورو ٿورو ڪري نازل ڪيو آهي** يعني هڪ ڀيري نازل ڪرڻ جي بجاءِ اسان ان کي آهستي آهستي لائو آهي ۽ ائين نه آهي، جيئن مشرڪ الزام تراشي ڪن ٿا ته ان کي توهان پاڻ ئي ناهيو آهي.

(24) **سو تون پنهنجي رب جي فيصلي تائين صبر ڪر** (۶) **انهن مان ڪنهن به بد عمل يا حق جي انڪاري جو چيو نه مڃ** يعني انهن مان ڪنهن به بد عمل گنهگار انسان يا ڪفر ۾ حد کان لنگهندڙ جو چيو نه مڃ. چيو ويو آهي ته "گنهگار" مان مراد عتبه بن ربيعه ۽ "ناشڪري" مان مراد وليد بن مغيره آهي. جن نبي ڪريم ﷺ جن کي اڄ ڪئي هئي ته دين اسلام جي معاملي کي ڇڏي ڏيو ته اسان توهان جون مالي ضرورتون پوريون ڪنداسون ۽ توهان کي خوبصورت عورت سان شادي ڪرائينداسون.

(25) **پنهنجي رب جو نالو صبح ۽ شام وٺندو ره** يعني ڏينهن جي منڍ ۽ پڇاڙي ۾ پنهنجي رب جي عبادت ڪر. فجر ۽ عصر جي نماز پڙهڻ مراد آهي.

(26) **رات جو به ڪجهه وقت ان لاءِ سجدا ڪندو ڪر**، ۽ رات جو دير تائين ان جي پاڪائي بيان ڪندو ڪر.

(27) **اهي دنيا کي پسند ڪندا آهن** يعني مڪي جا ڪافر ۽ جيڪي انهن وانگر زندگيءَ جو مادي نظريو رکن ٿا. اهي رڳو دنيا جو دار فاني ۽ ان جون نعمتون پسند ڪندا آهن. (۶) **گري ڏينهن کي پنهنجي پٺيان ٿا ڦٽو ڪن** قيامت جو ڏينهن مراد آهي، ان کي گرو ۽ وزني هن ڪري چيو ويو آهي جو اهو وڏين سختين ۽ مصيبتن وارو ڏينهن آهي، اهي ڪافر نه ان کان بچڻ جي تياري ڪن ٿا ۽ نه وري ان پرواهه ڪن ٿا.

(28) **اسان ئي کين پيدا ڪيو آهي** (۶) **اسان ئي سندن سندن کي مضبوط ڪيو آهي** يعني سندن جوڙڻ کي هڪٻئي سان رڳن ۽ پنن جي ذريعي مضبوط ڪيو آهي. (۶) **جي چاهيون ته کين بدلائي انهن جهڙا ٻيا آڻيون** يعني جيڪڏهن گهرون ته انهن کي هلاڪ ڪريون ۽ اهڙا ماڻهو آڻيون، جيڪي انهن کان وڌيڪ الله جا فرمانبردار هوندا.

(29) **بيشڪ هيءَ هڪ نصيحت آهي**، سو جيڪو چاهي سو پنهنجي رب ڏانهن وات وٺي.

(30) **توهان نٿا گهري سگهو**، مگر اهو جيڪو الله گهري يعني توهان ڪيئن هدايت تي هلي سگهندا، جيستائين الله رب العالمين نه گهري؟ بس! هر حال ۾ معاملو رب ڪريم جي هٿ ۾ آهي، نه انهن (ڪافرن ۽ مشرڪن) جي هٿ ۾. ڀلائي هجي يا برائي هجي، سڀ الله جي وس ۾ آهي. پانهي جي چاهت ان وقت تائين ڀلائي مطابق نٿي هلي سگهي ۽ برائي کان بچي نٿي سگهي جيستائين الله ڪريم جو ان کي حڪم نه ٿي.

(بشڪ الله وڏي علم، وڏي حڪمت وارو آهي).

(31) **جنهن کي گهري پنهنجي رحمت ۾ داخل ٿو ڪري**، (۶) **ظالمن لاءِ ڏکوئيندڙ عذاب تيار ڪيو اٿس**.

عَيْنًا يَدْرَبُ بِهَا عِبَادَ اللَّهِ يَجْعَلُونَهَا تَفْجِيرًا ﴿٦﴾ يُؤْمِنُونَ بِاللَّذْرِ وَیَخَافُونَ یَوْمًا كَانَتْ شُرُهٗ مُسْتَطِيرًا ﴿٧﴾ وَيَطْعَمُونَ الطَّعَامَ عَلٰی حَبِیْهِ وَسَكِينًا وَیَسْمُوْا اَسْبِرًا ﴿٨﴾ اِنَّمَا نَطْعَمُكُمْ لَوَجْهِ اللَّهِ لَا نُرِیْدُ مِنْكُمْ جَزَاءً وَلَا شُكْرًا ﴿٩﴾ اِنَّا خَافُ مِنْ رَبِّنَا یَوْمًا عَبُوسًا قَطَطًا ﴿١٠﴾ فَوَقَّحْنَا لِلَّهِ سِرْدًا لِّذٰلِكَ الْیَوْمِ وَلَقَّحْنَهُمْ نَصْرَةً وَسُرُورًا ﴿١١﴾ وَجَرَّحْنَهُمْ بِمَا صَبَرُوْا حَتَّ وَحَرِيْرًا ﴿١٢﴾ مُتَّكِبِيْنَ فِیْهَا عَلٰی الْاَرَآئِكِ لَا یُرَوْنَ فِیْهَا شَمْسًا وَلَا زَمْهَرِیْرًا ﴿١٣﴾ وَدَآئِبَةٌ عَلَیْهِمْ ظُلْمُلُهَآ وَدَلَّلَتْ قَطُوفُهَآ لِنَدْرِیْلًا ﴿١٤﴾ وَطَافَ عَلَیْهِمْ بِآئِنَةٍ مِّنْ فِضَّةٍ وَّأَكْرَابٍ كَانَتْ قَوَارِرًا ﴿١٥﴾ قَوَارِرًا مِّنْ فِضَّةٍ فَدَرَوْهَا نَقْدًا ﴿١٦﴾ وَیَسْقُونَ فِیْهَا كَآسًا كَانَتْ بِرَآحِیْهَا زَجْجِیْلًا ﴿١٧﴾ عِیْنًا فِیْهَا تُسَمِّنُ سَلْسِیْلًا ﴿١٨﴾ وَیَطُوفُ عَلَیْهِمْ وِلْدَانٌ مُّخَلَّدُونَ اِذَا رَأَوْهُمْ حَسِبْتَهُمْ لُؤْلُؤًا مَّنشُورًا ﴿١٩﴾ وَاِذَا رَأَتْهُمْ رَأَتْ نَعِیْمًا وَمَلَآكِیْرًا ﴿٢٠﴾ عَلَیْهِمْ ثِیَابٌ سُدُسٌ حُمْرٌ مُّسَبَّرٌ حُلُوًّا اَسْوَدٌ مِّنْ فِضَّةٍ وَسَقَمْتَهُمْ رُبْمَهُمْ سَرَابًا طَهُورًا ﴿٢١﴾ اِنَّ هٰذَا كَانَ لَكُم جَزَاءً وَّكَانَ سَعِیْرُكُمْ مَّشْكُورًا ﴿٢٢﴾ اِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا عَلَیْكَ الْقُرْآنَ نَزْیْلًا ﴿٢٣﴾ فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ وَلَا تَطْعَمْ مِثْمَهُمْ اِنَّمَا اَوْكُفُّورًا ﴿٢٤﴾ وَاذْكُرْ اِسْمَ رَبِّكَ بُكْرَةً وَّاَصْبِلًا ﴿٢٥﴾

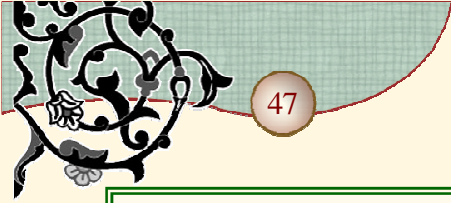
(18) **ان ۾ هڪ چشمو آهي**، جنهن جو نالو سلسبيل آهي لغت ۾ جيڪو پاڻي انتهائي صاف شفاف ۽ تيزيءَ سان وهندڙ هجي، پڻ نٿي مان هڪدم لهي وڃي، ان کي "سلسبيل" چوندا آهن.

(19) **۽ مٿن سدائين نينگر رهندڙ پيا گهمندا ڦرندا** جن جي جواني، تازگي ۽ سونهن سدائين قائم دائر رهندي. نه اهي پوڙها ٿيندا، نه انهن جا رنگ روپ مٽجندا ۽ نه اهي مرندا. (جڏهن کين ڏسندين ته کنڊيريل موتي پائيندين) سندن حسن ۽ جمال ۾ واڌاري، رنگن جي صفائي سترائي ۽ سندن چهرن جي تروتازگيءَ سبب کين کنڊيريل پڪڙيل موتين سان تشبيهه ڏني وئي آهي، ڇاڪاڻ ته تيزيءَ سان هيڏانهن هوڏانهن پڇندي ڊوڙندي پنهنجيون خدمتون پيا بجا آڻيندا. ان جي ابتڙ وڏين اکين وارين بيمثال خوبصورت انهن حورن جو حال آهي، جن کي "لڪيل موتين" سان تشبيهه ڏني وئي آهي، ڇاڪاڻ ته کين جنتين جي خدمت لاءِ پيدا نه ڪيو ويو آهي.

(20) **۽ جڏهن به اتي تون نهاريندين** يعني جڏهن به نگاهه ڪئي اتي جنت ۾ ڏسندين ته (نعمتون ئي نعمتون ڏسندين) جن جي صفت بيان نٿي ڪري سگهجي (۶) **وڏي بادشاهي ڏسندين** جنهن جي ماپ جو اندازو ڪري نٿو سگهجي.

(21) **مٿان سنهڙي پٽ جا ساوا پهرڻ ۽ ٿلهي پٽ جون پوساڪون پاتل هونديون** "سُدُس" سنهي ريشم ۽ "استبرق" ٿلهي ريشم کي چئبو آهي. (۶) **کين چانديءَ جا ڪنگڻ پارايا ويندا**، سوره فاطر ۾ آهي ته انهن کي سونا ڪنگڻ پارايا ويندا. هر هڪ پنهنجي پنهنجي پسند ۽ دلي ميلان مطابق جهڙا ڪنگڻ

وَمِنَ اللَّيْلِ فَاسْجُدْ لَهُ وَسَبِّحْهُ لَيْلًا طَوِيلًا ﴿٢٦﴾ إِنَّ
هَؤُلَاءِ لَمْ يَجْعَلِ الْعَالَمَةَ لِذُرِّيَّتِهِمْ لِيَسْبِقُوا فِيهَا مَالَكُمُ النَّخْلُ
خَلَقْنَاهُمْ وَشَدَدْنَا أَسْرَهُمْ وَإِذَا شِئْنَا بَدَّلْنَا أَمْثَلَهُمْ تَبْدِيلًا
﴿٢٨﴾ إِنَّ هَذِهِ تَذْكَرَةٌ فَمَنْ شَاءَ اتَّخَذْ إِلَىٰ رَبِّهِ سَبِيلًا ﴿٢٩﴾
وَمَا تَشَاءُونَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿٣٠﴾
يُدْخِلُ مَنْ يَشَاءُ فِي رَحْمَتِهِ وَالظَّالِمِينَ أَعَدَّ لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا ﴿٣١﴾

سُورَةُ الْمُرْسَلَاتِ ﴿بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ﴾

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
وَالْمُرْسَلَاتِ عُرْفًا ﴿١﴾ فَأَلْصَقْنَ عَصْفًا ﴿٢﴾ وَالنَّشْرَاتِ نَشْرًا ﴿٣﴾
فَالْمُرْقَاتِ فَرَقًا ﴿٤﴾ فَاَلْمُلْقَاتِ ذِكْرًا ﴿٥﴾ عُدْرًا أَوْ ذُرًّا ﴿٦﴾ إِنَّمَا
تُوعَدُونَ لَوْعًا ﴿٧﴾ فَإِذَا النُّجُومُ طُمِسَتْ ﴿٨﴾ وَإِذَا السَّمَاءُ فُرِجَتْ ﴿٩﴾
وَإِذَا الْجِبَالُ سُفِفَتْ ﴿١٠﴾ وَإِذَا الرَّسُلُ أُنْقَتُوا ﴿١١﴾ لِأَيِّ يَوْمٍ أُحِلَّتِ
﴿١٢﴾ لِيَوْمِ الْفَصْلِ ﴿١٣﴾ وَمَا أَدْرَاكَ مَا يَوْمَ الْفَصْلِ ﴿١٤﴾ وَيَلَّ يَوْمَئِذٍ
لِّلْمُكَذِّبِينَ ﴿١٥﴾ أَلَمْ تُهْلِكِ الْأُولَآئِينَ ﴿١٦﴾ ثُمَّ نَبِّعْهُمُ الْآخِرِينَ ﴿١٧﴾
كَذَلِكَ نَفْعَلُ بِالْمُجْرِمِينَ ﴿١٨﴾ وَيَلَّ يَوْمَئِذٍ لِّلْمُكَذِّبِينَ ﴿١٩﴾

ڪندڙ آهيون؟ يعني سندس عضون ۽ صفتن جو اندازو ڪيوسون ۽ هر شخص جي پنهنجي پنهنجي صفت جي مطابق جيئن گهريوسون، تيئن ان جو احوال مقرر ڪيوسون. سو الله تعاليٰ بهترين اندازو مقرر ڪندڙ آهي.

﴿٢٤﴾ **ان ڏينهن ڪوڙي ڪندڙن لاءِ ويل آهي.**

﴿٢٥﴾ **پڇا اسان زمين کي سانڍيندڙ نه ڪيوسون، جيئن ۽ مٿن لاءِ؟** يعني زمين توهان جي حفاظت ڪندڙ آهي. زندگيءَ ۾ پنهنجي پيءُ تي ۽ مرڻ کان پوءِ پنهنجي پيءُ تي توهان کي سانڍيندي ۽ حفاظت ڪندي آهي.

﴿٢٧﴾ **پڇا اسان ۾ بلند پهڙا بڻاياسون** يعني وڏا جبل زمين ۾ مضبوط ميخن جي طور تي پيدا ڪيوسون.

﴿٢٨﴾ **توهان کي منو پاڻي پيارايوسون** يعني توهان کي اڃ لاهيندڙ منو پاڻي پيارايوسون ۽ اهو سڀ ڪجهه ٻيهر زنده ڪرڻ کان وڌيڪ تعجب جو ڳو آهي.

﴿٢٩﴾ **ان ڏينهن ڪوڙي ڪندڙن لاءِ ويل آهي.**

﴿٣٠﴾ **هلو ان ڏانهن جنهن کي توهان ڪوڙو پئي ڪيو** کين چيو ويندو ته باهه واري ان عذاب ڏانهن هلو جنهن کي توهان ڪوڙو پئي پايو.

﴿٣١﴾ **تن پانگن واري پاڇي ڏانهن هلو** يعني دوزخ واري باهه جي انهيءَ اڏامنڌڙ ڏونهين واري پاڇي ڏانهن هلو جيڪو مٿي اڏامي ٿو پڪڙجي تن پانگن ۾ ورهائجي چڪو آهي.

﴿٣١﴾ **جيڪو نه چانوڻو آهي ۽ نه باهه جي چيبيءَ کان بچائي سگهندو** يعني نه ان ۾ دنيا جي پاڇي وانگر ٿڌي چانو آهي ۽ نه اهو توهان کي دوزخ جي گرميءَ کان بچائي سگهندو. حساب ڪتاب کان فارغ ٿيڻ تائين انهيءَ حالت ۾ رهندؤ.

سورة المرسلات

﴿١﴾ **لڳاتار موڪليل هوائن جو قسم آهي.**

﴿٢﴾ **وري تيز گهلندڙ هوائن جو قسم آهي.**

﴿٣﴾ **۽ ڪڪرن کي پڪيڙيندڙ هوائن جو قسم آهي.**

﴿٤﴾ **وري ڪڪرن کي هڪٻئي کان جدا ڪندڙ هوائن جو قسم آهي.**

﴿٥﴾ **پوءِ ذڪر آڻيندڙن ملائڪن جو قسم آهي** ڪن مفسرن جو چوڻ آهي ته: مٿين سڀني آيتن ۾ الله تعاليٰ انهن فرشتن جو قسم ڪيو آهي، جن کي نيين سڳورن ڏانهن وحي پهچائڻ لاءِ موڪليو ويندو آهي ۽ جيڪي تيزيءَ سان اڏامن جي ڪري تيز هوائون هلائيندا آهن. ۽ حق ۽ باطل، ۽ حلال ۽ حرام ۾ فرق ڪندڙ پيغام آڻڻ وقت پنهنجا پر پڪيڙيندا آهن، ته جيئن اهو وحي نيين تائين پهچائين.

﴿٦﴾ **عذر ختم ڪرڻ لاءِ يا ڊيچارڻ لاءِ** يعني فرشتا هن مقصد سان الله جي طرفان ٻانهن وٽ وحي پهچائين ٿا ته جيئن مٿن الله جليل جبار جي حجت قائم ٿئي ۽ اهي سندس عذاب کان بچن. پڻ چيو ويو آهي ته حق وارن لاءِ حجت قائم ڪرڻ ۽ باطل وارن کي ڊيچارڻ مقصد آهي.

﴿٧﴾ **جيڪو توهان سان وعدو ڪيو ٿو وڃي سو ضرور ٿيڻو آهي.**

﴿٨﴾ **۽ جڏهن تارا بي نور ٿيندا** يعني انهن جي چمڪ ڌمڪ ۽ روشني ختم ٿي ويندي.

﴿٩﴾ **۽ جڏهن آسمانن کي ڌاريو ويندو** يعني ان کي چيريو ۽ کولي ويندو.

﴿١٠﴾ **۽ جڏهن جبلن کي اڌاريو ويندو** يعني اهي پنهنجين جاين تان پئجي، فضا ۾ اڏامن لڳندا، پوءِ انهن جاين تي زمين برابر ٿي ويندي.

﴿١١﴾ **۽ جڏهن رسولن لاءِ وقت مقرر ڪيو ويندو** يعني جڏهن پيغمبرن ۽ سندن امتن جي وچ ۾ فيصلي جو وقت مقرر ڪيو ويندو.

﴿١٢﴾ **ڪهڙي ڏينهن لاءِ ڀر ڏني وئي آهي؟** يعني هڪ عظيم ڏينهن لاءِ کين مهلت ڏنل آهي، جنهن ڏينهن جي سختي ۽ وڏي دهشت سبب مخلوق تعجب ۾ پئجي ويندي. سڀ پيغمبر محشر جي ميدان ۾ طئي ٿيل وقت تي گڏ ٿيندا ۽ پنهنجين امتن تي شاهدي ڏيندا.

﴿١٣﴾ **فيصلي جي ڏينهن لاءِ** جنهن ۾ ماڻهن جي عملن جي باري ۾ فيصلو ڪيو ويندو، پوءِ ڪي جنت ۾ ويندا ته ڪي دوزخ ۾ ويندا.

﴿١٤﴾ **۽ توکي ڪهڙي خبر ته فيصلي جو اهو ڏينهن ڇا آهي؟** يعني توکي فيصلي واري ڏينهن جي باري ۾ ڪهڙي خبر؟ يعني اهو زبردست دهشت ۽ وحشت جو ڏينهن آهي، جنهن جو اندازو ڪري ئي نتو سگهجي.

﴿١٥﴾ **ان ڏينهن ڪوڙي ڪندڙن لاءِ ويل آهي.**

﴿١٦﴾ **پڇا اسان اڳين کي هلاڪ نه ڪري چڪا آهيون؟** يعني آدم عليه السلام کان حضرت محمد صلي الله عليه وسلم جن جي زماني تائين آيل امتن جي ڪافرن کي دنيا ۾ عذاب ڏئي ناس نه ڪيوسون، جڏهن انهن پنهنجن رسولن کي ڪوڙو ڪيو؟

﴿١٧﴾ **وري پوين کي به انهن جي ڪڍ لائينداسون** يعني مڪي جا ڪافر ۽ جيڪي سندن موافقت ڪن ٿا، جڏهن انهن حضرت محمد صلي الله عليه وسلم کي ڪوڙو ڪيو.

﴿١٨﴾ **اسان ڏوهارين سان ائين ئي ڪندا آهيون.**

﴿١٩﴾ **ان ڏينهن ڪوڙي ڪندڙن لاءِ ويل آهي.**

﴿٢٠﴾ **پڇا اسان توهان کي خسيس پائيءَ مان پيدا نه ڪيو آهي؟** يعني توهان کي خسيس ۽ حقيبر مٺي جي نطفئي مان نه خلقايوسون؟

﴿٢١﴾ **پوءِ کيس هڪ هيٺڪي هنڌ رکيوسون** يعني محفوظ ۽ مضبوط جاءِ ۾ رکيوسون. ان مان ماءُ جو رحم مراد آهي.

﴿٢٢﴾ **هڪ مقرر مدت تائين** يعني عام طرح انسانن ۾ حمل جي مدت نون مهينن تائين.

﴿٢٣﴾ **پوءِ پوري اندازي سان بنايوسون، جو اسان چڱو اندازو**

43 چئڻن تہ: (کائو ۽ پيشو مزي سان انهن عملن جي عيوض جيڪي توهان ڪندا هيٺ).

44 (بيشڪ اسان احسان ڪندڙن کي ائين ئي بدلو ڏيندا آهيون).

45 (ان ڏينهن ڪوڙي ڪندڙن لاءِ ويل آهي).

46 اي مجرمو! دنيا ۾ (کائي وٺو ۽ ڪجهه مزامائي وٺو، بيشڪ توهان ڏوهاري آهيو) يعني کين دنيا ۾ ائين چيو ويندو. ڏوهارين مان نافرمان مشرڪ مراد آهن.

47 (ان ڏينهن ڪوڙي ڪندڙن لاءِ ويل آهي).

48 (۽ جڏهن کين چئجي ٿو ته رکوع ڪريو، ته رکوع نٿا ڪن) يعني جڏهن کين چئبو آهي ته نماز پڙهو ته نماز نه پڙهندا آهن.

49 (ان ڏينهن ڪوڙي ڪندڙن لاءِ ويل آهي).

50 (پوءِ ان کان بعد ڪهڙي ڳالهه تي ايمان آڻيندا؟) يعني جڏهن قرآن تي ايمان نٿا آڻين ته آخر ان کان پوءِ ڪهڙي ڳالهه جي اهي تصديق ڪندا؟.

سورة النبا

1 (چا جي باري ۾ هڪ ٻئي کان پڇا ڳاڇا ٿا ڪن؟) جڏهن پاڻ سڳورا ﷺ پيغمبر ٿي آيا ۽ ماڻهن کي توحيد ۽ مماتيءَ کان بعد حياتيءَ جي عقيدتي جي تعليم ڏنائون ۽ کين قرآن پڙهي ٻڌايائون ته منڪر هڪ ٻئي کان پڇا ڳاڇا ڪرڻ لڳا ته: محمد (ﷺ) کي ڇا ٿيو آهي؟ ۽ ڪهڙي شيءِ اسان وٽ آندي آٿس؟ جنهن تي الله تعاليٰ اهي آيتون نازل فرمايون.

2 (ان وڏي خبر جي باري ۾؟) يعني انهي هاجيڪار خبر جي باري ۾ پڇن ٿا؟ انهيءَ مان قرآن مجيد مراد آهي، ڇاڪاڻ ته هو توحيد جي خبر ڏئي ٿو ۽ رسول الله ﷺ جن جي تصديق ڪري ٿو ۽ قيامت جي ڏينهن بيهي جبارن ۽ اٿارن جي عقيدتي جي تعليم ڏئي ٿو.

3 (جنهن جي باري ۾ اهي مختلف آهن؟) يعني انهن ماڻهن قرآن جي باري ۾ اختلاف ڪيو، ڪن چيو ته قرآن جاڏو آهي، ڪن چيو ته شاعري آهي، ڪن چيو ته ڪهاڻت آهي ۽ ڪن چيو ته اڳين جي آکاڻين تي مشتمل ڪتاب آهي.

4 (هرگز نه! سگهوئي ڄاڻندا) منڪرن کي جهٽڪي خبردار ڪيو ٿو وڃي. يعني پنهنجي انهيءَ تڪذيب جي پڇاڙي سگهوئي ڄاڻندا، وري کين بيهي جهٽڪي خبردار ڪيو ٿو وڃي:

5 (وري به هرگز نه! سگهوئي ڄاڻندا) تاڪيد ۽ سختي ۾ مبالغوي طور بيهي ارشاد فرمايو ويو ته ستت ڄاڻ ٿيندن.

6 (چا زمين کي وڇاڻو نه ڪيوسون؟) يعني هيٺان وڇاڻي ويهڻ واري شيءِ، جيئن پار لاءِ وڇاڻو هوندو آهي، هر اها شيءِ جيڪا وڇاڻي، ان جي مٿان کيس سمهائجي، ان کي ”مهاد“ چئجي ٿو.

7 (۽ جبلن کي ميخون ڪيوسون) يعني زمين لاءِ جبل ائين آهن، جيئن ڪنهن شيءِ ۾ ميخون کوڙجن ته اها مضبوط ٿي ويندي آهي. ساڳيءَ طرح زمين به جبلن جي ڪري ڌڏڻ ۽ چرپر ڪرڻ کان محفوظ ٿي وئي آهي.

8 (۽ توهان کي جوڙو جوڙو ڪري پيدا ڪيوسون) يعني توهان کي نرن ۽ ماڻهن جي صورت ۾ جوڙا جوڙا بنايوسون.

9 (۽ توهان جي ننڊ کي آرام ڏيندڙ بنايوسون) ڇاڪاڻ ته ننڊ جي حالت ۾ انسان چرپر ڇڏي ڏيندو آهي، جنهن جي ڪري سڌس بدن کي سڪون ۽ راحت نصيب ٿيندي آهي.

10 (۽ رات کي ڍڪَ بنايوسون) يعني جيئن لباس جسر کي ڍڪي ڇڏيندو آهي، تيئن رات جي اونڌاهي توهان کي ڍڪي ڇڏيندي آهي.

11 (۽ ڏينهن کي روزگار لاءِ بنايوسون) يعني ڏينهن کي روشن ڪيوسون، جيئن توهان پنهنجي گذر بسر لاءِ ڍڪَ ڍوڙ ڪريو ۽ الله پاران لڪيل رزق حاصل ڪريو.

أَلَمْ نَخْلُقْكُمْ مِنْ مَّاءٍ مَّهِينٍ ﴿٢٠﴾ فَجَعَلْنَاهُ فِي قَرَارٍ مَّكِينٍ ﴿٢١﴾ إِلَىٰ قَدَرٍ مَّعْلُومٍ ﴿٢٢﴾ فَقَدَرْنَا فَنِعْمَ الْقَدِيرُونَ ﴿٢٣﴾ وَيَلْبَسُونَ لِثَامًا ﴿٢٤﴾ أَلَمْ نَجْعَلِ الْأَرْضَ كِفَاتًا ﴿٢٥﴾ أَحْيَاءَ وَأَمْوَاتًا ﴿٢٦﴾ وَجَعَلْنَا فِيهَا رِوْاسٍ شَامِلَاتٍ وَأَسْفِنًاكُمْ مَاءً فُرَاتًا ﴿٢٧﴾ وَيَلْبَسُونَ لِثَامًا ﴿٢٨﴾ أَطْلِقُوا إِلَىٰ مَا كُنتُمْ بِهِ تُكَذِّبُونَ ﴿٢٩﴾ أَطْلِقُوا إِلَىٰ ظِلِّ ذِي تِلْكَ شَعْبٍ ﴿٣٠﴾ لَا ظَلِيلٍ وَلَا يُغْنِي مِنَ اللَّهَبِ ﴿٣١﴾ إِنَّهَا تَرْمِي بِشَرَرٍ كَالْقَصْرِ ﴿٣٢﴾ كَأَنَّهُ يَمَلِكُ صَفْرًا ﴿٣٣﴾ وَيَلْبَسُونَ لِثَامًا ﴿٣٤﴾ هَذَا يَوْمٌ لَا يَنْطِقُونَ ﴿٣٥﴾ وَلَا يُؤْدُنْ لَهُمْ فِعْعَنَدْرُونَ ﴿٣٦﴾ وَيَلْبَسُونَ لِثَامًا ﴿٣٧﴾ هَذَا يَوْمٌ الْفَصْلِ جَمَعْتُمْ وَا الْأُولِينَ ﴿٣٨﴾ فَإِنْ كَانَ لَكُمْ كَيْدٌ فِكِيدُونَ ﴿٣٩﴾ وَيَلْبَسُونَ لِثَامًا ﴿٤٠﴾ إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي ظِلِّ وَعُيُونٍ ﴿٤١﴾ وَفَوْكِهِ مَسَابِشْتَهُونَ ﴿٤٢﴾ كَلُوا وَأَشْرَبُوا هَنِيئًا بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٤٣﴾ إِنَّا كَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ ﴿٤٤﴾ وَيَلْبَسُونَ لِثَامًا ﴿٤٥﴾ كَلُوا وَتَمَنَعُوا فَلَيْلًا إِنَّا كَرِيمُونَ ﴿٤٦﴾ وَيَلْبَسُونَ لِثَامًا ﴿٤٧﴾ وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ ارْكَعُوا لَا يَرْكَعُونَ ﴿٤٨﴾ وَيَلْبَسُونَ لِثَامًا ﴿٤٩﴾ فَإِنِّي حَدِيثُ بَعْدَهُ يُؤْمَرُونَ ﴿٥٠﴾

32 (بيشڪ اها ماڙين جيڏيون چئڻگون اڃا ٿيندي) يعني ان جي اڇلايل هڪ هڪ چئنگ، ڪنهن وڏي محل کان گهٽ نه هوندي.

33 (ڄڻ ته اهي هيڊا ڪڪڙا اٿن) يعني اهي چئڻگون اٿن جيڏيون وڏيون هونديون. عرب ڪاري اٺ کي هيڊو ڪڪڙو چوندا آهن. پڻ هي به چيو ويو آهي ته جڏهن باهه جي چئنگ مٿي اڏري وري هيٺ ڪرندي آهي ۽ ان ۾ اڃان باهه جو جزو موجود هوندو آهي ته اها ڪاري اٺ وانگر هوندي آهي.

34 (ان ڏينهن ڪوڙي ڪندڙن لاءِ ويل آهي).

35 (هي اهو ڏينهن آهي، جنهن ۾ هون ڪجهه ڳالهائي سگهندا).

36 (۽ نه وري کين معذرت ڪرڻ جي موڪل ڏني ويندي).

37 (ان ڏينهن ڪوڙي ڪندڙن لاءِ ويل آهي).

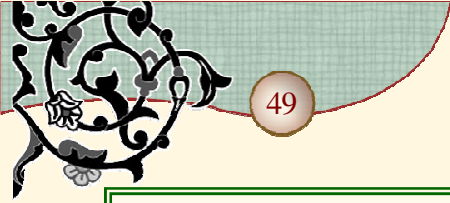
38 (هي اهي فيصلو جو ڏينهن، توهان کي ۽ اڳين کي اسان گڏ ڪيو آهي) يعني کين چيو ويندو ته هي اهي اهو ڏينهن جنهن ۾ مخلوق جي وچ ۾ فيصلو ڪيو ويندو ۽ حق ۽ باطل ۾ فرق ٿيندو. اي قريشي ڪافرو! اڄ اسان توهان کي، اڳين امتن جي ڪافرن سان گڏ ڪري ڇڏيو آهي.

39 (پوءِ جيڪڏهن توهان کي ڪارٿ رٿي آهي ته پيل منهنجي خلاف رٿيو) الله تعاليٰ کين فرمائيندو ته جيڪڏهن توهان کي ڪا منصوبه بندي ڪرڻي آهي، يا توهان وٽ ڪو جيلو، ڪا تدبير آهي ته پيل منهنجي خلاف پنهنجي پيلي لاءِ هلائي ڏسو. اهو ڪافرن کي وڏي ڌمڪي ۽ چئلينج آهي.

40 (ان ڏينهن ڪوڙي ڪندڙن لاءِ ويل آهي).

41 (بيشڪ پرهيڙا ڳار چانورن ۽ چشمن ۾ هوندا).

42 (۽ اهڙن ميون ۾ جن جي پاڻ خواهش ڪندا).

سُورَةُ النَّبَاِ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

عَمَّ يَسْأَلُونَ ﴿١﴾ عَنِ النَّبَاِ الْعَظِيْمِ ﴿٢﴾ الَّذِي هُمْ فِيْهِ مُخْتَلِفُونَ ﴿٣﴾
 كَلَّا سِعَامُونَ ﴿٤﴾ قُلْ كَلَّا سِعَامُونَ ﴿٥﴾ اَلَمْ جَعَلْ لِّلْاَرْضِ مَهْدًا ﴿٦﴾
 وَالجِبَالِ اَوْتَادًا ﴿٧﴾ وَخَلَقْنَاكُمْ اَزْوَاجًا ﴿٨﴾ وَجَعَلْنَا نَوْمَكُمْ سَبَاتًا ﴿٩﴾
 وَجَعَلْنَا اللَّيْلَ لِيَاسًا ﴿١٠﴾ وَجَعَلْنَا النَّهَارَ مَعَاشًا ﴿١١﴾ وَبَنَيْنَا
 فَوْقَكُمْ سَبْعًا شِدَادًا ﴿١٢﴾ وَجَعَلْنَا سِرَاجًا وَهَاجًا ﴿١٣﴾ وَاَنْزَلْنَا
 مِنَ الْمُعْصِرَاتِ مَاءً ثَجَابًا ﴿١٤﴾ لِنُخْرِجَ بِهِ حَبًّا وَّنَبَاتًا ﴿١٥﴾ وَجَنَّاتٍ
 اَلْفَاافًا ﴿١٦﴾ اِنْ يَوْمَ الْفَصْلِ كَانَ مِيقَاتًا ﴿١٧﴾ يَوْمَ يُفْعَفُ فِي الصُّوْرِ
 فَنَاتُونَ اَفْوَاجًا ﴿١٨﴾ وَفُتِحَتِ السَّمَاءُ فَكَانَتْ اَبْوَابًا ﴿١٩﴾ وَسِرَّتِ
 الْجِبَالُ فَكَانَتْ سَرَابًا ﴿٢٠﴾ اِنْ جَهَنَّمَ كَانَتْ مِرْصَادًا ﴿٢١﴾ لِلظَّالِمِيْنَ
 مَتَابًا ﴿٢٢﴾ لِيَبْتَلِيَ فِيْهَا اَحْقَابًا ﴿٢٣﴾ لَا يَذُقُوْنَ فِيْهَا بَرْدًا وَّلَا شَرَابًا
 ﴿٢٤﴾ اِلَّا اَلْحَمِيْمًا وَّعَسَافًا ﴿٢٥﴾ جَزَاءً وَّفَاقًا ﴿٢٦﴾ اِنَّهُمْ كَانُوْا
 لَا يَرْجُوْنَ حِسَابًا ﴿٢٧﴾ وَكَذَّبُوْا بِآيٰتِنَا كِذَابًا ﴿٢٨﴾ وَكُلَّ شَيْءٍ
 اَحْصَيْنٰهُ كِتٰبًا ﴿٢٩﴾ فَذُوْقُوْا فَلَنْ نَّزِيْدَكُمْ اِلَّا عَذَابًا ﴿٣٠﴾

﴿٣٠﴾ پوءِ چڪو مزو، اوهان کي عذاب کان سواءِ ٻي ڪنهن شيءِ ۾ نه وڌائينداسون.

﴿٣١﴾ (بيشڪ پرهيزگارن لاءِ ڪاميابي جي جاءِ آهي) يعني ڪامياب ٿيندا ۽ پنهنجي مراد ماڻيندا، ۽ جهنم جي باهه کان چوٽڪارو حاصل ڪندا.

﴿٣٢﴾ (باغبان ۽ انگور) ڪوٽ ڪڍيل، چارديواري ڏنل ڪيترائي باغ، تازي انگورن جا چڱا.

﴿٣٣﴾ (۽ سڀني اپريل جيڏيون سرتيون زالون) يعني انهن لاءِ ننڍيون نيتيون هڪ جيڏيون ۽ هر عمر زالون آهن، جن جون چاتيون پيريل ۽ سينا لڙڪيل نه آهن، ۽ اهي ڪنواريون، نيون سامانيل آهن. (اترايا) معنيٰ جيڏيون سرتيون، هر عمر.

﴿٣٤﴾ (۽ چڪندڙ پيالا) يعني شراب سان پيريل، چڪندڙ هوندا.

﴿٣٥﴾ (اتي نه ڪا بڪواس ٻڌندا ۽ نه ڪو ڪوڙ بدوڙ) يعني جنت ۾ نه ڪا اجائي بڪواس ۽ غلط ڳالهه آهي ۽ نه اهي هڪ ٻئي سان ڪوڙ ڳالهائيندا.

﴿٣٦﴾ (تنهنجي رب وٽان انعام عطا ڪيل، حساب روءِ) يعني الله تعاليٰ پنهنجي وعدي ۽ فيصلي روءِ جهنم کي جيترو وڻيس اوترو عطا فرمائيندو، جيئن عام طرح هڪ نيڪيءَ جو بدلو ڏهوڻو آهي، پر کڻي وري هڪ جي بدلي ست سؤ نيڪين جو وعدو آهي ۽ ڪن سان وري بيحساب ۽ بيمقدار ثواب جو وعدو آهي.

﴿٣٧﴾ (جيڪو آسمانن ۽ زمين ۽ جو ڪجهه انهن ٻنهي جي وچ ۾ آهي، تنهن سڀ جو ٻاجهارو پالڻهار آهي). (جنهن سان ڪجهه ڪچڻ جوڳا نه هوندا) يعني الله تعاليٰ جي آڏو سندس اجازت کان

﴿١٢﴾ (توهان جي مٿان ست مضبوط بناياسون) ست آسمان مراد آهن، جيڪي پنهنجي بناوت جي اعتبار کان ڪائنات ۾ سڀ کان وڌيڪ مضبوط ۽ مستحڪم آهن.

﴿١٣﴾ (هڪ روشن ڏيئو بنايو سون) ان مان سج مراد آهي، جنهن ۾ روشني به آهي ته گرمي به آهي، تنهن ڪري ان کي (وهاج) سڏيو ويو.

﴿١٤﴾ (پيريل ڪڪرن مان پرڻجي پوندڙ مينهن وسايوسون) اهي ڪڪر جيڪي پاڻيءَ سان پيريل ٿيندا هجن پر اڃان وسيا نه هجن، تن کي ”المعصرات“ چوندا آهن. لڳاتار وسندڙ ۽ پرڻجي پوندڙ مينهن کي ”تجاجا“ چئبو آهي.

﴿١٥﴾ (تو جيئن ان سان اناج ۽ سلا پوٽا اپايون) جهڙوڪ: ڪڻڪ ۽ جو وغيره، (نات) يعني چانورن جو گاهه، ساوڪ ۽ ٻيا سلا پوٽا وغيره.

﴿١٦﴾ (گهاتا باغ پڻ) يعني اهڙا باغ جيڪي وڻن ٿين ۽ وڻن سان سٿيل هوندا آهن، تانجو انهن جون گهاتيون تاريون هڪ ٻئي جي مٿان چانهجي وينديون آهن.

﴿١٧﴾ (بيشڪ فيصلي جو ڏينهن مقرر ٿيل آهي) يعني اڳين ۽ پوين جي گڏ ٿيڻ لاءِ قيامت جو هڪ ڏينهن مقرر ڪيل آهي، جتي کين ثواب ۽ عذاب ڏيڻ لاءِ الله تعاليٰ جي ڪيل وعدي مطابق پهچندا، هتي ان کي (يوم الفصل) فيصلي ڪرڻ يا توڙڻ جو ڏينهن فرمايو ويو آهي، ڇاڪاڻ ته انهيءَ ڏينهن الله تعاليٰ پنهنجي مخلوق جا جهڳڙا توڙيندو ۽ فيصلا نمتائيندو.

﴿١٨﴾ (جنهن ڏينهن صور ۾ فوڪيو ويندو) اهو سنگ مراد آهي، جنهن ۾ اسرافيل ڦوڪ ڏيندو. (پوءِ توهان ايندؤ) محشر جي ميدان ڏانهن (توليون توليون ٿي) يعني ميڙن جا ميڙ ڪري.

﴿١٩﴾ (۽ آسمان کي کوليو ويندو) فرشتن جي لهڻ لاءِ. (پوءِ اهو دروازا ٿي پوندو) يعني آسمان ۾ بيشمار دروازا ٿي پوندا.

﴿٢٠﴾ (۽ جبلن کي هلايو ويندو، پوءِ اهي رُج وانگر ٿي پوندا) يعني پنهنجين جاين تان اڪڙجي، هوا ۾ پيا لهندا وڻندا، ۽ مٽيءَ جي دڙ وانگر پيا اڏرندا، ڏس واريو انهن کي رڄ پيو سمجهندو.

﴿٢١﴾ (بيشڪ جهنم گهٽ ۾ آهي) يعني دوزخ جا داروفا ڪافرن لاءِ گهٽ ۾ ويٺل آهن ته بس! اهي اچن ته کين سوگهو ڪريون ۽ سيڪت ڏيون.

﴿٢٢﴾ (سرڪش جو ٺڪاڻو آهي) يعني موٽڻ جي اهائي جاءِ اٿن.

﴿٢٣﴾ (منجهس اڻ ڪٽ زمانا رهندا) يعني زمانن مٿان زمانا دوزخ ۾ رهندا، ڊگهي زماني کي ”حقب“ چوندا آهن. هڪ حقب ختم ٿيندو ته وري ٻيو حقب شروع ٿيندو، وري ٽيون ... اهڙيءَ ريت اهو سلسلو سدائين جاري رهندو.

﴿٢٤﴾ (جتي نه ڪا ٿڌاڻ ۽ نه پاڻيءَ جو ڪو ڍڪ چڪندا).

﴿٢٥﴾ (مگر تهڪندڙ پاڻي) گرم تهڪندڙ پاڻي (۽ پونءِ) يعني اهي هنيل ڪافر، متڪبر ۽ منڪر، پاڻي جي بجاءِ جهنمين جي زخمن مان وهندڙ پونءِ پيئندا.

﴿٢٦﴾ (اهو بدلو آهي، پورو پورو) جهڙي ڪرڻي، تهڙي پيرڻي، جيڏو گناهه، تيڏو عذاب، جيئن شرڪ کان وڏو ڪو گناهه ناهي، تيئن وري دوزخ جي عذاب کان وڌيڪ ڪو عذاب ناهي. سندن عمل ٻيڙا هئا، تنهن ڪري الله تعاليٰ به کين اهڙو عذاب ڏيندو، جيڪو کين ٻيڙو لڳندو.

﴿٢٧﴾ (بيشڪ اهي ڪنهن حساب جي اميد ٿي نه رکندا هئا). اهي نه ڪنهن ثواب جي لالچ رکندا هئا ۽ نه ڪنهن حساب ڪتاب کان ڊڄندا هئا، ڇاڪاڻ ته قيامت ۾ اٿڻ جو عقيدو ٿي نه رکندا هئا.

﴿٢٨﴾ (۽ اسان جي آيتن کي نسورو ڪوڙ سمجهندا هئا).

﴿٢٩﴾ (۽ اسان هر شيءِ لکت ۾ گهڻي رکي آهي) يعني اسان هر شيءِ لوح محفوظ ۾ لکي ڇڏي آهي. پڻ چيو ويو آهي ته پانهن جا اهي اعمالنامان مراد آهن، جيڪي فرشتا لکندا آهن.

سورة النزعات

1 ساهه کي سختي سان چڪي ڪيندڙن جو قسم آهي هن آيت ۾ الله تعاليٰ انهن فرشتن جو قسم ڪيو آهي، جيڪي ماڻهن جي جسمن مان روحن کي ائين چڪي ڪيندا آهن، جيئن تيزي باز پنهنجي پوري قوت سان تير هڻڻ لاءِ ڪمان کي آخري حد تائين چڪيندو آهي. (پوڙي ڪري) يعني انتهائي قوت ۽ زور سان، پوري جسمن مان روح کي پوڙي ڪري ڪيندا آهن.

2 (سولائيءَ سان ڳنڍ کولي وٺندڙن جو قسم آهي) يعني اهي ملائڪ جيڪي جسمن کي راحت ڏين ٿا ۽ انهن مان روحن کي ائين ٿا جلدي ڪڍي وٺن جيئن چڪ ڏئي ڳنڍ کولي وڃي. ڏول کي رسيءَ ۾ پڙي ڪوهه مان چڪي ڪڍڻ کي ”شٽ“ چئبو آهي.

3 ڪائنات ۾ (تيزيءَ سان ترندڙن جو قسم آهي) يعني اهي فرشتا جيڪي تيزيءَ سان آڏي آسمان مان زمين تي هيٺ لهي ايندا آهن ته جيئن الله تعاليٰ جي حڪم جي تعميل ڪن. اهي فضا ۾ ائين ترندا آهن، جيئن توبو تيراڪ پاڻيءَ ۾ تيز ترندو آهي.

4 (پوءِ اڳتي وڌي اڳرائي ڪندڙن جو قسم آهي) يعني اهي فرشتا جيڪي الله تعاليٰ جي حڪم کي هڪدم لاڳو ڪرڻ لاءِ اڳرائي ڪندا آهن. جيئن ڪي فرشتا جنتن جي روحن کي جنت ۾ پهچائڻ لاءِ جلدبازي ۽ اڳرائي ڪندا آهن.

5 (پوءِ انتظامي ٺاه جوڙ ڪندڙن جو قسم آهي) انتظامي ٺاه جوڙ مان مراد هي آهي ته: بارگاهه الهيءَ مان حلال ۽ حرام جا حڪم احڪام ڪئي اچن، انهن جي وضاحت ۽ تفصيل ڪرڻ، زمين تي رهندڙ مخلوق لاءِ هوا ۽ مينهن جو بندوبست ڪرڻ ۽ اهڙا ٻيا ڪم سرانجام ڏيڻ وغيره.

6 (جنهن ڏينهن ڏينهي ڏيندي) پهرئين صور ٽوڪڻ مراد آهي، جنهن سان سموري مخلوق فنا ٿي ويندي.

7 (ان جي پويان وري ٻيو لوڏو ايندو) ان مان ٻي صور ٽوڪڻ مراد آهي، جنهن سان سموري مخلوق ٻيهر جيئري ٿيندي ۽ قيامت قائم ٿيندي.

8 (انهيءَ ڏينهن دليون ڏڪي رهيون هونديون) يعني قيامت جي ڏينهن جي هولناڪي ۽ وڏو ڏهڪاءُ آڏو ڏسي ڏين تي پرڀشائي ۽ ڪنٺي چانئجي ويندي.

9 (۽ سندن نگاهون جهڪيون هونديون) قيامت جي ڏينهن خطرناڪ ۽ خوفناڪ حالت ڏسي، سندن اکيون جهڪجي ۽ نواڻجي وينديون، جيڪي ماڻهو ڪفر تي مرڻ ٿا، انهن جي حالت بيان ٿي رهي آهي.

10 (چون ٿا ته اسان پوئين پيرين موٽائباسون ڇا؟) يعني دهر يا ۽ منڪر اهڙي ڳالهه چون ٿا، جڏهن کين چئجي ٿو ته: اوهان کي وري ٻيهر جيئرو ڪري اٿاريو ويندو، ته چون ٿا ته: ڇا جڏهن اسان مري، ڳري، قبرن واري ڪڏن ۾ مٽي ٿي وينداسون ته ان کان پوءِ وري اسان پهرئين حالت ۾ موٽايا وينداسون ۽ مرڻ کان پوءِ وري جيئرا ٿينداسون؟

11 (ڇا جڏهن اسان پڻا هڏا ٿي چڪا هونداسون؟) يعني ان کان پوءِ به وري جيئرا ٿينداسون ڇا؟

12 (چون ٿا ته تڏهن ته اها واپسي وڏي نقصان جوڳي ٿيندي) يعني جيڪڏهن واقعي اسان کي موت کان پوءِ موٽائي جيئرو ڪيو ويو، ته پوءِ ته اسان انتهائي نقصانڪارن مان ٿينداسون! ۽ اسان کي اهي تڪليفون ڏسڻيون پونديون جيئن محمد (ﷺ) چئي رهيو آهي.

13 (بس اها ته رڳو هڪڙي هڪل آهي) ٻيو ٻيرو صور ٽوڪڻ مراد آهي، جنهن جي نتيجي ۾ قيامت قائم ٿيندي. يعني الله تعاليٰ فرمائي رهيو آهي ته اسان پنهنجي عظيم قدرت ۽ قوت سبب، ڪنهن ٻئي فعل جا محتاج نه آهيون، بس! رڳو هڪڙي هڪل جي ڊير آهي.

إِنَّ لِلْمُتَّقِينَ مَفَارِزًا (۳۱) حَدَائِقَ وَأَعْنَابًا (۳۲) وَكَوَاعِبَ أَزْرَابًا (۳۳) وَكَأْسًا دِهَاقًا (۳۴) لَا يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْوًا وَلَا كِذَابًا (۳۵) جَزَاءً مِّن رَّبِّكَ عَطَاءٌ حِسَابًا (۳۶) رَبِّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا الرَّحْمَنُ لَا يَمْلِكُونَ مِنْهُ خِطَابًا (۳۷) يَوْمَ يَقُومُ الرُّوحُ وَالْمَلَائِكَةُ صَفًّا لَا يَتَكَلَّمُونَ إِلَّا مَنْ أَذِنَ لَهُ الرَّحْمَنُ وَقَالَ صَوَابًا (۳۸) ذَلِكَ الْيَوْمَ الْحَقُّ فَمَنْ شَاءَ اتَّخَذْ إِلَىٰ رَبِّهِ مَتَابًا (۳۹) إِنَّا أَنْزَرْنَاهُ عَلَيْكَ قُرْآنًا يَوْمَ يَنْظُرُ الْمَرْءُ مَا قَدَّمَتْ يَدَاهُ وَيَقُولُ الْكَافِرُ يَلَيْتَنِي كُنْتُ تُرَابًا (۴۰)

سورة النزعات

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

وَالنَّازِعَاتِ غَرَابًا (۱) وَالنَّشِيطَاتِ شَطَابًا (۲) وَالسَّيِّحَاتِ سَبَابًا (۳) فَالسَّيِّغَاتِ سَبَابًا (۴) فَالْمُدِيرَاتِ أَمْرًا (۵) يَوْمَ تَرْجُفُ الرَّاجِفَةُ (۶) تَتَّبِعُنَّ الرِّادِفَةَ (۷) قُلُوبٌ يَوْمِيذٍ وَاجِفَةٌ (۸) أَبْصَرُهَا خَشِيعَةٌ (۹) يَقُولُونَ أَيْنَا لَمْرُدُّوْنَ فِي الْحَافِرِ (۱۰) أَيْنَا ذَا كُنَّا عِظْمًا نَجْرَةً (۱۱) قَالُوا لَيْتَ لَنَا إِذَا كَرِهَ خَاسِرَةٌ (۱۲) فَلَيْتَمَا هِيَ زَجْرَةٌ وَجِدَةٌ (۱۳) فَإِذَا هُمْ بِالسَّاهِرَةِ (۱۴) هَلْ أُنَبِّئُكَ حَدِيثَ مُوسَىٰ (۱۵)

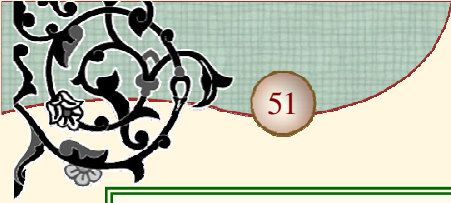
اڳ ڪجهه ڪچڻ جي همت ٿي نه رکي سگهندا ۽ نه وري ڪو سندس موڪل کان اڳ شفاعت ڪري سگهندو.

38 (ان ڏينهن جبريل ۽ فرشتا صفون ٻڌي بيهندا) هتي ”روح“ مان مراد فرشتن مان هڪ فرشتو آهي. ۽ چيو ويو آهي ته اهو جبرئيل آهي. ۽ هي به چيو ويو آهي ته (روح) الله جي لشڪرن مان هڪ لشڪر آهي، جيڪو فرشتن مان نه آهي.

(نه ڳالهائي سگهندا، مگر اهي جنهن کي رحمان اجازت ڏيندو) يعني جن کي شفاعت ڪرڻ جي موڪل ڏيندو، يا هي مراد آهي ته جن جي حق ۾ الله پاڻهارو جن کي شفاعت ڪرڻ جي اجازت ڏيندو، انهن کان سواءِ ٻيا نه ڳالهائي سگهندا. (۽ اهو شخص اهڙو هجي، جنهن (چئي هوندي) دنيا ۾ (صحيح ڳالهه) يعني جنهن دنيا ۾ توحيد جي گواهي ڏني هوندي ۽ موحد هوندو.

39 (اهو) يعني انهيءَ وصف مطابق سندن اٿڻ وارو ڏينهن (سڄو ڏينهن آهي) يعني اهو هر حال يقيننا اچڻو ۽ ضرور واقع ٿيڻو آهي. (پوءِ جيڪو چاهي پنهنجي رب وٽ ٺاهي) (موتڻ جي جاءِ) يعني نيڪ عمل ڪري، وٽس پنهنجي لاءِ ڀلو ماڳ ۽ سهڻو ٺڪاڻو بڻائي.

40 (اسان توهان کي ان عذاب کان ڊيڄاري ڇڏيو آهي جيڪو اچي سنائو ٿيو آهي) (جنهن ڏينهن هر شخص اهو سڀ ڪجهه ڏسندو جيڪو سندس هٿن اڳتي موڪليو آهي) يعني خبر هجي يا شر، جيڪي ڪجهه ايندڙ حياتيءَ لاءِ موڪليو هوندائين، سو سڀ ڪجهه اتي پنهنجي آڏو ڏسندو. (۽ ڪافر چوندو ته ها، جيڪر اءِ مٽي ٿي وڃان ها!) يعني ڪافر الله تعاليٰ جي طرفان مختلف قسم جا عذاب ڏسي، ارمان سان چوندو ته جيڪر مٽي ٿي وڃان ها.

۱۴ (پوءِ هڪدم اهي پڌري پٽ تي هوندا) چيو ويو آهي ته
 "الساهرة" مان مراد اها چٽي ڌرتي آهي، جنهن جو الله تعاليٰ
 انتظام ڪري، ان تي پنهنجي مخلوق جو حساب ڪتاب وٺندو.
 ۱۵ (ڇا تون موسيٰ جي خبر آئي آهي؟) يعني توهان کي فرعون ۽
 موسيٰ جو قصو ته معلوم ٿي چڪو آهي، جيڪو مشهور ۽ معروف آهي.
 ۱۶ (جڏهن سندس رب کيس مقدس ماٿري ۾ سڏيو) (مقدس) يعني
 مبارڪ ۽ پاڪ (طوي) نالي ماٿريءَ ۾ سڏيو، جيڪو سينا جبل ۾ آهي.
 ۱۷ (تو فرعون ڏانهن وڃ، جو هو حد کان لنگهي ويو آهي).
 ۱۸ (پوءِ ڇو) ان کي ته: (ڇا سڌرڻ جو ارادو آڻي؟) يعني وٽس
 پهچي کيس ڇو ته ڇا تنهنجي اندر اها رغبت آهي ته سڌرجين؟
 شرڪ جي روڳ کان پاڪ ٿيڻ مراد آهي. موسيٰ کي حڪم ڪيو
 ويو ته نرميءَ سان کيس اها ڳالهه سمجها.
 ۱۹ (۽ اڳ توکي تنهنجي رب واري واٽ ڏيڪاريان، پوءِ تون
 ڊڄندي؟) يعني توکي الله تعاليٰ جي عبادت ۽ سندس هيڪڙائي
 واريءَ واٽ وٺايان ٿو. ڇا پوءِ تون ان جي عذاب کان ڊڄندي؟ خدا
 جو خوف انهيءَ شخص کي ئي ٿيندو آهي، جيڪو هدايت وارو
 سڌريل هوندو آهي.
 ۲۰ (پوءِ کيس وڏي نشاني ڏيڪاريائين) چيو ويو آهي ته ان مان
 حضرت موسيٰ جي لٺ مراد آهي، پڻ چيو ويو آهي ته سندس
 روشن هٿ مراد آهي.
 ۲۱ (فڪڙب وعصى) (پوءِ ڪوڙو ڪيائين ۽ نافرمان ٿيو).
 يعني موسيٰ ﷺ کي ڪوڙو پائيائين ۽ ان جو چيو نه ورتائين.
 ۲۲ (پوءِ پني ڏنائين) يعني قريو ۽ ايمان آڻڻ کان منهن
 موڙيائين. (ڊڪ ڊوڙ ڪرڻ لڳو) يعني زمين ۾ فتنو فساد ڦهلائڻ
 لاءِ ڊڪ ڊوڙ ڪرڻ ۾ گنجي ويو ۽ موسيٰ ﷺ جي معجزن جو
 مقابلو ڪرڻ لاءِ مصروف ٿي ويو.
 ۲۳ (پوءِ ماڻهن کي گڏ ڪيائين) يعني وڙهڻ لاءِ لشڪر گڏ
 ڪيائين، يا مقابلي لاءِ جادوگرن کي جمع ڪيائين، يا مقابلي
 ڏسڻ لاءِ ماڻهن کي گڏ ڪيائين.
 ۲۴ (فائدو) (پوءِ پڪاريائين). يعني وڏي واڪي پڙهو ڏنائين.
 ۲۵ (پوءِ جياڻين ته اڳ ئي توهان جو وڏو رب آهيان) انهيءَ
 لعنتيءَ اهو ظاهر ڪيو ته مون کان مٿي ڪورب نه آهي.
 ۲۶ (پوءِ الله کيس پڪڙي آخرت ۽ دنيا جي عذاب ۾ سوگهو
 ڪيو) يعني الله تعاليٰ کيس سوگهو ڪري، آخرت جي سزا به
 ڏني، جنهن مان دوزخ جو عذاب مقصود آهي ۽ دنيا جي سزا به
 ڏني، جنهن مان کيس پاڻيءَ ۾ ٻوڙڻ مراد آهي، ته جيئن جيڪو
 ماڻهو سندس خبر پڌي اهو عبرت حاصل ڪري ۽ نصيحت پرائي.
 ۲۷ (بيشڪ انهيءَ ۾ وڏي عبرت آهي، ان لاءِ جيڪو ڊڄي) يعني
 جيڪو فرعون ۽ سندس عبرتناڪ قصو ٻڌندو، تنهن لاءِ ان ۾ هڪ
 وڏي عبرت آهي، بشرطڪ اهو پنهنجي رب کان ڊڄندو ڪنبدو هجي.
 ۲۸ (توهان جو پيدا ڪرڻ وڌيڪ ڏکيو آهي يا آسمانن جو؟)
 يعني موت کان پوءِ وري ٻيهر خلقي جيارڻ ۽ اٿارڻ توهان جي
 نظر ۾ وڌيڪ ڏکيو ڪر آهي يا آسمانن کي پيدا ڪرڻ وڌيڪ
 ڏکيو آهي؟ اهو عظيم الشان چرخو ۽ ان ۾ ڪار فرما زبردست
 ڪاريگريون، ۽ قدرتي عجائبات ڏسندڙن کان ڪي ڳجهيون نه
 آهن. (ان کي بتايائين) يعني آسمان ٺاهيائين.
 ۲۹ (ان جي ڇت کي بلند ڪيائين) يعني ان کي زمين جي مٿان
 ڇت وانگر قائم رکيائين. (پوءِ ان کي برابر ڪيائين) پوءِ ان کي
 سنئون سڌو، هڪجهڙو برابر قائم ڪيائين، جنهن ۾ ڪو ته
 تڦاوت ۽ ڏنگائي آهي ۽ نه منجهس ڪا ڌار ۽ ڪو سوراخ آهي.
 ۳۰ (۽ ان جي رات کي اونداهون ڪيائين) (۽ سج جي روشنيءَ
 کي ظاهر ڪيائين) يعني سج جي روشني جي ذريعي ڏينهن کي
 روشن ڪيائين.

۳۰ (۽ ان کان پوءِ زمين) يعني آسمان جي خلق کان پوءِ (ان کي
 وڃايائين) يعني ان کي پڪيڙي ڇڏيائين.
 ۳۱ (ان مان ان جو پاڻي ۽ ان جو گاهه ڪڍيائين) يعني زمين مان
 نهرون ۽ چشما ڪڍي، ان جي پاڻيءَ سان نباتات، ساوڪ ۽ رونق
 واريون پوکون اپيائين.
 ۳۲ (۽ جبلن کي ڪوڙيائين) جبلن کي زمين لاءِ مثال ميخ جي
 بنايائين ته جيئن مخلوق کي ڏوڏي اڦٽ هلاڪ ڪري نه ڇڏي.
 ۳۳ (اوهان جي ۽ اوهان جي ڍورن جي فائدي لاءِ).
 ۳۴ (پوءِ جڏهن وڏي آفت ايندي) يعني اها عظيم مصيبت جنهن
 کان وڏي ڪا ٻي مصيبت نه آهي، ان مان مراد ٻي صور کي ڦوڪڻ
 آهي، جنهن جي نتيجي ۾ جنتي جنت ۾ ۽ دوزخي دوزخ ۾ ويندا.
 ۳۵ (جنهن ڏينهن انسان پنهنجن سمورن ڪمن کي ياد ڪندو).
 ۳۶ (۽ ڏسندڙن لاءِ جهنم کي ظاهر ڪيو ويندو) يعني ان کي
 اهڙيءَ ريت ظاهر ڪيو ويندو، جو ڪنهن کان ڳجهي نه رهندي.
 ۳۷ (پوءِ جنهن سرڪشي ڪئي) يعني جيڪو ڪفر ۽ نافرمانيءَ
 ۾ حد کان لنگهي ويو هوندو.
 ۳۸ (۽ دنيا جي زندگيءَ کي ترجيح ڏنائين) يعني آخرت جي
 ابدي حياتيءَ جي پيٽ ۾ دنيا جي فاني زندگيءَ کي مٿانهون
 سمجهيائين ۽ آخرت لاءِ نه ڪا تياري ڪيائين ۽ نه ڪو عمل.
 ۳۹ (تو بيشڪ سندس ٽڪاڻو دوزخ ئي هوندو) اها ئي سندس
 جاءِ پناهه هوندي، ان کان سواءِ کيس ٻيو ڪجهه نه ملندو.
 ۴۰ (۽ باقي جيڪو پنهنجي رب اڳيان بيٺو کان ڊنو) يعني
 جيڪو قيامت جي ڏينهن پنهنجي پالڻهار آڏو حساب ڪتاب

۲۰
 ۲۱
 ۲۲
 ۲۳
 ۲۴
 ۲۵
 ۲۶
 ۲۷
 ۲۸
 ۲۹
 ۳۰
 ۳۱
 ۳۲
 ۳۳
 ۳۴
 ۳۵
 ۳۶
 ۳۷
 ۳۸
 ۳۹
 ۴۰

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

عَبَسَ وَوَجَّهَ (۱) أَنْ جَاءَهُ الْأَعْمَى (۲) وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّه يُرِيكُ (۳) أَوْ يَذَّكَّرُ فَتَنْفَعَهُ الذِّكْرَى (۴) أَمَأْمَنَ اسْتَعْفَى (۵) فَأَنْتَ لَهُ تَصَدَّى (۶) وَمَأَلِكُ الْآيَاتِكُ (۷) وَأَمَأْمَنَ جَاءَكَ يُسَعَى (۸) وَهُوَ يُخَشَى (۹) فَأَنْتَ عَنْدَهُنَّ (۱۰) كَلَّا إِنَّهَا تَذْكِرَةٌ (۱۱) فَمِنْ شَاءَ ذَكَرَهُ (۱۲) فِي صُحُفٍ مُكَرَّمَةٍ (۱۳) مُرْفُوعَةٍ مُطَهَّرَةٍ (۱۴) بِأَيْدِي سَفَرَةٍ (۱۵) كِرَامٍ بَرَرَةٍ (۱۶) قِيلَ لِلْإِنْسَانِ مَا أَكْفَرَهُ (۱۷) مِنْ أَيِّ شَيْءٍ خَلَقَهُ (۱۸) مِنْ طِفْلَةٍ خَلَقَهُ فَقَدَرَهُ (۱۹) ثُمَّ أَلْسَيْلَ يَسْتَرَهُ (۲۰) ثُمَّ أَمَأْمَنَهُ فَأَقْبَرَهُ (۲۱) ثُمَّ إِذَا شَاءَ أَنْشَرَهُ (۲۲) كَلَّا لَمَّا بَدَأَ مَا أَمَرَهُ (۲۳) فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسَانُ إِلَى طَعَامِهِ (۲۴) أَنَا صَبَبْنَا الْمَاءَ صَبًّا (۲۵) ثُمَّ شَقَقْنَا الْأَرْضَ شَقًّا (۲۶) فَأَنْبَتْنَا فِيهَا حَبًّا (۲۷) وَعَبْنَا وَقَضْبًا (۲۸) وَزَيَّنَّاها وَأَخْلَلَّا (۲۹) وَحَدَائِقَ غُلْبًا (۳۰) وَفِكَهَةً وَأَبًّا (۳۱) مَنْعًا لِكُرِّهِ وَلَا تَعْلَمُ كُرِّهُ (۳۲) فَإِذَا جَاءَتْ الْأَصْحَابَةُ (۳۳) يَوْمَ يُفْرَأُ الرُّمُّ مِنْ أَحِبِّهِ (۳۴) وَأُمِّهِ وَأَبِيهِ (۳۵) وَصَحْبِيئِهِ وَبَنِيهِ (۳۶) لِكُلِّ أَمْرٍ مِنْهُمْ يَوْمَئِذٍ شَأْنٌ يُعْنِيهِ (۳۷) وَجَوَّهٌ يَوْمَئِذٍ مُسْفَرٌ (۳۸) ضَاحِكَةٌ مُسْتَبْشِرَةٌ (۳۹) وَوَجْوَةٌ يَوْمَئِذٍ عَلِيمَةٌ (۴۰) تَرْهَقُهَا قَفْرَةٌ (۴۱) أَوَّلَتْكُ هُمُ الْكُفْرَةَ الْفَجْرَةَ (۴۲)

وڌائون. هن سورت جو شان نزول هي آهي ته: قريش جا ڪي سردار رسول الله ﷺ جن وٽ موجود هئا، پاڻ سڳورن کي سندن مسلمان ٿيڻ جي رغبت هئي. ايتري ۾ هڪ نابين شخص حضرت عبد الله بن امر مڪتوم نالي اچي حاضر ٿيو، جيڪو چونڊ اصحابن مان هو، بار بار سوالات ڪري قطع ڪلامي ڪرڻ لڳو، پاڻ سڳورن کي اها ڳالهه نه وئي، تنهن ڪري ان کان پڻيرا ٿي ويٺا.

(۳) **تو کي ڪهڙي خبر** اي محمد ﷺ! **ته شايد اهو سڌري پوي** يعني شايد اهو نابين، توهان جي نصيحت ٻڌي چڱا عمل ڪري ۽ گناهن کان پاڪ ٿي پوي.

(۴) **يا ڌيان ڪري** يعني توهان جي تعليم ۽ چڱيون ڳالهيون ٻڌي نصيحت پرائي ۽ نيڪ صالح ٿي پئي. **پوءِ اها نصيحت کيس فائدو ڏئي** يعني ان واعظ مان فائدو پرائي.

(۵) **پر جيڪو بي پرواهي ڪري ٿو**.

(۶) **ته پوءِ تون ان جي ڪڍ لڳي پئين ٿو!** يعني جيڪو شخص تنهنجي بيگمار ۽ آندل پروگرام کان پنهنجي بيخبري ۽ لا پرواهي ظاهر ڪري چڪو آهي، تنهن ڏانهن ته چڱيءَ طرح متوجھ ٿي کيس پنهنجي ڳالهه ٻڌائڻ لاءِ وڌ ڀر وڌ ڪوشش ڪري رهيو آهيون!

(۷) **جڏهن ته توتي ڪا ميار ناهي جو اهو نه سڌري** يعني جيڪڏهن اهو ڪافر اسلام نٿو آئي ۽ هدايت کي قبول نٿو ڪري، ته تو کان پڪڙ پڇائو نه ٿيندو. تنهنجو ڪم رڳو الله جو بيگمار پهچائڻ آهي، ڪافرن مان جيڪو اها هلت هلي ٿو، تنهن تي ڪو رنج ۽ غم نه ڪر.

(۸) **پر جيڪو شخص تو وٽ ڊوڙندو آيو** يعني پلائي حاصل ڪرڻ لاءِ پاڻمرادو ساڻو ڪري ڊوڙندو تو وٽ آيو ته جيئن تون کيس پلائي جي راه ڏيکارين ۽ واعظ نصيحت ڪرين.

(۹) **اهو ڪنڊنو ٿو وٺي** الله جي ڌمڪ کان ڊڄندو ڪنڊنو ٿو وٺي.

(۱۰) **ته تون ان کان بي خيالو ٿو ٿئين** ان کان لهرائين ٿو، منهن موڙين ٿو، بي پرواهي اختيار ڪرين ٿو.

(۱۱) **ڪڏهن به نه! بيشڪ اها هڪ نصيحت آهي** يعني ائين نه ڪرڻ گهرجي، ڇو ته اهي آيتون يا اها سورت هڪ نصيحت آهي، جنهن جو حق هي آهي ته ان جي ذريعي ماڻهن کي تلقين ڪرين، پر پاڻ ان کي قبول ڪرين ۽ ان مطابق عمل ڪرين.

(۱۲) **هن شاءِ ڏکڙو** پوءِ جيڪو گهري ته ان کي ياد ڪري.

(۱۳) **صحيفن ۾** يعني اها نصيحت صحيفن ۾ آهي. **جيڪي عزت وارن آهن** اهي صحيفا علم ۽ حڪمت سان منور هجن ڪري الله وٽ عزت پريا آهن، يا هن ڪري قابل احترام آهن ته لوح محفوظ مان لائڻ آهن.

(۱۴) **مٿانهان** يعني الله وٽ وڏي مان مرتبي وارا آهن. **پاڪ آهن** يعني جن کي پاڪائي وارا ٿي هٿ لائين ٿا، اهي شيطانن ۽ ڪافرن کان محفوظ آهن.

(۱۵) **سفير فرشتن جي هٿن ۾ آهن** (سفره) مان اهي فرشتا مراد آهن جيڪي سفير بڻجي پاڪ پيغمبرن وٽ الله جي وحي آڻيندا آهن. اهو لفظ ”سفره“ مان ورتل آهي، يعني ڪنهن به قوم جي درميان لاڳاپا قائم ڪرڻ لاءِ ڊڪ ڊوڙ ڪرڻ.

(۱۶) **مانائتا** يعني پنهنجي رب جي وٽ مانائتا آهن. **نيڪو ڪار آهن** پر هيڙگار، پنهنجي رب جا فرمانبردار ۽ پنهنجي ايمان ۾ سجا آهن.

(۱۷) **انسان تي مار پوي، ڪيڏو ته ناشڪرو آهي** يعني ڪافر انسان تي ڦٽڪار ۽ پارا تو هجي، جو پنهنجي ڪفر ۾ ڪيڏو نه سخت آهي.

(۱۸) **کيس ڪهڙي شيءِ مان خلق ٿاين؟** يعني الله تعاليٰ انهيءَ ڪافر کي ڪهڙيءَ شيءِ مان پيدا ڪيو آهي؟

(۱۹) **نظني مان کيس پيدا ڪيائين** يعني کيس خسيس ۽ ڪني

ڏيڻ کان ڊنو (۹) پنهنجي نفس کي خواهشن کان روڪيائين) يعني نفس کي انهن نافرمانين ۽ حرام ڪمن کان روڪيائين، جن جي نفس سد ڪندو رهي ٿو.

(۴۱) **ته بيشڪ سندن رهڻ جي جاءِ بهشت ٿي هوندو** جنت ٿي ٺڪاڻو هوندس جنهن ۾ وڃي رهائش پذير ٿيندو، ان کان سواءِ ڪنهن ٻي جاءِ ۾ نه ويندو.

(۴۲) **تو کان قيامت بابت پڇن ٿا ته اها ڪڏهن اچي سهڙندي؟** يعني اها ڪڏهن ايندي ۽ وقوع پذير ٿيندي؟

(۴۳) **ان جي بيان سان تنهنجو ڪهڙو واسطو** يعني ان جي ڄاڻ ۽ تذڪري ڪرڻ سان تنهنجو ڪهڙو ڪم، ان کي ته رڳو الله تعاليٰ ئي ڄاڻي ٿو.

(۴۴) **رڳو تنهنجي رب تائين ان جو ڊنگ آهي** ان جي ڄاڻ جي انتها رڳو الله وٽ آهي، ڪنهن ٻئي کي ان جي ڪا خبر نٿي ناهي.

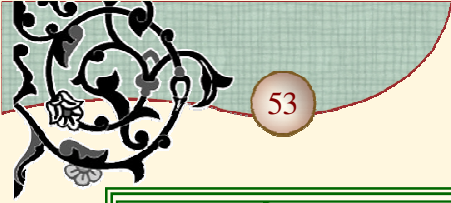
(۴۵) **تون ته رڳو ڊيچاريندڙ آهين، ان کي جيڪو ان کان ڊڄي** يعني جيڪو قيامت قائم ٿيڻ کان ڊڄي ٿو، تون ته رڳو ان کي ئي ڊيچاري سگهين ٿو.

(۴۶) **جنهن ڏينهن هو ان کي ڏسندا، ته ڇڻ رڳو رات يا ڏينهن جو ڪو ٻيهر مس ترسيا هئا** يعني ائين پائيندا ته ڇڻ رڳو ڏينهن جو ڪو اڳيون يا پويون ٻيهر يا مانجهاندي جيتري جهت پل دنيا ۾ مس رهيا آهيون.

سورة عبس

(۱) **منهن ۾ گهٽو ڏٺائين ۽ پئي ڦيرايائين** نبيءَ سڳوري ﷺ پنهنجي پيشاني مبارڪ ۾ چوڙ وڌو ۽ پئي ڏٺائين.

(۲) **جو وٽس نابين آيو** يعني وٽن نابيني جي اچڻ ڪري چوڙ

سُورَةُ التَّكْوِينِ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

إِذَا السَّمَاسُ كُورَتْ ۝١ وَإِذَا النُّجُومُ انْكَدَرَتْ ۝٢ وَإِذَا الْجِبَالُ
سُيِّرَتْ ۝٣ وَإِذَا الْعُشَّارُ عُطِّلَتْ ۝٤ وَإِذَا الْوُحُوشُ حُشِرَتْ
۝٥ وَإِذَا الْبِحَارُ سُجِّرَتْ ۝٦ وَإِذَا الْنُفُوسُ زُوِّجَتْ ۝٧ وَإِذَا
الْمَوءُ دَهُدَهُ سَمِلَتْ ۝٨ أَيُّ ذَنْبٍ قُنِلَتْ ۝٩ وَإِذَا الصُّعُفُ نُشِرَتْ
۝١٠ وَإِذَا السَّمَاءُ كُشِطَتْ ۝١١ وَإِذَا الْجَحِيمُ سُعِرَتْ ۝١٢ وَإِذَا الْجَنَّةُ
أُزْلِفَتْ ۝١٣ عَمِلَتْ نَفْسٌ مَّا أَحْضَرَتْ ۝١٤ فَلَا أُقْسِمُ بِالْخَنَسِ ۝١٥
الْجَوَارِ الْكُنَّسِ ۝١٦ وَاللَّيْلِ إِذَا عَسَسَ ۝١٧ وَالصُّبْحِ إِذَا نَفَسَ ۝١٨
إِنَّهُ لَقَوْلُ رَسُولٍ كَرِيمٍ ۝١٩ ذِي قُوَّةٍ عِنْدَ ذِي الْعَرْشِ مَكِينٍ ۝٢٠ مُطَاعٍ
تَمَّ أَمِينٍ ۝٢١ وَمَا صَاحِبُكُمْ بِمَجْنُونٍ ۝٢٢ وَقَدْ رَآهُ بِالْأَفْقِ الْمُبِينِ ۝٢٣
۝٢٤ وَمَا هُوَ عَلَى الْغَيْبِ بِضَنِينٍ ۝٢٥ وَمَا هُوَ بِقَوْلِ شَيْطَانٍ رَجِيمٍ ۝٢٥
فَإِنَّ نَدْهُبُونَ ۝٢٦ إِنَّ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ ۝٢٧ لَمَنْ شَاءَ مِنْكُمْ أَنْ
يَسْتَفِيمَ ۝٢٨ وَمَا تَشَاءُونَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ ۝٢٩

سُورَةُ الْاِنْفِطَارِ

39 (کلندڙ، خوشيون ڪندڙ هوندا)، خوشيءَ مان پيا بهڪندا .
40 (ڪيترن منهن تي ان ڏينهن ڌوڙ پئي وسندي). پيلا ،
چاڻي پيل هوندا.
41 (ڪارنهن ويڙهيل هوندا) ڪاراڻ، پيلائي ۽ بچڙائي کين
ويڙهي وٺندي.
42 (اهي) يعني اهي مهڪارا ماڻهو (اهي ئي ڪافر ۽ بدڪار
اهن) يعني اهو حال فاسق، فاجر ۽ ڪوڙن ماڻهن جو هوندو.

سورة التكوین

1 (جڏهن سج ويڙهيو ويندو) يعني جڏهن ان کي کينهون جيان
گول ڪري، گڏي ويڙهي اڇلايو ويندو.
2 (جڏهن تارا ميراڻي ويندا) يعني جڏهن انهن جي روشني
ختر ٿي ويندي ۽ وسامي ويندا يا اهي ڪري پوندا ۽ ڪڻو ڪڻو
ٿي ٽٽي پڪڙجي ويندا.
3 (جڏهن جبل هلايا ويندا) يعني انهن کي ختم ڪري هوا ۾
اڌاريو ويندو.
4 (جڏهن ڍڪيون ڏاڇيون ڇڏي ڏيون) عربيءَ ۾
ڏهن مهينن جي وير تي ايل ڍڪي ڏاڇيءَ کي ”عشار“ چوندا
آهن، عربن وٽ اهو سڀ کان پيارو مال هوندو آهي. (عطلت) معنيٰ
بنا ڌنار جي ڇڏي ڏيون. يعني انهيءَ عظيم مصيبت جو حال
ڏسي ڍڪين ڏاڇين جا مالڪ ۽ ڌنار انهن کي چوٽ ڇڏي ڏيندا.
5 (جڏهن وحشي جانورن کي گڏ ڪيو ويندو) يعني جهنگلي
جانورن کي جيئرو ڪري، هڪ ٻئي کان دنيا ۾ ڪيل سندن ظلمن
جو بدلو وٺرايو ويندو. يا انهن کي گڏ ڪري ماري ختم ڪيو ويندو.

پاڻيءَ جي ٿيبي مان پيدا ڪيائين، پوءِ اهو شخص ڪيئن ٿو وڌائي
ڪري، جيڪو (زال ۽ مڙس جي) پيشاب نڪرڻ واريءَ جاءِ مان ٻه دفعا
نڪتو هجي؟ (پوءِ سندس اندازو ڪيائين) يعني کيس برابر
ڪيائين ۽ سندس زندگيءَ جي ضرورتن لاءِ کيس تيار ڪيائين،
سندس لاءِ ٻه هٿ، ٻه پير، ٻه اکيون ۽ ٻيا سمورا حواس پيدا ڪيائين.
20 (پوءِ ڊگ سنهنجو ڪيائينس) يعني ماءُ جي پيٽ مان نڪرڻ جو
رسو آسان ڪيائينس، يا پلاڻي ۽ برائيءَ جي واٽ سولي ڪري ڏنائينس.
21 (پوءِ موت ڏنائينس، پوءِ قبر ۾ پهچايائينس) يعني مرڻ کان
پوءِ سندس عزت ۽ اڪرام خاطر کيس قبر ۾ دفناڻ جي ريت جاري
ڪيائين، کيس زمين جي مٿان اڇلائي ڦٽو ٿي ڪيو ويو، جو درندا
۽ پکي ان جي لاش کي چيري ڦاڙي کائي ختم ڪندا هجن.
22 (پوءِ جڏهن چاهيندو، ته کيس اٿاريندو) يعني ان جي موت
کان پوءِ، جنهن وقت الله تعاليٰ گهرندو ته کيس وري ٻيهر جيئرو
ڪري اٿاريندو.
23 (خبردار! جيڪو حڪم ڪيائينس، سو اڃان پورو نه ڪيو اٿئين)
بلڪ ڪي ماڻهو ڪفر ڪري ۽ ڪي نافرمان ڪري الله جي
احڪامن جي پيچڪڙي ڪن ٿا، سندس حڪمن جي تابعداري
ڪي گهٽ ماڻهو ڪن ٿا.
24 (پوءِ انسان کي پنهنجي کاڌي ڏانهن ڏسڻ گهرجي) يعني
انسان کي سوچڻ گهرجي ته جيڪو کاڌو، خوراڪ سندس زندگيءَ جي
بنيادي ضرورت آهي، تنهن کي رب تعاليٰ ڪيئن ٿو پيدا فرمائي؟
25 (تو بيشڪ اسان ئي پاڻيءَ کي خوب پرتايو آهي).
يعني پاڻيءَ کي ڪڪرن مان خوب پرتايو آهي ۽ مٿان آسمان
مان وسائي واهڙو هائي ڇڏيا آهن.
26 (پوءِ اسان ئي زمين کي چڱيءَ طرح چيريو ڦاڙيو آهي)
يعني آسانيءَ سان ڌاتن کي ان مان ڦٽايون ٿا، حالانڪ اهي سلا
ٻي ساها ۽ نرم نازڪ هوندا آهن.
27 (پوءِ اسان ئي ان مان اناج اڀايو آهي) يعني زمين مان غذائي
جنسون پيدا ڪيون آهن. ڌاتن مان پيدا ٿيندڙ ڦوٽهڙو برابر
وڌندو رهندو آهي، تانجو ڦري اناج جي صورت اختيار ڪندو آهي.
28 (۽ انگور ۽ ساول). ترڪاريون يا جيڪو ساڻو گاه جانورن
چرندا آهن.
29 (۽ زيتون ۽ ڪجيون). يعني زيتون ۽ ڪجين جا وڏا وڏا وڻ
پيدا ڪيون ٿا.
30 (۽ گهاٽا باغ). وڏن وڻن ۽ ٿلهي ٿڙن وارا گهاٽا باغ، جن
جون ٿامون هڪٻئي سان وچڙيل هجن.
31 (۽ ميوا ۽ گاه). (اب) يعني زمين مان جيڪو گاه وغيره از خود
ڦٽي، ۽ ماڻهون ان کي نه کائيندا هجن ۽ نه پوکيندا هجن، اهو مراد آهي.
32 (اوهان چي ۽ اوهان جي چوپائي مال جي فائدي لاءِ).
33 (پوءِ جڏهن ڪن ٻوڙا ڪندڙ ڪڙڪا ٿيندو) يعني قيامت
جي ڏينهن اهڙي رڙ ٿيندي، جنهن کي ٻڌي ڪن ٺپ ٻوڙا ٿي
ويندا، ۽ ڪجهه ٻڌي نه سگهندا.
34 - 36 (ان ڏينهن ماڻهو پري پڇندو پنهنجي پيءُ ۽ پنهنجي
ماءُ ۽ پنهنجي پيءُ ۽ پنهنجي زال ۽ پنهنجي اولاد کان) اهي رشتا
ناتا سڀ کان وڌيڪ ويجهڙا هوندا آهن، جن جي محبت ۽ مهرباني هر
قسم جي شڪ شبيهي کان مٿي هوندي آهي، سو اهڙن کان بچڻ جو
ڪارڻ، رڳو قيامت جي عظيم مصيبت ۽ هولناڪي آهي.
37 (ان ڏينهن منجهانئن هر ماڻهو پنهنجي پنهنجي حال ۾ رڌل
هوندو) ڪوئي ڪنهن ڏي ڌيان ئي نه ڌريندو، هر شخص پنهنجن
ويجهڙن کان منهن ڦيرائيندو ۽ پڇندو، ته جيئن کانس ڪو
مطالبو نه ڪن ۽ نه وري سندس تڪليف ۽ مصيبت کي ڏسن.
38 (ڪيترا ڇهرا ان ڏينهن چمڪندڙ هوندا) روشن، منور هوندا.

ڪردار کي چڱيءَ طرح ڄاڻيندا هئا ۽ کين معلوم هو ته پاڻ سڀ کان وڌيڪ عقلمند، ڪامل ۽ اڪمل آهن.

(23) ۽ بيشڪ انهيءَ کيس آسمان جي پڌري اپ تي ڏنو يعني حضرت محمد ﷺ جن جبرئيل امين ﷺ کي سندس اصل صورت ۾ ڏنو، جنهن جا چه سؤ پر آهن. مجاهد تابعيءَ جي قول مطابق حضرت محمد ﷺ جن حضرت جبريل ﷺ کي مڪي جي اڀرندي پاسي احياد نالي علائقي ۾ ڏنو.

(24) ۽ ناهي اهو يعني حضرت محمد ﷺ (غيب تي) يعني آسمان تان آيل ڪنهن به گجهي خبر ٻڌائڻ بابت (ڪو بخل ڪندڙ) يعني پاڻ نه وحي بيان ڪرڻ ۾ بخيل آهن ۽ نه دين جي تبليغ جي سلسلي ۾ ڪا ڪوتاهي ڪندڙ آهن، بلڪ مخلوق کي الله تعاليٰ جو ڪلام سيکارڻ ۽ احڪامن ٻڌائڻ ۾ وڏو ڪوشش ڪندڙ آهن.

(25) ۽ اهو تڙيل شيطان جو ڪلام نه آهي يعني قرآن مجيد انهن شيطانن مان ڪنهن شيطان جو قول نه آهي، جيڪي آسمان تي وڃي، چوري فرشتن جون ڳالهيون ٻڌڻ جي ڪوشش ڪندا آهن ۽ جن کي ڏٺڪارڻ ۽ تڙڻ لاءِ لات تارن سان چٽيو ويندو آهي.

(26) ۽ توهان ڪيڏانهن ٿا وڃو؟ يعني مون جيڪو طريقو توهان کي ٻڌايو آهي، ان کان وڌيڪ روشن پيو ڪهڙو رستو ٿي سگهي ٿو، جنهن تي توهان هلڻ گهرو ٿا؟

(27) اهو ته رڳو جهان وارن لاءِ هڪ نصيحت آهي يعني اهو قرآن شريف ساري جڳ جهان وارن لاءِ الله تعاليٰ جي طرفان رڳو يادگيري ۽ نصيحت کان سواءِ ٻيو ڪجهه نه آهي.

(28) ۽ توهان نه ٿا گهري سگهو، مگر جيڪي جهان جو پالڻهار الله گهري يعني سڌي راه تي هلڻ ۽ قائم رهڻ جي طاقت توهان جي اندر ڪٿان ايندي جيستائين الله تعاليٰ جي گهر ۽ سندس توفيق ۽ مدد شامل حال نه ٿئي.

سورة انفطار

(1) جڏهن آسمان ڦاٽي پوندو يعني جڏهن فرشتن جي لهڻ جي ڪري آسمان ڦاٽي پوندو ۽ ڌارون ڏئي ويندو.

(2) ۽ جڏهن تارا ڪٽو ڪٽو ٿي پوندا يعني چٽي ڪري پوندا ۽ ڪٽو ڪٽو ٿي ويندا.

(3) ۽ جڏهن سمنڊ چيريا ويندا يعني انهن کي جوش ڏياري هڪٻئي ۾ ملايو ويندو ۽ گڏجي هڪ سمنڊ ٿي پوندا، يا انهن ۾ اهڙو جوش ايندو جيئن آتش فشان زمين يا جبلن مان ڦاٽي نڪرندا آهن، تيئن سمنڊ به جوش کائي اٿلي پوندا، پر ائين قيامت جي ويجهو ٿيندو.

(4) ۽ جڏهن قبرون اڪيڙيون وينديون انهن جي مٽي اٿلائي پٽلائي هيڏي هوڏي ڪئي ويندي ۽ مردن کي ٻاهر ڪڍيو ويندو.

(5) تڏهن هر ڪو ڄاڻيندو ته انهيءَ اڳتي ڇا موڪليو آهي ۽ پوئتي ڇا ڇڏيو آهي؟ يعني جڏهن اعمالناما کلندا، تڏهن هر شخص تي اهو راز گلندو ته انهيءَ آخرت لاءِ اڳتي ڇا موڪليو آهي، ڀلائي يا برائي؟ ۽ پوئتي ڇا ڇڏي آيو آهي، نيڪي يا بدي؟

(6) اي انسان! توکي پنهنجي رب ڪريم بابت ڪهڙي شيءِ ڏوڪي ۾ وڌو آهي؟ يعني اها ڪهڙي شيءِ آهي، جنهن توکي ڏوڪي ۽ فريب ۾ وڌو آهي، تانجو پنهنجي ٻاجهاري رب جو به انڪاري ٿي ويو آهين؟ چيو ويو آهي الله تعاليٰ جي ٻاجهاري رب جو ڏوڪي ۾ وڌو آهي، ڇاڪاڻ ته رب ڪريم سزا ڏيڻ ۾ جلدي نٿو ڪري.

(7) (جنهن توکي پيدا ڪيو) نطفي مان، جڏهن ته تون ڪجهه نه هئين. **(پوءِ توکي ٺاهيائين)** ٻڌندڙ، ڏسنڌڙ ۽ عقل وارو انسان، چڱيءَ طرح ٺاهي تيار ڪيائين. **(پوءِ توکي برابر ڪيائين)** يعني توکي وڇولو سنئين قد ڪاڻ ۽ سهڻي شڪل صورت وارو ڪيائين ۽ تنهنجن جسماني عضون کي مناسب ۽ موزون بنايائين.

(8) ۽ جڏهن سمنڊ پڙڪايا ويندا يعني انهن کي ٻاريو ويندو، تانجو اهي ڦري باه ٿي پڙڪندا.

(9) ۽ جڏهن نفسن کي جوڙو جوڙو ڪيو ويندو يعني مؤمنن کي جنتي حورن سان ملايو ويندو ۽ ڪافرن کي شيطانن سان گڏ ڪيو ويندو. حضرت حسن بصري رضه فرمائي ٿو ته هر شخص کي پنهنجي پنهنجي ٽولي سان ملايو ويندو. يهودي يهودين سان، عيسائي عيسائين سان، مجوسي مجوسن سان، منافق منافقن سان ۽ مؤمنن کي مؤمنن سان ملايو ويندو.

(10) ۽ جڏهن زنده دفنايل نياڻيءَ کان پڇيو ويندو ته ڪهڙي گناه سبب قتل ڪئي وئي هئي؟ جاهليت جي دور ۾ عربن جي عادت هوندي هئي ته وٽن نياڻي پيدا ٿيندي هئي ته عار ۽ بار سمجهي ان کي جيئرو پوري ڇڏيندا هئا، تنهن ڪري قيامت جي ڏينهن انهن معصوم نياڻين کي ناحق جيئرو پوريندڙن کان پڇائڻو ٿيندو، جنهن ۾ انهن قاتلن لاءِ سخت ڏمڪي آهي.

(11) ۽ جڏهن اعمالناما کوليا ويندا يعني جڏهن حساب وٺڻ لاءِ عملن جا دفتر کولي سامهون رکيا ويندا.

(12) ۽ جڏهن آسمان جي ڪل لائي ويندي يعني جڏهن آسمان ڌري ٽڪر ٽڪر ٿي پوندا ۽ خٽر ٿي ويندا.

(13) ۽ جڏهن دوزخ کي پڙڪايو ويندو دوزخ خداوند قهار ۽ جبار جي جلال ۽ غضب سبب ۽ ماڻهن جي گناهن جي ڪري پڙڪي رهي هوندي.

(14) ۽ جڏهن جنت کي ويجهو ڪيو ويندو ان کي مؤمنن جي قريب ڪيو ويندو ۽ نزديڪ آندو ويندو. چيو ويو آهي ته اهي ٻارهن شيون آهن، جن مان ڇهه هن دنيا ۾ ٿينديون، جيڪي سورت جي شروع کان سمنڊن کي پڙڪائڻ تائين بيان ڪيون ويون آهن ۽ ڇهه آخرت ۾ ٿينديون، جن جو بيان ﴿وَإِذَا الْفُؤُوسُ زُوِّجَتْ﴾ کان هن آيت تائين ڪيو ويو آهي.

(15) ۽ تڏهن هر شخص ڄاڻيندو ته ڇا آندو اٿس يعني جڏهن اعمالناما کلندا ته هر شخص ڄاڻيندو ته انهيءَ آخرت لاءِ ڇا آندو آهي؟ ڇڱائي آندي اٿس يا برائي؟

(16) ۽ تڏهن هر شخص ڄاڻيندو ته ڇا آندو اٿس يعني جڏهن تارن جو قسم کڻي رهيو آهي، جيڪي ڏينهن جو اوجھل ٿي ويندا آهن، سج جي روشنيءَ ۾ لڪي ويندا آهن ۽ نظر نه ايندا آهن.

(17) ۽ تڏهن هر شخص ڄاڻيندو ته ڇا آندو اٿس يعني جڏهن تارن جو قسم کڻي رهيو آهي، جيڪي ڏينهن جو اوجھل ٿي ويندا آهن، سج جي روشنيءَ ۾ لڪي ويندا آهن ۽ نظر نه ايندا آهن.

(18) ۽ صبح جو قسم، جڏهن ساهه کڻي اڀري يعني جڏهن پنهنجي روحانيت پري تڏڙي هوائن سان اڀرندو ۽ ظاهر ٿيندو آهي.

(19) ۽ شڪر جو قسم، جڏهن ساهه کڻي اڀري يعني جڏهن پنهنجي روحانيت پري تڏڙي هوائن سان اڀرندو ۽ ظاهر ٿيندو آهي.

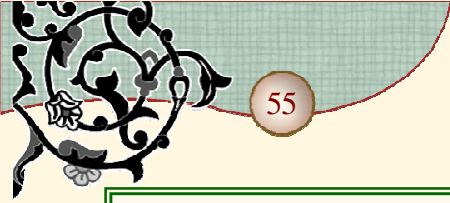
(20) ۽ شڪر جو قسم، جڏهن ساهه کڻي اڀري يعني جڏهن پنهنجي روحانيت پري تڏڙي هوائن سان اڀرندو ۽ ظاهر ٿيندو آهي.

(21) ۽ شڪر جو قسم، جڏهن ساهه کڻي اڀري يعني جڏهن پنهنجي روحانيت پري تڏڙي هوائن سان اڀرندو ۽ ظاهر ٿيندو آهي.

(22) ۽ شڪر جو قسم، جڏهن ساهه کڻي اڀري يعني جڏهن پنهنجي روحانيت پري تڏڙي هوائن سان اڀرندو ۽ ظاهر ٿيندو آهي.

(23) ۽ شڪر جو قسم، جڏهن ساهه کڻي اڀري يعني جڏهن پنهنجي روحانيت پري تڏڙي هوائن سان اڀرندو ۽ ظاهر ٿيندو آهي.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 إِذَا السَّمَاءُ أَنْفَطَرَتْ (۱) وَإِذَا الْكَوَاكِبُ أُنزِلَتْ (۲) وَإِذَا الْبِحَارُ
 فُجِرَتْ (۳) وَإِذَا الْقُبُورُ بُعِثَتْ (۴) عَلِمْتَ نَفْسَ مَا قَدَّمَتْ
 وَأَخَّرَتْ (۵) يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ مَا غَرَّبَكَ رَبِّكَ الَّذِي (۶) الَّذِي
 خَلَقَكَ فَسَوَّنَكَ فَعَدَلَكَ (۷) فِي أَيِّ صُورَةٍ مَا شَاءَ رَكَّبَكَ (۸)
 كَلَّابٌ لَّ تَكْذِبُونَ بِالَّذِينَ (۹) وَإِنَّ عَلَيْكُمْ لَحَافِظِينَ (۱۰) كِرَامًا
 كُنِينِ (۱۱) يَعْلَمُونَ مَا تَعْمَلُونَ (۱۲) إِنَّ الْأَبْرَارَ لَفِي نَعِيمٍ (۱۳) وَإِنَّ
 الْفُجَّارَ لَفِي جَحِيمٍ (۱۴) يَصَلُّونَهَا يَوْمَ الَّذِينَ (۱۵) وَمَاهُمْ عَنْهَا بِعَايِينَ
 (۱۶) وَمَا أَدْرَاكَ مَا يَوْمَ الَّذِينَ (۱۷) ثُمَّ مَا أَدْرَاكَ مَا يَوْمَ الَّذِينَ
 (۱۸) يَوْمَ لَا تَمَلِكُ نَفْسٌ لِنَفْسٍ سِتًّا وَالْأَمْرُ يَوْمَئِذٍ لِلَّهِ (۱۹)

سُورَةُ الْمُطَفِّفِينَ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 وَيَلِّ لِلْمُطَفِّفِينَ (۱) الَّذِينَ إِذَا أَكَالُوا عَلَى النَّاسِ يَسْتَوْفُونَ (۲)
 وَإِذَا كَالُوهُمْ أَوْ وَزَنُوهُمْ يُخْسِرُونَ (۳) أَلَا يَظُنُّ أُولَئِكَ أَنَّهُمْ
 مَبْعُوثُونَ (۴) لِيَوْمٍ عَظِيمٍ (۵) يَوْمَ يَقُومُ النَّاسُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ (۶)

4 (انھن کي يقين ناهي ڇا ته کين وري اٿاريو ويندو؟) يعني ڇا انهن کي ايترو به احساس نٿو ٿئي ته موت کان پوءِ انهن کي وري زنده ٿيڻو آهي، جو ڪجهه هتي ڪن ٿا تنهن جو کين جواب ڏيڻو آهي، اهو خيال ئي کين نه ٿو ٿئي ته ان بابت ڪجهه سوچين ۽ سمجهن ۽ ان جي پڇڙي عاقبت کي ياد ڪري اهڙي حرکت کان باز اچن.
 5 (تسار وڏي ڏينهن لاءِ) يعني قيامت جي عظيم ڏينهن ۾ کين اٿاريو ويندو.
 6 (جنهن ڏينهن سڀ ماڻهو جهانن جي پالڻهار جي آڏو اچي بيهندا) پنهنجي باري ۾ رب العالمين جي حڪم جي انتظار ۾ بيٺا هوندا، يا بدلي چڪائڻ ۽ حساب ڪتاب جي انتظار ۾ کڙا هوندا، جنهن ۾ دلالت آهي ته ماڻ ۽ تور ۾ گهٽ وڌائي ڪرڻ ڪيڏو وڏو ۽ بدترين گناهه آهي، ڇاڪاڻ ته اها دراصل امانت ۾ خيانت ۽ پئي جو مال ناحق کائڻ آهي.
 7 (خبردار! بيشڪ بدڪارن جو اعمالنامو سجين ۾ آهي) ماڻ ۽ تور ۾ ڪوت ڪندڙ به انهن بدڪارن مان آهن، جن جا نالا دوزخين جي فهرست (لسٽ) يا دوزخين جي قيدخاني ۾ لکيل هوندا.
 8 (تو کي ڪهڙي خبر ته سجين ڇا آهي؟) اهميت جي ڪري دهر آيو ويو.
 9 (هڪ لکيل ڪتاب آهي) يعني اهو ڪتاب جنهن ۾ سندن نالا نوٽ ٿيل هوندا، اهو هڪ لکيل دفتر آهي، هي به چيو ويو آهي ته ”سجين“ اصل ۾ ”سجیل“ آهي، جيڪو (سجل) مان ورتل آهي، جنهن جي معنيٰ آهي: (ڪتاب).
 10 (ان ڏينهن ڪوڙي ڪندڙن لاءِ تباهي آهي).

8 (جنهن به شڪل ۾ چاهيائين، توکي جوڙي تيار ڪيائين) پنهنجي مرضي سان انسانن کي مختلف صورتون ۽ جدا جدا رنگ روپ ڏنائين، حالانڪ تو ۾ ته ايتري سگهه به نه آهي جو تون پنهنجي شڪل صورت پاڻ اختيار ڪري سگهين.
 9 (خبردار!) انسان کي الله تعاليٰ جي ڪرم نوازي جي ڪري، بي پرواهي اختيار ڪرڻ کان خبردار ڪيو وڃي ٿو، جنهن جي ڪري هو ڪفر ۽ شرڪ ڪندو آهي. بلڪ توهان بدلي جي ڏينهن کي ڪوڙو ڪريو ٿا، جنهن ڏينهن هر شخص کي سندس پلائيءَ جي جزا ۽ برائيءَ جي سزا ڏني ويندي.
 10 (۽ بيشڪ توهان تي نگران مقرر ٿيل آهن) ملائڪن مان.
 11 (پلار، لڪندڙ)، وڏي عزت ۽ وڏي مان وارا، عملناما لڪندڙ.
 12 (جيڪي ڪجهه ڪريو ٿا، تنهن کي اهي ڄاڻن ٿا) يعني توهان قيامت جي ڏينهن کي ڪوڙو ڪريو ٿا، حالانڪ الله تعاليٰ توهان تي فرشتا مقرر ڪري ڇڏيا آهن، جيڪي توهان جا عمل ۽ توهان جون ڳالهيون سڀ ڪجهه لکن ٿا ته جيئن قيامت جي ڏينهن انهن جي روشني ۾ توهان کان حساب وٺي سگهجي.
 13 (بيشڪ نيڪوڪار نعمتن ۾ هوندا)، يعني جنت جي ججهين نعمتن ۾ هوندا.
 14 (۽ بيشڪ بدڪار جهنم ۾ هوندا)، يعني دوزخ جي ساڙيندڙ باه ۾ هوندا.
 15 (بدلي جي ڏينهن انهيءَ ۾ داخل ٿيندا) يعني حساب ڪتاب واري انهيءَ ڏينهن، جنهن کي هو ڪوڙو پائين ٿا، ان ڏينهن جهنم جي ان باه ۾ ضرور گهڙندا ۽ هر حال ۾ ان جي گرميءَ جي شدت ۽ حدت کين پوڳڻي پوندي.
 16 (۽ اهي ان کان غائب نه ٿي سگهندا) يعني هرگز ان کان جدا نه ٿي سگهندا ۽ نه ان کان لڪي غير حاضر ٿي سگهندا، بلڪ هميشه هميشه لاءِ منجهس رهندا.
 17 (تو کي ڪهڙي خبر ته بدلي جو ڏينهن ڇا آهي؟)
 18 (وري به، توکي ڪهڙي خبر ته بدلي جو ڏينهن ڇا آهي؟) هتي حساب ڪتاب جي ڏينهن جي عظمت، اهميت، سختي ۽ هولناڪيءَ کي پڌري ڪرڻ لاءِ ساڳئي مضمون کي ورجايو ويو آهي.
 19 (ان ڏينهن ڪو به ڪنهن لاءِ ڪجهه به نه ڪري سگهندو ۽ انهيءَ ڏينهن حڪم رڳو الله جو هلندو) اتي قيامت جي ڏينهن الله رب العالمين کان سواءِ ڪنهن جو به حڪم نه هلندو ۽ نه ڪو ڪجهه ڪري سگهندو، هن دنيا جي نظام جي ابتڙ، انهيءَ ڏينهن الله تعاليٰ ڪنهن کي به بادشاهي ۽ حڪم هلائڻ جي اجازت نه ڏيندو.
سورة المطففين
 ابن عباس رضي الله عنهما کان روايت آهي ته جڏهن نبي ڪريم ﷺ جن مدينه منوره هجرت ڪري آيا ته اتان جا شهري ماڻ ٿور ۽ وڏي خيانت ڪندا هئا، جنهن تي الله تعاليٰ وحي نازل فرمائي ته: ”ويل آهي ماڻ ٿور ۾ گهٽائي ڪندڙن لاءِ“. جنهن کان پوءِ اهي سهڻي نموني ماڻ ٿور ڪرڻ لڳا.
 1 (تباهي آهي ماڻ ٿور ۾ ڪوت ڪندڙن لاءِ) ماڻ ۽ تور ۾ ٿورڙي گهٽائي ڪرڻ کي عربيءَ ۾ ”تطفيف“ چوندا آهن، يعني بالڪل ٿورڙي، معمولي گهٽائي. انهن مان ڪن ماڻهن وٽ پن قسمن جا ماڻا هوندا هئا، ٻين کي ڏيڻ لاءِ هلڪو ماڻو ۽ پاڻ وٽن لاءِ وري ٻيو پارو ماڻو.
 2 (جيڪي ماڻهن کان جڏهن ماڻي وٺندا آهن ته پورو وٺندا آهن) يعني جڏهن پاڻ ڪا شيءِ خريد ڪندا آهن ته ماڻ ٿور پوري پني ڪري وٺندا آهن.
 3 (۽ جڏهن کين ماڻي يا کين ٿوري ڏيندا آهن ته کس لائيندا آهن) يعني جڏهن ٻين کي ڪا شيءِ وڪرو ڪري ڏيندا آهن ته ان جي ماڻ ۽ تور ۾ ڪوت ڪري کين کس لائيندا آهن.

آهي، تانجو ان تي پردا چڙهي ويندا آهن. اها ئي اها ڪٿ آهي، جنهن جو الله تعاليٰ قرآن مجيد ۾ ذڪر فرمايو آهي).

15 (خبردار! بيشڪ اهي ان ڏينهن پنهنجي رب کان اوت ڌاري هوندا) قيامت واري ڏينهن. يعني جيئن آخرت ۾ ايمان وارن کي رب تعاليٰ جو ديدار نصيب ٿيندو، تيئن ڪافرن کي اها نعمت نصيب نه ٿيندي. بلڪ جيئن انهن بدبختن کي دنيا ۾ توحيد جي نعمت کان محروم رکيائين، تيئن آخرت ۾ کين پنهنجي زيارت کان محروم رکندو.

16 (پوءِ بيشڪ اهي دوزخ ۾ گهڙڻ وارا آهن) يعني سگهڻي دوزخ واري باهر ۾ داخل ٿيندا ۽ ان جي گرمي چڪيندا.

17 (پوءِ چيو ويندو ته هي اهو آتو جنهن کي توهان ڪوڙو چوندا هيو) يعني جهنم جا داروغا کين چوندا ته: هي اهو جهنم آهي جنهن کي توهان نه مڃيندا هيو، بلڪ ان کي ڪوڙو سمجهندا هيو.

18 (خبردار! بيشڪ نيڪن جو اعمال نامو عليين ۾ آهي) يعني اهي ”عليين“ وارن ۾ لکيل آهن. (عليين مان مراد جنت يا جنت جا مٿانهان مقام ۽ محل مراد آهن.

”ابرار“ يعني نيڪو ڪار ۽ فرمانبردار پانها.

19 (تو کي ڪهڙي خبر ته عليين ڇا آهي؟) ”عليين“ جي عظمت ۽ شان بيان ڪرڻ جي غرض سان فرمايو وڃي ٿو ته: اي محمد ﷺ! توکي ڪهڙي خبر ته ”علييون“ ڇا آهي؟

20 (هڪ لکيل ڪتاب آهي) يعني اهڙو دفتر آهي، جنهن ۾ سندن نالن جي فهرست لکيل آهي.

21 (مقرب فرشتا ان کي ڏسندا ٿا رهن) يعني الله تعاليٰ جا مقرب فرشتا ان لکيل ڪتاب وٽ حاضر ٿا رهن ۽ ان کي ڏسندا رهندا آهن. هي به چيو ويو آهي ته قيامت جي ڏينهن ان کي پڙهڻ ۽ ڏسڻ وقت اهي مقرب فرشتا آتي حاضر هوندا.

22 (نيڪو ڪار پڪ نعمتن ۾ هوندا).

23 (پلنگن تي) ڏولين ۾ پيل چمڪندڙ تاجن وارا پلنگ مراد آهن. (ويٺا نظارا ڪندا) يعني رب تعاليٰ جيڪي انعام ۽ اڪرام کين عطا ڪندو، تنهن کي پيا ڏسندا، هي به چيو ويو آهي ته پنهنجي رب سائين جي ذات پاڪ کي ويٺا ڏسندا رهندا.

24 (تون سندن چهرن ۾ نعمتن جي تازگي پائين ويندين) يعني کين ڏسندين ته توکي معلوم ٿي ويندو ته اهي وڏين نعمتن ۽ وڏن نصيبن وارا آهن، ڇاڪاڻ ته سندن منهن ۽ مهانڊن ۾ نور، حسن، جمال، رونق ۽ تازگي تجليون هڻندي رهندي.

25 (کين سيل مهر ٿيل شراب پياريو ويندو) (رحيق) معنيٰ اهڙو شراب جنهن ۾ نه ڪو ڪوٺ ٿيل هجي ۽ نه خراب ٿئي. (مختوم) يعني سيل مهر ٿيل. يعني جيستائين اهي نيڪ مرد شراب جي انهن بوتلن جي سيل کولي، ان کي پاڻ استعمال نه ڪندا، تيستائين ان کي ڪنهن جو هٿ به نه لڳو هوندو.

26 (ان جي سرهاڻ مشڪ واري هوندي) يعني جڏهن جنتي اهو پاڪ شراب پي، گلاس منهن تان پري ڪندا ته انهن جي منهن مان مشڪ جهڙي خوشبو جا واس پيا وسندا. يا هي مراد آهي ته ان جي بوتلن تي مشڪ جي مهر لڳل هوندي. (مقابلي ڪرڻ وارن کي انهيءَ ۾ مقابلو ڪرڻ گهرجي) يعني شوقينن کي ان جو شوق رکڻ گهرجي. (تناقص) معنيٰ ڪنهن شيءِ کي حاصل ڪرڻ لاءِ مقابلو ڪرڻ، ريس ڪرڻ، پين کي زوري هٽائي رڳو پنهنجي لاءِ حاصل ڪرڻ.

27 (۽ ان جو ڏاڻو تسنيم وارو هوندو) انهيءَ ”رحيق“ شراب ۾ ”تسنيم“ چشمي جو پاڻي ملايل هوندو، جيڪو بلندي کان لهرارو هلندو آهي، اهو جنت جو پلي ۾ پيو شراب آهي.

28 (اهو هڪ چشمو آهي، جنهن مان الله جا مقرب پانها پيئندا)

يعني تسنيم جي چشمي واري شراب سان رحيق شراب ملائي پيالا پري پيئندا.

كَلَّا إِنَّ كِتَابَ الْفَجَارِ لَفِي سَجِينٍ ﴿٧﴾ وَمَا أَدْرَاكَ مَا سَجِينٌ ﴿٨﴾ كِتَابٌ مَّرْقُومٌ ﴿٩﴾

وَلَيْلٌ يُومِذُ الْمَكْذِبِينَ ﴿١٠﴾ الَّذِينَ يَكْذِبُونَ يَوْمَ الدِّينِ ﴿١١﴾ وَمَا يُكَاذِبُ بِهِ إِلَّا كُلُّ مُعْتَدٍ أَثِيمٍ ﴿١٢﴾ إِذْ انْتُلِيَ عَلَيْهِ ابْنِ آدَمَ قَالَ اسْطِيرُ

الْأُولَئِينَ ﴿١٣﴾ كَلَّا بَلْ رَانَ عَلَى قُلُوبِهِمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿١٤﴾ كَلَّا إِنَّهُمْ

عَنْ رَبِّهِمْ يَوْمَئِذٍ لَمَحْجُورُونَ ﴿١٥﴾ ثُمَّ إِنَّهُمْ لَصَالُوا الْجَحِيمِ ﴿١٦﴾ ثُمَّ يُقَالُ

هَذَا الَّذِي كُنْتُمْ بِهِ تُكَذِّبُونَ ﴿١٧﴾ كَلَّا إِنَّ كِتَابَ الْأَبْرَارِ لَفِي عِلِّيِّينَ ﴿١٨﴾

وَمَا أَدْرَاكَ مَا عِلِّيُّونَ ﴿١٩﴾ كِتَابٌ مَّرْقُومٌ ﴿٢٠﴾ يَشْهَدُهُ الْمُقَرَّبُونَ ﴿٢١﴾

إِنَّ الْأَبْرَارَ لَفِي نَعِيمٍ ﴿٢٢﴾ عَلَى الْأَرَائِكِ يَنْظُرُونَ ﴿٢٣﴾ تَعْرِفُ فِي

وُجُوهِهِمْ نَضْرَةَ النَّعِيمِ ﴿٢٤﴾ يُسْقَوْنَ مِنْ رَحِيقٍ مَخْحُومٍ ﴿٢٥﴾

خَشْمُهُمْ مِسْكًَ وَفِي ذَلِكَ فَلْيَتَنَافَسِ الْمُتَنَفِسُونَ ﴿٢٦﴾ وَمَرَجِعُهُمْ

مِنْ تَسْنِيمٍ ﴿٢٧﴾ عَيْنًا يُشْرَبُ بِهَا الْمُقَرَّبُونَ ﴿٢٨﴾ إِنَّ الَّذِينَ

أَجْرُمُوا كَانُوا مِنْ الَّذِينَ ءَامَنُوا يَضْحَكُونَ ﴿٢٩﴾ وَإِذَا مَرُّوا بِهِمْ

يَبْغَامُونَ ﴿٣٠﴾ وَإِذَا انْقَلَبُوا إِلَىٰ أَهْلِهِمْ انْقَلَبُوا فَكِهِينَ ﴿٣١﴾

وَإِذَا رَأَوْهُمْ قَالُوا إِنَّ هَؤُلَاءِ لَضَالُونَ ﴿٣٢﴾ وَمَا أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ

حَافِظِينَ ﴿٣٣﴾ فَالْيَوْمَ الَّذِينَ ءَامَنُوا مِنَ الْكُفَّارِ يَضْحَكُونَ ﴿٣٤﴾

11 (جيڪي بدلي جي ڏينهن کي ڪوڙو ٿا سڏين).

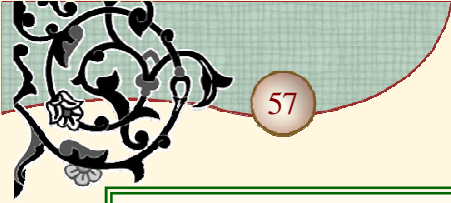
12 (۽ ان کي رڳو اهوئي ڪوڙو ڪندو، جيڪو حد کان لنگهندڙ، وڏو ڏوهياري آهي) يعني جيڪو فاسق فاجر، ظالم ۽ گناهن ۾ ليڪا لنگهي ويندڙ آهي، ڏوهن جي قسمن ۽ اسبابن ۾ لاهي پاهي پوندو آهي.

13 (جڏهن مٿس اسان جون آيتون پڙهبيون آهن) جيڪي حضرت محمد ﷺ جن تي نازل ٿيون آهن. (چوندو آهي ته اهي ته اڳين جون آڪائون آهن) يعني اڳين قومن جي ڪتابن ۾ لکيل ڪوڙيون ڳالهيون ۽ ڪوڙا قصا آهن.

14 (هرگز ائين نه آهي) ان ۾ گناهن ۾ حد کان لنگهندڙ ۽ ڪوڙو ڪندڙ مجرم ماڻهوءَ لاءِ ڌمڪي ۽ جهٽڪ آهي. (بلڪ سندن ڪرتوتن جي ڪري سندن دلين تي ڪٽ چڙهيل آهي) جن ماڻهن جا گناهه ۽ نافرمانيون ايڏو وڏي وينديون آهن، جو سندن دلين کي وڪوڙي وينديون آهن، ته ان کي ”ران“ (ڪٽ) چئبو آهي.

حضرت ابو هريره ؓ کان روايت آهي ته رسول الله ﷺ جن فرمايو آهي ته: **”إِنَّ الْعَبْدَ إِذَا أَذِنَ ذَنْبًا نَكَتَتْ فِي قَلْبِهِ نَكْتَةٌ سَوَاءٌ، فَإِنَّ تَابَ وَنَزَعَ وَاسْتَغْفَرَ صَقَلَ قَلْبَهُ، وَإِنْ عَادَ زَادَتْ حَتَّى تَغْلَفَ قَلْبَهُ، فَذَلِكَ الرَّانُ الَّذِي ذَكَرَهُ اللَّهُ سَبْحَانَهُ فِي الْقُرْآنِ.“**

(جڏهن پناهو ڪو به گناهه ڪندو آهي ته سندس دل تي هڪ ڪارو چٽو ٿي بيهندو آهي، پوءِ جيڪڏهن توبه ڪندو آهي ۽ انهيءَ گناهه کي پاڙئون پٽي ڇڏيندو آهي ۽ استغفار ڪندو رهندو آهي ته سندس دل پاڪ صاف ٿي ويندي آهي ۽ جيڪڏهن گناهه مٿان گناهه ڪندو رهندو آهي ته سندس قلب جي ڪاراڻ وڌي ويندي

عَلَىٰ الْأَرَائِكِ يَنْظُرُونَ ﴿٣٥﴾ هَلْ تُؤْتِيكَ الْكُفَّارُ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ ﴿٣٦﴾

سُورَةُ الْأَنْشِقَاقِ ﴿٣٥﴾

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

إِذَا السَّمَاءُ انشَقَّتْ ﴿١﴾ وَأَذِنَتْ لِرَبِّهَا وَحَقَّتْ ﴿٢﴾ وَإِذَا الْأَرْضُ مُدَّتْ ﴿٣﴾ وَأَلْقَتْ مَا فِيهَا وَخَلَّتْ ﴿٤﴾ وَأَذِنَتْ لِرَبِّهَا وَحَقَّتْ ﴿٥﴾ يَتَأْتِيهَا الْإِنْسَانُ إِنَّكَ كَادِحٌ إِلَىٰ رَبِّكَ كَدْحًا فَمَلَقْتَهُ ﴿٦﴾ فَأَمَّا مَنْ أَوْفَىٰ كَيْبَهُ، بِيَمِينِهِ ﴿٧﴾ فَسَوْفَ يُحَاسِبُ حِسَابًا يَسِيرًا ﴿٨﴾ وَيَنْقَلِبُ إِلَىٰ أَهْلِهِ مَسْرُورًا ﴿٩﴾ وَأَمَّا مَنْ أَوْفَىٰ كَيْبَهُ، وَرَاءَ ظَهْرِهِ ﴿١٠﴾ فَسَوْفَ يَدْعُوا ثُبُورًا ﴿١١﴾ وَيَصَلِّي سَعِيرًا ﴿١٢﴾ إِنَّهُ كَانَ فِي أَهْلِهِ مَسْرُورًا ﴿١٣﴾ إِنَّهُ ظَنَّ أَن لَّنْ نَّحُورَ ﴿١٤﴾ بَلْ إِن رَّبَّهُ، كَانَ بِهِ بَصِيرًا ﴿١٥﴾ فَلَا أُقْسِمُ بِالسَّفَاقِ ﴿١٦﴾ وَاللَّيْلِ وَمَا وَسَقَ ﴿١٧﴾ وَالْقَمَرِ إِذَا اتَّسَقَ ﴿١٨﴾ لَتَرْكَبُنَّ طَبَقًا عَن طَبَقٍ ﴿١٩﴾ فَمَا لَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٢٠﴾ وَإِذَا قُرِئَ عَلَيْهِمُ الْقُرْآنُ لَا يَسْجُدُونَ ﴿٢١﴾ بَلِ الَّذِينَ كَفَرُوا يُكْذِبُونَ ﴿٢٢﴾ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يُوعُونَ ﴿٢٣﴾ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ ﴿٢٤﴾ إِلَّا الَّذِينَ ءَامَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ أَجْرٌ غَيْرُ مَمْنُونٍ ﴿٢٥﴾

يقول: ﴿فَسَوْفَ يُحَاسِبُ حِسَابًا يَسِيرًا﴾ قال: ليس ذلك الحساب، ولكن ذلك العرض من نوقش الحساب يوم القيامة عَذْبٌ . «جنهن کان حساب جي پڇا ڳاڇا ٿي، تنهن کي عذاب ٿيندو. تنهن تي مون عرض ڪيو ته: ڇا الله تعالیٰ تنهن فرمائي ته: ڀوءَ ان کان سولو حساب ورتو ويندو؟ فرمايائون ته: اهو حساب نه آهي، اها ته رڳو ٻانهي جي گناهن جي سندس آڏو پيشي آهي، پر جنهن کان قيامت جي ڏينهن حساب جي پڇا ڳاڇا ٿي، تنهن کي عذاب ٿيندو.»

﴿٩﴾ هو پنهنجي گهر وارن ڏانهن موٽندو يعني جنت ۾ جيڪي سندس لاءِ زالون ۽ حورون مخصوص هونديون، انهن ڏانهن موٽندو (خوشيءَ سان) جيڪا کيس پلائي عطا ڪئي ويندي تنهن تي سرهو ٿيندو ۽ بهڪندو بهڪندو گهر وارن وٽ پهچندو.

﴿١٠﴾ (۽ باقي رهيو اهو شخص، جنهن کي سندس اعمالنامو سندس پنيءَ پويان ڏنو ويو) ڇاڪاڻ ته سندس ساڄو هٿ سندس ڪنڌ سان ٻڌل هوندو ۽ سندس کاٻو هٿ سندس پنيءَ جي پويان هوندو. مراد ڪافر ۽ نافرمان ماڻهو آهن.

﴿١١﴾ (سو سگهوئي موت کي سڏ ڪندو) يعني جڏهن پنهنجو اعمالنامو پڙهندو ته ڏاڙو گهوڙا ڪرڻ لڳندو ۽ چوندو ته اءُ برباد ٿي ويس، اءُ هلاڪ ٿي ويس. (ثبور) معنيٰ هلاڪت.

﴿١٢﴾ (پر ڀرندڙ مڇ ۾ وڃي پوندو) يعني دوزخ جي باهر ۾ داخل ٿيندو ۽ ان جي گرمي ۽ سختي پوڳيندو.

﴿١٣﴾ (بيشڪ اهو پنهنجن ٻارن پڇن ۾ خوش هوندو هو) يعني پنهنجي نفساني خواهشن ۽ شهوتن ۾ هر دم اڪٽيل هوندو هو، آخرت جو خيال ۽ ان جو فڪر نه وهر گمان ۾ ٿي نه هوندو هيس.

﴿٢٩﴾ (بيشڪ مجرم ماڻهو) انهن مان ڪافر مراد آهن. (سي مؤمنن تي ڪلون ڪندا هئا) يعني دنيا ۾ مؤمنن تي ٺٺوليون ۽ ساڻن مسخريون ڪندا هئا.

﴿٣٠﴾ (۽ جڏهن انهن وٽان لنگهندا هئا ته اڪيون هڻندا هئا) (بتغامزون) ”غمز“ کان ورتل آهي، پروڻ ۽ پيٺرن سان مڇيون ڏٺي، اڪيون هڻي اشارن ڪرڻ کي چئبو آهي. يعني مٿن اسلام جي ڪري ٽوڪون ۽ چٿرون ڪندا هئا.

﴿٣١﴾ (۽ جڏهن ورتندا هئا) يعني جڏهن ڪافر موٽندا هئا (پنهنجي گهر وارن ڏانهن) پنهنجين ڪچهرين مان اٿي (ته ڏاڍي ڇهه ٻه ڪندي ورتندا هئا) يعني مؤمنن سان چٿرون ڪري محظوظ ۽ مسرور ٿيندا هئا ۽ مٿن ٽوڪون ڪري لطف اندوز ٿيندا هئا.

﴿٣٢﴾ (۽ جڏهن کين ڏسندا هئا ته چوندا هئا: هي ته پڪ گمراه آهن)، يعني ڪافر جڏهن اصحابن سڳورن کي ڏسندا هئا ته چوندا هئا ته: اهي محمد (ﷺ) جي پيروي ڪري راهتون رد ٿي ويا آهن! ﴿٣٣﴾ (جڏهن ته اهي مٿن نگران ڪري نه موڪليا ويا هئا) کين الله جي طرفان مسلمانن تي راکو ڪري نه موڪليو ويو آهي جو سندن عملن جي ڇاڇ جوڇ لهندا وٺن.

﴿٣٤﴾ (سو اڄ مؤمن، ڪافرن تي ڪلن ٿا) قيامت جي ڏينهن جڏهن مؤمن، ڪافرن کي دليل ۽ خوار ڏسندا ته مٿن ڪلندا، جيئن دنيا ۾ ڪافر مؤمنن تي گلندا هئا.

﴿٣٥﴾ (پلنگن تي ويٺا ٿا ڏسن) يعني مؤمن جنت ۾ پلنگن تي ٽيڪ لڳايون، نعمتن کان لطف اندوز ٿيندي، الله جي دشمنن کي ويٺا ڏسندا، جن تي عذاب ٿي رهيو هوندو.

﴿٣٦﴾ (ڪافرن کي انهيءَ جو بدلو ملي ويو نه، جيڪي هو ڪندا هئا)؟ يعني دنيا ۾ ايمان وارن تي جيڪي اهي چٿرون ڪندا هئا، ان جو بدلو کين بالڪل ملي چڪو.

سورة الانشقاق

- ﴿١﴾ جڏهن آسمان ڦاٽي پوندو ان جو ڦاٽجڻ قيامت جي نشاني آهي.
- ﴿٢﴾ (پنهنجي رب جو فرمان بجا آڻيندو) يعني پنهنجي رب جو حڪم ٻڌي، ان جي فرمانبرداري ڪندو. (۽ اهو ئي جڳاڻيس) ان کي فرمانبرداري ڪرڻ، ڪنڌ نواڻڻ ۽ ٻڌڻ ٿي چڱائي.
- ﴿٣﴾ (۽ جڏهن زمين پٽاري ويندي) يعني جڏهن زمين ڇڪي پڪيڙي ويندي ۽ ان جي جبلن کي ڪٽي برابر ميدان ڪيو ويندو.
- ﴿٤﴾ (۽ جو ڪجهه منجهس هوندو، سو اڇلائي ڇڏيندي) يعني جيڪي ڪجهه ان ۾ لاش وغيره هوندا، سي سڀ ٻاهر ڪڍي اڇلائيندي. (۽ خالي ٿيندي) يعني انهن کان بيزاري جو اظهار ڪندي ۽ پاڻ بچائيندي کين الله جي حوالي ڪندي ته جيئن مٿن پنهنجو حڪم لاڳو ڪري.
- ﴿٥﴾ (پنهنجي رب جو فرمان بجا آڻيندي، ۽ اهو ئي جڳاڻيس).
- ﴿٦﴾ (اي انسان!) هر انسان مراد آهي، مؤمن هجي يا ڪافر، معنيٰ: اي آدم جو اولاد! (بيشڪ تون پنهنجي رب ڏانهن گهڻي جاڪوڙ ڪندڙ آهين) پنهنجي رب سان ملاقات لاءِ وڏي ڪوشش ڪندڙ آهين. (نيٺ وڃي ساڻس ملندين) يعني سگهوئي پنهنجن عملن سميت پنهنجي رب سان ملڻ وارو آهين.
- ﴿٧﴾ (ڀوءَ جنهن کي سندس اعمالنامو سندس ساڄي هٿ ۾ ڏنو ويو) اهي مؤمن مراد آهن جن کي سندن اعمالناما سندن ساڄي هٿن ۾ ڏنا ويندا.
- ﴿٨﴾ (ڀوءَ سگهوئي انهيءَ کان آسانيءَ سان حساب ورتو ويندو) يعني سندس برائيون سندس آڏو رکيون وينديون، پر الله جل جلاله ان کي بنا حساب ڪتاب جي اهي سڀ ڏوھ بخشي ڇڏيندو. بي بي عائشه رضي الله عنها کان روايت آهي ته رسول الله ﷺ جن فرمايو ته: ”من نوقش الحساب عذب، قالت: فقلت: أليس الله

ڪهڙي رڪاوٽ اٿن؟ پڻ چيو ويو آهي ته مراد هي آهي ته :
سجدي جي آيت تلاوت ڪرڻ تي سجدة تلاوت ادا نٿا ڪن.

(22) (بلڪ جن ڪفر ڪيو، سي ڪوڙو ٿا ڪن) يعني الله تعاليٰ جي انهيءَ ڪتاب کي ڪوڙو ڪن ٿا، جنهن ۾ توحيد، آخرت، شراب ۽ عذاب جا عقيدا بيان ڪيا ويا آهن.

(23) (جيڪي ڪجهه پنهنجين دلين ۾ سانڍين ٿا، تنهن کي الله چڱي طرح ڄاڻي ٿو) يعني سندن دلين ۾ تڪذيب جو جيڪو روڳ آهي، رب العالمين ان کي چڱيءَ طرح ڄاڻي ٿو.

(24) (پوءِ کين ڏکوئيندڙ عذاب جي خوشخبري ڏي) منڪرن کي خوف ڏيارڻ ۽ سندن تذبذب جي غرض سان، باهه جي هاجيڪار عذاب کي ”بشارت“ فرمايو ويو آهي.

(25) (پر جن ايمان آندو ۽ چڱا ڪم ڪيا تن لاءِ ان ڪٿ اجر آهي) انهيءَ ثواب عطا ڪرڻ جو مٿن احسان نه جٽايو ويندو.

سورة البروج

(1) (پر جن واري آسمان جو قسمر!) ۱۲ تارن جون ۱۲ منزلون مراد آهن.

(2) (۽ وعدي واري ڏينهن جو قسمر!) قيامت جو ڏينهن مراد آهي.

(3) (۽ شاهد جو قسمر!) انهيءَ قيامت واري ڏينهن مخلوق مان جيڪي شاهدي ڏيندا، (۽ جيڪا شاهدي ڏيندا) الله جي راهه ۾

جيڪي مؤمن شهيد ٿي ويا سي جيڪا شاهدي انهن مجرمين جي مٿان ڏيندا جيڪي دنيا ۾ پنهنجي موجودگي ۾، پنهنجي اڏو پيانگ جرائم ڪرائيندا هئا. جيئن هيٺ ايندڙ ڪاهين وارن جي قصي مان معلوم ٿيندو. پڻ الله تعاليٰ به مٿن گواه ٿيندو، جيئن بعد ۾ ايندو.

(4) (ڪاهين وارن تي مار پوي) يعني انهن تي ڦٽڪار ۽ لعنت هجي. مراد هڪ ظالم بادشاهه ۽ سندس لشڪر آهي، جڏهن

سندس رعيت ۾ ڪجهه ماڻهن ايمان آندو ته ڪاهيون ڪوتائي، انهن ۾ باهه جا مچ پارائي، انهن کي زنده ساڙائي ڇڏيائين، بادشاهه پاڻ به سندس ساٿي اهو لٽاءُ ڏسي رهيا هئا.

(5) (ڪائين سان پڙ ڪايل باهه) واريون ڪاهيون. (وقود) يعني اهي ڪاهيون جن سان باهه ٻاري وڃي.

(6) (جڏهن اهي اتي ويٺا هئا) يعني اهي ڪرسي تي ويهي، ڪاهين ۾ سڙندڙ مؤمنن جو لٽاءُ ڏسي رهيا هئا، انهيءَ وقت مٿن الله تعاليٰ جي ڦٽڪار ۽ لعنت مسلط ڪئي وين.

(7) (۽ اهي مؤمنن سان جيڪي ڪجهه ڪري رهيا هئا) يعني کين اسلام کان موٽائڻ لاءِ، جيڪو باهه جو عذاب ڏئي رهيا هئا (ان تي شاهد آهن) يعني قيامت جي ڏينهن پنهنجي انهيءَ قهري ڪاروائي جي پاڻ شاهدي ڏيندا، وري سندن زبانون، سندن هٿ ۽ پير به مٿن ساڳي شاهدي ڏيندا.

(8) (۽ رڳو هن ڪري انهن کان وڃي ورتائون، جو انهن غالب، ساراهيل، الله تي ايمان آندو هو) يعني انهن مؤمنن جو ڏوهه فقط هي هو جو انهن زبردست ساراهيل الله جي ذات تي ايمان آندو ۽ هر حال ۾ ان تي قائم ۽ مستحڪم رهيا، رڳو ان ڪري انهيءَ تشدد جو شڪار ٿيا.

(9) (جيڪو آسمانن ۽ زمين جي بادشاهي جو مالڪ آهي)

(۽ الله ئي هر هڪ شيءِ تي شاهدي ڏيندڙ آهي) يعني مؤمنن سان ڪيل سندن قهري ڪاروائيءَ تي خود الله به شاهد آهي، جنهن کان ڪا شيءِ ڪجهه نه آهي. هي انهن ڪاهين ڪوتائيندڙ ظالمن لاءِ سخت ڏمڪي ۽ دين خاطر تڪليف برداشت ڪندڙ مؤمنن لاءِ سهڻي بدلي جي بشارت آهي.

(10) (بيشڪ جن، مؤمنن ۽ مؤمنياڻين کي ايڏايو) يعني کين باهه جي آڙهن ۾ وجهي ساڙيائون، ڪفر ڪرڻ کان سواءِ سندن لاءِ ڪو چاروئي نه ڇڏيائون، دين کان ڦيرائڻ لاءِ کين آزمائش ۾ وڌائون. (پوءِ توبه تائب نه ٿيا) پنهنجن ڪارن ڪرتوتن، پنهنجي

آيتن ۸۵
آيتن ۱۲

سُورَةُ الْبُرُوجِ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الْبُرُوجِ ۱ وَالْيَوْمِ الْمَوْعُودِ ۲ وَشَاهِدٍ وَمَشْهُودٍ ۳ قُلْ أَصْحَابُ الْأُخْدُودِ ۴ النَّارِ ذَاتِ الْوُفُودِ ۵ إِذْ هُمْ عَلَيْهَا قُعُودٌ ۶ وَهُمْ عَلَىٰ مَا يَفْعَلُونَ بِالْمُؤْمِنِينَ شُهُودٌ ۷ وَمَا نَقَمُوا مِنْهُمْ إِلَّا أَن يُؤْمِنُوا بِاللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ ۸ الَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ ۹ إِنَّ الَّذِينَ قَتَلُوا الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَتُوبُوا فَلَهُمْ عَذَابٌ جَهَنَّمَ وَلَهُمْ عَذَابُ الْحَرِيقِ ۱۰ إِنَّ الَّذِينَ ءَامَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ ذَلِكَ الْفَوْزُ الْكَبِيرُ ۱۱ إِنَّ بَطْشَ رَبِّكَ لَشَدِيدٌ ۱۲ إِنَّهُ هُوَ يُدْعَىٰ وَيُعِيدُ ۱۳ وَهُوَ الْغَفُورُ الْوَدُودُ ۱۴ ذُو الْعَرْشِ الْمَجِيدُ ۱۵ فَعَالٍ لَمَّا يَرِيدُ ۱۶ هَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ الْجُنُودِ ۱۷ قُرْعُونٌ وَمَعُمُودٌ ۱۸ بَلِ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي تَكْذِيبٍ ۱۹ وَاللَّهُ مِنْ وَرَائِهِمْ مُحِيطٌ ۲۰ بَلْ هُوَ قُرْءَانٌ مَجِيدٌ ۲۱ فِي لَوْحٍ مَحْفُوظٍ ۲۲

آيتن ۸
آيتن ۱۷

سُورَةُ الطَّارِقِ

(14) (انهيءَ پاڻي ڇڏيو هو ته وري ڪڏهن موتندو ٿي نه) انهيءَ وهه گمان ۾ هو ته عملن جي بدلي پيو ڳڻڻ لاءِ کيس الله تعاليٰ جي بارگاهه ۾ حاضر ٿيڻو ٿي نه پوندو.

(15) (هاڻو!) اجهو ورنڌو (بيشڪ سندس رب کيس چڱيءَ طرح ڏسي رهيو هو) يعني الله تعاليٰ ان کان ۽ سندس ڪرتوتن کان پوريءَ طرح باخبر آهي، ڪا به ڪجهه شيءِ کانئس لڪل نه آهي.

(16) (پوءِ مون کي اڀ جي ڳاڙهاڻ جو قسمر آهي) سانجهيءَ کان سومهڻيءَ تائين جيڪا ڳاڙهاڻ اڀ تي ٿيندي آهي، الله تعاليٰ ان جو قسمر ڪئي رهيو آهي.

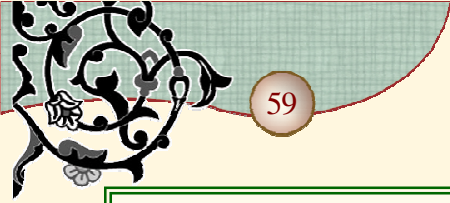
(17) (۽ قسمر آهي رات جو ۽ ان جو جنهن کي گڏ ڪري ٿي) يعني جيڪي شيون رات جو گڏجي يڪجا ٿينديون آهن، ڇاڪاڻ ته رات ٿيڻ کان بعد هر شيءِ جيڪا ڏينهن جو هيڏي هوڏي پڪڙيل هوندي آهي، پنهنجي پنهنجي جاءِ تي موٽي ايندي آهي.

(18) (۽ ڇنڊ جو قسمر، جڏهن پوري طرح روشن ٿيندو آهي) چوڏهينءَ جي ڇنڊ جو قسمر جڏهن قمري مهيني جي وچولي رات ۾ پوريءَ طرح چمڪندو آهي.

(19) (ته توهان ضرور هڪ حال کان ٻي حال تي پهچندؤ) يعني توهان تي هڪ کان پوءِ ٻي حالت ايندي رهندي، مثلاً مالداريءَ کان پوءِ فقيري ايندي، موت کان پوءِ جياپو ايندو. اهڙيءَ طرح ضرور توهان تي هڪ ڏينهن جنت يا دوزخ ۾ داخل ٿيڻ جي حالت به ايندي.

(20) (پوءِ انهن کي ڇا ٿيو آهي، جو ايمان نٿا آڻين؟) يعني قرآن کي نٿا مڃين، حالانڪ ان تي ايمان آڻڻ جا روشن دليل موجود آهن.

(21) (۽ جڏهن مٿن قرآن پڙهجي ٿو ته سجدو نٿا ڪن) يعني قرآن شريف جي تلاوت ٻڌي سجدي ڪرڻ ۽ عاجزي اختيار ڪرڻ کان

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 وَالسَّمَاءِ وَالطَّارِقِ ۝۱ وَمَا أَدْرَاكَ مَا الطَّارِقُ ۝۲ النَّجْمُ الثَّاقِبُ ۝۳ إِنَّ كُلَّ
 نَفْسٍ لَّمَّا عَلِمَتْهَا حَافِظٌ ۝۴ فَلْيَنْظُرْ إِلَىٰ أَلْسِنَةٍ مِّمَّ حَلَقٌ ۝۵ خُلِقَ مِنْ مَّاءٍ
 دَافِقٍ ۝۶ يَخْرُجُ مِنْ بَيْنِ الصُّلْبِ وَالتَّرَائِبِ ۝۷ إِنَّهُ عَلَىٰ رَجْعِهِ لَقَادِرٌ ۝۸
 يَوْمَ بُلَىٰ السَّرَائِرِ ۝۹ فَآلَهُ مِنْ قُوَّةٍ وَلَا نَاصِرَ ۝۱۰ وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الرَّجْعِ ۝۱۱
 وَالْأَرْضِ ذَاتِ الصَّدْعِ ۝۱۲ إِنَّهُ لَقَوْلُ فَصْلٍ ۝۱۳ وَمَا هُوَ إِلَّا هَزْلٌ ۝۱۴ وَإِنَّهُمْ
 يَكِيدُونَ كَيْدًا ۝۱۵ وَأَكِيدُ كَيْدًا ۝۱۶ فَمَهْلُ الْكَافِرِينَ أَمْهَلُهُمْ رَوْدًا ۝۱۷

سُورَةُ الطَّارِقِ
 بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 سَبِّحْ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَىٰ ۝۱ الَّذِي خَلَقَ سُبُوٰتِ ۝۲ وَالَّذِي قَدَّرَ فَهْدَىٰ
 ۝۳ وَالَّذِي أَخْرَجَ الْمَرْعَىٰ ۝۴ فَجَعَلَهُ غُثَاءً أَحْوَىٰ ۝۵ سَنُقْرِئُكَ
 فَلَا تَنسَىٰ ۝۶ إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ إِنَّهُ يَعْلَمُ الْجَهْرَ وَمَا يَخْفَىٰ ۝۷ وَيَنْسِرُكَ
 لِلْيَمِينِ ۝۸ فَذَكِّرْ إِن نَّفَعَتِ الذِّكْرَىٰ ۝۹ سِذِّكَرْ مَنْ يَحْشَىٰ ۝۱۰
 وَيَنْجِنِهَا الْأَسْفَىٰ ۝۱۱ الَّذِي يَصِلُ النَّارَ الْكُبْرَىٰ ۝۱۲ ثُمَّ لَا يَمُوتُ
 فِيهَا وَلَا يَحْيَىٰ ۝۱۳ قَدْ أَفْلَحَ مَنْ تَزَكَّىٰ ۝۱۴ وَذَكَرَ اسْمَ رَبِّهِ فَصَلَّىٰ ۝۱۵

6 (تپو ڏئي نڪرندڙ پاڻي مان پيدا ڪيو ويو آهي) رحر ۾ جمع ٿيندڙ نطفو مراد آهي. جنهن مان انسان پيدا ٿيندو آهي. زال ۽ مڙس ٻنهي جو پاڻي پاڻ ۾ رلي ملي ويندو آهي. تنهن ڪري هتي ان کي (هڪ پاڻي) فرمايو ويو آهي.

7 (جيڪو پنيءَ ۽ چاٽيءَ جي وچان نڪرندو آهي) يعني نطفو جيڪو مرد جي پني ۽ عورت جي چاٽيءَ مان نڪرندو آهي. سڀني ۾ جنهن جاءِ تي هار پائبو آهي، تنهن کي عربيءَ ۾ ”ترائب“ چئبو آهي. انسان انهن ٻنهي جي پاڻيءَ مان پيدا ٿيندو آهي. هي به چيو ويو آهي ته نطفو انساني جسر جي سڀني جزن مان نڪرندو آهي.

8 (بيشڪ اهو (الله) ان جي موتائش تي وس وارو آهي) يعني الله تعاليٰ انسان کي موت کان پوءِ ٻيهر جيارڻ تي وس وارو آهي.

9 (جنهن ڏينهن راز پرڪيا ويندا) يعني جڏهن چاچيا پرڪيا ويندا ۽ سڀ ظاهر ٿي پوندا. دلين ۾ ڇپيل سڀ راز، جن ۾ عقيدا ۽ ارادا وغيره به شامل آهن. بس انهيءَ ڏينهن چڱا راز بري رازن کان نڪري پڌرا ٿي پوندا.

10 (پوءِ نه ڪا کيس سگهه هوندي ۽ نه ڪو پرجهلو) يعني نه خود انسان ۾ ايتري سگهه هوندي، جو پاڻ کي الله جي عذاب کان بچائي سگهي ۽ نه وري ڪو واهر ڪرڻ وارو يار و مددگار هوندس، جيڪو کيس الله جي عذاب کان بچائي.

11 (۽ قسم آهي مينهن واري آسمان جو) (رجع) معنيٰ موٽڻ. انهيءَ مان مراد مينهن آهي. ڇاڪاڻ ته مينهن به ايندو ۽ ويندو آهي.

12 (۽ قاتل ڪاڻ واري زمين جو) جيڪا به شيءِ زمين مان ڦٽي نڪري، اها مراد آهي، جيئن سلا اوڀيڙ، وڻ ٿڻ، ميوا ٻوٽا وغيره، زمين قاتل ڪائيندي آهي ته اهي ڦٽي ٻاهر نڪرندا آهن.

ڪفر ۽ فتنه بازيءَ کان باز نه آيا (تن لاءِ جهنم جو عذاب آهي) (۽ انهن لاءِ ساڙيندڙ باهه جو عذاب آهي) ڇاڪاڻ ته انهن ڪافرن، مؤمنن کي باهه جي آڙاهن ۾ وجهي ساڙيو.

11 (بيشڪ جن ايمان آندو ۽ چڱا ڪر ڪيا، تن لاءِ باغ آهن، جن جي هيٺان نهرون پيون وهنديون، اها وڏي ڪاميابي آهي).

12 (بيشڪ تنهنجي رب جي پڪڙ جابرن ۽ ظالمن لاءِ الله جي پڪڙ (ڏاڍي سخت آهي) بي انتها شديد آهي.

13 (بيشڪ اهوئي پيدا ڪري ٿو ۽ وري موتائي پيدا ڪندو) يعني پهريون ڀيرو دنيا ۾ مخلوق کي انهيءَ ئي خلقيو آهي ۽ مرڻ کان پوءِ ڪين وري ٻيهر به اهوئي زندهه ڪندو.

14 (۽ اهو ئي بخشيندڙ، وڏي پيار ڪرڻ وارو آهي) مؤمنن جي ڏوهن کي بي انتها بخشش سان نوازيندڙ آهي، انهيءَ ڪري ڪين خوار ۽ خراب نه ڪندو آهي، پنهنجي فرمانبردار ٻانهن سان بي انتها محبت ۽ پيار ڪندڙ آهي.

15 (عرش وارو) يعني الله تعاليٰ عرش عظيم جو مالڪ آهي (وڏي شان وارو آهي) (مجدد) تمام وڏي عزت ۽ بي انتها فضيلت کي چئبو آهي.

16 (جيڪي ڪجهه چاهيندو آهي سو ڪري گذرندي آهي). کيس سندس ارادي کان ۽ ڪنهن به ڪم کان ڪو روڪڻ وارو ناهي، اهو الله انهن سڀني صفتن وارو آهي.

17 (ڇا توکي لشڪرن جي خبر پهتي؟) يعني اي محمد ﷺ! توهان وٽ انهن ڪافر قومن جون خبرون اچي چڪيون آهن، جن پنهنجن بيغمبرن کي ڪوڙو ڪيو ۽ ساڻن ويڙهه ڪرڻ لاءِ پنهنجا لشڪر تيار ڪيائون؟ سندن هيءَ ڪهاڻي ته الله تعاليٰ ڪيئن ڪين سو گهو ڪيو ۽ سيڪڙو ڏني؟

18 (۽ فرعون ۽ ثمود جي). يعني جڏهن الله تعاليٰ جي نبين کي ڪوڙو سڏيائون ته ڪهڙي حالت ٿين؟

19 (بلڪ جن ڪفر ڪيو، سي ڪوڙو ڪرڻ ۾ ردل آهن) يعني اهي عرب مشرڪ توکي ۽ تنهنجي آندل پيغام کي ڪوڙو ڪرڻ ۾ وڌيڪ سخت آهن ۽ اڳين ڪافرن جي عبرتناڪ انجام مان عبرت نه وٺائون.

20 (۽ الله ڪين پويان چڱيءَ طرح گهڻو ڪندڙ آهي) يعني الله تعاليٰ اها قدرت رکي ٿو ته مٿن به ائين عذاب لاهي جيئن اڳين ڪافرن ۽ مشرڪن تي لائو هئائين.

21 (بلڪ اهو وڏي شان وارو قرآن آهي) يعني غير معمولي عزت، شرف، برڪت ۽ فضيلت وارو آهي ۽ ائين نه آهي جيئن ڪافر ٿا چون ته اهو شاعري، ڪهاڻت ۽ جادوءَ جو ڪتاب آهي.

22 (لوح محفوظ ۾ آهي) يعني لوح محفوظ ۾ لکيل آهي ۽ اهو ئي بنيادي ڪتاب آهي، جيڪو الله وٽ محفوظ آهي ۽ شيطانن جي پهچ کان پري آهي.

سورة الطارق
 1 (آسمان جو قسم ۽ رات جو اڀرندڙ تاري جو قسم) ! الله تعاليٰ آسمان ۽ (طارق) تاري جو قسم کنيو آهي. (طارق) معنيٰ تارو، چونڪ اهو تارو رڳو رات جو اڀرندو آهي ۽ ڏينهن جولڪي ويندو آهي، تنهن ڪري ان کي ”طارق“ چوندا آهن. ۽ جيڪو ماڻهو رات جو اچي تنهن کي به عربيءَ ۾ (طارق) چئبو آهي.

2 (۽ توکي ڪهڙي خبر ته طارق ڇا آهي؟)

3 (اهو تيز چمڪندڙ تارو آهي) (ثاقب) اهو تيز چمڪندڙ تارو، جيڪو پنهنجي تيز چمڪ سان رات جي اونداهيءَ کي ڇيريندي آڀري.

4 (ڪوبه ساهه وارو اهڙو ناهي جنهن تي ڪو نگران نه هجي) هيءَ آيت مٿئين قسم جو جواب آهي. يعني هر انسان تي نگران فرشتو مقرر ٿيل آهي، جيڪو سندس قول ۽ فعل، ۽ سندس سر ۽ خير کي لکندو رهي ٿو.

5 (پوءِ انسان کي ڏسڻ گهرجي ته هو ڇا مان پيدا ڪيو ويو آهي؟)

جي ضرورت نه آهي. يعني اهڙي شخص کي بار بار نصيحت ڪرڻ جي ضرورت نه آهي، باقي پهريون ڀيرو عام دعوت ڏيڻ ۽ نصيحت ڪرڻ سڀني جو حق آهي.

(10) (جيڪو ڊڄندو، سو جلد نصيحت پرائيندو) يعني جنهن جي دل ۾ خوف خدا آهي، اهو سگهوئي تنهنجي واعظ ۽ نصيحت مان فائدو پرائيندو. بلڪ سندس دل ۾ خوف خدا وڌندو ۽ سندس احوال جي اصلاح ۾ اضافو ٿيندو.

(11) (وڏو نياڳو ماڻهو ان کان پاسيرو ٿيندو) يعني جيڪي بدبخت ڪافر ۽ ملحد آهن، اهي تنهنجي نصيحت مڃڻ کان پاسو ڪندا ۽ ان کان پري پڇندا.

(12) (جيڪو وڏي باهه ۾ پوندو) يعني وڏي دهشتناڪ ۽ وحشتناڪ باهه ۾ داخل ٿيندو. دنيا واري باهه ان جي پيٽ ۾ تمام ننڍي باهه آهي.

(13) (پوءِ منجهس نه مرنديو) يعني سڙي، ڳري ختر ٿي وڃي ته جيئن عذاب کان راحت ۽ نجات مليس **(نه نه جيئندو)** يعني نه وري فائدو ڏيندو زندگي نصيب ٿيندس.

(14) (بيشڪ اهو ڪامياب ٿيو، جنهن پاڪائي اختيار ڪئي) يعني جنهن شرڪ کان پاڪ ٿي، اڪيلي الله تي ايمان آندو ۽ شريعت جي احڪامن مطابق عمل ڪيائين.

(15) (پنهنجي رب جو نالو ياد ڪيائين) يعني زبان سان پنهنجي رب جو نالي جو ذڪر ڪندو رهيو **(پوءِ نماز پڙهيائين)** يعني پنج وقتي نماز قائل ڪيائين.

(16) (پر توهان دنيا جي زندگيءَ کي ترجيح ٿا ڏيو).

(17) (جڏهن ته آخرت بهتر ۽ وڏي بقاء واري آهي).

(18) (بيشڪ اها ڳالهه) يعني نفس جي ناپاڪين ۽ نجاستن کان پاڪ ٿي، ڪاميابي حاصل ڪرڻ ۽ ان کان پوءِ جيڪو بيان ٿي گذريو، سو **(اڳين صحيفن ۾ آهي)** يعني اڳين آسماني ڪتابن ۾ لکيل آهي.

(19) (ابراهيم ۽ موسيٰ جي صحيفن ۾) الله تعاليٰ جي نازل ڪيل انهن سڀني ڪتابن ۾ اها ڳالهه لکيل آهي ته هن فاني دنيا جي پيٽ ۾ آخرت بهتر ۽ وڏي جتادار آهي.

سورة الغاشية

(1) (چا تو وٽ قيامت جي خبر آهي؟) يعني اي محمد! تو وٽ قيامت جي ڳالهه پهچي چڪي آهي؟ هن آيت سڳوريءَ ۾ قيامت کي ”الغاشية“ - چائنجي ويندڙ - فرمايو ويو آهي، ڇاڪاڻ ته ان جو ڏهڪاءُ سموري مخلوق تي چائنجي ويندو.

(2) (ان ڏينهن ڪيترا ڇهرا ڏليل هوندا) يعني قيامت جي ڏينهن ماڻهو ٻن قسمن ۾ ورهائجي ويندا. هڪڙا اهي هوندا جن تي، ان ڏينهن جي عذاب جي ڪري ذلت ۽ لعنت وسي رهي هوندي.

(3) (تڪل تڪل هوندا) يعني اهي دنيا ۾ پنهنجي ڪفر ۽ گمراهيءَ جي ڪري، الله جي عبادت ڪرڻ جي زحمت گوارا نه ڪندا هئا، جنهن جو ڪين آخرت ۾ ڪو اجر ملي.

(4) (صَلِّ نَارًا حَامِيَةً) (سخت گرم باهه ۾ پوندو).

(5) (تهڪندڙ چشمي مان پاڻي پياريو ويندو) ڏاڍو تيز گرم پاڻي پياريو ويندو.

(6) (سندن لاءِ زهريلي ڪانڊيرن جي گاهه کان سواءِ ڪو کاڌو نه هوندو) ڪنڊن وارو اهو اهڙو زهريلو وڻ آهي، جنهن جي ويجهو جانور به نه ويندا آهن. اهو وڻ ساڻو هوندو آهي ته قريش ان کي ”شرق“ چوندا آهن ۽ سڪي ويندو آهي ته ان کي ”ضريح“ چوندا آهن.

(7) (جيڪو نه ٿلهو ڪندو ۽ نه بک لاهيندو).

(8) (گهڻا ڇهرا ان ڏينهن ٻهڪندڙ هوندا) سرها، سهڻا ۽ چمڪندڙ هوندا. اهو ٻي جماعت جي ماڻهن يعني مؤمنن جو ذڪر ٿي رهيو آهي. جڏهن اهي پنهنجن چڱن عملن جي سهڻي پڇاڙي ڏسندا ته سندن اهو حال ٿيندو، جيڪو بيان ٿي رهيو آهي.

(13) (بيشڪ اهو فيصلو ڪندڙ ڪلام آهي) يعني قرآن اهڙو فرمان آهي، جيڪو حق ۽ باطل ۾ فيصلو ڪري ٿو.

(14) (اهو ڪو پوڳ ڇڙو ناهي).

(15) (بيشڪ اهي ڪي رٿون ٿا رٿين) يعني رسول الله ﷺ جن جي سچي دين کي ڪوڙي ڪرڻ لاءِ مشرڪ ڪي ستون ٿا ستين ۽ تدبيرون ٿا ڪن.

(16) (اهه به رٿ پيو رٿيان) يعني کين ريڙهي ڍر ڏئي اتان عذاب ڏيندس، جتان کين خبر به نه پوندي ۽ کين سندن مڪر ۽ سازش جي سخت سيڪت ڏيندس.

(17) (پوءِ ڍر ڏج انهن ڪافرن کي) يعني اي پيغمبر! انهن ڪافرن کي ڪجهه مهلت ڏي، سندن جلدي هلاڪت جا سوال نه گهر.

(مهلت ڏئين، ٿورڙي) يعني ڪجهه وقت لاءِ يا ويجهي وقت تائين انهن کي آزاد ڇڏي ڏي.

سورة الاعلىٰ

(1) (بلند شان واري پنهنجي رب جي تسبيح ڪر) يعني (سُبْحَانَ رَبِّيَ الْأَعْلَىٰ) چئي اعلان ڪر ته الله تعاليٰ هر انهيءَ ڳالهه کان پاڪ آهي، جيڪا سندس شان جي لائق نه آهي.

(2) (جنهن پيدا ڪيو، پوءِ ستون ڪيائين) يعني انسان کي پيدا ڪري، کيس سٺين لکين ڪيائين، کيس ستون سڌو ۽ وچولو ڦڏ، ڪاٺ عطا ڪيائين، سمجهه ڏنائين ۽ فرضن جي بجاواريءَ لاءِ کيس تيار ڪيائين.

(3) (جنهن تقدير ڪئي، پوءِ ستين وات ڏيڪاريائين) يعني مختلف شين جون جنسون، صفتون، انهن جا قسم، خاصيتون، مخلوق جا افعال، اقوال ۽ انهن جون عمريون مقرر ڪيائين. پوءِ هر هڪ کي انهيءَ ڪم جي راهه ڏيڪاريائين، جيڪو ان کان ٿي سگهي ۽ اهو ان جي لائق هجي.

(4) (جنهن چارو اڀاريو) يعني جانورن لاءِ گاهه چارو ۽ ساوڪ پيدا ڪيائين.

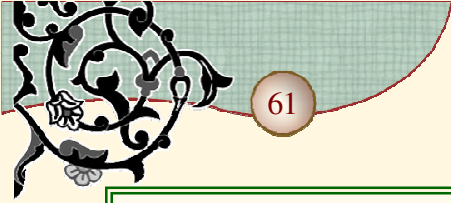
(5) (پوءِ ان کي گند ڪيائين) يعني سهڻي ساوڪ کي سڪو سڙيو گندو گاهه ڪري ڇڏيائين **(ڪارو ڪري)** ڪارائيل ڪن ڪچرو ڪري ڇڏيائينس، ڇاڪاڻ ته گاهه جڏهن سڪندو آهي ته سڙي ڪارو ٿي ويندو آهي.

(6) (جهو توکي پڙهائينداسون) قرآن مجيد **(پوءِ نه وساريندين)** يعني جيڪو تون پڙهندين، اهو توکان نه وسرنديو. جبرئيل امين ﷺ وحي ڪئي ايندو هو ته پاڻ سڳورا ﷺ ان جي آخري آيت پڙهڻ کان اڳ، اهو منڍ کان پڙهڻ شروع ڪندا هئا، هن خيال سان ته متان وسري وڃي، جنهن تي اها مٿين آيت نازل ٿي، پوءِ الله تعاليٰ پاڻ سڳورن ڏانهن قرآن الهام فرمائي، کيس ان جي وسرڻ کان محفوظ فرمائي ڇڏيو.

(7) (مگر جيڪو الله گهري) ته تون ان کي وساري ڇڏين، **(بيشڪ اهو ظاهر ۽ گجهه کي چاڻي ٿو)** يعني شيءِ ظاهر هجي يا گجهي هجي، الله تعاليٰ سڀ ڪجهه چاڻي ٿو.

(8) (اهه آسان ڪنداسون تولا سهنجي وات کي) يعني تنهنجي لاءِ جنت جي عمل کي سولو سهنجو ڪنداسون ۽ پلائيءَ جي ڪمن کي آسان ڪنداسون.

(9) (پوءِ جيڪڏهن نصيحت فائدو ڏئي ته تون نصيحت ڪر) يعني اي محمد ﷺ! جيڪا وحي اسان تو تي لائي آهي، ان جي ذريعي اهڙن ماڻهن کي نصيحت ڪر، کين پلائيءَ جي ڪمن جا رستا ڏيکار ۽ دين جا احڪام سيکار جن کي نصيحت فائدو ڏئي رهيو اهو شخص جنهن کي نصيحت ڪئي وئي ۽ کيس حق روشن ڪري ٻڌايو ويو، پر تڏهن به خواهش جي پيروي ڪري ٿو ۽ نافرمانيءَ تي سندرو ٻڌي بيٺو آهي، تنهن کي نصيحت ڪرڻ

بَلْ تُؤْثِرُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا ﴿١٦﴾ وَالْآخِرَةَ خَيْرٌ وَأَبْقَى ﴿١٧﴾ إِنَّ هَذَا لَفِي الصُّحُفِ الْأُولَى ﴿١٨﴾ صُحُفٍ إِبْرَاهِيمَ وَمُوسَى ﴿١٩﴾

سُورَةُ الْجَاشِيَةِ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 هَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ الْغَاشِيَةِ ﴿١﴾ وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ خَلْشَعَةٌ ﴿٢﴾
 عَامِلَةٌ نَّاصِبَةٌ ﴿٣﴾ تَصَلَّى نَارًا حَامِيَةً ﴿٤﴾ تَسْقَى مِنْ عَيْنٍ أَنِيَّةٍ ﴿٥﴾
 لَيْسَ لَهُمْ طَعَامٌ إِلَّا مِنْ ضَرِيحٍ ﴿٦﴾ لَا يُسْمِنُ وَلَا يُغْنِي مِنْ جُوعٍ ﴿٧﴾
 وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاعِمَةٌ ﴿٨﴾ لَسَعِيَهَا رَاضِيَةٌ ﴿٩﴾ فِي جَنَّةٍ عَالِيَةٍ ﴿١٠﴾
 لَا تَسْمَعُ فِيهَا لَغِيَةً ﴿١١﴾ فِيهَا عَيْنٌ جَارِيَةٌ ﴿١٢﴾ فِيهَا سُرُرٌ مَرْفُوعَةٌ ﴿١٣﴾
 وَأَكْوَابٌ مَوْضُوعَةٌ ﴿١٤﴾ وَمَنَارِقُ مَصْفُوفَةٌ ﴿١٥﴾ وَزُرَّاقِي مُمَثَوَّةٌ ﴿١٦﴾
 أَفَلَا يَنْظُرُونَ إِلَى الْإِبِلِ كَيْفَ خُلِقَتْ ﴿١٧﴾ وَإِلَى السَّمَاءِ كَيْفَ رُفِعَتْ ﴿١٨﴾
 وَإِلَى الْجِبَالِ كَيْفَ نُصِبَتْ ﴿١٩﴾ وَإِلَى الْأَرْضِ كَيْفَ سُطِحَتْ ﴿٢٠﴾
 فَذَكِّرْ إِنَّمَا أَنْتَ مُذَكِّرٌ ﴿٢١﴾ لَسْتَ عَلَيْهِمْ بِمُصَيِّرٍ ﴿٢٢﴾ إِلَّا مَنْ تَوَلَّى وَكَفَرَ ﴿٢٣﴾ فِعْدَابٌ لَهُ اللَّهُ الْعَذَابُ الْأَلِيمُ ﴿٢٤﴾
 إِنَّ إِلَيْنَا إِيَابَهُمْ ﴿٢٥﴾ ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا حِسَابَهُمْ ﴿٢٦﴾

(حجر) معنی عقل. یعنی جيڪو شخص عقلمند ۽ دانا ۽ سو ڄاڻندو ته الله تعالیٰ جنهن مقصد لاءِ هتي مختلف شين جو قسم ڪيو آهي، سي واقعي ورنائتي ۽ قسم ڪڻڻ جو ڳوٺ آهن. (پا توکي خبر ناهي ته تنهنجي رب، عاد قوم سان ڪهڙي ڪار ڪئي؟)

(ارمر، وڏن ٽنپن وارن سان) ”ارمر“ اڳئين عاد جو، ٻيو نالو آهي. پڻ چيو ويو آهي ته اهو سندن ڏاڏو هو. هڪ قول مطابق اهو سندن علائقي جو نالو آهي، جيڪو موجوده شهر دمشق آهي يا احقاف ماٿريءَ ۾ وڏن ٽنپن وارين جابلو جاين تي مشتمل ڪو ٻيو شهر هو.

(ملڪن ۾ اهڙو ڪو شهر ناهيو ٿي نه ويو آهي) يعني مضبوط اڏاوت جي اعتبار سان اهڙو ڪو شهر قائم ٿي نه ٿيو آهي.

(۽ نمود سان، جيڪي ماٿريءَ ۾ وڏا جبل ٽڪيندا هئا) اهي ماڻهو جبلن کي ٽڪي، اتي سرنگن جيان گهر جوڙي رهندا هئا. سندن ماٿريءَ جو نالو ”حجر“ يا ”وادي القري“ آهي. سندن قاتيل وسنديون مڏينهي منوره کان شام ويندڙ رستي تي آهن.

(۽ ميخن واري فرعون سان) ”اوتاد“ مان مصر جا اهي اهرام مراد آهن، جيڪي فرعونن جوڙايا هئا ته جيئن مرڻ کان پوءِ کين انهن قبرستانن ۾ پورجي. انهن جي تعمير لاءِ سندن قومن کان ڪم وٺندا هئا. هڪ قول مطابق انهن مان اهي لشڪرن وارا مراد آهن، جيڪي مضبوط ميخن سان تنبن جون ڪيتريون بيرون ڪرڻ قائم ڪرائيندا هئا.

- 9 (پنهنجي ڪيل ڪمائيءَ تي راضي هوندا) يعني دنيا ۾ انهن جيڪي چڱا عمل ڪيا هوندا، تن جو کين بهترين بدلو ملندو، جنهن جي ڪري راضي ۽ خوش هوندا.
- 10 (مٿانهين بهشت ۾ هوندا).
- 11 (جتي ڪابه واهيات ڳالهه نه ٿيندي).
- 12 (منجهس چشما وهندڙ هوندا).
- 13 (منجهس بلند پلنگ هوندا).
- 14 (۽ پيالو رکيل هوندا).
- 15 (۽ طول وهاڻن جون قطارون لڳيل هونديون).
- 16 (۽ غاليجا وچايل هوندا) نرم، نازڪ غلر غاليجا جيڪي عام طرح مجلسن ۾ وچاڻبا آهن.
- 17 (ڇا پوءِ اُنن ڏانهن نٿا نهارين ته ڪيئن پيدا ڪيا ويا آهن؟) ڪهڙي نه عمدي خلقت ۾ پيدا ڪيا ويا آهن، ڪيڏان تڏها متارا ۽ طاقتور جانور آهن ۽ منجهن ڪهڙيون نه بهترين خصلتون رکيون ويون آهن؟
- 18 (۽ آسمان ڏانهن، ته ڪيئن بلند ڪيو ويو آهي؟) زمين جي مٿان ري ٿيندي اهڙيءَ طرح قائم آهي جو اها ڳالهه سمجه ۽ عقل ۾ اچڻ کان مٿي آهي.
- 19 (۽ جبلن ڏانهن، ته ڪيئن کوڙيا ويا آهن) يعني زمين تي جبلن کي اهڙيءَ طرح ميخن جيان مضبوط کوڙيو ويو آهي جو انهن جي بار جي ڪري زمين نه هيڏي هوڏي لڏي، ڏيبي ٿي سگهي ۽ نه حرڪت ڪري پنهنجي جاءِ کان هٽي ٿي سگهي.
- 20 (۽ ڌرتيءَ ڏانهن، ته ڪيئن پٽاري وئي آهي؟)
- 21 (پوءِ تون نصيحت ڪر) يعني اي محمد ﷺ! تون کين نصيحت ڪر ۽ الله جو خوف ڏيار. (بس تون ته رڳو نصيحت ڪندڙ آهين) يعني رڳو اها ئي منصب رسالت جي تنهنجي مٿان ذميواري آهي.
- 22 (تون مٿن ضابطو رکندڙ نه آهين) جو کين ايمان آڻڻ تي مجبور ۽ لاچار ڪرين.
- 23 (پر جنهن موڙيو ۽ ڪافر ٿيو) يعني ها، پر جيڪو وعظ ۽ نصيحت کان منهن موڙيندو ۽ منڪر ٿيندو.
- 24 (تنهن کي الله، تمار وڏو عذاب ڏيندو) يعني تنهن کي دوزخ جي دائمي عذاب جو مزو چڪائيندو.
- 25 (بيشڪ اسان ڏانهن ئي سندن موٽڻ آهي) يعني موت کان پوءِ آخرڪار انهن کي اسان ڏانهن ئي واپس اچڻو آهي.
- 26 (پوءِ اسان تي ئي سندن حساب آهي) يعني سندن محاسبو ۽ پڇاڻو ڪرڻ اسان جو ڪم آهي، جڏهن موت کان پوءِ قيامت جي ڏينهن اسان ڏانهن موٽي ايندا ته سندن عملن جو پورو پورو بدلو ڏينداسون.

سورة الفجر

- 1 (قسم آهي پرھ ڦٽيءَ جو) الله تعالیٰ فجر جي وقت جو قسم کڻي رهيو آهي، ڇاڪاڻ ته ان جو سوجهرو رات جي اونداهيءَ مان ڦٽي نڪرندو آهي. مجاهد تابعي جي قول مطابق قربانيءَ جي ڏينهن جي صبح مراد آهي.
- 2 (۽ ڏهن راتين جو قسم آهي) ذوالحج مهيني جون شروعاتي ڏهن راتيون مراد آهن.
- 3 (۽ ٻڏي ۽ اڪيءَ جو قسم آهي) هر شيءِ جو جوڙو ۽ ان جو هڪ فرد مراد آهي. هي به چيو ويو آهي ته ٻڏيءَ مان ذوالحج ۾ تشريق جو پهريون ۽ ٻيو ڏينهن مراد آهي، جن ۾ حاجي، حج جا ڪم جلدي پورا ڪري گهر موٽي ته جائز آهي ۽ ”اڪي“ تشريق جو ٽيون ڏينهن آهي.
- 4 (۽ رات جو قسم ڇڏڻ هلندي آهي) يعني جڏهن ايندي، منهن ڪڍندي، هلندي رهندي آهي، پوءِ وري موڪلائيندي آهي.
- 5 (ڇا انهن شين ۾ عقلمندن لاءِ ڪو ورنائتي قسم آهي؟)

سُوْرَةُ الْفَجْرِ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

وَالْفَجْرِ ۱) وَلَيَالٍ عَشْرٍ ۲) وَالشَّفْعِ وَالْوَتْرِ ۳) وَاللَّيْلِ إِذَا يَسِرَ ۴) هَلْ فِي ذَلِكَ قَسَمٌ لِّذِي حِجْرِ ۵) أَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِعَادٍ ۶) إِرْمَ دَاتِ الْعِمَادِ ۷) الَّتِي لَمْ يَخْلُقْ مِثْلَهَا فِي الْإِلْسَادِ ۸) وَتَمُودَ الَّذِينَ جَابُوا الصَّخْرَةَ بِالْوَادِ ۹) وَفِرْعَوْنَ ذِي الْأَوْدَادِ ۱۰) الَّذِينَ طَعَوْا فِي الْإِلْسَادِ ۱۱) فَأَكْثَرُوا فِيهَا الْفَسَادَ ۱۲) فَصَبَّ عَلَيْهِمْ رَبُّكَ سَوْطَ عَذَابٍ ۱۳) إِنَّ رَبَّكَ لِيَا لَمْرَصَادٍ ۱۴) فَأَمَّا الْإِنْسَانُ إِذَا مَا ابْتَلَاهُ رَبُّهُ فَأَكْرَمَهُ وَنَعَّمَهُ فَيَقُولُ رَبِّي أَكْرَمَنِ ۱۵) وَأَمَّا إِذَا مَا ابْتَلَاهُ فَقَدَرَ عَلَيْهِ رِزْقَهُ فَيَقُولُ رَبِّي أَهْنَنِ ۱۶) كَلَّا بَلْ لَا تَكْرُمُونَ الْيَتِيمَ ۱۷) وَلَا تَحْضُونَ عَلَى طَعَامِ الْمُسْكِينِ ۱۸) وَتَأْكُلُونَ الثَّرَاتِ أَكْلًا لَمًّا ۱۹) وَتُحِبُّونَ الْمَالَ حُبًّا جَمًّا ۲۰) كَلَّا إِذَا دُكَّتِ الْأَرْضُ دَكًّا دَكًّا ۲۱) وَجَاءَ رَبُّكَ وَالْمَلَكُ صَفًّا صَفًّا ۲۲) وَجَاءَ يَوْمَئِذٍ بِجَهَنَّمَ يَوْمَئِذٍ يَبْدَأُ الْإِنْسَانَ وَإِنَّ لَهُ الذِّكْرَى ۲۳)

- 11) (جن شهرن ۾ سرڪشي ڪئي) يعني عاد، ثمود ۽ فرعونی قومن مان هر هڪ قوم پنهنجي پنهنجي زماني ۾ ۽ پنهنجي پنهنجي ملڪ ۾ سرڪشي ڪئي ۽ فساد ڦهلايو.
- 12) (پوءِ انهن ۾ ڏاڍو فساد مچايائون) يعني ڪفر ڪيائون ۽ الله جي نافرمانی ۽ ماڻهن تي ظلم ۽ ڏاڍ ڪرڻ ۾ حد کان وڌي ويا.
- 13) (پوءِ تنهنجي رب مٿن عذاب جو چهڪ وسايو) يعني الله تعالیٰ کين سٽي سوڙهو ڪيو ۽ کين عذاب ۾ سوگهو ڪيو. چوڻي آهي ته: ”مون ڏوهاريءَ تي چهڪ وسايو“ يعني: کيس ڏاڍي سخت سزا ڏني.
- 14) (بيشڪ تنهنجو رب تاڙ ۾ آهي) يعني الله تعالیٰ هر انسان جي عمل جي گهٽ ۾ آهي. جيڪو شخص ڀلائي ڪندو آهي، تنهن کي چڪو بدلو ڏيندو آهي ۽ جيڪو برائي ڪندو آهي، تنهن کي جوڳي سيڪت ڏيندو آهي. حسن بصريءَ جو قول آهي ته: ماڻهن جي باري ۾ الله تعالیٰ جو اهوئي دستور العمل آهي، جنهن کان ڪنهن لاءِ مفر ممڪن نه آهي.
- 15) (پوءِ جڏهن انسان کي سندس رب آزمائيندو آهي) (۽ کيس عزت ۽ نعمت ڏيندو آهي) يعني کيس مال ۽ رزق جي ڪشادگي ڏيندو آهي (پوءِ هو چوندو آهي ته منهنجي رب مون کي عزت ڏني آهي) يعني هو انهيءَ دولت جي آڪڙ ۾ اچي ائين پائيندو آهي ته شايد اها دولت کيس سندس عزت ۽ اڪرام جي ڪري عطا ٿي آهي.
- 16) (۽ وري جڏهن کيس آزمائيندو آهي) يعني کيس آزمائش ۾ وجهندو ۽ پرکيندو آهي (پوءِ سندس روزي تنگ ڪندو آهي).

يعني سندس زندگيءَ جو گذران تنگي ۽ تلخيءَ سان ٿيندو آهي ۽ سندس مال ۽ ملڪيت ۾ ڪشادگي نه ٿيندي آهي ته (پوءِ چوندو آهي ته منهنجي رب مون کي ذليل ڪيو) يعني خوار خراب ڪيو آهي. اها ڪافر جي حالت آهي، جيڪو مال ۽ دولت کي شرافت ۽ عزت جي نشاني سمجهندو آهي، رهيو مؤمن، ته ان وقت اصل شرافت ۽ فضيلت هيءَ آهي ته الله تعالیٰ کيس پنهنجي اطاعت نصيب ڪري ۽ جنت جي عملن جي توفيق ڏئي ۽ وٽس اهانت اها آهي ته الله کيس پنهنجي اطاعت ۽ جنت جي عملن جي توفيق کان محروم رکي.

17) (اٺين هرگز نه آهي!) ٻنهي قسم جي انسان جي حالت تي تشبيهه ڪندي فرمايو وڃي ٿو ته (بلڪ توهان ڏهن کي عزت نٿا ڏيو) يعني جيڪو مال متاع الله سائين توهان کي ڏنو آهي، ان جي ذريعي يتيمن جي عزت افزائي نٿا ڪريو، جيڪڏهن توهان ائين ڪريو ها ته ضرور موت ۾ الله وٽ عزت ۽ شرافت لهو ها.

18) (۽ مسڪين کي ڪاڏي ڪارائڻ جي رغبت نٿا ڏيو) يعني نه پاڻ مسڪينن کي ڪارايو ٿا ۽ نه ٻين کي اهڙي رغبت ڏيو ٿا. يا نه ڪنهن کي چئو ٿا ۽ نه اهڙي هدايت ڪريو ٿا، جنهن ڪري توهان جي سماج ۾ مسڪين بي سهارا ٿي محڪوميءَ جي زندگي گذارڻ تي مجبور آهن.

19) (۽ ميراث جو مال کائو ٿا) يعني يتيمن، رتن زالن ۽ هيٺن جو مال (ميٽڙي سيٽڙي ڳڙ ڪايو ٿا) يعني وڏي بي رحميءَ سان دوھي سوهي ٿا کائو.

20) (۽ نائي سان وڏي محبت ٿا رکو). يعني مال ۽ دولت سان دل ۽ چاهت رکو ٿا، حلال هجي يا حرام.

21) (هرگز نه!) يعني اهو طرز عمل توهان کي نٿو سونهي، ائين ڪرڻ توهان کي نٿو چڱائي. (جڏهن زمين سٽي ڪئي برابر ڪئي ويندي) يعني ان ۾ زلزلي مٿان زلزلا ايندا، يا ان تي ڦاٿر جبلن کي سٽي ڪئي، پوءِ زمين کي سٽون سڌو ڪيو ويندو.

22) (۽ ايندو تنهنجو رب) الله ﷻ جلوه افروز ٿيندو ته جيئن پاڻهن ۾ فيصلو فرمائي (۽ فرشتا صفون ٻڌي) قطارون ٻڌي لائينون لڳائي بيٺل هوندا.

23) (۽ ان ڏينهن دوزخ کي آندو ويندو) يعني فرشتا ان کي نڪ ۾ ناکيلي ڏئي چڪي محشر جي ميدان ۾ آڻيندا. (ان ڏينهن انسان کي سمجه پوندي ۽ ڪهڙو ڪر ڏيندي کيس اها سمجه!)

24) (چونڊو: ڪاش! پنهنجي زندگيءَ لاءِ ڪجهه اڳ ڪري وٺان ها).

25) (پوءِ انهيءَ ڏينهن نه ان جي عذاب جهڙو ڪوئي به عذاب ڪندو) يعني جهڙو الله تعالیٰ ڪافرن کي عذاب ڏيندو، تهڙو ڪنهن به ڪنهن کي عذاب نه ڏنو هوندو.

26) (۽ نه ان جي سوگهي ڪرڻ وانگر ڪو سوگهو ڪندو) يعني جيئن الله تعالیٰ ڪافرن کي زنجيرن ۽ هٽڪڙين ۾ ٻڌي ساگهو ڪندو، تيئن ڪنهن به ڪنهن کي ٻڌي سوگهو نه ڪيو هوندو.

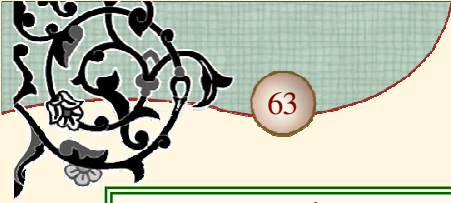
27) (اي اطمینان وارا نفس) يعني بغير ڪنهن شڪ، شڪي جي ايمان ۽ يقين جي دولت رکندڙ ۽ الله جي توحيد کي مڃيندڙ انسان!

28) (موت پنهنجي رب ڏانهن خوش ٿي) اهو ثواب ماڻي جيڪو توکي پنهنجي پالڻهار عطا ڪيو آهي. (پسند پيل) پنهنجي مالڪ وٽ.

29) (پوءِ شامل ٿي وڃ منهنجن پاڻهن ۾) يعني منهنجن صالح پاڻهن سان گڏجي سندن زمري ۾ شامل ٿي وڃ.

30) (۽ گهڙي پوءِ منهنجي جنت ۾) يعني ساڻن گڏجي جنت ۾ داخل ٿي. اها ئي اصل عزت ۽ ڪرامت آهي، ٻي ڪا به ڪرامت ان جي برابر نٿي ٿي سگهي.

سورة البلد

1 (آء هن شهر جو قسم تو ڪٿان) يعني آءٌ هن محترم شهر، مڪي جو قسم ڪٿان ٿو. مقصد هي آهي ته ماڻهن کي خبر پوي ته الله تعاليٰ وت انهيءَ شهر (ام القريٰ) جي ڪيڏي فضيلت ۽ ڪيڏي عزت آهي، ڇاڪاڻ ته منجهس، سندس محترم گهر آهي، ۽ اهوئي پاڪ شهر حضرت اسماعيل ۽ حضرت محمد عليهما الصلاة والسلام جو شهر آهي ۽ اتي ئي حج جا فرض ادا ڪيا آهن.

2 (جڏهن ته تون هن شهر ۾ رهائش پزير آهين) الله تعاليٰ شهر مڪي جو قسم ڪئي ارشاد فرمائي رهيو آهي ته اي نبي ﷺ! توهان اتان جا رهندڙ آهيو، جنهن مان توهان جي فضيلت ۽ عظمت ظاهر آهي، ڇاڪاڻ ته توهان جي رهائش پٿاندر ئي ان شهر جي عزت ۽ عظمت وڌي آهي.

3 (۽ قسم آهي پيءُ جو ۽ ان جي اولاد جو) الله تعاليٰ هر پيءُ ۽ سندس اولاد جو قسم ڪئي رهيو آهي، جهڙوڪ: آدم ﷺ ۽ جيڪو نسل ان مان وڌيو، اهڙيءَ طرح ساهدار جو اولاد ۽ انهن جا ماءُ پيءُ به ان ۾ شامل آهن. مقصود نسل ۽ پيدائش جي سلسلي جي عظمت ۽ اهميت بيان ڪرڻ آهي، جنهن ۾ الله تعاليٰ جي قدرت، حڪمت ۽ علم جي ثابتي آهي.

4 (بيشڪ اسان انسان کي ڏک ڏاکڙي ۾ پيدا ڪيو آهي) يعني دنيا ۾ مرڻ ڪنڌيءَ تائين ڏک ڏاکڙا ۽ زندگيءَ جي مصيبتن ۽ مشڪلات کي برداشت ڪندو رهي ٿو، وري جڏهن مري ويندو آهي ته قبر ۽ عالم برزخ جون مصيبتون جهيليندو آهي ۽ ان کان پوءِ آخرت جون سختيون ۽ سور به سهڻا اٿس.

5 (ائين پائتي ٿو ڇا ته مٿس ڪنهن جو به زور هلي نه سگهندو؟) يعني اڌر ڀڄو ائين سمجهيو وينو آهي ڇا ته ان جي مٿان ڪنهن کي به، ڪا قدرت حاصل نه آهي ۽ جيڪي ڏوه ڪري ٿو، تن جو ان کان ڪو به بدلو وٺي نه سگهندو، تانجو سندس پالڻهار الله به ڪجهه نه ڪري سگهندس؟

6 (چوي ٿو ته مون گهڻو مال برباد ڪري ڇڏيو) يعني مال جا گڏ ڪيل ڍڳ ڍير لٽائي ڪپائي ڇڏير.

7 (ائين ٿو پائتي ڇا ته کيس ڪو به نٿو ڏسي؟) يعني ڇا سمجهي ٿو ته الله سبحانه و تعاليٰ کيس نٿو ڏسي ۽ ان کان ڪا پڇاڳاڻي نه ڪندو ته: مال ڪيئن ڪمايئي ۽ ڪٿي خرچ ڪيئي؟

8 (اسان کيس ٻه اکيون نه ڏنيون آهن ڇا؟) ڏسڻ لاءِ.

9 (۽ زبان ۽ ٻه ڀڃ؟) يعني زبان ڳالهائڻ لاءِ ۽ ڀڃ وٽ جو خال ڍڪڻ لاءِ.

10 (۽ کيس ٻئي رستا کولي نه ڏيکارياسون؟) يعني ڇا کيس خبر ۽ شر جي ٻنهي رستن کان چڱيءَ طرح آگاهه نه ڪيوسون؟ ائين ڀڄڻ ڪري ڏيکارياسونس جيئن بلنديءَ وارا رستا چٽا نظر ايندا آهن.

11 (پر هو گهٽ نه گهڙيو) يعني پوءِ همت نه ڪيائين ۽ نفساني خواهشن ۽ شيطان جي تابعداري وارو اهو اوکو لڪ نه لنگهيو ۽ انهن رڪاوٽن کي نه ٽوڙيائين، جيڪي سندس ۽ الله جي اطاعت جي وچ ۾ آڙ بڻيون آهن.

12 (۽ توکي ڪهڙي خبر ته اهو گهٽ ڇا آهي؟)

13 (گردن آزاد ڪرائڻ آهي) يعني ٻانهو يا ٻانهي آزاد ڪرڻي آهي.

14 (يا بڪ واري ڏينهن ۾ کاڌو ڪارائڻ آهي) يعني ڏک ۽ ڏڪار جي حالت ۾، جڏهن کاڌو خوراڪ ملڻ مشڪل ٿي ويندو آهي، الله جي رضامنديءَ جي نيت سان ٻين کي کاڌو ڪارائڻ مقصود آهي.

15 (ڪنهن ويجهي يتيم کي) يعني ڪنهن چوري چيني ننڍڙي ٻار

يَقُولُ يَلَيْتَنِي قَدَّمْتُ لِحَيَاتِي ﴿٢٤﴾ فَيَوْمَئِذٍ لَا يُعَذِّبُ عَذَابُهُ أَحَدًا ﴿٢٥﴾ وَلَا يُؤْتِي وَثَاقَهُ أَحَدًا ﴿٢٦﴾ يَأْتِيهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ﴿٢٧﴾ أَرْجَىٰ إِلَىٰ رَبِّكَ رَاضِيَةً مُّرْتَضَةً ﴿٢٨﴾ فَأَدْخِلْ فِي عِبَادِي ﴿٢٩﴾ وَأَدْخِلْ جَنَّتِي ﴿٣٠﴾

سُورَةُ الْبَلَدِ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

1 لَا أُقْسِمُ بِهَذَا الْبَلَدِ ﴿١﴾ وَأَنْتَ حِلٌّ بِهَذَا الْبَلَدِ ﴿٢﴾ وَوَالِدٍ وَمَا وَلَدَ ﴿٣﴾ لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ ﴿٤﴾ لِيَحْسَبَ أَنْ لَنْ يَفْعَرَّ عَلَيْهِ أَحَدٌ ﴿٥﴾ يَقُولُ أَهْلَكْتُ مَالًا لُبَدًا ﴿٦﴾ أَلَيْسَ لِي بِرَبِّهِ رُحْمَةٌ أَلَمْ يَجْعَلْ لَهُ عَيْنَيْنِ ﴿٨﴾ وَلِسَانًا وَشَفِيرَيْنِ ﴿٩﴾ وَهُدًى وَنُورًا لِّلْجَدِيدِينَ ﴿١٠﴾ فَلَا أَقْنَمُ الْعَقَبَةَ ﴿١١﴾ وَمَا أَدْرَاكَ مَا الْعَقَبَةُ ﴿١٢﴾ فَكَيْ رَقِيبَةً ﴿١٣﴾ أَوْ إِنْطَعَرْتُمْ فِي يَوْمٍ مِّمَّيْنِ ﴿١٤﴾ لِيَتِمَّ ذَا مَقْرَبَةٍ ﴿١٥﴾ أَوْ مَسْكِينًا ذَا مَتْرَبَةٍ ﴿١٦﴾ ثُمَّ كَانَ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ وَتَوَاصَوْا بِالْمَرْحَمَةِ ﴿١٧﴾ أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ ﴿١٨﴾ وَالَّذِينَ كَفَرُوا يُكَذِّبُونَا هُمْ أَصْحَابُ الْمَشْأَمَةِ ﴿١٩﴾ عَلَيْهِمُ نَارُ مُؤَصَّدَةٌ ﴿٢٠﴾

سُورَةُ الْبَلَدِ

ڪي، جنهن جو پيءُ نه هجي ۽ جيڪو سندس عزيزن، قريبن مان هجي، تنهن کي ڪارائڻ.

16 (يا مٽيءَ ۾ ڀريل ڪنهن مسڪين کي) يعني اهڙي محتاج کي ڪارائڻ، جنهن وٽ ڪا شيءِ نه هجي، ڇڻ ته اهو ويچارو پنهنجي فقر فاقو سبب زمين کي ڇهڻيو پيو آهي. مجاهد جو قول آهي ته: اهو شخص مراد آهي، جنهن کي مٽيءَ کان بچائڻ لاءِ لباس وغيره ڪا شيءِ ميسر نه هجي.

17 (وري اهو انهن مان هجي جن ايمان آندو) يعني جڏهن قرب خڏاونديءَ جا اهي ڪم ڪندو ۽ ايمان جي دولت سان به مالامال هوندو ۽ مال به الله جي رضامنديءَ لاءِ خرچ ڪندو، تڏهن کيس فائدو حاصل ٿيندو. (۽ هڪ ٻئي کي صبر جي وصيت ڪيائون) يعني الله جي اطاعت تي صبر ڪرڻ، الله جي نافرمانيءَ کان بچڻ تي صبر ڪرڻ ۽ دنيا ۾ جيڪي تڪليفون ۽ مصيبتون اچن تن تي به صبر ڪرڻ. (۽ هڪ ٻئي کي رحم ڪرڻ جي وصيت ڪيائون) يعني الله جي ٻانهن تي ترس کائڻ جي هڪ ٻئي کي وصيت ۽ ڀارت ڪرڻ.

18 (اهي ئي ساڄي پاسي وارا آهن).

19 (۽ جن اسان جي آيتن جو انڪار ڪيو) (اهي ئي کاٻي پاسي وارا آهن) اهي کاٻي پاسي وارا، يعني بدبخت باهه وارا آهن. انهن لاءِ جيڪو عذاب الله تعاليٰ تيار ڪيو آهي تنهن جي تفصيل هي آهي ته:

20 (مٿن باهه وڪوڙيل هوندي) يعني اهڙي باهه جنهن ۾ کين ٻڏي بند ڪيو ويندو.

ان جا پيءُ ماءُ ان کي يهودي بڻائيندا آهن. يا عيسائي بڻائيندا آهن يا مجوسي بڻائيندا آهن.

8 (پوءِ ان کي ان جي بدڪاري ۽ ان جي پرهيزگاري سمجهيائين) يعني ڀلائي هجي يا برائي ٻنهي حالتن کان کيس واقف ڪري ڇڏيائين.

9 (بيشڪ ڪامياب ٿيو اهو شخص، جنهن ان کي پاڪ ڪيو) يعني جنهن پنهنجي نفس کي تقويٰ جي زيور سان سينگاري، ان کي پاڪ صاف ڪيو. بيشڪ انهيءَ پنهنجو گوهر مقصود حاصل ڪيو ۽ پنهنجي مطلوب ۽ پنهنجي محبوب کي ماڻي، ڪاميابي حاصل ڪيائين.

10 (۽ بيشڪ ناڪام ٿيو اهو شخص، جنهن ان کي خراب ڪيو) يعني جنهن پنهنجي نفس کي گمراه ڪيو، حق کان تيزي ڇڏيو ۽ الله جي ڏسيل سڄي وات کان ورغلائي ڇڏيو ۽ منجهس اطاعت ۽ عمل صالح جي عادت پيدا نه ڪيائين، سو نقصان ۽ خساري وارو ٿيو.

11 (شوم وارن پنهنجي سرڪشيءَ سبب ڪوڙو ڪيو) يعني صالح عليه السلام جي قوم شوم، پنهنجي فتني بازي ۽ فساد انگيزيءَ جي ڪري الله ۽ سندس سڳوري پيغمبر کي ڪوڙو ڪيو. (طغيان) نافرمانيءَ ۾ حد کان لنگهي وڃڻ کي چئبو آهي.

12 (جڏهن منجهانن سڀ کان وڏو بدبخت ٿيو) يعني قوم شوم مان وڏو بدبخت. يا مطلب آهي ته اهو شخص ٿيو، جيڪو مخلوق ۾ سڀ کان وڏو بدبخت آهي. سندس نالو قيدار بن سالف آهي، جنهن ڏاجيءَ جون ٽنگون ڪٽيون. (انبعث) معنيٰ هام هڻي، مچرجي اٿيو.

13 (پوءِ الله جي رسول کين چيو) يعني صالح عليه السلام کين چيو، ته ڇڏيو (الله جي ڏاجيءَ کي) يعني خبردار! اها الله جي ڏاجي آهي، ان کي ڇڏي ڏيو. ان کي نه ايڏايو. (۽ ان جي پاڻي پيئڻ جي واري آهي) يعني ان جي پاڻي پيئڻ لاءِ هڪ ڏينهن مقرر آهي، پوءِ ان جي واريءَ تي ان کي هرگز تنگ نه ڪريو.

14 (پوءِ کيس ڪوڙو ڪيائون ۽ ڏاجيءَ جون ڪُچون ڪيائون) (پوءِ سندن رب سندن گناهه سبب مٿن تباهي آندي)

کين تباهه ڪيائين ۽ سڀني کي گڏي عذاب ۾ مبتلا ڪيائين. (پوءِ کين برابر ڪري ڇڏيائين) يعني انهيءَ قوم جي مٿان زمين کي برابر ڪري، کين مٽيءَ ۾ دٻائي ناس ۽ ناڙ ڪري ڇڏيائين.

15 (۽ هو سندن پڇاڙيءَ کان نه ڊڄندو آهي) يعني الله تعاليٰ بغير ڪنهن خوف ۽ پڇاڙيءَ جو لحاظ ڪندي، پنهنجن دشمنن کي سيڪڙو ڏيندو آهي.

سورة الليل

1 (قسمر آهي رات جو، جڏهن چانئجي وڃي ٿي).

2 (۽ قسمر آهي ڏينهن جو، جڏهن روشن ٿئي ٿو).

3 (۽ ان ذات جو قسمر، جنهن نر ۽ ماديءَ کي پيدا ڪيو) هتي الله تعاليٰ نر ۽ ماديءَ جي جنس جي تخليق جو قسمر ڪيو آهي، ڇاڪاڻ ته اها انسانن مان هجي يا غير انسانن مان هجي.

4 (ته بيشڪ توهان جي ڪوشش جدا جدا آهي) يعني توهان جا عمل هڪ ٻئي کان مختلف آهن. ڪو جنت جا ڪم ڪري ٿو ۽ ڪو دوزخ جا عمل ڪري ٿو. ڪو پنهنجي نفس کي آزاد ڪرائڻ جي ڪوشش ۾ لڳو پيو آهي ۽ ڪو ان کي هلاڪ ڪرڻ جي ڪوشش ۾ لڳل آهي.

5 (پوءِ جنهن خيرات ڪئي ۽ پاڻ بچايو) يعني جنهن ڀلائيءَ جي ڪمن ۾ مال خرچ ڪيو، ۽ الله تعاليٰ جي حرام ڪيل ڪمن کان پاڻ کي بچيائين.

6 (۽ چڱائيءَ جي تصديق ڪيائين) يعني الله تعاليٰ جي ڪيل وعدي کي سچو مڃيائين ته جيڪو شخص الله جي وات ۾ مال خرچ ڪندو، ضرور تنهن جو کيس بدلو ڏنو ويندو.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

وَالشَّمْسِ وَضُحَاهَا ۱ وَالْقَمَرِ إِذَا تَلَّهَا ۲ وَالنَّهَارِ إِذَا جَلَّهَا ۳

وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَاهَا ۴ وَالسَّمَاءِ وَمَا بَنَاهَا ۵ وَالْأَرْضِ وَمَا طَرَاهَا ۶

وَنَفْسٍ وَمَا سَوَّاهَا ۷ فَأَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوَاهَا ۸ قَدْ

أَفْلَحَ مَنْ زَكَّاهَا ۹ وَقَدْ خَابَ مَنْ دَسَّاهَا ۱۰ كَذَبَتْ ثَمُودُ

بِطَعُونَهَا ۱۱ إِذِ انْبَعَثَ أَشْقَاهَا ۱۲ فَقَالَ لَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ

نَاقَةَ اللَّهِ وَسُقْيَاهَا ۱۳ فَكَذَّبُوهُ فَعَقَرُوهَا فَدَمْدَمَ

عَلَيْهِمْ رَبُّهُم بِذُنُوبِهِمْ فَمَسُونَهَا ۱۴ وَلَا يَخَافُ عَقْبَهَا ۱۵

سُورَةُ اللَّيْلِ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَىٰ ۱ وَالنَّهَارِ إِذَا تَجَلَّىٰ ۲ وَمَا خَلَقَ الذَّكَرَ وَالْأُنثَىٰ ۳

إِن سَمِعْتُمْ لَهْفًا ۴ فَأَمَّا مَنْ أَعْطَىٰ وَاتَّقَىٰ ۵ وَصَدَّقَ بِالْحُسْنَىٰ ۶

فَسَنِّيَرُهُ لِلْعُسْرَىٰ ۷ وَأَمَّا مَنْ كَفَرَ وَاسْتَعْتَىٰ ۸ وَكَذَّبَ بِالْحُسْنَىٰ ۹

فَسَنِّيَرُهُ لِلْعُسْرَىٰ ۱۰ وَمَا يُعِطِي عَنْهُ مَالُهُ إِذَا تَرَدَّىٰ ۱۱ إِنَّ عَلَيْنَا

لِلْهُدَىٰ ۱۲ وَإِن لَّنَا الْآخِرَةُ وَالْأُولَىٰ ۱۳ فَأَنْذَرْتُمْ نَارًا تَلْفَطْنَ ۱۴

سورة الشمس

1 (قسمر آهي سج جو ۽ ان جي روشنيءَ جو) جڏهن سج اڀري مٿي ايندو آهي ۽ ان جي روشني مڪمل طرح ظاهر ٿيندي آهي، ان کي ”الضحىٰ“ چوندا آهن.

2 (۽ قسمر آهي چنڊ جو! جڏهن ان جي پويان ايندو آهي) يعني جڏهن سج لهي ويندو آهي ۽ ان جي پويان چنڊ ايندو آهي.

3 (۽ ڏينهن جو قسمر، جڏهن ان کي روشن ڪندو آهي) يعني جڏهن ڏينهن سج کي چڱيءَ طرح روشن ڪندو آهي. ڇاڪاڻ ته ڏينهن جي روشن ٿيڻ سان سج به پوريءَ طرح نروار ٿيندو آهي.

4 (۽ قسمر آهي رات جو، جڏهن ان کي ڍڪيندي آهي). يعني جڏهن رات سج کي ڍڪي، ان جي روشنيءَ کي ختم ڪري ڇڏيندي آهي، جنهن ڪري هر طرف اونداهي چانئجي ويندي آهي.

5 (۽ قسمر آهي آسمان جو ۽ جنهن ان کي بنايو آهي). يعني جنهن ذات ان کي خلقيو آهي. ان مان الله تعاليٰ مراد آهي.

6 (۽ قسمر آهي زمين جو ۽ جنهن ان کي پڪيڙيو آهي) يعني انهيءَ زمين جو قسمر! جنهن کي الله تعاليٰ هر طرف پڪيڙي ڇڏيو آهي.

7 (۽ قسمر آهي نفس جو ۽ جنهن ان کي برابر ڪيو) يعني الله تعاليٰ نفس کي پيدا ڪيو، ان جا عضوا برابر ڪيائين، منجهس روح وڌائين ۽ منجهس زبردست نفسياتي قوتون رکيائين ۽ ان کي فطرتي استقامت مطابق پيدا ڪيائين. رسول الله ﷺ جن فرمايو آهي ته: ”كل مولود يولد على الفطرة، فابواه يهودانه أو ينصرانه أو يمجسانه.“ (هر ٻار فطرت تي پيدا ٿيندو آهي، پوءِ

لَا يَصْلَهُنَّ إِلَّا الْأَشْقَى (١٥) الَّذِي كَذَّبَ وَتَوَلَّى (١٦) وَسَيَجْزِيهَا
 الْأَلْفَى (١٧) الَّذِي يُؤْتِي مَالَهُ يَتَزَكَّى (١٨) وَمَا لِأَحَدٍ عِنْدَهُ مِنْ
 نِعْمَةٍ تُجْزَى (١٩) إِلَّا ابْتِغَاءَ وَجْهِ رَبِّهِ الْأَعْلَى (٢٠) وَسَوْفَ يُرْضَى (٢١)

سُورَةُ الضُّحَى

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 وَالضُّحَى (١) وَاللَّيْلِ إِذَا سَجَى (٢) مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ وَمَاقَلَى (٣)
 وَلَلْآخِرَةُ خَيْرٌ لَّكَ مِنَ الْأُولَى (٤) وَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ
 فَتَرْضَى (٥) أَلَمْ يَجِدْكَ يَتِيمًا فَآوَى (٦) وَوَجَدَكَ ضَالًّا
 فَهَدَى (٧) وَوَجَدَكَ عَابِلًا فَأَغْوَى (٨) فَأَمَّا الْيَتِيمَ فَلَا تَنْهَرْ
 (٩) وَأَمَّا السَّائِلَ فَلَا تَنْهَرْ (١٠) وَأَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ (١١)

سُورَةُ الشُّرُحِ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ (١) وَوَضَعْنَا عَنكَ وَزْرَكَ (٢) الَّذِي
 أَنْقَضَ طَهْرَكَ (٣) وَرَفَعْنَا لَكَ ذِكْرَكَ (٤) فَإِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا (٥) إِنَّ
 مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا (٦) فَإِذَا فَرَغْتَ فَانصَبْ (٧) وَإِلَى رَبِّكَ فَارْغَبْ (٨)

محمد! لڳي ٿو ته تو کي تنهنجي شيطان ڇڏي ڏنو آهي، جو ٻين يا تن راتين کان تنهنجي ويجهو ٿي نه آيو آهي؟ جنهن تي الله تعاليٰ هيءَ سورت نازل فرمائي.

1 (چاشت واري وقت جو قسم!) جڏهن سج اڀري مٿي چڙهندو آهي ته ان کي (ضحىٰ) يعني ڪچڙي منجهند يا چاشت وارو وقت چئبو آهي.

2 (رات جو قسم!) جڏهن چانئجي (اصمعي چوي ٿو ته: رات، ڏينهن کي ائين ڏيکيندي آهي، جيئن ماڻهوءَ کي ڪپڙو وجهي ڏيکيو ويندو آهي).

3 (ته تنهنجي رب توکي ڇڏيو آهي) يعني نه توسان ناتو توڙي الوداع ڪيو اٿئين ۽ نه تو ڏانهن وحيءَ جو سلسلو بند ڪيو اٿئين. (۽ نڪي توکان ناراض ٿيو آهي).

4 (۽ يقيناً آخرت تنهنجي لاءِ دنيا کان بهتر آهي) يعني باوجود هن حقيقت جي ته الله تعاليٰ توهان کي دنيا ۾ نبوت جو عظيم شرف عطا فرمايو آهي، تڏهن به توهان لاءِ دنيا جي پيٽ ۾ آخرت ۽ جنت وڌيڪ بهتر آهي.

5 (۽ جلد تنهنجو رب توکي نوازيندو) يعني دين اسلام کي سوڀ ڏيندو. توهان کي دنيا جو ثواب، حوض ڪوثر ۽ آخرت ۾ امت لاءِ شفاعت جو مقام عطا ڪندو. (پوءِ تون راضي ٿيندين).

6 (يا توکي يتيم نه لڏائين، پوءِ توکي جاءِ ڏنائين) يعني الله توهان کي يتيمي حالت ۾ لڏو، جو توهان جو والد ماجد فوت ٿي چڪو هو، پوءِ توهان کي جاءِ پناه ڏئي ٿانئڪو ڪيائين.

7 (پوءِ سگهوئي سندس لاءِ سنهنجائيءَ کي آسان ڪنداسون) يعني خبراتي ڪمن ۾ مال جي خرچ ڪرڻ ۽ الله تعاليٰ جي فرمانبرداري واري راهه کي سندس لاءِ آسان ڪنداسون. اهي آيتون حضرت ابوبڪر صديق ؓ جي شان ۾ نازل ٿيون، جڏهن انهيءَ سڳوري انسان مڪي جي مظلوم مؤمنن مان ڇهن جئن کي خريد ڪري، آزاد ڪيو، اهي مڪي جي ڪافرن جا غلام هئا ۽ مسلمان ٿيڻ ڪري کين ڏاڍو آڏايو ويندو هو.

8 (۽ پر جنهن ڪنجوسائي ڪئي ۽ بي پرواهي ڏيکاري).
 9 (۽ چڪائيءَ کي ڪوڙو ڄاڻائين).
 10 (پوءِ سگهوئي سندس لاءِ تنگيءَ کي آسان ڪنداسون) يعني سگهوئي کيس تنگيءَ واري وات وٺائينداسون بلڪ اها کيس آسان ڪري ڏينداسون، تانجو پلائي ۽ نيڪي جي رستن تي هلڻ سندس لاءِ ڏکيو ٿي پوندو ۽ نيڪي ڪرڻ کان عاجز ٿي پوندو، تانجو انهيءَ سبب جي ڪري دوزخ جي باهه ۾ وڃي پهچندو.

11 (۽ کيس سندس مال بچائي نه سگهندو) يعني جنهن مال ۾ بخيلي ڪري ٿو، اهو کيس نه بچائيندو. (جڏهن گڏ ۾ ڪرندو) يعني جڏهن هلاڪ ٿيندو ۽ دوزخ ۾ ڪرندو.

12 (بيشڪ هدايت ڏيڻ آسان جو ٿي ڪم آهي) يعني اها ذميواري آسان جي آهي ته گمراهيءَ جي وات جي پيٽ ۾، هدايت واري وات کي واضح ڪريون. امام فراءَ فرمائي ٿو ته جيڪو هدايت تي هلندو، ته الله به کيس اهائي وات وٺرائيندو. يعني جيڪو الله جي تلاش ۾ نڪرندو، ته الله به کيس انهيءَ وات تي ملندو، ڇاڪاڻ هو پنهنجي چاهيندڙن کي هدايت واري وات تي عطا ڪندو آهي.

13 (۽ بيشڪ آخرت ۽ دنيا آسان جي ٿي آهي) يعني آخرت ۾ جيڪي ڪجهه آهي، ۽ دنيا ۾ به جيڪي ڪجهه آهي، سو سڀ ڪجهه آسان جو آهي، آسان جيئن گهرون ٿا، تيئن عمل دخل ڪريون ٿا.

14 (پوءِ مان توهان کي پڙڪندڙ باهه کان ڊيڄاري چڪو آهيان). جيڪا الانبا ڪري، چيئون ڪڍي، پڙڪا ڏئي رهي آهي.

15 (منجهس اهو ئي داخل ٿيندو، جيڪو سڀ کان وڏو بدبخت هوندو) يعني ڪافر ٿي ان باهه ۾ گهڙندو ۽ ان جي گرمي چڪندو.

16 (جنهن ڪوڙو ڪيو ۽ منهن موڙيو) يعني جيڪو الله جي نيين سڳورن جي آندل حق کي ڪوڙو ڪري ٿو ۽ اطاعت ۽ ايمان کان منهن موڙي ٿو.

17 (۽ پرهيزگار کي ضرور ان کان بچايو ويندو) يعني ان کان اهڙي شخص کي پري رکيو ويندو، جيڪو پاڻ کي ڪفر کان بچائيندو ۽ بلڪل پري رکندو آهي. علامه واحدي فرمائي ٿو ته سڀني مفسرن جي قول مطابق ”انقي“ مان مراد حضرت ابوبڪر صديق ؓ آهي. يعني اها آيت سندس باري ۾ نازل ٿي آهي ورنه حڪم عام آهي، والله اعلم.

18 (جيڪو مال ڏئي ٿو) يعني جيڪو خير جي رستن ۾ پنهنجو مال خرچ ڪندو آهي. (ته پاڪ ٿئي) يعني الله وٽ پاڪ صاف ٿي پيش ٿيڻ جنهن جو مقصد حيات آهي.

19 (۽ مٿس ڪنهن جو ڪو احسان نه آهي، جنهن جو بدلو ڏئي) يعني ڪنهن جي ٿوري ۽ احسان جي موت ۾ صدقو نٿو ڏئي ته جيئن ان جو احسان لاهي.

20 (رڳو پنهنجي مٿانهين رب جي رضا مائٽ خاطر) ڏئي ٿو.

21 (۽ سگهوئي راضي ٿيندو) يعني الله جو قسم! آسان کيس جيڪي عزت ۽ عظمت ۽ عظيم بدلو عطا ڪنداسون، ضرور ان کان راضي ٿيندو.

سورة الضحىٰ

نبي ڪريم ﷺ جن بيمار ٿي پيا ته به يا ٿي راتيون تهجد لاءِ اٿي نه سگهيا، تنهن ڪري وٽن هڪ عورت اٿي، چوڻ لڳي ته: اي

2 (تو تان تنهنجو بار لائوسون) يعني جاهليت جي زماني ۾ توهان کان جو ڪجهه ٿيو گذريو، تنهن کي توهان تان لاهي، ختم ڪري ڇڏيوسون.

3 (جنهن تنهنجي چيله توڙي وڏي هئي) يعني اهڙو ڳرو بار، جو جيڪڏهن ڪٿڻ جو ڳو هجي ته ان جي ڪٽڻ سبب، ڪنڌڙ جي چيلهه ڇڄي ڪري ڇڏي ۽ سندس چنگهڻ جو آواز ٻڌڻ ۾ اچي.

4 (تنهنجو ناماچار مٿانهون ڪري ڇڏيوسون) يعني دنيا ۽ آخرت، ٻنهي جهانن ۾ توهان جو ذڪر بلند ڪيوسون. مثلاً مؤمنن کي مڪلف بڻايو ويو ته هو جڏهن (اشهد ان لا اله الا الله) چون، ته گڏوگڏ (اشهد ان محمدا رسول الله) به ضرور چون. ساڳيءَ طرح اذان ۾ به پاڻ سڳورن جو نالو بلند ٿئي ٿو. پڻ الله تعاليٰ ايمان وارن کي حڪم فرمايو آهي ته متن درود ۽ سلام پڙهندارهن.

5 (پوءِ يقيناً اهنج سان گڏ سهنج به آهي).

6 (بيشڪ اهنج سان گڏ سهنج به آهي) يعني مٿي توهان جي جنهن ڏک ۽ تڪليف جو بيان ٿيو، اها عارضي آهي. انهيءَ تڪليف ۽ تنگيءَ کان پوءِ ضرور سک ۽ سهنج توهان جا پير چمندا. ڏک ۽ سگ، پئي الله تعاليٰ جي طرفان آهن.

7 (پوءِ جڏهن فارغ ٿئين ته ڪڙو ٿي) يعني جڏهن پنهنجي نماز يا تبليغ جي ڪم کان واندو ٿئين، يا جهاد کان واپس اچين ته اتي ڪڙو ٿي، دعا ۾ مصروف ٿي وڃ ۽ الله تعاليٰ کان پنهنجيون حاجتون طلب ڪر. يا هي مراد آهي ته: سندس عبادت ۾ مشغول ٿي وڃ.

8 (پنهنجي رب ڏانهن متوج ٿي) يعني عاجزي ۽ انگساريءَ سان، کانئس باهه جي عذاب کان بيهانه گهر ۽ جنت جي طلب ڪر.

سورة التين

1 (قسم آهي انجبر جو) هتي الله تعاليٰ انجبر جو قسم کنيو آهي، جيڪو کائڻ جي ڪم ايندو آهي. (قسم آهي زيتون جو) جنهن مان ماڻهو تيل کڻندا آهن. هن آيت ۾ اشارتا فلسطين جو ذڪر آهي، جيڪا انجبر ۽ زيتون جي سرزمين آهي.

2 (قسم آهي طور سينا جو) ”طور سينا“ اهو جبل آهي، جنهن تي الله تعاليٰ موسيٰ (عليه السلام) سان همڪلام ٿيو.

3 (قسم آهي هن امن واري شهر جو) يعني مڪي پاڪ جو قسم آهي! انهيءَ شهر کي الله تعاليٰ امن وارو قرار ڏنو آهي. ذڪر ڪيل ٿئي شهر وحي نازل ٿيڻ جا مرڪز هئا، جتي حضرت موسيٰ، حضرت عيسيٰ ۽ حضرت محمد (صلي الله عليه وسلم) جن رهندا هئا، تنهن ڪري الله تعاليٰ انهن جو قسم کنيو. اتي ئي آسماني ڪتاب، توريت، انجيل ۽ قرآن نازل ٿيا، جن مان بشريت کي هدايت جي روشني نصيب ٿي.

4 (بيشڪ اسان انسان کي ڏاڍي سهڻي بيهڪ ۾ خلقيو آهي) يعني کيس مناسب ۽ موزون قد قامت عطا ڪئي سون. انسان پنهنجي کائڻ پيئڻ جون شيون هٿ سان پاڻ کڻي کائي پي سگهي ٿو، قدرت طرفان کيس ڄاڻ ۽ سمجهه عطا ٿي آهي، ڳالهائي ٻولهائي سگهي ٿو، تدبير ۽ دانشمنديءَ کان ڪم وٺندو آهي ۽ ٻين پنهنجن خلينو مقرر فرمايو آهي.

5 (پوءِ کيس سڀ کان هيٺاهين حالت ڏانهن موٽايوسون) يعني کيس سڀ کان هيٺي عمر ڏانهن موٽايوسون. مراد جواني ۽ قوت کان پوءِ ڪراڙپ ۽ پوڙهاڻپ آهي. پڻ چيو ويو آهي ته هيءُ انسان، جنهن کي الله تعاليٰ بهترين شڪل ۽ صورت عطا فرمائي آهي، جڏهن اهو پريون عادتون اختيار ڪندو آهي ته ان وقت بدترين مخلوق ٿي ويندو آهي. تنهن ڪري قيامت جي ڏينهن الله تعاليٰ کيس سڀ کان بچڙي جاءِ يعني باهه جي آڙاهه ۾، هيٺئين تري ۾ اڇلائيندو.

سورة التين

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 وَاللّٰتِ وَاللّٰتِونَ ۱ وَطُورِ سِينِينَ ۲ وَهٰذَا الْبَلَدِ الْاَمِينِ ۳
 لَقَدْ خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ فِيْ اَحْسَنِ تَقْوِيْمٍ ۴ ثُمَّ رَدَدْنٰهُ اَسْفَلَ سَفَلِيْنَ ۵
 اِلَّا الَّذِيْنَ ءَامَنُوْا وَعَمِلُوا الصّٰلِحٰتِ فَلَهُمْ اَجْرٌ عَرْمَنُوْنَ ۶
 فَمَا يُكَذِّبُكَ بَعْدُ بِالذِّكْرِ ۷ اَلَيْسَ اللَّهُ بِاَحْكَمَ الْحٰكِمِيْنَ ۸

سورة العنكبوت

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 اَقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ ۱ خَلَقَ الْاِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ ۲ اَقْرَأْ وَرَبُّكَ
 الْاَكْرَمُ ۳ الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ ۴ عَلَّمَ الْاِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ ۵
 الْاِنْسَانَ لِيَطْغَىٰ ۶ اَنْ رَّءَاهُ اسْتَفْخَىٰ ۷ اِنْ اِلَّا رِيكُ الرَّجْعِ ۸ اَرۡءَيْتَ
 الَّذِي يَنْهَىٰ ۹ عَبۡدًا اِذَا صَلَّىٰ ۱۰ اَرۡءَيْتَ اِنْ كَانَ عَلٰى هُدًىٰ ۱۱ اَوْ اَمَرَ
 بِالْقَوٰى ۱۲ اَرۡءَيْتَ اِنْ كَذَبَ تَوَلّٰى ۱۳ اَلۡرَّعۡلَمُ اِنَّ اللّٰهَ بَرِيٌّ ۱۴
 لَّمۡ يَنْتَهِ لِنَسْفَعَا بِالنَّاصِيَةِ ۱۵ نَاصِيَةٍ كٰذِبَةٍ خَاطِئَةٍ ۱۶ فَلَیۡدَعُ نَادِيَهُ
 ۱۷ سَنَعُ الرِّبَآئَةِ ۱۸ كَلَّا لَا نَطۡعُهُ وَاَسۡجَدُ وَاَقۡرَبُ ۱۹

7 (تو کي ناواقف لذائبن، پوءِ تو کي رستي لاتائين) يعني نه توهان قرآن جا ٿيندا هئا ۽ نه شريعت جي احڪامن کان آگاهه هئا، پوءِ الله تعاليٰ ان سلسلي ۾ توهان جي رهنمائي فرمائي.

8 (تو کي مسڪين لذائبن، پوءِ تو کي آسودو ڪيائين) يعني توهان کي عيالدار ۽ محتاج لذائبن، توهان وٽ مال متاع نه هو، پوءِ رزق عطا ڪري، توهان کي آسودو ڪيائين.

9 (پوءِ يتيم تي ڏاڍ نه ڪج) يعني سندس هيٺائيءَ سبب مٿس ظلم نه ڪج، بلڪ کيس سندس حق ڏي ۽ پنهنجي يتيميءَ جي حالت کي ياد ڪر.

10 (سواليءَ کي ڇڙڻ نه ڏج) جڏهن تو کان سوال ڪري ته کيس نه جهٽڪ، ڇاڪاڻ ته تون به فقير ۽ محتاج هئين، تنهن ڪري کيس کاڌو ڪاراءِ يا نرميءَ سان ان کي موٽاءِ.

11 (پنهنجي رب جا ٿورا ڳائيندو ره) هن آيت ۾ پاڻ ڪريم جن (صلي الله عليه وسلم) کي حڪم ڪيو ويو آهي ته هو الله تعاليٰ جي نعمتن جو اظهار ڪري ۽ ماڻهن آڏو بيان ڪندو رهي. يعني مٿن هميشه سندس شڪرانو ادا ڪندو رهي. پڻ چيو ويو آهي ته هتي ”نعمت“ مان مراد قرآن مجيد آهي. يعني کيس حڪم آهي ته قرآن پڙهندو رهي ۽ ان کي بيان ڪندو رهي.

سورة الانشراح

1 (چا اسان تنهنجي سيني کي نه کوليو)؟ يعني اي محمد (صلي الله عليه وسلم)! بيشڪ اسان منصب نبوت جي قبوليت لاءِ توهان جي سيني کي کوليو آهي، جنهن ڪري توهان دعوت دين جو فرض سرانجام ڏئي سگهيا ۽ نبوت ۽ وحيءَ جو بار کٽڻ جي قابل ٿيا.

13 (پلا ٻڌاءَ تہ! جيڪڏهن اهو ڪوڙو ٿو ڪري ۽ منهن ٿو موڙي) يعني جيڪڏهن ابوجهل رسول الله ﷺ جن جي آندل پيغام کي ڪوڙو ٿو ڪري ۽ ايمان آڻڻ کان منهن ٿو موڙي.

14 (پا نٿو ڄاڻي ته الله ڏسي رهيو آهي؟) يعني نٿو سوچي سمجهي ته الله سندس احوال ۽ اعمال کان آگاهه آهي، ضرور کيس انهن جو بدلو ڏيندو. پوءِ ڪيئن ٿو انهن غير انساني حڪمتن جي جرأت ڪري؟

15 (خبردار! جيڪڏهن باز نه آيو) اها سندس لاءِ جهٽڪ ۽ دڙڪو آهي، يعني جيڪڏهن هو پنهنجي طرز عمل کان باز نه ايندو ته (يعني) کيس پيشاني کان پڪڙي گهليڻداسون) يعني ضرور کيس پيشانيءَ جي وارن کان وٺي، باهه جي عذاب ڏانهن گهلي اڃائينداسون. عربيءَ ۾ مٿي جي وارن جي اڳئين حصي کي ”ناصيه“ چوندا آهن.

16 (ڪوڙي ڏوهياري پيشاني) کان وٺي، يعني ڪوڙي خطاڪار، پيشانيءَ جي مالڪ کي، جيڪو گناهه ڪرڻ کي ڪو ڏوهي ڪونه ٿو پيائي.

17 (پوءِ پلي سڏي پنهنجي ڪچهريءَ کي) اها مجلس يا اوطاق مراد آهي، جتي ڪٿر قبيلي جا ماڻهو گڏيا ۽ ڪچهري ڪندا آهن. چيو ويو آهي ته ابوجهل، نبي ڪريم ﷺ جن کي هڪ دفعي چيو ته: تون مون کي ڏمڪي ڏئي رهيو آهين، حالانڪ هن ماتريءَ ۾ سڀ کان وڏو اوطاق آءُ آهيان. جنهن تي اها آيت نازل ٿي.

18 (اسان به سگهوئي داروغن کي سڏينداسون) يعني جلد سگهارن، بي رحم فرشتن کي سڏينداسون، جيڪي کيس پڪڙي پٽڪندڙ باهه ۾ اڃائيندا.

19 (خبردار! انهيءَ جي چٽي نه لڳجانءِ) يعني نماز کي ڇڏڻ جي سندس مطالبي کي نه مڃج. (۽ تون سجدو ڪر) يعني الله خاطر نماز پڙهه، انهيءَ روڪيندڙ شخص جي ڪا پرواهه نه ڪر ۽ سندس ڳالهين ڏانهن ڪو ڌيان ئي نه ڏر. (ويجهڙائي مان) الله تعاليٰ جي اطاعت ۽ عبادت ڪري، سندس قرب حاصل ڪر.

سورة القدر

1 (بيشڪ اسان انهيءَ کي قدر واري رات ۾ لاٿو آهي) يعني قرآن مجيد کي ليلا القدر ۾ لاٿوسون. قرآن مجيد لوح محفوظ تان سمورو هڪٿي پيري دنيا جي آسمان تي نازل ٿيو. پوءِ اتان نبي ﷺ جن تي ٽيويهين سالن جي عرصي ۾ ٿورو ٿورو، ضرورت مطابق لهندو رهيو. ليلا القدر رمضان جي آخري ڏهي ۾ آهي، جنهن ۾ قرآن نازل ٿيو آهي. ليلا القدر جي مقرريءَ جي باري ۾ حديثون مختلف آهن.

2 (۽ توکي ڪهڙي خبر ته قدر واري رات ڇا آهي؟) چيو ويو آهي ته هن کي قدر جي رات هن ڪري چيو ويو آهي جو الله تعاليٰ ايندڙ سال تائين، پوري سال جا مامرا انهيءَ رات ۾ طئي فرمائيندو آهي. پڻ چيو ويو آهي ته انهيءَ رات جي وڏي قدر ۽ فضيلت جي ڪري مٿس اهو نالو پيو.

3 (قدر واري رات هڪ هزار مهينن کان بهتر آهي) يعني شب قدر ۾ عبادت ڪرڻ هڪ هزار مهينن جي عبادت کان بهتر آهي ۽ سال ۾ اها فقط هڪ رات آهي.

4 (انهيءَ ۾ فرشتا ۽ جبريل پنهنجي رب جي اجازت سان لهندا آهن) هر حڪم کڻي يعني فرشتا آسمانن کان زمين تي لهي ايندا آهن. ”روح“ مان حضرت جبريل امين ﷺ مراد آهي.

5 (ها سلامتي واري آهي) يعني اها رات سلامتي ئي سلامتي، خير ۽ برڪت واري رات آهي، جنهن ۾ ڪو شر ۽ فتنو، فساد نه هوندو آهي، شيطان کي انهيءَ رات ۾ ڪنهن غلط ڪم ڪرڻ يا هلاڪ ٿي يا نه؟

6 (مگر جن ايمان آندو ۽ چڱا عمل ڪيا) يعني اهي دوزخ جي هيٺين تري ۾ اڇلايا نه ويندا، بلڪ ”عليين“ ۾ پهچايا ويندا، جتي الله تعاليٰ جي وسيع عريض جنت جا وارث ٿيندا. (پوءِ انهن لاءِ ان ڪت اجر آهي) يعني سندن فرمانبرداريءَ جي ڪري، انهن لاءِ دائمي ۽ اڻ ڪٽ ثواب آهي.

7 (ان کان پوءِ به ڪهڙي ڳالهه توکي جزا جي ڏينهن کي ڪوڙو ڪرڻ تي اڀاري ٿي؟) يعني اي انسان! جڏهن ڄاڻين ٿو ته الله تعاليٰ تو کي بهترين جوڙجڪ ۾ پيدا ڪيو آهي ۽ وري تو کي بدترين حالت ڏانهن موٽائيندو ته پوءِ ڪهڙي ڳالهه آهي، جيڪا تو کي آماده ڪري ٿي ته قيامت جي اچڻ ۽ جزا ۽ سزا جي ملڻ جو انڪار ڪرين؟

8 (پا الله سڀني حاڪمن کان وڏو حاڪم نه آهي؟) يعني ڇا الله تعاليٰ بهترين فيصلو ۽ حقيقي انصاف ڪندڙ نه آهي؟ پوءِ ڇا جي ڪري بهترين شڪل صورت عطا ڪرڻ کان بعد انهيءَ انسان کي بدترين حالت، يعني دوزخ ڏانهن نه موٽائيندو، جيڪو ڪفر ۽ شرڪ ڪري ٿو؟ ۽ جيڪو مٿس ايمان آڻيندو، تنهن کي چو بلند درجا عطا نه ڪندو؟

سورة العلق

سڀ کان پهريان قرآن شريف جي اها وحي نازل ٿي.

1 (پڙهه پنهنجي رب جي نالي سان) يعني اي محمد ﷺ! پنهنجي رب جو نالو وٺي پڙهڻ جي شروعات ڪريو. پڻ چيو ويو آهي ته يعني پنهنجي رب جي نالي سان مدد طلب ڪندي پڙهو. (جنهن خلقيو، سارو جهان). انسان کي رت جي دڳ مان خلقياتين) يعني جنهن پهريائين کيس نطفي مان پيدا ڪيو، پوءِ نطفو الله عزوجل جي قدرت سان قري رت جو دڳ تي پيو، يعني جميل رت مان ڪهڙي پوتي ٿي ويو.

2 (پڙهه ۽ تنهنجو رب وڏو ڪريم آهي) يعني اها سندس ئي ڪرم نوازي آهي، جو اهي هجڻ جي باوجود توهان لاءِ پڙهڻ ممڪن ٿيو.

3 (جنهن قلم سان سکيا ڏني) يعني انسان کي قلم جي ذريعي لکڻ سکاريائين. الله تعاليٰ اسلام جي دعوت جي شروعات پڙهڻ ۽ لکڻ سان ڪرڻ جو حڪم ڪيو ۽ تعليم جي رغبت ڏني، جنهن ۾ زبردست فائدو آهي.

4 (انسان کي اهو ڪجهه سيڪاريائين، جيڪو هو نه ڄاڻندو هو) يعني انسان کي قلم جي ذريعي اهڙيون ڳالهيون سيڪاريائين جيڪي هو نه ڄاڻندو هو.

5 (بيشڪ انسان سرڪشي ڪري ٿو، جو پاڻ کي بي پرواهه سمجهي ٿو) يعني ماڻهو پنهنجي مال ۽ پنهنجي قوت جي ڪري پاڻ کي آسودو ۽ بي پرواهه سمجهندو آهي، تنهن ڪري فتنن ۽ فساد ۾ ڪاهي پوندو آهي.

6 (بيشڪ تنهنجي رب ڏانهن ئي موٽڻو آهي) يعني الله کان سواءِ ڪنهن ٻئي ڏانهن کيس موٽڻو نه آهي.

7 (ڇا تو ڏٺو، ان کي جيڪو روڪيندو آهي ٻانهي کي، جڏهن اهو نماز پڙهندو آهي) نماز کان روڪيندڙ شخص ابوجهل آهي، ۽ ”ٻانهي“ مان مراد حضرت محمد مصطفيٰ ﷺ جن آهن.

8 (پلا ٻڌاءَ! ته جيڪڏهن اهو هدايت تي هجي) يعني اي ابو جهل! ٻڌاءَ ته منهنجو اهو ٻانهو جنهن کي نماز کان روڪيو وڃي ٿو، يعني محمد ﷺ، جيڪڏهن هو پاڻ به سڏي راهه تي هجي ۽ پنهنجي پوئلڳن کي به اهائي هدايت واري واٽ پيو ڏيکاري.

9 (يا پرهيزگاري جو حڪم ڪندو هجي) يعني اخلاص، توحيد ۽ عمل صالح جو حڪم ڏئي ٿو، جنهن جي ذريعي باهه جي عذاب کان نجات حاصل ٿيندي آهي، ته پوءِ کيس روڪيندڙ هلاڪ ٿي يا نه؟

ڪتاب آهي، جيئن ماڻهن کي ڊيڄاري ۽ جيڪو شخص ان جي پيروي ڪندو، سو ضرور سڌي واٽ لهندو.

1 (۶ جن کي اڳ ڪتاب ڏنو ويو هو، تن دليل جي اڇڻ کان پوءِ ئي تفرقي بازي ڪئي هئي) يعني سندن فرقه پرستي ۽ تفرقي بازي ڪنهن معاملي جي باري ۾ شڪ شڪي جي بنياد تي نه هئي، بلڪ اهي حق ۽ سچ جي واضح ٿيڻ کان پوءِ اختلاف ۽ تفرقي ۾ پئجي ويا هئا، تانجو الله تعاليٰ حضرت محمد ﷺ جن کي موڪليو ته انهن مان ڪن، پاڻ سڳورن تي ايمان آندو ۽ ڪن سندن ڪفر ڪيو. حالانڪ مٿن لازم هو ته هڪ طريقي تي هلن، الله جي سچي دين جي پيروي ڪن ۽ سندس رسول وٽن الله جي طرفان جيڪو حق آندو آهي، ان جي تصديق ڪن.

2 (۶ ڪين حڪم نه ڏنو ويو هو) يعني نازل ٿيل اڳين آسماني ڪتابن ۾ پڻ هن قرآن ۾ به (پر هن جو ته دين کي رڳو الله لاءِ خالص ڪندي، سندس عبادت ڪن) يعني پاڻ تي الله جي عبادت کي لازم ڪن، اهڙي خالص عبادت، جنهن ۾ شرڪ بالڪل نه هجي ۽ پنهنجي دلين ۾ دين اسلام جي سچي محبت رکن. (هڪ طرفا ٿي) يعني سڀني دينن کي ڇڏي، هڪ دين اسلام کي اختيار ڪن. (۶ نماز قائم ڪن ۽ زڪات ڏين) يعني نماز ائين قائم ڪن، جيئن الله تعاليٰ گهري ٿو ته هر نماز پنهنجي پنهنجي وقت تي ادا ڪن ۽ زڪات صحيح مصرف ۾ خرچ ڪن. (۶ اهو ئي مضبوط دين آهي) اهائي سڌي سڌين ملت آهي، جنهن ۾ فرقي بازي جي ڪا گنجائش نه آهي.

3 (اهل ڪتاب ۽ مشرڪن مان جن ڪفر ڪيو سي يقيناً جهنم جي باهر ۾ پوندا، سدائين ان ۾ رهندا) (اهي ئي سچي مخلوق کان بچڻا آهن) يعني هن وقت به بدترين مخلوق آهن، ڇاڪاڻ ته حسد ۽ بغاوت جي جذبي سان حق کي ڇڏي ڏنائون، تنهن ڪري ماڳ ۽ مٿن جي اعتبار سان به بدترين مخلوق ٿيندا.

4 (بيشڪ جن ايمان آندو ۽ چڱا ڪم ڪيا، اهي ئي سچي مخلوق کان ڀلا آهن).

5 (سندن بدلو سندن رب وٽ آهي) يعني سندن ايمان ۽ عمل صالح جو بدلو جيڪو الله تعاليٰ عطا ڪندو. (سدائين رهندڙ باغ آهن، جن جي هيٺان نهرون وهن ٿيون) يعني سندن لاءِ اهڙا باغ آهن، جن جي وٽن ۽ ماڙين جي هيٺان واهن وهن ٿا. (سدائين انهن ۾ هوندا) يعني اتان نه ڪڏهن نڪرندا، نه ڪنهن ٻئي پاسي ويندا ۽ نه وري اتي ڪين ڪڏهن موت ايندو. ﴿رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ﴾ (الله انهن کان راضي آهي ۽ اهي کانئس راضي آهن).

6 ﴿ذَلِكَ لِمَنْ حَسَنَ رَبَّهُ﴾ (اهو ان لاءِ آهي جيڪو پنهنجي رب کان ڊڄندو رهيو). يعني اهو جنت جو انعام اهڙي شخص لاءِ آهي جيڪو الله کان ڊڄندي گناهن کان بچندو رهيو.

سورة الزلزلة

1 (جڏهن ڌرتيءَ کي زور سان ڌوڏيو ويندو) يعني جڏهن ان ۾ سخت هلچل پيدا ٿيندي، تانجو هر شيءِ کي پيچي پورا ڪري ڇڏيندي.

2 (۽ زمين پنهنجا بار ڪڍي اڇلائيندي) يعني سندس پيٽ ۾ جيڪي خزانا وغيره آهن تن کي ڪڍي اڇلائيندي. رهيو مُردن جو مسئلو ته اهي پيو پيرو صور قوڪڻ کان پوءِ ان مان نڪرندا.

3 (۽ انسان چونڊو ته ان کي ڇا ٿيو آهي؟) يعني جڏهن انسان زمين جي اها حيرتناڪ حالت ڏسندو، ته خوفزدہ ٿي حيرانيءَ مان چونڊو ته ڪهڙو سبب آهي، جو ان ۾ هلچل پيدا ٿي آهي ۽ ڇاڇي ڪري پنهنجا بار ڪڍي اڇلائي رهي آهي؟

4 (ان ڏينهن زمين پنهنجون خبرون ٻڌائيندي) سڀ ڳالهيون بيان ڪندي ته سندس سڀني تي ماڻهن ڀلائي ۽ برائيءَ جا ڪهڙا ڪهڙا ڪم ڪيا آهن؟ الله تعاليٰ ان کي ڳالهائڻ جو حڪم ڪندو ته جيئن پاڻهن تي شاهدي ڏئي.

سورة القدر

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ ۝۱ وَمَا أَدْرَاكَ مَا لَيْلَةُ الْقَدْرِ ۝۲
 لَيْلَةُ الْقَدْرِ خَيْرٌ مِنْ أَلْفِ شَهْرٍ ۝۳ نَزَّلَ الْمَلَكُ وَالرُّوحُ
 فِيهَا بِإِذْنِ رَبِّهِمْ مِنْ كُلِّ أَمْرٍ ۝۴ سَلَّمُوهَا حَتَّىٰ مَطَلَعِ الْفَجْرِ ۝۵

سورة البينة

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 لَمْ يَكُنِ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَالْمُشْرِكِينَ مُفَكِّينَ
 حَتَّىٰ تَأْتِيَهُمُ الْبَيِّنَةُ ۝۱ رَسُولٌ مِنَ اللَّهِ يَتْلُوا صُحُفًا مُطَهَّرَةً ۝۲
 فِيهَا كُتِبَ قِيمَةٌ ۝۳ وَمَا تَفَرَّقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ إِلَّا مِنْ
 بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْبَيِّنَةُ ۝۴ وَمَأْمُرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ
 لَهُ الدِّينَ حَقَفَاءً وَيُقِيمُوا الصَّلَاةَ وَيُؤْتُوا الزَّكَاةَ وَذَلِكَ دِينُ
 الْقِيمَةِ ۝۵ إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَالْمُشْرِكِينَ
 فِي نَارِ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا أُولَئِكَ هُمْ شُرَكَاءُ الْبَيْتِ ۝۶
 الَّذِينَ ءَامَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولَئِكَ هُمْ خَيْرُ الْبَرِيَّةِ ۝۷

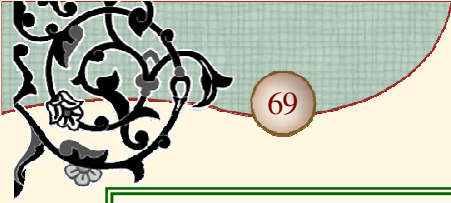
ڪنهن کي ڪا تڪليف پهچائڻ ڪو موقعو ئي نه ملندو آهي. (پر هه ڦٽن تائين). يعني پر هه ڦٽن مهل تائين فرشتا ٽوليون ٽوليون ٿي لڳاتار لهندا رهندا آهن.

سورة البينة

1 (نه هئا ڪتاب وارن مان جيڪي ڪافر ٿيا) يعني يهودي ۽ عيسائي (۽ مشرڪ) يعني بتن جا پوڄاري عرب مشرڪ (مٿڻ وارا) يعني پنهنجي ڪفر کان هٿ ڪڍڻ ۽ باز اچڻ وارا (جيستائين وٽن پڌرو دليل اچي) حضرت محمد مصطفيٰ ﷺ جن جي ذات شريف ۽ سندن اندل سچائي مراد آهي. پاڻ سڳورن سندن گمراهي ۽ جهالت کي پڌرو ڪيو ۽ ڪين ايمان جي دعوت ڏنائون.

2 (الله وٽان رسول) يعني حضرت محمد ﷺ جيڪو (پاڪ صحيفا پڙهي) ڪين اهو پاڪ ڪتاب پڙهي ٻڌائي ٿو، جيڪو هر قسم جي ڦير گهير ۽ هيرا ڦيريءَ کان محفوظ آهي، تنهن ڪري اهو الله جو سچو ڪتاب آهي.

3 (منجهس سڌيون آيتون لکيل آهن) يعني پڌريون آيتون، عمدہ احڪام ۽ سنوان سڌا شرعي ضابطا لکيل آهن، جن ۾ ڪنهن به قسم جي ڏنگائي نه آهي، بلڪ ان ۾ جيڪي ڪجهه آهي، سڀ حق سچ، هدايت، حڪمت ۽ دانش آهي. پاڻ فرمائي ٿو ته ﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَىٰ عَبْدِهِ الْكِتَابَ وَلَمْ يَجْعَلْ لَهُ عِوَجًا * قِيمًا لِيُنذِرَ...﴾ (سڀ ساراهه الله لاءِ آهي، جنهن پنهنجي پاڻهي تي ڪتاب لائو، جنهن ۾ ڪا ڏنگائي نه آهي. سچو ۽ مستحڪم

جَزَاؤُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتٌ عَدْنٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ ذَلِكَ لِمَنْ حَسَنَ رَبَّهُ ۗ (۸)

سُورَةُ الْبُرُوجِ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
إِذَا زُلْزِلَتِ الْأَرْضُ زِلْزَالَهَا (۱) وَأَخْرَجَتِ الْأَرْضُ أَفْقَالَهَا (۲) وَقَالَ الْإِنْسَانُ مَا لَهَا (۳) يَوْمَئِذٍ تُخْبِرُ أَخْبَارَهَا (۴)
بِأَنَّ رَبَّكَ أَوْحَىٰ لَهَا (۵) يَوْمَئِذٍ يَصْدُرُ النَّاسُ أَشْتَاتًا لِيُرَوْا أَعْمَلَهُمْ (۶) فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ (۷) وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ (۸)

سُورَةُ الْعَادِيَاتِ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
وَالْعَادِيَاتِ صَبَا (۱) فَالْمُورِبَاتِ فَدْحَا (۲) فَالْمُعِيرَاتِ صَبَا (۳) فَأَأْتِرْنَ بِهِ نَفْعًا (۴) فَوْسَطْنَ بِهِ جَمْعًا (۵)
إِنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنُودٌ (۶) وَإِنَّهُ عَلَىٰ ذَٰلِكَ لَشَهِيدٌ (۷) وَإِنَّهُ لِحُبِّ الْخَيْرِ لَشَدِيدٌ (۸) أَفَلَا يَعْلَمُ إِذَا بُعِثَ رَمًا فِي الْقُبُورِ (۹)

انهيء حقيقت جي ڄاڻ رکڻ ٿا، ته پوءِ کين نٿو ڄڳائي ته مال جي محبت ۾ گرفتار ٿي، الله جي ناشڪري ڪن ۽ سندس عبادت کان منهن موڙين ۽ ايندڙ جهان لاءِ ٽيڪين جو ذخيرو ڪرڻ کان غافل رهن.

سورة القارعة

- 1. (ڪڙڪائيندڙ) هي قيامت جي نالن مان هڪ نالو آهي، ڇاڪاڻ ته قيامت انهيءَ ڏينهن دلين ۾ ڏهڪاءَ ۽ دهشت وجهندي يا هن ڪري ته اهو ڏينهن الله جي دشمنن کي ڏکيو ڪندڙ ۽ دل ڌاريندڙ عذاب ۾ سو گهرو ڪندو.
2. (يا آهي ڪڙڪائيندڙ؟)
3. (تو کي ڪهڙي خبر ته ڪڙڪائيندڙ ڇا آهي؟)
4. (جنهن ڏينهن ماڻهو تڙيل پڪڙيل پٽنگڙن وانگر هوندا) (الفراس) معنيٰ پٽنگ. (المبشوث) معنيٰ تڙيل پڪڙيل. يعني قيامت جي خوف ۽ دهشت وچان هيڏي هوڏي اڏامندڙ پٽنگن وانگر ڊوڙتدا رهندا، تانجو ميدان محشر ۾ جمع ٿيندا.
5. (جبل پيجيل، رگيل ان وانگر هوندا) يعني جيئن پيجيل ڪپهه جا مختلف رنگارنگي ڌڙا هوا ۾ اڏرندا رهندا آهن، تيئن جبل به اڏامندا رهندا.
6. (پوءِ جنهن جا پڙ ڳرا ٿيا) محشر جي ميدان ۾ محاسبي ۽ پڇاڻي کان پوءِ ماڻهن جي جيڪا حالت هوندي، الله تعاليٰ انهيءَ کي بيان فرمائي رهيو آهي ته اهي پن ٽولين ۾ ورهائجي ويندا. هڪڙا اهي هوندا، جن جا اعمالناما وڙني ۽ پارِي هوندا، يعني انهن جون نيڪيون، انهن جي برائين کان ڳريون هونديون.

3. (ڇاڪاڻ ته تنهنجي رب ان کي حڪم ڪيو هوندو) الله تعاليٰ جي وحي ۽ حڪم ٿيندي ئي زمين ڳالهائڻ شروع ڪندي ۽ ماڻهن تي شاهدي ڏيندي.

- 6. (ان ڏينهن ماڻهو ٽولا ٽولا ٿي نڪرندا) جيئن ته سندن دين، ڌرم ۽ عمل جدا جدا هوندا، تنهن ڪري قبرن مان نڪري، جدا جدا ٽولين جي صورت ۾ محشر جي ميدان ۾ گڏ ٿيندا. ڪي ساڄي پاسي کان ته ڪي کاٻي پاسي کان پڇندا ايندا. (جيئن کين سندن عمل ڏيکارجن) يعني جيئن الله تعاليٰ عملاً کين سندن احوال ۽ سندن اعمال ڏيکاري ۽ انهن جو مشاهدو ڪرائي. پڻ چيو ويو آهي ته يعني جيئن اهي پنهنجن عملن جي جزا ۽ سزا ڏسن.
7. (پوءِ جنهن ڪئي) دنيا ۾ (ذري برابر نيڪي، ته ان کي ڏسندو) قيامت جي ڏينهن پنهنجي اعمالنامي ۾ لکيل ڏسي خوش ٿيندو يا پنهنجين اکين سان انهن جو مشاهدو ڪندو.
8. (جنهن ڪئي) دنيا ۾ (ذري برابر برائي، تنهن کي ڏسندو) قيامت جي ڏينهن اعمالنامي ۾ لکيل ڏسي، انهن کي برو پائيندو. جيڪي ڪرڻان سچ جي شعاعن جي روشنيءَ ۾ نظر ايندا آهن، تن کي عربيءَ ۾ ”ذرة“ چوندا آهن.

سورة العاديات

- 1. (ڊوڙندڙن گهوڙن جو قسم!) يعني مجاهدن جا اهي ڀڃندڙ گهوڙا جيڪي الله ۽ رسول جي رضامنديءَ لاءِ ڪافرن سان مقابلو ڪرڻ لاءِ تيز ڊوڙتدا آهن (هانبارو هٿي) گهوڙو. ڀڄڻ وقت زور زور سان ڦوڪاراهڻي ساهه کڻندو آهي، عربيءَ ۾ ان کي ”صبح“ چوندا آهن.
2. (پوءِ سنڀ هٿي چڻنگون ڪڍندڙ گهوڙن جو قسم!) گهوڙو ڀڄڻ مهل سخت زمين يا پٿريلِي زمين تي سنڀ هڻندو آهي ته ان مان چڻنگون نڪرنديون آهن، جيئن باهه ٻاريندڙ پٿر مان چڻنگون نڪرنديون آهن.
3. (پوءِ صبح جو ڪاهه ڪندڙن جو قسم!) مجاهدن جا جيڪي گهوڙا صبح سوڀري دشمن تي ڪاهه ڪندا آهن، اهي مراد آهن.
4. (پوءِ اتي مٽيءَ جو لڙاٽو اڏاريندا آهن) جهاد وقت گهوڙن جي ڊوڙ سان دشمن جي منهن ۾ جيڪا مٽيءَ جي ڌوڙ پوندي آهي، اها مراد آهي.
5. (پوءِ فوجن جي وچ ۾ گهڙي ويندا آهن) جيڪي مجاهدن جا گهوڙا دشمن جي شڪست کان پوءِ، سندن صفتن کي چيري، وچ ۾ اچي بيهندا آهن، اهي مراد آهن.
6. (بيشڪ انسان پنهنجي رب جو ناشڪر آهي) (لڪنود) معنيٰ بي انتها ناشڪرو ۽ منڪر مزاج آهي.
7. (بيشڪ اهو پاڻ ان تي شاهد آهي) يعني سندس ڪردار، چال چلت ۽ حال ۽ هلت مان، سندس بي شڪري ۽ نعمت جو انڪار پاڻ ظاهر ٿيندو رهندو آهي.
8. (بيشڪ اهو مال جي محبت ۾ ڏاڍو سخت آهي) يعني منجهس مال متاع جي ميٽڙن ۽ جائداد ۽ ملڪيت جي جوڙڻ جي محبت ڏاڍي سخت آهي، ان جي حصول لاءِ رات ڏينهن ڊڪ ڊوڙ ڪندو رهندو آهي، تانجو پاڻ کي هلاڪت ۾ وجهي ڇڏيندو آهي.
9. (ڇا پوءِ نٿو ڄاڻي، جڏهن قبرن مان انهن کي ڪڍيو ويندو، جيڪي منجهن آهن؟) يعني قبرن مان مردن کي زندهه ڪري اٿاريو ويندو ۽ محشر جي ميدان ۾ کين گڏ ڪيو.
10. (ظاهر ڪيو ويندو اهو جيڪو سينن ۾ آهي) يعني پلائي هجي يا ڀڃڻاڻي، سا سڀ چٽي پڌري تي سامهون ايندي.
11. (بيشڪ سندن رب ان ڏينهن سندن خبر رکندڙ آهي) يعني انسان کي ڄاڻڻ گهرجي ته کين زندهه ڪندڙ الله، اها عظيم ۽ عليم ذات آهي، جنهن کان ڪڏهن به ڪا ڳالهه ڳجهي نه آهي ۽ ضرور قيامت جي ڏينهن کين سندن عملن جو بدلو ڏيندو. پوءِ جڏهن ماڻهو

3 (خبردار! سگهوئي توهان ڄاڻندا) کين هڪ ٻئي تي فخر ۽ گهڻائي ظاهر ڪرڻ جي ذهني تي جهڻڪيو وڃي ٿو ته سگهوئي توهان قيامت جي ڏينهن انهيءَ جي خطرناڪ پڇاڙيءَ کي ڏسندا. (وري به خبردار! سگهوئي توهان ڄاڻندا).

4 (اٺين هرگز نه آهي! جيڪر يقيني علم جي حد تائين ڄاڻو)

يعني جيڪڏهن توهان کي آخرت جي حالتن جي باري ۾ ائين يقيني علم هجي، جيئن توهان کي دنيا جي حالتن ۽ معاملن جي باري ۾ يقيني علم هوندو آهي، ته جيڪر ڪڏهن توهان آخرت کان غفلت ۽ بي پرواهي نه ڪريو ۽ نه وري هڪ ٻئي تي پنهنجي مال ملڪيت جي ڏونس ڄمايو ۽ فخر ظاهر ڪريو.

6 (توهان ضرور دوزخ کي ڏسندؤ) يعني آخرت ۾ ضرور ان کي ڏسندؤ.

7 (پوءِ ضرور ان کي يقين جي اک سان ڏسندؤ) يعني ضرور توهان کي يقيني طور، انهن ظاهري اکين سان دوزخ جو مشاهدو ٿيندو.

8 (پوءِ انهيءَ ڏينهن ضرور نعمتن جي باري ۾ توهان کان پڇا ڪئي ويندي) يعني توهان کان انهن دنياوي نعمتن جي باري ۾ پڇيو ويندو، جن جي محبت ۾ قاسمي، توهان آخرت کان غافل ٿيندا آهيو. توهان کان امن، تندرستي، فراغت، لذت ۽ شين جي کائڻ پيئڻ، اڄ جي حالت ۾ ٿڌي پاڻي پيئڻ ۽ گهرن ۾ سڪ ۽ آرام سان رهڻ ۽ اهڙيءَ طرح باقي بين نعمتن جي باري ۾ لازماً پڇا ڳاڻا ٿيندي.

سورة العصر

1 (زماني جو قسم) الله تعاليٰ زماني جو قسم ڪئي رهيو آهي، ڇاڪاڻ ته ان ۾ وڏين عبرتن ۽ نصيحتن پراڻن جو وڏو سامان آهي. مثلاً رات ۽ ڏينهن، اوندهه ۽ روشنيءَ جي هڪ ٻئي جي پٺيان لاڳيتو اچ وڃ ۽ حياتي گذارڻ لاءِ منجهن جيڪي مصلحتون ۽ مفاد موجود آهن، انهن مٿن شين ۾ پڌرو دليل آهي ته انهيءَ چرخي جو جوڙيندڙ آهي، جيڪو اڪيلو معبود برحق آهي. مفسر مقاتل چوي ٿو ته (والعصر) مان عصر نماز جو وقت مراد آهي.

2 (ته بيشڪ انسان توتي ۾ آهي) زبان، نقصان ۽ اصل پوئيجيءَ جي ضايع ٿيڻ کي ”خسران“ چئبو آهي.

3 (إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ) (سواءِ انهن جي جن ايمان آندو ۽ چڱا ڪم ڪيا) (۽ هڪ ٻئي کي حق جي وصيت ڪيائون) حق گوئي جي وصيت ڪرڻ مان مراد هي آهي ته: هڪ ٻئي کي ايمان باله، توحيد، شرعي فرضن جي بجا آوري ۽ منع ڪيل ڪمن کان روڪڻ جي تلقين ڪندا رهيا. (۽ هڪ ٻئي کي صبر جي وصيت ڪيائون) يعني جن ڪمن جي ڪرڻ کان الله تعاليٰ منع ڪئي آهي، تن کان هڪ ٻئي کي باز رهڻ جي تلقين ڪرڻ ۽ قدرتي تڪليفن ۽ مصيبتن تي صبر ڪرڻ جي وصيت ڪرڻ.

سورة الهمزة

1 (هر طعني باز، گلا خور لاءِ ويل آهي) يعني انهن پنهنجي قسم جي ماڻهن لاءِ خواري يا عذاب يا هلاڪت آهي. ”همزه“ ڪنهن ماڻه جي منهن تي عيب جوئي ڪرڻ ۽ ”لمزه“ ڀرپٽ گلا غيبت ڪرڻ کي چوندا آهن.

2 (جنهن مال گڏ ڪيو ۽ ان کي ڳڻي رکيائين) عيب جوئي ۽ گلا، غيبت ڪرڻ جو سبب ذڪر ٿي رهيو آهي ته اهڙو شخص مال ميٽڙن کي فخر ۽ فضيلت جوڳو ڪم سمجهندو آهي، تنهن ڪري ٻين کي گهٽ ۽ هيٺانهون ڀائيندو آهي.

3 (پاڻي ٿو ته سندس مال کيس سدائين رکندو) يعني جيڪا دولت ميٽڙي اٿئين تنهن جي سخت محبت سبب، گمان ٿو ڪري ته پنهنجي مالداريءَ جي ڪري سدائين جيئرو رهندو، مردو ٿي نه، تنهن ڪري مرڻ کان پوءِ ايندڙ حياتي جي باري ۾ سوچيندو ئي نه آهي.

وَحُصِّلَ مَا فِي الصُّدُورِ ۱۰ إِنَّ رَبَّهُم بِهِمْ يَوْمَئِذٍ لَّخَبِيرٌ ۱۱

سورة القمارة

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 ۱ الْقَارِعَةُ ۲ وَمَا أَدْرَاكَ مَا الْقَارِعَةُ ۳
 ۴ يَوْمَ يَكُونُ النَّاسُ كَالْفَرَاشِ الْمَبْثُوثِ ۵
 ۶ فَامَّا مَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ ۷ فَهُوَ فِي عِيشَةٍ رَاضِيَةٍ ۸
 ۹ وَأَمَّا مَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ ۱۰ فَأُمَّهُ هَاوِيَةٌ ۱۱
 ۱۲ وَمَا أَدْرَاكَ مَا هِيَ ۱۳ نَارُ حَامِيَةٍ ۱۴

سورة التكاثر

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 ۱ أَلَمْ نَكْمِلكُمُ التَّكْوِيَنَ ۲ حَتَّى زُرْتُمُ الْمَقَابِرَ ۳
 ۴ كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ ۵ ثُمَّ كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ ۶
 ۷ كَلَّا لَوْ تَعْلَمُونَ ۸ عِلْمَ الْيَقِيَنِ ۹ لَتَرَوُنَّ الْجَحِيْمَ ۱۰
 ۱۱ ثُمَّ لَتَرَوُنَّهَا عِيَنَ الْيَقِيَنِ ۱۲ ثُمَّ لَتَسْتَلُنَّ يَوْمَئِذٍ عَنِ النَّعِيْمِ ۱۳

7 (پوءِ اهو خوشيءَ جي زندگي گذاريندو) يعني اهڙي زندگي گذاريندو، جنهن کان هو تمام راضي هوندو. لفظ ”عيشه“ مان جنت جون سڀ نعمتون مراد آهن.

8 (۽ باقي رهيو اهو، جنهن جا پيڙ هلاڪ ٿيا).

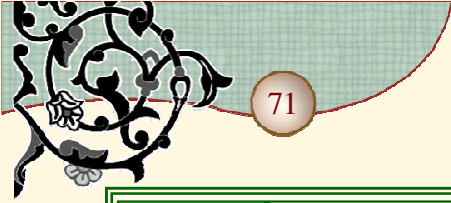
9 (پوءِ سندس ماءُ هاويه آهي) يعني سندن ماڳ دوزخ آهي. دوزخ کي سندن ”ماءُ“ چوڻ جو مطلب هي آهي ته ٻار هميشه پنهنجي ماءُ وٽ اچي پناهه وٺندو آهي. ”هاويه“ هن ڪري چيو ويو آهي ته دوزخ، دوزخ جي تري ۾ سدائين اڇلايا ويندا.

10 (۽ توکي ڪهڙي خبر ته اها ڇا آهي؟) دوزخ جي خطرناڪ ۽ هيبتناڪ حالت بيان ڪرڻ خاطر اهڙو سوال ڪيو ٿو وڃي. يعني ان جي اونھائيءَ جو اندازو ۽ احساس ٿي نٿو ڪري سگهجي.
 11 (پڙهندڙ باهه آهي) يعني انتها درجي جي ساڙيندڙ ۽ لوسائيندڙ باهه آهي.

سورة التكاثر

1 (پاڻ ۾ گهڻائيءَ جي حرص توهان کي غافل ڪري ڇڏيو) يعني توهان کي هڪٻئي کان وڌيڪ ڌن دولت گڏ ڪرڻ جي حرص، اولاد جي مشغوليت، ۽ انهن جي گهڻائيءَ سبب هڪ ٻئي تي فخر ۽ وڏائي ڪرڻ کان فراغت نه آهي، جنهن ڪري الله تعاليٰ جي اطاعت ۽ آخرت لاءِ عمل کان توهان بلڪل غافل ٿي ويا آهيو.
 2 (تانجو وڃي قبرن کي ٿا پهچو) يعني تانجو انهيءَ حالت ۾ توهان موت جي گوهر ۾ ڪرو ٿا ۽ قبرستان پهچو ٿا.

سُورَةُ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ
بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ
 وَالْعَصْرِ ﴿١﴾ اِنَّ الْاِنْسَانَ لِفِيْ حَسْرٍ ﴿٢﴾ اِلَّا الَّذِیْنَ ءَامَنُوْا وَعَمِلُوا الصّٰلِحٰتِ وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ ﴿٣﴾

سُورَةُ الْاٰنْشٰطِ
بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ
 وَبِئْسَ لِكُلِّ هُمْزٍ لَمَزَةٌ ﴿١﴾ الَّذِیْ جَمَعَ مَالًا وَعَدَّدَهُ ﴿٢﴾ یَحْسَبُ اَنْ مَّالَهُ اٰخِلَةٌ ﴿٣﴾ کَلَّا لَیَبْدَنَّ فِی الْخَطْمَةِ ﴿٤﴾ وَمَا اَدْرٰنَکَ مَا الْخَطْمَةُ ﴿٥﴾ نَارُ اللّٰهِ الْمَوْجِدَةُ ﴿٦﴾ الَّتِیْ تَطْلُعُ عَلٰی الْاَفْئِدَةِ ﴿٧﴾ اِنَّمَا عَلَیْهِمْ مُّؤَصَّدَةٌ ﴿٨﴾ فِی عَمَدٍ مُّمدَدَةٍ ﴿٩﴾

سُورَةُ الْفٰلِقِ
بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ
 اَلَمْ تَرَ کَیْفَ فَعَلَ رَبُّکَ بِاَصْحٰبِ الْاَفْیٰقِ ﴿١﴾ اَلَمْ یَجْعَلْ کِیْدَهُمْ فِی تَضَلُّیْلِ ﴿٢﴾ وَاَرْسَلَ عَلَیْهِمْ طَیْرًا اَبَیْبِلَ ﴿٣﴾ تَرْمِیْهِمْ بِحِجَارٍ مِّنْ سِجِّیْلِ ﴿٤﴾ فَعَلَّهُمْ کَعَصْفٍ مَّأْكُوْلٍ ﴿٥﴾

انهن ٻنهي تجارتي مسافرين کان سواءِ سندن گذر بسر ممڪن نه هو. بيت الله شريف جي برڪت سبب ڪين امن نصيب هو. نه ته سندن جيئن جنجال هجي ها. مطلب ته الله تعاليٰ سندن لاءِ انهن ٻنهي مسافرين کي من پسند ۽ آسان بنايو. تنهن ڪري ڪين گهرجي ته الله تعاليٰ جا مخلص پانها ٿي رهن.

١) **پوءِ ڪين گهرجي ته هن گهرجي رب جي عبادت ڪن** الله تعاليٰ ڪين ٻڌائي رهيو آهي ته هن سڪوري گهر جو اهو ئي رب آهي. جنهن کي ڇڏي. اهي بتن جي بندگي ڪري رهيا آهن. اهڙيءَ طرح الله تعاليٰ واضح فرمايو ته سندن بتن جي عبادت سان منهنجو ڪو واسطو نه آهي. اهو بيت الله شريف ٿي هو. جنهن جي آڌار تي قريش پوري عرب تي پنهنجو شان ۽ شوڪت ظاهر ڪندا هئا.

٢) **جنهن ڪين بڪ کان ڪارايو** يعني مٿي ذڪر ڪيل ٻنهي تجارتي سفرن جي برڪت سان سندن معاشي ضرورت پوري ٿيندي هئي. حالانڪ ان کان اڳ اهي سخت فقر ۽ فاقه مستيءَ جي زندگي گذاريندا هئا. **٣) ڪين خوف کان امن ڏئي** عرب قبيلا هڪ ٻئي تي غارتگري ڪندا هئا ۽ هڪ ٻئي کي قيدي بنايائيندا هئا. مگر قريش کي حرم شريف جي برڪت سبب انهيءَ مصيبت کان نجات نصيب هئي. جيئن هاڻين واري لشڪر جي حملي کان به الله تعاليٰ سندن حفاظت فرمائي هئي.

سورة الماعون
١) (جا ڏئي ان شخص کي، جيڪو بدلي جي ڏينهن کي ڪوڙو ڪري ٿو؟) يعني ڇا ان کي ڏئي جيڪو حساب ڪتاب ۽ جزا ۽ سزا جي ڏينهن، قيامت کي ڪوڙو پائڻي ٿو.

٤) **(هرگز نه!)** يعني جيئن گمان ڪري ٿو، تيئن نه آهي، بلڪ **(کيس ضرور حطمة ۾ اڇلايو ويندو)** يعني کيس به ۽ سندس مال کي به ضرور باهه ۾ اڇلايو ويندو، جيڪا هر انهيءَ شيءِ کي ساڙي پيسر ۽ پورا پورا ڪري ڇڏيندي، جيڪا منجهس اڇلائي ويندي.

٥) **(تو کي ڪهڙي خبر ته حطمة ڇا آهي؟)**

٦) **نَارُ اللّٰهِ الْمَوْجِدَةُ** (الله جي پڙ ڪايل باهه آهي).

٧) **(جيڪا دلين تي ڇڙهندي)** يعني ان جي گرمي دلين تي ڇڙهندي ۽ انهن کي سخت متاثر ڪندي، ڇاڪاڻ ته برائين، خراب نيتن، بد اخلاقي، بد ڪردارين، تڪبر ۽ وڏائي ۽ فضيلت وارن ماڻهن جي توهين ۽ تڏليل ڪرڻ جي خيالن جو اصل مرڪز دل ئي آهي.

٨) **(بيشڪ اها مٿن دمپيل هوندي)** يعني کين دوزخ ۾ وجهي ان جا دروازا مٿن بند ڪيا ويندا، جنهن ڪري اتان نڪري نه سگهندا.

٩) **(ڊگهن ٿنڀن ۾)** يعني وڏن ڊگهن ٿنڀن ۾ مضبوط جڪڙيل هوندا. مفسر مفاصل جو چوڻ آهي ته مٿن دوزخ جي دروازن کي بند ڪري، انهن کي لوهن ڪوڪن ۽ ڪلن سان مضبوط ٿو ڪيو ويندو، جنهن ڪري نه ڪو دروازو ڪلندو ۽ نه ڪو روح ان ۾ داخل ٿيندو.

سورة الفيل

١) **(ڇا نه ڄاڻي ته تنهنجي رب هاڻين وارن سان ڪيئن ڪيو؟)** **هاڻين وارا:** حبشه جي عيسائين يمن ملڪ تي قبضو ڪيو، ان کان پوءِ ڪعبت الله جي ڏاهڻ جي نيت سان مڪي تي ڪاه ڪيائون، جڏهن حرم مڪي جي حدن جي ويجهو پهتا ته الله تعاليٰ مٿن اهي پڪي موڪليا، جن جو هن سورت ۾ بيان ٿي رهيو آهي. انهن پڪين پٿريون چٽي، هاڻين واري انهيءَ لشڪر کي تنهنس نهس ڪري ڇڏيو. پوءِ اهو واقعو عبرت جي هڪ نشاني بنجي ويو. اهو واقعو نبي ڪريم ﷺ جن جي نبوت کان چاليهه سال اڳ ظاهر ٿيو. جن ماڻهن اهو واقعو پنهنجين اکين سان ڏٺو، انهن مان ڪي رسول الله ﷺ جن جي نبوت جي وقت جيئرا هئا.

٢) **(ڇا سندن تدبير کي ناڪار نه ڪيائين؟)** يعني ڪعبت الله شريف کي ڏاهڻ جي سندن ڪوشش ۽ سازش کي ناڪار نه ڪيائين ۽ کين هلاڪ نه ڪيائين؟

٣) **(۽ مٿن پڪين جا وڏا وڏا موڪليائين)** اهي ڪاري رنگ جا پڪي هئا، جيڪي سمنڊ جي طرفان ولرن مٿان ولر ٿي آيا. انهن مان هر هڪ وٽ ٽي پٿريون هيون: ٻه پيرن ۾ ۽ هڪ پٿري چهنڀ ۾. اهي پٿريون جنهن به شيءِ کي ٿي لڳيون، اها اتي جو اتي کاڌل گاه وانگر ناس ۽ ناڙ ٿي پئي وئي.

٤) **(جيڪي ڪين پڪين پٿرين سان چٽي رهيا هئا)** چون ٿا ته جهنڀ جي باهه ۾ پڇايل مٽيءَ جون پٿريون مراد آهن، جن مان هر هڪ پٿريءَ تي ان ماڻهوءَ جو نالو لکيل هو جنهن کي لڳي هئي. پٿري چٽي جي دائي جيئري ۽ دال مهريءَ کان وڌي هئي، جنهن کي بر لڳي. تنهن کي ماتا ٿي نڪتي (۽ اهو اوقت مري پئي ويو).

٥) **(پوءِ ڪين اولڙ گاه وانگر ڪري ڇڏيائين)** يعني پوک جو اهو ساڻو گاه جنهن جي پتن کي جانور چٻاڙي کائيندا آهن ۽ کير ڦٽا ڪري ڇڏيندا آهن. هي به چيو ويو آهي ته يعني انهن کي ائين ڪري ڇڏيائين جيئن پوک واري گاه کي جانور کائي ان جو ٻنهن اولڙ ڪري بچائي ڇڏيندا آهن.

سورة قريش

پڻ هن جو نالو ”سورة الايلاف“ به آهي.

١) **(لايليف ڦرڻس)** (قريش کي الفت ڏيارڻ لاءِ).

٢) **(سياري ۽ اونھاري جي مسافري ۾ ڪين الفت ڏيارڻ لاءِ)** قريش به سفر ڪندا هئا: ١- سرديءَ جي سيزن ۾ يمن ويندا هئا، ڇاڪاڻ ته گرم علائقو آهي. ٢- گرميءَ جي موسم ۾ شام ويندا هئا، ڇاڪاڻ ته ٿڌو علائقو آهي. قريش جو گذران واپار تي هيو.

معمولي شيون جن کان منع نه ڪري سگهبي آهي، جيئن پاڻي، لوڻ، وغيره. هي به چيو ويو آهي ته (الماعون) مان زڪات مراد آهي، يعني مالن جي زڪات نه ڏيندا آهن.

سورة الكوثر

1) **(بيشڪ اسان توکي ڪوثر ڏنو آهي)** (الڪوثر) جنت جي هڪ نهر جو نالو آهي، جيڪا نبي اڪرم ﷺ جن ۽ سندن امت جي عزت افزائيءَ لاءِ کين عطا ڪئي وئي آهي.

2) **(پوءِ پنهنجي رب لاءِ نماز پڙه)** پنج وقتي فرضي نماز قائم ڪرڻ جو حڪم آهي. **(۽ قرباني ڪر)** ماڻهو غير الله لاءِ نماز پڙهندا هئا ۽ غير الله لاءِ قرباني ڪندا هئا، تنهن ڪري الله تعاليٰ پنهنجي پيغمبر ﷺ کي حڪم فرمايو ته سندس نماز هجي يا قرباني، سڀ الله تعاليٰ لاءِ خاص هجڻ گهرجي. ڦٽاده، عطاء ۽ عڪرمه جي قول مطابق انهيءَ آيت مان عيد جي نماز پڙهڻ ۽ اضحيٰ ڪرڻ مقصود آهي.

3) **(بيشڪ تنهنجو دشمن ئي نپتو آهي)** يعني اوتو نپتو، بي نسل، پاڙ پٽيل اهوئي شخص هوندو آهي، جنهن جو موت کان پوءِ ذڪر نه ٿئي ۽ جنهن کي اولاد نه هجي. جڏهن نبي ڪريم ﷺ جن جو هڪ فرزند ارجمند گذاري ويو ته مشرڪن طعني بازي ڪئي ته پاڻ سڳورا (معاذ الله!) بي نسل آهن، جنهن تي هيءَ سورت نازل ٿي.

سورة الكافرون

1) **(چؤ ته: اي ڪافرو!)** هن سورت سڳوريءَ جو شان نزول هي آهي ته: ڪافرن نبي ڪريم ﷺ جن کان مطالبو ڪيو ته توهان هڪ سال اسان جي معبودن جي عبادت ڪريو، موت ۾ اسان به توهان جي معبود جي هڪ سال عبادت ڪنداسون. تنهن تي الله تعاليٰ کيس حڪم فرمايو ته کين چؤ ته

2) **(آءُ انهن جي عبادت نه ڪندس، جن جي توهان عبادت ڪريو ٿا)** يعني پاڻ وانگر بت پرستي ڪرڻ جو جيڪو مطالبو مون کان ڪري رهيا آهيو، آءُ ٿين هرگز نه ٿو ڪري سگهان ۽ نه ان کي مڃندس. يعني توهان جي باطل معبودن جي پوڄا هرگز نه ڪندس.

3) **(۽ نه توهان انهيءَ جي عبادت ڪرڻ وارا آهيو، جنهن جي آءُ عبادت ڪريان ٿو)** يعني جيستائين توهان پنهنجي ڪفر ۽ شرڪ تي قائم آهيو، تيستائين سوال ئي پيدا نٿو ٿئي ته توهان منهنجي مٿي مالڪ الله سڳوري جي عبادت ڪريو.

4) **(۽ نه آءُ انهن جو پوڄاري ٿيندس، جن جي توهان پوڄا ڪري رهيا آهيو)** يعني ايندڙ زماني ۾ جيستائين منهنجي حياتي باقي آهي، سوال ئي پيدا نٿو ٿئي ته توهان جي بتن مان ڪنهن هڪ جي به آءُ عبادت ڪريان.

5) **(۽ نه توهان ان جي عبادت ڪرڻ وارا آهيو، جنهن جي آءُ عبادت ڪريان ٿو)** يعني مستقبل ۾ جيستائين توهان ڪفر تي ڌٻيا بيٺا آهيو ۽ بت پرستي نٿا ڇڏيو، توهان منهنجي رب ڪريم جي بندگي ڪرڻ وارا نه آهيو، ڇاڪاڻ ته جيڪو شخص الله جو ڪفر ڪري ۽ ساڻس شرڪ ڪري ٿو، اهو جيڪڏهن الله جي عبادت ڪري به، تڏهن به اها قبول ٿيڻ جوڳي نه آهي ۽ ان جو ڪو اعتبار ئي نه آهي. هي به چيو ويو آهي ته آيتن ۾ تڪرار تاڪيد جي غرض سان آهي ته جيئن ڪافر هن ڳالهه کان بلڪل مايوس ٿين ته ڪو نبي ڪريم ﷺ جن بت پرستيءَ جي سندن مطالبن کي مڃڻ وارا آهن.

6) **(توهان لاءِ توهان جو دين ۽ منهنجي لاءِ منهنجو دين آهي)** يعني جيڪڏهن توهان پنهنجي دين کان راضي آهيو، ته آءُ به پنهنجي دين کان راضي آهيان. توهان جو دين شرڪ آهي، اهو توهان تائين محدود آهي جيڪو وڏي مون وٽ نه پهچندو ۽

سورة قمرين

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
لَا يَلْفُ قُرَيْشٍ ۱) إِلَافِهِمْ رِحْلَةَ الشِّمَاءِ وَالصَّيْفِ
۲) فَلْيَعْبُدُوا رَبَّ هَذَا الْبَيْتِ ۳) الَّذِي أَطْعَمَهُمْ
مِنْ جُوعٍ وَآمَنَهُمْ مِنْ خَوْفٍ ۴)

سورة الماعون

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
أَرَأَيْتَ الَّذِي يُكَذِّبُ بِالذِّنِّ ۱) فَذَلِكَ الَّذِي
يَدْعُ الْيَتِيمَ ۲) وَلَا يُحِصُّ عَلَىٰ طَعَامِ الْمَسْكِينِ ۳)
فَوَيْلٌ لِلْمُصَلِّينَ ۴) الَّذِينَ هُمْ عَنْ صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ
۵) الَّذِينَ هُمْ يُرَاءُونَ ۶) وَيَمْنَعُونَ الْمَاعُونَ ۷)

سورة البقرة

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكِتَابَ ۱) فَصَلِّ لِرَبِّكَ وَأَحْرَسَ ۲)
إِنَّ شَانِئَكَ هُوَ الْأَبْتَرُ ۳)

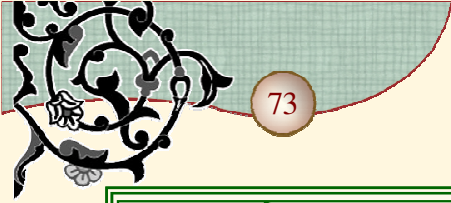
2) **(پوءِ اهو اهوئي آهي، جيڪو بتيهه ڪري ڏکا ٿو ڏئي)** يعني جيڪڏهن ٿورو غور ڪندڙن ته توکي معلوم ٿي ويندو ته اهوئي شخص انهيءَ خسيست صفت جو مالڪ آهي، جيڪو بتيهه جي حقن جي ادائگيءَ جو سخت مخالف آهي. جاهليت جي زماني ۾ عرب نه عورتن کي ورثو ڏيندا هئا ۽ نه يتيمن کي حق ڏيندا هئا.

3) **(۽ مسڪين جي کاڌي ڪارڻ تي نٿو اڀاري)** يعني مال ۾ بخيليءَ جي ڪري نه پاڻ بتيهه ڪري ڏاڏو ڪارڻي ٿو، نه پنهنجن گهر وارن کي ان جي رغبت ڏئي ٿو ۽ نه ڪنهن ٻئي کي اهڙي تلقين ۽ تاڪيد ڪري ٿو.

4) **(فويل للمصلين)** **(پوءِ تباهي آهي انهن نمازين لاءِ)**. **(جيڪي پنهنجين نمازن ۾ سستي ڪن ٿا)** يعني بي پرواهيءَ جي ڪري نماز ادا ڪرڻ کان غافل آهن، ڇاڪاڻ ته اهو يقين نه رکندا آهن ته جيڪڏهن نماز پڙهندا ته کين ان جو اجر ۽ ثواب ملندو ۽ نه ئي خدا جو خوف اٿن جو سوچين ته جيڪڏهن نماز نه پڙهنداسون ته الله سزا ڏيندو، تنهن ڪري هو ان کان غافل رهندا آهن، تانجو نماز جو وقت نڪري ويندو آهي.

6) **(جيڪي ڏيکاءُ ڪندا آهن)** يعني جيڪڏهن اتفاق سان نماز پڙهندا به آهن، تڏهن به ماڻهن کي ڏيکارڻ جي جذبي سان پڙهندا آهن. هي مطلب به ٿي سگهي ٿو ته جيڪي به عمل ڪندا آهن، رباڪاريءَ جي نيت سان ڪندا آهن، جيئن سندن ساراهه ٿئي.

7) **(۽ معمولي شين ڏيڻ کان جهليندا آهن)** (الماعون) مان هر اها شيءِ مراد آهي جيڪا عام طرح سان ماڻهو هڪٻئي کي آڌاري ڏيندا آهن، مثلاً ڏول، ديڳڙي وغيره ۽ عام واهي واريون اهڙيون

سُورَةُ الْكَافُرُونَ (آياتها ۱۰)

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ (۱) لَا أَعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَ (۲)
 وَلَا أَنْتُمْ عَابِدُونَ مَا أَعْبُدُ (۳) وَلَا أَنَا عَابِدٌ مَّا عَبَدْتُمْ (۴)
 وَلَا أَنْتُمْ عَابِدُونَ مَا أَعْبُدُ (۵) لَكُمْ دِينُكُمْ وَلِيَ دِينِ (۶)

سُورَةُ النَّصْرِ (آياتها ۳)

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ (۱) وَرَأَيْتَ النَّاسَ
 يَدْخُلُونَ فِي دِينِ اللَّهِ أَفْوَاجًا (۲) فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ
 وَاسْتَغْفِرْ لَهُ إِنَّهُ كَانَ تَوَّابًا (۳)

سُورَةُ الْمَسَدِ (آياتها ۵)

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ وَتَبَّ (۱) مَا أَغْنَىٰ عَنْهُ مَالُهُ وَمَا
 كَسَبَ (۲) سَيَصْلَىٰ نَارًا ذَاتَ لَهَبٍ (۳) وَامْرَأَتُهُ
 حَمَّالَةَ الْحَطَبِ (۴) فِي جِيدِهَا حَبْلٌ مِّن مَّسَدٍ (۵)

جي پڙهڻ تي به داخل ٿيندو. جيڪا سندس ڪل ٽي ساڙي ڇڏيندي. (۴) ۽ ڪاٺيون ڪنڌڙ سندس زال به) يعني اجهو سندس زال به پڙهندڙ باهر ۾ داخل ٿيڻ واري آهي. سندس نالو ”امر جميل“ آهي، جيڪا ابوسفيان جي پيڻن ۾ ”حرب“ جي ڌيءَ هئي. اها عورت ڪنڊا ۽ ڪاٺيون کڻي، رات جو انهيءَ رستي ۾ اڇلائيندي هئي، جنهن نبي ڪريم ﷺ جن گذرندا هئا. (۵) (سندس ٻچي ۾ ڪاٺر جي رسي هوندي) (مسد) يعني اهو ڪاٺر جنهن مان رسا وٺبا آهن. امر جميل وٽ موتين ۽ هيرن جو هار هو. لات ۽ عزيءَ جو قسم کڻي عهد ڪيائين ته ضرور ان کي وڪڻي، ان جي رقم محمد ﷺ جي دشمني ۾ خرچ ڪنديس. سندس عمل جو بدلو کيس اهو ڏنو ويو ته قيامت جي ڏينهن سندس گچيءَ ۾ جواهرات واري هار جي بجاءِ ڪاٺر جي وٽيل رسي هوندي.

سورة الاخلاص

(۱) (چؤ ته اهو الله اڪيلو آهي) مشرڪن چيو ته اي محمد ﷺ! اسان کي پنهنجي رب جو نسب نامون ته ٻڌاؤ. تنهن تي هيءَ سورت نازل ٿي. يعني جيڪڏهن توهان سندس نسب بابت پڇو ٿا ته اهو هيءَ آهي ته: الله اڪيلو آهي، سندس ڪو شريڪ نه آهي. (۲) (الله بي نياز آهي) الصمد: جنهن (هستيءَ) ڏانهن حاجتن جي تڪميل لاءِ متوجه ٿجي. يعني هن ڪري ان ڏانهن قصد ڪجي ته اهو انهن جي پوري ڪرڻ تي پوري قدرت رکندڙ آهي. ابن عباس رضي الله عنهما جو قول آهي ته ”الصمد“ اهو سردار آهي، جنهن جي سرداري مڪمل هجي، اهو شريف آهي، جيڪو پنهنجي عظمت ۾ ڪامل هجي، اهو حليم آهي، جنهن جي بردباري ڪامل

منهنجو دين، توحيد وارو دين آهي، جيڪو تجاوز ڪري توهان کي نصيب ٿي نه ٿيندو.

سورة النصر

هن جو نالو ”سورة التوديع“ (الوداع واري سورت) به آهي. حضرت ابن عباس رضي الله عنهما کان روايت آهي ته جڏهن: لتي ته رسول الله ﷺ جن فرمايو ته: منهنجي وصال جو وقت اچي ويو آهي. (۱) (جڏهن الله جي مدد اچي ۽ فتح ٿئي) يعني اي محمد ﷺ جڏهن توهان کي پنهنجي دشمن قريش جي مقابلي ۾ مدد حاصل ٿي چڪي ۽ مڪو فتح ٿي چڪو. اهڙي تائيد جنهن سان دشمن کي شڪست ۽ مٿس غلبو حاصل ٿئي، تنهن کي ”نصر“ ۽ سندن ملڪ تي قبضو ٿيڻ کي ”فتح“ چئبو آهي. حق کي قبول ڪرڻ لاءِ دشمن جي دلين جو ڪلڻ به ”فتح“ ۾ شامل آهي.

(۲) ۽ ڏسين ته ماڻهو ٽولين جون ٽوليون الله جي دين ۾ داخل ٿين ٿا) يعني هڪ جماعت کان بعد ٻي جماعت ۽ هڪ ٽوليءَ کان بعد ٻي ٽولي اسلام ۾ داخل ٿي رهي آهي. نبي ڪريم ﷺ جن مڪو فتح ڪيو ته عربن چيو ته هاڻي جڏهن حرم مڪي وارن تي به پاڻ سڳورن کي سوڀ نصيب ٿي آهي، حالانڪ مڪو اهو مقام آهي، جنهن تي هاڻين وارو لشڪر به قبضو ڪري نه سگهيو، ته پوءِ ان جو مطلب هي آهي ته پاڻ ضرور حق تي آهن ۽ توهان ۾ سندن مقابلي جي سگهه ٿي نه آهي. اهو سوچي ٽولين جي صورت ۾ ۽ قبيلن جا قبيلن اسلام ۾ داخل ٿيندا ويا، جڏهن ته اڳ ۾ ايڪڙ بيڪڙ کي فرد اسلام ۾ داخل ٿيندا هئا.

(۳) (پوءِ پنهنجي رب جي ساراه سان سندس پاڪائي بيان ڪر) هن آيت ۾ کين تسبيح ۽ حمد، پنهنجي جو حڪم آهي. تسبيح جو حڪم هن ڪري آهي ته الله تعاليٰ مسلمانن جي فتح جو انتهائي تعجب جو ڳو اعلان فرمايو، جنهن جو نه پاڻ ڪريم ﷺ ۽ نه ڪنهن بني بشر کي خيال ۽ گمان به هو ۽ حمد جو حڪم هن ڪري آهي ته مڪي جهڙي مرڪزي شهر جي عظيم الشان فتح ۽ اجتماعي صورت ۾ مختلف قبيلن ۽ شهرن جي اسلام ۾ داخل ٿيڻ جي بشارت ڏنائين. (۴) ان کان بخشش گهڻي) يعني عاجزي ۽ انڪساري ڪندي، پنهنجي عمل ۾ جيڪا ڪمي، ڪوتاهي ۽ غلطي ٿي وئي هجي ته ان تي معافي طلب ڪر. (بيشڪ اهو توبه قبول ڪندڙ آهي) يعني الله تعاليٰ جو شان اهو آهي ته جيڪو کانئس بخشش گهرندو آهي، تنهن جي توبه قبول فرمائيندو. مٿن پاچه ۽ مهرباني فرمائيندو آهي. بخاري ۽ حديث شريف جي ٻين ڪتابن ۾ حضرت ابن عباس رضي الله عنهما کان روايت آهي ته هن سورت ۾ نبي ڪريم ﷺ جن جي اجل جو اعلان آهي، جيڪو الله تعاليٰ: چئي کيس ڄاڻايو، اها سندن وصال مبارڪ جي نشاني آهي. پوءِ فرمايو ويو ته: يعني هاڻي پنهنجي رب جي ساراه سان گڏ سندس تسبيح ڪر، بيشڪ اهو توبه قبول ڪندڙ آهي.

سورة المسد

(۱) (ابو لهب جا ٻئي هٿ پڇن) يعني ان جا هٿ ڪپجن، ناڪام ۽ نامراد ٿين شال. (۲) (برباد ٿئي پاڻ) ۽ پاڻ به هلاڪ ٿئي. يعني پاڻ سڳورن کيس جيڪا پٽ ۽ ڀارائو ڏنو، سو قبول ٿي چڪو. ابو لهب نبي ڪريم ﷺ جن جو چاچو هو، جنهن جو نالو ”عبدالعزي“ هو. (۳) (سندس مال ۽ جو ڪجهه ڪمائيون سي کيس بچائي نه سگهيا) يعني سندس ميڙيل مال ۽ مالداري، ڪسب ڪمائي ۽ حاصل ڪيل سرداري، کيس الله جي عذاب ۽ هلاڪت کان مور بچائي نه سگهئي. (۴) (سگهوئي چيپن واري باهر ۾ پهچندو) يعني سگهوئي دوزخ

قصر جي نباتات وغيره مان. پڻ چيو ويو آهي ته هن طرف اشارو ڪرڻ مراد آهي ته الله تعاليٰ، جيڪو هن ساري جهان کي اهڙين گگه اونداھين مان ڪڍڻ تي قادر آهي، سو هيءَ قدرت به رکي ٿو ته پاڻ کان پناه وٺڻ واري کي، هر انهيءَ شيءِ کان بچائي، جنهن جو کيس خوف ۽ خطرو هجي.

(۲) (هر انهيءَ شيءِ جي شر کان، جنهن کي انهيءَ خليقو آهي) يعني آءُ الله سبحانه و تعاليٰ کان سندس سموري مخلوق جي شر کان پناه پنان ٿو.

(۳) (۽ اوندھ جي شر کان، جڏهن چائڻي وڃي) يعني: رات جي شر کان به سندس ئي پناه وٺان ٿو، جڏهن اها ايندي آهي، چيو ويو آهي ته ان جو سبب هي آهي ته رات جي وقت درندا، پنهنجن ٺڪائڻ مان نڪرندا آهن، زهريلو جيت جٿا ٻرن مان ٻاهر ايندا آهن ۽ شرير ماڻهو فساد ۽ فتنو ڦهلائڻ لاءِ سانها ڪندا آهن.

(۴) (۽ ڳنڍين ۾ ڦوڪڻ وارين جي شر کان) يعني سندس پناه وٺان ٿو جادوگر عورتن جي شر کان، ڇاڪاڻ ته جادو ڪرڻ وقت اهي ڏاڳن ۾ ڳنڍيون ڏئي، منتر پڙهي انهن ۾ ڦوڪينديون آهن.

(۵) (۽ حسد ڪندڙ جي شر کان، جڏهن اهو حسد ڪري) يعني ٻئي تي الله جي نعمت ڏسي، ان جي زوال جي تمنا ڪرڻ، اهو حسد ۽ ساڙ آهي.

سورة الناس

(۱) (چؤ ته ماڻهن جي رب جي پناه وٺان ٿو) ”ماڻهن جو رب“ اهو الله آهي، جيڪو سندن خالق به آهي، ته سندن معاملن جي تدبير ڪندڙ به آهي. پڻ سندن حالات جي اصلاح ڪندڙ به آهي.

(۲) (ماڻهن جي بادشاهه جي) يعني ڪامل ۽ مڪمل ملڪ ۽ مملڪت سندس ئي آهي، ۽ زبردست بادشاهيءَ جو مالڪ به پاڻ ئي آهي.

(۳) (ماڻهن جي سڄي معبود جي) جيڪو سندن عبادت جو سڄو حقدار آهي، ڇاڪاڻ ته بادشاهن مان ڪو معبود جهڙن جي دعويٰ ڪندو به آهي ۽ ڪو دعويٰ نه ڪندو آهي. الله تعاليٰ واضح فرمايو ته اسر ”اله“ سندس لاءِ خاص آهي، جنهن ۾ ڪو سندس شريڪ نه آهي.

(۴) (وسوسا وجهندڙ جي شر کان) ان مان شيطان مراد آهي. (جيڪو پٺي ڀرڪي ويندڙ آهي) يعني وڙور ڪري وسوسا وجهي پوئتي هٽي ويندو آهي. جڏهن الله کي ياد ڪبو آهي ته شيطان پريشان ٿي پوئتي هٽي ويندو آهي ۽ جڏهن الله کي ياد نه ڪبو آهي ته ڏاڍو خوش ٿي، انساني قلب تي قابض ٿي وسوسا وجهڻ لڳندو آهي.

(۵) (جيڪو ماڻهن جي سينن ۾ وسوسا وجهندو آهي) وسوسو: دل ۾ اهڙي ڪلام سان پنهنجي فرمانبرداريءَ جي دعوت پهچائڻ آهي، جنهن جو آواز ٻڌڻ ۾ نه اچي. انهيءَ کان پوءِ الله تعاليٰ بيان فرمائي ٿو ته وسوسا وجهندڙ ٻه قسمن آهن: ۱- جن ۲- انسان فرمايائين:

(۶) (جنن مان هجي يا انسانن مان) جنن مان جيڪي شيطان آهن، اهي ماڻهن جي سينن ۾ وسوسا وجهندا آهن. رهيو انساني شيطان جو ماڻهن جي سينن ۾ وسوسا وجهڻ ته اهي، ماڻهن جي اڳيان پاڻ کي مشفق مهربان، نصيحت ڪندڙ ظاهر ڪري، پنهنجي اثراتي ڪلام ذريعي سندن سينن ۾ اهي ڳالهليون وجهندا آهن، جيڪي جني شيطان پنهنجن وسوسن سان سندن سينن ۾ وجهندا آهن، پڻ چيو ويو آهي ته ابليس پاڻ انسانن جي سينن ۾ وسوسا وجهندو آهي. ابن عباس رضي الله عنهما کان روايت آهي ته رسول الله ﷺ جن فرمايو ته: ”جيڪو به ٻار ڄمندو آهي ته ان جي دل تي وسواس هوندو آهي، پوءِ جڏهن اهو (انسان) الله کي ياد ڪندو آهي ته وسواس هٽي ويندو آهي ۽ جڏهن ان جي ياد کان غافل ٿيندو آهي ته وسوسن ۾ وڪوڙجي ويندو آهي.“ اسان شيطاني وسوسن کان الله جي پناه وٺون ٿا.

سورة الاخلاص

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ
قُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ ۱) اللّٰهُ الصَّمَدُ ۲) لَمْ يَكُنْ لَهٗ
وَلَمْ يُولَدْ ۳) وَلَمْ يَكُنْ لَهٗ كُفُوًا اَحَدٌ ۴)

سورة الفلق

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ
قُلْ اَعُوذُ بِرَبِّ الْفَلَقِ ۱) مِنْ سَرِّ مَا خَلَقَ ۲) وَمِنْ
سَرِّ غَاسِقٍ اِذَا وَقَبَ ۳) وَمِنْ سَرِّ النَّفَّاثَاتِ فِي
الْعُقَدِ ۴) وَمِنْ سَرِّ حَاسِدٍ اِذَا حَسَدَ ۵)

سورة الناس

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ
قُلْ اَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ ۱) مَلِكِ النَّاسِ ۲) اِلٰهِ
النَّاسِ ۳) مِنْ سَرِّ الْوَسْوَاسِ الْخَنَّاسِ ۴) الَّذِي
يُوسَّوْسُ فِيْ صُدُوْرِ النَّاسِ ۵)
مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ ۶)

هجي، اهو شاهوڪار آهي، جيڪو پنهنجي شاهوڪاري ۾ ڪامل هجي، اهو جبار آهي، جيڪو پنهنجي ڏاڍ ۽ شان جبروتيءَ ۾ ڪامل هجي، اهو عالم آهي، جيڪو پنهنجي علم ۾ ڪامل هجي، اهو حڪيم آهي، جيڪو پنهنجي حڪمت ۾ ڪامل هجي ۽ اها الله سبحانه جي ذات آهي ۽ اها صفت رڳو کيس ئي چڱائي.

(۳) (نه ڪنهن کي چئبو ائين ۽ نه ڪنهن مان چائو آهي) يعني نه ان مان اولاد پيدا ٿيو، نه ئي پاڻ ڪنهن مان پيدا ٿيو آهي، ڇاڪاڻ ته ڪا به شيءِ سندس جنس جهڙي نه آهي ۽ پڻ هن ڪري به ته ازل ۾ يا آخر ۾، ان ڏانهن عدم جي نسبت ڪرڻ ناممڪن آهي. جڏهن ته پيدا ٿيل شيءِ پنهنجي پيدائش کان اڳ معدوم هوندي آهي. يعني الله تعاليٰ جو ڪو پيءُ نه آهي، جنهن ڏانهن سندس نسبت ڪجي. قتاده جو قول آهي ته عرب جي مشرڪن چيو ته ملائڪ، الله جون ڌيئرون آهن. يهودين چيو ته عزير، الله جو پٽ آهي. نصارن چيو ته مسيح، الله جو پٽ آهي. الله تعاليٰ انهن سڀني جي توڙي ڪندي فرمايو ته .

(۴) (نه ڪو سندس برابر آهي) نه ان جو ڪو متشابه، نه ان جهڙو، نه ان سان ڪو مماثلت (هڪجهڙائي) رکندڙ آهي ۽ نه ئي ڪو سندس ذات ۽ صفات ۾ شريڪ ۽ پاڳي ڀاتيوار آهي.

سورة الفلق

(۱) (چؤ ته صبح جي رب جي پناه وٺان ٿو) ”الفلق“ صبح کي چئبو آهي، ڇاڪاڻ ته رات مان ڦٽي الڳ ٿيندي آهي، چيو ويو آهي ته: الله جي مخلوق مان جيڪا به شيءِ ٻي شيءِ مان ڦٽي نڪري، تنهن کي ”فلق“ چئبو آهي، حيوانن، ڍاڻن، گجڙين ۽ هر

مسلمان جي زندگيءَ بابت اهم سوال

۱ مسلمان کي پنهنجو عقيدو کٽان حاصل ڪرڻ گهرجي؟ (مسلمان کي پنهنجو عقيدو) الله جي ڪتاب ۽ ان جي رسول ﷺ جي صحيح سنت مان وٺڻ گهرجي جيڪو نبي پنهنجي نفساني سد کان نه ڳالهائيندو آهي. ﴿إِنَّ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ﴾ (مگر اهو وحى هوندو آهي جيڪا ڏانهس ڪئي ويندي آهي). اهڙو عقيدو جيڪو صحابه ۽ سلف صالحين جي سمجهه مطابق هجي.

۲ جڏهن اسان ۾ اختلاف ٿئي ته اسان کي ڪهڙي شيءِ ڏانهن رجوع ڪرڻ گهرجي؟ اسان کي سڌي ۽ ثابت شريعت ڏانهن رجوع ڪرڻ گهرجي، قرآن ۽ حديث مان حڪم وٺڻ گهرجي، جيئن الله تعاليٰ جو فرمان آهي ته: ﴿فَإِنْ نَزَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ﴾ (پوءِ جيڪڏهن ڪنهن به شيءِ بابت جهڳڙو ڪريو ته ان کي الله ۽ رسول ڏانهن موٽايو)، ۽ نبي ڪريم ﷺ جن فرمايو آهي ته: «تَرَكْتُ فِيكُمْ أَمْرَيْنِ لَنْ تَضِلُّوا مَا تَمَسَّكْتُمْ بِهِمَا: كِتَابَ اللَّهِ، وَسُنَّةَ نَبِيِّهِ» «اوهان ۾ آءٌ ٻه شيون ڇڏي ٿو وڃان جيستائين انهن کي مضبوط جهليندؤ، ته ڪڏهن به گمراهه نه ٿيندؤ. الله جو ڪتاب (قرآن شريف) ۽ سندس نبيءَ جي سنت». (مؤطا).

۳ قيامت جي ڏينهن نجات حاصل ڪرڻ واري جماعت ڪهڙي آهي؟ نبي ڪريم ﷺ جن جو فرمان آهي ته: ((وَتَفْتَرِقُ أُمَّتِي عَلَى ثَلَاثٍ وَسَبْعِينَ مِلَّةً كُلَّهُمْ فِي النَّارِ إِلَّا مِلَّةً وَاحِدَةً. قَالُوا: وَمَنْ هِيَ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: مَا أَنَا عَلَيْهِ وَأَصْحَابِي)) «منهنجي امت ٽيهتر فرقن ۾ ورهائي، رڳو هڪ جماعت کان سواءِ باقي سڀئي جهنم ۾ ويندا. چيائون ته: يا رسول الله! اها ڪهڙي جماعت آهي؟ پاڻ فرمايائون: جيڪا منهنجي ۽ منهنجي صحابين واري طريقي تي آهي». (مسند احمد). سو حق اهو آهي جنهن تي نبي ڪريم ﷺ ۽ سندس اصحاب سڳورا هئا. تنهن ڪري جيڪڏهن تون پنهنجو چوٽڪارو ۽ عملن جي قبوليت گهرين ٿو ته انهن جو اتباع توتي لازم ۽ بدعتن کان بچڻ تولا ضروري آهي.

۴ چڱي عملن جي قبوليت جا شرط ڪهڙا آهن؟ ان جا شرط هي آهن: ۱. الله ۽ سندس هيڪڙائيءَ تي ايمان آڻڻ؛ هن شرط مطابق مشرڪ جا عمل قبول نه ڪيا ويندا. ۲. اخلاص: يعني عمل خاص الله جي رضا لاءِ ڪيو وڃي. ۳. عمل ۾ نبي ڪريم ﷺ جي پيروي ڪرڻ؛ يعني سندس شريعت مطابق عمل ڪري، الله تعاليٰ جي عبادت سندس شريعت کان سواءِ ڪنهن ٻئي طريقي سان نه ٿيندي. هنهن ٽن شرطن مان ڪو به هڪ شرط نه ٿيندو ته اهو عمل مردود چئبو، الله تعاليٰ جو فرمان آهي ته: ﴿وَقَدِمْنَا إِلَىٰ مَا عَمِلُوا مِنْ عَمَلٍ فَجَعَلْنَاهُ هَبَاءً مَّنثُورًا﴾ (۽ جيڪو به عمل ڪيائون تنهن ڏانهن اسين رخ ڪنداسون، پوءِ ان کي اڏاميل ڌوڙ ڪري ڇڏينداسون).

۵ دين جا درجا گهڻا آهن؟ ان جا ٽي درجا آهن: اسلام، ايمان ۽ احسان.

۶ اسلام ڇا آهي ۽ ان جا رڪن ڪيترا آهن؟ اسلام: الله جي وحدانيت جي اقرار، ان جي فرمانبرداري، شرڪ ۽ شرڪ ڪندڙن کان بيزاريءَ جو نالو آهي. ۽ ان جا پنج رڪن آهن، جن کي نبي ڪريم ﷺ جن پنهنجي هن ارشاد ۾ بيان فرمايو آهي: «بُنِيَ الْإِسْلَامُ عَلَىٰ خَمْسٍ: شَهَادَةِ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، وَإِقَامَ الصَّلَاةِ، وَإِيتَاءَ الزَّكَاةِ، وَحَجِّ الْبَيْتِ، وَصَوْمِ رَمَضَانَ». «اسلام جو پنجن شين تي بنياد رکيو ويو آهي، هيءَ شاهدي ڏيڻ ته: الله کان سواءِ ٻيو ڪوبه عبادت جي لائق ناهي ۽ محمد ﷺ الله جا برحق رسول آهن ۽ نماز قائم ڪرڻ ۽ زڪات ڏيڻ ۽ بيت الله جو حج ڪرڻ ۽ رمضان جا روزا رکڻ». (متفق عليه).

۷ ايمان ڇا آهي ۽ ان جا رڪن ڪيترا آهن؟ ايمان: دل جي يقين، زبان جي اقرار ۽ جسماني عضون جي عملن جو نالو آهي. نيڪ عملن ڪرڻ سان ايمان وڌندو آهي ۽ گناهن سان گهٽبو آهي. الله جو فرمان آهي: ﴿لِيَزَادُوا إِيمَانًا مَعَ إِيمَانِهِمْ﴾ (ته جيئن سندن ايمان ۾ اڃان به يقين جو واڌارو ٿئي) ۽ نبي ڪريم ﷺ جن جو فرمان آهي ته: ((الْإِيمَانُ بَضْعٌ وَسَبْعُونَ شُعْبَةً، فَأَفْضَلُهَا قَوْلُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَأَدْنَاهَا أَمَاطَةُ الْأَذَىٰ عَنِ الطَّرِيقِ، وَالْحَبِيَاءُ شُعْبَةٌ مِنَ الْإِيمَانِ)) ايمان جون ستر کان وڌيڪ شاخون آهن، جن مان پلي ۾ پليو (لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ) جو ٻول آهي ۽ گهٽ ۾ گهٽ رستي تان گندگي هٽائڻ آهي ۽ حياءُ به ايمان جي هڪ شاخ آهي. (مسلم). ان جي تاڪيد هن سان به ٿئي ٿي جو مسلمان چڱن ڪمن ڪرڻ واري ڏهاڙن ۾ نيڪيون ڪندي پاڻ ۾ نشاط ۽ تازگي محسوس ڪندا آهن ۽ گناهن ڪرڻ وقت پاڻ ۾ بيچيني محسوس ڪندا آهن. الله تعاليٰ فرمايو آهي ته: ﴿إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُدْهَبْنَ السَّيِّئَاتِ﴾

(بیشڪ چڱايون، برائين کي مڃينديون آهن). ايمان جا رڪن ڇهه آهن، جن کي نبي ڪريم ﷺ جن پنهنجي هن قول ۾ ارشاد فرمايو آهي ته: ((أَنْ تُؤْمِنَ بِاللَّهِ، وَمَلَائِكَتِهِ، وَرُسُلِهِ، وَالْيَوْمِ الآخِرِ، وَالْقَدَرِ خَيْرِهِ وَشَرِّهِ)) "هي ته الله تي ۽ سندس فرشتن، سندس ڪتابن، سندس رسولن، آخرت واري ڏينهن ۽ پلي، بري تقدير تي تون ايمان آڻ". (بخاري).

۸ **لا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ) جي معنيٰ ڇاهي؟** ان جي معنيٰ هي آهي ته: الله کان سواءِ ڪنهن کي به عبادت جي مستحق سمجهڻ جو انڪار ڪرڻ ۽ رڳو اڪيلي الله لاءِ ان کي ثابت ڪرڻ.

۹ **ڇا الله تعاليٰ اسان سان گڏ آهي؟** ها! الله تعاليٰ، پنهنجي علم، پنهنجي ٻڌڻي، پنهنجي ڏسڻي، پنهنجي حفاظت، پنهنجي احاطي، پنهنجي قدرت ۽ پنهنجي ذاتي ارادي سان اسان سان گڏ آهي. البته سندس ذات پاڪ مخلوق سان وڇڙيل ۽ گڏيل ڪانهي ۽ نه وري مخلوقات مان ڪابه شيءِ سندس احاطو ڪري سگهي ٿي.

۱۰ **ڇا الله تعاليٰ اکين سان ڏسي سگهجي ٿو؟** مسلمانن جو هن ڳالهه تي اتفاق آهي ته الله تعاليٰ کي دنيا ۾ نه ٿو ڏسي سگهجي. البته مؤمن کيس آخرت، محشر جي ميدان ۽ جنت ۾ ڏسندا. الله تعاليٰ فرمايو آهي: ﴿وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَّاصِرَةٌ ﴿٢٢﴾ إِلَىٰ رَبِّهَا نَاظِرَةٌ ﴿٢٣﴾﴾ (ڪي چهره ان ڏينهن بهڪندڙ هوندا، پنهنجي رب ڏانهن نهاريندڙ هوندا).

۱۱ **الله تعاليٰ جي مبارڪ نالن ۽ پاڪ صفتن جي ڄاڻڻ جو فائدو ڇا آهي؟** سڀ کان پهريون فرض جيڪو الله پنهنجي مخلوق تي مقرر ڪيو آهي، سو الله ﷻ جي معرفت آهي. ڇو ته جڏهن ماڻهو کيس سڃاڻيندا ته سندس عبادت جيئن ان جو حق آهي، تيئن ڪندا. الله تعاليٰ فرمايو آهي: ﴿فَاعْلَمُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَسْعَفِرِلَكَ نِيكَ﴾ (ڄاڻ ته الله کان سواءِ ٻيو ڪوبه سچو معبود ڪونهي ۽ پنهنجي گناهن جي بخشش گهر). سو الله تعاليٰ کي سندس رحمت جي ڪشادگيءَ جي تصور سان ياد ڪرڻ اميد جو سبب آهي ۽ سندس پڪڙ جي سختيءَ جي تصور سان ياد ڪرڻ خوف جو سبب آهي، جڏهن ته کيس اڪيلو انعام ڪندڙ سمجهڻ شڪر گذاريءَ جو سبب آهي.

الله تعاليٰ جي مبارڪ نالن ۽ پاڪ صفتن سان عبادت ڪرڻ جو مقصد هي آهي ته، انهن کي چڱيءَ طرح ڄاڻجي، انهن جي معنائن کي سمجهجي ۽ ان مطابق مٿن عمل ڪجي. الله تعاليٰ جا ڪي نالا ۽ صفتون اهڙيون آهن، جو اهي ڪنهن بندي ۾ هجن ته سندس تعريف ڪئي ويندي آهي. جيئن: علم، رحمت ۽ عدل. ۽ ڪي وري اهڙا نالا ۽ صفتون آهن، جن سان ڪنهن ٻانهي جي وصف ڪرڻ مذمت لائق هوندي آهي، جيئن: الوهيت، ڏاڍائي ۽ تڪبر. ۽ ٻانهي جون ڪي صفتون اهڙيون آهن، جن تي سندس ساراهه ڪئي ويندي آهي ۽ انهن سان موصوف ٿيڻ جو کيس حڪم به ڪيو ويندو آهي، جيئن: پانهپ، فقيري، احتياجي، نوڙت ۽ گهرڻ وغيره. پر الله ﷻ اهڙين صفتن کان پاڪ آهي. الله تعاليٰ کي مخلوق مان سڀ کان وڌيڪ اهو پانهو محبوب هوندو آهي جيڪو اهڙين صفتن سان موصوف ٿئي جيڪي الله وٽ محبوب هجن ۽ سڀ کان وڌيڪ ناپسند اهو پانهو هوندو آهي جيڪو اهڙين صفتن کي اختيار ڪري جيڪي کيس ناپسند آهن.

۱۲ **الله تعاليٰ جا سهڻا نالا ڪهڙا آهن؟** الله ﷻ فرمايو آهي: ﴿وَلِلَّهِ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ فَادْعُوهُ بِهَا﴾ (۽ الله جا سهڻا نالا آهن کيس انهن سان پڪاريو). ۽ رسول الله ﷺ جن کان ثابت آهي ته پاڻ فرمايائون: «إِنَّ لِلَّهِ تَعَالَىٰ تِسْعَةً وَتِسْعِينَ اسْمًا مَّائَةً غَيْرَ وَاحِدٍ مَنْ أَحْصَاهَا دَخَلَ الْجَنَّةَ» (بیشڪ الله تعاليٰ جا نوانوي نالا آهن، هڪ گهٽ سو. جنهن انهن کي ڳڻيو، سو جنت ۾ داخل ٿيندو). (متفق عليه).

انهن جي ڳاڻائي جو مطلب آهي: ۱ انهن جي لفظن جو ڳاڻائو ۽ شمار ڪرڻ. ۲ انهن جي معنيٰ ۽ مفهوم کي سمجهڻ ۽ مٿن ايمان آڻڻ. جيڪڏهن (الحڪيم) چئي ته پنهنجا سڀ معاملو سندس حوالي ڪري ڇڏي، ڇاڪاڻ ته اهي سڀ سندس حڪمت جي تقاضا مطابق هوندا آهن، ۽ جڏهن (القدوس) چئي ته الله تعاليٰ جو ڪنهن به ڪمي يا خاميءَ کان پاڪ هجڻ ڏهن ۾ رکي. ۳ اهي نالا وٺي کيس پڪارڻ، اهو به قسم آهي: ۱) الله تعاليٰ جي ساراهه ۽ عبادت لاءِ پڪارڻ. ۲) گهرڻ ۽ سوال ڪرڻ لاءِ پڪارڻ. ۽ جنهن قرآن ۽ صحيح حديثن جي ذخيرن ۾ انهن جي ڳولا ڪئي، سو انهن کي جمع ڪري سگهندو. اهي مبارڪ نالا هي آهن:

نالو	معنى ۽ مفهوم
اللَّهُمَّ الرَّحِيمُ الرَّحِيمُ	الرهيت وارو. سڄي مخلوقات تي ٻانهپ لاڳو ڪرڻ وارو، انهيءَ جي ئي عبادت ڪبي آهي ۽ اهوئي معبود آهي جنهن آڏو جهڪجي ۽ نوڙت ڪجي، رکوع ۽ سجدو ڪجي، هر طرح جي عبادت رکڻ لاءِ ڪجي.
الرَّحِيمُ	وڏو مهربان: سندس رحمت جي ڪشادگي ۽ سڄي مخلوقات کي شامل هجڻ تي دلالت ڪرڻ وارو نالو آهي. هي نالو الله تعاليٰ لاءِ مخصوص آهي، ان کان سواءِ ڪنهن ٻئي تي رکڻ جائز ناهي.
الرَّحِيمُ	نهایت باجھارو: رحمر ڪرڻ وارو، دنيا ۽ آخرت ۾ مؤمنن کي معاف ڪرڻ وارو، کين سندس عبادت واري راه ڏيکارڻ ۽ پاڻ ئي کين آخرت ۾ جنت جو اعزاز ماڻائيندو.
العَفْوُ	معاف ڪندڙ: جيڪو در گذر ڪري گناه ميتي ڇڏيندو آهي، سزا جي مستحق هجڻ جي باوجود ٻانهي کي ان تي سزا نه ڏيندو آهي.
الغَفُورُ	بخششوار: جيڪو گنهگار جي گناه تي پردو ڏئي کيس خواريءَ کان بچائيندو آهي ۽ ان تي کيس سزا نه ڏيندو آهي.
الغَفَّارُ	گهڻو بخشيندڙ: بخشش گهرندڙ گنهگار ٻانهي تي الله تعاليٰ جي گهڻي بخشش تي دلالت ڪرڻ وارو نالو آهي.
الرَّؤُوفُ	شفقت وارو: تمام گهڻي ۽ وڏي باجهه وارو. اها دنيا ۾ سڄي مخلوقات لاءِ عام آهي، ۽ آخرت ۾ رڳو مؤمنن لاءِ آهي.
الْحَلِيمُ	بردار: جيڪو پنهنجي ٻانهن کي سزا ڏيڻ جي سگهه رکڻ جي باوجود سزا ڏيڻ ۾ جلد بازي نه ڪندو آهي، بلڪ کائڻ در گذر ڪندو آهي، ۽ معافي گهرندڙن کي معاف ڪري ڇڏيندو آهي.
التَّوَّابُ	توبه قبوليندڙ: پنهنجي ٻانهن مان جنهن کي گهري تنهن کي توبه جي توفيق ڏيندڙ ۽ سندن توبه قبول ڪندڙ آهي.
الْمُسْتَجِيبُ	ڊڪ ڊڪيندڙ: جيڪو پنهنجي ٻانهي جو ڊڪ ڊڪيندو آهي، کيس خلق ۾ خوار نه ڪندو آهي، پنهنجي ٻانهي لاءِ کيس هي ڳالهه به پسند آهي ته هو پنهنجو ڊڪ به ڊڪي ته ٻين جو به ڊڪي ۽ پنهنجو ننگ نه اڳهاڙي.
الْقَنِيءُ	بي پرواهه: جيڪو پنهنجي هر طرح جي ڪمال ۽ ڪامل صفتن جي ڪري سندس مخلوق مان ڪڏهن به ڪنهنجو محتاج نه ٿيندو آهي، ۽ سارو جڳ سندس محتاج ۽ سندس نعمتن ۽ تعاون جو گهرجائو آهي.
الْكَرِيمُ	سخي: گهڻي ڀلائي، وڏي ثوري ۽ عطا جو مالڪ، جنهن کي جو وڻيس، جيئن وڻيس، سو ڏئي، گهرڻ سان يا بنا گهر جي، ڏوھ معاف ڪري ۽ عيب ڊڪي ڇڏي.
الْأَكْرَمُ	وڏي سخا وارو: سخاوت جي انتها کي پهتل، انهيءَ ۾ سندس ڪو برابر ئي ناهي، هر ڀلائي ان وٽان آهي، مؤمنن کي پنهنجي فضل سان بدلو ڏيندو آهي ۽ منهن ڦيريندڙن کي مهلت ڏيندو ۽ عدل انصاف سان انهن جو محاسبو ڪندو آهي.
الْوَهَّابُ	ڏاتار: گهڻي بخشش وارو، بنا بدلي ڏيندو، بنا عرض بخشيندو ۽ بنا گهرڻ جي انعام ڪندو آهي.
الْجَوَادُ	وڏو سخي: گهڻي عطين وارو، پنهنجي مخلوق تي وڏي مهرباني وارو، مٿس ايمان آڻيندڙن لاءِ سندس سخاوت ۽ فضل ۾ وڏو حصو آهي.
الْوَدُودُ	پيار ڪندڙ: پنهنجي دوستن سان محبت ڪندو آهي، کين بخشي ۽ نعمتون ڏئي ساڻن پيار ڪندو آهي، کائڻ راضي ٿيندو آهي، سندن عمل قبول ڪندو ۽ ڌرتيءَ تي کين قبوليت بخشيندو آهي.
الْمُعْطِي	عطيو ڪندڙ: پنهنجي مخلوق مان جنهن کي وڻيس سندس خزاني مان جو ڪجهه وڻيس سو ڏيندو آهي، سندس عطا ۾ سندس دوستن جو وڏو حصو آهي، اهوئي آهي جنهن هر شيءِ کي بناوت ۽ صورت ڏئي آهي.
الْوَّاسِعُ	ڪشادو: وسيع صفتن وارو، سندس تعريف جي ڳائڻ تي جي ڪا حد ئي ناهي، وسيع عظمت ۽ بادشاهي وارو، ڪشادي مغفرت ۽ رحمت وارو، وڏي فضل ۽ احسان وارو.
الْمُحْسِنُ	احسان ڪندڙ: جيڪو پنهنجي ذات، نالن، صفتن ۽ افعال ۾ ڪامل حسن وارو آهي، هر شيءِ جي تمام سهڻي تخليق ڪئي اٿس، پنهنجي مخلوق تي وڏا احسان ڪيا اٿس.
الرَّزَّاقُ	رزق ڏيندڙ: جيڪو پوري مخلوقات کي رزق ڏيندو آهي، ڪائنات کي خلق کان اڳ ان جا رزق مقدر ڪري ڇڏيائين، انهن جي پوري ڪرڻ جو ضامن آهي، جيتوڻيڪ ان ۾ ڪجهه وقت ئي لڳي وڃي.
الرَّزَّاقُ	گهڻو رزق ڏيندڙ: سندس مخلوق کي گهڻي رزق ڏيڻ تي دلالت ڪندڙ نالو آهي، اهڙي پاڪ ذات آهي جو سندن گهرڻ کان اڳ ئي کين ڏئي ڇڏي، بلڪ سندس نافرمانن ۽ معصيت جي باوجود کين رزق ڏئي ٿو.
اللطيفُ	باريڪ بين: تمام باريڪ معاملن جو ڄاڻيندڙ، ڪابه شيءِ کائڻس ڳجهي ناهي، پنهنجي ٻانهن کي اهڙي مخفي اسبابن مان ڀلائي ۽ نفعو ٿو رسائي جو سندن وهر گمان ۾ ئي نه هوندو آهي.
الغَيبُ	وڏي خبر ڪندڙ: جنهن جو علم هر شيءِ جي ڳجهه ۽ باطن کي ائين محيط آهي جيئن انهن جي ظاهر کي گهيراؤ ڪندڙ آهي.
الْمُفْتِحُ	کوليندڙ: جيڪو پنهنجي حڪمت ۽ علم جي تقاضا مطابق پنهنجي ملڪ، رحمت ۽ رزق جا جيترا خزانا گهري اوترا کوليندو آهي.
العليه	ڄاڻهار: جنهن جو علم هر شيءِ جي ظاهر، باطن، ڳجهه ۽ چٽائي کي گهيراؤ ڪندڙ آهي، ڪابه شيءِ کائڻس ڳجهي ناهي.

البِرُّ	پلائي ڪندڙ: جيڪو پنهنجي مخلوق تي وڏو احسان ڪندڙ آهي، ايتري عطا ڪندو آهي جو ڪنهن کي به سندس نعمتن جي گڻن ۽ شمار ڪرڻ جي ڪا سگهه ئي ناهي، جيڪو پنهنجي واعدي ۾ سچار آهي، پنهنجي ٻانهي کان در گذر ڪندو آهي، ان جي مدد ڪندو آهي، ان جي حمايت ڪندو آهي، ان جي ٿورڙي کي قبول ڪري ان کي وڌائيندو آهي.
الحَيِيمُ	ڏاهو: جيڪو هر شيءِ کي پنهنجي جاءِ تي رکندو آهي، سندس تدبير ۾ نه ڪو خلل پئي ۽ نه پنهنجي جاءِ کان هٽي.
الحَكَمُ	حاکم: جيڪو پنهنجي مخلوق جي وچ ۾ انصاف سان فيصلو ڪندو آهي، منجهانئن ڪنهن تي ظلم نه ڪندو آهي، جنهن پنهنجو مائتو ڪتاب هن ڪري نازل ڪيو ته جيئن انهن جي وچ ۾ فيصلو ڪري.
الشَّاکِرُ	قدران: جيڪو سندس فرمانبرداري ڪري، تنهنجي مٿس مدح ۽ ساراه ڪندو آهي، هر عمل جو بدلو ڏيندو آهي، جيتوڻيڪ ٿورڙو هجي، نعمتن جي شڪر بدران دنيا ۾ منجهن واڌارو ڪندو آهي ۽ آخرت ۾ ججهو اڃورو ڏيندو آهي.
الشُّكُورُ	ميوٽي مچيندڙ: ٻانهن جي عملن مان ٿورو به وٽس وڌندو آهي ۽ کين بيٺو اجر ڏيندو آهي، الله تعاليٰ جي شڪر جي معنيٰ هي آهي ته هو ٻانهي کي سندس شڪر تي ثواب ڏيندو آهي ۽ ان جو نيڪ عمل قبول ڪندو آهي.
الْجَمِيلُ	حسين: جيڪو پنهنجي ذات، نالن، صفتن ۽ افعال ۾ هر طرح ڪامل جمال وارو آهي، سندس مخلوق جو هر جمال ان اعليٰ ۽ پاڪ ذات وٽان آهي.
الْمَجِيدُ	بزرگ: اها پاڪ ذات آهي جنهن کي آسمانن ۽ زمين ۾ فخر، ڪرم، عزت ۽ بلندي ڪرڻ جڳائي.
الْوَلِيُّ	آقا: پنهنجي مخلوق جي معاملات ۽ سندس ملڪ جي تدبير کي قائم ڪندڙ، پنهنجي دوستن جو حامي ۽ مددگار.
الْحَمِيدُ	ساراهيل: سندس نالن، صفتن ۽ افعال تي ساراهيل، جنهن جو هر خوشي ۽ غم، هر ڏک ۽ سک ۾ حمد ڪيو ٿو وڃي، اهو ئي هر حمد ۽ ثنا جو مستحق آهي، ڇاڪاڻ ته اهو هر ڪمال سان موصوف آهي.
الْمَوْلَى	سائين: اهو ئي پنهنجي دوستن وٽان وٺي، بادشاه، سردار، ناصر ۽ مددگار آهي.
النَّصِيرُ	مددگار: جيڪو پنهنجي مدد سان جنهن جي وٽس تائيد ڪندو آهي، جنهن جي مدد ڪري، تنهن تي ڪو غالب ئي نه ٿي سگهي، ۽ جنهن کي رسوا ڪري، تنهن جي ڪو مدد ئي نه ڪري سگهي.
الْمَسْمُوعُ	ٻڌندڙ: جنهن جو ٻڌڻ هر جڳهه ۽ راز، هر ڏاڍيان ۽ زور، بلڪ هر آواز کي احاطو ڪندڙ آهي، ڪيترو به سٺو هجي يا تلهو، جيڪو کيس سڏي تنهن کي اهو ئي جواب ڏيندڙ آهي.
الْبَصِيرُ	ڏسندڙ: جنهن جي ڏسڻ غيب ۽ حاضر جي عالم جي ساري موجودات جو احاطو ڪيو آهي، ڪيترو به ججهيون هجن يا ظاهر، سنهيون هجن يا تلهيون.
الشَّهِيدُ	گواه: جيڪو پنهنجي مخلوقات تي گواه آهي، پنهنجي لاءِ وحدانيت ۽ عدل قائم ڪرڻ جي گواهي ڏني اٿس، مؤمن به جيڪڏهن سندس توحيد تي هلندا ته سندن سچائي جي به گواهي ڏيندو آهي، رسولن ۽ ملائڪن جي به شاهدي ڏيندو آهي.
الرَّقِيبُ	نگهبان: جيڪو پنهنجي مخلوق کان آگاه آهي، سندن اعمال مٿن ڳاڻا ٿو ڪندڙ آهي، نه ڪنهن ڏسندڙ جي ڏسڻ ۽ نه ڪنهن دل جي ڪنٺي کانئس گسندی آهي.
الرَّفِيقُ	شفقت وارو: اهو پنهنجي افعال ۾ وڏي نرميءَ وارو آهي، تنهن ڪري هو سندس تخليق ۽ اوامر ۾ ڊراٽپ ۽ تدريج کان ڪم وٺندو آهي، پنهنجي ٻانهن سان شفقت ۽ نرميءَ وارو معاملو ڪندو آهي، کين اهڙي تڪليف ۾ نه ڏيندو آهي جنهن جي منجهن سگهه ئي نه هجي، ۽ اهو پنهنجي نرميءَ واري ٻانهي کي پسند فرمائيندو آهي.
الْقَرِيبُ	ويجهڙو: سندس علم ۽ قدرت سان پنهنجي ساري مخلوق کي ويجهو، سندس لطف ۽ مدد سان پنهنجي مؤمن ٻانهن جي ويجهو، انهيءَ جي باوجود هو پنهنجي عرش مٿان آهي، سندس ذات پاڪ مخلوقات سان ويجهيل ناهي.
الْمُجِيبُ	قبول ڪندڙ: جيڪو سندس علم ۽ حڪمت جي تقاضا مطابق سڏيندڙن جي سڏ جو جواب ڏيندو آهي ۽ سوال ڪندڙن جا سوال ٻڌندو ۽ قبول ڪندو آهي.
الْمُقِيبُ	ڦوٽ ڏيندڙ: جنهن کاڌا، خوراڪون ۽ رزق پيدا ڪيا آهن، ۽ مخلوق تائين انهن جي پهچائڻ جو ذمو کنيو آهي، اهو انهن جي حفاظت ٿو ڪري ۽ ٻانهن جي عملن جو بنا نقصان جي محافظ آهي.
الْحَسِيبُ	ڪافي: جيڪو پنهنجي ٻانهن کي سندن ساري ديني ۽ دنياوي اهم معاملات ۾ ڪافي آهي، ۽ مؤمنن جو سندس ڪفايت ۾ وڏو حصو آهي، ۽ جو ڪجهه دنيا ۾ ڪن ٿا ان جو حساب ڪتاب به کانئن اها ئي ذات پاڪ وٺندڙ آهي.
الْمُؤْمِنُ	امن ڏيندڙ: سندس رسولن جي تصديق ڪندڙ ۽ انهن جي پوئلڳن جي سچائيءَ جي سندس گواهيءَ ۽ جيڪي سندن سچائيءَ تي دلائل قائم ٿو ڪري انهن سان تصديق ڪندڙ، دنيا ۽ آخرت ۾ جيڪو به امن آهي، ان جو عطا ڪندڙ به اهو ئي آهي، پنهنجي مؤمنن تي ڪنهن به قسم جي ظلم ڪرڻ، عذاب ڪرڻ يا قيامت جي ڏينهن جي گهٽاهه کان هر طرح جو امن ڏيندڙ.
الْمَنَّانُ	وڏا ٿورا ڪندڙ: گهڻو ڏيندڙ، وڏا انعام ڪندڙ، پنهنجي مخلوق تي وڏا احسان ڪندڙ.
الطَّيِّبُ	پاک: هر قسم جي عيب ۽ نقصان کان پاڪ ۽ سالم، هر طرح جو حسن ۽ ڪمال کيس ئي جڳائي، پنهنجي مخلوق تي گهڻي پلائي ڪندڙ، جيڪو رڳو اهڙا عمل ۽ صدقا قبول ڪندو آهي جيڪي پاڪ، حلال ۽ سندس لاءِ خالص هجن.
الشَّافِي	شفا ڏيندڙ: جيڪو دلين ۽ جسمن کي سندن بيمارين کان شفا ڏيندو آهي، ٻانهن جي هٿن ۾ رڳو اهو ڪجهه آهي جيڪو الله تعاليٰ کين دوا دارون ميسر ڪري ڏنو آهي، باقي شفا رڳو انهيءَ اڪيلي جي هٿ ۾ آهي.

الحَفِيظُ	حفاظت ڪندڙ: جيڪو پنهنجي فضل سان پنهنجي ٻانهن ۽ سندن عملن جي حفاظت ۽ بچاءُ ٿو ڪري، ۽ ساري مخلوقات جي پنهنجي قدرت سان رعايت ۽ حفاظت ٿو ڪري.
الْوَكِيلُ	ڪارساز: جيڪو جهانن جو ڪارساز، سندن تخليق ۽ تدبير جو والي، سندس مخلوق جي ايجاد ۽ امداد جي توڪل ڪندڙ، مؤمنن جو وڪيل، جيڪي پنهنجا معاملن پنهنجي محنت کان اڳ سندس حوالي ڪندا آهن، ۽ حاصل ڪرڻ وقت کائڻس ٿي مدد گهرندا آهن، ۽ توفيق ملڻ تي ان جو حمد ۽ شڪر ڪندا آهن، ۽ آزمائش جي حالت ۾ سندن قسمت تي رضامندي جو اظهار ڪندا آهن.
الْخَلَّاقُ	گهڻو پيدا ڪندڙ: هيءُ الله تعاليٰ جي گهڻي تخليق تي دلالت ڪندڙ نالو آهي، ڇاڪاڻ ته اهو سدائين پيدا ڪندو ٿو رهي، ۽ انهيءَ عظيم وصف تي قائم ۽ دائر آهي.
الْخَالِقُ	پيدا ڪندڙ: جيڪو ساري مخلوق کي نئين سر پيدا ٿو ڪري، جن جي اڳي ڪا مثال ئي نه گذري آهي.
الْبَارِئُ	جهان جوڙيندڙ: جنهن مخلوقات مان جيڪا شيءِ مقدر ۽ مقرر ڪري ڇڏي آهي، تنهن کي ايجاد ڪيو ائين ۽ کيس وجود بخشيو ائين.
الْمُصَوِّرُ	صورت ڏيندڙ: جنهن پنهنجي حڪمت، علم ۽ رحمت جي تقاضا مطابق پنهنجي مخلوق مان هر هڪ کي اها شڪل ۽ صورت ڏني آهي جيڪا سندن لاءِ پاڻ اختيار ڪئي اٿس.
الرَّبُّ	پالڻهار: جيڪو پنهنجي مخلوق جي سندس نعمت سان پاڻ ٿو تربيت ڪري، ۽ انهن کي آهسته آهسته ٿو وڌائي، پنهنجي دوستن وٽين جي اهڙي تربيت ٿو ڪري جنهن سان سندن دلين جي اصلاح ٿئي، اهو ئي خالق، مالڪ ۽ سردار آهي.
الْعَظِيمُ	عظمت وارو: جنهن کي سندس ذات ۽ اسماء و صفات ۾ هر طرح جي عظمت حاصل آهي، تنهن ڪري مخلوق تي واجب آهي ته ان جي تعظيم ۽ اجلال ڪن، ان جي امر ۽ نهی جو احترام ڪن.
الْقَاهِرُ	ڊپائيندڙ: پنهنجي بدنن کي هيٺانهون ڪندڙ، پنهنجي مخلوق کي ٻانهو بنائيندڙ، مٿن مٿانهون، اهو ئي غالب آهي جنهن جي آڏو گردن جهڪيل ۽ چهره هيٺ ٿيل آهن.
الْقَهَّارُ	ڏاڍو وارو: هي (قاهر) جو مبالغو آهي، يعني: وڏي ڏاڍو وارو، گهڻو ڊپائيندڙ.
الْمُهَيِّبُ	نگهبان: ڪنهن شيءِ تي قائم، ان جو محافظ، مٿس شاهد ۽ کيس گهيرا ڪندڙ.
الْعَزِيزُ	غالب: ان ۾ هر قسم جي قوت ۽ غلبی جي معنیٰ آهي، قوت جو غلبو، جنهن کان ڪو ڏاڍو نه ٿي سگهي، جهلجي پوڻ جو غلبو، جو ڪنهنجو محتاج نه هجي، قهر ۽ دٻدٻي جو غلبو، جو ڪابه شيءِ سندس حڪم کان سواءِ چري به نه سگهي.
الْجَبَّارُ	زبردست: جنهن جي مشيئت هلندڙ هجي، ساري مخلوقات سندس دٻدٻي ۾ هجي، ان جي عظمت جي آڏو جهڪيل هجي، ان جي حڪم جي تابعدار هجي، هو ڀڳل دل جو جوڙيندڙ، فقير کي آسودو ڪندڙ، مشڪل آسان ڪندڙ، بيمار ۽ زخمي کي جٽائيندڙ آهي.
الْمُنْكَرُ	وڏائيءَ وارو: اهوئي وڏو آهي، هر خرابي ۽ نقصان کان بلند ۽ برتر، پنهنجي ٻانهن تي ظلم ڪرڻ کان مٿانهون، پنهنجي مخلوق جي سرڪشڻ کي جهڪائيندڙ، اهوئي ڪبريائي سان موصوف آهي، جيڪو ساڻس ان ۾ مقابلي جي ڪوشش ڪري ته ان جي ڇيلهه ٽوڙي ۽ عذاب ۾ وجهي ڇڏيس.
الْكَبِيرُ	وڏو: اهوئي پنهنجي ذات، پنهنجي صفتن ۽ پنهنجي افعال ۾ عظيم آهي، ڪابه شيءِ ان کان وڏي ناهي، بلڪ ان کان سواءِ هر شيءِ سندس جلال ۽ عظمت آڏو هيٺ آهي.
الْحَيُّ	وڏي حياءَ وارو: ان جو حياءُ اهڙو آهي جيڪو سندس ذات پاڪ جي جلالت ۽ عظمت ۽ شهنشاهيت کي جڳائي، الله تعاليٰ جو حياءُ ڪرم، پلائي، سخاوت ۽ جلال وارو حياءُ آهي.
الْحَيُّ	جيئرو: ان جي حياتي دائمي ۽ ڪامل آهي، اهڙو بقاءُ جنهن کي نه اول آهي ۽ نه آخر، ڪائنات ۾ جيڪا به حياتي آهي، سا ان پاڪ ذات ﷻ جي طرفان آهي.
الْقَيُّومُ	هميشه رهندڙ: پنهنجو پاڻ قائم، پنهنجي مخلوق کان بي پرواهه، آسمانن ۽ زمينن ۾ جو ڪجهه آهي تنهن کي قائم ڪندڙ، اهي سڀئي سندس محتاج آهن.
الْوَارِثُ	وارث: ساري مخلوق جي فنا ٿيڻ کان پوءِ اهوئي باقي رهندو، سڀ شيون پنهنجي مالڪن جي فنا ٿيڻ کان بعد ڏانهس ئي موٽنديون، جيڪا به شيءِ اسان جي هٿن ۾ آهي، سا امانت آهي، هڪ ڏينهن ضرور پنهنجي حقيقي مالڪ ﷻ ڏانهن موٽندي.
الذَّيْنُ	جرا ڏيندڙ: ساري مخلوق جنهن جي پوئلڳ ۽ تابعدار آهي، پنهنجي بدنن کي سندن عملن جي جزا ڏيندڙ، جيڪڏهن چڱائي هوندي ته ان کي وڌائيندو ۽ جيڪڏهن برائي هوندي ته ان تي سزا ڏيندو يا معاف ڪندو.
الْمَلِكُ	بادشاهه: جنهن جو امر، نهی ۽ غلبو آهي، اهوئي پنهنجي مخلوقات ۾ سندس حڪم ۽ فعل سان تصرف ڪندڙ آهي، سندس ملڪ کي قائم رکڻ ۽ ان جي سنڀال ڪرڻ ۾ مٿس ڪنهن جي ڪا مهرباني ناهي.
الْمَالِكُ	مالڪ: جهان جو اصلي ۽ حقيقي مالڪ، مخلوق کي پيدا ڪرڻ جي شروعات کان وٺي ملڪ ان جوئي آهي، جڏهن ان کان سواءِ ٻئي ڪنهن جو وجود ئي نه هيو، آخر ۾ مخلوقات جي زوال واري وقت به ملڪ ان جوئي رهندو.
الْمَلِيڪُ	هر شيءِ جو مالڪ: هيءُ هر طرح جي ملڪيت واري صفت تي دلالت ڪندڙ نالو آهي، (ملڪ) کان وڌيڪ مبالغو وارو آهي.

السُّبُوحُ	هر طرح پاڪ: هر عيب ۽ نقصان کان پاڪ، ڇاڪاڻ ته هر طرح جي ڪمال ۽ جمال وارا اوصاف ان جائز آهن.
الْقُدُّوسُ	پاڪ: ڪهڙي به طرح ۽ ڪنهن به قسم جي نقص ۽ عيب کان بلڪل صاف ۽ پاڪ. اهو انهيءَ ڪري جو هو پنهنجي ڪمال مطلق واري وصفن ۾ منفرد آهي، تنهن ڪري ان جي ڪا مثال ئي بيان نه ڪري سگهبي آهي.
السَّلَامُ	سلامتيءَ وارو: هر نقص ۽ عيب کان آجو، پنهنجي ذات ۾ يا سندس اسماء و صفات ۽ افعال ۾. دنيا ۽ آخرت ۾ جيڪا به سلامتي آهي، سا ان الله ﷻ وٽان آهي.
الْحَقُّ	برحق: جنهن ۾ ڪو شڪ شهبوئي ناهي، نه ان جي نالن ۽ صفتن ۾ ۽ نه ان جي الوهيت ۾، اهوئي معبود برحق آهي، ان کان سواءِ ڪوبه معبود برحق ناهي.
الْمُبِينُ	چٽو پٿرو: ان جو امر سندس وحدانيت، سندس حڪمت ۽ سندس رحمت ۾ چٽو آهي، انهيءَ ئي پنهنجي پانهن لاءِ هدايت جو رستو پٿرو ڪيو آهي ته جيئن ان جي پيروي ڪن، ۽ گمراهيءَ جو راهون به واضح ڪيون اٿس ته جيئن انهن کان بچن.
الْقَوِيُّ	طاقت وارو: هر طرح جي قدرت، ڪامل مشيت سان گڏ ان جي ئي آهي.
الْمَتِينُ	مضبوط: جيڪو پنهنجي قوت ۽ قدرت ۾ تمام سخت آهي، سندس افعال ۾ نه ڪيس ڪا مشقت ٿئي، نه ڪا تڪليف ۽ نه ڪو ٽڪ.
الْقَادِرُ	سگه وارو: هر شيءِ تي وس وارو، ڪيس زمين ۽ آسمان ۾ ڪابه شيءِ عاجز نه ڪري سگهندي آهي، هر شيءِ جي تقدير اهوئي ناهيندڙ آهي.
الْقَدِيرُ	وڏي سگه وارو: هي به (قادر) جي معنيٰ ۾ آهي، پر الله تعاليٰ جي تعريف ۾ (قدير) وڌيڪ مبالغوي وارو نالو آهي.
الْمُقْتَدِرُ	وڏي قدرت وارو: الله تعاليٰ جي اڳوڻي علم مطابق تقديرن جي تخليق ۽ انهن جي تنفيذ تي الله تعاليٰ جي قدرت ۾ مبالغوي تي دلالت ڪندڙ نالو آهي.
الْعَلِيُّ	مٿانهين شان وارو: جنهن جو شان مٿانهون، قهر مٿانهون، ذات مٿانهين، هر شيءِ سندس قبضي ۽ قوت جي ما تحت آهي، ان کان مٿي بلڪل ڪابه شيءِ ناهي.
الْأَعْلَى	تمام مٿانهون.
الْمُتَعَالُ	مٿانهون: جنهن جي علو جي آڏو هر شيءِ هيٺانهين آهي، ڪابه شيءِ ان کان مٿي هرگز ناهي، بلڪ هر شيءِ کانئس هيٺ ۽ سندس قبضي ۽ قوت ۾ آهي.
الْمُقَدَّمُ	اڳتي ڪندڙ: جيڪو هر شيءِ کي اڳتي ڪندو آهي، ۽ سندس ارادي ۽ حڪمت مطابق انهن کي پنهنجي پنهنجي جاءِ تي رکندو آهي، ۽ انهن جي فضيلت جي سندس ڄاڻ مطابق انهن کي هڪٻئي کان مقدم ڪندو آهي.
الْمُؤَخَّرُ	پوٽي ڪندڙ: جيڪو هر شيءِ کي پنهنجو پنهنجو مقام ڏيندو آهي، سندس حڪمت سان جنهن کي وڏي اڳتي ڪري ۽ جنهن کي گهري پٺتي ڪري، پنهنجي پانهن کان عذاب پٺتي ڪندو آهي ته شايد توبه ڪن ۽ گناهن کان باز اچن.
الْمُسَعَّرُ	اگه ڪندڙ: جيڪو سندس حڪمت ۽ علم مطابق شين جي قيمت، قدر ۽ تاثير وڌائيندو يا گهٽائيندو آهي، تنهن ڪري شيون مهانگيون يا سستيون ٿينديون آهن.
الْقَابِضُ	پڪڙيندڙ: جيڪو روح قبض ڪندو آهي، پنهنجي مخلوقات مان جنهن جو رزق وڌيڪ ته پنهنجي حڪمت ۽ قدرت سان روڪي ڇڏيندو آهي.
الْبَاسِطُ	کوليندڙ: جيڪو پنهنجي پانهن جو رزق سندس سخاوت ۽ رحمت سان ڪشادو ڪندو آهي، ۽ سندس حڪمت جي تقاضا مطابق انهيءَ سان انهن جي آزمائش ڪندو آهي، ۽ جيڪو برائي ڪري تنهن جي توبه لاءِ پنهنجا پئي هٿ کوليندو آهي.
الْأَوَّلُ	پهريون: جنهن کان اڳ ڪابه شيءِ نه هئي، بلڪ ساري مخلوقات سندس خلق سان ئي نئين سر پيدا ٿي آهي، باقي پاڻ الله تعاليٰ جي وجود جي ڪا ابتدائي ڪانهي.
الْآخِرُ	پويون: جنهن کان پوءِ ڪابه شيءِ ڪانهي، اهوئي باقي رهندو، جيڪا به شيءِ روءِ زمين تي آهي، سا فنا ٿيندڙ آهي، پوءِ سڀ ڏانهن موٽندا، ۽ سندس وجود جي ڪا انتها ئي ڪانهي.
الظَّاهِرُ	پٿرو: هر شيءِ جي مٿان بلند، ڪابه شيءِ ان جي مٿان ناهي، هر شيءِ کي زير ڪندڙ ۽ ان جو گهيرو ڪندڙ آهي.
الْبَاطِنُ	گجهو: جنهن کان هيٺ ڪابه شيءِ ناهي، اهوئي ويجهو، احاطو ڪندڙ، دنيا ۾ مخلوق جي نظر کان اوجھل آهي.
الْوَتَرُ	اڪي: اهوئي اڪيلو آهي، جنهن جو ڪو شريڪ ناهي، هڪ آهي، جنهن جو ڪو مثال ئي ناهي.
السَّيِّدُ	سردار: جنهن کي پنهنجي مخلوق تي ڪامل سرداري آهي، اهوئي سندن مالڪ ۽ ڌڻي آهي، اهي سڀ سندس مخلوق ۽ پانها آهن.
الصَّمَدُ	بي نياز: اهوئي سردار آهي، جيڪو پنهنجي سرداريءَ ۾ ڪمال کي پهتل آهي، ساري مخلوقات ان ڏانهن پنهنجي سخت محتاجي جي ڪري پنهنجي سموري حاجتن لاءِ ڏانهس ئي رخ ڪندا آهن، اهوئي آهي جيڪو ڪارائيندو آهي ۽ ڪاٽيندو ناهي.
الوَاحِدُ	هڪ: جيڪو پنهنجي هر طرح جي ساري ڪامالات ۾ اڪيلو ۽ منفرد آهي، ان ۾ سندس ڪو شريڪ ناهي، ۽ ان جهڙو به ڪوئي ناهي، ان جي تقاضا آهي ته ڪيس عبادت ۾ بنا ڪنهن شريڪ جي اڪيلو ڪيو وڃي. اڪيلو.
الْإِلَهَ	معبود: اهوئي معبود برحق آهي، اڪيلو ڪنهن پئي کان سواءِ عبادت جو مستحق آهي.

۱۳ **الله تعالیٰ جي نالن ۽ صفتن ۾ ڪهڙو فرق آهي؟** جيتوڻيڪ الله تعالیٰ جا نالا ۽ صفتون ساڻن پناهه گهرڻ ۽ قسم کڻڻ جي جائز هجڻ ۾ مشترڪ آهن، پر انهن ۾ ڪي فرق آهن، جن مان اهم هي آهن: پهريون: **الله جي نالن سان عيادت لڳائڻ ۽ انهن سان دعا گهرڻ جائز آهي، جڏهن ته سندس صفتن سان ائين جائز ناهي.** جيئن: عبدالڪريم نالو رکڻ ته جائز آهي، پر ”عبدالڪرم“ نالو رکڻ جائز ڪونهي. اهڙيءَ طرح ”ياڪريم“ چئي دعا گهرڻ جائز آهي، پر ”يا ڪرم الله“ چئي دعا گهرڻ جائز ناهي. **پيو:** الله تعالیٰ جي نالن مان صفتون جوڙيون وينديون آهن. جيئن: ”الرحمن“ مان ”رحمت“ جي صفت نڪرندي آهي. **پر الله جي صفتن مان ان جا اهڙا نالا جيڪي شريعت ۾ ثابت ناهن نٿا جوڙي سگهجن.** جيئن ”الاستواء“ (برابر ٿيڻ) جي صفت مان ”المستوي“ (برابر ٿيندڙ) نالو نه ٿو جوڙي سگهجي. **ٿيون:** الله تعالیٰ جي افعال (ڪمن) مان ان جا اهڙا نالا نٿا جوڙي سگهجن جيڪي شريعت ۾ آيل نه هجن. جيئن ”غضب“ (ڪاوڙ) جي فعل مان الله جو نالو ”الغاضب“ (ڪاوڙيل) نه ٿو جوڙي سگهجي. پر سندس فعلن (ڪمن) مان سندس صفتون جوڙي سگهجن ٿيون. جيئن: ”غضب“ الله تعالیٰ جي صفتن مان مڃون ٿا، ڇاڪاڻ ته غضب سندس افعالن مان آهي.

۱۴ **ملائڪن تي ايمان آڻڻ جي معنیٰ ڇا آهي؟** ان جي معنیٰ آهي: انهن جي وجود جو پڪو يقين رکڻ، ۽ هي ته الله تعالیٰ کين پنهنجي عبادت ۽ پنهنجي حڪم جي نافذ ڪرڻ لاءِ پيدا ڪيو آهي. جيئن انهن لاءِ فرمان آهي ته: ﴿عِبَادُ مَكْرَمُونَ﴾ (۶۱) لَا يَسْقُونَهُ بِالْقَوْلِ وَهُمْ بِأَمْرِهِ يَعْمَلُونَ ﴿﴾ ”بلڪ (اهي ملائڪ) مان وارا پانها آهن. ڳالهائڻ ۾ ڪانئس اڳرائي نه ٿا ڪن ۽ اهي سندس حڪم تي عمل ڪن ٿا.“. ملائڪن تي ايمان آڻڻ جي معنیٰ هي آهي ته: (۱) انهن جي وجود کي مڃڻ. (۲) انهن مان جن جا نالا اسان ڄاڻون ٿا. جيئن جبرائيل عليه السلام. تنهن کي مڃڻ. (۳) انهن جي جن صفتن جو اسان کي علم آهي. جيئن انهن جي عظيم خلقت. ان تي ايمان رکڻ. (۴) انهن تي مقرر ٿيل وظائف (ڪمن) جي باري ۾ اسان جو ڪجهه ڄاڻون ٿا ان تي ايمان آڻڻ. جيئن موت جو ملائڪ موت لاءِ مخصوص آهي.

۱۵ **قرآن ڇاهي؟** قرآن الله تعالیٰ جو پاڪ ڪلام آهي، جنهن جي تلاوت ڪرڻ عبادت آهي، ان ذات پاڪ ڏانهن آيو ۽ ان ڏانهن ئي موٽندو. اهو حرفن ۽ آواز سان الله تعالیٰ جو حقيقي ڪلام آهي، جنهن کي جبرائيل عليه السلام ان ذات پاڪ کان ٻڌو ۽ پوءِ نبي ڪريم صلي الله عليه وسلم وٽ پهچايو. سڀ آسماني ڪتاب الله جو ڪلام آهن.

۱۶ **ڇا قرآن شريف جي ڪري اسان کي نبي ڪريم صلي الله عليه وسلم جن جي سنت جي ضرورت ناهي؟** اهو بلڪل غلط آهي. الله تعالیٰ پاڻ اسان کي سنت تي عمل ڪرڻ جو هن آيت ۾ حڪم فرمايو آهي: ﴿وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا﴾ ”جيڪو رسول اوهان کي ڏئي سو وٺو ۽ جنهن کان اوهان کي روڪي تنهن کان رڪجي وڃو.“. سنت قرآن جو تفسير ٿي آهي، تنهن ڪري دين جا تفصيلي احڪام جيئن نماز وغيره جا ان کان سواءِ هرگز معلوم نه ٿا ٿي سگهن. پاڻ صلي الله عليه وسلم جن فرمايو آهي ته: ﴿أَلَا أَنبِئُكُم بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ﴾ ”جيڪو رسول اوهان کي ڏئي سو وٺو ۽ جنهن کان اوهان کي روڪي تنهن کان رڪجي وڃو.“. خبردار! مون کي ڪتاب (قرآن پاڪ) ۽ ان سان گڏ ان جيترو پيو (حديثي ذخيرو) به ڏنو ويو آهي. خبردار! جلد اهڙا ماڻهو ايندا جيڪي بيت ڍايا، پنهنجي طول وهائڻ تي ٽيڪ ڏئي ويهي، چوندا ته: هن قرآن کي ٽي پڪڙي وٺو، جو ڪجهه ان ۾ حلال ڏسو تنهن کي حلال سمجهو ۽ جو ڪجهه ان ۾ حرام ڏسو تنهن کي حرام سمجهو.“ (ابوداؤد).

۱۷ **رسولن تي ايمان آڻڻ جي معنیٰ ڇاهي؟** اها پڪي تصديق ڪرڻ ته الله تعالیٰ هر امت ۾ انهن منجهان ئي رسول موڪليا آهن، جيڪي انهن کي اڪيلي الله جي عبادت ڪرڻ ۽ ان کان سواءِ ٻين کي معبود نه سمجهڻ جي دعوت ڏيندا هئا ۽ اهو يقين ڪرڻ ته اهي سڀ نبي سچا، تصديق وارا، هدايت يافته،

مانائتا، نيڪوڪار، پرهيزگار، امانتدار، هدايت ڪندڙ ۽ هدايت يافته هئا ۽ انهن پنهنجي رسالت جو پيغام پهچايو ۽ اهي مخلوقات ۾ سڀني کان افضل آهن ۽ اهي پنهنجي ڄمڻ کان مرڻ تائين الله سان شرڪ ڪرڻ کان پاڪ آهن.

۱۸ **قيامت جي ڏينهن شفاعت جا گهڻا قسم هوندا؟** ان جا ڪيئي قسم آهن، جن مان وڏي ۾ وڏو قسم ”**شفاعت عظميٰ**“ آهي. اها هيءَ آهي ته قیامت جي قائم ٿيڻ واري ڏينهن، جڏهن ماڻهو پنجاهه هزار سال فيصلي ٿيڻ جو انتظار ڪري چڪا هوندا ته ان وقت اسانجا پيارا پيغمبر محمد ﷺ پنهنجي رب پاڪ وٽ شفاعت فرمائيندا ۽ کانس سوال ڪندا ته ماڻهن جو فيصلو فرمايو وڃي. هيءَ شفاعت رڳو اسان جي آقا محمد ﷺ جن سان خاص هوندي ۽ اها ئي مقام محمود آهي جنهن جو ساڻس واعدو ڪيو ويو آهي. **پي شفاعت**: جنت جي دروازي کولرائڻ جي باري ۾ ٿيندي. سڀ کان پهريائين جنت جو دروازو جيڪا هستي کولرائيندي، سا هستي اسان جو پيارو نبي محمد ﷺ هوندا ۽ سڀ کان پهريائين جيڪا امت جنت ۾ داخل ٿيندي سا سندس امت ئي هوندي. **ٽين**: اهڙن ماڻهن جي باري ۾ هوندي جن کي جهنم ۾ وڃڻ جو حڪم مليو هوندو ته جيئن اهي جهنم ۾ داخل نه ٿين. **چوٿين**: انهن جي باري ۾ جيڪي هوندا ته موحد پر گناهان جي ڪري جهنم ۾ داخل ٿيا هوندا، ته جيئن اهي ان مان ڪڍيا وڃن. **پنجين**: جنت وارن جي درجن جي بلنديءَ لاءِ هوندي. انهن مان آخري ٿي شفاعتون اسان جي نبي ﷺ سان خاص نه هونديون پر پاڻ انهن ۾ به سڀني کان اڳتي هوندا، کائن پوءِ پيا نبي سڳورا، ملائڪ، صالح پانها ۽ شهيد هوندا. **ڇهين**: ڪن اهڙن ماڻهن لاءِ هوندي ته جيئن اهي بنا حساب جي جنت ۾ داخل ٿين. **ستين**: ڪن ڪافرن جي عذاب ۾ هلڪائيءَ لاءِ هوندي. هيءَ شفاعت رڳو اسان جي نبي ﷺ پاران پنهنجي چاچي ابوطالب جي باري ۾ خاص هوندي ته جيئن ان جي عذاب ۾ هلڪائي ڪئي وڃي. **اٺين**: هيءَ ته الله تعاليٰ پنهنجي رحمت سان بنا شفاعت جي جهنم مان اهڙن ماڻهن کي ڪڍي جيڪي توحيد تي مٿا هوندا. انهن جو تعداد الله ئي ڄاڻي ٿو، کين پنهنجي رحمت سان جنت ۾ داخل ڪندو.

۱۹ **ڇا جيئن کان مدد يا شفاعت گهرڻ جائز آهي؟** ها جائز آهي. شريعت ته هڪ ٻئي جي مدد ڪرڻ جي ترغيب ڏني آهي، الله ﷻ فرمايو آهي: ﴿وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ﴾ ”نيڪيءَ ۽ تقويٰ جي ڪمن ۾ هڪ ٻئي جو تعاون ڪريو.“ ۽ نبي ڪريم ﷺ جن فرمايو آهي: «**وَاللّٰهُ فِي عَوْنِ الْعَبْدِ مَا كَانَ الْعَبْدُ فِي عَوْنِ أَخِيهِ**» ”الله تعاليٰ ايستائين پانهي جي مدد ۾ هوندو آهي، جيستائين پانهو پنهنجي ڀاءُ جي مدد ۾ هوندو آهي.“ (مسلم). بهر حال شفاعت وڏي فضيلت وارو ڪم آهي، اها واسطي (سفارش) جي معنيٰ ۾ آهي. الله ﷻ فرمايو آهي: ﴿مَنْ يَشْفَعْ شَفَعَةً حَسَنَةً يَّكُنْ لَهُ نَصِيبٌ مِّنْهَا﴾ ”جنهن سني ڪم جي شفاعت ڪئي، تنهن جو ان ۾ حصو آهي.“ ۽ نبي ڪريم ﷺ جن فرمايو آهي: «**اشْفَعُوا تَوْجَرُوا**» ”شفاعت ڪريو، توهان کي ان جو اجر ملندو.“ (بخاري). **پران جا ڪي شرط آهن**: (۱) هي ته مدد يا سفارش جي گهرنده کان ڪئي وڃي. مثل کان گهرڻ کيس سڏڻ چئبو، جڏهن ته مثل سڏ نه ٻڌندو آهي، الله تعاليٰ جو فرمان آهي: ﴿**إِنْ نَدَعُوهُمْ لَا يَسْمَعُوا دَعَاءَكُمْ وَكُلُّكُمْ لَكُمْ**﴾ ”جيڪڏهن توهان کين سڏيندو، ته اهي اوهان جو سڏ نه ٻڌندا، ۽ جيڪڏهن ٻڌندا به، ته اوهان کي جواب نه ڏئي سگهندا.“ ۽ **ميت کان دعا ڪيئن گهري**، جڏهن ته هو پاڻ زندهه جي دعا جو محتاج هوندو آهي؟ سندس عمل ته مرندي ئي ختم ٿي ويو، سواءِ انهيءَ ثواب جي جيڪو کيس ڪنهن جي دعا وغيره سان حاصل ٿيندو آهي، نبي ڪريم ﷺ جن جو فرمان آهي: «**إِذَا مَاتَ ابْنُ آدَمَ انْقَطَعَ عَمَلُهُ إِلَّا مِنْ ثَلَاثٍ صَدَقَةٍ جَارِيَةٍ أَوْ عِلْمٍ يُنْتَفَعُ بِهِ أَوْ وَلَدٍ صَالِحٍ يَدْعُو لَهُ**» مسلم. (جڏهن آدم ڄائو مرندي آهي، ته سندس عمل ختم ٿي ويندو آهي، تن شين کان سواءِ: هلندڙ صدقو، يا اهڙو علم جنهن کان ڪجهه پرايو وڃي، يا صالح اولاد جيڪو سندس لاءِ دعا گهرندو رهي). (۲) هي ته جيڪو کيس چيو وڃي سو سمجهي. (۳) جنهن کان گهريو وڃي سو حاضر هجي. (۴) اهڙي شيءِ جي

باري پر سفارش ڪرائجي جنهن تي قدرت حاصل ٿي سگهندي هجي. (۵) اها دنياوي مامرن بابت هجي. (۶) اهڙي جائز شيءِ جي باري ۾ هجي، جنهن ۾ ڪو نقصان نه هجي.

۲۰ وسيلي جا گهڻا قسم آهن؟ ٻه قسم آهن. پهريون قسم: جائز آهي. ان جا ٽي قسم آهن: (۱) الله جو، سندس نالن ۽ صفتن سان وسيلو وٺڻ. (۲) الله جو، پنهنجي ڪن نيڪ عملن جي ذريعي وسيلو وٺڻ. جيئن غار وارن ٽن ساٿين جو قصو آهي. (۳) الله ڏانهن اهڙي نيڪ صالح زنده ۽ حاضر مسلمان جي دعا جو وسيلو وٺڻ، جنهن جي باري ۾ اهو گمان هجي ته سندس دعا قبول پوندي. **ٻيو قسم: حرام آهي.** ان جا ٻه قسم آهن. (۱) هي ته الله کان نبي ڪريم ﷺ يا ڪنهن وليءَ جي مان مرتبي جو وسيلو ڏئي دعا گهري. مثال هيئن چوي ته: اي الله! آءُ توکان تنهنجي نبيءَ جي مان مرتبي جو واسطو ڏئي سوال ٿو ڪريان. يا حضرت حسين (رضي الله عنه) جي مان جو واسطو ڏئي سوال ٿو گهران. اهو صحيح آهي ته نبي ڪريم ﷺ جن جو الله وٽ تمام وڏو شان آهي. اهڙيءَ طرح نيڪ صالحن پانهن جو پڻ. پر صحابه ڪرام چڱائيءَ جو سڀ کان وڌيڪ حرص رکڻ جي باوجود جڏهن به زمين ۾ ڪو ڏڪر وغيره آيو ته نبي ڪريم ﷺ جي رتبي جو وسيلو نه ورتائون، حالانڪ پاڻ سڳورن جي قبر مبارڪ به سندن وچ ۾ هئي، بس رڳو سندن چاچي عباس (رضي الله عنه) جي دعا جو وسيلو ورتائون جيڪو تڏهن زنده هو. (۲) هي ته پانهو پنهنجي رب کان سندس نبيءَ يا وليءَ جو قسم ڏئي سوال ڪري. مثال هيئن چوي ته: اي الله! آءُ توکان تنهنجي فلاڻي ولي جي واسطي، يا فلاڻي نبيءَ جي حق جو واسطو ڏئي سوال ٿو ڪيان. ڇاڪاڻ ته مخلوق جو قسم مخلوق کي وجهڻ ئي جائز ڪونهي ته اهو الله لاءِ ته ان کان به وڌيڪ سخت ناجائز آهي. پانهي جو رڳو الله جي اطاعت جي ڪري مٿس ڪو حق نه ٿيندو آهي.

۲۱ آخرت واري ڏينهن تي ايمان جي معنيٰ چاهي؟ ان جي معنيٰ آهي ته: ان ڏينهن جي اچڻ جي پڪي تصديق ڪرڻ ۽ ان ۾ هي به شامل آهي ته: موت کي مڃڻ ۽ ان کان پوءِ قبر جي ڏکيائي ۽ ان ۾ عذاب يا نعمتن ٿيڻ، صور قوڪجڻ، ماڻهن جو الله آڏو پيش ٿيڻ، اعمال نامن جو ڪلڻ، انصاف واري تارازي جو رکجڻ، پلصراط، حوض ڪوثر ۽ شفاعت، تنهن کان پوءِ جنت يا جهنم ۾ وڃڻ، انهن سڀني شين تي ايمان آڻڻ.

۲۲ قيامت جون وڏيون نشانيون ڪهڙيون آهن؟ نبي ڪريم ﷺ جن فرمايو آهي: « **إِنَّهَا لَنْ تَقُومَ حَتَّى تَرَوْنَ قَبْلَهَا عَشْرَ آيَاتٍ فَذَكَرَ الدَّخَانَ وَالِدَجَالَ وَالِدَابَّةَ وَطُلُوعَ الشَّمْسِ مِنْ مَغْرِبِهَا وَنُزُولَ عِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَيَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ وَثَلَاثَةَ خُسُوفٍ خَسَفَ بِالشَّرْقِ وَخَسَفَ بِالمَغْرِبِ وَخَسَفَ بِجَزِيرَةِ الْعَرَبِ وَآخِرَ ذَلِكَ نَارُ تَخْرُجُ مِنَ الْيَمِينِ تَطْرُدُ النَّاسَ إِلَى مَحْشَرِهِمْ** » (قيامت ايسٽائين قائم نه ٿيندي، جيستائين توهان ان کان اڳ ڏهه نشانيون نه ڏسو، پوءِ پاڻ هيٺيون نشانيون ڳڻايائون: دونهون، دجال، زمين وارو جانور، سج جو اولهه کان اڀرڻ، عيسى عليه السلام جو نازل ٿيڻ، ياجوج ماجوج جو نڪرڻ، زمين ۾ ٽي گهجي وڃڻ جا واقعا ظاهر ٿيڻ، هڪ اوڀر ۾، ٻيو اولهه ۾، ٽيون جزيره عرب ۾، آخري نشاني انهن مان آهي باهه جيڪا يمن مان نڪرندي ۽ ماڻهن کي محشر جي ميدان ڏانهن گڏ ڪندي». مسلم.

۲۳ ماڻهن تي وڏي پر وڏو فتنو ڪهڙو گذرندو؟ نبي ڪريم ﷺ جن فرمايو آهي: « **مَا بَيْنَ خَلْقِ آدَمَ إِلَى قِيَامِ السَّاعَةِ أَمْرٌ أَكْبَرُ مِنَ الدَّجَالِ** » (آدم جي پيدائش کان ويندي قيامت ٿيڻ تائين دجال کان وڏو ڪو فتنو ناهي). مسلم. اهو آدم جي اولاد مان هڪ ماڻهو آهي جيڪو آخري زماني ۾ ايندو، سندس پنهني اکين جي وچ تي (ڪ ف ر) جو ڪلمون لکيل هوندو، جنهن کي هر مؤمن پڙهندو، اهو سڄي اک کان ڪاٿو هوندو، سندس اک اڀريل انگور وانگر هوندي، نڪرندي ئي پهريون (معاشري جي) اصلاح جي دعويٰ ڪندو، پوءِ نبوت جي دعويٰ ڪندو ان کان پوءِ الوهيت جي دعويٰ ڪندو، ماڻهن ڏانهن اچي کين پنهنجي دعوت پيش ڪندو، اهي کيس ڪوڙو ڪندا ۽ سندس دعويٰ جي ترديد ڪندا، پوءِ کائڻ ورنديو ته سندن ڌن دولت ان

جي ڪيڊ لڳي پوندو، صبح جو اٿندا ته وتن ڪجهه ئي نه هوندو، پوءِ ٻين ماڻهن ڏانهن وڃي کين دعوت ڏيندو، جيڪي ان کي قبول ڪندا ۽ کيس سچو سمجهندا، پوءِ آسمان کي حڪم ڪندو ته مينهن وسي پوندو، ۽ زمين کي حڪم ڪندو ته اها سلا پوڻا جمائيندي، ۽ ماڻهن ڏانهن ايندو ساڻس پاڻي ۽ باهه هوندا، سندس باهه (حقيقت ۾) پاڻي هوندو، ۽ سندس پاڻي باهه هوندي. مؤمنن کي جڳائي ته هر نماز جي پڇاڙيءَ ۾ سندس فتني کان الله جي پناهه گهري، جيڪڏهن ان جي زماني ۾ اچي ته مٿس سورت ڪهف جون شروعاتي آيتون پڙهي، فتني جي ڊپ کان سندس سامهون اچڻ کان پاسو ڪري. پاڻ سڳورن صَلَّى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جن فرمايو آهي: «**مَنْ سَمِعَ بِالِدِّجَالِ فَلْيُنَا عَنْهُ، فَوَاللَّهِ إِنْ الرَّجُلَ لِيَأْتِيَهُ وَهُوَ يَحْسَبُ أَنَّهُ مُؤْمِنٌ فَيَتَّبِعُهُ مِمَّا يَبْعَثُ بِهِ مِنَ الشَّهَاتِ**» (جيڪو دجال بابت ٻڌي ته کانئس پري پڇي، ڇاڪاڻ ته مون کي الله جو قسم آهي ته جيڪو ماڻهو پاڻ کي مؤمن ڄاڻيندي به ان وٽ ويندو تڏهن به سندس شڪ ۽ شڪا ٻڌي ان جو تابعدار ٿي پوندو). ابو داؤد هو زمين تي چاليهه ڏينهن رهندو، هڪ ڏينهن هڪ سال برابر هوندو ۽ هڪ ڏينهن هڪ ميني برابر هوندو ۽ هڪ ڏينهن هڪ هفتي برابر هوندو ۽ سندس باقي ڏينهن اسان جي عام ڏينهن وانگر هوندا، مڪي ۽ مديني کان سواءِ باقي هر ملڪ ۽ هر هنڌ داخل ٿيندو، پوءِ عيسى صَلَّى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نازل ٿيندو جيڪو کيس قتل ڪندو.

۲۳ ڇا جنت ۽ جهنم موجود آهن؟ ها موجود آهن، الله تعاليٰ انهن کي انسانن جي خلق کان اڳ خلقيو آهي، اهي ڪڏهن به فنا نه ٿيندا. الله تعاليٰ جنت جا حقدار پنهنجي فضل سان پيدا ڪيا آهن ۽ جهنم جا حقدار پنهنجي عدل سان پيدا ڪيا اٿين، هر هڪ جنهن لاءِ پيدا ڪيو ويو آهي، سو تنهن لاءِ ئي سولو ڪيل آهي.

۲۵ تقدير تي ايمان جي معنيٰ ڇا آهي؟ اها پڪي تصديق ڪرڻ ته هر ڀلي يا برو الله تعاليٰ جي فيصلي ۽ تقدير تحت ئي ٿئي ٿو، بيشڪ اهو ئي جنهن شيءِ جو ارادو ڪري ٿو سو ڪري ٿو. نبي ڪريم صَلَّى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جن فرمايو آهي ته: «**لَوْ أَنَّ اللَّهَ عَذَبَ أَهْلَ سَمَاوَاتِهِ وَأَهْلَ أَرْضِهِ عَذَابَهُمْ وَهُوَ غَيْرَ ظَالِمٍ لَهُمْ، وَلَوْ رَحِمَهُمْ كَانَتْ رَحْمَتُهُ خَيْرًا لَهُمْ مِنْ أَعْمَالِهِمْ، وَلَوْ أَنْفَقْتَ مِثْلَ أَحَدِ ذَهَبًا فِي سَبِيلِ اللَّهِ مَا قَبِلَهُ اللَّهُ مِنْكَ حَتَّى تُوْمِنَ بِالْقَدْرِ وَتَعْلَمَ أَنَّ مَا أَصَابَكَ لَمْ يَكُنْ لِيُخْطِئَكَ، وَأَنْ مَا أَخْطَأَكَ لَمْ يَكُنْ لِيُصِيبِكَ وَلَوْ مَتَّ عَلَى غَيْرِ هَذَا لَدَخَلْتَ النَّارَ**» «جيڪڏهن الله پنهنجي آسمانن وارن ۽ زمين وارن کي عذاب ڪري ته الله انهن کي عذاب ڪرڻ ۾ ظالم نه هوندو، ۽ جيڪڏهن انهن تي رحم ڪري ته ان جي رحمت سندن عملن کان بهتر هوندي. ۽ جيڪڏهن تون الله جي رستي ۾ اُحد جبل جيڏو سون خرچ ڪرين ته به الله تعاليٰ توکان اهو ان وقت تائين قبول نه ڪندو جيستائين تون تقدير تي ايمان نه آئين ۽ اهو ڄاڻين ته جو ڪجهه توکي رسيو آهي، سوتوکان ٿرڻو ئي نه هو، ۽ جو ڪجهه توکان ٿري ويو، سو توکي رسڻو ئي نه هو ۽ جيڪڏهن تون ان عقيدتي کان سواءِ مري وئين ته جهنم ۾ داخل ٿيندين» (احمد ۽ ابوداؤد). **تقدير تي ايمان آڻڻ ۾ چار ڳالهيون شامل آهن (۱)** اهو ايمان رکڻ ته الله تعاليٰ هر شيءِ کي چڱيءَ طرح پوري تفصيل سان ڄاڻي ٿو. (۲) اهو ايمان رکڻ ته ان اهو سڀ ڪجهه لوح محفوظ ۾ لکي چڙيو آهي. نبي ڪريم صَلَّى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جن فرمايو آهي ته: «**كَتَبَ اللَّهُ مَقَادِيرَ الْخَلَائِقِ قَبْلَ أَنْ يَخْلُقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بِخَمْسِينَ أَلْفَ سَنَةٍ**» «الله تعاليٰ مخلوق جي تقدير آسمانن ۽ زمين جي پيدا ڪرڻ کان پنجاهه هزار سال اڳ لکي چڙي آهي» (مسلم). (۳) الله تعاليٰ جي ان مشيت (ارادي) تي ايمان آڻڻ، جيڪا نافذ آهي، ڪا به شيءِ ان کي رد نه ٿي ڪري سگهي ۽ ان جي ان قدرت تي، جنهن کي ڪابه شيءِ عاجز نه ٿي ڪري سگهي، جو ڪجهه هو چاهيندو سو ٿيندو ۽ جو نه چاهيندو سو نه ٿيندو. (۴) اهو ايمان رکڻ ته الله تعاليٰ هر شيءِ جو خالق ۽ موجد آهي ۽ ان کان سواءِ باقي هر شيءِ ان جي مخلوق آهي.

۲۶ ڇا مخلوق کي به حقيقي قدرت ۽ ارادو حاصل آهي؟ ها انسان کي به مشيت، ارادو ۽ اختيار حاصل آهي، پر اها الله تعاليٰ جي مشيت کان ٻاهر نه هوندي آهي، الله تعاليٰ جو فرمان آهي: «**وَمَا تَشَاءُونَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ**» «توهان نه ٿا چاهي سگهو جيستائين الله نه چاهي». نبي ڪريم صَلَّى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جن فرمايو آهي ته: «**اعْمَلُوا فَعَلْ مِيسِرَ لِمَا خُلِقَ لَهُ**» «عمل ڪندا رهو، بس هر هڪ ان لاءِ ئي سولو ڪيل آهي جنهن لاءِ کيس

پيدا ڪيو ويو آهي (متفق عليه). الله تعالى اسان کي عقل، ڪن ۽ اکيون ڏنيون آهن ته جيئن چڱي عمل ۽ خراب عمل ۾ فرق ڪري سگهون. ڇا ڪو اهڙو عقل وارو به آهي، جيڪو چوري ڪري، وري چوي ته الله منهنجي مٿان اهو ڪرڻ لکي ڇڏيو هو؟ جيڪڏهن ڪو ائين چوندو ته ماڻهو کيس معذور سمجهي معاف نه ڪندا، بلڪ ان تي کيس سزا ڏني ڇڏي ويندو ته: اها سزا به الله تو لاءِ لکي ڇڏي هئي. تنهن ڪري تقدير جو دليل ڏيڻ ۽ بهانو ڪرڻ جائز ناهي، بلڪ اهو ته خود تقدير کي جهٽلائڻ آهي. الله تعالى فرمايو آهي: ﴿سَيَقُولُ الَّذِينَ أَشْرَكُوا لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَشْرَكْنَا وَلَا آبَاؤُنَا وَلَا حَرَمْنَا مِنْ شَيْءٍ كَذَلِكَ كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ﴾ (مشرڪ اجهو چوندا ته، جيڪڏهن الله گهري ها ته نه اسان شرڪ ڪيون ها ۽ نه اسان جا ابا ڏاڏا ڪن ها ۽ نه ڪا شيءِ اسان حرام ڪيون ها. اهڙيءَ طرح انهن کان اڳ ايلن به جهٽلايو هو).

۲۷ احسان ڇا آهي؟ نبي ڪريم ﷺ ان شخص جي جواب ۾ فرمايو جنهن کانئن احسان جي باري ۾ سوال ڪيو ته: «أَنْ تَعْبُدَ اللَّهَ كَأَنَّكَ تَرَاهُ، فَإِنَّكَ إِنْ لَمْ تَكُنْ تَرَاهُ فَإِنَّهُ يَرَاكَ» ”تون الله جي ائين عبادت ڪر جهڙوڪ تون ان کي ڏسي رهيو آهين، پوءِ جيڪڏهن تون کيس نه ٿو ڏسين، ته هو توکي ڏسي رهيو آهي.“ (مسلم). اهو دين جي ٽن مرتبن مان مٿانهون مرتبو آهي.

۲۸ توحيد گهڻا قسم آهي؟ ان جا ٽي قسم آهن: (۱) ربوبيت جي توحيد: يعني الله تعالى کي سندس ڪمن ۾ اڪيلو سمجهڻ. جيئن پيدا ڪرڻ، رزق ڏيڻ ۽ زنده ڪرڻ وغيره. نبي ڪريم ﷺ جن جي بعثت کان اڳ جا ڪافر به توحيد جي هن قسم جا اقرار ڪيا هئا. (۲) الوهيت جي توحيد: يعني الله تعالى کي عبادتن ۾ اڪيلو سمجهڻ، جيئن: نماز، باس ۽ صدقو وغيره. عبادت ۾ الله کي اڪيلو مڃرائڻ لاءِ نبي رسول موڪليا ويا ۽ ڪتاب نازل ٿيا. (۳) الله تعالى جي نالن ۽ صفتن جي توحيد: اها هيءَ ته الله ۽ سندس رسول ﷺ جن کان جيڪي الله تعالى جا سهڻا نالا ۽ پاڪ صفتون ثابت آهن تن کي بنا ڪنهن هيرا ڦيري ۽ ناڪاره سمجهڻ ۽ بنا ڪيفيت ۽ بنا تشبيه جي ثابت مڃڻ.

۲۹ ”ولي“ ڪير آهي؟ مؤمن، نيڪ صالح ۽ متقي پرهيزگار شخص کي ولي چئبو آهي، الله تعالى جو فرمان آهي ته: ﴿الْأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّقُوا الْوَالِدِينَ وَالْأَوْلِيَاءَ إِنْ كَانُوا يَكْفُرُونَ﴾ (۱۶) ”الَّذِينَ آمَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَ“ (خبردار! بيشڪ الله جي وليم تي ڪوبه ڊڳ ناهي ۽ نه ئي اهي غمگين ٿيندا. اهي جن ايمان آندو ۽ پرهيزگاري ڪندا هئا). نبي ڪريم ﷺ جن فرمايو: «إِنَّمَا وَلِيُّيَ اللَّهُ وَصَالِحِ الْمُؤْمِنِينَ» ”بس منهنجو ولي (دوست): الله ۽ نيڪ صالح مؤمن آهن.“ (متفق عليه).

۳۰ نبي ڪريم ﷺ جن جي اصحابن جي حق ۾ اسان تي ڇا واجب آهي؟ اسان تي انهن سان محبت ڪرڻ، انهن لاءِ (ﷺ) چوڻ، پنهنجي دلين ۽ زبانن کي انهن لاءِ صاف رکڻ، انهن جون فضيلتون بيان ڪرڻ، انهن جي لغزشن ۽ جيڪي انهن جا پاڻ ۾ تڪرار ٿيا تن کان پنهنجي زبان بند رکڻ، واجب آهي. اهي غلطيءَ کان معصوم ناهن، پر اهي مجتهد آهن، صحيح اجتهاد واري لاءِ به اجر آهن، ۽ غلط اجتهاد واري لاءِ هڪ اجر آهي، سندس غلطي معاف آهي. انهن جا ايترا ته فضائل آهن جو جيڪڏهن ڪن کان ڪي لغزشون سرزد ٿيون به آهن، ته انهن کي مڃي ٿا ڇڏن. انهن مان ڏهه چٽا سڀ کان افضل آهن: ابو بڪر پوءِ عمر پوءِ عثمان پوءِ علي پوءِ طلحه ۽ الزبير ۽ عبد الرحمن بن عوف ۽ سعد بن ابى وقاص ۽ سعيد بن زيد ۽ ابو عبيده ابن الجراح، انهن کان پوءِ عام مهاجر پوءِ جيڪي بدر جي جنگ ۾ مهاجر ۽ انصاري شريڪ ٿيا، پوءِ باقي انصاري، پوءِ باقي پيا سڀ صحابي. نبي ڪريم ﷺ جن فرمايو آهي ته: «لَا تَسْبُوا أَصْحَابِي فَوَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَوْ أَنَّ أَحَدَكُمْ أَنْفَقَ مِثْلَ أُحُدٍ ذَهَبًا مَا أَدْرَكَ مَا أَحَدُهُمْ وَلَا نَصِيفُهُ» ”منهنجي اصحابن کي گاريون نه ڏيو. ان ذات جو قسم! جنهن جي هٿ ۾ منهنجو ساھ آهي بيشڪ اوهان مان جيڪڏهن ڪو اُحد جبل جي برابر سون (الله جي راه ۾) خرچ ڪري ته به سندن (خيرات ڪيل) هڪ پاتي يا ان جي اڌ برابر به نه ٿو پهچي

سگهي“. (متفق عليه). ۽ بني ڪريم ﷺ جن فرمايو آهي: «مَنْ سَبَّ أَصْحَابِي فَقَلْبُهُ لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلَائِكَةُ وَالنَّاسُ أَجْمَعِينَ» الطبراني. (جنهن منهنجي اصحابن کي گار ڏني تنهن تي الله ۽ ملائڪن ۽ سڀني ماڻهن جي لعنت هجي).

۳۱ چا اسان رسول الله ﷺ جن جي مدح ۾ ان حد کان وڌيڪ مبالغو ڪري سگهون ٿا جيڪا کيس الله تعاليٰ عطا فرمائي آهي؟ ان ۾ ڪوبه شڪ ناهي ته اسان جو سردار حضرت محمد ﷺ الله جي مخلوق ۾ سڀ کان وڌيڪ شرف وارو ۽ وڌيڪ فضيلت وارو آهي، پر اهو جائز ناهي ته اسان سندس مدح ۾ ائين وڌاءُ ڪيون جيئن نصارن عيسى بن مريم عليه السلام جي مدح ۾ وڌاءُ ڪيو. ڇاڪاڻ ته نبي ڪريم ﷺ جن اسان کي ان کان جهليو آهي. سندس فرمان آهي ته: « لَا تَطْرُونِي كَمَا أَطْرَتِ النَّصَارَى ابْنَ مَرْيَمَ فَإِنَّمَا أَنَا عَبْدُهُ، فَقُولُوا: عَبْدُ اللَّهِ وَرَسُولُهُ » ”منهنجي تعريف ۾ وڌاءُ نه ڪيو، جيئن نصارن مريم جي پٽ جي باري ۾ وڌاءُ ڪيو. آءٌ ته رڳو سندس ٻانهو آهيان، تنهن ڪري مون کي: الله جو ٻانهو ۽ سندس رسول چئو“. (بخاري). حديث شريف ۾ آيل لفظ ”اطراء“ جي معنيٰ آهي: مدح ۾ مبالغو ۽ وڌاءُ ڪرڻ.

۳۲ چا اهل ڪتاب مؤمن آهن؟ يهودي، نصاريٰ ۽ ٻين دينن جا پيروڪار سڀ ڪافر آهن، جيتوڻيڪ اهڙي دين جا پيروڪار هجن جيڪو اصل ۾ صحيح هجي. جنهن نبي ڪريم ﷺ جي بعثت کان پوءِ پنهنجو دين ڇڏي اسلام قبول نه ڪيو: ﴿ فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُ وَهُوَ فِي الْآخِرَةِ مِنَ الْآخَسِرِينَ ﴾ ته اهو ڪانئس قبول نه ڪيو ويندو ۽ اهو آخرت ۾ خساري وارن مان ٿيندو. جيڪڏهن ڪنهن مسلمان انهن جي ڪفر جو اعتقاد نه رکيو يا انهن جي دين جي باطل هئڻ ۾ شڪ ڪيائين ته اهو ڪافر ٿي ويندو. ڇاڪاڻ ته ان الله ۽ سندس نبيءَ جي ڪين ڪافر قرار ڏيڻ واري فيصلي جي مخالفت ڪئي. الله تعاليٰ فرمايو آهي: ﴿ وَمَنْ يَكْفُرْ بِهِ مِنَ الْأَحْزَابِ فَالْحَرْبُ مَوْعِدُهُ ﴾ (۽ جن جماعتن هن جو انڪار ڪيو تن جو نڪاڻو جهنم آهي). ”احزاب“ مان مختلف ملتن وارا مراد آهن. ۽ نبي ڪريم ﷺ جن فرمايو ته: « وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَا يَسْمَعُ بِي أَحَدٌ مِنْ هَذِهِ الْأُمَّةِ يَهُودِيٍّ وَلَا نَصْرَانِيٍّ ثُمَّ لَا يُؤْمِنُ بِي إِلَّا دَخَلَ النَّارَ » ”ان جو قسم جنهن جي هٿ ۾ منهنجو ساه آهي، ته هن امت مان جنهن به منهنجو نالو ٻڌو آهي يهودي هجي يا نصراني، پوءِ مري وڃن تائين ان مون تي ايمان نه آندو ته اهو جهنمين مان آهي“. (مسلم).

۳۳ چا ڪافر تي ظلم ڪرڻ جائز آهي؟ انصاف ڪرڻ واجب آهي، الله تعاليٰ جو فرمان آهي: ﴿ إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ ﴾ (بيشڪ الله انصاف ۽ ڀلائي جو حڪم ٿو ڪري). ۽ ظلم حرام آهي، قدسي حديث ۾ الله تعاليٰ جو فرمان آهي: « إِنِّي حَرَمْتُ الظُّلْمَ عَلَى نَفْسِي وَجَعَلْتُهُ بَيْنَكُمْ مُحَرَّمًا فَلَا تَظَالَمُوا » ”مون پنهنجي مٿان ظلم حرام ڪري ڇڏيو آهي ۽ توهان جي وچ ۾ به ان کي حرام ڪيو اٿم، تنهن ڪري هڪ ٻئي تي ظلم نه ڪيو“ (مسلم). ۽ مظلوم قيامت جي ڏينهن ظالم کان پنهنجو بدلو وٺندو، نبي ڪريم ﷺ جو فرمان آهي: « أَتَدْرُونَ مِنَ الْمَقْلَسِ؟ قَالُوا: الْمَقْلَسُ فِينَا مِنْ لَا دَرَاهِمَ لَهُ وَلَا مَتَاعَ. فَقَالَ: «إِنَّ الْمَقْلَسَ مِنْ أُمَّتِي يَأْتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ بِصَلَاةٍ وَصِيَامٍ وَزَكَاةٍ وَيَأْتِي قَدْ شَتَمَ هَذَا وَقَذَفَ هَذَا وَأَكَلَ مَالَ هَذَا وَسَوَّكَ دَمَ هَذَا وَضْرَبَ هَذَا فَيُعْطَى هَذَا مِنْ حَسَنَاتِهِ وَهَذَا مِنْ حَسَنَاتِهِ فَإِنْ فُتِنْتَ حَسَنَاتِهِ قَبْلَ أَنْ يَقْضَى مَا عَلَيْهِ أَخَذَ مِنْ خَطَايَاهُمْ فَطَرَحَتْ عَلَيْهِ ثُمَّ طَرَحَ فِي النَّارِ » مسلم. (ڄاڻو ٿا ته سڄو ڪير آهي؟ عرض ڪيائون ته: اسان ۾ سڄو اهو آهي، جنهن وٽ نه پيسو پاءُ هجي ۽ نه مال متاع. جنهن تي پاڻ ورائيائون ته: منهنجي امت مان سڄو اهو آهي، جيڪو قيامت ڏينهن نماز، روزي ۽ زڪات جهڙا عمل ڪئي ايندو، پر ڪنهن کي گار ڏني هوندائين، ڪنهن تي تهمت مڙهي هوندائين، ڪنهن جو مال کاڌو هوندائين، ڪنهن کي قتل ڪيو هوندائين ۽ ڪنهن کي ڪو ڌڪ هنيو هوندائين، پوءِ هن کي سندس نيڪين مان ڏنو ويندو ۽ هن کي سندس نيڪين مان ڏنو ويندو، پوءِ جيڪڏهن مٿس پييل حقوق ادا ڪرڻ کان اڳ سندس نيڪيون ختم ٿي ويون ته هنن جون مندايون وٺي مٿس اڇلايون وينديون ان کان پوءِ کيس جهنم ۾ اڇلايو ويندو). بلڪ قصاص ته جانورن جي درميان به ٿيندو.

۳۴ بدعت چاهي؟ ابن رجب رحمته الله عليه فرمايو آهي ته: بدعت مان مراد اهڙي نئين شيءِ آهي جنهن جو شريعت ۾ ڪوبه بنياد نه هجي. پر جنهن جو شريعت ۾ ڪونه ڪو بنياد آهي، سا اصطلاحِي طور بدعت ڪانهي، جتوڻيڪ ٻوليءَ جي لحاظ کان اها به بدعت آهي.

۳۵ ڇا دين ۾ سني بدعت ۽ بري بدعت آهي؟ شرعي مفهوم مطابق جيڪا بدعت آهي تنهن جي مذمت ۾ ڪئي آيتون ۽ حديثون آيون آهن. اها هي آهي ته: جيڪا نئين پيدا ڪيل هجي ۽ شريعت ۾ ان جو ڪوبه بنياد نه هجي. نبي ڪريم صلوات الله عليه جن فرمايو آهي ته: « **وَمَنْ عَمِلَ عَمَلًا لَيْسَ عَلَيْهِ أَمْرًا فَهُوَ رَدٌّ** » «جنهن اهڙو عمل ڪيو، جيڪو اسان جي طريقي تي ناهي، سو مردود آهي». (متفق عليه). پڻ فرمايائون: « **فَإِنَّ كُلَّ مُجَدِّثَةٍ بَدْعَةٌ وَكُلُّ بَدْعَةٍ ضَلَالَةٌ** » «بيشڪ هر نئين شيءِ بدعت آهي ۽ هر بدعت گمراهي آهي». (ابو داؤد). امام مالڪ رحمته الله عليه عليه بدعت شرعيءَ جي معنيٰ بيان ڪندي فرمايو آهي ته: **جنهن اسلام ۾ بدعت جو بنياد وڌو، ان کي سنو پائينائين، تنهن ڇڻ اهو گمان ڪيو ته محمد صلوات الله عليه جن رسالت ۾ خيانت ڪئي آهي، ڇاڪاڻ ته الله تعاليٰ فرمائي ٿو: ﴿ **أَلَيْسَ لَكُمْ دِينُكُمْ وَآمَنَّا عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي** ﴾ (اڄ اوهان جو دين اوهان لاءِ ڪامل ڪيم ۽ پنهنجي نعمت اوهان تي پوري ڪيم).**

ڪجهه حديثن ۾ لغوي بدعت کي ساراهيو ويو آهي. هيءَ اهڙي بدعت آهي: جيڪا شريعت ۾ هئي پر اها وسارجي وئي هئي، پوءِ نبي ڪريم صلوات الله عليه جن ان جي ماڻهن کي ياد ڏيارڻ جي ترغيب ڏني. جيئن نبي ڪريم صلوات الله عليه جن جي فرمان ۾ آهي: « **مَنْ سَنَّ فِي الْإِسْلَامِ سُنَّةً حَسَنَةً فَلَهُ أَجْرُهَا وَأَجْرُ مَنْ عَمِلَ بِهَا بَعْدَهُ مِنْ غَيْرِ أَنْ يَنْقُصَ مِنْ أَجْرِهِمْ شَيْءٌ** » «جنهن اسلام ۾ سني سنت جو بنياد وڌو تنهن کي ان جو ۽ جنهن ان تي ڪانئس پوءِ عمل ڪيو ان جو به اجر ڏنو ويندو ۽ عمل وارن جي اجر مان ڪجهه به نه گهٽايو ويندو». (مسلم). ان ئي معنيٰ ۾ حضرت عمر رضي الله عنه جو هيءُ قول آيل آهي ته: ڪيڏي نه چڱي بدعت آهي هيءُ! تراويح نماز ڏانهن سندس اشارو آهي، اها مشروع هئي. نبي ڪريم صلوات الله عليه جن ان جي ترغيب ڏني ۽ ٽي راتيون پاڻ پڙهائين ۽ پوءِ ان خوف کان ڇڏي ڏنائون ته متان فرض نه ٿي وڃي. ڪانئس پوءِ حضرت عمر رضي الله عنه اها نماز پڙهائي ۽ ماڻهن کي ان لاءِ گڏ به ڪيائين.

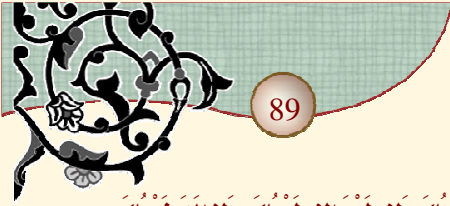
۳۶ نفاق گهڻا قسم آهي؟ ٻه قسم آهي. ۱- **اعتقادي نفاق.** اهو وڏي ڀر وڌو نفاق آهي. اهو هيءُ آهي ته: ايمان ظاهر ڪري ۽ ڪفر لڪائي. اهڙو منافق دين کان خارج آهي. اهڙي نفاق وارو جيڪڏهن ان ئي حالت ۾ مري ويو ته اهو ڪافر ٿي مٿو. الله تعاليٰ فرمايو آهي: ﴿ **إِنَّ الْمُنَافِقِينَ فِي الدَّرَكِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ** ﴾ (بيشڪ منافق جهنم جي سڀ کان هيٺين طبقي ۾ هوندا). **انهن جون نشانين هي آهن ته:** اهي الله ۽ مؤمنن کي دوکي ۾ رکندا آهن. مؤمنن تي ٺٺول ڪندا آهن. مسلمانن جي خلاف ڪافرن جي مدد ڪندا آهن. پنهنجي صالح عملن مان سندن مقصد دنياوي مفاد هوندا آهن. ۲- **عملي نفاق:** هيءُ نفاق جو ننڍو درجو آهي. هن قسم جي نفاق وارو ماڻهو اسلام مان خارج نه ٿيندو. پر اهو خطرو هوندو آهي ته جيڪڏهن توبه نه ڪيائين ته اهو کيس وڏي نفاق تي نه پهچائي ڇڏي. **هن نفاق واري جون هي نشانين آهن:** جڏهن ڳالهائيندو ته ڪوڙ ڳالهائيندو. واعدي خلافي ڪندو. جهڳڙو ڪندو ته گارگند ڏيندو. معاهدو ڪندو ته دوکو ڪندو. امانت رکيس ته خيانت ڪندو. انهيءَ ڪري صحابه ڪرام رضي الله عنهم عملي نفاق کان ڊڄندا هئا. ابن ابي مليڪه رحمته الله عليه فرمايو آهي ته: مان نبي ڪريم صلوات الله عليه جا ٽيهه صحابي ڏٺا، سڀئي پنهنجي اندر نفاق جو خوف پيا محسوس ڪن. ابراهيم تيمي رحمته الله عليه فرمايو آهي ته: جڏهن به مون پنهنجو قول پنهنجي عمل آڏو پيش ڪيو ته مون کي ڊپ ٿيڻ لڳو ته آءٌ دين کي ڪوڙو سمجهندڙن مان نه هجان. حسن بصري رحمته الله عليه فرمايو آهي ته: نفاق کان رڳو مؤمن ئي ڊڄندو آهي. ۽ ان کان رڳو منافق ئي بي خوف رهندو آهي. حضرت عمر رضي الله عنه حضرت حذيفه رضي الله عنه کي چيو ته: توکي آءٌ الله جو قسم ٿو ڏيان، ڇا رسول الله صلوات الله عليه جن منهنجو نالو به انهن مان ورتو؟ يعني منافقن مان؟ چيائين ته: نه ۽ آءٌ توکي ڪنهن کي وڌيڪ نيڪ نه مڃيندس.

۳۷ **الله وڌي ۾ وڏو گناهه ڪهڙو آهي؟** وڌي ۾ وڏو گناهه الله سان شرڪ ڪرڻ آهي. ڇاڪاڻ ته الله تعاليٰ فرمايو آهي: ﴿إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ﴾ (بیشڪ شرڪ تمام وڏو ظلم آهي). نبي ڪريم ﷺ جن کان سڀ کان وڌي گناهه جي باري ۾ پڇيو ويو ته پاڻ فرمايائون: «أَنْ تَجْعَلَ لِلَّهِ نَدًا وَهُوَ خَلَقَكَ» ”هيءُ ته تون الله سان ڪنهن کي شريڪ ڪرين، حالانڪ ان توکي پيدا ڪيو آهي.“ (متفق عليه).

۳۸ **شرڪ گهڻا قسم آهن؟** ٻه قسم آهن. ۱- شرڪ اڪبر! هن شرڪ وارو ماڻهو اسلام مان خارج ٿي ويندو ۽ ان کي الله ڪڏهن به نه بخشيندو. الله تعاليٰ جو فرمان آهي ته: ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ﴾ (بیشڪ الله هي نه بخشيندو ته ساڻس شريڪ ڪيو وڃي، ۽ ان کان سواءِ جنهن کي وڻيس تنهن کي بخشيندو). ۽ ان جا چار قسم آهن. (ا) دعا گهرڻ ۽ سوال ڪرڻ ۾ شرڪ ڪرڻ. (ب) نيت ۽ ارادي ۾ شرڪ: اهو هن طرح ته صالح عمل غير الله لاءِ ڪري. (ج) فرمانبرداري ۾ شرڪ: اهو هن طرح ته الله جن شين کي حلال ڪيو آهي تن کي حرام ڪرڻ ۽ جن کي حرام ڪيو آهي تن کي حلال ڪرڻ ۾ عالمن جي پيروي ڪري. (د) محبت ۾ شرڪ: ڪنهن سان ايئن محبت ڪري جيئن الله سان محبت ڪبي آهي. ۲- شرڪ اصغر: هن شرڪ وارو ماڻهو اسلام مان خارج نه ٿيندو. اهو ٻه قسم آهي: (ا) ظاهري جيتوڻيڪ ان جو تعلق قولن سان هجي، جيئن غير الله جي نالي تي قسم کڻڻ، يا ”جيئن الله گهريو ۽ توهان گهريو“ چوڻ، يا ”جيڪڏهن الله ۽ توهان نه هجو ته...“ چوڻ. يا افعالن سان تعلق هجي، جيئن مصيبت ختم ڪرڻ يا ٿارڻ لاءِ چلو پاڻ يا ڏاڳو لتڪائڻ، يا نظر جي ڊپ کان ڳچيءَ ۾ تعويذ لتڪائڻ، يا بدفالي ڪرڻ، يعني پاڳ نياڳ کي پڪين سان، نالن، لفظن ۽ جاين وغيره سان جوڙڻ. (ب) گجهو، اهو نيتن، مقصدن ۽ ارادن وغيره ۾ شرڪ ڪرڻ کي چئبو آهي، جيئن رياءُ ۽ ڏيک ڪرڻ.

۳۹ **شرڪ اڪبر ۽ شرڪ اصغر ۾ ڪهڙو فرق آهي؟** ٻنهي ۾ ڪجهه فرق آهن. جهڙوڪ: شرڪ اڪبر ڪرڻ وارو ماڻهو دنيا ۾ اسلام کان خارج آهي ۽ آخرت ۾ هميشه جهنم ۾ رهندو. جڏهن ته شرڪ اصغر ڪرڻ وارو ماڻهو دنيا ۾ اسلام کان خارج ڪونهي ۽ آخرت ۾ هميشه جهنم ۾ نه رهندو. اهڙيءَ طرح شرڪ اڪبر اهڙي اعمال ڇڏ ڪري ٿو ڇڏي. جڏهن ته شرڪ اصغر صرف اهي عمل ڇڏ ٿو ڪري جن سان سندس تعلق آهي. باقي هڪ مسئلو اختلافي رهي ٿو، اهو هي ته: ڇا شرڪ اصغر شرڪ اڪبر وانگر توبه کان سواءِ معاف ڪونه ٿيندو؟ ڇا اهو ڪبيره گناهه وانگر الله جي مرضيءَ تي ڇڏيل آهي؟ جيڪو به قول وڻجي معاملو تمام ڳنڍيل آهي.

۴۰ **ڇا شرڪ اصغر تي پوڻ کان اڳ بچاءُ ۽ ٿي پوڻ کان پوءِ ڪفاري جو ڪو طريقو آهي؟** ها، رياءُ کان بچاءُ جو طريقو هي آهي ته، هر عمل الله جي رضا خاطر ڪرڻ گهرجي. باقي معمولي شرڪ کان دعا جي ذريعي بچي سگهجي ٿو. نبي ڪريم ﷺ جن فرمايو آهي ته: «أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا هَذَا الشِّرْكَ، فَإِنَّهُ أَخْفَى مِنْ دَيْبِ النَّمْلِ. فَتَقِيلُ لَهُ: وَكَيْفَ تَتَّقِيهِ وَهُوَ أَخْفَى مِنْ دَيْبِ النَّمْلِ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: قُولُوا: اللَّهُمَّ إِنَّا نَعُوذُ بِكَ أَنْ نُشْرِكَ بِكَ شَيْئًا نَعْلَمُهُ وَنَسْتَفْزِعُكَ لِمَا لَا نَعْلَمُهُ» ”اي انسانو: هن شرڪ کان بچو! ڇاڪاڻ ته اهو ڪول جي ريتڙهين پائڻ کان به وڌيڪ ڳجهو هوندو آهي. ڪانئن پڇيو ويو ته: يارسول الله! ان کان ڪيئن بچئون، جڏهن ته اهو ڪول جي ريتڙهين پائڻ کان به وڌيڪ ڳجهو آهي؟ پاڻ فرمايائون: چئو: ”اللَّهُمَّ إِنَّا نَعُوذُ بِكَ مِنْ أَنْ نُشْرِكَ بِكَ شَيْئًا نَعْلَمُهُ وَنَسْتَفْزِعُكَ لِمَا لَا نَعْلَمُهُ“ (اي الله! اسان توهان سان وائي ڪنهن به شيءِ کي شريڪ ڪرڻ کان تنهنجي پناهه ٿا گهرون ۽ جو ڪجهه ان ڄاڻي ۾ ڪريون ٿا ان جي به توهان بخشش ٿا گهرون). (احمد). البته غير الله جي قسم کڻڻ جي ڪفاري بابت رسول الله ﷺ جن فرمايو آهي ته: «مَنْ حَلَفَ بِاللَّاتِ وَالْعُزَّىٰ فَلْيَقُلْ: لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ» ”جنهن ماڻهو لات ۽ عزيٰ جو قسم ڪنيو، سو ”لا اله الا الله“ (الله کان سواءِ ٻيو ڪوبه معبود برحق ناهي) چئي.“ (متفق عليه). باقي بدفالي جي ڪفاري جي باري ۾ رسول الله ﷺ جن فرمايو آهي ته: «مَنْ رَدَّتْهُ الطَّيْرَةُ عَنْ حَاجَتِهِ فَقَدْ أَشْرَكَ». ”جنهن کي ڪنهن پکيءَ جي بدفالي ڪنهن ڪم کان موتايو، تنهن شرڪ ڪيو.“ چيائون ته: ان

جو ڪفارو ڪهڙو آهي؟ پاڻ فرمايائون: هيئن چوي: «اللَّهُمَّ لَا خَيْرَ إِلَّا خَيْرُكَ، وَلَا طَيْرَ إِلَّا طَيْرُكَ، وَلَا إِلَهَ إِلَّا خَيْرُكَ» (اي الله! تنهنجي ڀلائيءَ کان سواءِ ٻي ڪا ڀلائي ناهي، تنهنجي فال کان سواءِ ٻي ڪا فال ناهي، توکان سواءِ ڪوبه معبود ناهي). (احمد).

۴۱ ڪفر جا گهڻا قسم آهن؟ ٻه قسم آهن. ۱- ڪفر اڪبر (وڏو ڪفر): جنهن سان ماڻهو اسلام مان خارج ٿي ويندو. اهو پنج قسم آهي. (ا) **تڪذيب وارو ڪفر**: يعني اسلام کي ڪوڙو سمجهڻ. (ب) **تصديق سان گڏ وڌائي وارو ڪفر**: يعني اسلام کي سچي سمجهڻ سان گڏوگڏ مسلمان ٿيڻ کان وڌائي ڪرڻ. (ج) **شڪ وارو ڪفر**: اسلامي جي سچائيءَ ۾ شڪ ڪرڻ. (د) **اعراض وارو ڪفر**: اسلام کان منهن موڙڻ. (ه) **نفاق وارو ڪفر**: زبان تي ڪلمون، اندر ۾ ڪڻڪڻي. ۲- **ڪفر اصغر (ننڍو ڪفر)**: هيءُ نافرمانيءَ جو ڪفر آهي. هن ڪفر وارو ماڻهو اسلام مان خارج نه ٿيندو جيئن: ڪنهن مسلمان کي قتل ڪرڻ.

۴۲ باس جو حڪم ڇاهي؟ نبي ڪريم ﷺ جن باس باسڻ کي ناپسند فرمايو آهي. فرمايو اٿن ته: «إِنَّهُ لَا يَأْتِي بَغِيرٍ» «ها ڀلائي نه آئيندي آهي» (بخاري). هيءُ تڏهن، جڏهن باس خالص الله لاءِ باسي وڃي. باقي جڏهن غير الله لاءِ باسي وڃي، جيئن ڪنهن قبر يا ڪنهن پير لاءِ باسجي ته اها حرام آهي، ناجائز آهي. اهڙي باس پوري ڪرڻ جائز ناهي.

۴۳ نجومِي ۽ پوپِي ڏانهن وڃڻ جو حڪم ڪهڙو آهي؟ اهو حرام آهي. جيڪڏهن انهن ڏانهن فائدي جي طلب ۾ ويو پر انهن جي غيب جي دعويٰ ۾ انهن جي تصديق نه ٿو ڪري، ته ان جي چاليهن ڏينهن نماز قبول نه ٿيندي. ڇاڪاڻ ته نبي ڪريم ﷺ جن فرمايو آهي ته: «مَنْ أَتَى عَرَاْفًا فَسَأَلَهُ عَنْ شَيْءٍ لَمْ يَقْبَلْ لَهُ صَلَاةَ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً» «جيڪو ڪنهن نجومِيءَ وٽ آيو ۽ کانس ڪنهن شيءِ بابت پڇيائين ته ان جي چاليهن راتيون ڪابه نماز قبول نه ٿيندي». (مسلم). ۽ جيڪڏهن انهن وٽ ويو ۽ انهن جي غيب ڄاڻڻ جي دعويٰ جي تصديق به ڪيائين ته ان محمد ﷺ جي دين جو ڪفر ڪيو. نبي ڪريم ﷺ جن جو فرمان آهي ته: «مَنْ أَتَى عَرَاْفًا أَوْ كَاهِنًا فَصَدَقَهُ بِمَا يَقُولُ فَقَدْ كَفَرَ بِمَا أَنْزَلَ عَلَيَّ مُحَمَّدٌ» «جيڪو ڪنهن نجومِي يا پوپِي وٽ آيو ۽ سندس ڳالهين جي تصديق ڪيائين ته ان محمد ﷺ جي مٿان نازل ٿيل دين جو انڪار ڪيو». (ابوداؤد).

۴۴ ستارن جي ذريعي برسات گهرڻ ڪڏهن شرڪ اڪبر ۽ شرڪ اصغر ٿيندو آهي؟ جنهن اهو اعتقاد ڪيو ته الله جي ارادي کان سواءِ ستارن جو برسات وسائڻ ۾ ذاتي اثر آهي ۽ برسات جي ستارن ڏانهن نسبت ڪيائين، ته اهي مينهن پيدا ڪن ٿا ته اهو شرڪ اڪبر آهي. پر جنهن اهو اعتقاد رکيو ته ستاري جو الله جي مشيئت تحت برسات وسائڻ ۾ تاثير آهي، الله تعاليٰ ان کي برسات وسڻ جو سبب بڻايو آهي ۽ هي ته الله تعاليٰ ان ستاري جي ظاهر ٿيڻ وقت برسات وسائڻ جو معمول بڻايو آهي. ته اهو حرام ۽ شرڪ اصغر آهي. ڇاڪاڻ ته ان شخص ان ستاري کي ڪنهن شرعي يا ظاهري يا صحيح عقلي دليل کان سواءِ سبب بڻايو آهي. البته ستارن کي سال جي موسم ۽ مينهن وسڻ جي وقتن جي نشاني بنائڻ جائز آهي.

۴۵ مسلمانن جي حاڪم جي باري ۾ ڇا واجب آهي؟ هر ماڻهوءَ تي واجب آهي ته ڏک سک ۾ سندن ڳالهه ٻڌي ۽ ان جي فرمانبرداري ڪري. انهن جي خلاف بغاوت ڪرڻ جائز ناهي ڀل ظالم چون هجن. نه انهن لاءِ بد دعا ڪرڻ گهرجي. نه ئي اسان کي انهن جي اطاعت کان ڪنڌ ڪڍائڻ گهرجي. انهن لاءِ سڌاري، عافيت ۽ هر ڪم ۾ ڪاميابي جي دعا گهرنداسين. انهن جي اطاعت الله جي اطاعت سمجهڻ گهرجي جيستائين گناهه جو حڪم نه ڪن. پر جيڪڏهن گناهه ۽ نافرمانيءَ جو حڪم ڪن ته ان ۾ انهن جي اطاعت حرام آهي. ان کان سواءِ باقي چڱائيءَ جي ڳالهين ۾ انهن جي اطاعت واجب آهي. نبي ڪريم ﷺ جن فرمايو آهي ته: «تَسْمَعُ وَتَطِيعُ لِلْأَمِيرِ وَإِنْ ضَرَبَ ظَهْرَكَ وَأَخَذَ مَالَكَ فَاسْمَعْ وَأَطِعْ» «امير جي ڳالهه ٻڌ ۽ ان جو چيو مڃ! جيتوڻيڪ تنهنجا پُٺا ڪٽجن ۽ تنهنجو مال ضبط ڪيو وڃي ته به سندس ڳالهه ٻڌ ۽ فرمانبرداري ڪر». (مسلم).

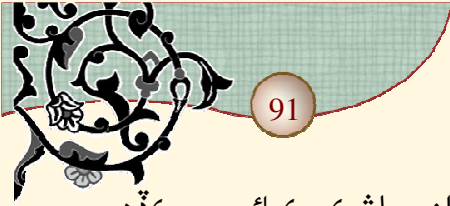
۴۶ ڇا اهو پڇڻ جائز آهي ته الله تعالیٰ جن ڪمن جو حڪم فرمايو آهي ۽ جن ڪمن کان روڪيو آهي تنهن ۾ سندس ڪهڙي حڪمت آهي؟ ها! جائز آهي، پر شرط آهي ته ايمان ۽ عمل کي حڪمت جي ڄاڻڻ ۽ ان کان مطمئن ٿيڻ سان جوڙڻ نه گهرجي. حڪمت جي ڄاڻ رڳو مؤمن جي حق تي وڌيڪ ثابت قدمي لاءِ هجڻ گهرجي. پر هر حال ۾ الله جي احڪامن آڏو ڪنڌ نٽائڻ ۽ انهن بابت ڪو به سوال نه ڪرڻ، ڪامل بندگي، الله ۽ سندس ڪامل حڪمت تي پوري ايمان هجڻ جو دليل آهي، جيئن صحابہ ڪرام رضي الله عنهم جو حال هو.

۴۷ الله تعالیٰ جي هن فرمان جي ڇا مراد آهي؟: ﴿ مَا أَصَابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنَ اللَّهِ وَمَا أَصَابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِنَ نَفْسِكَ ﴾ (تو کي جيڪا به چڱائي پهچي ٿي سا الله وٽان آهي ۽ تو کي جيڪا به تڪليف رسي ٿي سا تنهنجي نفس جي شامت آهي). هتي (چڱائي) مان مراد نعمت آهي. ۽ (تڪليف) مان مراد آزمائش آهي. ۽ اهي سڀ شيون الله تعالیٰ جي طرفان تقدير ۾ لکيل آهن. (چڱائي) الله جي طرف ان ڪري منسوب ڪئي وئي آهي، جو ان جو محسن اهو پاڻ ئي آهي. جڏهن ته (تڪليف) ڪنهن حڪمت جي طور پيدا ڪئي اٿس. ۽ اها به ان حڪمت جي لحاظ کان سندس ئي احسان آهي. ڇاڪاڻ ته اهو ڪڏهن به برائي نه ڪندو آهي، بلڪ سندس مڙڻي ڪم سهڻا آهن. نبي ڪريم صلى الله عليه وسلم جن فرمايو آهي ته: « وَالْخَيْرُ كُلُّهُ فِي يَدَيْكَ وَالشَّرُّ لَيْسَ إِلَيْكَ » ”(اي الله!) پلائي سڀ تنهنجي ٻنهي هٿن ۾ آهي ۽ برائي (جي نسبت) تنهن جي طرف ڪانهي.“ (مسلم). پانهن جا ڪم الله جي تخليق آهن. پر ساڳئي وقت اهي پانهن جو ڪسب به آهن. الله تعالیٰ فرمايو آهي: ﴿ فَأَمَّا مَنْ أَعْطَىٰ وَاتَّقَىٰ ۖ وَصَدَّقَ بِالْحُسْنَىٰ ۖ فَسَنبَرُهُ لِلْيُسْرَىٰ ﴾ (پوءِ جنهن خيرات ڪئي ۽ پاڻ بچايو. ۽ چڱائيءَ جي تصديق ڪيائين. پوءِ سگهوئي سندس لاءِ سنهنجائيءَ کي آسان ڪنداسون).

۴۸ ڇا اسان لاءِ اهو چوڻ جائز آهي ته: فلاڻو شهيد آهي؟ ڪنهن خاص ماڻهوءَ تي شهيد هجڻ جو حڪم لڳائڻ اهو ان لاءِ جنت جي فيصلي ڪرڻ برابر آهي. اهل سنت جو مذهب هي آهي ته اسان کي ڪنهن خاص ماڻهوءَ لاءِ اهو نه چوڻ گهرجي ته اهو جنتي آهي يا جهنمي آهي، سواءِ ڪنهن اهڙي شخص جي جنهن جي لاءِ نبي ڪريم صلى الله عليه وسلم جن خبر ڏني هجي ته اهو جنتي يا جهنمي آهي. ڇاڪاڻ ته حقيقت ڳجهي آهي. انسان جنهن حالت تي مري ٿو تنهن جو اسان کي علم ڪونهي. جڏهن ته عملن جو دارو مدار خاتمي واري حالت سان هوندو آهي. ۽ نيتن کي ته الله ئي ڄاڻي ٿو. البت چڱا ڪم ڪندڙ لاءِ اسان کي ثواب جي اميد رکڻ گهرجي ۽ گنهگار لاءِ عذاب جو خوف رکڻ گهرجي.

۴۹ ڇا ڪنهن خاص مسلمان تي ڪفر جو حڪم لڳائڻ جائز آهي؟ اسان کي اهو ڄاڻڻ ناهي ته ڪنهن خاص مسلمان تي ڪفر، شرڪ ۽ نفاق جو حڪم جاري ڪيون، جيستائين ان کان ڪا اهڙي شيءِ ظاهر نه ٿئي جيڪا ان تي دلالت ڪري ۽ مٿس اهڙي حڪم لڳائڻ جو ڪو مانع به نه رهي. ۽ اسان کي ان جي اندر جو معاملو الله جي حوالي ڪرڻ گهرجي.

۵۰ ڇا ڪعبي کان سواءِ ڪنهن ٻي جاءِ جو طواف ڪرڻ جائز آهي؟ زمين جي تختي تي اهڙي ٻي ڪابه جاءِ ڪعبي کان سواءِ ڪانهي جنهن جو طواف ڪرڻ جائز هجي. ۽ نه ئي وري ڪنهن ٻي جاءِ کي ان سان تشبيهه ڏيڻ جائز آهي، اها ڪيڏي به فضيلت واري چو نه هجي. جنهن ڪعبي کان سواءِ ڪنهن ٻي جاءِ جو تعظيم خاطر طواف ڪيو، تنهن الله جي نافرمانِي ڪئي.

قلبي اعمال

الله تعالیٰ دل پیدا ڪري، ان کي بادشاهه بنايو ۽ باقي عضون کي ان جو لشڪر ڪيائين، جيڪڏهن بادشاهه چڱو ڀلو رهيو ته سندس فوج به چڱي ڀلي رهندي، نبيءَ ڪريم ﷺ جن فرمايو آهي: « **وَإِنْ فِي الْجَسَدِ مُضْغَةٌ إِذَا صَلَّحَتْ صَلَّحَ الْجَسَدُ كُلُّهُ، وَإِذَا فَسَدَتْ فَسَدَ الْجَسَدُ كُلُّهُ إِلَّا وَهِيَ الْقَلْبُ** » متفق عليه. ”بیشڪ جسم ۾ گوشت جو هڪ ٽڪرو آهي، جيڪڏهن اهو تندرست رهيو ته سارو جسم تندرست رهندو، ۽ جيڪڏهن اهو بيمار ٿي پيو ته سارو جسم بيمار ٿي پوندو، اهو آهي دل.“ اها ئي ايمان ۽ تقوىٰ جي جاءِ آهي يا ڪفر، نفاق ۽ شرڪ جي جاءِ آهي، نبيءَ ڪريم ﷺ جن فرمايو آهي: « **التَّقْوَىٰ هَاهُنَا. وَيَشِيرُ إِلَىٰ صَدْرِهِ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ.** » مسلم. ”تقوىٰ هتي آهي پنهنجي سيني مبارڪ ڏانهن ٽي دفعا اشارو ڪندي فرمايائون.“

■ **ايمان: عقيدتي، قول ۽ عمل جو نالو آهي، دل جو اعتقاد، زبان جو قول ۽ عضون جو عمل.** دل ايمان به آڻيندي آهي ۽ تصديق به ڪندي آهي، جنهن جي نتيجي ۾ زبان تي ڪلمو شهادت جاري ٿيندو آهي، ان کان پوءِ محبت، خوف ۽ اميد جي صورت ۾ دل پنهنجو عمل ڏيکاريندي آهي، جنهن تي زبان ذڪر ۽ قرآن شريف جي تلاوت سان حرڪت ۾ اچي ويندي آهي، ۽ عضوا سجدي ۽ رکوع جي شڪل ۾ چرپر ڪرڻ لڳندا آهن ۽ اهڙا عمل صالح ڪرڻ لڳندا آهن جن سان الله تعالیٰ جو قرب حاصل ٿئي. سو جسم دل جي تابع آهي، جيڪا به شيءِ دل ۾ قرار وٺندي آهي تنهن جو اثر ۽ تقاضا بدن تي ڪنهن نه ڪنهن صورت ۾ ضرور ظاهر ٿيندو آهي.

■ **قلبي اعمال مان مراد:** اهي عمل آهن جن جي جاءِ دل آهي ۽ ان سان ئي جڙيل هوندا آهن، انهن مان وڏي ۾ وڏو عمل الله تعالیٰ تي ايمان آڻڻ آهي، جيڪو دل ۾ ئي هوندو آهي، اهائي ان جي فرمانبرداري واري تصديق ۽ اقرار ڪندي آهي، انهيءَ سان گڏوگڏ پاڻهي جي دل ۾ پنهنجي پالڻهار لاءِ محبت، خوف، اميد، رجوع، توڪل، صبر، يقين، نوڙت وغيره جهڙا آثار پيدا ٿيندا آهن.

■ دل جي اعمال مان هر عمل جو ضد ان جي بيمارين مان هڪ بيماري آهي، جيئن اخلاص جو ضد رياءُ، يقين جو ضد شڪ، محبت جو ضد دشمني... وغيره، جيڪڏهن اسان پنهنجي دلين جي اصلاح کان غافل رهياسين ته مٿن گناهه جا ڍير لڳي ويندا جيڪي کين هلاڪ ڪري ڇڏيندا، نبي ڪريم ﷺ جن فرمايو آهي: « **إِنَّ الْعَبْدَ إِذَا أَخْطَأَ خَطِيئَةً نَكَتَ فِي قَلْبِهِ نَكْتَةٌ فَإِنْ هُوَ نَزَعَ وَاسْتَعْفَرَ وَنَابَ صَقَلَتْ فَإِنْ عَادَ زِيدَ فِيهَا وَإِنْ عَادَ زِيدَ فِيهَا حَتَّىٰ تَعْلُوَ فِيهِهُو الرِّانَ الَّذِي ذَكَرَ اللَّهُ: ﴿كَلَّ بَلْ رَانَ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ﴾** » الترمذي. ”پانهو جڏهن ڪو گناهه ڪندو آهي ته سندس دل ۾ هڪ نڪتو ٿي پوندو آهي، پوءِ جيڪڏهن هو باز ايندو آهي ۽ توبه استغفار ڪندو آهي ته اهو نڪتو صاف ٿي ويندو آهي، پوءِ جيڪڏهن وري ڪندو آهي ته اهو نڪتو وڌي ويندو آهي، ۽ جيڪڏهن وري ڪندو آهي ته اڃان وڌندو آهي حتاڪ پوري دل تي چڙهي ويندو آهي، اهوئي (ران) آهي جنهن جو ذڪر الله تعالیٰ هن آيت ۾ فرمايو آهي: ﴿ **كَلَّ بَلْ رَانَ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ** ﴾ ”**تئين بلڪل نه آهي، بلڪ جيڪي ڪمائيندا هيا، تنهن جي ڪت سندين دلين تي ڄمي وئي آهي.**“ ۽ نبي ڪريم ﷺ جن فرمايو آهي: « **تَعْرِضُ الْفِتْنِ عَلَى الْقُلُوبِ كَالْحَصِيرِ عَوْدًا عَوْدًا فَإِي قَلْبٍ أَشْرَبَهَا نَكَتٌ فِيهِ نَكْتَةٌ سَوْدَاءٌ وَأَيُّ قَلْبٍ أَنْكَرَهَا نَكَتٌ فِيهِ نَكْتَةٌ بِيضَاءٌ حَتَّىٰ تَصِيرَ عَلَى قَلْبَيْنِ عَلَى أَيْضٍ مِثْلَ الصَّفَا فَلَا تَضُرُّهُ فِتْنَةٌ مَا دَامَتِ السَّمَوَاتُ وَالْأَرْضُ وَالْآخِرُ أَسْوَدَ مَرِيَدًا كَالْكَوْزِ مَجْجِيًا لَا يَعْرِفُ مَعْرُوفًا وَلَا يَنْكُرُ مَنكِرًا إِلَّا مَا أَشْرَبَ مِنْ هَوَاهُ** » مسلم. ”دلين تي فتنو ٿڌي جي تيلن وانگر تيلو تيلو ٿي پيش ٿيندا آهن، پوءِ جنهن دل انهن کي قبول ڪيو ان ۾ هڪ ڪارو نڪتو ٿي پوندو آهي، ۽ جنهن دل انهن کي قبول ڪرڻ کان انڪار ڪيو ان ۾ هڪ اڇو نڪتو ٿي پوندو آهي، ايستائين جو اهي ٻنهي دلين تي چائنجي ويندا آهن، اچي دل سفيد پٿر جيان ٿي پوندي آهي جنهن کي جيستائين آسمان ۽ زمين باقي آهن تيستائين ڪو فتنو نقصان نه ڏئي سگهندو ۽ بي ڪاري، چٽڪري، ڪئونري وانگر ڪروڙي تيل، نه نيڪيءَ کي سڃاڻي، نه برائيءَ کي برو سمجهي، رڳو پنهنجي خواهش جي ڪڍ لڳل هجي.“

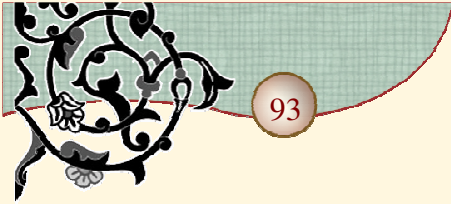
■ **قلبي عبادات جي ڄاڻ پاڻهي تي فرائض مؤڪده مان آهي ۽ عضون جي اعمال جي ڄاڻ کان وڌيڪ اهم آهي، ڇاڪاڻ ته اها اصل آهي ۽ عضون جا اعمال ان جي شاخ آهن، ان جي تڪميل ڪندڙ، پوراڙ ڪندڙ ۽ ان جو نتيجو آهن، نبي ڪريم ﷺ جن فرمايو آهي: « **إِنَّ اللَّهَ لَا يَنْظُرُ إِلَىٰ صُورِكُمْ وَأَمْوَالِكُمْ، وَلَكِنْ يَنْظُرُ إِلَىٰ قُلُوبِكُمْ وَأَعْمَالِكُمْ** » مسلم. ”الله تعالیٰ توهان جي صورتن ۽ توهان جي مالن ڏانهن نه ڏسندو آهي، پر توهان جي دلين ۽ توهان جي عملن ڏانهن ڏسندو آهي.“ جيتوڻيڪ دل علم، سوچ ۽ فڪر جي جاءِ آهي، تنهن**

ڪري الله تعالیٰ وٽ ماڻهن جي فضيلتن جي درجابندي سندن دليين ۾ ايمان، يقين ۽ اخلاص جهڙي عملن جي پختگي جي اعتبار سان آهي. حسن بصري رحمته الله عليه فرمايو آهي: الله جو قسم ته ابوبڪر رضي الله عنه نماز روزي جي ڪري کانئن گوءِ ڪونه ڪئي ويو هو، پر سندس دل ۾ جيڪو ايمان ويهجي ويو رڳو ان جي ڪري سڀني کان اڳ ڪڍي ويو.

دل جا عمل جسماني عضون جي عملن کان ڪيترن وجهن جي ڪري وڌيڪ فضيلت وارا آهن: (۱) قلبی عبادت جي ڏنگائي ڪڏهن عضون جي عبادت کي ڇڏي ڇڏيندي آهي، جيئن عمل ۾ رياءُ ڪرڻ. (۲) قلبی اعمال هر عمل جي جڙ ۽ بنياد آهن، تنهن ڪري دل جي نيت کان سواءِ جيڪڏهن ڪو لفظ نڪتو يا ڪا حرڪت سرزد ٿي ته ان تي گرفت ناهي. (۳) قلبی عمل جنت ۾ بلند درجن جي حصول جو سبب آهن، جيئن زهد. (۴) قلبی عمل عضون جي عملن جي بنسبت وڌيڪ ڏکيا ۽ سخت آهن، ابن المنڪدر رحمته الله عليه فرمائي ٿو ته: مون پنهنجي نفس سان چاليهه سال مهاڏو ڏنو، تڏهن وڃي سڌو ٿيو. (۵) اهي وڌيڪ اثرائتا هوندا آهن، جهڙوڪ: الله خاطر ڪنهن سان محبت ڪرڻ. (۶) انهن جو ثواب وڌيڪ هوندو آهي، ابو درداء رضي الله عنه فرمائي ٿو ته: هڪ گهڙي جي تفڪير سڄي رات جي تهجد کان بهتر آهي. (۷) اهي عضون کي حرڪت ڏياريندا آهن. (۸) اهي عضون جي عبادت کي گهٽائين يا وڌائين يا وري ڇڏي ڇڏين، جيئن نماز ۾ خشوع ڪرڻ. (۹) اهي ڪڏهن عضون جي عبادت جو بدلو به بڻبا آهن، جيئن مال نه هوندي به صدقي جي رڳو نيت ڪرڻ. (۱۰) انهن جي ثواب جي ڪا حد نٿي ناهي، جيئن صبر ڪرڻ. (۱۱) عضون جي بيهجي وڃڻ يا عمل نه ڪري سگهڻ جي باوجود به انهن جو ثواب هلندو رهندو آهي. (۱۲) اهي عضون جي عملن کان اڳ به هوندا آهن ۽ انهن سان گڏ به هوندا آهن.

عضون جي عمل ڪرڻ کان اڳ دل ڪجهه حالات کان گذرندي آهي: (۱) پڙه: دل ۾ آيل شروعاتي رت. (۲) خيال: جيڪو منجهس خيال ويهجي وڃي. (۳) ويچار: ڪرڻ يا نه ڪرڻ لاءِ بدتر ۾ پوڻ. (۴) ارادو: عمل ڪرڻ کي ترجيح ڏيڻ. (۵) عزم: عمل ڪرڻ جو پڪو پختو ارادو ڪرڻ. پهرين ٽن ۾ نه نيڪيءَ جو ثواب ۽ نه گناه جو ڏوهه. باقي ارادو: ته نيڪيءَ جي ارادي ڪرڻ سان سندس لاءِ نيڪي لکي ويندي ۽ گناه جي ارادي ڪرڻ سان مٿس گناه نه لکيو ويندو. پوءِ جيڪڏهن ارادو ڦري عزم ٿي پيو، ته پوءِ جيڪڏهن نيڪيءَ بابت هيو ته ثواب ملندو ۽ جيڪڏهن گناه ڪرڻ بابت هيو ته گناه ٿيندو، ڀل ڪئي نه ڪري. ڇاڪاڻ ته سگه هوندي ارادي ڪرڻ جي معنيٰ آهي ته جن اهو ڪم ڪري چڪو، الله تعالیٰ جو فرمان آهي: ﴿إِنَّ الَّذِينَ يُحِبُّونَ أَنْ تَشِيعَ الْفَاحِشَةُ فِي الَّذِينَ ءَامَنُوا لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾ ”بيشڪ جيڪي ماڻهو چاهين ٿا ته مؤمنن ۾ فحاشي پکڙجي، تن لاءِ ڏکيو ڪمزور عذاب آهي.“ ۽ نبي ڪريم صلی الله علیه و آله جن فرمايو آهي: «إِذَا تَقَى الْمُسْلِمَانِ بَسِيْفَيْهِمَا فَالْقَاتِلُ وَالْمَقْتُولُ فِي النَّارِ، فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، هَذَا الْقَاتِلُ فَمَا بِالْمَقْتُولِ؟ قَالَ: إِنَّهُ كَانَ حَرِيصًا عَلَى قَتْلِ صَاحِبِهِ» البخاري ”جيڪڏهن ٻه مسلمان پنهنجون تلوارون کڻي هڪٻئي سان وڙهن لڳا ته قاتل ۽ مقتول ٻئي جهنم ۾ ويندا. عرض ڪيم ته: اي الله جا رسول! هيءَ ته قاتل جي سزا ٿي، مقتول جو ڪهڙو قصور؟ چيائون ته: انهيءَ به سندس ساٿيءَ کي قتل ڪرڻ کان وسٽون نه گهٽايو.“

پڪي ارادي ڪرڻ کان پوءِ جيڪڏهن گناه نه ڪيائين ته انهيءَ جا چار قسم آهن: (۱) الله تعالیٰ جي خوف کان نه ڪيائين: ته کيس ثواب ٿيندو. (۲) ماڻهن جي ڊپ کان نه ڪيائين: ته کيس گناه ٿيندو، ڇاڪاڻ ته گناه نه ڪرڻ عبادت آهي، جيڪا لازماً الله خاطر هجڻ گهرجي. (۳) ان تائين پهچڻ وارا وسائل استعمال نه ڪرڻ جي ڪري عاجز ٿي نه ڪيائين: ته اهو به پختي ارادي هجڻ جي ڪري گنهگار ٿيندو. (۴) ان تائين پهچڻ وارا وسائل استعمال ڪرڻ جي باوجود عاجز ٿي ڇڏي ڏنائين: پنهنجي مراد نه ماڻي سگهيو، ته مٿس پوري گناه جو ڏوهه لکيو ويندو، ڇاڪاڻ ته ممڪن ڪم جي ڪرڻ تي پڪي ارادي رکڻ واري تي ان ڪم جي ڪندڙ وارو حڪم لاڳو ٿيندو - جيئن مٿين حديث ۾ ذڪر ٿي گذريو - ۽ جڏهن عمل ارادي سان جوڙو ڪاڌو، ته ان تي کيس سزا ملندي، فعل اڳ ۾ ٿئي يا بعد ۾، سو جيڪڏهن ڪنهن هڪ دفعي حرام جو ڪم ڪري وري جڏهن به ان تي وس پهتس ڪرڻ جو عزم رکيو ته اهو ان گناه تي اصرار ڪرڻ وارن مان ليڪبو، ۽ ان نيت تي کيس سزا ملندي، جيتوڻيڪ نه به ڪري.

ڪجهه قلبي عمل :

نيت : اها آزادي ۽ قصد جي معنيٰ ۾ آهي، انهيءَ کان سواءِ عمل نه درست ٿيندو ۽ نه قبول، نبي ڪريم ﷺ جن فرمايو آهي : **« إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ وَإِنَّمَا لِكُلِّ امْرِئٍ مَا نَوَى »** متفق عليه. **”عملن جو دارو مدار نيتن تي آهي، ۽ هر ماڻهوءَ کي رڳو اهو ڪجهه ملندو جنهن جي هو نيت ڪندو“**. ابن مبارڪ رحمته الله عليه فرمايو آهي ته : ڪڏهن ننڍي عمل کي نيت وڌو ڪندي آهي، ۽ ڪڏهن وڏي عمل کي نيت ننڍو ڪندي آهي. قاضي فضيل رحمته الله عليه جو چوڻ آهي ته : الله تعاليٰ کي رڳو تنهنجي نيت ۽ ارادو گهرجي، پوءِ جيڪڏهن عمل الله خاطر هوندو، ته اخلاص چئبو، يعني هي ته عمل خاص الله لاءِ ٿيل هجي، ڪنهن ٻئي جو ان ۾ حصو نه هجي، ۽ جيڪڏهن عمل الله خاطر ٿيل نه هوندو، ته ان کي رياءَ، نفاق يا پيو ڪجهه چئبو.

فائدو : ماڻهو سڀ هلاڪت ۾ آهن، عالمن کان سواءِ، عالم سڀ هلاڪت ۾ آهن، عاملن کان سواءِ، عامل سڀ هلاڪت ۾ آهن، مخلصن کان سواءِ، تنهن ڪري هر اهو ٻانهو جيڪو الله جي اطاعت ڪرڻ گهري ٿو تنهن جو پهريون وظيفو هي آهي ته اهو نيت سڪي، پوءِ صدق ۽ اخلاص جي حقيقت سمجهي ڪري ان جي عمل سان درستگي ڪري، ڇاڪاڻ ته عمل بنا نيت جي، رڳو تڪليف آهي، ۽ نيت بنا اخلاص جي، رياءَ آهي، ۽ اخلاص ايمان جي حقيقت کان سواءِ، رڳو ڌوڙ آهي.

اعمال تي قسر آهن : (۱) **گناه :** سني ارادي سان اطاعت گناه ۾ سني نيت کي قبول نه ڪندي آهي، بلڪ جيڪڏهن منجهس بري نيت جو اضافو ڪيو ويو ته ان جو ڏوهه به پيٽو ٿي ويندو آهي. (۲) **مباحات :** ڪابه اهڙي مباح شيءِ ناهي جنهن ۾ ڪا هڪ نيت يا ڪي چند نيتون نه هجن، ۽ کين تقرب جو ذريعو به بڻائي سگهجي ٿو. (۳) **نيڪيون :** اهي پنهنجي اصل درستگي ۽ ثواب جي اضافي ۾ نيتن سان گانڊاپيل آهن (۱)، پوءِ جيڪڏهن رياءَ جي نيت ڪيائين ته گناه ۽ شرڪ اصغر ٿي پونديون، ڪڏهن ته شرڪ اڪبر تائين به پهچي سگهن ٿيون، ان جا ٽي طريقا آهن : (۱) **هي ته عبادت جو سبب ٿي در اصل ماڻهن جو ڏيکاءُ هجي، ته**

(۱) نبي ڪريم ﷺ جن فرمايو آهي ته : **« فَمَنْ هَمَّ بِحَسَنَةٍ فَلَمْ يَعْمَلْهَا كَتَبَهَا اللَّهُ لَهُ عِنْدَهُ عَشْرَ حَسَنَاتٍ إِلَى سَبْعِمِائَةِ ضِعْفٍ إِلَى أَعْضَافٍ كَثِيرَةٍ ، وَمَنْ هَمَّ بِسَيِّئَةٍ فَلَمْ يَعْمَلْهَا كَتَبَهَا اللَّهُ لَهُ عِنْدَهُ حَسَنَةً كَامِلَةً ، فَإِنْ هُوَ هَمَّ بِهَا فَعَمَلَهَا كَتَبَهَا اللَّهُ لَهَا عِنْدَهُ عَشْرَ حَسَنَاتٍ إِلَى سَبْعِمِائَةِ ضِعْفٍ إِلَى أَعْضَافٍ كَثِيرَةٍ »** متفق عليه. **”جنهن نيڪيءَ جو ارادو ڪيو، پوءِ نه ڪيائين، ته الله تعاليٰ ان کي سندس لاءِ پاڻ وٽ پوري نيڪي لکندو، پر جيڪڏهن ان جو ارادو ڪري، وري اها ڪيائين به، ته الله تعاليٰ ان کي وٽس ڏهن نيڪين کان ويندي ست سؤ نيڪين تائين بلڪ ان کان به وڌائي سڏائي لکندو“**، ۽ جنهن گناه جو ارادو ڪيو، پوءِ اهو نه ڪيائين، ته الله تعاليٰ ان کي سندس لاءِ پاڻ وٽ پوري نيڪي لکندو، پر جيڪڏهن ان جو ارادو ڪري، وري اهو ڪيائين به، ته الله تعاليٰ ان کي سندس لاءِ هڪ گناه لکندو. ۽ نبي ڪريم ﷺ جن فرمايو آهي ته : **« مَثَلُ هَذِهِ الْأُمَّةِ كَمَثَلِ أَرْبَعَةِ نَفَرٍ : رَجُلٌ آتَاهُ اللَّهُ مَالًا وَعِلْمًا فَهُوَ يَعْمَلُ بِعِلْمِهِ فِي مَالِهِ يَنْفِقُهُ فِي حَقِّهِ ، وَرَجُلٌ آتَاهُ اللَّهُ عِلْمًا وَلَمْ يُوْتَهُ مَالًا فَهُوَ يَقُولُ لَوْ كَانَ لِي مَثَلُ هَذَا عَمِلْتُ فِيهِ مِثْلَ الَّذِي يَعْمَلُ ، قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : فَهُمَا فِي الْأَجْرِ سَوَاءٌ ، وَرَجُلٌ آتَاهُ اللَّهُ مَالًا وَلَمْ يُوْتَهُ عِلْمًا فَهُوَ يَخْبِطُ فِي مَالِهِ يَنْفِقُهُ فِي غَيْرِ حَقِّهِ ، وَرَجُلٌ لَمْ يُوْتَهُ اللَّهُ عِلْمًا وَلَا مَالًا فَهُوَ يَقُولُ : لَوْ كَانَ لِي مَثَلُ هَذَا عَمِلْتُ فِيهِ مِثْلَ الَّذِي يَعْمَلُ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : فَهُمَا فِي الْوِزْرِ سَوَاءٌ »** الترمذي. **”هن امت جو مثال چئن ماڻهن جي مثال وانگر آهي : هڪ اهو ماڻهو جنهن کي الله مال به ڏنو هجي ۽ علم به، پوءِ اهو پنهنجي علم سان سندس مال ۾ عمل ڪري، ان کي جائز ڪمن ۾ خرچ ڪري، ٻيو اهو شخص جنهن کي الله تعاليٰ علم ته ڏنو هجي، پر کيس مال نه ڏنو هجي، پوءِ اهو چوي ته جيڪر مون وٽ به هن جيترو مال هجي ها ته مون به ان کي ائين ئي خرچ ڪيان ها جيئن اهو ٿو ڪري، نبي ڪريم ﷺ جن فرمايو ته : اهي ٻئي اجر ۾ برابر آهن، ۽ ٽيون اهو شخص جنهن کي الله تعاليٰ مال ته ڏنو هجي، پر کيس علم نه ڏنو هجي، پوءِ اهو پنهنجي مال ۾ پيو ڊاڦوڙا هڻي، ان کي ناجائز ڪمن ۾ پيو خرچ ڪري، ۽ چوٿون ماڻهو اهو آهي، جنهن کي الله تعاليٰ نه علم ڏنو هجي ۽ نه مال، پوءِ اهو چئي ته مون وٽ به هن جيتري دولت هجي ها ته جيڪر مون به ائين خرچ ڪيان ها، نبي ڪريم ﷺ جن فرمايو ته : اهي ٻئي گناه ۾ برابر آهن“**. هن حديث ۾ ٻئي ۽ چوٿين جي قول کي فعل وارو حڪم ڏنو ويو آهي، يعني نيت سان گڏ تمنا، جيڪا سندن هن چوڻي مان پڌري آهي ته : **(جيڪر مون وٽ به هن جيترو مال هجي ها ته مون به ان کي ائين ئي خرچ ڪيان ها)** انهيءَ ڪري ثواب ۽ ڏوهه ۾ هر هڪ کي سندس ساٿيءَ وارو حڪم ڏنو ويو، ابن رجب چيو آهي ته : حديث شريف ۾ آيل فرمان ته : **(اهي ٻئي اجر ۾ برابر آهن)** عمل جي اصل اجر ۾ ٻنهي جي برابري تي دلالت ٿو ڪري، ان جي اضافي تي نه، ڇاڪاڻ ته ثواب جي پيڻائي ۽ وڌاءُ ان سان خاص آهي جنهن عمل ڪيو، جنهن بنا عمل جي رڳو نيت ڪئي ان سان نه، ڇاڪاڻ ته جيڪڏهن هر طرح سان ٻئي برابر هجن ها ته پوءِ جنهن رڳو نيڪيءَ جي نيت ڪئي، پر ڪيائين نه، ته ان لاءِ به ڏهن نيڪيون لکجن ها، حالانڪ اهو سڀني نصوص جي خلاف آهي.

اهو شرڪ ٿيندو ۽ عبادت باطل چئبي. (۲) هي ته عمل ته الله خاطر هجي پر پوءِ ان ۾ رياءَ جي نيت شامل ٿي وڃي، ته ڏسو، جيڪڏهن عبادت اهڙي آهي جنهن جي پڇاڙي اڳياڙي تي ٻڌل ناهي. جيئن صدقو. ته شروعات درست چئبي ۽ پڇاڙي باطل، ۽ جيڪڏهن ان جي پڇاڙي اڳياڙي سان ٻڌل آهي. جيئن نماز. ته ان جون ٻه حالتون آهن: (۱) رياءَ کي روڪڻ جي ڪوشش ڪري، ته اهو عمل متاثر نه ٿيندو، (ب) رياءَ تي جتيو رهيو، ته پوءِ پوري عبادت باطل چئبي. (۳) هي ته رياءَ عمل ڪرڻ کان پوءِ ٿي پيو، ته اهو وسواس چئبو، ان جو نه عمل تي ڪو اثر پوندو ۽ نه عامل تي. هتي رياءَ جا پيا به گهڻا ڳجهو قسم آهن، جن کي ڄاڻڻ ۽ کائڻ بچڻ واجب آهي.

پر جيڪڏهن ڪنهن ماڻهوءَ جو عمل صالح مان رڳو دنيا حاصل ڪرڻ مقصود هيو، ته ان جو اجر يا ڏوه سندس نيت جي مطابق ڪيس ملندو، ان جون ئي حالتون آهن: (۱) هي ته عمل صالح جو باعث رڳو دنيا هجيس، جيئن اهو ماڻهو جيڪو رڳو مال ڪمائڻ خاطر نماز ۾ ماڻهن جي امامت ٿو ڪرائي، ته اهو ڏوهي گنهگار آهي، نبي ڪريم ﷺ جن فرمايو آهي: « مَنْ تَعَلَّمَ عِلْمًا مِمَّا يُبْتِغَىٰ بِهِ وَجْهَ اللَّهِ ﷻ لَا يَتَعَلَّمُهُ إِلَّا لِيُصِيبَ بِهِ عَرَضًا مِنَ الدُّنْيَا لَمْ يَجِدْ عَرَفَ الْجَنَّةَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ » أبو داود ”جنهن اهڙو علم پرايو جنهن سان الله جي رضا طلب ڪئي ويندي آهي، رڳو هن ڪري پرايو ائين ته ساڻس دنيوي مال حاصل ڪري، ته اهو قيامت جي ڏينهن جنت جي خوشبوءَ به نه سگهي سگهندو.“ (عرف: خوشبوءَ کي چئبو آهي). (۲) هي ته عمل الله خاطر به ڪري ۽ دنيا خاطر به، ته اهو ناقص ايمان ۽ ناقص اخلاص وارو چئبو، انهيءَ ماڻهوءَ وانگر جيڪو واپار ۽ حج پنهنجي جي نيت سان حج ڪري، ڪيس ثواب اخلاص جو ڳو ملندو. (۳) هي ته عمل ته رڳو اڪيلي الله خاطر ڪري، پر ايترو اجورو وٺي جو ان عمل لاءِ مددگار ثابت ٿئيس، ته ڪيس پورو ثواب ملندو، ڪجهه وٺڻ سان اهو گهٽ نه ٿيندو، نبي ڪريم ﷺ جن فرمايو آهي: « إِنْ أَحَقَّ مَا أَخَذْتُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا كِتَابَ اللَّهِ » البخاري ”توهان جن ڪمن تي اجورو وٺندا آهيو تن مان قرآن مجيد تي وٺڻ وڌيڪ جڳائي“.

هي ڄاڻڻ گهرجي ته مخلص عاملن جا مختلف درجا آهن: (۱) ادنيٰ: اهو هي ته ڪابه نيڪي، ثواب جي اميد يا سزا جي ڊپ جي ڪري. (۲) وچولو: هي ته نيڪي، الله جي شڪراني ۽ سندس حڪم جي بجا آوري جي ڪري. (۳) مٿانهون: هي ته نيڪي، الله جي محبت، تعظيم، اجلال ۽ سندس هيبت جي ڪري، اهو صديفن جو درجو آهي.^(۱)

توبه: هر دم ڪرڻ واجب آهي. گناه ٿي پوڻ انسان جي طبعي تقاضا آهي. نبي ڪريم ﷺ جن فرمايو آهي: « كُلُّ ابْنِ آدَمَ خَطَّاءٌ وَخَيْرُ الْخَطَّائِينَ التَّوَّابُونَ » ”هر انسان خطاڪار آهي ۽ خطاڪارن ۾ پڻ اهي آهن جيڪي توبه ڪن.“ (ترمذي). ۽ پاڻ ڪريم ﷺ جن فرمايو ته: « لَوْ لَمْ تَذْنِبُوا لَذَهَبَ اللَّهُ بِكُمْ وَلِجَاءَ بِقَوْمٍ يُذْنِبُونَ فَيَسْتَفْزِرُونَ اللَّهَ فَيَغْفِرُ لَهُمْ » ”جيڪڏهن توهان گناه نه ڪندؤ ته الله اوهان کي ختم ڪري اهڙي قوم آباد ڪندو، جيڪي گناه ڪندا، پوءِ بخشش گهرندا پوءِ الله انهن کي بخشي ڇڏيندو.“ (مسلم). باقي گناه تي اصرار ڪرڻ ۽ توبه ۾ دير ڪرڻ غلط آهي، ۽ شيطان گهري ٿو ته هو انسان کان ستن گهڻن مان هڪ گهٽ تي ڪامياب ٿي وڃي، هڪ گهٽ تي عاجز ٿي پيو ته ٻئي ڏانهن وڌندو، اهي هي آهن: (۱) شرڪ ۽ كفر وارو گهٽ. (۲) انهيءَ ۾ ڪامياب نه ٿي سگهيو ته پوءِ اعتقادي بدعت ۾ وجهڻ ۽ نبيءَ ڪريم ﷺ ۽ سندس اصحابن جي تابعداري ڇڏڻ وارو گهٽ. (۳) ان ۾ به ڪامياب نه ٿيو ته پوءِ ڪبيرا گناه ڪرائڻ سان. (۴) جيڪڏهن ڪامياب نه ٿيو ته پوءِ صغيرا گناه ڪرائڻ سان. (۵) اتي به ڪامياب نه ٿيو ته پوءِ مباح ڪمن تي زور ڏيارڻ سان. (۶) هت به ناڪام ويو ته پوءِ اهڙين نيڪين ڪرائڻ سان جن کان پيون افضل ۽ وڏي ثواب واريون آهن. (۷) ان گهٽ تي به ڪامياب نه ٿيو ته پوءِ مٿس جنن ۽ انسانن مان شيطان مسلط ڪندس.

(۱) الله تعاليٰ فرمايو آهي: ﴿ وَعَجِلْتُ إِلَيْكَ رَبِّ لِتَرْضَىٰ ﴾ ”اي منهنجا رب! مون توڏانهن تڪڙ ڪري آيس ته جيئن تون راضي ٿئين.“ هتي موسى ﷺ جي طرفان الله تعاليٰ سان ملاقات لاءِ جلدي اچڻ جو مقصد هي هيو ته الله کائڻس راضي ٿئي، رڳو سندس حڪم جي بجا آوري مقصد نه هئي. اهڙيءَ ريت والدين سان نيڪي ڪرڻ جا به درجا آهن، گهٽ درجو: هي ته تون ساڻن پلائي، نافرمانن جي سزا جي ڊپ ۽ نيڪيءَ جي ثواب طلب خاطر ڪرين. وچون درجو: هي ته تون ساڻن پلائي، الله جي فرمانبرداري ڪرڻ ۽ سندن پلاين جي بدلي ڏيڻ خاطر ڪرين، ڇاڪاڻ ته انهن ننڍن ڀڻڻ ۾ تنهنجي پرورش ڪئي، دنيا ۾ تنهنجي وجود جو سبب بڻيا. مٿانهون درجو: هي ته تون ساڻن پلائي، الله تعاليٰ طرفان ساڻن پلائي واري امر جي تعظيم، محبت ۽ سندس عظمت کي مد نظر رکندي ڪرين.

۽ گناه به قسم آهن. ۱- کبيراً گناه : اهي اهڙا گناه آهن جن لاءِ دنيا ۾ ڪا حد مقرر ٿيل آهي يا آخرت ۾ ڪو وعيد آيل آهي يا ان جي ڪري الله جو ڏمري يا لعنت يا ايمان جي نفي آيل آهي. **۲- صغيراً گناه :** هي اهڙا گناه آهن جيڪي انهن ڪبيرن کان هلڪا آهن. ۽ ڪئي سبب آهن جن جي ڪري صغيراً گناه ڦري ڪبيراً ٿي پوندا آهن، جن مان اهم هي آهن : صغيرن گناهن تي زور ڏيڻ. اهي بار بار ڪرڻ يا انهن کي گهٽ سمجهڻ يا انهن جي ڦهڻ تي فخر ڪرڻ، يا اهي سر عام ڪرڻ. ۽ هر گناه کان توبه ڪرڻ درست آهي ۽ اها ايستائين رهندي جيستائين سچ اولهه کان نه اڀري. يا روح موت جي سڪرات وقت اندر ٻاهر ٿيڻ تي هجي. سڄي دل سان توبه ڪرڻ واري جو اجر هيءُ آهي ته سندس برياوين نيڪين ۾ تبديل ٿي وينديون، جيتوڻيڪ آسمان سان لڳل چونه هجن.

۽ توبه قبول ٿيڻ جا ڪجهه شرط آهن: ۱- گناه بلڪل ڇڏي ڏيڻ. ۲- گذريل گناهن تي پشيمان ٿيڻ. ۳- هي عزم ڪرڻ ته اهڙو گناه وري ٻيهر نه ڪندو. باقي جيڪڏهن گناه مخلوق جي حقن سان تعلق رکندڙ هجن ته پوءِ ضروري آهي ته اهي حق حقدارن کي موٽائي ڏئي ^(۱).

ماڻهن جا توبه ۾ چار درجا آهن: (۱) اهڙو تائب جيڪو توبه ڪري ساري عمر ان تي پابند رهي، گناه ڏانهن وري موٽڻ جو خيال ئي دل ۾ نه آئي، سنهي سڪي ڳالهين کان سواءِ جن کان ڪو ماڻهو بچي نه ٿو سگهي، انهيءَ کي توبه تي استقامت چئبو آهي، اهڙي توبهي کي نيڪين ڏانهن آڳرائي ڪندڙ چئبو آهي، ۽ اهڙي توبه کي سڄي (نصوحي واري) توبه چئبو آهي، ۽ اهو ئي **نفس مطمئنه (اطمينان وارو نفس) آهي. (۲) اهڙو تائب جيڪو اهم نيڪين تي پابند رهي، پر هو عارضي گناهن کان پنهنجي جان ڇڏائي نه ٿو سگهي، ڄاڻي وائي ته ٿو ڪري، پر هو بنا ارادي انهن ۾ مبتلا ٿي ٿو پوي، جڏهن به اهڙو ڪو گناه ڪري ٿو ويهي ته پاڻ کي ملامت ٿو ڪري، پشيمان ٿو ٿئي ۽ ان جي اسباب کان پرهيز ڪرڻ جو عزم ٿو ڪري. انهيءَ کي **ملا مت ڪندڙ نفس** چئبو آهي. (۳) هي ته توبه ڪري، ڪجهه وقت ان تي پابند رهي، پوءِ وري ڪن گناهن جي شهوت چڙهيس ۽ اهي ڪرڻ لڳي، هو ڏانهن ان جي باوجود نيڪين ڪرڻ تي به پابند رهي، گهڻا گناه مٿن وس ۽ انهن جي شهوت هوندي ڇڏي به ڏئي، پر هڪ ٻه دفعا شهوت مجبور ڪري وجهيس، ڪري ويهڻ کان پوءِ پشيمان به ٿئي، پر انهيءَ گناه کان توبه ڪرڻ جو پنهنجي نفس سان واعدو به ڪري، اهو ئي **نفس مسئول** آهي، جنهن کان پڇاڻو ٿيندو، ان جي پڇاڙي توبه ۾ دير ۽ ٿال مٿول جي ڪري خطري ۾ آهي، ٿي سگهي ٿو ته توبه ڪرڻ کان اڳ ئي مري وڃي، ڇاڪاڻ ته عملن جو اعتبار خاتمي ٿي آهي. (۴) هي ته توبه ڪري، ڪجهه وقت ان تي پابند به رهي، پوءِ وري موٽي گناهن ۾ رجھي وڃي، توبه ڪرڻ جو دل ۾ نه خيال اچيس، نه وري پنهنجي ڪڍي ڪمن تي ڪو افسوس ٿئيس، اهو ئي آهي **برائيءَ جو حڪم ڪندڙ نفس**، انهيءَ جي بري خاتمي جو وڏو خطرو آهي.**

صدافت : اها ئي ساري قلبي اعمال جو بنياد آهي، لفظ صدق (سچائي) عربيءَ ۾ ڇهن معنائن ۾ استعمال ٿيندو آهي: (۱) ڳالهائڻ ۾ صدافت. (۲) ارادي ۽ مقصد ۾ صدافت (يعني اخلاص). (۳) عزم ۾ صدافت. (۴) عزم جي پوري ڪرڻ ۾ صدافت. (۵) عمل ۾ صدافت، هن طرح ته ظاهر باطن جي مطابق

(۱) روايت آهي ته پاڻ ڪريم ﷺ جن فرمايو ته: « **الدَّوَابُّ عِنْدَ اللَّهِ ثَلَاثَةٌ: دِيْوَانٌ لَا يَعْبَأُ اللَّهُ بِهِ شَيْئًا، وَدِيْوَانٌ لَا يَتْرُكُ اللَّهُ مِنْهُ شَيْئًا، وَدِيْوَانٌ لَا يَغْفِرُهُ اللَّهُ. فَمَا الدِّيْوَانُ الَّذِي لَا يَغْفِرُهُ اللَّهُ، فَإِنَّ شَرَّكَ بِاللَّهِ، قَالَ اللَّهُ ﷻ: إِنَّهُ مِنْ شَرِّكَ بِاللَّهِ فَقَدْ حَرَّمَ اللَّهُ عَلَيْهِ الْجَنَّةَ وَمَأْوَاهُ النَّارُ، وَأَمَّا الدِّيْوَانُ الَّذِي لَا يَعْبَأُ اللَّهُ بِهِ شَيْئًا، فَظَلَمَ الْعَبْدُ نَفْسَهُ فِيمَا بَيْنَهُ وَبَيْنَ رَبِّهِ... فَإِنَّ اللَّهَ ﷻ يَغْفِرُ ذَلِكَ وَيَتَجَاوَزُ إِنْ شَاءَ، وَأَمَّا الدِّيْوَانُ الَّذِي لَا يَتْرُكُ اللَّهُ مِنْهُ شَيْئًا، فَظَلَمَ الْعِبَادَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا، الْقِصَاصُ لَا مَحَالَةَ. »** [اللہ تعالیٰ وٽ ٽي دفتر آهن: هڪ اهڙو دفتر جنهن جي الله کي ڪا پرواهه ناهي، ٻيو اهو دفتر جنهن مان الله ڪابه شيءِ نه ڇڏيندو آهي، ٽيون اهو دفتر جيڪو الله معاف نه ڪندو آهي، جيڪو دفتر الله معاف نه ڪندو آهي، سو آهي الله سان ڪنهن کي شريڪ ڪرڻ. الله تعالیٰ جو فرمان آهي: ۽ بيشڪ جنهن الله جو ڪو پائڻيوار بڻايو، ان تي الله جنت حرام ڪئي ۽ سندس جاءِ دوزخ آهي. ۽ جنهن دفتر جي الله پرواهه نه ڪندو آهي، اهو هي ته ٻانهو پاڻ تي اهڙو ظلم ڪري جيڪو سندس ۽ سندس رب جي درميان هجي... الله گهريو ته انهيءَ کي معاف ڪري کانئس درگذر ڪري ڇڏيندو. باقي اهو دفتر جنهن مان الله ڪجهه به نه ڇڏيندو، سو آهي ٻانهن جو هڪٻئي مٿان ظلم ڪرڻ، ان جو ضرور قصاص ٿيندو. (مسند احمد، روايت ڪمزور آهي).

هجي، جيئن نماز ۾ خشوع (۶) ساري ديني مقامن جي ثبوت ۾ صداقت، اهو سڀني کان مٿانهون ۽ وڏي شان وارو درجو آهي، جيئن خوف، اميد، تعظيم، پرهيزگاري، رضا، توڪل، محبت ۽ ساري قلبي اعمال ۾ صدق ۽ سچائي. جيڪو انهن سڀني ذڪر تيل شين ۾ صداقت ۽ سچائيءَ سان موصوف ٿيو سو صديق آهي، ڇاڪاڻ ته اهو صداقت ۾ گهڻو اڳتي وڌيل آهي، نبي ڪريم ﷺ جن فرمايو آهي: «عَلَيْكُمْ بِالصَّدَقِ فَإِنَّ الصَّدَقَ يَهْدِي إِلَى الْبِرِّ وَإِنَّ الْبِرَّ يَهْدِي إِلَى الْجَنَّةِ وَمَا يَزَالُ الرَّجُلُ يَصْدُقُ وَيَتَحَرَّى الصَّدَقَ حَتَّى يَكْتَبَ عِنْدَ اللَّهِ صِدْقًا» متفق عليه. ”توهان تي سچائي لازم آهي، ڇاڪاڻ ته سچائي نيڪيءَ جي راهه ڏيکاريندي آهي ۽ نيڪي جنت جي راهه ڏيکاريندي آهي، ماڻهو هميشه سچ ڳالهائيندو رهندو آهي ۽ سچ جي سانجهه ۾ رهندو آهي، ايستائين جو الله وٽ سچار لکيو ويندو آهي.“

جيڪڏهن ڪو حق جي ڳالهه ۾ وچڙي پوي، پر سندس نفساني خواهش کان پري رهندي الله تعاليٰ کي پنهنجي مطلب ۾ سچو سمجهي، ته هو نيٺ گهڻي پانگي حق تائين رسائي حاصل ڪرڻ ۾ ڪامياب ٿي ويندو آهي، پر جيڪڏهن ان تائين رسائي حاصل نه ڪري سگهيو ته الله تعاليٰ کيس معذور سمجهندو آهي. ۽ سچ جو ضد آهي ڪوڙ، اهو نفس ڏانهن سرایت ڪرڻ لڳندو آهي ته سچ کان پهريون زبان کي خراب ڪندو آهي، پوءِ عضون ڏانهن وڌندي انهن جي عملن کي ائين خراب ڪندو آهي، جيئن زبان جي قولن کي خراب ڪندو آهي، اهڙيءَ ريت ڪوڙ نفس جي اقوال، افعال ۽ احوال تي چاڻججي، ان جي خرابيءَ کي مضبوط ڪري ڇڏيندو آهي.

محبت: الله، سندس رسول ۽ مؤمنن جي محبت سان ايمان جي مناس حاصل ٿيندي آهي، نبي ڪريم ﷺ جو فرمان آهي: «ثَلَاثٌ مَنْ كُنَّ فِيهِ وَجَدَ بِنَهِ حَلَاوَةَ الْإِيمَانِ: أَنْ يَكُونَ اللَّهُ وَرَسُولَهُ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِمَّا سِوَاهُمَا، وَأَنْ يُحِبَّ الْمَرْءَ لَا يُحِبُّهُ إِلَّا لِلَّهِ، وَأَنْ يَكْرَهُ أَنْ يَرْجِعَ إِلَى الْكُفْرِ بَعْدَ إِذْ أَنْقَذَهُ اللَّهُ مِنْهُ كَمَا يَكْرَهُ أَنْ يَلْقَى فِي النَّارِ» جنهن ۾ تي خصلتون هونديون، ته کيس ساڻن ايمان جي مناس حاصل ٿيندي: (۱) هي ته الله ۽ سندس رسول کيس هر شيءِ کان وڌيڪ محبوب هجن، (۲) هي ته ڪنهن ماڻهوءَ سان رڳو الله خاطر محبت ڪري، (۳) هي ته جڏهن کان الله کيس ڪفر کان نجات ڏياري آهي تڏهن کان ڏانهس موٽڻ ائين ناپسند هجي، جيئن کيس پنهنجو باهه ۾ اڇلايو وڃڻ ناپسند آهي. متفق عليه. پوءِ جڏهن محبت جو وڻ دل ۾ پوکجي ويو ۽ ان جي ابياري اخلاص جي پاڻيءَ ۽ نبي ڪريم ﷺ جي تابعداري سان ڪئي وئي ته اهو مختلف قسم جا ڦل ڏيڻ شروع ڪندو ۽ الله جي حڪم سان هر وقت ميويدار رهندو. ۽ محبت چار قسم آهي: (۱) الله جي محبت: اها ايمان جو بنياد آهي. (۲) الله ڪارڻ محبت ۽ الله ڪارڻ دشمني^(۱)، اها واجب آهي. (۳) الله سان گڏ

(۱) ماڻهو محبت ۽ عداوت (تعلق ۽ لا تعلق) جي اعتبار کان ٽي قسم آهن: (۱) اهي جن سان اهڙي سچي محبت ڪئي وڃي جو ساڻس دشمني بلڪل نه هجي، اهي آهن خالص مؤمن، جهڙوڪ: پيغمبر ۽ صديق، جن جو سرتاج اسانجو پيارو پيغمبر حضرت محمد ﷺ، سندس گهر واريون، نياڻيون ۽ اصحاب سڳورا. (ب) اهي جن سان رڳو دشمني رکي وڃي، اهي آهن ڪافر، مشرڪ ۽ منافق. (ج) اهي جن سان هڪ اعتبار کان محبت هجي ۽ ٻئي اعتبار کان بغض رکيو وڃي، اهي آهن گنهگار مسلمان، انهن سان ايمان جي ڪري محبت رکبي ۽ گناهن جي ڪري بغض رکيو ويندو. ۽ ڪافرن سان محبت ۽ تعلق جا ٻه قسم آهن: (۱) جنهن جي ڪري مرتد ٿيڻ ۽ اسلام کان خارج ٿيڻ لازم ٿئي، اهو ٿيندو ساڻن ديني تعلق رکڻ جي ڪري. (۲) حرام ته هجي پر دين کان خارج نه ڪري، اهو آهي ديني معاملات ۾ ساڻن تعلق رکڻ. (جنگ نه ڪندڙن) ڪافرن سان سهڻي برتاؤ ڪرڻ ۽ ساڻن دشمني رکڻ ۽ بيزاري جي اظهار ڪرڻ ۾ ڪڏهن غلط فهمي ٿيندي آهي، انهن ٻنهي شين ۾ فرق ڪرڻ گهرجي، ساڻن عدل انصاف ڪرڻ، دلي محبت رکڻ بغير ساڻن سهڻو برتاؤ ڪرڻ، جيئن منجهن ڪنهن ڪمزور سان نرمي سان پيش اچڻ، مٿن رحم ڪائيندي، شفقت ڪندي ساڻن نرم ڳالهائڻ، جائز آهي، الله تعاليٰ انهيءَ بابت فرمايو آهي: ﴿لَا يَنْهَىٰ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَلَا يُخْرِجُوكُمْ مِنْ دِيَارِهِمْ أَنْ تَرْوَهُمْ وَيُقِيمُوا إِلَيْكُمْ﴾ ”جن اوهان سان دين جي معاملي ۾ جنگ نه ڪئي آهي ۽ نه وري اوهان کي اوهان جي گهرن مان ڪڍيو اٿن، تن سان نيڪي ڪرڻ ۽ انصاف سان هلڻ کان الله اوهان کي نه ٿو جهلي“. باقي ساڻن بغض ۽ دشمني رکڻ بي ڳالهه آهي، الله تعاليٰ ان جو حڪم پنهنجي هن فرمان ۾ ڪيو آهي: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّي وَعَدُوَّكُمْ أَوْلِيَاءَ تَلْقَوْتُمْ فِيهِمْ بِالْمُؤَدَّةِ﴾ ”اي ايمان وارو! منهنجي دشمن ۽ پنهنجي دشمن کي دوست نه بنايو، جو توهان انهن ڏانهن دوستيءَ جا پيغام موڪليو“. سو ساڻن بغض رکندي ۽ محبت نه ڪندي به معاملات ۾ انصاف ڪري سگهجي ٿو، جيئن پاڻ ڪريم ﷺ جن مديني جي يهودين سان ڪندا هئا.

پين جي محبت : يعني الله سان واجب محبت ۾ غير الله کي شريڪ ڪيو وڃي. جيئن مشرڪن جي پنهنجي معبودن سان محبت، اها شرڪ جو بنياد آهي. (۴) **طبعي محبت:** جيئن والدين ۽ اولاد جي محبت، کاڌي پيئي وغيره جي محبت، اها محبت جائز آهي. جيڪڏهن چاهين ٿو ته الله توسان محبت ڪري ته دنيا سان دل نه لڳاءِ، نبي ڪريم ﷺ جن فرمايو آهي: **« اُرْهَدُ فِي الدُّنْيَا يَجِبُكَ اللهُ »** ابن ماجه. **”دنيا ۾ رغبت نه رک ته الله توسان محبت ڪندو.“**

توڪل : هن کي چئبو آهي ته الله تي ڀروسو ڪندي ۽ جائز اسباب اختيار ڪندي، ڪنهن مطلب حاصل ڪرڻ يا تڪليف تارڻ خاطر دل ڀرڻ الله تي اعتماد ڪرڻ ۽ پاڻ کي سندس حوالي ڪرڻ. دل ڀرڻ پاڻ حوالي نه ڪرڻ توحيد جي خلاف آهي ۽ اسباب اختيار نه ڪرڻ عاجزي ۽ ڪم عقلي آهي، ان جو وقت فعل کان اڳ آهي، ۽ ان جو فائدو يقين آهي، ۽ توڪل تي قسم آهي: (۱) **واجب:** اها آهي هر انهي معاملي ۾ الله تي توڪل ڪرڻ جنهن تي الله کان سواءِ ٻئي ڪنهن کي قدرت نه هجي، جيئن بيمارن جي شفاء. (۲) **حرام:** هن جا وري ٻه قسم آهن: (۱) **شرڪ اڪبر (وڏو شرڪ):** يعني اسبابن تي مڪمل اعتماد ڪرڻ. هي باور ڪرڻ ته اسباب ئي مستقل طور نفعي نقصان ۾ اثر رکن ٿا^(۱). (ب) **شرڪ اصغر (ننڍو شرڪ):** جيئن رزق جي باري ۾ ڪنهن ماڻهوءَ تي اهڙو اعتماد ڪرڻ جو ان جي مستقل طور مؤثر هجڻ جو اعتقاد نه رکي، پر به ان سان رڳو کيس رزق جي ذريعي سمجهڻ کان مٿانهون تعلق هجي. (۳) **جائز.** يعني ڪو شخص پنهنجي اهڙي معاملات ۾ ڪنهن ٻئي تي توڪل ۽ ڀروسو ڪري جنهن تي پاڻ به وسارو هجي، جيئن خريد و فروخت وغيره ۾ ڪيو آهي، پر کيس ائين نه چئي ته: الله تي ۽ توتي توڪل ٿو ڪريان. بلڪ چئيس ته: توکي پنهنجو وڪيل ٿو ڪيان.

شڪر : الله تعاليٰ جي نعمتن جو ٻانهي جي دل تي ايمان جي صورت ۾، ۽ سندس زبان ۽ عضون تي حمد جي شڪل ۾ اثر ظاهر ٿيڻ عبادت آهي. اهو پاڻ مطلوب آهي، ۽ صبر پئي لاءِ وسيلو آهي، **شڪر:** دل، زبان ۽ عضون سان ٿيندو آهي ۽ شڪر جي معنيٰ آهي: نعمت کي الله تعاليٰ جي اطاعت ۾ استعمال ڪرڻ.

صبر : هن کي چئبو آهي ته - ڪنهن به مصيبت جي درد جي - شڪايت غير الله آڏو نه ڪرڻ، ۽ اها رڳو الله آڏو ڪرڻ. الله تعاليٰ جو فرمان آهي: **﴿ اِنَّمَا يُوَفَّى الصَّابِرُونَ اَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴾** (صبر ڪندڙن کي سندن بدلو بي حساب ڏنو ويندو آهي)، ۽ پيغمبر ﷺ جن جو فرمان آهي: **« وَمَنْ يَتَصَبَّرْ يَصْبِرْهُ اللهُ وَمَا اَعْطَى اَحَدٌ عَطَاءً خَيْرًا وَاَوْسَعُ مِنَ الصَّبْرِ »** متفق عليه **”جنهن پاڻ کي صبر ڏياريو، الله تنهن کي صبر ڏياريندو، ۽ ڪنهن عطاءَ خيرا و اوسع من الصبر“**

(۱) ڇا اسباب اختيار ڪرڻ توڪل جي خلاف آهي؟ ان جون ڪجهه صورتون آهن: (۱) ناموجود فائدو حاصل ڪرڻ: ان جا ٽي قسم آهن: (۱) **سبب يقيني هجي**، جيئن اولاد خاطر نڪاح ڪرڻ، اهڙو سبب اختيار نه ڪرڻ جنون چئبو. اها ڪا توڪل ناهي. (ب) **غير يقيني اسباب:** پر اهڙا جو گهڻو ڪري انهن کان سواءِ نتايج حاصل نه ٿيندا هجن، جيئن بنا ثمر جي ٻر پٽ ۾ سفر ڪرڻ، اهڙو ڪم توڪل نه چئبو، ثمر ساڻ کڻڻ جو حڪم ٿيل آهي، نبي ڪريم ﷺ جن جڏهن مديني جو سفر شروع ڪيو ته ثمر به ساڻ کنيائون ۽ هڪ ڪرائيدار گس لائيندڙ به گڏ کنيائون. (ج) **اهڙا اسباب جن جو نتايج تائين پهچائڻ جو انديشو هجي**، بظاهر يقيني نه هجي: جيئن ڪو ماڻهو مال ڪمائڻ جي ڪوجنا ۾ ان جي مختلف طريقي ڪارن بابت باريڪ رٿون ڪري، ته اهو توڪل کان خارج نه چئبو، بلڪ ان جي ابتڙ رزق جي تلاش نه ڪرڻ توڪل جي خلاف چئبو، حضرت عمر رضه جو فرمان آهي ته: توڪل ڪندڙ اهو آهي جيڪو زمين ۾ بچ به چئي ۽ الله تعاليٰ تي ڀروسو به ڪري. (۲) **موجود کي محفوظ ڪرڻ**، جيئن ڪو ماڻهو رزق حلال ڪمائي ۽ ان کي ذخيره ڪري، اهو توڪل جي خلاف ناهي، خاص ڪري جيڪڏهن هو ڪٽنب وارو به آهي، ڇاڪاڻ ته نبي ڪريم ﷺ جن جڏهن بنو نضير يهودين واريون ڪچيون وڪڻندا هئا ته پنهنجي گهر وارن لاءِ سال جو قوت ڪڍي رکندا هئا. (متفق عليه). (۳) **اهڙي نقصان جو دفاع ڪرڻ جيڪو اڃان تڏي ناهي:** توڪل ڪرڻ لاءِ اهو شرط ناهي ته نقصان تاريندڙ اسباب ڇڏي ڏجن، جيئن جنگ جي دوران زهر پائڻ، ان کي ڏاڍو هٿ، اهڙين حالتن ۾ مسيبت (الله) تي توڪل هٿ گهرجي، سبب تي نه، ۽ ان ۾ جيڪو الله تعاليٰ جو فيصلو هجي ان تي راضي رهڻ گهرجي. (۴) **ٿيل نقصان جو ازالو ڪرڻ:** اهو ئي قسم آهي: (۱) **يقيني هجي:** جيئن پاڻيءَ جو اڇ لاهڻ، ان کي ڇڏڻ ڪا توڪل ناهي. (ب) **غير يقيني هجي:** جيئن سگيون وغيره هٽائڻ، اهڙو سبب اختيار ڪرڻ توڪل جي خلاف ناهي، ڇاڪاڻ ته پاڻ ڪريم ﷺ جن پاڻ به علاج ڪرايو ۽ پين کي به علاج ڪرائڻ جو حڪم ڏنو. (ج) **سبب وهمي هجي:** جيئن ڇاڪ چڱو ڀلو پاڻ کي ڏٺي ڏياري ته جيئن بيمار نه ٿئي، اهڙو سبب اختيار ڪرڻ توڪل ڪامل هجڻ جي خلاف چئبو.

کي به صبر کان وڌيڪ بهتر ۽ وسيع عطيو نه ڏنو ويو آهي، حضرت عمر رضي الله عنه جو قول آهي ته: آءٌ ڪنهن به اهڙي آزمائش ۾ مبتلا نه ٿيو آهيان جنهن ۾ مون تي الله تعاليٰ جون چار نعمتون نه ٿيون هجن: هي ته اها منهنجي دين بابت نه هئي، وڌيڪ وڏي به نه هئي، آءٌ مٿس رضامندي جي نعمت کان به محروم نه رهيس ۽ ان تي ثواب جي اميد به رکندو رهيس.

۽ صبر جا ڪجهه درجا آهن: ننڍو: اهو هي ته ان کي ناپسند ڪندي شڪايت نه ڪرڻ. **وچولو:** مٿس راضي رهندي شڪايت نه ڪرڻ. **مٿانهون:** آزمائش تي الحمد لله چوڻ. جنهن تي ڪو ڏاڍ ٿيو ۽ ان مٿس ڏاڍ ڪندڙ لاءِ بددعا ڪئي ته ان پنهنجي مدد پاڻ ڪئي، حق وٺي چڪو ۽ صبر نه ڪيائين.

۽ صبر ٻه قسم آهي: (۱) جسماني: هتي اهو اسان جي مراد ناهي. (۲) **نفساني:** طبيعت جي خواهشات ۽ پسند جي گهرجن تي صبر ڪرڻ^(۱).

پانهي کي دنيا ۾ جو ڪجهه پيش ايندو آهي، اهو ٻن قسمن کان خالي ناهي: (ا) خواهش جي موافق هجي، ان ۾ صبر جي ضرورت آهي ته جيئن شڪر ڪري الله تعاليٰ جو حق ادا ڪجي ۽ ان مان ذري برابر به الله جي نافرمانِي ۾ صرف نه ڪيو وڃي. (ب) خواهش جي ابتڙ هجي، اهو ٽي قسم آهي: (۱) الله جي فرمانبرداري تي صبر: ان مان فرض جي ادائگي واجب ۽ نفلي ڪم ڪرڻ مستحب آهي. (۲) الله جي نافرمانِي کان صبر ڪرڻ: ان مان حرام کي ڇڏڻ واجب ۽ مڪروه کي ترک ڪرڻ مستحب آهي. (۳) الله جي تقديرن تي صبر ڪرڻ: ان ۾ زبان کي شڪوه ڪرڻ کان جهلڻ، دل کي اعتراض ڪرڻ ۽ ناراض ٿيڻ کان روڪڻ ۽ عضون کي اهڙن ڪمن کان بند رکڻ واجب آهي جن ۾ الله جي ناراضگي هجي، جيئن گهل گهوڙا ڪرڻ، ڪپڙا ڦاڙڻ ۽ منهن پٽڻ وغيره. ۽ الله جي تقدير تي دلي رضامندي مستحب آهي.

آسودو شڪر گذار ڀلو يا سڄو صابرين؟ جيڪڏهن آسودي پنهنجو مال نيڪيءَ ۾ خرچ ڪيو يا ان لاءِ رکي ڇڏيائين ته اهو فقير کان ڀلو چئبو، ۽ جيڪڏهن گهڻي ڀاڱي مباح ڪمن ۾ صرف تو ڪري ته پوءِ فقير ڀلو چئبو. نبي ڪريم صلی الله علیه و آله جن جو فرمان آهي: «**الطاعم الشاکر بمنزلة الصائم الصابر**» احمد. ”ڪاڏي ڪارائيندڙ شڪر گذار جو شان، روزيدار صابر جهڙو آهي.“

رضا: يعني ڪنهن به شيءِ تي قناعت ۽ اڪتفاء ڪرڻ. ان جي جاءِ ڪنهن به فعل جي ٿيڻ کان پوءِ آهي، الله تعاليٰ جي قضا تي رضا مقرب بندن جي مٿانهين مقامن مان آهي ۽ اهو مقام محبت ۽ توڪل جو ڦل آهي. باقي الله کان ڪنهن به تڪليف جي ختم ٿيڻ جي دعا گهرڻ ان تي رضا جي خلاف ناهي.

خشوع: يعني تعظيم، نوڙت، عجز ۽ انڪساري ڪرڻ، حضرت حذيفة رضي الله عنه فرمايو آهي ته: منافقت واري خشوع کان بچجو. پڇيائونس ته: منافقت وارو خشوع ڇا آهي؟ ورائيائين ته: جسمر ته ڪپو ٿيل ڏسين، پر دل تي ڪو اثر ٿي نه هجي. سندس ٻيو فرمان آهي ته: دين مان سڀ کان پهريون خشوع ختم ٿيندي ڏسندو. جنهن به عبادت ۾ خشوع مطلوب آهي، ان جو ثواب ان ۾ خشوع جيترو ملندو، جيئن نماز ۾ خشوع ڪرڻ، نبي ڪريم صلی الله علیه و آله جن نمازيءَ بابت فرمايو آهي ته: کيس نماز جو اڌ ملندو، چوٿون حصو، پنجون ڀاڱو.... ڏهين پتي ملندي، بلڪ ٽي سگهي ٿو ته خشوع بلڪل نه هجڻ ڪري ڪجهه به نه مليس.

اميد: الله تعاليٰ جي وسيع رحمت ڏانهن نظر ڪرڻ کي آس يا اميد چئبو آهي، ان جو ضد آهي: مايوسي، اميد رکي عمل ڪرڻ جو درجو خوف جي بنياد تي عمل ڪرڻ کان مٿانهون آهي، ڇاڪاڻ ته ان سان الله تعاليٰ ۾ سهڻو گمان پيدا ٿيندو آهي، قدسي حديث ۾ الله تعاليٰ جو فرمان آهي: «**أَنَا عِنْدَ ظَنِّ عَبْدِي بِي**» مسلم. ”آءٌ پنهنجي پانهي سان ائين هلندو آهيان، جهڙو هو منهنجي باري ۾ گمان رکندو آهي.“ اهو به درجا آهي: اعلى: نيڪي به ڪري ۽ ثواب جي اميد به رکي، بي بي عائشة رضي الله عنها عرض ڪيو ته:

(۱) هي قسم جيڪڏهن ڀيت ۽ اوگهڙ جي شهوت کان صبر آهي ته ان کي: **پاڪدامني** چئبو آهي، جيڪڏهن جنگ جي دوران آهي ته ان کي: **بهادري** چئبو، جيڪڏهن ڪاوڙ کائڻ بابت آهي ته: **برداري** چئبو، جيڪڏهن ڪنهن معاملي لڪائڻ بابت آهي ته: **رازداري** چئبو، جيڪڏهن فضول عياشي متعلق آهي ته: **زهدي** چئبو ۽ جيڪڏهن دنياوي عيش و عشرت مان ٿوري ٽڪي تي گذاري ڪرڻ بابت آهي ته: **قناعت** چئبو.

اي الله جا رسول! ڇا الله جي هن فرمان: ﴿وَالَّذِينَ يُؤْتُونَ مَا آتَوْا وَقُلُوبُهُمْ وَجَلَةٌ﴾ ۽ اهي جيڪي ڏين ٿا جو ڪجهه ڏنائون، حالانڪ سندن دليون ڏڪنديون ٿيون رهن“ مان اهڙا ماڻهو مراد آهن جيڪي چوري به ڪن، زنا به ڪن، شراب به پيئن ۽ الله تعاليٰ کان ڊڄن به؟ فرمايائون ته: اي صديقي جي نياڻي! اهي مراد ناهن، انهن مان مراد اهي ماڻهو آهن جيڪي نماز به پڙهن، روزا به رکن، زڪات به ڏين ۽ ڊڄندا به رهن ته متان قبول نه ٿئي، ﴿أُولَٰئِكَ يُسْرِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ﴾ ”اهي نيڪين ۾ آڳرائي ڪندا آهن“ (ترمذي). ادنيٰ: گنهگار، توبه ڪندڙ، الله تعاليٰ کان بخشش جي اميد رکندڙ، باقي ڏوهدار، گناهن تي ڌٻيل، توبه به نه ڪري، پوءِ به الله جي رحمت ۾ اميد رکيون ويٺو هجي، ته اها تمنا آهي، اميد ناهي، اهڙي قسم جي مذمت آئي آهي ۽ پهرين قسم جي ساراهه آئي آهي، **بهر حال مؤمن نيڪي ۽ ڊڄ ٻئي گڏ ٿورڪي ۽ منافق برائيءَ سان گڏ بيخوفائي.**

❖ **خوف:** نفس کي ڪنهن تڪليف پهچڻ جي غم لاڳو ٿيڻ کي چئبو آهي. ۽ جيڪڏهن تڪليف يقيني ٿي پئي ته ان کي ڊڄ چئبو آهي. ان جو ضد آهي امن، خوف اميد جو ضد ناهي، بلڪ ڊڄ جي صورت ۾ ان جو باعث آهي، ۽ اميد رغبت جي صورت ۾ باعث آهي. محبت، خوف ۽ اميد تنهنجي جو گڏ هجڻ ضروري آهي، ابن القيم چئي ٿو: دل الله ڏانهن هلڻ ۾ پڪيءَ جيان آهي، محبت ان جو مٿو آهي، خوف ۽ اميد ان جا ٻه پر آهن، جڏهن خوف دل ۾ گهر ٿو ڪري تڏهن ان جي شهوت واري سڀني جاين کي ساڙي ٿو ڇڏي، ۽ دنيا کي ان مان تڙي ٿو ڪڍي. خوف ٻه قسم آهي: (۱) **واجب:** جيڪو واجبات ڪرائي ۽ محرمات ڇڏرائي. (۲) **مستحب:** جيڪو مستحب ڪم ڪرائي ۽ مڪروه ڪم ڇڏرائي. ان جا ڪجهه قسم آهن: (۱) **گجهو ۽ عبادت وارو،** اهو رڳو اڪيلي الله کان ڪرڻ واجب آهي، **جيڪڏهن غير الله کان ذري برابر به ڪيو ويو ته شرڪ اڪبر ٿي پوندو،** جيئن مشرڪن جي معبودن جو خوف ته انهن کان متان ڪو نقصان يا مصيبت نه پهچي. (۲) **حرام:** اهو آهي ماڻهن جي ڊڄ کان ڪو واجب ڪم ڇڏي ڏيڻ يا ڪو حرام ڪم ڪرڻ. (۳) **جائز:** اهو طبعي خوف آهي، جيئن شينهن بگهڙ وغيره کان ٿيندو آهي.

❖ **زهد:** پنهنجي رغبت کي هڪ شيءِ کان ڦيري ان کان بهتر ڏانهن ڪرڻ کي چئبو آهي، دنيا ۾ زهد دل ۽ بدن کي راحت ڏياريندو آهي، ۽ دنيا ۾ رغبت رکڻ ڏک ۽ غم وڌائيندي آهي، ۽ دنيا جي محبت هر گناهه جي جڙ آهي، ۽ ان کي برو سمجهڻ هر نيڪيءَ جو ڪارڻ آهي. دنيا ۾ زهد جي معنيٰ هي آهي ته: ان کي دل مان بلڪل ڪڍي ڇڏجي، ائين نه ته رڳو هٿ مان ڪڍي ڇڏجي باقي دل ان سان جڙي رهي. اهو ته جاهلن جو زهد آهي، نبي ڪريم ﷺ جن فرمايو آهي: «نِعْمَ الْمَالُ الصَّالِحُ لِلْمَرْءِ الصَّالِحِ» احمد ”چڱو مال چڱي ماڻهو وٽ ئي بهتر آهي“. **فقير جون مال سان پنج حالتون آهن: (۱) مال کي ناپسند ڪندي ان جي فتنن ۽ مشغوليت کان بچندي، ان جي حاصل ڪرڻ کان بچي. اهڙي حالت واري کي زاهد چئبو آهي. (۲) ان جي حاصل ڪرڻ تي نه خوش ٿئي ۽ نه اهڙو برو سمجهي جو کيس ان تي تڪليف پهچي. اهڙي حالت واري کي راضي چئبو آهي. (۳) مالي رغبت جي ڪري ان جو هجڻ، نه هجڻ کان وڌيڪ پسند هجيس، پر سندس رغبت اهڙي درجي کي نه پهتي هجي جو ان لاءِ پاڻ پتوڙي، ڪٿان مفت هٿ اچي ويو ته وٺي ڇڏيائين ۽ خوش ٿي پيو، ۽ جيڪڏهن ان جي حاصل ڪرڻ لاءِ جاکوڙ ڪرڻي پئيس، ته پڇرڻي ڇڏي ڏئي. اهڙي حالت واري کي قناعت چئبو آهي. (۴) ان جي رغبت ته گهڻي هجيس پر عاجز هجڻ جي ڪري طلب نه ڪري سگهي، ۽ جيڪڏهن جاکوڙ ڪرڻ سان به ڪٿان ان جي حاصل ڪرڻ جو ڪو ڊگ مليس ته جيڪر نه ڇڏي. اهڙي حالت واري کي لالچي چئبو آهي. (۵) ڪجهه مال حاصل ڪرڻ لاءِ مجبور هجي، جيئن اهڙو بڪيو جنهن کي کائڻ لاءِ ڪجهه نه ملي يا اگهاڙو جنهن کي پاڻ ڍڪڻ لاءِ ڪولتو ڪپڙو ٺهي نه ملي. اهڙي حالت واري کي مجبور چئبو آهي.**

هڪ مائيٽي ڳالهه ٻوله

عبداللہ نالي هڪ شخص، **عبدالنبی**ءَ نالي هڪ ماڻهوءَ سان مليو. **عبداللہ** دل ۾ ان نالي کي عجيب سمجهڻ لڳو ۽ چوڻ لڳو ته: ڀلا ڪو شخص غير الله جي عبادت ڪيئن ڪندو؟ پوءِ **عبدالنبی**ءَ کي اهو چوندي مخاطب ٿيو ته: تون الله کان سواءِ ڪنهن ٻئي جي عبادت ڪندو آهين ڇا؟! **عبدالنبی** چيو: نه، اءٌ غير الله جي عبادت ناهيان ڪندو، اءٌ مسلمان آهيان. اڪيلي الله جي عبادت ڪندو آهيان. تنهن تي **عبداللہ** چيو: ته پوءِ هيءُ نالو جيڪو عيسائين جي نالي **عبدالمسيح** وانگر آهي، سو ڪيئن رکيو اٿئي؟ اهي ائين ڪن ٿا ته ڪو عجب ڪونهي، جو اهي عيسى عليه السلام جي عبادت ڪندا آهن. پر جيڪو تنهنجو نالو ٻڌندو تنهن جي ذهن ۾ ته اهو ايندو ته تون محمد صلي الله عليه وسلم جن جي عبادت تو ڪرين، جڏهن ته ڪنهن به مسلمان جو پنهنجي پيغمبر صلي الله عليه وسلم بابت اهو عقيدو ٿي ناهي، بلڪ ان تي واجب آهي ته اهو عقيدو رکي ته هو الله جو پانهو ۽ سندس رسول آهي.

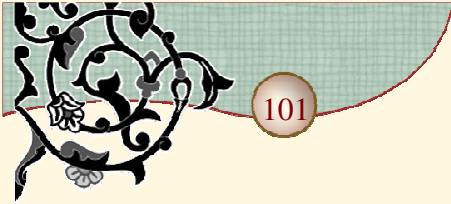
عبدالنبی چيو: پر نبی محمد صلي الله عليه وسلم ته خير البشر ۽ رسولن جو سردار آهي، اسان اهو نالو ته برڪت خاطر ۽ پيغمبر جي مان شان ۽ بلند مقام جي واسطي الله وٽ تقرب حاصل ڪرڻ لاءِ رکندا آهيون ۽ نبی صلي الله عليه وسلم جن کان انهيءَ ذريعي شفاعت گهرندا آهيون. تون تعجب نه ڪر، منهنجي پيءُ جو نالو عبدالحسين آهي ۽ ان کان اڳ منهنجي پيءُ جو نالو عبدالرسول آهي. اهڙا نالا پراڻي زماني کان رکيا ٿا وڃن ۽ ماڻهن ۾ عام آهن. ابن ڏاڏن ۾ به اسان اهو ڏٺو آهي. ان ڪري هن مسئلي ۾ سختي نه ڪرڻ گهرجي. هيءُ ڪو ڏکيو معاملو ڪونهي، دين ۾ ته آساني آهي.

عبداللہ چيو: هيءَ ٻي خرابي آهي، جيڪا پهرينءَ کان به وڏي خرابي آهي. اهو هي ته غير الله کان اهڙي شيءِ گهرجي جنهن جي الله کان سواءِ ڪنهن ٻئي کي قدرت ٿي ڪانهي. ڀل اهو سوال خود نبی ڪريم صلي الله عليه وسلم جن کان گهرجي يا ٻئي ڪنهن نيڪ صالح پانهي کان، جيئن حضرت حسين رضي الله عنه يا ڪو ٻيو. ڇاڪاڻ ته اهو ان توحيد جي خلاف آهي، جنهن جو اسان کي حڪم ٿيل آهي ۽ لاله الا الله جي معنيٰ جي سراسر ابتڙ آهي. اءٌ تنهنجي آڏو چند سوال پيش ڪيان ٿو ته جيئن توکي معاملي جي گهرائيءَ جي خبر پوي. ۽ ههڙن نالن جي نتيجي جو پتو پوي. منهنجو پيو ڪوبه مقصد ڪونهي صرف حق چوڻ ۽ ان جي بيروي ڪرڻ مقصد آهي ۽ باطل ۽ ان کان بچاءَ جو بيان ڪرڻو آهي، ڇڱائيءَ جو حڪم ۽ برائيءَ کان روڪڻ مقصد آهي. الله ٿي مددگار آهي مٿس ئي ڀروسو آهي. نيڪي ڪرڻ جي سگهه ۽ برائيءَ کان بچڻ جي طاقت الله وٽان ئي ملندي. سڀ کان پهريائين اءٌ توکي الله تعاليٰ جو هي فرمان ياد ٿو ڏياريان ته: ﴿إِنَّمَا كَانَ قَوْلَ الْمُؤْمِنِينَ إِذَا دُعُوا إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ أَنْ يَقُولُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا﴾ (جڏهن مؤمنن کي الله ۽ سندس رسول ڏانهن سڏبو آهي ته جيئن (پيغمبر) سندن وچ ۾ نبيرو ڪري، تڏهن انهن جو چوڻ رڳو هي هوندو آهي ته ڀڏوسون ۽ مڃيسون) ۽ سندس هي قول به: ﴿فَإِنْ نَزَعْنَاهُ مِنْ شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ إِن كُنتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ﴾ (پوءِ جيڪڏهن ڪنهن شيءِ بابت پاڻ ۾ جهڳڙو ڪريو ته ان کي الله ۽ ان جي رسول جي (حڪم) تي پرڪيو، جيڪڏهن توهان الله ۽ قيامت جي ڏينهن کي مڃيندا آهيو).

عبداللہ چيس ته: تو چيو ته تون الله جي توحيد کي مڃين ٿو. ۽ لاله الا الله جي گواهي ٿو ڏين. ڇا تون مون کي ان جي معنيٰ ٻڌائيندين؟

عبدالنبی: توحيد هيءَ آهي ته تون اهو ايمان رکين ته الله موجود آهي. اهوئي آهي جنهن آسمان ۽ زمين کي پيدا ڪيو آهي. اهوئي جياريندڙ ۽ مارييندڙ ۽ ڪائنات کي هلائيندڙ آهي. اهو ئي رزق ڏيندڙ، ڄاڻيندڙ، خبر رکندڙ ۽ وسارو آهي...

عبداللہ: جيڪڏهن رڳو اها ئي توحيد آهي ته پوءِ فرعون، سندس قوم، ابوجهل، ۽ ٻيا به موحد سڏجن ها. ڇاڪاڻ ته اهي به هن ڳالهه کان اڻ ڄاڻ ڪونه هئا، جيئن اڪثر مشرڪ ان کان اڻ واقف ناهن. فرعون جنهن ربوبيت جي دعويٰ ڪئي هئي، سو به اهو اعتراف ڪندو هو ۽ دلي طرح اهو ايمان رکندو هو ته الله موجود آهي ۽ اهو ئي ڪائنات جو ڇرڇو هلائيندڙ آهي. ان جو دليل الله تعاليٰ جو هيءُ قول آهي ته: ﴿وَحَدِّثُوا بِهِا وَاسْتَفِئْتَهَا أَنفُسُهُمْ ظُلْمًا وَعُلُوًّا﴾ (ظلم ۽ وڌائيءَ جي ڪري انهن (نشانين) جو انڪار ڪيائون حالانڪ سندن دليون انهن (جي سچي هجڻ) جو يقين رکنديون هيون). هيءُ اعتراف ڪانئس چٽيءَ طرح ڀڏرو به ٿيو

جڏهن درياھ ۾ ٻڏڻ لڳو.

پر حقيقت ۾ توحيد، جنهن جي لاءِ الله پنهنجا رسول موڪليا ۽ ان لاءِ ڪتاب موڪليائين ۽ جنهن جي ڪري قرين سان جنگ ڪئي وئي، اها: الله جي عبادت ۾ اڪيلو ڪري مڃڻ کي چئبو آهي ۽ عبادت: نالو آهي: هر ان ظاهري ۽ باطني قول ۽ عمل جو جيڪو الله کي پسند هجي ۽ جنهن تي هو راضي رهي ۽ (لا اله الا الله) ۾ (اله) لفظ جي معنيٰ آهي: اهڙو معبود جو عبادت رڳو ان کي ئي سونهين.

عبدالله: ڇا تون ڄاڻين ٿو ته زمين تي رسول چو موڪليا ويا؟ جن مان پهريون پيغمبر نوح عليه السلام آهي؟
عبدالنبي: هن لاءِ ته مشرڪن کي رڳو هڪ الله جي عبادت ڪرڻ ۽ ان جي هر شريڪ کي ڇڏي ڏيڻ جي دعوت ڏين.

عبدالله: نوح عليه السلام جي قوم جي شرڪ جو سبب ڪهڙو هو؟

عبدالنبي: مون کي خبر ڪانهي.

عبدالله: الله نوح عليه السلام کي پنهنجي قوم ۾ تڏهن موڪليو جڏهن انهن صالح ماڻهن: وُد، سُوَاع، يَغوث، يعوق ۽ نسر جي باري ۾ غلو کان ڪم ورتو.

عبدالنبي: ڇا تنهنجي مراد اها آهي ته وُد، سُوَاع ۽ ٻيا نيڪ صالح ماڻهن جا نالا آهن، اهي ڪافرن جي ظالم جابر سردارن جا نالا ناهن؟

عبدالله: ها، اهي انهن نيڪ صالح ماڻهن جا نالا آهن، جن کي نوح عليه السلام جي قوم پنهنجو معبود ڪري ورتو هو، عربن به ان ئي ڳالهه ۾ انهن جي پيروي ڪئي هئي. ان جو دليل اها حديث آهي جيڪا ابن عباس رضي الله عنهما کان روايت ٿيل آهي، چيائين ته: قوم نوح ۾ جيڪي بت هئا سي پوءِ عربن ۾ به ٿي پيا. ”وُد“ دومة الجندل ۾ ڪلب قبيلي جو بت هو. ”سُوَاع“ هذيل جو هو. ”يغوث“ پهريان مراد قبيلي جو هو، پوءِ سبا جي ويجهو جوف جي علائقي ۾ بنو غطيف قبيلي جو هو، ۽ ”يعوق“ همدان جو، ”نسر“ حمير آل ذي ڪلاع وارن جو بت هو. (اهي سڀ) قوم نوح جي نيڪ صالح شخصن جا نالا آهن. جڏهن اهي فوت ٿيا ته شيطان سندن قوم کي اشارو ڏنو ته بت گهڙي، مٿن انهن وارا نالا رکي، پنهنجي انهن اوطاقن ۾ بيهارن جن ۾ ويهي ڪچهريون ڪندا هئا. پوءِ انهن ائين ڪيو. انهن جي عبادت نه ڪندا هئا. پر جڏهن اهي مري ويا ۽ علم نڪري ويو ته انهن جي عبادت شروع ٿي وئي. (بخاري).

عبدالنبي: هيءَ ته عجيب ڳالهه آهي!

عبدالله: توکي ان کان به وڌيڪ عجيب ڳالهه نه ٻڌايان؟ توکي خبر هجي ته خاتم الانبياء سيدنا محمد صلى الله عليه وسلم کي الله اهڙي قوم ڏانهن موڪليو هو جيڪا استغفار به ڪندي هئي، عبادت به ڪندي هئي، طواف به ڪندي هئي، صفا مروه به ڊوڙندي هئي، حج به ڪندي هئي ۽ خير خيرات به ڪندي هئي، پر اها مخلوقات مان ڪن کي - جهڙوڪ: ملائڪ، عيسى عليه السلام ۽ ٻيا نيڪ صالح ماڻهو - الله ۽ پنهنجي وچ ۾ واسطو به بنائيندي هئي. چوندا هئا ته: انهن مان اسان الله جو تقرب حاصل ڪرڻ گهرون ٿا ۽ وٽس انهن جي شفاعت حاصل ڪرڻ ٿا گهرون. پوءِ الله تعاليٰ پنهنجي پيغمبر محمد صلى الله عليه وسلم جن کي مبعوث فرمايو، جنهن انهن لاءِ سندن ڏاڏي ابراهيم عليه السلام واري دين جي نئين سر تعليم ڏني. کين ٻڌايائين ته اهڙو تقرب حاصل ڪرڻ ۽ ڪنهن ۾ اهڙو عقيدو رکڻ خاص الله جو حق آهي. ان مان ڪا به شئي ٻين کي نه ٿي سونهين. اهو ئي اڪيلو خالق آهي، جنهن جو ڪو شريڪ نه آهي. ان کان سواءِ ٻيو ڪوبه رازق ڪونهي. ست آسمان ۽ جيڪو ڪجهه انهن ۾ آهي ۽ ست زمينون ۽ جيڪو ڪجهه انهن ۾ آهي سي سڀ سندس پانهپ ٿا ڪن ۽ سندس قبضي ۽ اختيار ۾ آهن. بلڪ اهي معبود به جن جي اهي عبادت ڪن ٿا سي به اهو اقرار ڪن ٿا ته اهي خود پاڻ به سندس قبضي ۽ اختيار هيٺ آهن.

عبدالنبي: هيءَ ڳالهه ته وڏي خطرناڪ ۽ ڏاڍي عجيب آهي! ڇا ان جو ڪو دليل به آهي؟

عبدالله: دليل تمام گهڻا آهن. انهن مان هڪ الله جو قول آهي: ﴿قُلْ مَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ أَمَّنْ يَمْلِكُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَمَنْ يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَيُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ وَمَنْ يُدْبِرُ الْأَمْرَ فَسَيَقُولُونَ اللَّهُ فَقُلْ أَفَلَا تُنْقِونَ﴾ (چئو ته: ڪير آهي جيڪو توهان کي رزق ڏيندو آهي آسمان ۽ زمين مان؟ يا ڪير آهي جيڪو ٻڌڻ ۽ ڏسڻ (ڪنن ۽ اکين) جو مالڪ آهي؟ ۽ ڪير آهي جيڪو مثل مان جيئري کي ۽ جيئري مان مثل کي ٿو ڪڍي؟ ۽

ڪير آهي جيڪو سڀ ڪم رٿيندو آهي؟ پوءِ سگهڻي چوندا ته: ”الله“. پوءِ چئو ته: اوهان جو نه ٿا ڊجو. ۽ سندس پيو فرمان آهي ته: ﴿قُلْ لِمَنِ الْأَرْضُ وَمَنْ فِيهَا إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ﴾ ۸۶ سَيَقُولُونَ لِلَّهِ قُلْ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ ﴿۸۷﴾ قُلْ مَنْ رَبُّ السَّمَوَاتِ السَّبْعِ وَرَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ ﴿۸۸﴾ سَيَقُولُونَ لِلَّهِ قُلْ أَفَلَا نُنْفِئُكَ ﴿۸۹﴾ قُلْ مَنْ يَدْعُو مَلَكَوتُ كُلِّ شَيْءٍ وَهُوَ يُجِيرُ وَلَا يُجَارُ عَلَيْهِ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿۹۰﴾ سَيَقُولُونَ لِلَّهِ قُلْ فَأَنَّى تُسْحَرُونَ ﴿۹۱﴾ (چئو ته: ڪنهن لاءِ آهي زمين ۽ جيڪو ڪجهه ان ۾ آهي، جيڪڏهن اوهان چاڻو ٿا؟ جلد چوندا ته: الله لاءِ آهي؟ چئو ته: پوءِ چو نه ٿا نصيحت حاصل ڪيو؟ چئو ته: سنن آسمانن ۽ عرش عظيم جو رب ڪير آهي؟ جلد چوندا ته: الله. چئو ته: پوءِ چو نه ٿا ڊجو؟ چئو ته: ڪير آهي جنهن جي هٿ ۾ هر شيءِ جي بادشاهي آهي، اهو پناهه ڏيندو آهي ۽ ان (جي عذاب) کان ڪنهن کي پناهه نه ڏئي سگهبي آهي؟ جيڪڏهن اوهان چاڻو ٿا. جلد چوندا ته: الله. چئو ته: پوءِ اوهان ڪٿان ٿا ٺڳجو؟!).

مشرڪ حج ۾ هن طرح تلبيه چوندا هئا: **لبيك اللهم لبيك. لبيك لاشريك لك، الا شريكا هو لك. تملڪه وما ملك.** (حاضر آهيان، اي الله مان حاضر آهيان. حاضر آهيان، تنهنجو ڪو به شريڪ ڪونهي. سواءِ ان هڪ شريڪ جي جيڪو تنهنجو ئي آهي. تون ان جو مالڪ آهين، اهو تنهنجو مالڪ ناهي) قريش جي مشرڪن جو اهو اعتراف ته الله ئي ڪائنات جو ڪارساز ۽ مالڪ آهي، يا اهڙو اعتراف جنهن کي (توحيد ربوبيت) چئبو آهي، اهو کين اسلام ۾ داخل نه ڪري سگهيو. ۽ انهن جي ملائڪن، نبين ۽ اوليائن ڏانهن هن ڪري متوجه ٿيڻ ته اهي انهن جي شفاعت ڪن ۽ اهڙي عقيدتي ڪي الله جي قرب حاصل ڪرڻ جي ذريعي سمجهڻ ئي انهن جي خون ۽ مال کي حلال ڪري ڇڏيو هو ۽ انهيءَ ڪري مسلمانن لاءِ انهن سان جنگ ڪرڻ جائز هئي. ان ڪري هر قسم جي دعا رڳو الله کان ڪرڻ گهرجي. باس رڳو الله لاءِ ئي باسڻ گهرجي. قرباني رڳو الله لاءِ ئي ڪرڻ گهرجي. مدد به بلڪل الله کان ئي وٺڻ گهرجي ۽ عبادت جا هڙڻي قسم رڳو الله لاءِ هئڻ گهرجن.

عبدالنبي: جيڪڏهن توحيد الله جي وجود ۽ ڪائنات ۾ سندس اختيار جي اقرار جو نالو ناهي، جيئن تون گمان ٿو ڪرين، ته پوءِ توحيد چاهي؟

عبدالله: اها توحيد، جنهن جي لاءِ رسول موڪليا ويا ۽ جنهن جي اقرار ڪرڻ کان مشرڪن انڪار ڪيو، سا عبادت ۾ الله کي اڪيلو قبول ڪرڻ آهي. ان ڪري عبادت جي هر قسم جي ڪابه شيءِ الله کان سواءِ ڪنهن ٻئي ڏانهن نه ڦيربي. جيئن: دعا، باس، قرباني، پڪارڻ ۽ مدد گهرڻ وغيره. اها ئي توحيد لاله الاالله جي ڪلمي جي حقيقي معنيٰ آهي. ڇاڪاڻ ته قريش جي مشرڪن وٽ (معبود) ان کي چئبو هيو جنهن لاءِ اهڙي قسم جون عبادتون ڪيون وڃن. پوءِ اهي ملائڪ هجن يا نبيءَ، اولياءَ هجن يا وڻ ٿڻ، ڪا قبر هجي يا جن پوت هجن. اها مراد نه هين ته معبود اهو ئي آهي جيڪو خالق، رازق ۽ مدبر آهي. ڇاڪاڻ ته اهي به اهو چاڻندا هئا ته اهو سڀ ڪجهه اڪيلي الله لاءِ آهي، جيئن مٿي گذريو. پوءِ انهن ڏانهن نبي ڪريم ﷺ جن مبعوث ٿيا جيڪي کين توحيد جي ڪلمي ”لا اله الا الله“ ڏانهن سڏيندا هئا. ان جي معنيٰ ۽ مطلب ائين ٿا ڏانهن سڏيندا هئا رڳو زبان سان ڪلمي پڙهڻ ڏانهن ڪونه سڏيندا هئا.

عبدالنبي: تنهنجي چوڻ جو مطلب هي آهي ته قريش جا مشرڪ (لا اله الا الله) جي معنيٰ اڄ ڪلهه جي مسلمانن کان وڌيڪ چاڻندا هئا.

عبدالله: ها! اها ڏکوئيندڙ حقيقت آهي، ڇاڪاڻ ته ڪافر ڄت به اهو چاڻيندا هئا ته نبي ڪريم ﷺ جن جي هن ڪلمي مان مراد الله کي عبادت ۾ اڪيلو سمجهڻ آهي ۽ الله کان سواءِ ٻين جي عبادت کان انڪار ۽ برائت اختيار ڪرڻ آهي. اهوئي سبب هو جو جڏهن کين چيائين (لا اله الا الله) چئو! ته چيائون: ﴿أَجْعَلُ الْأَلَهَةَ إِلَهًا وَحَدًا إِنَّ هَذَا لَشَيْءٌ عُجَابٌ﴾ (ڇا گهڻن معبودن کي هڪ معبود ڪري ڇڏيو اٿس؟ اها ته عجيب شيءِ آهي!) حالانڪ اهي اهو ايمان به رکندا هئا ته ڪائنات جو چرخو هلائيندڙ رڳو الله ئي آهي. پوءِ جڏهن ته جاهل ڪافر به اهو چاڻن پيا، ته تعجب انهن تي آهي جيڪي اسلام جي دعويٰ ته ڪن ٿا پر هن ڪلمي جو مطلب نه ٿا چاڻن، جنهن جو مطلب ڪافر ڄت به چاڻندا هئا. ائين ٿا پائڻن ته ڄڻ ان ڪلمي جو رڳو زبان سان اچارڻ ڪافي آهي، باقي دلي طور ان جي معنيٰ جو اعتقاد مقصود ناهي. انهن مان جيڪو وڌيڪ سمجهدار آهي سو ان جي معنيٰ اها ٿو سمجهي ته الله کان سواءِ ٻيو ڪوبه رزق نه ٿو ڏئي، پيدا نه

ٿو ڪري ۽ نه ئي معاملات جي تدبير ٿو ڪري. تنهن ڪري اهڙن ماڻهن ۾ ڪابه ڀلائي ڪانهي جيڪي اسلام جي دعويٰ ته ڪن ٿا پر ڦريش جا جاهل ڪافر به لاله الاالله جي معنيٰ انهن کان وڌيڪ ڄاڻندا هئا. **عبدالنبي:** پر آءُ ته الله تعاليٰ سان ڪنهن کي شريڪ نه ڪندو آهيان. بلڪ شاهدي ٿو ڏيان ته اڪيلي الله کان سواءِ ڪوبه پيدا نه ٿو ڪري. ڪوبه رزق نه ٿو ڏئي، ڪوبه نفعو نه ٿو ڏئي، ڪوبه نقصان نه ٿو ڏئي ۽ ان سان ڪوبه شريڪ ڪونهي. بيشڪ محمد ﷺ پنهنجي نفس لاءِ به نفعي نقصان جو مالڪ ڪونهي. حضرت علي رضه، حضرت حسين رضه ۽ پير عبدالقادر جيلاني وغيره ته رهيا ڀري. پر آءُ گنهگار آهيان، صالحن جو الله وٽ وڏو مرتبو آهي. آءُ انهن کان ان لاءِ ٿو گهران ته جيئن پنهنجي مان ۽ مرتبي جي وسيلي وٽس منهنجي سفارش ڪن.

عبدالله: ان جو جواب مان اهوئي ڏيندس جيڪو مٿي گذريو، اهو هي ته جن سان نبي ڪريم ﷺ جن جنگيون ڪيون، سي ان جا اقراري هيا جنهن جو تو ڏڪر ڪيو. اهي هن جا به اقراري هيا ته سندن بت ڪا به شيءِ نه ٿا ڪري سگهن. انهن جو مقصد به واسطو وٺڻ ۽ سفارش ڪرائڻ هو. ۽ مٿي اسان ان تي قرآن مان دليل به پيش ڪري چڪا آهيون.

عبدالنبي: پر هي آيتون ته انهن جي باري ۾ نازل ٿيون آهن جيڪي بتن جي عبادت ڪندا هئا. توهان نيين ۽ نيڪ صالحن کي بتن وانگر ڪيئن ٿا قرار ڏيو؟

عبدالله: مٿي پاڻ ان ڳالهه تي اتفاق ڪري چڪا آهيون ته انهن بتن مان ڪن تي صالح ماڻهن جا نالا رکيا ويا هئا، جيئن نوح عليه السلام جي دور ۾ ٿيو ۽ ڪافرن جو مقصد به انهن جي وسيلي الله وٽ سفارش کان سواءِ ٻيو ڪجهه نه هو. ڇاڪاڻ ته اهي الله تعاليٰ وٽ انهن جو وڏو مرتبو سمجهندا هئا. ان جو دليل الله جو هيءُ فرمان آهي ته: ﴿وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ مَا نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِيُقَرِّبُونَا إِلَى اللَّهِ زُلْفَىٰ﴾ (جن الله کان سواءِ ٻين کي پنهنجو اولياءِ بنايو آهي، (سي چون ٿا ته) اسان انهن جي رڳو ان لاءِ عبادت ٿا ڪريون ته جيئن الله ڏانهن مرتبي ۾ ويجهو ڪن). باقي تنهنجو چوڻ ته: نيين ۽ ولين کي اوهان بت ڪيئن ٿا قرار ڏيو؟ ته اسان چئون ٿا ته بيشڪ جن ڪافرن ڏانهن نبي ڪريم ﷺ جن موڪليا ويا، تن مان ڪي اوليائن کي سڏيندا هئا. انهن جي باري ۾ الله تعاليٰ فرمايو آهي: ﴿أُولَٰئِكَ الَّذِينَ يَدْعُونَ يَبْتَغُونَ إِلَىٰ رَبِّهِمُ الْوَسِيلَةَ أَيُّهُمْ أَقْرَبُ وَيَرْجُونَ رَحْمَتَهُ وَيَخَافُونَ عَذَابَهُ إِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ كَانَ مَحْذُورًا﴾ (اهي (الله کان سواءِ) جن کي سڏيندا آهن، سي پاڻ پنهنجي رب ڏانهن وسيلو ڳوليندا آهن ته انهن مان ڪير وڌيڪ ويجهو آهي؟ ۽ سندس رحمت جي اميد رکندا آهن ۽ سندس عذاب کان ڊڄندا آهن. بيشڪ تنهنجي رب جو عذاب خوفناڪ آهي). انهن ما ڪي حضرت عيسىٰ عليه السلام ۽ سندس ماءُ کي سڏين ٿا. الله تعاليٰ فرمايو آهي ته: ﴿وَإِذْ قَالَ اللَّهُ يَعْيسَىٰ ابْنُ مَرْيَمَ مَا أَنْتَ لِلنَّاسِ امْتَحَدُونَ وَإِنِّي لَأَهْلِي مِنْ دُونِ اللَّهِ﴾ (۽ جڏهن الله چوندو ته: اي عيسيٰ پٽ مريم جا! ڇا تو ماڻهن کي چيو هو ته مون کي ۽ منهنجي ماءُ کي الله کان سواءِ معبود ڪري وٺو؟ ۽ انهن مان ڪي ملائڪن کي سڏيندا هئا، الله تعاليٰ جو فرمان آهي ته: ﴿وَيَوْمَ يُحْشَرُهُمْ جَمِيعًا ثُمَّ يَقُولُ لِلْمَلٰٓئِكَةِ أَهٰؤُلَآءِ اِيَّاكُمْ كَانُوْا يَعْبُدُوْنَ﴾ (جنهن ڏينهن انهن سڀني کي گڏ ڪندو، پوءِ ملائڪن کي چوندو ته ڇا هي اهي آهن جيڪي اوهان کي پوڄيندا هئا؟ هنن آيتن ۾ سوچ ته الله هنن ۾ انهن کي به برابر جو ڪافر سڏيو آهي جن بتن جي پوڄا ڪئي ۽ جن صالحن، نيين، ملائڪن ۽ ولين جي پوڄا ڪئي. ۽ رسول الله ﷺ جن انهن سڀني سان بنا ڪنهن فرق جي لڙايون ڪيون.

عبدالنبي: پر ڪافر ته انهن مان نفعي جي اميد ڪندا هئا. جڏهن ته مان اها گواهي ٿو ڏيان ته الله ئي نفعو ڏيندڙ، نقصان ڏيندڙ ۽ ڪائنات جو هلائيندڙ آهي ۽ انهيءَ جي الله تعاليٰ کان سواءِ ڪنهن ٻئي ۾ اميد نه ٿو رکيان. نيڪ صالح پاننهن جي هٿ ۾ ڪابه شيءِ ڪانهي، پر مان انهن جو واسطو رڳو ان ڪري ٿو وٺان، جو الله وٽ انهن جي سفارش جي اميد ٿو رکيان.

عبدالله: تنهنجو اهو چوڻ بلڪل ڪافرن جي چوڻ جي برابر آهي. ان جو دليل الله تعاليٰ جو هيءُ فرمان آهي: ﴿وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ وَيَقُولُونَ هَٰؤُلَآءِ شَفَعُونَ عَلَيْنَا﴾ (الله کان سواءِ انهن جي عبادت ٿا ڪن جيڪي ڪين نقصان ٿا ڏين ۽ نه نفعو ۽ چون ٿا ته اهي الله وٽ اسان جا سفارشي آهن). **عبدالنبي:** پر آءُ ته الله کان سواءِ ڪنهن ٻئي جي عبادت نه ڪندو آهيان. باقي اوليائن کان التجا ڪرڻ ۽

کين پڪارڻ ڪا عبادت ڪانهي.

عبداللہ: پر آءُ توکان پڇان ٿو ته: ڇا تون اهو مڃين ٿو ته الله توتي فرض ڪيو آهي ته عبادت رڳو انهيءَ جي ئي ڪندين؟ ۽ اهو تنهنجي مٿان سندس حق آهي. جيئن سندس هن فرمان ۾ آهي: ﴿ وَمَا أَمْرُوا إِلَّا لِعَبْدِ اللَّهِ الْخَالِصِينَ لَهُ الدِّينَ حَقًّا ﴾ (۽ کين هن کان سواءِ ٻيو ڪو به حڪم نه ڏنو ويو هو ته دين کي رڳو الله لاءِ خالص ڪندي، هڪ طرفا ٿي، سندس عبادت ڪن).

عبدالنبی: ها، اهو مون تي فرض ڪيو ويو آهي.

عبداللہ: هاڻ آءُ توکان مطالبو ٿو ڪريان ته اهو جيڪو الله توتي فرض ڪيو آهي سو مون کي بيان ڪري ٻڌاءِ؟ يعني عبادت جو اخلاص ڇاڪي چئبو آهي؟

عبدالنبی: مان تنهنجو سوال نه سمجهيم، چڱيءَ طرح وضاحت ڪر!

عبداللہ: مون ڏانهن ڪن ڌر ته توکي وضاحت ڪري ٻڌايان. الله تعالیٰ فرمايو آهي ته: ﴿ اَدْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ ﴾ (پنهنجي پالڻهار کي زاري ڪندڙ ۽ گجھيءَ طرح سڏيو، بيشڪ اهو حد کان لنگهندڙن کي پسند نه ڪندو آهي). هينئر ٻڌاءِ ته دعا الله جي عبادت آهي يا نه؟

عبدالنبی: ها بلڪل، اها ته اصل عبادت آهي، جيئن حديث شريف ۾ آيو آهي: «الدعاء هو العبادة» (دعاء ئي عبادت آهي).

عبداللہ: هاڻ جڏهن ته تون اهو اقرار ڪري چڪين ته دعا الله جي عبادت آهي، پوءِ الله کي رات ڏينهن پنهنجي ڪنهن حاجت ۾ خوف ۽ اميد رکندي سڏيندو رهين، وري پوءِ ان ساڳي حاجت ۽ ضرورت جي سلسلي ۾ ڪنهن نبي يا فرشتي يا قبر ۾ دفن ٿيل ڪنهن نيڪ صالح ٻانهي کي به پڪارين ته هاڻ تون انهيءَ عبادت ۾ شرڪ ڪيو يا نه؟

عبدالنبی: ها، آءُ بلڪل شرڪ ڪرڻ وارو ٿيس، اها ڳالهه درست ۽ صاف آهي.

عبداللہ: ٻيو مثال ٻڌ! جڏهن توکي الله تعالیٰ جي هن فرمان: ﴿ فَصَلِّ لِرَبِّكَ وَأَخَرًا ﴾ (پوءِ پنهنجي رب لاءِ نماز پڙه ۽ قرباني ڪر) جي خبر پئي ۽ تون الله جي هن حڪم جي فرمانبرداري ڪندي انهيءَ لاءِ قرباني ڪئي، ته پوءِ تنهنجي اها قرباني الله تعالیٰ جي عبادت آهي يا نه؟

عبدالنبی: هاڻو، اها عبادت آهي.

عبداللہ: ته پوءِ جيڪڏهن تون الله سان گڏ مخلوق مان ڪنهن نبي، ولي يا جن وغيره لاءِ به قرباني ڪئي، ته تون هن عبادت ۾ الله سان ٻئي کي شريڪ بنايو يا نه؟

عبدالنبی: ها، اهو ته بنا ڪنهن شڪ شڪي جي شرڪ آهي.

عبداللہ: مان تنهنجي آڏو قرباني ۽ دعا جا مثال پيش ڪيا، ڇاڪاڻ ته دعا قولِي عبادتن ۾ سڀ کان وڏي عبادت ۽ قرباني فعلي عبادتن ۾ سڀ کان وڏي عبادت آهي. عبادت رڳو انهن پنهنجي قسمن جو نالو ناهي، بلڪ اها انهن پنهنجي ڪان عام شيءِ جو نالو آهي، جنهن ۾ باس، قسم، پناهه ۽ مدد گهرڻ وغيره شامل آهي. پر اهي مشرڪ جن جي وقت ۾ سندن بابت قرآن نازل ٿيو هو، ڇا اهي فرشتن، صالحن ۽ لات بت وغيره جي پوڄا ڪندا هئا؟

عبدالنبی: ها، اهي ائين ئي ڪندا هئا.

عبداللہ: انهن جي اها عبادت رڳو دعا، قرباني، پناهه گهرڻ، مدد طلب ڪرڻ ۽ التجاءَ وغيره تائين محدود هئي، نه ته اهي به هن ڳالهه جا اقرار ڪيا هيا ته جن جي عبادت ڪن ٿا، سي به الله جا ٻانهي ۽ ان جي هٿ وس آهن، ۽ الله ئي اها ذات آهي جيڪا جڳ جا معاملار ٿيندي آهي. پر انهن بتن وغيره کي سڏيو يا انهن کان التجاءَ ڪئي، ته سندن مقصد انهن کي وسيلو بنائي شفاعت حاصل ڪرڻ هو ۽ اها ڳالهه بلڪل پڌري آهي.

عبدالنبی: آي عبداللہ! ڇا تون رسول الله ﷺ جي شفاعت جو منڪر آهين؟ ان تان تون هٿ ڪئي ڇڪو آهين؟

عبداللہ: نه، آءُ شفاعت جو منڪر ناهيان ۽ نه ئي ان تان هٿ ڪنيو اٿم. بلڪ پاڻ ﷺ - آءُ متس ماءُ پيءُ سميت قربان وڃان - شافع (شفاعت ڪندڙ) مُشَفَع (شفاعت قبول ٿيل) آهن. آءُ سندس شفاعت جو اميدوار آهيان، پر شفاعت مڪمل الله جي هٿ ۾ آهي. جيئن الله تعالیٰ فرمايو آهي: ﴿ قُلْ لِلَّهِ الشَّفَعَةُ جَمِيعًا ﴾ (چئو ته:

شفاعت سڄي الله جي وس آهي). شفاعت الله جي اجازت کان پوءِ ٿيندي. جيئن الله جل جلاله فرمايو آهي: ﴿مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ﴾ (اهو ڪير آهي، جيڪو وٽس سندس اجازت کان سواءِ سفارش ڪندو). ۽ شفاعت الله جي اجازت کان پوءِ ئي ڪنهن لاءِ به ممڪن ٿيندي. جيئن الله ﷻ فرمايو آهي ﴿وَلَا يَشْفَعُونَ إِلَّا لِمَنِ ارْتَضَى﴾ (رڳو ان جي شفاعت ڪندا جنهن لاءِ پاڻ راضي ٿيندو). الله توحيد کان سواءِ ڪنهن ڳالهه تي راضي نه ٿيندو. جيئن الله تعاليٰ فرمايو آهي: ﴿وَمَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ الْإِسْلَامِ دِينًا فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُ وَهُوَ فِي الْآخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ﴾ (جيڪو اسلام کان سواءِ ڪو ٻيو دين گهرندو تنهن کان اهو ڪڏهن به قبول نه ڪيو ويندو ۽ اهو آخرت ۾ خساري وارن مان ٿيندو). هاڻ جڏهن شفاعت جو مڪمل اختيار الله کي آهي ۽ شفاعت سندس اجازت کان پوءِ ئي ٿيندي، نبي ڪريم ﷺ ۽ ڪو ٻيو ايستائين ڪنهن به هڪ جي به شفاعت نه ڪندو جيستائين الله کيس ان جي اجازت نه ڏيندو ۽ الله توحيد وارن کان سواءِ ٻئي ڪنهن جي شفاعت جي اجازت نه ڏيندو. هاڻ جڏهن اهو واضح ٿيو ته شفاعت مڪمل الله جي وس آهي، ته پوءِ اسان اها گهرنداسين به ان کان ۽ هيئن چونداسين ته: اي الله! تون نبي ﷺ جي شفاعت کان مون کي محروم نه ڪجائن. اي الله! مون کي پنهنجي پيغمبر جي شفاعت نصيب ڪجائن. ۽ اهڙيءَ طرح دعا گهرنداسين.

عبدالنبي: پنهنجو هن ڳالهه تي اتفاق ٿي چڪو آهي ته ڪنهن کان اهڙي شيءِ گهرڻ جائز ناهي، جنهن جو هو مالڪ نه هجي. ۽ نبي ڪريم ﷺ کي الله تعاليٰ شفاعت عطا ڪئي آهي هاڻ جڏهن ته اها کيس ڏني وئي آهي ته پاڻ ان جو مالڪ به چئبو، ان ڪري اهو جائز ٿيندو ته کانس اهو گهرڻون جنهن جو پاڻ مالڪ آهي ۽ اهو شرڪ ڪونه ٿيندو.

عبدالله: ها اها ڳالهه صحيح آهي، پر جيڪڏهن ان کان توکي الله منع نه ڪري. جڏهن ته الله ﷻ فرمايو آهي: ﴿فَلَا تَدْعُوا مَعَ اللَّهِ أَحَدًا﴾ (الله سان گڏ ڪنهن هڪ کي به نه سڏيو) ۽ شفاعت گهرڻ هڪ قسم جي دعا آهي. نبي ڪريم ﷺ کي شفاعت الله تعاليٰ عطا ڪئي آهي، اهو ئي توکي منع ٿو ڪري ته اها ٻئي ڪنهن کان به نه گهر، ڪوبه چونه هجي. ۽ شفاعت ڪرڻ جو حق ته نبي ڪريم ﷺ کان سواءِ ٻين کي به مليل آهي. اهو به ثابت آهي ته ملائڪ شفاعت ڪندا ۽ اهي ٻار به شفاعت ڪندا، جيڪي بالغ ٿيڻ کان اڳي وفات ڪري ويا. اولياءَ به شفاعت ڪندا. ڇا پوءِ تون ائين چوندين ته: الله انهن کي شفاعت ڏني آهي تنهنڪري آءُ انهن کان گهرندس؟ جيڪڏهن تون ائين چوندين ته پوءِ اها صالحن جي عبادت ٿي پوندي جنهن جو الله پنهنجي ڪتاب ۾ ذڪر ڪيو آهي. ۽ جيڪڏهن تون چوندين ته نه ائين نه چئبو، ته تنهنجو اهو چوڻ غلط ٿي ويندو ته الله ان کي شفاعت ڏني آهي تنهن ڪري آءُ ان کان اها شيءِ گهران ٿو جيڪا الله کيس ڏني آهي.

عبدالنبي: پر آءُ الله سان ڪنهن به شيءِ کي شريڪ نه ٿو ڪيان. باقي صالحن کان التجا ڪرڻ شرڪ ناهي.

عبدالله: ڇا تون اهو اعتراف ۽ اقرار ڪرين ٿو ته الله شرڪ کي حرام ڪيو آهي ۽ اهو زنا کان به وڏو گناهه آهي ۽ الله اهو معاف نه ڪندو؟

عبدالنبي: ها، آءُ ان جو اقرار ٿو ڪريان. ۽ اهو الله جل جلاله جي ڪلام مان واضح آهي.

عبدالله: تون هاڻي ان شرڪ جي پنهنجي ذات کان نفي ڪئي، جنهن کي الله تعاليٰ حرام ڪيو آهي. ڇا پوءِ تون - خدا را - اهو ٻڌائيندين ته الله سان شرڪ، جيڪو تون ڪيو آهي، جنهن جي تون پنهنجي نفس کان نفي ڪئي آهي، اهو ڇا آهي؟

عبدالنبي: شرڪ آهي بتن جي پوڄا ۽ انهن ڏانهن توجهه ڪرڻ، انهن کان گهرڻ ۽ انهن کان ڊڄڻ.

عبدالله: بتن جي پوڄا جي معنيٰ ڇاهي؟ ڇا تون سمجهين ٿو ته مڪي جا ڪافر اهو اعتقاد رکندا هئا ته اهي ڪاٺيون ۽ پٿر، ٻار ڏين ٿا، رزق ڏين ٿا ۽ جيڪو کائڻ گهري ٿو تنهن جي معاملات جي تدبير ڪن ٿا؟! حالانڪ اهي اهو اعتقاد نه رکندا هئا جيئن توهان اها ڳالهه ٿي.

عبدالنبي: آءُ به اهو اعتقاد نه ٿو رکيان. بلڪ جنهن شخص اها نيت ڪئي ته ڪا ڪاٺي، ڪو پٿر يا ڪنهن قبر تي ٺهيل ڪو قبو وغيره، جنهن کي هو سڏي ٿو، ان لاءِ قرباني ٿو ڪري ۽ چئي ٿو ته اهي اسان کي الله جي ويجهو ڪندا ۽ الله انهن جي برڪت سان اسان جون مصيبتون ٽاري ٿو. ته اها بتن جي پوڄا آهي. منهنجو به اهو ئي مقصد آهي.

عبداللہ: تو سچ چيو. پر اوهان ته پٿرن، مقبرن ۽ مزارن وغيره تي وڃي اهو ڪجهه ڪندا آهيو. پڻ اوهان جو چوڻ ته: شرڪ بتن جي عبادت جو نالو آهي! ڇا تنهنجي اها مراد آهي ته شرڪ صرف ان سان مخصوص آهي جنهن اهو ڪيو؟ باقي صالحن تي اعتماد ڪرڻ ۽ انهن کان دعا گهرڻ شرڪ جي معنيٰ ۾ شامل ڪانهي؟

عبدالنبی: ها اهوئي منهنجو مطلب آهي.

عبداللہ: ته پوءِ ان صورت ۾ تون انهن کوڙ سارين آيتن جي باري ۾ ڪهڙو موقف رکيندين جن ۾ الله نبين، صالحن تي (مشڪل وقت ۾) اعتماد ڪرڻ ۽ ملائڪن وغيره سان تعلق جي حرام هئڻ جو ذڪر ڪيو آهي. جن ائين ڪيو آهي تن کي ڪافر قرار ڏنو آهي. جيئن اهو مٿي گذريو. ان جو مون توسان ذڪر ڪيو ۽ ان تي دليل به پيش ڪيم.

عبدالنبی: پر جن ملائڪن ۽ نبين کي سڏيو ۽ کائڻ دعائون گهريون، تن ان سبب جي ڪري ڪفر ڪون ڪيو بلڪ اهي هن چوڻ جي ڪري ڪافر ٿيا ته چيائون، ملائڪ الله جون ڌيئرون آهن، مسيح عليه السلام الله جو پٽ آهي. اسان ائين نه ٿا چئون ته پير عبدالقادر الله جو پٽ آهي ۽ زينب الله جي ڌيءَ آهي.

عبداللہ: پٽ جي الله ڏانهن نسبت ڪرڻ اهو **مستقل ڪفر** آهي. الله عزوجل فرمايو آهي ﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ ۝۱ اللَّهُ الصَّمَدُ ۝۲ لَمْ يَكِدْ وَلَمْ يُولَدْ ۝۳﴾ (چؤ ته: الله اڪيلو آهي. الله بي نياز آهي. نه چئبو

اٿس ۽ نه ڄائو آهي). (”احد“ چئبو آهي. جنهن جو ڪو مثال ئي نه هجي ۽ ”صمد“ چئبو آهي. جيڪو ضرورت ۾ گهريل ۽ ڪراچڻ وارو

هجي) جنهن هن جو انڪار ڪيو تنهن ڪفر ڪيو جيتوڻيڪ سورت جي پڇاڙيءَ جو انڪار نه به ڪري. الله

تعالیٰ فرمايو آهي: ﴿مَا اتَّخَذَ اللَّهُ مِنْ وَلَدٍ وَمَا كَانَ مَعَهُ مِنْ إِلَهٍ إِذًا لَذَهَبَ كُلُّ إِلَهٍ بِمِخْلَقٍ وَلَعَلَّ بَعْضُهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ ۝﴾

(الله نه ڪنهن کي پٽ بڻايو آهي ۽ نه ساڻس ڪو ٻيو معبود آهي. (جيڪڏهن ائين هجي ها) ته هرڪو

معبود پنهنجي مخلوق کي وٺيو وڃي ها ۽ اهي هڪٻئي تي ڏاڍ ڪن ها) ان طرح ٻنهي ڪفرن ۾ فرق ڪيو

اٿس. ان جو دليل اهو به آهي ته جن ”لات“ کي سڏيو ۽ کائڻ دعائون گهريون ۽ ائين ڪرڻ ڪري ڪافر ٿيا،

انهن باوجود ان جي ته اهو هڪ صالح شخص هو، ان کي الله جو پٽ ڪونه بڻايو ۽ جن جنن جي عبادت جي

ذريعي ڪفر ڪيو، تن به انهن کي ائين الله جو پٽ ڪونه سڏيو. ان طرح چئني مذهبن وارن ”مرتد جي حڪم“

جي بيان ۾ ذڪر ڪيو آهي ته مسلمان جڏهن هي گمان ڪري ته الله کي پٽ آهي ته اهو مرتد آهي ۽ جيڪڏهن

الله سان شرڪ ڪيائين ته به اهو مرتد ٿي ويو. ان طرح انهن ٻنهي قسم جي ڪفرن ۾ فرق ڪيو آهي.

عبدالنبی: پر الله تعالیٰ فرمائي ٿو ته: ﴿أَلَا إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللَّهِ لَأَخَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ﴾

(خبردار الله جي ولين کي نه ڪو خوف آهي ۽ نه اهي غمگين ٿيندا).

عبداللہ: اسان جو به ايمان آهي ته اهو حق آهي. اسان به ان جا قائل آهيون. پر انهن جي عبادت نه ڪبي.

اسان صرف الله سان گڏ انهن جي عبادت ڪرڻ ۽ انهن کي الله سان شريڪ بنائڻ کان انڪار ٿا ڪريون.

البت انهن سان محبت ڪرڻ، انهن جي پيروي ڪرڻ ۽ انهن جي ڪرامتن جو اقرار ڪرڻ تنهنجي مٿان

واجب آهي. اوليائن جي ڪرامتن جو انڪار رڳو بدعتي ڪندا آهن. جڏهن ته الله جي دين ٻنهي طرفن ۾

وچ ٽرائپ رکي آهي، ٻنهي گمراهين جي وچ مان هدايت ڏسي آهي ۽ ٻنهي باطلن جي وچان حق بيان ڪيو آهي.

عبدالنبی: جن (مڪي وارن) جي باري ۾ قرآن لٿو آهي (لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ) جي شاهدي نه ڏيندا هئا، رسول

الله صلى الله عليه وسلم جن کي ڪوڙو سمجهندا هئا، ٻيهر جيئرو ٿيڻ جو انڪار ڪندا هئا، قرآن کي ڪوڙو چوندا هئا ۽

ان کي جادو سڏيندا هئا. جڏهن ته اسان شاهدي ڏيون ٿا ته الله کان سواءِ ڪوبه معباد ناهي ۽ محمد صلى الله عليه وسلم

الله جو رسول آهي. قرآن جي تصديق ڪيون ٿا، مرڻ کان پوءِ اٿڻ تي ايمان رکون ٿا، نماز پڙهون ٿا، روزا

رکون ٿا. پوءِ اسان کي اوهان انهن وانگر ڇو ٿا قرار ڏيو؟

عبداللہ: پر سڀني عالمن جو هن ڳالهه ۾ ڪوبه اختلاف ڪونهي ته جيڪو ماڻهو رسول الله صلى الله عليه وسلم جن کي

ڪن ڳالهين ۾ سچو مڃي ۽ ڪن ڳالهين ۾ کين ڪوڙو مڃي ته اهو ڪافر آهي. اسلام ۾ اهو داخل نه

چئبو. اهڙيءَ طرح جڏهن قرآن جي هڪ حصي تي ايمان آڻي ۽ هڪ حصي جو انڪار ڪري ته اهو به

ڪافر آهي. جيئن اهو ماڻهو جيڪو توحيد جو ته اقرار ڪري ۽ نماز جو انڪار ڪري. يا توحيد ۽ نماز جو

اقرار ڪري پر زڪوات جو انڪار ڪري يا انهن سڀني شين جو اقرار ڪري پر روزي جو انڪار ڪري، يا

انهن سڀني جو اقرار ڪري پر حج جي واجب هئڻ جو انڪار ڪري ته اهو به ڪافر آهي. نبي ڪريم ﷺ جن جي زماني ۾ جڏهن ڪجهه ماڻهن حج جي تياري نه ڪئي ته الله تعاليٰ انهن جي حق ۾ نازل فرمايو: ﴿وَلِلّٰهِ عَلَى النَّاسِ حُجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ اِلَيْهِ سَبِيْلًا وَمَنْ كَفَرَ فَاِنَّ اللّٰهَ عَنُ الْعٰلَمِيْنَ﴾ (۶ ماڻهن تي الله جي لاءِ بيت الله جو حج فرض آهي. جيڪي ان ڏانهن وڃڻ جي سگهه رکن. ۽ جنهن انڪار ڪيو ته پوءِ بيشڪ الله سڀني جهانن کان بي پرواهه آهي). جيڪڏهن مرڻ کان پوءِ جيئري ٿيڻ جو انڪار ڪيائين ته بالاجماع ڪفر ڪيائين. ان ڪري الله پنهنجي ڪتاب (قرآن) ۾ اها وضاحت فرمائي آهي ته جنهن ڪن ڳالهين تي ايمان آندو ۽ ڪن جو انڪار ڪيو ته اهو پڪ ڪافر آهي ۽ حڪم ڪيائين ته اسلام پوري جو پورو قبول ڪيو. جنهن هڪ شيءِ قبول ڪئي ۽ هڪ ڇڏي تنهن ڪفر ڪيو. پوءِ ڇا تون ان جو اقرار ٿو ڪرين ته جنهن ڪن ڳالهين تي ايمان آندو ۽ ڪن جو انڪار ڪيو، تنهن ڪفر ڪيو؟

عبدالنبي: ها ان جو اقرار ٿو ڪريان. اهو قرآن ڪريم ۾ واضح آهي.
عبدالله: جڏهن تون اهو اقرار ٿو ڪرين ته جنهن، رسول الله ﷺ جي ڪنهن ڳالهه ۾ تصديق ڪئي ۽ نماز جي وجوب جو انڪار ڪيائين يا سڀني شين جو اقرار ڪيائين پر مرڻ کان پوءِ جيئري ٿيڻ جو انڪار ڪيائين ته اهو سڀني مذهبن جي اجماع مطابق ڪافر آهي، قرآن ان جو بيان به ڪيو آهي، جيئن مٿي گذريو، ته پوءِ توکي هي ڇاڻڻ گهرجي ته توحيد نبي ڪريم ﷺ جي آندل دين مان وڌي ۾ وڌو فريضو آهي. اهو نماز، زڪات ۽ حج کان به عظيم آهي. پوءِ اهو ڪيئن ٿو ٿي سگهي ته جڏهن ڪو انسان هنن سڀني شين مان ڪنهن هڪ شيءِ جو به انڪار ڪري ته ڪافر ٿو ٿئي، ڀل رسول الله ﷺ جي آندل باقي سڀني شين تي عمل ڪري ۽ جڏهن توحيد جو انڪار ڪري، جيڪو سڀني رسولن جو دين آهي ته پوءِ ڪافر ڪيئن نه ٿيندو؟ سبحان الله! هيءَ ڪيڏي نه عجيب جهالت آهي!
 پڻ هن تي به غور ڪر ته رسول الله ﷺ جي اصحابن بنو حنيفه قبيلي وارن سان پيمانه ۾ جنگ ڇو ڪئي؟ جڏهن ته اهي نبي ڪريم ﷺ جي هٿ تي مسلمان ٿي چڪا هئا ۽ اها شاهدي ڏين پيا ته الله کان سواءِ ٻيو ڪوبه معبود ناهي ۽ محمد ﷺ الله جا رسول آهن، نماز به پڙهندا هئا ۽ اذان به ڏيندا هئا!
عبدالنبي: پر اهي ته هي شاهدي ڏين پيا ته مسيلمه نبي آهي، جڏهن ته اسان چئون ٿا ته محمد ﷺ جن کان پوءِ ڪوبه نبي ناهي.

عبدالله: پر اوهان نبين، ملائڪن ۽ صحابه وغيره مان ڪن صالح ڀانهن کي مٿي ڇاڙهي ڪين آسمان ۽ زمين جي جبار (خدا) جو درجو ڏيئي ڇڏيو آهي. پوءِ جڏهن ڪو ماڻهو ڪنهن انسان کي مٿانهون درجو ڏئي نبي ڪريم ﷺ جي درجي ۾ سمجهي ٿو ته اهو ڪافر آهي. ان جو مال ۽ خون پئي (پائمال ڪرڻ) حلال آهي. ان کي نه به شهادتون ڏينديون ۽ نه نماز. ته پوءِ جيڪو انهن مان ڪنهن کي الله جي رتبي تي ڪٿي ايندو ته اهو ته ان ڳالهه ۾ وڌيڪ ان جو حقدار ٿيندو ته ان کي ڪافر قرار ڏجي. اهڙيءَ طرح اهي ماڻهو به جن کي حضرت علي رضی اللہ عنہ باهر ۾ ساڙايو، سڀئي اسلام جي دعويٰ ڪندا هئا، حضرت علي رضی اللہ عنہ جا ساٿي هئا، صحابه ڪرام رضی اللہ عنہم کان علم سکيا هئا. پر حضرت علي رضی اللہ عنہ ۾ انهن اهڙو اعتقاد رکيو جهڙو اوهان پير عبدالقادر وغيره ۾ رکيو آهي. پوءِ صحابه انهن جي قتل ۽ ڪفر تي ڪيئن متفق ٿيا؟ ڇا تون سمجهين ٿو ته صحابه مسلمانن کي ڪافر قرار ڏيندا هئا؟ ڇا تون سمجهين ٿو ته پير جيلاني ۽ اهڙن ٻين بزرگن ۾ اهڙو اعتقاد رکڻ ڪوبه نقصان نه ڏيندو؟ باقي حضرت علي رضی اللہ عنہ ۾ اهڙو اعتقاد ڪفر ٿيندو؟

انهيءَ سان گڏوگڏ هي به چئبو ته جڏهن اڳين کي رڳو ان ڪري ڪافر سڏيو ويو جو انهن شرڪ سان گڏ رسول الله ﷺ، قرآن ۽ قيامت وغيره جو انڪار ڪيو ته پوءِ هن باب جي ڪهڙي معنيٰ ٿيندي جنهن جو هر مذهب جي علمائن ”باب مرتد جو حڪم“ جي عنوان سان قائم ڪيو آهي؟ اهو هي ته مسلمان هجڻ کان پوءِ ڪافر ٿيو هجي. ان باب هيٺ انهن کوڙ شيون ذڪر ڪيون آهن، جن مان هر شيءِ ان جي مرتڪب کي اسلام مان خارج ڪري ڇڏيندي آهي. ايستائين جو انهن کي تمام ننڍيون شيون به ذڪر ڪيون آهن، جن جي ڪرڻ سان ماڻهو مرتد ٿي ويندو آهي. مثال ڪوڪلمو الله جي ناراضگيءَ وارو زبان سان چيائين، دل سان نه چيائين يا پوڳ مذاق ۾ چيائين. اهڙيءَ طرح اهي ماڻهو جن جي باري ۾ الله تعاليٰ

فرمايو آهي ته: ﴿قُلْ أِبَلَهُ وَءَايَاتِهِ وَرَسُولِهِ كُنْتُمْ تَسْتَهْزِئُونَ ﴿١٥﴾ لَا تَعْدِرُوا فَمَا كَفَرْتُمْ بَعْدَ إِيمَانِكُمْ﴾ (جو تہ: چا الله، سندس آيتن ۽ سندس رسول سان مذاق ڪيو ٿي؟ بهانو نه ڪيو، توهان ايمان کان پوءِ ڪفر ڪيو آهي) اهي ماڻهو جن جي باري ۾ الله تعاليٰ اها تصريح ڪئي آهي ته انهن ايمان کان پوءِ ڪفر ڪيو، سي رسول الله ﷺ جن سان غزوه تبوک گڏ ۾ هئا، جن کي لفظ ڳالهائيا، پوءِ چيائون ته اسان اهي پوڳ ۾ چيا آهن. ان سلسلي ۾ هيءَ ڳالهه به چئبي جيڪا الله تعاليٰ بني اسرائيلن جي باري ۾ بيان فرمائي آهي، انهن ته اسلام، علم ۽ نيڪيءَ جي باوجود موسى ﷺ کي چيو: ﴿أَجْعَلْ لَنَا إِلَهًا﴾ (اسان لاءِ هڪڙو اهڙو معبود بڻاءِ)، ۽ نبي ڪريم ﷺ جي اصحابن مان ڪجهه ماڻهن جو ”اجعل لنا ذات انواط“ (اسان لاءِ انواط جهڙو بت مقرر ڪر) چوڻ به ان طرح آهي، جنهن تي نبي ڪريم ﷺ جن قسم کڻي چيو ته اوهان جو اهو چوڻ بني اسرائيلن جي هن قول وانگر آهي ته: ﴿أَجْعَلْ لَنَا إِلَهًا كَمَا لَهُمُ آلِهَةٌ﴾. **عبدالنبي:** پر بني اسرائيل ۽ جن نبي ڪريم ﷺ جن کان اهو سوال ڪيو ته اسان لاءِ ذات انواط مقرر ڪر، اهي ان سان ڪافر ته ڪونه ٿيا؟

عبدالله: ان جو جواب هي آهي ته بني اسرائيلن ۽ جن نبي ڪريم ﷺ کان سوال ڪيو، تن عملي طور تي ائين ڪونه ڪيو، جيڪڏهن ڪن ها ته ڪافر ٿي وڃن ها ۽ جن کي نبي ڪريم ﷺ جن منع فرمائي، سي جيڪڏهن سندس اطاعت نه ڪن ها ۽ روڪڻ جي باوجود ذات انواط کي معبود بنائڻ ها ته ڪافر ٿي وڃن ها. **عبدالنبي:** پر مون وٽ ڪجهه پيا اشڪال آهن. هڪ آهي اسام بن زيد ؓ جو قصو، جڏهن هن ان شخص کي قتل ڪيو جنهن لا اله الا الله چيو ۽ نبي ڪريم ﷺ ان کي پسند نه فرمايو ۽ کيس چيو ته: «يا أسامة! أقتلته بعد ما قال: لا إله إلا الله؟» «اي اسام! ان جي لا اله الا الله چوڻ کان پوءِ به تون ان کي قتل ڪيو؟» (بخاري). اهڙيءَ طرح نبي ڪريم ﷺ جو پيو فرمان آهي ته: «أمرت أن أقاتل الناس حتى يقولوا لا إله إلا الله» «مون کي حڪم ڪيو ويو آهي ته اءُ ماڻهن سان ايستائين جنگ ڪيان جيستائين اهي لا اله الا الله چون». (مسلم). هنن ٻن حديثن ۽ ٽو جيڪو چيو تنهن ۾ مطابقت ڪيئن ٿيندي. مون کي اهو سمجهاءِ، الله توکي سمجه ڏئي!

عبدالله: اهو ته چڱيءَ طرح معلوم آهي ته نبي ڪريم ﷺ جن يهودين سان جنگ ڪئي ۽ انهن کي قيدي بڻايو، جڏهن ته اهي لا اله الا الله چوندا هئا ۽ صحابه ڪرام بنو حنيفه سان وڙهيا حالانڪ اهي به لا اله الا الله محمد رسول الله چوندا هئا، نماز به پڙهندا هئا. اهڙيءَ طرح اهي به جن کي حضرت علي رضه باهر ۾ ساڙيو، تون اهو مڃين ٿو ته جنهن مرڻ کان پوءِ اٿڻ جو انڪار ڪيو سو ڪافر آهي ۽ ان کي قتل ڪرڻ جائز آهي، ڇو نه لا اله الا الله چئي. ۽ هي ته جنهن اسلام جي رڪنن مان ڪنهن شيءِ جو انڪار ڪيو ته ان ڪفر ڪيو ۽ ان کي قتل ڪيو ويندو، ڀل ڪلمو پڙهندڙ هجي. ته پوءِ اهو ڪيئن ٿيندو ته جنهن ڪن فروعي شين جو انڪار ڪيو ته ڪافر ٿئي ۽ کيس ڪلمو فائدو نه ڏئي، پر جيڪو توحيد جو انڪار ڪري جيڪا سڀني پيغمبرن جي دين جو اصل ۽ بنياد آهي اهو ڪافر نه ٿئي ۽ ڪلمو کيس فائدو رسائي؟ شايد تو هنن حديثن جو مفهوم نه سمجهيو آهي.

باقي رهي اسام واري حديث: ته ان ۾ جنهن شخص اسلام جي دعويٰ ڪئي تنهن کي ان هن گمان تحت قتل ڪيو ته ان اهو پنهنجي موت ۽ مال جي خوف کان ڪيو. جڏهن ته اسلام جي اظهار ڪندڙ شخص کان ايستائين هٿ روڪڻ واجب هو جيستائين کانئس ان جي خلاف ظاهر نه ٿئي. الله ﷻ فرمايو آهي ته: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا ضَرَبْتُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَتَبَيَّنُوا﴾ (اي ايمان وارو! جڏهن اوهين الله جي رستي ۾ جهاد لاءِ سفر ڪيو ته پوري طرح جاچيو) يعني پڪ ڪريو. هيءَ آيت ان تي دلالت ٿي ڪري ته ان کان هٿ روڪڻ واجب آهي ۽ تحقيق ڪرڻ واجب آهي. پوءِ جڏهن ان کان اسلام جي خلاف ڪجهه ظاهر ٿئي ته پوءِ ان کي ﴿فَتَبَيَّنُوا﴾ جي فرمان جي روشنيءَ ۾ قتل ڪيو ويندو. ۽ جيڪڏهن ڪلمي پڙهڻ جي ڪري کيس قتل نه ڪجي ها ته تثبت (پڪ ڪرڻ) جو ڪوبه فائدو نه ٿئي ها.

اهڙيءَ ريت ٻي حديث به: ان جي به اهائي معنيٰ آهي جيڪا اسان ذڪر ڪئي ۽ هي ته جنهن توحيد ۽ اسلام جو اظهار ڪيو تنهن کان هٿ روڪڻ واجب آهي، جيستائين وڃي ان کان ان جي خلاف ڪا ڳالهه

ظاهر ٿئي. ان جو دليل هيءُ آهي ته رسول الله ﷺ جتي اهو فرمايو ته: « **أَفْتَلَنَّهُ بَعْدَ مَا قَال: لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ** »
 « **لا إله إلا الله چوڻ کان پوءِ به تو ان کي قتل ڪيو**؟ » (بخاري) ۽ هي به فرمايو ته: « **أَمَرْتُ أَنْ أُقَاتِلَ النَّاسَ حَتَّى يَقُولُوا: لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ** »
 « **مون کي حڪم ڪيو ويو آهي ته ايستائين آءُ ماڻهن سان جنگ ڪيان جيستائين اهي لا إله إلا الله چون** » (مسلم). اتي پاڻ ﷺ جن خارجين جي باري ۾ هي به فرمايو ته: « **أَيْنَمَا لَقَيْتُمُوهُمْ فَاقْتُلُوهُمْ** »
 « **(جتي انهن سان ملو اتي کين قتل ڪيو)** » (بخاري). باوجود ان جي ته اهي ماڻهن ۾ سڀني کان وڌيڪ عبادت ۽ ذڪر ڪرڻ ورا هئا. ايستائين جو صحابه انهن جي عبادت ڏسي پاڻ کي گهٽ ڀاڻ لڳندا هئا. انهن علم صحابه ڪرام کان سکيو هو. پر جڏهن انهن کان شريعت جي مخالفت ظاهر ٿي ته نه **لا إله إلا الله**، نه گهڻي عبادت ۽ نه ئي اسلام جي دعويٰ کين قتل کان بچائي سگهيا.
عبدالنبي: ان باري ۾ تون ڇا چوندين جيڪو نبي ڪريم ﷺ جن کان ثابت آهي ته: ماڻهو قيامت جي ڏينهن پهريائين آدم ﷺ کان مدد گهرندا، پوءِ نوح کان، پوءِ ابراهيم کان، پوءِ موسيٰ ۽ پوءِ عيسيٰ کان، جيڪي سڀئي معذرت ڪندا. تان جو اچي محمد ﷺ جن وٽ پهچندا. ان مان ثابت ٿئي ٿو ته غير الله کان مدد وٺڻ شرڪ ناهي؟

عبداللہ: هيءُ تنهنجي طرفان مسئلي جي حقيقت کي منجهائڻ جي ڳالهه آهي نه ته مخلوق مان جيڪو زنده ۽ حاضر هجي ان کي اهڙي شيءِ ۾ مدد لاءِ پڪارڻ جو اسان انڪار نه ڪيو آهي جيڪا سندس وس ۾ هجي. جيئن الله تعاليٰ فرمايو آهي: ﴿ **فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنَ شَيْعَانِهِ عَلَى الَّذِي مِنْ عَدُوِّهِ** ﴾ (پوءِ جيڪو سندس جماعت جو هو، تنهن کانئس ان جي خلاف مدد گهري جيڪو سندس دشمنن مان هو). جيئن ماڻهو جنگ وغيره ۾ پنهنجي ساٿين کي مدد لاءِ پڪاريندا آهن. يا ٻين اهڙن ڪمن ۾، جيڪي انساني وس ۾ هوندا آهن، هڪ ٻئي کان مدد گهري ويندي آهي، اسان ان مدد گهرڻ ۽ پڪارڻ جو انڪار ٿا ڪيون جيڪا عبادت آهي. جيڪا اوهان اوليائن جي قبرن تي وڃي ڪندا آهيو. يا انهن جي غير حاضريءَ ۾ اهڙين شين جي باري ۾ ڪندا آهيو جيڪي الله ﷻ جي قدرت کان سواءِ ڪنهن جي قدرت ۾ ناهن. قيامت جي ڏينهن جيڪي ماڻهو انبيائن کان مدد گهرندا، تن جو مقصد هي هوندو ته اهي الله کان ماڻهن جي حساب ڪتاب شروع ڪرڻ لاءِ دعا گهرن ته جيئن جنت وارا بيٺهڻ جي اذيت مان نجات حاصل ڪن. ۽ اها جائز آهي، دنيا ۾ به، ته آخرت ۾ به. ڀل ڪنهن نيڪ صالح ماڻهوءَ وٽ اچ، جيڪو توکي پاڻ سان گڏ ويهاري، تنهنجي ڳالهه ٻڌي ۽ تون کيس چؤ ته: منهنجي لاءِ الله کان دعا گهرو. جيئن نبي ڪريم ﷺ جا اصحابي کانئس سندس حياتيءَ ۾ سوال ڪندا هئا. پر سندن هيءُ جهان ڇڏڻ کان پوءِ هاءِ مجال! ڪڏهن به نه! ڪڏهن به سندس قبر وٽ وڃي کانئس سوال نه ڪيائون. بلڪ بزرگن ته ڪنهن به قبر وٽ بيهي الله کان دعا گهرڻ جي به منع فرمائي آهي.

عبدالنبي: ابراهيم ﷺ جي قصي جي باري ۾ تنهنجو چارايو آهي؟ جڏهن باهه ۾ ڦٽو ڪيو ويو ته هوا ۾ کيس جبريل ﷺ آڏو آيو. چيائينس ته: توکي ڪا ضرورت آهي؟ ته ابراهيم ﷺ چيس ته: ضرورت تنهنجي ته ڪانهي. جيڪڏهن جبريل کان مدد وٺڻ شرڪ هجي ها ته اهو ابراهيم ﷺ وٽ مدد جي لاءِ نه اچي ها.

عبداللہ: هيءُ شهبو به پهرئين شهبو جهڙو آهي. اها روايت صحيح به ڪانهي. جيڪڏهن ان کي صحيح به فرض ڪيون ته جبريل ﷺ کيس ان ڪري پيش ڪش ڪئي ته جيڪو سندس وس ۾ آهي سو فائدو کيس ڏئي سگهي. جيئن ان جي باري ۾ الله عزوجل فرمايو آهي: ﴿ **عَلَّمَهُ سَدِيدَ الْقَوْلِ** ﴾ (کيس سگهاري سيڪاريو) پوءِ جيڪڏهن الله کيس حڪم فرمائي ها ته حضرت ابراهيم ﷺ جي باهه ۽ ان جي چوڌاري زمين ۽ جبلن کي کڻي اوڀر يا اولهه ۾ ڪري ڦٽو ڪري ته اها ان لاءِ ڪا وڏي ڳالهه نه هئي. هن جو مثال ائين سمجه جيئن ڪو شاهوڪار ماڻهو محتاج کي قرض جي پيشڪش ڪري ته جيئن هو پنهنجي حاجت پوري ڪري پر اهو وٺڻ کان انڪار ڪري ۽ صبر ڪري، تان جو الله کيس اهڙو رزق ڏئي جنهن ۾ ڪنهن جو ڪو احسان نه هجي. ته هيءُ مدد پئي قسم جي آهي. عبادت ۽ شرڪ واري پڪار جيڪا توهان هيٺ ڪري رهيا آهيو سا پي ڳالهه آهي. منهنجا پيءُ! توکي اها ڄاڻ هجڻ گهرجي ته پهريان ماڻهو جن ۾ اسان جا ساٿين حضرت محمد ﷺ جن مبعوث ٿيا، سي اسان جي زماني جي ماڻهن کان تن ڳالهين ۾ گهٽ شرڪ وارا هئا: **پهرين ڳالهه:** ته اهي الله سان غيرن کي رڳو سک ۽ خوشحاليءَ جي حالت ۾ شريڪ ڪندا هئا، جڏهن ته

ڏک ۽ سختيءَ جي وقت ۾ الله جي دين جا مخلص ٿي پوندا هئا. ان جو دليل الله تعاليٰ جو هيءُ فرمان آهي: ﴿فَإِذَا رَكِبُوا فِي الْفَلَكِ دَعُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ فَلَمَّا نَجَّاهُمْ إِلَى الْبَرِّ إِذَا هُمْ يُشْرِكُونَ﴾ (جڏهن اهي پيٽيءَ ۾ سوار ٿيندا آهن ته الله جي دين ۾ مخلص ٿيندي کيس سڏيندا آهن. وري جڏهن کين خشڪيءَ ڏانهن نجات ملندي آهي ته اهي شرڪ ڪندا آهن). ۽ الله ﷻ جو هيءُ فرمان: ﴿وَإِذَا غَشِيَهُمْ مَوَاجٌ كَاطِلٌ دَعُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ فَلَمَّا نَجَّاهُمْ إِلَى الْبَرِّ فَمِنْهُمْ مُقْتَصِدٌ وَمَا يَجْحَدُونَ بِآيَاتِنَا إِلَّا كُلُّ خَتَّارٍ كَفُورٍ﴾ (جڏهن کين چوليون اونڌاهين وانگر ڏيکينديون آهن، ته الله کي سندس دين ۾ خالص ٿيندي سڏيندا آهن. وري جڏهن کين خشڪيءَ طرف نجات ڏيندو آهي، ته انهن مان هڪڙا وچين چال هلندا آهن ۽ اسان جي آيتن جو صرف دغا باز ناشڪرا انڪار ڪندا آهن). سو اهي مشرڪ، جن سان نبي ڪريم ﷺ جن جنگ ڪئي سي سبڪ ۽ خوشحاليءَ جي حالت ۾ جتي الله تعاليٰ کي سڏيندا هئا اتي غير الله کي به سڏيندا هئا. باقي مصيبت جي وقت رڳو الله کي سڏيندا هئا ۽ پنهنجي ساداتن کي وساري ڇڏيندا هئا. جڏهن ته اڄ ڪلهه اسان جي زماني وارا مشرڪ سبڪ هجي توڙي ڏک هر حال ۾ غير الله کي سڏين ٿا. جڏهن انهن مان ڪنهن کي ڪا تڪليف ٿيندي آهي ته چوندا آهن: يا رسول الله! يا حسين!.. وغيره.

پر ڪير اهي جيڪو اها ڳالهه سمجهي؟

بي ڳالهه: ته اڳيان ماڻهو الله سان گڏ اهڙن ماڻهن کي سڏيندا هئا جيڪي الله وٽ مقرب هوندا هئا، نبي هجن يا ولي يا ملائڪ يا گهٽ ۾ گهٽ اهي پٽر ۽ وڻ جيڪي الله جي اطاعت ڪندا هئا، سندس نافرمان نه هئا. پر اڄوڪي زماني جا مشرڪ الله سان گڏ اهڙن ماڻهن کي به ٿا سڏن جيڪي سڀ کان وڏا ڏوهاري ۽ فاسق آهن. جيڪو ڪنهن نيڪ صالح ۾ مدد جو يقين ٿور کي يا ان شيءِ ۾ جيڪا نافرمانِي نه ٿي ڪري، جيئن وڻ ٿي ۽ پٽر وغيره ته اهو ان کان گهٽ آهي جيڪو اهڙي ماڻهوءَ ۾ مدد جو يقين رکي جنهن جو فسق ۽ فساد ڏٺو وٺڻو آهي.

ٽين ڳالهه: ته نبي ڪريم ﷺ جن جي زماني جا مشرڪ صرف توحيد الوهيت ۾ شرڪ ڪندا هئا توحيد ربوبيت ۾ شرڪ نه ڪندا هئا. ان جي ابتڙ اڄ ڪلهه جي مشرڪن ۾ ربوبيت ۾ به اوتروئي شرڪ موجود آهي جيترو الوهيت ۾ آهي. اهي مثال طور طبيعت (فطرت) کي ڪائنات جو چرڇو هلائيندڙ، ماريونڌڙ ۽ جياريندڙ سمجهن ٿا... الخ

آءٌ هتي هڪ تمام وڏي مسئلي جي ذڪر ڪرڻ کان پوءِ پنهنجي ڳالهه ختم ٿو ڪيان، جيڪو مٿي بيان ٿيل مان به پترو آهي. اهو هي ته ضروري آهي ته توحيد دل جي اعتقاد، زبان سان اقرار ۽ جسماني عضون سان عمل جي اسباب اختيار ڪرڻ سان هجي. جيڪڏهن انهن مان ڪنهن به شيءِ ۾ خلل ٿيو ته ماڻهو مسلمان نه رهندو. جيڪڏهن توحيد ڄاتائين پر ان تي عمل نه ڪيائين ته اهو فرعون ۽ ابليس وانگر هنيو ڪافر آهي. هن باري ۾ گهڻا ماڻهو غلطي ڪندا آهن ۽ چوندا آهن ته: هيءُ حق آهي پر اسان نه ٿا ڪري سگهون. اهو اسان جي شهر وارن ۽ برادريءَ ۾ نه ٿيندو آهي. تنهن ڪري انهن جي شر جي ڊپ کان انهن سان موافقت ۽ رواداري ڪرڻي ٿي پئي. پر هي مسڪين اهو نه ٿو ڄاڻي ته گهڻو ڪري ڪفر جا اڳواڻ به حق ڄاڻندا هئا، پر مختلف عذر جي ڪري ڪفر نه ڇڏيندا هئا. جيئن الله تعاليٰ فرمايو آهي ته: ﴿أَشْرَوْا بِعَايَتِ اللَّهِ ثَمًّا قَلِيلًا فَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِهِ ۖ إِنَّهُمْ سَاءَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾ (انهن الله جي آيتن کي تمام ٿورڙي قيمت تي وڪڻي ڇڏيو، پوءِ سندس رستي کان روڪيائون، ڇو ته اهي تمام بچڙا ڪم ڪندا هئا).

۽ جنهن توحيد تي ظاهري طور عمل ته ڪيو پر اهو ان کي سمجهي نه ٿو ۽ نه ئي دل سان ان جو اعتقاد ٿو رکي، ته اهو منافق آهي، اهو نجي ڪافر کان به وڌيڪ برو آهي. الله تعاليٰ فرمايو آهي: ﴿إِنَّ الْمُنَافِقِينَ فِي الدَّرَكِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ﴾ (بيشڪ منافق دوزخ جي سڀ کان هيٺين طبقي ۾ هوندا) هيءُ مسئلو تنهنجي ذهن ۾ تڏهن واضح ٿيندو جڏهن تون ماڻهن جي زبانن ۾ غور ڪندين، تون ڏسندين ته ڪو حق ته سڃاڻيندو هوندو پر ان تي عمل ڇڏي ڏيندو هوندو، دنيا ۽ دولت ۾ گهٽتائي جي ڊپ کان، جيئن قارون هو، يا مان گهٽجي وڃڻ جي ڊپ کان، جيئن هاماڻ هو، يا ملڪ ڦرجي وڃڻ جي ڊپ کان، جيئن فرعون هو. ۽ تون ڏسندين ته ڪي بظاهر منافقن وانگر عمل ته ڪندا پر جڏهن کائن سنڌن دل جي اعتقاد جي باري ۾ پڇندين ته اهي ان کان واقف ئي ڪونه هوندا.

تنهنجي لاءِ ڪتاب الله جون ٻه آيتون سمجهڻ تمام ضروري آهن:

پهرين آيت: جيڪا اڳ ۾ گذري. سا هيءَ ته ﴿لَا تَعْتَدُوا قَدْ كَفَرْتُمْ بَعْدَ اِيْمَانِكُمْ﴾ (عذر نه ٻڌايو، توهان پنهنجي ايمان کان پوءِ ڪفر ڪري چڪا آهيو). جڏهن تون اهو ڄاڻيندين ته نبي ڪريم ﷺ جن سان گذرور وارن سان جنگ ٿي ويندڙن مان ڪن، جڏهن پوڳ ۽ مذاق ۾ چيل پنهنجي هڪ جملي جي سببان ڪفر ڪيو، ته تنهنجي آڏو ظاهر ٿي ويندو ته جيڪو شخص پنهنجي مال يا ماڻ جي گهٽجڻ جي ڊپ يا ڪنهن ماڻهوءَ جي رواداري جي لحاظ کان ڪفر جو ڪلمو چئي ٿو يا ان تي عمل ڪري ٿو، ته اهو شخص پوڳ ۾ ڪفر جي ڪلمي چونڌڙ کان وڌيڪ گناه جو ڪم ٿو ڪري. ڇاڪاڻ ته پوڳي گهڻو ڪري پنهنجي زبان سان عوام کي ڪلاڻ لاءِ جو ڪجهه چونڌو آهي تنهن جو دلي طور اعتقاد نه رکندو آهي، باقي جيڪو ماڻهو مخلوق کان ڊڄندي يا انهن ۾ ڪا لالچ رکندي ڪفر جو ڪلمو ڳالهائي ٿو يا ان تي عمل ڪري ٿو ته اهو شيطان جي ڪيل واعدي کي سچو ٿو پائين. جيئن قرآن ۾ آهي: ﴿الشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُم بِالْفَحْشَاءِ﴾ (شيطان اوهان کي مسڪينيءَ کان ڊيڄاري ٿو ۽ فحاشيءَ جو حڪم ٿو ڪري). ۽ اهو سندس هن دڙڪي کان ڊنو: ﴿اِنَّمَا ذَلِكُمُ الشَّيْطَانُ يُخَوِّفُ اَوْلِيَاءَهُ﴾ (اهو شيطان ئي آهي جيڪو پنهنجي دوستن کي ڊيڄاري ٿو). ۽ اهو الله جي هن واعدي کي سچو نه ٿو مڃي: ﴿وَاللّٰهُ يَعِدُكُمْ مَّغْفِرَةً مِّنْهُ وَفَضْلًا﴾ (الله اوهان سان پنهنجي مغفرت ۽ فضل جو واعدو ٿو ڪري). ۽ اهو جبار جي هن دڙڪي کان نه ٿو ڊڄي: ﴿فَلَا تَخَافُوهُمْ وَخَافُوْنَ اِنۡ كُنْتُمْ مُؤْمِنِيْنَ﴾ (انهن کان نه ڊڄو، مون کان ڊڄو، جيڪڏهن مؤمن آهيو)! ڇا جنهن جو اهو حال هجي، سو رحمان جي دوست سڏجڻ جو مستحق ٿيندو يا شيطان جو؟

ٻي آيت: الله تعاليٰ جو هي فرمان: ﴿مَنْ كَفَرَ بِاللّٰهِ مِنْۢ بَعْدِ اِيْمَانِهٖۙ اِلَّا مَنۡ اٰكْرَهٗ وَقَلْبُهٗ مُطْمَئِنٌّۢ بِالْاِيْمَانِ وَلٰكِنۡ مَّنۡ شَرَحَ بِالْكُفْرِ صَدْرًاۙ فَعَلَيْهٖمۡ عَذَابٌۭ مِّنۡ اَللّٰهِ وَلَهُمْ عَذَابٌۭ عَظِيْمٌ﴾ (جنهن ايمان آڻڻ کانپوءِ الله جو انڪار ڪيو سواءِ ان جي جيڪو مجبور ڪيو ويو، جڏهن ته سندس دل ايمان سان مطمئن آهي. پر جنهن جو سينو ڪفر لاءِ کليل آهي، اهڙن جي مٿان الله جو غضب آهي ۽ انهن لاءِ درد ناک عذاب آهي). تنهن ڪري اهڙن ماڻهن جو الله عذر به قبول نه ڪندو، سواءِ اهڙي شخص جي جيڪو مجبور ڪيو ويو هجي ۽ سندس دل ايمان تي مطمئن آهي. باقي ان کان سواءِ ٻيو جيڪو به ڪفر ڪندو پوءِ ڪٿي خوف ۾ ڪفر ڪري يا لالچ ۾ يا ڪنهن جي رواداري جي ڪري يا وطن، خاندان ۽ قبيلي جي محبت جي ڪري يا مال جي ڪري يا پوڳ جي طور تي ڪري يا ڪنهن ٻئي سبب جي ڪري، مجبور کان سواءِ (باقي ڪنهن جو به الله وٽ عذر قبول نه ڪيو ويندو) ڇاڪاڻ ته آيت ان تي دلالت ٿي ڪري ته بيشڪ انسان رڳو ڳالهائڻ ۽ عمل ڪرڻ تي مجبور ڪيو ويندو آهي. باقي دل جي عقيدتي تي ڪنهن جو به ڏاڍو هلندو آهي. ۽ الله تعاليٰ جو فرمان آهي: ﴿ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ اسْتَحْبَبُوْا الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا عَلٰى الْاٰخِرَةِۚ وَاَنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِيْنَ﴾ (اهو عذاب) ان ڪري ته انهن آخرت جي مقابلي ۾ دنيا جي حياتيءَ کي وڌيڪ پسند ڪيو ۽ الله ڪافرن جي قوم کي هدايت نه ڪندو آهي). ان ۾ وضاحت ٿيل آهي ته عذاب اعتقاد، جهالت، دين ۾ بغض يا ڪفر سان محبت جي ڪري نه هيو. بلڪ ان جو سبب صرف اهو آهي ته ان جا هن (ڪفر جي عمل) ۾ دنياوي مفاد آهن، جن کي ان دين جي مٿان ترجيح ڏني آهي. والله اعلم.

الله توکي هدايت ڪري، ڇا هنن سڀني ڳالهين کان پوءِ به تنهنجي لاءِ اڃا وقت نه آيو آهي، ته تون توبه ڪرين، پنهنجي رب ڏانهن موٽين. جن خيالن تي تون رهيو آهين سي ڇڏي ڏين! معاملو جيئن ٿو ٻڌو تمام ڏکيو آهي، مسئلو تمام وڏو ۽ ڳالهه ڳنڀير آهي.

عبدالنبي: آءٌ الله کان معافي ٿو گهران ۽ ڏانهس توبه ٿاڻب ٿو ٿيان ۽ گواهي ٿو ڏيان ته الله کان سواءِ ٻيو ڪو به معبود ڪونهي، بيشڪ محمد ﷺ الله جو رسول آهي، جن جي به آءٌ الله کان سواءِ عبادت ڪندو هيس، سڀني کان آءٌ انڪار ٿو ڪريان ۽ الله کان سوال ٿو ڪريان ته گذريل منهنجي ڪمن بابت عذر قبول ڪري، مون کي معاف ڪري. مون سان پنهنجي مهرباني، بخشش ۽ پاڇه جو معاملو فرمائي. مون کي توحيد ۽ صحيح عقيدتي تي ايسٽائين ثابت قدم رکي جيستائين آءٌ وڃي ساڻس ملان. کانس سوال ٿو ڪريان ته - ادا عبدالله - الله توکي هن نصيحت جو پلو اجر ڏئي. بيشڪ دين نصيحت ۽ خير خواهي جو نالو آهي. منهنجي نالي

تي به تو جيڪا تنقيد ڪئي، ان جي ڪري آءُ توکي ٻڌايان ٿو ته مون اهو عبدالنبيءَ کان ڦيرائي (عبدالرحمان) ڪري ڇڏيو آهي. مون ۾ جيڪي اندر جون خرابيون هيون يعني جيڪي گمراه عقيدا هئا، تن تي جيڪڏهن آءُ هجان ها ۽ الله سان وڃي ملان ها ته ڪڏهن به ڪامياب نه ٿيان ها. الله توکي ان تي به اجر عطا فرمائي. پر آءُ توکان هڪ آخري ڳالهه جي به طلب ٿو ڪرڻ گهران، اها هيءَ ته مون کي تون **ڪي اهڙا خراب ۽ برا عمل به ٻڌاءِ جن ۾ ماڻهو گهڻو ڪري غلطيءَ تي رهن ٿا؟** عبداللہ: ڪو مسئلو ڪونهي، تون موڏانهن توجهه ڪر!

پاڻ کي هن ڳالهه کان بچاءِ جو تنهنجي سڃاڻ هي هجي ته قرآن ۽ حديث جي ڪنهن به اختلاف مسئلي ۾ فتنن پکيڙڻ ۽ تاويل ڪرڻ خاطر ان اختلافي مسئلي جي تابعداري ڪرڻ هجي، جڏهن ته حقيقت ۾ ان جي تاويل الله ئي ڄاڻي ٿو. پر تنهنجي سڃاڻ مضبوط علم رکندڙن واري هجڻ گهرجي. جيڪي مشابهت قسم جي ڳالهين ۾ چوندا آهن: ﴿ءَامَنَّا بِهِ كُلٌّ مِّنْ عِنْدِ رَبِّنَا﴾ (اسان ان تي ايمان آندو، سڀ ڪجهه اسان جي رب وٽان آهي). ۽ اختلافي ڳالهين ۾ رسول الله ﷺ جن جي هن قول تي عمل ڪندا آهن: «**دَعَا مَا يَرْبِيكَ اِلَى مَا لَا يَرْبِيكَ**» (جيڪا شيءِ توکي شڪ ۾ وجهي تنهن کي ڇڏي ان جي طرف اچ جيڪا توکي شڪ ۾ نه وجهي). (احمد ۽ ترمذي) ۽ نبي ڪريم ﷺ جي فرمان: «**فَمِنْ اَنْتَى الشَّبَهَاتِ اسْتَبْرَأَ لِدِينِهِ وَعَرْضِهِ، وَمَنْ وَقَعَ فِي الشَّبَهَاتِ وَقَعَ فِي الْحَرَامِ**» (جيڪو مشڪوڪ شين کان بچيو ان ڄڻ پنهنجي دين ۽ عزت جو بچاءُ ڪري ورتو ۽ جيڪو مشڪوڪ شين ۾ پيو سو حرام ۾ مبتلا ٿي ويو). (متفق عليه). ۽ نبي ڪريم ﷺ جي فرمان: «**وَالْاِثْمُ مَا حَاكَ فِي صَدْرِكَ وَكَرِهْتَ اَنْ يَطَّلِعَ عَلَيْهِ النَّاسُ**» (گناه ان کي چٽبو آهي جيڪو تنهنجي دل ۾ چپي ۽ تون ناپسند ڪرين ته ماڻهن کي ان جي خبر پوي). (مسلم).

۽ نبي ڪريم ﷺ جي فرمان: «**اسْتَمْتَّ قَلْبِكَ وَاسْتَمْتَّ نَفْسُكَ. ثَلَاثُ مَرَاتٍ. الْبِرُّ مَا اَطْمَأَنَّتَ اِلَيْهِ النَّفْسُ وَالْاِثْمُ مَا حَاكَ فِي النَّفْسِ وَتَرَدَّدَ فِي الصَّدْرِ وَاِنْ اَفْتَاكَ النَّاسُ وَاَفْتَوَكَ**» (پنهنجي دل کان بچ، پنهنجي اندر کان بچ - تي پيرائين فرمايائون - نيڪي اها آهي جنهن تي تنهنجي دل مطمئن ٿئي. گناه اهو آهي جيڪو تنهنجي دل ۾ چپي ۽ سيني ۾ شڪ وجهي، پوءِ پل ماڻهو توکي ان بابت فتوى ڏين، پل فتوى ڏين). (احمد).

پاڻ کي خواهش جي تابعداري کان بچاءِ. بيشڪ الله تعاليٰ پنهنجي هن فرمان ۾ ان کان منع فرمائي آهي ﴿**اَرَاَيْتَ مَنِ اخَذَ اِلَهَهُ هَوْنَهُ**﴾ (ڇا تو اهو ڏٺو آهي جنهن پنهنجي خواهشن کي پنهنجو خدا بنايو آهي). پاڻ کي ماڻهن، مختلف رايين ۽ ابن ڏاڏن واري مذهب جي تعصب کان بچاءِ. ڇاڪاڻ ته اهي شيون انسان ۽ حق جي وچ ۾ رڪاوٽ ٿينديون آهن. بيشڪ حق مؤمن جي وڃايل موڙي آهي. جتي ان کي ڏسي، اتي ان جو پاڻ کي وڌيڪ حقدار ڀائين. الله عزوجل فرمايو آهي ﴿**وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا أَلْفَيْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا أُولُو كَأْتِ اَبَاؤُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ سَيِّئًا وَلَا يَهْتَدُونَ**﴾ (جڏهن کين چيو ٿو وڃي ته ان جي پيروي ڪيو، جيڪو الله نازل ڪيو آهي ته چون ٿا: بلڪ اسان ان جي پيروي ٿا ڪريون. جنهن تي اسان پنهنجي ابن ڏاڏن کي ڏٺو آهي. ڇا پوءِ انهن جا ابا ڏاڏا پل عقل ۽ هدايت نه به رکندا هجن (تو به انهي ڳالهه تي هلندا؟)).

پاڻ کي ڪافرن سان مشابهت رکڻ کان بچاءِ. ڇاڪاڻ ته اها هر مصيبت جي پاڙ آهي. نبي ڪريم ﷺ جن فرمايو آهي ته: جنهن ڪنهن قوم سان مشابهت رکي ته اهو انهن مان آهي. (ابوداؤد). پاڻ کي غير الله جي مٿان توڪل ڪرڻ کان بچاءِ. الله عزوجل فرمايو آهي: ﴿**وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ**﴾ (جنهن الله تي توڪل ڪئي ته اهو ڪيس ڪافي آهي).

الله جي نافرمانيءَ ۾ مخلوق مان ڪنهن جي به پيروي نه ڪر. نبي ڪريم ﷺ جن فرمايو آهي: «**لَا طَاعَةَ لِمَخْلُوقٍ فِي مَعْصِيَةِ الْخَالِقِ**» «خالق جي نافرمانيءَ ۾ مخلوق جي فرمانبرداري جائز ناهي». (ترمذي). الله ۾ بدگمانيءَ کان پاڻ کي بچاءِ. الله تعاليٰ قدسي حديث ۾ فرمايو آهي: «**أَنَا عِنْدَ ظَنِّ عَبْدِي بِي**» «آءُ پنهنجي ٻانهي سان ائين هلندو آهيان، جهڙو هو منهنجي باري ۾ گمان رکندو آهي». (متفق عليه). پاڻ کي ڪڙي يا ڏاڳي وغيره پائڻ کان بچاءِ، جيڪو تون ڪنهن مصيبت اچڻ کان اڳ بچاءِ لاءِ يا پوءِ ان جي خاتمي لاءِ پائين.

☆ نظر تارڻ لاءِ ڳچي ۾ تعويذن لتڪائڻ کان پاڻ کي بچاءِ، ڇاڪاڻ ته اهو شرڪ آهي. نبي ڪريم ﷺ جن فرمايو آهي: « **مَنْ تَعَلَّقَ شَيْئًا وَكَلَّ إِلَيْهِ** » ”جنهن ڪا شيءِ لتڪائي، سو ان جي حوالي ڪيو ويندو“. (ترمذي).

☆ پٿرن، وٽن، تاريخي جاين ۽ مقبرن کان تبرڪ وٺڻ کان پاڻ کي بچاءِ، ڇاڪاڻ ته اهو شرڪ آهي.

☆ ڪنهن به شيءِ مان بدفالي وٺڻ جي خيال کان پاڻ کي بچاءِ، ڇاڪاڻ ته اهو به شرڪ آهي. نبي ڪريم ﷺ جن فرمايو آهي: « **الطَّيْرَةُ شَرِكٌ، الطَّيْرَةُ شَرِكٌ** » ”بدفالي شرڪ آهي. بدفالي شرڪ آهي“. تي دفعاً فرمايائون. (ابوداؤد).

☆ نجومين ۽ جادوگرن کي سچي سمجهڻ کان پاڻ کي بچاءِ، جيڪي علم غيب جي دعوى ڪن ٿا، مختلف ڪتابن ۽ اخبارن ۾ برج ڏيکارين ٿا، ماڻهن جو پاڳ يا نياڳ ٻڌائين ٿا، انهن کي اهڙين ڳالهين ۾ سچو سمجهڻ شرڪ آهي، ڇاڪاڻ ته غيب جو علم الله کان سواءِ ٻئي ڪنهن کي به ناهي.

☆ مينهن وسڻ جي ستارن ۽ موسم ڏانهن نسبت ڪرڻ کان پاڻ کي بچاءِ، ڇاڪاڻ ته اهو شرڪ آهي. ان جي رڳو الله ڏانهن نسبت ڪرڻ گهرجي.

☆ غير الله جي قسم ڪرڻ کان پاڻ کي بچاءِ، ڇاڪاڻ ته اهو شرڪ آهي. حديث شريف ۾ آيو آهي: « **مَنْ حَلَفَ بِغَيْرِ اللَّهِ فَقَدْ كَفَرَ وَأَشْرَكَ** » ”جنهن غير الله جو قسم ڪيو تنهن ڪفر يا شرڪ ڪيو“. (احمد، جيئن نبي، امانت، ننگ، ذمي يا حياتيءَ جو قسم ڪرڻ).

☆ زماني کي گار ڏيڻ کان پاڻ کي بچاءِ، هوا، سج، تڙيا گرميءَ کي به گار ڏيڻ کان بچ، ڇاڪاڻ ته اهو الله کي گار ڏيڻ برابر آهي، جنهن انهن کي پيدا ڪيو آهي.

☆ پاڻ کي (ڪاش) چوڻ کان بچاءِ، جڏهن توکي ڪا مصيبت پهچي ته ان وقت ائين نه چئو ته ڪاش هيئن ڪجي ها ته هيئن ٿئي ها، ڇاڪاڻ ته اهو لفظ شيطان جي عمل دخل جو رستو کولي ٿو ۽ ان ۾ الله جي تقدير تي اعتراض آهي. بلڪ هيئن چوڻ گهرجي: (الله اهو مقدر فرمايو، جيئن وٽيس تيئن ڪيائين).

☆ قبرن کي مسجدون بنائڻ کان پاڻ کي بچاءِ، ڇاڪاڻ ته جنهن مسجد ۾ قبر هوندي آهي تنهن ۾ نماز نه پڙهبي آهي. حضرت عائشه رضي الله عنها کان روايت آهي ته: نبي ڪريم ﷺ جن پنهنجي موت واري سڪرات مهل فرمايو: « **لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الْيَهُودِ وَالنَّصَارَى اتَّخَذُوا قُبُورَ أَنْبِيَائِهِمْ مَسَاجِدَ يُحْذَرُ مَا صَنَعُوا** » ”يهودين ۽ نصارن تي الله جي لعنت هجي! انهن پنهنجي نبين جي قبرن کي مسجدون بنائي ڇڏيو“. جيڪو اهي ڪندا هئا تنهن کان خبردار فرمائڻ پيا!! حضرت عائشه رضي الله عنها فرمايو: ”جيڪڏهن اهو فرمان نه هجي ها ته صحابه سندس قبر کي ظاهر ڪن ها“. (بخاري). نبي ڪريم ﷺ جن فرمايو: « **إِنَّ مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ كَانُوا يَتَّخِذُونَ قُبُورَ أَنْبِيَائِهِمْ وَمَسَاجِدَ، فَلَا تَتَّخِذُوا الْقُبُورَ مَسَاجِدَ فَإِنِّي أَنهَاكُمُ عَنْ ذَلِكَ** » ”اوهان کان جيڪي اڳيان هئا، سي پنهنجي نبين ۽ صالحن جي قبرن کي مسجدون ڪري وٺندا هئا. سو اوهان قبرن کي مسجدون نه بنايو. اءِ اوهان کي ان کان منع ٿو ڪريان“. (مسند ابوعوانه).

☆ انهن حديثن جي تصديق کان پاڻ کي بچاءِ جيڪي ڪوڙن ماڻهن سندس ذات مبارڪ ۽ امت جي صالحن جي وسيلي وٺڻ بابت گهڙي، رسول الله ﷺ جن ڏانهن منسوب ڪيون آهن. اهي گهڙيل ۽ رسول الله ﷺ جن مٿان ڪوڙ مڙهيل آهي. جهڙوڪ: (منهنجي شان جو وسيلو وٺو. ڇاڪاڻ ته الله وٽ منهنجو شان تمام وڏو آهي). ۽ جهڙوڪ: (جڏهن اوهان جا معاملو مشڪل ٿي پون ته پوءِ اوهان تي قبرن وارن کان مدد وٺڻ لازم آهي). ۽ جهڙوڪ: (الله تعاليٰ هر وليءَ جي قبر تي ملائڪ موڪل مقرر ڪيو آهي، جيڪو ماڻهن جون حاجتون پوريون ڪندو آهي). ۽ جهڙوڪ: (جنهن اوهان مان پٿر ۾ به سٺو گمان رکيو ته اهو به کيس فائدو پهچائيندو). اهڙيون ٻيون به ڪوڙ منگهڙت حديثون آهن.

☆ پاڻ کي اهڙين محفلن کان بچاءِ جن کي ديني مناسبتن جو نالو ڏنو ويندو آهي، جهڙوڪ: عيد ميلاد، شب معراج، شب براءت، وغيره. اهي بدعتون آهن، جن جو ڪوبه دليل نه رسول الله ﷺ جن کان ثابت آهي ۽ نه وري صحابه ڪرام کان، جيڪي رسول الله ﷺ سان اسان کان وڌيڪ محبت ڪندا هئا ۽ اسان کان وڌيڪ خير جي ڪمن ۾ حريص هوندا هئا. جيڪڏهن اهي پلائي جا ڪم هجن ها ته اسان کان اهي انهن ڳالهين ۾ اڳرائي ڪن ها.

لا إله إلا الله جي شاهدي

يعني هيءَ شاهدي ڏيڻ ته الله کان سواءِ ڪوبه عبادت جي لائق ناهي.

هي ڪلمو ٻن رڪنن تي مشتمل آهي: هڪ: (لا اله) انهيءَ ۾ غير الله کان حقيقي الوهيت جي نفی آهي. ٻيو: (الا لله)، انهيءَ ۾ اڪيلي الله جي الوهيت جو اثبات آهي. الله تعالیٰ جو فرمان آهي ته: ﴿وَلَا تَقَالُ بِإِبْرَاهِيمَ لِأَبِيهِ وَقَوْمِهِ إِنَّنِي بَرَاءٌ مِّمَّا تَعْبُدُونَ ﴿٦٦﴾ إِلَّا الَّذِي فَطَرَنِي فَإِنَّهُ سَيِّدِي﴾ ”۽ جڏهن ابراهيم پنهنجي پيءُ ۽ پنهنجي قوم کي چيو ته آءُ انهن کان لا تعلق آهيان جن جي اوهان عبادت ٿا ڪريو. ان کان سواءِ جنهن مون کي پيدا ڪيو آهي، سو يقيناً اهو ئي مون کي سنئين ڊگ لائيندو.“ سو رڳو الله تعالیٰ جي عبادت ئي ڪافي ناهي، بلڪ اها رڳو ان اڪيلي لاءِ هجي، ۽ توحيد ايستائين صحيح نه چئبي جيستائين الله کي سندس وحدانيت ۾ اڪيلو سمجهڻ ۽ شرڪ ۽ مشرڪن کان لا تعلق جي اظهار ٻئي گڏ نه ٿين.

روايت آهي ته: ”جنت جي ڪنجي “لا اله الا الله“ آهي.“ پر ڇا جنهن به اهو ڪلمو چيو سو ان جو حقدار ٿي ويندو ته ان لاءِ جنت کولي وڃي؟ وهب بن منبه رضي الله عنه کي چيو ويو ته: ڇا لا اله الا الله جنت جي ڪنجي ناهي؟ چيائين: ها! پر هر چاهيءَ کي ڏندا ٿيندا آهن. جيڪڏهن تو چاهي آندي ۽ ان کي ڏندا به آهن. ته اها تو لاءِ جنت جا دروازا کوليندي، نه ته اها تو لاءِ جنت جا دروازا نه کوليندي.

اسان جي پيغمبر صلى الله عليه وسلم جن کان اهڙيون تمام گهڻيون حديثون آيون آهن، جيڪي انهيءَ چاهيءَ جي ڏندن جو مجموعي طرح بيان ڪن ٿيون. جيئن نبي ڪريم صلى الله عليه وسلم جن جو فرمان آهي: «من قال: لا إله إلا الله مخلصاً...» ”جنهن لا اله الا الله اخلاص سان چيو...“، «مستيقناً بها قلبه...» ”دل جي پڪي يقين سان چيو...“، «يقولها حقاً من قلبه...» ”دل جي سچائيءَ سان چيو...“ وغيره. هنن حديثن جنت ۾ داخل ٿيڻ جي معاملي کي، ڪلمي جي معنیٰ ڄاڻڻ، موت تائين ان تي قائم رهڻ ۽ ان جي حڪمن ۽ تقاضائن تي پابند رهڻ وغيره سان جوڙي ڇڏيو آهي.

مجموعي طور دليلن منجهان عالمن ڪجهه اهڙا شرط اخذ ڪيا آهن، جن جو هجڻ تمام ضروري، ۽ ان جي موانع جو نه هجڻ به ضروري آهي، ته جيئن (لا اله الا الله) جو ڪلمو جنت جي چاهي بنجي سگهي ۽ ڪلمي واري کي ان جو فائدو ٿئي. اهي شرط ئي دراصل چاهيءَ جا ڏند آهن. جي هن طرح آهن:

1 علم: جيئن هر جملي جي معنیٰ ٿيندي آهي، تيئن ضروري آهي ته: لا اله الا الله جي اهڙي معنیٰ ڄاڻجي جيڪا جهالت جي منافي هجي. اها معنیٰ هيءَ آهي ته: اهو ڪلمو غير الله کان الوهيت جي نفی ٿو ڪري ۽ الوهيت کي رڳو الله تعالیٰ لاءِ ثابت ٿو ڪري. يعني حقيقت ۾ الله کان سواءِ ڪوبه معبود ڪونهي. الله تعالیٰ فرمايو آهي: ﴿إِلَّا مَنْ شَهِدَ بِالْحَقِّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ﴾ (مگر جنهن حق ۽ سچ جي شاهدي ڏني ۽ اهي ان کي ڄاڻن ٿا). نبي ڪريم صلى الله عليه وسلم جن فرمايو آهي: «مَنْ مَاتَ وَهُوَ يَعْلَمُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ دَخَلَ الْجَنَّةَ» ”جيڪو ان حال ۾ مري ويو جو ان ڄاڻو ٿي ته الله کان سواءِ ڪوبه معبود ڪونهي ته اهو جنت ۾ داخل ٿيندو“ (مسلم).

2 يقين: ان جو مطلب هي آهي ته ماڻهو ڪلمي جي مقصد جو پوريءَ طرح يقين ڪري وٺي. ڇاڪاڻ ته ان ۾ جيڪڏهن ڪو شڪ سبب، وهم گمان يا دلي ڏيڏپ رهي ته اهو قبول نه پوندو. ان لاءِ پڪو ۽ قطعي يقين هجڻ تمام ضروري آهي. الله عزوجل مؤمنن جي وصف بيان ڪندي فرمايو آهي: ﴿إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ لَمْ يَرْتَابُوا وَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَٰئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ﴾ (بيشڪ مؤمن رڳو اهي آهن جيڪي الله ۽ سندس رسول تي ايمان آڻن ٿا، ان کان پوءِ

شڪ ۾ نه ٿا پون ۽ پنهنجي جان ۽ مال سان الله جي رستي ۾ جهاد ڪن ٿا. اهي ئي سچار آهن). تنهن ڪري رڳو زبان سان ڪلمي جا لفظ اچارڻ ڪافي نه ٿيندا بلڪ دل جو يقين هجڻ ضروري آهي، جيڪڏهن اهو حاصل نه ٿيو ته اهو نجو نفاق ليکبو. ۽ نبي ڪريم ﷺ جن فرمايو آهي: «أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنَّ رَسُولَ اللَّهِ لَا يَلْقَى اللَّهُ بِهَمَا عَبْدٌ عَيْرَ سَأَلَتْ فِيهِمَا إِلَّا دَخَلَ الْجَنَّةَ» آءِ شاهدي توڙي ان تي الله کان سواءِ ڪوبه معبود ڪونهي. ۽ آءِ الله جو رسول آهيان. جيڪو ٻانهو انهن پنهنجي ڪلمن تي ايمان رکندي الله تعاليٰ سان هن حال ۾ مليو جو انهن پنهنجي ۾ ڪوبه شڪ نه هوندس ته بس اهو جنت ۾ داخل ٿيندو. (مسلم).

3 قبوليت : جڏهن تو ڄاتو ۽ توکي يقين به ٿيو، ته هاڻي ان يقيني علم جو ڪون ڪو اثر به هئڻ گهرجي. اهو آهي هن ڪلمي جي تقاضائن جو دل ۽ زبان سان قبول ڪرڻ. سو جنهن توحيد جي دعوت رد ڪئي ۽ ان کي قبول نه ڪيائين ته اهو ڪافر آهي. پوءِ اهو رد ڪرڻ وڌائيءَ جي ڪري هجي، ضد جي ڪري هجي يا حسد جي ڪري هجي. الله تعاليٰ انهن ڪافرن جي باري ۾ فرمايو آهي جن تڪبر ۽ وڌائيءَ کان ان کي رد ڪيو: ﴿إِنَّهُمْ كَانُوا إِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ يَسْتَكْبِرُونَ﴾ (جڏهن انهن کي لا اله الا الله چيو ويندو آهي ته اهي وڌائي ڪندا آهن).

4 تابعداري : توحيد جي پوريءَ طرح تابعداري ڪرڻ. اهو ئي ايمان جو حقيقي جوهر ۽ عملي مظهر آهي. اهو الله تعاليٰ جي شريعت جي احڪامن تي عمل ڪرڻ ۽ ان جي منع ڪيل احڪامن کان رڪجي وڃڻ سان قائم ٿيندو آهي، جيئن الله تعاليٰ جو فرمان آهي: ﴿وَمَنْ يُسَلِّمْ وَجْهَهُ إِلَى اللَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَىٰ وَإِلَى اللَّهِ عِاقِبَةُ الْأُمُورِ﴾ (۽ جنهن پنهنجي مهاڙ الله ڏانهن ڪئي ۽ اهو چڱا ڪم ڪندڙ آهي تنهن بيشڪ مضبوط ڪڙي کي پڪڙيو، ۽ سڀني ڪمن جي پڇاڙي الله جي هٿ ۾ آهي). انهيءَ کي ئي پوريءَ طرح تابعداري ڪرڻ چئبو آهي.

5 سچائي ”لا اله الا الله“ اهڙي سچائيءَ سان چوڻ، جنهن سان ڪوڙ جي نفي ٿئي. ڇاڪاڻ ته جنهن رڳو زبان سان ان کي چيو، پر دل ۾ ان کي ڪوڙو ٿو پائڻي، ته اهو منافق آهي. ان جو دليل منافقن جي مذمت ۾ چيل الله تعاليٰ جو هي فرمان آهي ته: ﴿يَقُولُونَ بِاللَّيْسَتَهُمْ مَا لَيْسَ فِي قُلُوبِهِمْ﴾ (پنهنجي زبانن سان اهو ٿا چون، جيڪو سندن دليين ۾ ناهي).

6 محبت : مؤمن هن ڪلمي سان محبت ڪندو آهي ۽ ان جي تقاضائن تي عمل ڪرڻ سان محبت ڪندو آهي، ڪلمي وارن سان محبت ڪندو آهي، جيڪي ان تي عمل ڪندڙ آهن. ٻانهي جي پنهنجي رب سان محبت جي نشاني آهي الله جي محبوب ڪيل شين کي مقدم رکڻ ڇو نه اهي سندس خواهش جي خلاف هجن ۽ الله ۽ سندس رسول ﷺ جي دوست بنايڻدنڙن کي پنهنجو دوست بنائڻ ۽ سندن دشمنن کي دشمن بنائڻ، رسول الله ﷺ جي تابعداري ڪرڻ، سندس سنت کي اپنائڻ ۽ سندس هدايت کي قبول ڪرڻ.

7 اخلاص يعني اهو ڪلمو چوڻ وقت مراد صرف الله جي رضا هجي. الله عزوجل فرمايو: ﴿وَمَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ حَقًّا﴾ (انهن کي صرف اهو حڪم ڪيو ويو آهي ته الله جي سندس دين ۾ مخلص ۽ هڪ طرفا ٿي عبادت ڪن). نبي ڪريم ﷺ جن فرمايو آهي: « فَإِنَّ اللَّهَ قَدْ حَرَّمَ عَلَى النَّارِ مَنْ قَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ يَتَّبِعِي بِدَلِكِ وَجْهَ اللَّهِ » ”بيشڪ الله ان شخص تي باهه حرام ڪري ڇڏي آهي، جنهن رڳو الله جي رضا خاطر لا اله الا الله چيو.“ (بخاري).

هيءَ شاهدي ڏين ته: محمد ﷺ الله جا رسول آهن

ميت کان قبر ۾ امتحان ورتو ويندو آهي ۽ کانس ٿي سوال ڪيا ويندا آهن. جيڪڏهن انهن جو جواب ڏيندو ته نجات حاصل ڪري وٺندو ۽ جيڪڏهن جواب نه ڏئي سگهيو ته هلاڪ ٿي ويندو. انهن سوالن منجهان هڪ آهي: **تنهنجو نبي ڪير آهي؟** هن جو جواب اهو ئي ڏئي سگهندو جنهن کي الله تعاليٰ دنيا ۾ ان جي شرطن پوري ڪرڻ جي توفيق ڏني هوندي ۽ ان تي ثابت قدم رکيو هوندو ۽ کيس سندس قبر ۾ ان جو الهام ڪيو هوندو. جنهن کان پوءِ کيس اهي شرط آخرت ۾ ان ڏينهن نفعو ڏيندا جنهن ڏينهن نه مال ڪم ايندو نه اولاد. اهي شرط هي آهن:

<p>ڇاڪاڻ ته الله تعاليٰ اسان کي سندس فرمانبرداريءَ جو حڪم فرمايو آهي، الله تعاليٰ فرمايو آهي: ﴿مَنْ يُطِيعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ﴾ (جنهن رسول ﷺ جي فرمانبرداري ڪئي تنهن الله جي فرمانبرداري ڪئي). ۽ الله تعاليٰ فرمايو آهي: ﴿قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ﴾ (چؤ ته جيڪڏهن توهان الله سان محبت ٿا ڪيو ته منهنجي پيروي ڪيو، الله اوهان سان محبت ڪندو). جنت ۾ داخل ٿيڻ ان جي ڪامل تابعداري سان تعلق رکي ٿو. نبي ڪريم ﷺ جن فرمايو آهي: «كُلُّ أُمَّتِي يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ إِلَّا مَن أَبَى. قَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ: وَمَنْ يَأْبَى؟ قَالَ: مَنْ أَطَاعَنِي دَخَلَ الْجَنَّةَ وَمَنْ عَصَانِي فَقَدْ أَبَى» ”منهنجا سڀ امتي جنت ۾ داخل ٿيندا سواءِ ان جي جنهن انڪار ڪيو. چيائون ته: يا رسول الله! ڪير انڪار ڪندو؟ پاڻ فرمايائون ته: جنهن منهنجي اطاعت ڪئي، سو جنت ۾ داخل ٿيندو ۽ جنهن منهنجي نافرمانی ڪئي تنهن انڪار ڪيو.“ (بخاري) جيڪو نبي ڪريم ﷺ جن سان محبت ڪري ٿو تنهن لاءِ ضروري آهي ته سندس اطاعت ڪري، ڇاڪاڻ ته اطاعت محبت جو ڦل آهي، جيڪو ماڻهو نبي ڪريم ﷺ جي محبت جي سندس تابعداري کان سواءِ دعويٰ ٿو ڪري، سو پنهنجي دعويٰ ۾ ڪوڙو آهي.</p>	<p>نبي ڪريم ﷺ جن جي هر ان ڳالهه ۾ پيروي ڪرڻ جنهن جو پاڻ حڪم فرمايو اٿن</p>
<p>جنهن ماڻهوءَ ڪنهن اهڙي شيءِ کي ڪوڙو ڪيو جيڪا نبي ڪريم ﷺ کان صحيح ثابت هجي، صرف خواهش ۽ سڌ جي ڪري ته ان الله ۽ سندس رسول کي ڪوڙو ڪيو، ڇاڪاڻ ته نبي ڪريم ﷺ جن خطا ۽ ڪوڙ کان معصوم آهن. الله تعاليٰ جو فرمان آهي: ﴿وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ﴾ (۽ پيغمبر) نفس جي خواهش کان نه ڳالهائيندو آهي).</p>	<p>پاڻ جن جو ڪجهه ٻڌايو آهي تنهن ۾ کيس سچو مڃڻ</p>
<p>وڏي ۾ وڏي گناهه يعني شرڪ کان شروعات ڪندي، ان کان پوءِ ڪيپره ۽ هلاڪ ڪندڙ گناهه، ويندي صغيره گناهه ۽ مڪروه شين کان به پاڻ کي پري رکڻ. مسلمان جي نبي ڪريم سان جيتري قدر محبت هوندي ايتري قدر سندس ايمان وڌندو ۽ جڏهن ان جو ايمان وڌندو ته الله تعاليٰ سندس دل ۾ چڱي ڪمن جي محبت پيدا ڪندو. ۽ سندس دل ۾ ڪفر، فسق ۽ فجور کان نفرت پيدا ڪندو.</p>	<p>جن شين کان منع ڪئي اٿئون تن کان پاسو ڪرڻ</p>
<p>ڇاڪاڻ ته عبادت ۾ اصل ممانعت آهي. ان ڪري الله جي عبادت رڳو ان طريقي سان ڪرڻ گهرجي جيڪو نبي ڪريم ﷺ جن آندو آهي. نبي ڪريم جن فرمايو آهي: «مَنْ عَمِلَ عَمَلًا لَيْسَ عَلَيْهِ أَمْرُنَا فَهُوَ رَدٌّ» ”جنهن اهڙو عمل ڪيو جنهن جو اسان حڪم نه ڪيو آهي ته اهو مردود آهي.“ (مسلم). يعني موٽائي اهو ان تي اچليو ٿو وڃي.</p>	<p>الله جي عبادت، نبي ڪريم جن جي زباني ڏسيل طريقي مطابق ڪجي</p>

فائدو: ڄاڻڻ گهرجي ته نبي ڪريم ﷺ جن سان محبت واجب آهي، پر خالي محبت ڪافي ناهي، بلڪ ضروري آهي ته نبي ڪريم ﷺ جن توکي هر شيءِ کان وڌيڪ پيارا هجن ايستائين جو تنهنجي جان کان به وڌيڪ. ڇاڪاڻ ته جيڪو ماڻهو ڪنهن شيءِ سان محبت ڪري ٿو سو ان کي اختيار ڪندو آهي ۽ ان سان موافقت کي پسند ڪندو آهي. تنهن ڪري نبي ڪريم ﷺ جن سان محبت ۾ سچو اهو آهي جنهن تي ان جي نشاني ظاهر ٿئي. جهڙوڪ: سندس تابعداري، قول ۽ فعل ۾ سندس سنت جي پيروي. سندس حڪمن جي اطاعت ۽ سندس منع ڪيل ڳالهين کان پاسو ڪرڻ. ڏک هجي يا سک، خوشي هجي يا غم سندس آداب اپنائڻ. بيشڪ اطاعت ۽ پيروي محبت جو ڦل آهي. انهيءَ کان سواءِ محبت جي دعويٰ سچي نه چٽبي.

نبي ڪريم ﷺ جن سان محبت جون نشانيون گهڻيون آهن، جن مان ڪجهه هيٺينءَ ريت آهن:

❁ کيس گهڻو ياد ڪرڻ ۽ مٿس درود پڙهڻ. ڇاڪاڻ ته جنهن سان ماڻهو محبت ڪندو آهي، تنهن جو تذڪرو گهڻو ڪندو آهي. ❁ ساڻس ملاقات جو شوق رکڻ. ڇاڪاڻ ته هر دوست پنهنجي دوست سان ملڻ جو شوق رکندو آهي. ❁ سندس تذڪرو ڪرڻ مهل تعظيم ۽ وقار جو لحاظ رکڻ. اسحاق رضائي چئي ٿو ته: نبي ڪريم ﷺ جا اصحاب سڳورا کائڻ پوءِ جڏهن سندن ذڪر ڪندا هئا ته خشوع ۾ اچي ويندا هئا، سندن لڱ ڪانڊار جي ويندا هئا ۽ روئڻ لڳندا هئا. ❁ نبي ڪريم ﷺ جن سان جيڪو بغض رکي ان سان بغض رکڻ. سندس دشمن سان دشمني ڪرڻ. بدعتي ۽ منافق ماڻهن مان جيڪو سندس سنت جي خلاف ورزي ڪري ۽ سندس دين ۾ بدعت پيدا ڪري تن کان پاسو ڪرڻ. ❁ جنهن سان نبي ڪريم ﷺ محبت ڪن تنهن سان محبت ڪرڻ. اهل بيت، سندس گهروارين، سندس صحابين مهاجر ۽ انصار سان محبت ڪرڻ ۽ جيڪو انهن سان دشمني ڪري ان سان دشمني ڪرڻ ۽ جيڪو انهن سان بغض رکي، کين گاريون ڏئي، ان سان بغض رکڻ. ❁ سندن سهڻن اخلاقن جي پيروي ڪرڻ. ڇاڪاڻ ته پاڻ خلق ۾ سڀني کان وڌيڪ سهڻي اخلاق وارا هئا. حضرت عائشه فرمائي ٿي ته: رسول الله ﷺ جن جو اخلاق قرآن هو. يعني پاڻ سڳورن ﷺ جن پنهنجي مٿان اهو لازم ڪري ڇڏيو هو ته پاڻ اهوئي ڪندا جنهن جو ڪين قرآن حڪم ڪندو.

نبي ڪريم ﷺ جون صفتون: ❁ پاڻ ﷺ ماڻهن ۾ سڀني کان وڌيڪ بهادر هئا. خاص ڪري جنگ جي سختيءَ ۾ وڏي بهادري سان مقابلو ڪندا هئا. ❁ سڀ کان وڌيڪ سخي هئا. خاص ڪري رمضان شريف ۾ وڏو سخاوت ڪندا هئا. ❁ مخلوق لاءِ سڀني کان وڌيڪ خير خواهي ڪرڻ وارا هئا. ❁ سڀني ماڻهن کان وڌيڪ بردبار هوندا هئا. جنهن ڪري پنهنجي ذات لاءِ ڪنهن کان به انتقام ۽ بدلو نه ورتائون. ❁ ماڻهن مان سڀني کان وڌيڪ الله جي معاملي ۾ سخت گير هوندا هئا. ❁ سڀني کان وڌيڪ باوقار انداز ۾ نوڙت ڪندڙ هئا. ❁ ڪناري پار کان به وڌيڪ حياءَ وارا هوندا هئا. ❁ سڀني ماڻهن کان وڌيڪ پنهنجي گهر وارن لاءِ پيلا هوندا هئا. ❁ سڀني کان وڌيڪ مخلوق تي رحم کائيندڙ هئا. اهڙيون ٻيون به ڪيتريون ئي سندن خوبيون ۽ خصلتون آهن.

پاڪائي

نماز اسلام جو ٻيو رڪن آهي، اها پاڪائي کان سواءِ صحيح نه ٿيندي آهي ۽ پاڪائي پاڻيءَ يا مٽيءَ کانسواءِ نه ٿيندي آهي^(۱).

پاڻيءَ جا قسم: (۱) **پاڪ:** اهو اهڙو پاڻي آهي جيڪو به پاڻ پاڪ آهي ته پئي ڪي به پاڪ ڪندڙ آهي. اهو بي وضو هئڻ واري حالت کي ختم ڪندو آهي ۽ پليٽي زائل ڪندو آهي. (۲) **پليٽ:** هيءُ اهڙو پاڻي آهي جيڪو ٿورو هجي ۽ ان ۾ ڪا پليٽي ملي وئي هجي. يا گهڻو هجي پر پليٽي پوڻ جي ڪري ان جو ڌاڻو، رنگ، يا بوءِ مٽجي چڪي هجي.

نوٽ: گهڻو پاڻي پليٽ نه ٿيندو آهي پر جيڪڏهن پليٽي ان جي ٽن وصفن: رنگ، ڌاڻي ۽ بوءِ مان ڪنهن هڪ کي بدلائي ڇڏي. ته پوءِ پليٽ ٿي ويندو آهي. ٿورو پاڻي پليٽي پوڻ شرط پليٽ ٿي ويندو آهي. گهڻو پاڻي اهڙي پاڻيءَ کي سڏبو آهي جيڪو ٻن (ڦلن) کان مٿي هجي. اهو تقريباً ۲۱۰ ليٽر ٿيندو. **ٿانو:** ٿانو سڀ پاڪ آهن، انهن جو استعمال جائز آهي. سون ۽ چانديءَ جي ٿانون کان سواءِ، انهن سان پاڪائي جيتوڻيڪ ٿي ويندي پر گناهه ٿيندو. ڪافرن جا ڪپڙا ۽ ٿانو استعمال ڪرڻ جائز آهن پر جيڪڏهن اسان کي انهن جي پليٽي معلوم هجي ته پوءِ نه.

مردار جي ڪل: بلڪل پليٽ آهي. مردو به قسم آهي. (۱) جنهن جو گوشت بلڪل نه کاڌو ويندو هجي. (۲) جنهن جو گوشت ته کاڌو ويندو هجي پر ان کي سير نه ڏني وئي هجي. جنهن جو گوشت کاڌو ويندو هجي پر ذبح نه ڪيو ويو هجي ته ان جي ڪل رڱڻ سان پاڪ ٿي ويندي آهي ۽ ان جو استعمال رڳو سڪين شين ۾ جائز آهي، آئين ۾ نه.

استنجاء: اڳيان يا پٺيان نڪرندڙ گندگي کي صاف ڪرڻ. جڏهن اها صفائي پاڻيءَ سان ڪئي ويندي ته ان کي ”استنجاء“ چئبو ۽ جيڪڏهن پٿر، پٿر يا تشو پيپر وغيره سان ڪئي ويندي ته اها ”استجمار“ سڏبي. استجمار لاءِ شرط آهي ته جنهن شيءِ سان ڪجي سا پاڪ هجي. جائز هجي، صاف ڪندڙ هجي، کاڌي جي شيءِ نه هجي. ٽن پٿرن يا ان کان مٿي سان ڪجي. استنجاءِ يا استجمار هر نڪرندڙ گندگي کي صاف ڪرڻ لاءِ واجب آهي.

قضا حاجت ڪرڻ واري تي هي شيون حرام آهن: قضا حاجت واريءَ جاءِ تي ضرورت کان وڌيڪ ويهڻ. پاڻيءَ جي وهڪري، وهندڙ وات، عام فائدي واريءَ چانو يا ميويدار وڻ جي هيٺيان پيشاب ۽ پاخانو ڪرڻ. ڪلڻي ميدان ۾ قبلي ڏانهن منهن ڪري ويهڻ.

قضا حاجت ڪندڙ لاءِ مڪروه شيون: بيت الخلاءِ ۾ اهڙي شيءِ کڻي وڃڻ جنهن ۾ الله جو نالو هجي. قضا حاجت دوران ڳالهائڻ، پرڙي يا ڪنهن ڌار وغيره ۾ پيشاب ڪرڻ. ساڄي هٿ سان اوگهڙ کي هٿ لائڻ. جاين جي اندر ٺهيل ليٽرين ۾ قبلي ڏانهن منهن ڪري ويهڻ. البته ضرورت ۾ اهي سڀ جائز آهن.

قضا حاجت ڪندڙ لاءِ مستحب شيون: اڪي تي ڌوئڻ يا اگهڻ. پاڻي ۽ پٿر پئي استعمال ڪرڻ. **ڏنڊن:** ڪپڙ جهڙي نرم ڪاٺيءَ سان ڏنڊن ڪرڻ مستحب آهي. خاص ڪري: نماز، قرآن جي تلاوت، وضوءَ وقت گرڙيءَ کان اڳ، ننڊ مان اٿڻ، مسجد ۽ گهر ۾ داخل ٿيڻ، وات ۾ بدبوءِ ٿيڻ وغيره وقت ڏنڊن ڪرڻ جو تاڪيد آيو آهي.

ڏنڊن يا پاڪائي ساڄي پاسي کان شروع ڪرڻ سنت آهي ۽ گندي شيءِ کي زائل ڪرڻ ۾ کاٻو هٿ استعمال ڪرڻ گهرجي.

وضو: ان جا رڪن هي آهن: (۱) منهن ڌوئڻ، گرڙي ۽ نڪ ۾ پاڻي ڏيڻ ان ۾ شامل آهي. (۲) آڱرين کان وٺي ٽونڻن تائين پئي هٿ ڌوئڻ. (۳) ڪنن سميت سڄي مٿي جي مسح ڪرڻ. (۴) پيڏين سميت پئي پير ڌوئڻ.

(۱) هن ڪتاب جي فقهي حصي: پاڪائي، نماز، زڪات، روزا ۽ حج وغيره ۾ جيڪي احڪام بيان ڪيا ويا آهن سي ڪتاب جو ٽيندڙ جي ترجيحي محنت جو نتيجو آهن، جن ۾ اختلاف جي گنجائش آهي. هر مسلمان کي فقهي مسائل ۾ ائمه اربعة (ابو حنيفه، مالڪ، شافعي ۽ احمد بن حنبل) وغيره مان جنهن جي مذهب تي وڌيڪ اعتماد هجي تنهن تي عمل ڪري سگهجي ٿو. الله تعاليٰ سڀني تي ڪروڙين رحمتون فرمائي.

(۵) وضو ترتيب سان ڪرڻ (۶) لڳاتار ڪرڻ.

وضوءَ جون سنتون: ڏنڊ ڪرڻ. شروع ۾ ٻئي هٿ مڙين تائين ڏوڻ. منهن ڏوڻ کان اڳ گرتي ڪرڻ ۽ نڪ کي پاڻي ڏيڻ. بي روزيدار لاءِ گرتي ۽ نڪ کي پاڻي ڏيڻ ۾ مبالغو ڪرڻ. گهاتي ڏاڙهيءَ جو خلال ڪرڻ. آگرين جو خلال ڪرڻ. عضون ۾ ساڄي کان شروعات ڪرڻ. عضوا ٻه ٻه ٽي ٽي دفعا ڏوڻ. نڪ کي ساڄي هٿ سان پاڻي ڏيڻ ۽ کاٻي سان صاف ڪرڻ. عضون کي مهڻڻ. چڱيءَ طرح وضو ڪرڻ ۽ وضوءَ کان پوءِ جيڪي دعائون آيون آهن سي پڙهڻ.

وضوءَ جا واجب: وضوءَ کان اڳ بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ پڙهڻ. رات جو ننڊ مان اٿڻ واري لاءِ ٻئي هٿ پاڻيءَ ۾ ٻوڙڻ کان اڳ ٽي دفعا ڏوڻ.

وضوءَ جا مکروهات: (تيز) ٽڙي يا گرم پاڻيءَ سان وضو ڪرڻ. هڪ عضوي کي ٽن ڀيرن کان وڌيڪ ڏوڻ. عضون تان پاڻي ڇنڊڻ. اک جو اندريون حصو ڏوڻ. البته وضوءَ کان پوءِ عضون جو سڪائڻ جائز آهي.

نوٽ: گرتي ڪرڻ مهل وات ۾ پاڻيءَ کي ڦيرائڻ ضروري آهي. نڪ ۾ پاڻي وجهڻ مهل ضروري آهي ته پاڻي اندر سٽڪجي، رڳو هٿ سان اندر نه وجهجي ۽ اهڙيءَ ريت نڪ مان ٻاهر ڪڍجي. گرتي ۽ نڪ کي پاڻي ڏيڻ ان طريقي کان سواءِ صحيح نه ٿيندو.

وضوءَ ڪرڻ جو طريقو: دل سان نيت ڪري. ان کان پوءِ بسم الله پڙهي، ٻئي هٿ ڏوڻي. پوءِ گرتي ڪري، پوءِ نڪ ۾ پاڻي وجهي. پوءِ منهن ڏوڻي. (ان جي حد آهي ڊيگهه ۾ عام طرح مٿي جي وارن ڦٽن واري جاءِ کان کاڌيءَ تائين ۽ ويڪر ۾ هڪ ڪن کان ٻئي ڪن تائين). ان کان پوءِ ٻئي ٻانهون ٺونڀن سميت ڏوڻجن. ان کان پوءِ سڄي مٿي جو مٿان مسح ڪجي، منهن جي حد کان ڪيائڙيءَ تائين. ڪنن جي مٿان واري اڇاڻ ان ۾ شامل آهي. اشهد آگرين ڪنن جي وٿين ۾ ڦيرائجن. آڳوڻن سان ڪنن جي پٺيءَ جو مسح ڪجي. ان کان پوءِ ٻي ڀير پيڏين سميت ڏوڻجن.

نوٽ: ڏاڙهي جڏهن ڇڏڙي هجي ته ان جي هيٺيان ڪل ڏوڻ واجب آهي. جيڪڏهن گهاتي آهي ته ان جي رڳو مٿاڇري کي ڏوڻجي.

موزن تي مسح ڪرڻ: چمڙي وغيره مان ٺهيل ڀيرن ۾ پاڻ لاءِ جورابي کي **موزو** چئبو آهي. جيڪڏهن ان وغيره مان ٺهيل هوندو ته ان کي **جورابو** چئبو. انهن تي بي وضو هجڻ جي حالت ۾ مسح ڪرڻ جائز آهي. **مسح جي جواز جا شرط:** (۱) ڪامل پاڪائيءَ جي حالت ۾ موزا پاڻڻ (يعني وضو ڪري، ٻئي ڀير ڏوڻ کان پوءِ). (۲) پاڪائي پاڻيءَ سان ڪيل هجي. (۳) موزا ڀيرن جي اوتري حصي کي ڍڪين جيترو انهن کي ڏوڻ فرض آهي. (۴) اهڙي شيءِ مان ٺهيل هجن جنهن جو پاڻڻ جائز هجي. (۵) موزا ٻئي پاڪ هجن. **پتڪي تي مسح ڪرڻ:** جائز آهي. پر ان جا ڪجهه شرط آهن: (۱) مرد کي ٻڌل هجي. (۲) مٿي جي عام ڀرڻ واري حصي کي ڍڪيندڙ هجي. (۳) مسح ”حدت اصغر“ (بي وضو هجڻ) کان هجي. (۴) ۽ پاڪائي پاڻيءَ سان ڪجي.

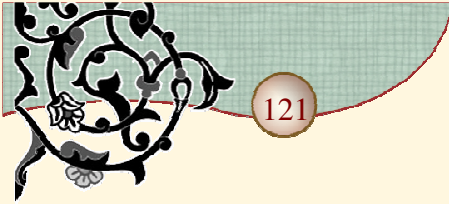
پوتيءَ تي مسح ڪرڻ: ان تي به مسح ڪرڻ ڪجهه شرطن سان جائز آهي: (۱) عورت کي پاتل هجي. (۲) اهو ڳچيءَ وٽان ڦيراييل هجي. (۳) حدت اصغر (بي وضو هجڻ) کان مسح ڪجي. (۴) پاڪائي پاڻيءَ سان ڪجي. (۵) ۽ مٿي جو عام طرح وارو حصو ڍڪيندڙ هجي.

مسح جي مدت: مقيم (رهاڪو) لاءِ هڪ ڏينهن ۽ هڪ رات آهي. ۽ مسافر – جيڪو قصر نماز پڙهڻ (تقريباً ۸۵ ڪلوميٽر) جي پنڌ تي هجي، ان – لاءِ ٽي ڏينهن راتين سميت.

مسح جي شروعات: مقيم لاءِ موزا پاڻڻ کان پوءِ پهرئين دفعي بي وضو ٿيڻ وقت کان وٺي، ٻئي ڏينهن ساڳئي وقت تائين. (يعني ۲۴ ڪلاڪ).

موزن جي مسح جو مقدار: آگرين کان وٺي پنهي تنگن جي پنين تائين موزن جو اڪثر مٿيون حصو مسح ڪبو ۽ پنهي هٿن جي کليل آگرين سان مسح ڪرڻ گهرجي.

۾ پاڪ هجي، جيئن ڪپڙو ۽ زمين، اهي هن ريت آهن :

انهن جو حڪم		عيني شيون
ڪٽو، سوئڙ ۽ جن پکين جو گوشت نه کاڌو ويندو آهي، ۽ اهڙا جانور جيڪي جسر ۾ پليءَ کان وڌيڪ آهن. حڪم : اهڙن حيوانن جو جسر ۽ ان مان نڪرندڙ هر شيءِ، جيئن پيشاب، چيٽو، گگ، پگهر، مني، ڪير، سنگهه ۽ الٽي وغيره سڀ پليت آهن.		حيوانات
1) ماڻهو. حڪم : ان جي جسر جا مڙئي جزا ۽ فضلات پاڪ آهن، جيئن سندس پگهر، ٽڪ، ڪير، لمر، بلغم ۽ (ڪن وٽ) ان جي مني، عورت جي اوگهڙ جي رطوبت. باقي پيشاب، پاخانو، مذي، ودي ۽ رت پليت آهن.		
2) جن جانورن جو گوشت کاڌو ٿو وڃي. حڪم : انهن جي جسر جا مڙئي جزا ۽ فضلات پاڪ آهن، جيئن ڪير، پگهر، ٽڪ، لمر، الٽي ۽ (ڪن وٽ) پيشاب، چيٽو، مني، مذي ودي. 3) جن جانورن کان پاسو ڪرڻ مشڪل آهي جهڙوڪ: گڏهر، پلي ۽ ان کان جسر ۾ ننڍو ڪو جانور، جيئن ڪٽو وغيره. حڪم : انهن جو صرف گگ ۽ پگهر پاڪ آهن.		
سڀ مئل شيون پليت آهن. پر ماڻهوءَ جو مڙهه، مڇي، ماکڙ ۽ جن جيت جڻن ۾ وهندڙ رت ناهي، جهڙوڪ: وڇون، مک ۽ مڇر سي پاڪ آهن.		مئل شيون
جمادات زمين، پٿر وغيره. حڪم : اهي پاڪ آهن. (مٽي ذڪر ٿيل جمادات کان سواءِ).		

- فائدو:** رت، گند ۽ پونءِ پليت آهن. نماز وغيره ۾ ٿوري مقدار ۾ پاڪ حيوان جا هجن ته معاف آهن.
- ٻن قسمن جو رت پاڪ آهي. (1) مڇيءَ جو. (2) ذبح ڪيل جانورن جي گوشت ۽ رڳن ۾ رهيل رت.
  - جيئري حلال جانور جي جسر جو ڪپيل ٽڪرو، رت جو ڍڪ ۽ گوشت جو لوٽڙو سڀ پليت آهن.
  - پليتي زائل ڪرڻ لاءِ نيت جي ضرورت ڪانهي. تنهن ڪري جيڪڏهن مثال طور مينهن جي پاڻي سان پليتي زائل ٿي وئي ته شيءَ پاڪ ٿي ويندي.
  - پليتيءَ کي هٿ لائڻ يا ان تي هلڻ سان وضو نه ٻڃندو، رڳو جسر يا ڪپڙي وغيره کي لڳل پليتي صاف ڪرڻ واجب آهي.
  - پليتيءَ کي پاڪ ڪرڻ جا ڪجهه شرط آهن. (1) پاڪ پاڻيءَ سان ڌوئجي. (2) ڌوئل شيءَ جيڪڏهن ٺپوڙجي سگهي ته ان کي پاڻيءَ کان ٻاهر ٺپوڙجي. (3) پليتي ڌوئڻ سان نه لهي ته ان کي ڪرڙي لاهجي. (4) جيڪڏهن پليتي ڪٽي جي هجي ته ان کي ست دفعا خالي پاڻيءَ سان ڌوئجي ۽ انون دفعو مٽيءَ يا صابن سان.
  - **ڪجهه نوٽ:** زمين تي پليتي جيڪڏهن ڇڏي پتري هجي جيئن پيشاب وغيره ته ان کي رڳو ايترو پاڻي هارڻ ڪافي آهي، جو ان جو رنگ ۽ بوءِ ختم ٿي وڃن. جيڪڏهن جسماني پليتي آهي جيئن پاڻخانو وغيره ته خود ان پليتي ۽ ان جي اثر کي ختم ڪرڻ ضروري آهي.
  - پليتي جيڪڏهن پاڻيءَ کان سواءِ ختم نه ٿي سگهي ته ان جو ڌوئڻ واجب آهي.
  - نجاست جي جاءِ جيڪڏهن مخفي رهجي وڃي ته آيستائين جاءِ ڌوئجي جيستائين ان جو ڌوئڻ يقيني ٿي وڃي.
  - جنهن نفلي نماز لاءِ وضو ڪيو تنهن لاءِ فرض ادا ڪرڻ به جائز آهي.
  - جنهن ننڊ ڪئي يا ڪانٺس هوا نڪري وئي ته ان لاءِ استنجا ڪرڻ ضروري ناهي. ڇاڪاڻ ته هوا پاڪ آهي. ان تي صرف وضو آهي جڏهن نماز وغيره جو ارادو ڪري.

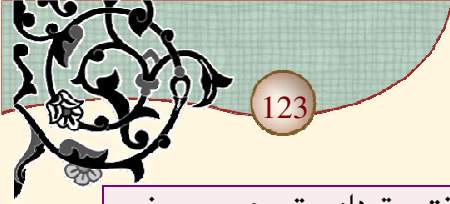
عورتن جا احڪام

عورتن جي طبعي خونن جا احڪام پهريون: ماهواري ۽ استحاضه

مسئلو	حڪم
عورت کي ماهواري اچڻ جي گهٽ ۾ گهٽ ۽ وڌ ۾ وڌ عمر	گهٽ ۾ گهٽ عمر نوَ سال آهي. جيڪڏهن ان عمر کان اڳ ان کي رت اچي ته اهو ”استحاضه“ (بيماري) آهي. ان جي وڌ ۾ وڌ عمر جي ڪا به حد ڪانهي.
ماهواري هلڻ جا گهٽ ۾ گهٽ ڏينهن	هڪ ڏينهن ۽ هڪ رات (۲۴ ڪلاڪ). ڪن وقت تي ڏينهن، تي راتيون، جيڪڏهن ان کان گهٽ اچي ته اها بيماري آهي.
ماهواري هلڻ جا وڌ ۾ وڌ ڏينهن	پندرهن ڏينهن آهن. (ڪن وقت ۱۰ ڏينهن) جيڪڏهن ان کان وڌيڪ ڏينهن رت اچي ته اهو استحاضه (بيماري) آهي.
بن ماهوارين جي درميان پاڪائيءَ جا ڏينهن	۱۳ ڏينهن هوندا آهن. (ڪن وقت ۱۵ ڏينهن) جيڪڏهن ان کان اڳ رت اچي ته اهو استحاضه (بيماري) آهي. ^(۱)
عورتن کي گهڻو ڪري ماهواري	چهر يا ست ڏينهن رهندي آهي.
عورتن کي گهڻو ڪري پاڪائي	۲۳ يا ۲۴ ڏينهن رهندي آهي.
ڇا حمل دوران ايندڙ رت حيض آهي؟	حامله (پيٽ باري) عورت کي جيڪو رت يا ميرانجهه يا پيلي پاڻياڻ اچي ته اهو استحاضه (بيماري) آهي.
حيض واري عورت ڪيئن ڄاڻي ته پاڪ ٿي آهي؟	عورتن جا ٻه قسم آهن: (۱) اچي پاڻي اچڻ واريون (۲) اهي عورتون جن جي شرمگاهه رت، ميرانجهه ۽ پيلاڻ کان هميشه خشڪ رهي ۽ اهي پاڻياڻ ايندي نه ڏسنديون هجن.
پاڪائيءَ جي ڏينهن ۾ عورت کي اوگهڙ مان جيڪا پاڻياڻ وغيره اچي	جيڪڏهن سفيد يا اڇو لب جهڙو آهي ته اهو پاڪ آهي. جيڪڏهن رت يا ميرانجهه يا پيلو آهي ته اهو پليت آهي. انهن سڀني سان وضو ٿئي پوندو. جيڪڏهن لاڳيتو وهندو رهي ته اها بيماري آهي.
فرج مان ميرو يا پيلو پاڻي اچي ته:	جيڪڏهن حيض سان گڏوگڏ اڳ يا پوءِ اچي ته اهو حيض آهي. جيڪڏهن الڳ اچي ته اهو استحاضو (بيماري) آهي.
جنهن عورت جا هر مهيني ماهواري جا ڏينهن مقرر آهن، اها جيڪڏهن انهن کان اڳ پاڪ ٿي وڃي ته:	جيڪڏهن رت بند ٿي چڪو آهي ۽ پاڪائي جي پڪ ٿي چڪي اٿس ته اها پاڪ ڇڏي، توڻي جو سندس حيض جا اهي ڏينهن، جن ۾ حيض جي کيس عادت آهي، پورا نه ٿيا هجن.
ماهواري پنهنجي عادت واري ڏينهن کان اڳ پوءِ اچي ته:	ماهواري جون جيڪي وصفون مٿي بيان ٿيون، سي ظاهر ٿين ته اهو حيض آهي، جنهن به وقت اچي، پر شرط آهي ته بن حيضن جي وچ ۾ گهٽ ۾ گهٽ تيرهن (يا ۱۵) ڏينهن کان وڌيڪ گذريا هجن. نه ته پوءِ اهو استحاضو (بيماري) ڇڏبو.
ماهواري مقرر ڏينهن جي ڳاڻائي کان گهٽ يا وڌ ڏينهن اچي ته:	اهو حيض آهي، پر شرط آهي ته حيض جي اڪثر مدت: پندرهن (ڪن وقت ۱۰) ڏينهن کان وڌيڪ نه هجي.
جيڪڏهن عورت ان جون مختلف حالتون آهن، (۱) جنهن عورت کي هر مهيني پنهنجي حيض جو مقرر وقت ۽	

(۱) حيض: (ماهواري) طبعي ۽ فطرتي طور تندرستي جي حالت ۾ ولادت وغيره جي سبب کان سواءِ خون اچڻ کي چئبو آهي. ۽ استحاضه: ان رت کي چئبو آهي جيڪو ڪنهن به وقت بيماري يا خرابيءَ جي ڪري هلندو رهي. حيض ۽ استحاضه ۾ فرق هي آهي ته: (۱) حيض جو رت ڳاڙهو، ناسي، ڪاراڻ طرف مائل هوندو آهي ۽ استحاضو جو رت نڪسير جي رت وانگر ڳاڙهو ٿيندو آهي. (۲) حيض جو رت گهاٽو ڪڏهن ڪڏهن رت جا لوڻڙا ٿيندو آهي. جڏهن ته استحاضو جو رت ڇڏو ٿيندو آهي، ائين ايندو آهي جهڙوڪ زخمر ٿو ڳڙي. (۳) حيض جو رت گهڻو ڪري ڪنو بدبودار ٿيندو آهي. جڏهن ته استحاضو جي رت جي بوءِ عام رت جهڙي ٿيندي آهي. حيض جي ڪري چند شيون حرام ٿي وينديون آهن. جهڙوڪ: فرج ۾ همبستري، طلاق، نماز، روزو، طواف، قرآن پاڪ جي تلاوت، قرآن کي هٿ لائڻ، مسجد ۾ رهڻ.

(۲) اهڙي قسم جي عورتن کي پاڪائيءَ وقت اچو پاڻي ڏسڻ ۾ ايندو آهي. اهو پاڪ هوندو آهي پر ان سان وضو پيچي پوندو آهي.

<p>ڏينهن جو تعداد معلوم آهي ته اها پنهنجي حيض جي وقت ۽ تعداد جيترو عرصو حيض ۾ ويهندي، رت ۾ فرق ڪري سگهجي يا نه ڪري سگهجي، برابر آهي. (۲) جنهن کي هر مهيني حيض جو وقت ته معلوم آهي پر ڏينهن جي تعداد جي خبر نه اٿس ته اها حيض جي غالب عرصي جيترو يعني ڇهه، ست ڏينهن، پنهنجي ڄاڻ مطابق ويهندي. (۳) جيڪا عورت پنهنجي حيض جي ڏينهن جو تعداد ته ڄاڻي ٿي پر مهيني ۾ انهن جي اچڻ جو وقت نه ٿي ڄاڻي ته اها پنهنجي جاتل ڏينهن جي تعداد جيترو وقت چنڊ جي هر مهيني جي شروعات ۾ حيض ۾ ويهي.</p>	<p>ڪي ڊگهي مدي تائين - پورو مهيني يا ان کان مٿي عرصو - رت اچي ته:</p>
---	--

ٻيو: نفاس (وڃڻ واري رت جا احڪام)

مسئلو	حڪم
جيڪا عورت ٻار ڄڻي ۽ ته ان تي نفاس واريءَ عورت جا احڪام جاري نه ٿيندا، نه ان تي غسل واجب ٿيندو ۽ رت نه اچيس:	نه ان جو روزو پيچندو.
عورت جيڪڏهن وڃڻ جون نشانيون ڏسي:	وڃڻ کان ڪجهه وقت اڳ ۾ سوڙ شروع ٿيس، رت ۽ پاڻياڻ به ڏسڻ ۾ آيس، ته ان تي نفاس جا احڪام جاري نه ٿيندا بلڪه استحاضه (بيماري) وارا احڪام جاري ٿيندا.
عورت کان جيڪو وڃڻ دوران رت نڪرندو آهي:	اهو رت، نفاس جو رت سڏبو آهي، ٻار اڃا نه نڪتو هجي يا ان جو ڪجهه حصو نڪتو هجي. ان دوران جيڪا نماز فوت ٿي وڃي، ته ان جي عورت تي قضا ڪانهي.
نفاس جا ڏينهن ڪڏهن کان ڳڻڻ شروع ڪجن؟	ٻار ڄڏهن پوري جو پورو ماءُ جي پيٽان ڇمي ٻاهر نڪري.
نفاس جو گهٽ ۾ گهٽ وقت ڪيترو آهي؟	ان جي حد ڪانهي. تنهن ڪري جيڪڏهن ٻار ڄڻ کان پوءِ متصل رت بند ٿي وڃي ته ان تي واجب آهي ته غسل ڪري ۽ نماز پڙهي، چاليهن ڏينهن جي پوري ٿيڻ جو انتظار نه ڪري.
نفاس جو وڌ ۾ وڌ وقت ڪيترو آهي؟	چاليهه ڏينهن. ان کان وڌيڪ وقت اچي ته اهو نه ڳڻبو. چاليهن ڏينهن کان پوءِ غسل ۽ نماز واجب ٿيندي. ها جيڪڏهن نئين حمل کان اڳ ان جي حيض جو وقت اچي ويو ته پوءِ حيض شمار ٿيندو.
جنهن عورت ٻه يا ٻن کان وڌيڪ ڄاڙا ٻار ڄڻيا:	ته نفاس جا ڏينهن ٻه ڄڻيا ٻار ڄڻ کان وٺي ڳڻبا.
ٻار ڪرڻ کان پوءِ جورت:	ڄڏهن ڪريل ٻار جي عمر اسي (۸۰) يا ان کان گهٽ ڏينهن آهي، ته ان کان پوءِ وارو رت استحاضو آهي. جيڪڏهن نوي (۹۰) ڏينهن کان پوءِ ڪريو، ته ان کان پوءِ وارو رت نفاس آهي. جيڪڏهن ٻار اسي کان نوي (۸۰-۹۰) ڏينهن جي درميان ڪريو، ته پوءِ حڪم ٻار ٺهڻ سان تعلق ٿو رکي. جيڪڏهن ٻار ٺهي چڪو آهي، ته ان کان پوءِ وارو رت نفاس آهي. جيڪڏهن نه ٺهيو آهي، ته پوءِ استحاضو آهي.
عورت چاليهه دوران پاڪ ٿي وئي پر چاليهه پوري ٿيڻ کان اڳ وري رت اچي ويس:	نفاس جي چاليهن ڏينهن جي دوران عورت جيڪڏهن پاڪ ٿي وئي، ته اها پاڪ ٿي وئي پر چاليهه پوري ٿيڻ کان اڳ وري رت اچي ويس، ته نفاس جا احڪام جاري ٿيندا، جيستائين وڃي چاليهه ڏينهن پورا ٿين.

ڪجهه نوٽ: استحاضه (بيماري) واري عورت تي واجب آهي ته اها نماز پڙهي. پر ان کي هر نماز لاءِ وضو ڪرڻو پوندو. ڄڏهن عورت حيض يا نفاس کان سڄ لهڻ کان اڳي پاڪ ٿئي، ته ان تي ان ڏينهن جي ظهر ۽ عصر پڙهڻ لازم آهي. جيڪڏهن فجر ٿيڻ کان اڳ پاڪ ٿي آهي، ته مٿس ان رات جي مغرب ۽ عشاءَ پڙهڻ لازم آهي. عورت تي نماز جو وقت داخل ٿيو، پر نماز پڙهڻ کان اڳ ان کي حيض يا نفاس اچي ويو، ته ان تي قضا لازم نه آهي. حيض ۽ نفاس کان غسل ڪرڻ وقت عورت تي واجب آهي ته پنهنجا وار کولي، جنابت (تڙ) واري غسل کان انهن جو کولڻ واجب ڪونهي. استحاضه (بيماري) واري عورت سان سندس فرج ۾ جماع ڪرڻ مڪروه آهي. البته مٿس ڪي ان جي سخت ضرورت هجي ته جائز آهي. استحاضه واري عورت تي واجب آهي ته حيض جو غسل ڪري ان کان پوءِ رت بند ٿيڻ تائين هر نماز لاءِ نئون وضو ڪري. عورت لاءِ حج ۽ عمري جي احڪامن ادا ڪرڻ يا رمضان جي روزن پوري ڪرڻ لاءِ اهڙي دوا وٺڻ جائز آهي جنهن سان وقتي طور حيض بند ٿي وڃي. پر ان لاءِ شرط آهي ته ان دوا مان ڪيس ڪو نقصان نه ٿئي.

اسلام ۾ عورت جو مقام : الله تعالیٰ وٽ عورت جو ايمان ۽ عمل جي اعتبار کان ثواب ۽ فضيلت ۾ مرد وارو درجو آهي، نبي ڪريم ﷺ جن فرمايو آهي: « **إِنَّمَا النِّسَاءُ شَقَائِقُ الرِّجَالِ** » أبو داود **”عورتون ته مردن جون سڳيون پيڻيون آهن“**. عورت کي حق آهي ته هو پنهنجي حق وٽ يا مٿس ٿيل ظلم جي هٽائڻ جو مطالبو ڪري، ڇاڪاڻ ته دين جو خطاب عورت ۽ مرد ٻنهي لاءِ هڪجهڙو آهي، رڳو انهن احڪامن کان سواءِ جن ۾ ٻنهي جي الڳ هجڻ جي صراحت ڪئي وئي آهي، جيڪي ٻين احڪامن جي مقابلي ۾ بلڪل ٿورا آهن، ۽ شريعت خلقت ۽ صلاحيات جي اعتبار کان مرد ۽ عورت ٻنهي جي رعايت ڪئي آهي، الله تعالیٰ فرمايو آهي: ﴿ **أَلَا يَعْلَمُ مَنْ خَلَقَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ** ﴾ **”ڇا نه ڄاڻندو آهي اهو جنهن خلقيو آهي؟ حالانڪ اهو اونهي نظر وارو هرڪا خبر رکندڙ آهي“**. عورت جا پنهنجا وظيفا آهن، جيڪي ساڻس مخصوص آهن ۽ مرد جا وظيفا پنهنجا آهن، جيڪي ان سان خاص آهن، ڪنهن به هڪ جي مخصوص احڪامن ۾ ٻئي جو دخل زندگي جي توازن لاءِ نقصان ڪار آهي، بلڪ عورت کي گهر وٺي مرد جيترو ثواب ڏنو ويو آهي، **اسماء بنت يزيد** رضی اللہ عنہا کان روايت آهي ته اها نبي ڪريم ﷺ جن جي خدمت ۾ حاضر ٿي، پاڻ ﷺ جن صحابه ڪرام جي درميان ويٺا هئا، اچي عرض ڪيائين ته: منهنجا پيءُ ماءُ توهان تي قربان وڃن، اءُ زالن جي نمائندي تي توهان جي خدمت ۾ حاضر ٿي آهيان، پاڻ به ڪجهه ڄاڻڻ چاهيان ٿي. توهان تي قربان وڃان. مشرق ۽ مغرب جي ڪنهن به زال منهنجي هن حاضريءَ بابت ٻڌو يا نه ٻڌو پر ان جو به مون وارو خيال هوندو، ته الله تعالیٰ توهان کي مڙسن ۽ زالن مڙني ڏانهن حق ڏئي موڪليو آهي، اسان توتي ۽ تنهنجي ان الله تي ايمان آندو آهي جنهن توکي رسول ڪري موڪليو آهي، اسان زالون گهٽيل، نظر بند ٿيل آهيون، توهان جي گهرن جون بانديون آهيون، توهان جون شهوتون پوريون ڪرڻ واريون، توهان جي اولاد سان پيٽ ڀرڻ واريون، توهان مڙسن کي اسان زالن تي جمعي پڙهڻ، جماعتن جي حاضري، بيمار پرسي، جنازن ۾ شرڪت، حج مٿان حج ڪرڻ، انهن سڀني کان افضل الله جي راه ۾ جهاد ڪرڻ جي فضيلت ڏني وئي آهي، توهان مان ڪو مڙس حج، عمري يا سرحد تي پهري ڏيڻ لاءِ نڪرندو آهي ته اسان توهان جو مال ملڪيت سنڀارينديون آهيون، توهان لاءِ ڪپڙا لٽا اٿنديون آهيون، توهان جي ٻارن جي تربيت ڪنديون آهيون... اي الله جا رسول! ڀلا اسان جو به توهان جي اجر ۾ ڪو حصو آهي؟ چيائين ته: ان تي نبي ڪريم ﷺ جن صحابه ڪرام ڏانهن پوري طرح متوجہ ٿيا ۽ چيائون ته: **”ڇا ڪڏهن ڪنهن زال کي پنهنجي دين جي باري ۾ هن مائيءَ کان بهتر طريقي سان سوال ڪندي ٻڌو اٿو؟“** چيائون ته: اي الله جا رسول! اسان کي يقين ٿي نه ٿو اچي ته ڪنهن مائيءَ کي به اهڙي سمجه هوندي! پوءِ نبي ڪريم ﷺ جن ان ڏانهن متوجہ ٿيا ۽ چيائون ته: **”اي مائي! پنٿي موت ۽ وڃي پوين سڀني زالن کي ٻڌاءِ ته توهان مان ڪنهن هڪ جو پنهنجي ور کي پلي جوءُ ٿي ڏيکارڻ، سندس خوشيون طلبڻ، سندس موافقت ۾ ان جي تابعداري ڪرڻ، انهن سڀني فضيلتن جي برابر آهي“** راوي چئي ٿو ته: پوءِ اها مائي خوشيءَ مان لا اله الا الله، الله اڪبر جا نعرا هڻندي پني ڏئي رواني ٿي. (بيهتي). **بي روايت آهي ته:** ڪجهه زالون رسول الله ﷺ جي خدمت ۾ آيون ۽ چيائون ته: اي الله جا رسول! مرد الله جي راه ۾ جهاد واري فضيلت کڻي ويا، ڇا اسان لاءِ به ڪو اهڙو عمل آهي جنهن سان الله جي راه ۾ جهاد ڪندڙن وارو ثواب ماڻي سگهون؟ رسول الله ﷺ جن فرمايو: **”توهان مان ڪنهن هڪ جو پنهنجي گهر ۾ ڪم ڪرڻ الله جي راه ۾ جهاد ڪندڙن واري عمل جي برابر آهي“** (بيهتي). بلڪ ڪنهن ماڻهوءَ جو پنهنجي ڪنهن ماڻهوءَ تي زائفتان تي احسان ڪرڻ جو وڏو ثواب ڄاڻايو ويو آهي، نبي ڪريم ﷺ جن فرمايو آهي: **”جنهن ڪن ٻن ڌيئرن يا ٻن پيڻرن يا ٻن ماڻهين تي خرچ ڪيو، ايستائين انهن ٻنهي تي ثواب خاطر خرچ ڪندو ٿو رهي جيستائين الله کين ڪفايت ڪرائي يا پنهنجي فضل سان آسودو ڪري ته اهي ٻئي سندس لاءِ جهنم جي باهه کان اوت بڻبيون“** (مسند احمد ۽ طبراني).

عورتن جا ڪي احڪام:

• جيڪڏهن ڪو ماڻهو ڪنهن زائفان جو محرم⁽¹⁾ ناهي ته کيس ان سان اڪيلو ٿيڻ حرام آهي. نبي ڪريم ﷺ جن فرمايو آهي: « لَا يَخْلُونَ رَجُلًا بِامْرَأَةٍ إِلَّا مَعَ ذِي مَحْرَمٍ » متفق عليه. ”ڪنهن به ماڻهوءَ کي بنا محرم جي ڪنهن به مائٽيءَ سان اڪيلو نه ٿيڻ گهرجي“.

• عورت کي مسجد ۾ نماز پڙهڻ جائز آهي، پر جيڪڏهن فتنن جو خطرو هجي ته پوءِ مڪروه آهي، بيبي عائشة رضيا الله عنها فرمايو آهي ته: جيڪڏهن رسول الله ﷺ اهو ڏسن ها جو ڪجهه زالن اچ ڪله شروع ڪيو آهي ته کين مسجدن کان ائين روڪين ها جيئن بني اسرائيل جي عورتن کي روڪيو ويو هيو. (متفق عليه). ۽ جيئن مرد جي نماز مسجد ۾ وڏي اجر واري آهي تيئن عورت جي نماز سندس گهر ۾. هڪ عورت نبي ڪريم ﷺ جن جي خدمت ۾ حاضر ٿي، اچي چيائين ته: اي الله جا رسول! مون کي توهان سان گڏ نماز پڙهڻ ڏاڍي پسند آهي، جنهن تي پاڻ ڪريم ﷺ جن فرمايو: « قَدْ عَلِمْتُ أَنَّكَ تُحِبِينَ الصَّلَاةَ مَعِي، وَصَلَاتِكَ فِي بَيْتِكَ خَيْرٌ مِنْ صَلَاتِكَ فِي حُجْرَتِكَ، وَصَلَاتِكَ فِي حُجْرَتِكَ خَيْرٌ مِنْ صَلَاتِكَ فِي دَارِكَ، وَصَلَاتِكَ فِي دَارِكَ خَيْرٌ لَكَ مِنْ صَلَاتِكَ فِي مَسْجِدِ قَوْمِكَ، وَصَلَاتِكَ فِي مَسْجِدِ قَوْمِكَ خَيْرٌ لَكَ مِنْ صَلَاتِكَ فِي مَسْجِدِي » (أحمد). ”آءُ ڄاڻان ٿو ته توکي مون سان گڏ نماز پڙهڻ واقعي پسند آهي، جڏهن ته تنهنجي پنهنجي ڪمري ۾ نماز پڙهڻ، تنهنجي اڳڻ واري نماز کان بهتر آهي ۽ تنهنجي پنهنجي اڳڻ ۾ نماز پڙهڻ، تنهنجي ڪوت واري نماز کان بهتر آهي ۽ تنهنجي پنهنجي ڪوت ۾ نماز پڙهڻ، تنهنجي پاڙي واري مسجد ۾ نماز پڙهڻ کان بهتر آهي ۽ تنهنجي پنهنجي پاڙي واري مسجد ۾ نماز پڙهڻ، منهنجي مسجد واري نماز کان بهتر آهي“. ۽ نبي ڪريم ﷺ جن فرمايو آهي: « خَيْرُ مَسَاجِدِ النِّسَاءِ بَيْتُهُنَّ » أحمد. ”عورتن جون ڀلي ۾ ڀليون مسجديون سندن گهر آهن“.

• عورت تي نه حج واجب آهي ۽ نه عمرو، مگر هن صورت ۾ ته ڪو محرم ساڻس رفيق سفر ٿئي، ۽ بنا محرم جي کيس سفر ڪرڻ به جائز ناهي، نبي ڪريم ﷺ جن فرمايو آهي: « لَا تُسَافِرُ امْرَأَةٌ فَوْقَ ثَلَاثِ لَيَالٍ إِلَّا مَعَ ذِي مَحْرَمٍ » متفق عليه. ”ڪابه زال محرم کان سواءِ ٽن راتين کان مٿي سفر نه ڪري“.

• عورت لاءِ قبرن جي زيارت ڪرڻ ۽ جنازن جي ڪڍ لڳڻ حرام آهي، نبي ڪريم ﷺ جن جي هن فرمان ڪري ته: « لَعْنُ اللَّهِ زَوَارَاتِ الْقُبُورِ » ”الله تعاليٰ قبرن جي باربار زيارت ڪندڙين (عورتن) تي لعنت ڪئي آهي“. امر عطية رضيا الله عنها فرمائي ٿي: ”اسان کي جنازن جي ڪڍ لڳڻ کان روڪيو ويو، جڏهن ته اسان تي واجب نه ڪيو ويو هو“ (مسلم). عورت لاءِ سندس وارن کي ڪهڙو به رنگ ڪرڻ مباح آهي، البتہ ڪارو رنگ ڪرڻ مڪروه آهي، بشرطيڪ ان ۾ رشتي گهرڻ واري لاءِ ڪو ڊوڪو نه هجي.

• عورت کي ورثي مان اهو حصو ڏيڻ واجب آهي جيڪو سندس لاءِ الله تعاليٰ فرض ڪيو آهي، اهو ڪائس روڪڻ حرام آهي، نبي ڪريم ﷺ جن فرمايو آهي ته: « مَنْ قَطَعَ مِيرَاثَ وَارِثِهِ؛ قَطَعَ اللَّهُ مِيرَاثَهُ مِنَ الْجَنَّةِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ » ابن ماجه. ”جنهن وارث کان ورثي جو حصو ڪٽيو، الله ان جو قيامت واري ڏينهن جنت مان ميراث وارو حصو ڪٽي ڇڏيندو“.

• زال جو خرچ پڪو مٽس تي واجب آهي، يعني هر اها شيءِ جنهن جي کيس سخت ضرورت هجي، جيئن کاڌو پيئو، ڪپڙو لٽو، رهائش وغيره، سهڻي نموني، الله تعاليٰ جو فرمان آهي ته: ﴿ لِيُنْفِقْ ذُو سَعَةٍ مِّن سَعَتِهِ وَمَنْ قُدِرَ عَلَيْهِ رِزْقُهُ فَلْيُنْفِقْ مِمَّا آتَاهُ اللَّهُ ﴾ (آسودو پنهنجي وسعت آهر خرچ پري ۽ جنهن جي آمدني ٿوري هجي سو ان مال مان ئي (سگهه آهر) خرچ پري جيڪو کيس الله ڏنو آهي)، عورت کي مٽس نه هجي ته ان جو

(1) عورت جو محرم انهيءَ کي چئبو آهي، جنهن سان کيس شادي ڪرڻ هميشه لاءِ حرام هجي، جيئن: پيءُ، ڏاڏو (مٿي تائين)، پٽ، پوٽو (هيٺ تائين)، ڀاءُ، ڀائيٽيا، ڀائيٽيا، چاچو، مامو، سهرو (مٿي تائين)، نڪو پٽ (هيٺ تائين)، رضائي پيءُ، پٽ، ڀاءُ، ناني، نڪو پيءُ.

خرچ پڪو سندس پيءُ يا پيءُ يا پٽ مٿان آهي، جيڪڏهن سندس ڪو ويجهو مت مائٽ نه هجي ته ان کي خرچ پڪو ڏيڻ سڀني ماڻهن لاءِ مستحب آهي، هن حديث جي ڪري ته: «السَّاعِي عَلَى الْأَرْمَلَةِ وَالْمَسْكِينِ كَالْمُجَاهِدِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَوْ كَالَّذِي يَقُومُ اللَّيْلَ وَيَصُومُ النَّهَارَ» متفق عليه ”بيوه ۽ مسڪين جي پلي لاءِ ڪوشش ڪندڙ الله جي راه ۾ جهاد ڪندڙ وانگر آهي يا انهيءَ وانگر جيڪو رات جو تهجد پڙهي ۽ ڏينهن جو روزا رکي“.

✽ عورت جيستائين ٻي شادي نه ڪري ايسٽائين اها پنهنجي ننڍڙي ٻار جي پرورش جي وڌيڪ حقدار آهي ۽ جيستائين اهو ٻار سندس پرورش ۾ آهي تيستائين سندس پيءُ تي لازم آهي ته ان جي پرورش جو خرچ مائٽس کي ڏئي.

✽ عورت کي سلام ڏيڻ ۾ آڳرائي ڪرڻ بهتر ناهي، خاص ڪري جيڪڏهن جوان هجي يا فتني جو خترو هجي.

✽ هر جمعي زيرناف ڪوڙڻ، بگلن جا وار پٽڻ ۽ ننهن ڪٽڻ مستحب آهي، چاليهه ڏينهن کان وڌيڪ ڇڏڻ مڪروه آهي.

✽ چهري ۽ پرون جا وار نوچڻ حرام آهي، نبي ڪريم ﷺ جي هن فرمان موجب ته: «لَعَنَ اللَّهُ النَّامِصَةَ وَالْمَتَمِّصَةَ» أبو داود. ”منهن جا وار نوچيندڙ ۽ نوچائيندڙ ٻنهي تي الله تعاليٰ لعنت ڪئي آهي“.

✽ سوڳ ڪرڻ: عورت جي مٿان سندس مڙس کان سواءِ ڪنهن ٻئي جي موت تي تن ڏينهن کان مٿي سوڳ ڪرڻ حرام آهي. نبي ڪريم ﷺ جي هن حديث جي ڪري ته: «لَا يَحِلُّ لِمَرْأَةٍ تُوْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ أَنْ تُجِدَّ عَلَى مَيِّتٍ فَوْقَ ثَلَاثِ إِلَّا عَلَى زَوْجِهَا» مسلم ”جنهن به عورت جو الله ۽ آخرت جي ڏينهن تي ايمان آهي تنهن لاءِ سندس مڙس کان سواءِ ڪنهن ٻئي ميت تي تن ڏينهن کان مٿي سوڳ ڪرڻ حلال ناهي“. مڙس لاءِ مٿس واجب آهي ته چار مهينا ۽ ڏهه ڏينهن سوڳ ڪري. سندس سوڳ ۾ ان تي واجب آهي ته سينگار ۽ خوشبوءِ ڇڏي ڏئي، جيئن زعفران لڳائڻ، زيور پهرڻ، منڊي ڇو نه هجي، رنگين سهڻا ڪپڙا پائڻ، جهڙوڪ: ڳاڙها ۽ پيلا ڪپڙا پائڻ، مينڊي هڻڻ، ميڪ اپ ڪرڻ، ڪاجل ۽ خوشبودار تيل لڳائڻ، البته ان لاءِ ننهن ڪٽڻ، وار صاف ڪرڻ ۽ غسل ڪرڻ جائز آهي، ڪپڙن جو ڪو مقرر رنگ پائڻ ضروري ناهي جهڙوڪ: ڪارو ڪپڙو پائڻ. ان جڳهه ۾ عدت گذارڻ واجب آهي، جنهن ۾ مڙس فوت ٿيڻ وقت رهيل هئي. ان مان ٻاهر نڪرڻ ضرورت کان سواءِ حرام آهي. پنهنجي گهران ضرورت خاطر ڏينهن جو ڀلي نڪري.

✽ عورت کي بنا ضرورت سندس مٿي جا وار ڪوڙڻ حرام آهي، ڪجهه ڪٽڻ جي اجازت آهي بشرطيڪ مردن سان مشابهت نه ٿئي، هن حديث موجب ته: «لَعَنَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ الْمَشَبَّهَاتِ بِالرِّجَالِ مِنَ النِّسَاءِ» الترمذي ”جيڪي عورتون مردن سان مشابهت ڪن ٿيون تن تي رسول الله ﷺ لعنت ڪئي آهي“. يا ڪافريائين سان مشابهت ٿئي، هن حديث جي ڪري ته: «وَمَنْ تَشَبَهَ بِقَوْمٍ فَهُوَ مِنْهُمْ» أبو داود. ”۽ جيڪو جنهن قوم سان مشابهت ڪندو، اهو انهن مان آهي“.

✽ عورت جڏهن پنهنجي گهران نڪري ته کيس پنهنجو بدن ڪنهن اهڙي چادر سان ڍڪڻ واجب آهي جنهن ۾ هيٺيان شرط لپين: (۱) پوري جسم کي ڍڪيندڙ هجي. (۲) ان ۾ ڪا خوبصورتِي نه هجي. (۳) اهڙي گهاتي هجي جو ڪجهه ظاهر نه ٿئي. (۴) ايتري ڪشادي هجي جو سوڙهي نه لڳي. (۵) خوشبوءِ لڳل نه هجي. (۶) مردن جي لباس جهڙي نه هجي. (۷) ڪافريائين جي لباس سان به مشابهت نه رکي. (۸) شهرت واري لباس مان نه هجي. جنهن به ڪپڙي ۾ ڪنهن انسان يا جانور جي تصوير هجي، اهو پائڻ، تنگڻ، ديوار جو پردو ڪرڻ ۽ وڪڻڻ حرام آهي. عورت جي اوگهڙ ڪنهن ٻئي جي آڏو ٿي قسم آهي:

(۱) **مٽس** : کيس ان جي هر شيءِ ڏسڻ جائز آهي. (۲) **عورتون ۽ محرم** : ان جي جسم جا ظاهري حصا ڏسي سگهن ٿا، جيئن : منهن، وار، ڪنڌ، هٿ، پانهن ۽ پير وغيره. (۳) باقي مردان جي جسم مان ڪجهه به نٿا ڏسي سگهن، البته ضرورت هجي ته ڏسي سگهن ٿا، جيئن رشتي گهرڻ يا علاج وغيره لاءِ. ڇاڪاڻ ته عورت جو اصل فتنو ان جي چهري ۾ ئي آهي، فاطمة بنت المنذر رضي الله عنها فرمائي ٿي ته : اسان پنهنجا چهرا مردن کان ڏيکينديون هيون سي، (حاکم). ۽ عائشة رضي الله عنها فرمائي ٿي ته : سوار اسان جي پير سان گذرندا هيا ۽ اسان رسول الله صلى الله عليه وسلم سان گڏ احرام ۾ هونديون هيون سي، پوءِ جڏهن اسان مان ڪنهن هڪ جي سامهون ايندا هيا ته اها پنهنجي مٿي واري چادر پنهنجي منهن تي لڙڪائي ڇڏيندي هئي، پوءِ جڏهن وڌي ويندا هيا ته اسان منهن کولي ڇڏينديون هيون سي. (ابوداؤد).

✽ **عدت** : ان جا ڪجهه قسم آهن: (۱) **حامله جي عدت**: طلاق توڙي وفات ۾ ان جي عدت ٻار ڄڻڻ آهي. (۲) **بيوهه جي عدت**: ان جي عدت چار مهينا ۽ ڏهه ڏينهن آهي. (۳) **حيض ۾ طلاق ڏنل جي عدت**: ان جي عدت ٽي حيض آهن. ٽئين حيض کان پاڪ ٿيڻ سان ان جي عدت پوري ٿي ويندي. (۴) **جنهن کي حيض نه ايندو هجي** : ان جي عدت ٽي مهينا آهي. رجعي طلاق جي **عدت گذاريندڙ عورت** تي واجب آهي ته عدت دوران مٽس سان گڏ رهي. مٽس کي ان مان جيڪو وٺي سو ڏسي ٿو سگهي. ۽ ان سان اڪيلو به ويهي ٿو سگهي. جيستائين وڃي عدت پوري ٿئي، شايد الله انهن جي وچ ۾ موافقت پيدا ڪري. طلاق جيڪڏهن رجعي آهي ته ان ۾ رجوع ڪرڻ لاءِ عورت جي رضامندي جي ضرورت ناهي. مٽس جو رجوع هن طرح ٿيندو ته اهو چئي ته : مون توکي مونتايو. يا همبستري ڪرڻ سان.

✽ عورت پنهنجو نڪاح پاڻ نٿي ڪري سگهي، نبي ڪريم صلى الله عليه وسلم جن فرمايو آهي ته : « أَيُّمَا امْرَأَةٍ نَكَحَتْ بِغَيْرِ إِذْنٍ وَكَيْفًا فَبِكَاحِهَا بَاطِلٌ » أبو داؤد. ”جنهن به عورت پنهنجي وليءَ جي اجازت کان سواءِ نڪاح ڪيو ته ان جو نڪاح باطل آهي.“

✽ عورت کي پنهنجي وارن سان نقلي وار ڳنڍڻ ۽ سندس جسم تي ڪابه ڏينپوڙي ڪڍرائڻ حرام آهي؛ اهي ٻئي ڪم ڪيري گناهين مان آهن، نبي ڪريم صلى الله عليه وسلم جي هن فرمان موجب ته : « لَعْنُ اللَّهِ الْوَأَصِلَةَ وَالْمَسْتُوَصِلَةَ ، وَالْوَأَشِيمَةَ وَالْمُسْتُوشِيمَةَ » متفق عليه. ”وار ڳنڍيندڙ ۽ ڳنڍرائيندڙ ۽ ڏينپوڙي هڻندڙ ۽ هڻائيندڙ (عورت) تي الله جي لعنت آهي.“

✽ عورت کي بنا سبب سندس مٽس کان طلاق گهرڻ حرام آهي، نبي ڪريم صلى الله عليه وسلم جن جو فرمان آهي ته : « أَيُّمَا امْرَأَةٍ سَأَلَتْ زَوْجَهَا الطَّلَاقَ مِنْ غَيْرِ مَا بَأْسٍ فَحَرَامٌ عَلَيْهَا رَأْتِحَةَ الْجَنَّةِ » أبو داؤد. ”جنهن به مائٽيءَ پنهنجي مٽس کان بنا ڪنهن تڪليف جي طلاق گهري ته جنت جي خوشبوءِ مٽس حرام آهي.“

✽ عورت تي واجب آهي ته پنهنجي مٽس جي سهڻي نموني فرمانبرداري ڪري، خاص ڪري جڏهن کيس همبستريءَ لاءِ سڏي، نبي ڪريم صلى الله عليه وسلم جن فرمايو آهي : « إِذَا دَعَا الرَّجُلُ امْرَأَتَهُ إِلَى فِرَاشِهِ فَأَبَتْ أَنْ تَجِيءَ ، فَبَاتَ غَضَبَانَ ؛ لَعْنَتُهَا الْمَلَائِكَةُ حَتَّى تُصْبِحَ » متفق عليه. ”جيڪڏهن ڪنهن مٽس پنهنجي زال کي پنهنجي بستري ڏانهن سڏيو ۽ انهيءَ اچڻ کان انڪار ڪيو، ۽ هو ناراض ٿي سمهي پيو ته ملائڪ کيس صبح ٿيڻ تائين لعنت ڪندا آهن.“

✽ عورت کي جيڪڏهن معلوم آهي ته رستي ۾ هوءَ ڌارين ماڻهن وٽان گذرندي ته کيس عطر لڳائڻ حرام آهي، حديث شريف ۾ آهي ته : « إِنَّ الْمَرْأَةَ إِذَا اسْتَعْطَرَتْ ، فَمَرَّتْ عَلَى الْقَوْمِ لِيَجِدُوا رِيحَهَا ، فَهِيَ كَذَا وَكَذَا ؛ يَعْجَبُ زَانِيَةٌ » أبو داؤد. ”جيڪڏهن ڪنهن مائٽيءَ عطر هنيو، پوءِ ماڻهن وٽان گذري ته جيئن کين خوشبوءِ محسوس ٿئي ته اها ههڙي تهڙي آهي، يعني زانياتي آهي.“

نماز

اذان ۽ اقامت حضر ۾ مردن تي فرض كفايه آهن. اڪيلي ۽ مسافر لاءِ سنت آهن. عورتن لاءِ مڪروه آهن. وقت کان اڳ چوڻ صحيح ناهي. ها البتہ فجر لاءِ پهرين اذان اڌ رات کان پوءِ صحيح آهي.

نماز جا شرط: (۱) اسلام (۲) عقل (۳) تمميز (بري ڀلي ۾ فرق) (۴) پاڪائي، طاقت هجي ته. (۵) وقت جو داخل ٿيڻ.

ظھر جو وقت: زوال کان وٺي هر شيءِ جو پاڇو ان جي برابر ٿيڻ تائين. ان کان پوءِ عصر جو وقت آهي. ان جو بهتر وقت: هر شيءِ جو پاڇو ان کان ڀيڻو ٿيڻ تائين. ان کان پوءِ سج لهڻ تائين ضرورت جو وقت آهي. ان کان پوءِ مغرب جو وقت اپ تان ڳاڙهاڻ جي ختم ٿيڻ تائين آهي. ان کان پوءِ عشاء جو وقت آهي، ان جو بهتر وقت اڌ رات تائين آهي. ان کان پوءِ باڪ ڦٽڻ تائين ضرورت وارو وقت آهي. ان کان پوءِ فجر جو وقت سج اڀرڻ تائين آهي. (۶) اوگهڙ ڍڪڻ^(۱). (۷) جسم، ڪپڙي ۽ نماز واري جاءِ کي وس آهر پلپيتيءَ کان بچائڻ. (۸) قبلي ڏانهن منهن ڪرڻ، طاقت هجي ته. (۹) نيت ڪرڻ.

نماز جا رڪن: چوڏهن آهن: (۱) قيام (بيهڻ)، جڏهن ان تي قدرت هجي، فرض نماز ۾ (۲) تڪبير تحریم (۳) سورة فاتحہ پڙهڻ (۴) هر رڪعت ۾ رکوع ڪرڻ (۵) رکوع کان مٿي اٿڻ (۶) رکوع کان پوءِ سڌو ٿي بيهڻ (۷) ستن عضون تي سجدو ڪرڻ (۸) ٻن سجڊن جي وچ ۾ ويهڻ (۹) آخري تشهد (التحيات) (۱۰) ان لاءِ ويهڻ (۱۱) آخري تشهد ۾ نبي ڪريم ﷺ جن تي درود پڙهڻ. (۱۲) پهريون سلام (۱۳) عملي ارڪان اطمینان سان ادا ڪرڻ (۱۴) سڀئي ارڪان ترتيب سان ادا ڪرڻ.

هنن رڪنن کان سواءِ نماز صحيح نه ٿيندي، هڪ رڪن به ڇڏڻ سان نماز باطل ٿي ويندي، ڄاڻي وائي ڇڏجي يا پيل ۾.

نماز جا واجب: ان آهن. (۱) تڪبير تحریم کان سواءِ باقي سڀ تڪبيرون (۲) سمع الله لمن حمده چوڻ، امام ۽ اڪيلي لاءِ. (۳) رکوع کان اٿڻ مهل ربنا لک الحمد چوڻ. (۴) رکوع ۾ سبحان ربي العظيم هڪ ڀيرو چوڻ. (۵) سجدي ۾ سبحان ربي الاعلیٰ هڪ ڀيرو چوڻ. (۶) ٻن سجڊن جي وچ تي رب اغفربي چوڻ. (۷) پهريون تشهد (۸) ان لاءِ ويهڻ. هي واجبات جيڪڏهن ڄاڻي وائي ڇڏيا ويا ته نماز باطل ٿي ويندي. پيل ۾ ڇڏجي ويا ته سجدو سهو جو ڏبو.

نماز جون سنتون: ٻه قسم آهن: قولِي ۽ فعلِي. انهن مان ڪا به سنت ڇڏڻ سان نماز باطل نه ٿيندي، ڄاڻي وائي ڇڏجي يا پيل ۾. قولِي سنتون هي آهن: ثناء پڙهڻ. اعوذ باللہ. بسم اللہ. آمين چوڻ، جهري نماز ۾ ڏاڍيان چوڻ. فاتحہ کان پوءِ قرآن شريف مان جيترو ٿي سگهي تلاوت ڪرڻ. جهري نماز ۾ امام جو ڏاڍيان قرائت ڪرڻ. (مقتدي لاءِ جائز ناهي. اڪيلي کي اختيار آهي). رَبَّنَا لَكَ الْحَمْدُ چوڻ کان پوءِ: ”حَمْدًا كَثِيرًا طَيِّبًا مُبَارَكًا فِيهِ مِلءُ السَّمَاوَاتِ وَمِلءُ الْأَرْضِ ...“ الخ چوڻ. رکوع ۽ سجدي ۾ تسبيح هڪ ڀيري کان وڌيڪ پڙهڻ. رب اغفربي چوڻ ۽ سلام کان اڳ ۾ دعا پڙهڻ.

(۱) اوگهڙ: يعني ماڻهوءَ جي شرمگاهه ۽ جنهن کان کيس حياءُ اچي. هتي اسان جو ڪلام اهڙي اوگهڙ بابت آهي، جنهن جي ڍڪڻ کان سواءِ نماز ۽ طواف جائز نه هجي. ستن سالن تائين واري نر چوڪر جي اوگهڙ صرف ٻه اوگهڙون (اڳ ۽ پٺ) آهن. ڏهن سالن جي عمر تائين دن کان گوڏن تائين. آزاد بالغ عورت جو سڄو جسم اوگهڙ آهي. سواءِ ان جي منهن، هٿن، ۽ پيرن جي، نماز جي حالت ۾، چاڪاڻ ته نماز ۾ انهن جو ڍڪڻ مڪروه آهي. ها ڌارين مردن جي آڏو انهن جو ڍڪڻ به واجب آهي. جيڪڏهن عورت نماز پڙهي يا طواف ڪيو ۽ ان جي مثال پانهن کليل آهي ته ان جي عبادت باطل آهي، صحيح نه ٿيندي. (اڳ ۽ پٺ) غليظ اوگهڙ آهي، ان کي نماز کان پاهر به هر حال ۾ ڍڪڻ واجب آهي. بنا ضرورت جي ان کي کولڻ مڪروه آهي ڇو نه اوندھ هجي يا اڪيلائي هجي. مٿس ۽ زال جي هڪ ٻئي لاءِ يا علاج ۽ توهڻ وغيره جي ضرورت لاءِ ان جو کولڻ جائز آهي.

فعلي سنتون: تڪبير تحریم، رکوع ۾ وڃڻ، ان کان اٿڻ مهل ۽ پهرين قاعدي مان اٿڻ مهل رفع یدین ڪرڻ، قیام جي حالت ۾ ساڄو هٿ کاٻي هٿ جي مٿان سڀني کان هيٺ ٻڌڻ. سجدي جي جاءِ تي نظر ڪرڻ. بيھڻ مهل پنھي پيرن کي الڳ الڳ رکڻ. سجدي جي شروعات گوڏن رکڻ، ان کان پوءِ هٿن پوءِ پيشاني پوءِ نڪ رکڻ سان ڪرڻ. ڏورا پاسن کان، پيٽ رانن کان، رانن پٺين کان پري رکڻ. پنھي گوڏن جي وچ ۾ وٿي رکڻ. پيرن کي ڌار ڌار اڀو رکڻ. پيرن جي آڱرين جي پيٽ کي زمين تي رکڻ. ٻئي هٿ ڪشادا ڪري، انهن جون آڱريون ملائي، پنھي کلھن جي برابر رکڻ. پنھي پيرن جي پٺن تي بيھڻ. ۽ پنھي هٿن سان گوڏن تي ٽيڪ ڏيڻ. ٻن سجدن جي وچ ۾ ۽ پهرئين تشھد ۾ پير وچائي ان تي ويھڻ. ۽ ٻئي تشھد ۾ ٻنڌڻ تي ويھڻ. ٻن سجدن جي وچ تي ٻئي هٿ پنھي رانن تي وچائي، آڱريون ملائي ويھڻ ۽ اهڙيءَ طرح تشھد اول ۾ به پير ساڄي هٿ جي چيچ ۽ ٻاڄ بند ڪري، آڱوٺي ۽ وچين آڱر سان حلقو ٺاهي، اشھد آڱر سان الله جي ذڪر ۽ دعا وقت اشارو ڪجي، اهو الله جي وحدانيت ڏانهن اشارو آهي. سلام وقت ساڄي ۽ کاٻي منھن ڦيرائڻ ۽ ساڄي پاسي منھن ڦيرائي ويھڻ.

سھو جو سجود: جڏھن ڪو جائز قول پنھنجي جاءِ جي بجاءِ، ڀل ۾ ٻيءَ جاءِ تي چيو وڃي، جيئن سجدي ۾ قرآن جي تلاوت ته سجود سھو جو **سنت** آهي. جيڪڏھن ڪو مسنون ڪم ڇڏي ڏئي ته سجود سھو جو **جائز** آهي. جيڪڏھن رکوع، سجود، قیام ۽ قعدو وڌيڪ ڪيائين يا نماز پوري ڪرڻ کان اڳ سلام ورايائين يا تلاوت ۾ اهڙي غلطي ڪيائين جو معنيٰ ئي بدلجي وئي يا واجب ڇڏيائين يا ڪنھن رڪن ۾ وڌيڪ وقت جو شڪ ٿيو آهي ته سجود **واجب** ٿيندو. اهڙو واجب سجود ڄاڻي وائي ڇڏڻ سان نماز **باطل** ٿي پوندي. سھو جا به سجدا سلام کان اڳ ڪري يا پوءِ ڪري، سندس مرضي، جيڪڏھن سجود ڪرڻ وسري ويس ايستائين جو گھڻي دير ٿي وئي ته ڪري پوندو.

نماز پڙهڻ جو طريقو: نماز لاءِ جڏھن اٿجي ته قبلي ڏانهن منھن ڪجي ۽ الله اڪبر چئجي. امام سڀ تڪبيرون ڏاڍيان چئي، ته جيئن پويان بيٺل ٻڌن. باقي ٻيا آهستي چون. پهرين تڪبير چوڻ وقت ٻئي هٿ کلھن (يا ڪنن) برابر مٿي ڪري. ان کان پوءِ هٿ هيٺ ڪري ٻڌجن، ساڄو کاٻي جي مٿان رکجي ۽ سڀني جي هيٺان ٻڌجن. اکيون سجدي جي جاءِ تي رکجن. ان کان پوءِ حديث ۾ جيڪي دعائون آيون آهن، سي پڙهي. مثال: **سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ وَتَبَارَكَ اسْمُكَ وَتَعَالَى جَدُّكَ وَلَا إِلَهَ غَيْرُكَ**. ان کان پوءِ اعدوڻ بالله ۽ پوءِ بسم الله پڙهي. (اهي سڀ ڏاڍيان نه پڙهي). ان کان پوءِ فاتحه پڙهي. جيڪڏھن نماز جهري آهي ته (ڪن وقت) مقتديءَ لاءِ مستحب آهي ته امام جي ساھيءَ کڻڻ يا خاموشيءَ جي وقت ۾ فاتحه پڙهي. سري نماز ۾ پڙهڻ واجب آهي. ان کان پوءِ قرآن پاڪ مان جيترو ٿي سگھي سو پڙهي. مستحب آهي ته صبح جي نماز ۾ **”طوال مفصل“** (ڊگھين سورتن) مان پڙهي. مغرب ۾ **”قصار مفصل“** (ننڍين سورتن) مان پڙهي. باقي نمازن ۾ **”اوساط مفصل“** (وچولين سورتون) مان پڙهي. **”طوال مفصل“** سورة (ق) کان (عمر) تائين، **”اوساط مفصل“** سورة (الضحى) تائين ۽ **”قصار مفصل“** سورة (الناس) تائين سورتن کي چئبو آهي. امام صبح جي نماز ۽ مغرب ۽ عشاء جي پهرين ٻن رڪعتن ۾ ڏاڍيان پڙهندو. ان کان سوا باقي نمازن ۾ آهستي پڙهندو. ان کان پوءِ تڪبير چئي رکوع ڪندو ۽ تڪبير تحریم وانگر ٻئي هٿ مٿي ڪندو. ٻئي هٿ پنھنجي گوڏن تي رکندو ۽ پنھنجون آڱريون کولي رکندو ۽ ٻني ڊگھي ڪري ڇڏيندو. ۽ مٿي کي ان جي برابر ڪندو. ۽ تي پيرا **سبحان ري العظيم** پڙهندو. ان کان پوءِ **سمع الله لمن حمده** چوندي پنھنجو مٿو مٿي ڪندو. ۽ هٿ تڪبير تحریم وانگر مٿي ڪندو. جڏھن ان مان اٿي سڌو ٿيندو ته **ربنا ولك الحمد حمدا كثيرا طيبا مباركا فيه ملء السموات وملء الأرض وملء ما**

شئت من شيء بعد (اي منهنجا پالٿهار سڀ ساراه تنهنجي آهي، گهڻي ساراه، ڀلي، برڪت واري، پريل آسمان، پريل زمين ۽ انهن کان پوءِ ٻي ڪا به شيءِ جيڪا تون گهرين ان جي ماپ جيڏي) چوندو. ان کان پوءِ تڪبير چوندي سجدي ۾ جهڪي ايندو. پنهنجا ڏورا پنهنجي پاسن کان، پيٽ رانن کان جدا رکندو. ٻئي هٿ ڪلهن جي برابر رکندو. پنهنجي پيرن جي چوٽين تي هوندو، پنهني هٿن ۽ پيرن جون آڱريون قبلي رخ ڪري رکندو. ان کان پوءِ تي دفعا سبحان ربي الاعلى چوندو، ان لاءِ اهو به جائز آهي ته مسنون دعائن مان جيڪي دل گهريس وڌائي پڙهي. ان کان پوءِ تڪبير چوندي مٿو کڻي. پنهنجو کاٻو پير وڇائي ان تي ويهي. ساڄو پير ڪوڙي ان جي آڱرين کي قبلي رخ رکي. ۽ ٻه دفعا چئي: رَبِّ اغْفِرْ لِي. هي واڌارو به ڪري ته سندس مرضي: **وَأَرْحَمَنِي وَأَجْرَبَنِي وَأَرْزُقَنِي وَأَنْصُرَنِي وَأَهْدِنِي وَعَافِنِي (۽ مون تي رحم ڪر، منهنجو پورا ڪر، مون کي مٿانهون ڪر، مون کي رزق عطا ڪر، منهنجي مدد ڪر، مون کي هدايت ڏي، مون کي عافيت ڏي ۽ مون کي معاف ڪر).** ان کان پوءِ ٻيو سجود پهرئين وانگر ڏئي. ان کان پوءِ تڪبير چوندي مٿو کڻي. ۽ پنهنجي پيرن جي پٺن تي اٿي کڙو ٿئي. پهرين رڪعت وانگر ٻي رڪعت پڙهي. جڏهن ان مان فارغ ٿئي ته تشهد لاءِ پيرن کي وڇائي ويهي. کاٻو هٿ کاٻي ران تي رکي ۽ ساڄو ساڄي تي. چيچ ۽ پاڇ کي پڪوڙي ۽ وچين آڱر ۽ آڱوڻي سان گول ٺاهي ۽ اشهد آڱر سان اشارو ڪري ۽ چئي: **الْحَيَاتُ لِلَّهِ وَالصَّلَاةُ وَالطَّيِّبَاتُ، السَّلَامُ عَلَيْكَ أَيُّهَا النَّبِيُّ وَرَحْمَةُ اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ السَّلَامُ عَلَيْنَا وَعَلَىٰ عِبَادِ اللَّهِ الصَّالِحِينَ، أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ (سڀ قولن عبادتون، سڀ فعلي عبادتون ۽ سڀ مالي عبادتون الله تعالیٰ جي لاءِ آهن، سلامتي هجي توتي اي نبي ۽ الله تعالیٰ جون رحمتون ۽ ان جون برڪتون. اسان تي ۽ الله تعالیٰ جي صالح ٻانهن تي سلامتي هجي. مان شاهدي ٿو ڏيان ته الله کان سواءِ ٻيو ڪوبه عبادت جي لائق ناهي ۽ مان شاهدي ٿو ڏيان ته محمد (ﷺ) ان جو ٻانهو ۽ رسول آهي).** ان کان پوءِ تين ۽ چوٿين رڪعت لاءِ تڪبير چوندي اٿي ۽ ٻئي هٿ بلند ڪري ۽ باقي نماز ساڳيءَ طرح پڙهي پر ان ۾ ڏاڍيان نه پڙهي ۽ رڳو فاتحه پڙهي، ان کان پوءِ آخري تشهد لاءِ بندڻ تي ويهي. کاٻو پير وڇائي ۽ ان کي پنهنجي ساڄي پاسي کان ٻاهر ڪڍي، ساڄو پير اڀو ڪري ۽ بندڻ زمين تي رکي. (بندڻ پير آخري جلسي ۾ ان نماز ۾ ويهجي جنهن ۾ به تشهد هجن). ان کان پوءِ **پهرئين تشهد واري دعا پڙهي پوءِ چئي: اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَىٰ مُحَمَّدٍ وَعَلَىٰ آلِ مُحَمَّدٍ كَمَا صَلَّيْتَ عَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَعَلَىٰ آلِ إِبْرَاهِيمَ إِنَّكَ حَمِيدٌ مَّجِيدٌ، اللَّهُمَّ بَارِكْ عَلَىٰ مُحَمَّدٍ وَعَلَىٰ آلِ مُحَمَّدٍ كَمَا بَارَكْتَ عَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَعَلَىٰ آلِ إِبْرَاهِيمَ، إِنَّكَ حَمِيدٌ مَّجِيدٌ. ۽ هيءُ چوڻ سنت آهي: أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنْ عَذَابِ النَّارِ وَعَذَابِ الْقَبْرِ، وَفِتْنَةِ الْمَحْيَا وَالْمَمَاتِ، وَفِتْنَةِ الْمَسِيحِ الدَّجَالِ (آئون الله جي پناهه ٿو گهران دوزخ جي عذاب، قبر جي عذاب، زندگي ۽ موت جي فتنن ۽ مسيح دجال جي فتنن کان).** ۽ اهڙيون ٻيون آيل دعائون پڙهجن. پوءِ ٻه سلام ورائجن. السلام عليكم ورحمة الله چوندي ساڄي پاسي منهن ڦيرائي پوءِ کاٻي پاسي. ان کان پوءِ حديث ۾ آيل دعائون پڙهڻ سنت آهي^۱.

^۱ اهي دعائون هن طرح آهن ته تي دفعا استغفر الله چئجي. پوءِ اللهم انت السلام ومنك السلام تباركت يا ذا الجلال والاکرام (اي الله تون سلامتي وارو آهين ۽ سلامتي تو وٽان آهي، تون برڪت وارو آهين اي جلال وارا ۽ اڪرام وارا). لا اله الا الله وحده لا شريك له، له الملك وله الحمد وهو علىٰ كل شيء قدير (الله کان سواءِ ٻيو ڪوبه عبادت جي لائق ناهي، اهو اڪيلو آهي، ان جو ڪوبه شريك ناهي، سڄو ملڪ ۽ سڀ ساراه ان جي آهي ۽ اهو هر شيءِ تي وڏي وس وارو آهي). لا حول ولا قوة الا بالله (ناهي ڪو ڦيرو ۽ نه ڪا سگهه الله کان سواءِ). لا اله الا الله ولا نعبد الا اياه له النعمة وله الفضل وله الثناء الحسن (الله کان سواءِ ٻيو ڪوبه عبادت جي لائق ناهي ۽ اسان ان کان سواءِ ڪنهن جي به عبادت نه ڪندا آهيون، هر نعمت، سڄي مهرباني ۽ سهڻي تعريف رڳو انهيءَ جي آهي). لا اله الا الله مخلصين له الدين ولو كره الكافرون (الله کان سواءِ ٻيو ڪوبه عبادت جي لائق ناهي، دين کي سندس لاءِ خالص ڪندڙ آهيون ڀل ڪافرن کي بچان

بیمار جي نماز: جيڪڏهن بيهي نماز پڙهڻ سان بيماري وڌي ويندي يا بيهڻ جي طاقت نه هجيس ته ويهي نماز پڙهي. جيڪڏهن ويهي نه سگهي ته پاسي ڀر. جيڪڏهن اهو به ڏکيو لڳيس ته پٺيءَ ڀر سمهي پڙهي. رکوع ۽ سجدي کان عاجز هجي ته اشارن سان پڙهي. ان تي فوت ٿيل نمازن جي قضا واجب آهي. جيڪڏهن هر نماز وقت تي پڙهڻ کيس مشڪل لڳي ته ان کي ظهر ۽ عصر ۽ مغرب ۽ عشاءَ ڪنهن هڪ جي وقت ۾ گڏ پڙهڻ جائز آهي.

مسافر جي نماز: جيڪڏهن سفر جي مسافت تقريباً ۸۵ ڪلوميٽرن کان وڌيڪ آهي ۽ جائز سفر ۾ نڪتل آهي ته ان لاءِ چئن رکعتن واري نماز ۾ قصر ڪري ٻه رکعتون پڙهڻ جائز آهي. جيڪڏهن سفر جي دوران ڪنهن جڳهه تي چئن ڏينهن (۲۰ فرضن، ڪن وٽ ۱۵ ڏينهن) کان مٿي رهڻ جي نيت ڪيائين ته اهو اتي پهچڻ کان وٺي پوري نماز پڙهندو، قصر نه ڪندو. جيڪڏهن مسافر مقيم جي امامت ۾ نماز پڙهي يا حضر ۾ نماز پڙهڻ وسري ويس ۽ سفر ۾ ياد آيس يا ان جي ابتڙ ته مٿس انهن سڀني صورتن ۾ پوري نماز پڙهڻ لازم آهي. مسافر لاءِ پوري نماز پڙهڻ به جائز آهي پر قصر ڪرڻ افضل آهي.

جمعي جي نماز: اها ظهر کان افضل آهي، هيءَ مستقل نماز آهي، ظهر جو قصر (اڌ) ناهي، ان ڪري چار رکعتون پڙهڻ جائز ناهي. ظهر جي نيت ڪرڻ سان جمعو ادا به نه ٿيندو ۽ ان کي عصر نماز سان گڏائي ڪڏهن به پڙهڻ جائز ناهي، ڇو نه گڏائي پڙهڻ جو سبب به موجود هجي.

وتر: سنت (۽ ڪن وٽ واجب) آهي. **ان جو وقت** عشاءَ جي نماز کان باڪ ڦٽيءَ تائين آهي، **گهٽ ۾ گهٽ** وتر هڪ رکعت ۽ **وڌ ۾ وڌ** يارهن رکعتون آهي. بهتر آهي ته هر ٻن رکعتن تي سلام ورائجي. **گهٽ ۾ گهٽ** ٽي رکعتون ٻن سلامن سان ڪامل وتر آهي. پهرين رکعت ۾ سورة الاعلىٰ، ٻيءَ ۾ سورة الكافرون ۽ ٽينهن ۾ سورة اخلاص پڙهڻ سنت آهي، ٽين رکعت جي رکوع کان پوءِ هٿ ڪٽي دعا قنوت پڙهڻ مستحب آهي، دعا ڏاڍيان گهرجي، ڀل اڪيلو هجي.

جنازو: مسلمان ميت کي غسل ڏيارڻ، ڪفنائڻ، مٿس نماز پڙهڻ، سندس کٽ ۽ دفنائڻ **فرض ڪفايه** آهي، البتہ جنگ جي شهيد کي نه غسل ڏنو ويندو ۽ نه ئي ڪفن ڏنو ويندو. البتہ ان تي جنازي نماز پڙهڻ جائز آهي. کيس ان حالت ۾ ئي دفن ڪيو ويندو جنهن حالت تي مٿو آهي. مرد کي ٽن اڇين چادرن ۾ ڪفنائو ويندو. عورت پنجن ڪپڙن ۾ ڪفنائڻ ويندي، يعني گوڏ، رٿو، قميص ۽ ٻه چادرون. **سنت آهي** ته امام ۽ اڪيلو ماڻهو، مرد جي سڀني وٽ بيهي ۽ عورت جي وچ تي بيهي. ان کان پوءِ چار تڪبيرون چئي، هر تڪبير سان هٿ مٿي ڪٽي. پهرين تڪبير سان شروعات ڪري، پوءِ اعدو بالله، بسم الله ۽ سورة فاتحه آهستي پڙهي. ان کان پوءِ ٻي تڪبير چئجي ۽ نبي ڪريم ﷺ تي درود پڙهجي. ان کان

لڳي). اللهم لا مانع لما اعطيت، ولا معطي لما منعت، ولا ينفذ ذا الجدم منك الجدم (اي الله! جيڪو ڪجهه تون ڏيندو آهي تنهن کي ڪوئي روڪڻ وارو ناهي، ۽ جو ڪجهه تون روڪيندو آهين سو ڪوئي ڏيندڙ ناهي، ڪوبه طاقت وارو ڪو فائدو نه ٿو ڏئي سگهي، طاقت تو وٽان ئي آهي). فجر ۽ مغرب نمازن کان پوءِ مٿين سان گڏ هيءُ به پڙهي: لا اله الا الله وحده لا شريك له، له الملك وله الحمد، يحيي ويميت، وهو عليٰ كل شيء قدير (الله کان سواءِ ٻيو ڪوبه عبادت جي لائق ناهي، اهو اڪيلو آهي، ان جو ڪوبه شريڪ ناهي، سڄو ملڪ ۽ سڀ ساراهن ان جي آهي، جياريندو به آهي ۽ مارييندو به آهي ۽ اهو هر شيءِ تي وڏي وس وارو آهي) (ڏهر دفعا). ان کان پوءِ سبحان الله (۳۳ دفعا)، الحمد لله (۳۳ دفعا)، الله اڪبر (۳۳ دفعا) چئي ۽ هن طرح چئي سو پورو ڪري: ”لا اله الا الله وحده لا شريك له، له الملك وله الحمد وهو عليٰ كل شيء قدير“ (الله کان سواءِ ٻيو ڪوبه عبادت جي لائق ناهي، اهو اڪيلو آهي، ان جو ڪوبه شريڪ ناهي، سڄو ملڪ ۽ سڀ ساراهن ان جي آهي ۽ اهو هر شيءِ تي وڏي وس وارو آهي) چئي ان کان پوءِ آية الڪرسي پڙهي، ان کان پوءِ قل هو الله احد، قل اعدو برب الفلق ۽ قل اعدو برب الناس پڙهي. فجر ۽ مغرب نمازن کان پوءِ معوذتين ۽ اخلاص تي دفعا دهرائي.

پوءِ ٽين تڪبير چئجي ۽ ميت لاءِ دعا گهرجي. ان کان پوءِ چوٿين تڪبير چئي ٿورو بيهجي، ان کان پوءِ سلام ڦيرجي. گرانٿ کان مٿي قبر کڻڻ، ان کي پڪو ڪرڻ، چمي ڏيڻ، اگرتي پارڻ، مٿس ڪجهه لکڻ، ان جي مٿان ويهڻ يا هلڻ سڀ **حرام** آهي، قبر تي ڏيئو پارڻ، ان جو طواف ڪرڻ، ان تي مسجد ٺاهڻ، يا مسجد ۾ دفن ڪرڻ **حرام** آهي، قبرن تي تعمير ٿيل قبا ڊاهڻ **واجب** آهي.

• تعزيت جي لفظن ۾ ڪا منع ڪانهي. تعزيت ڪندڙ هيئن چئي: (أعظم الله أجرك وأحسن عزاءك وغفر لميتك): **(الله تنهنجو اجر وڌائي، تنهنجي سهڻي چڱي ڪري، تنهنجي ميت کي بخشي)**. مسلمان کي ڪافر مرده جي تعزيت ۾ هيئن ڪرڻ گهرجي: (أعظم الله أجرك وأحسن عزاءك): **(الله تنهنجو اجر وڌائي ۽ تنهنجي سهڻي چڱي ڪري)**. ڪافر سان تعزيت ڪرڻ حرام آهي، ڇو نه مسلمان ميت بابت ڪجي.

• جنهن کي خبر هجي ته سندس گهر وارا ان جي فوتگي تي مٿس پتڪو ڪندا ته کيس ائين نه ڪرڻ جي وصيت ڪرڻ گهرجي، نه ته انهن جي مٿس روئڻ جي ڪري کيس عذاب ٿيندو.

• امام شافعي رحمته الله عليه فرمايو آهي ته: تعزيت لاءِ ويهڻ مڪروه آهي. يعني ميت جي وارثن جو گڏجي ڪنهن گهر ۾ ان لاءِ ويهڻ ته تعزيت ڪرڻ وارا وٽن اچن. بلڪ کين پنهنجن ضرورتن لاءِ نڪري وڃڻ گهرجي، مرد هجن يا عورتون.

• ميت جي گهر وارن لاءِ کاڌو تيار ڪرڻ سنت آهي ۽ انهن جي کاڌي مان کائڻ يا جيڪي ماڻهو وٽن گڏ ٿين تن لاءِ کاڌو ٺاهڻ مڪروه آهي.

• مسلمان جي قبر ڏسڻ بنا سفر ڪرڻ جي سنت آهي. ڪافر جي قبر ڏسڻ به جائز آهي. ڪافر کي به مسلمان جي قبر ڏسڻ کان منع نه ڪيو.

• قبرستان ۾ داخل ٿيڻ واري لاءِ سنت آهي ته هيئن چوي: السلام عليكم دار قوم مؤمنين - أو: أهل الديار من المؤمنين - وإنا إن شاء الله بكم للاحقون، يرحم الله المستقدمين منا والمستأخرين، نسأل الله لنا ولكم العافية، اللهم لا تحرمنا أجرهم، ولا تفتننا بعدهم، واغفر لنا ولهم **(توهان تي سلامتي هجي مؤمن ماڻهن جي رهائش وارو! (يا چئي: اي هنن گهرن وارا مؤمنو!) ۽ يقيناً اسان به ان شاء الله توهان سان ملڻ وارا آهيون، الله تعاليٰ اسان مان اڳي ويندڙن ۽ پويان ايندڙن تي رحم ڪري، الله تعاليٰ کان پنهنجي ۽ توهان جي لاءِ عافيت ٿا گهرون، اي الله! اسان کي انهن جي اجر کان محروم نه ڪر ۽ انهن کان پوءِ اسان کي فتني ۾ نه وجهه ۽ اسان کي ۽ انهن کي بخشي ڇڏ).**

عيدن جي نماز: فرض ڪفايه آهي. ان جو وقت چاشت جي نماز وارو وقت آهي، جيڪڏهن زوال کان پوءِ عيد جي خبر پئي ته ٻئي ڏينهن قضا ڪري پڙهبي. ان جا شرط ٻن خطبن کان سواءِ باقي ساڳيا جمعي وارا آهن. ان کان اڳ ۽ پوءِ عيد گاه ۾ نفل مڪروه آهي.

عيد نماز پڙهڻ جو طريقو: ٻه رڪعتون پڙهبيون، پهرين رڪعت ۾ تڪبير تحریم کان پوءِ ۽ اعوذ باللہ پڙهڻ کان اڳ ڇهه تڪبيرون چئبيون ۽ ٻي رڪعت ۾ قرائت کان اڳ پنج تڪبيرون. هر تڪبير سان هٿ بلند ڪبا، ان کان پوءِ اعوذ باللہ چئبو. ان کان پوءِ فاتحه ڏاڍيان پڙهبي. ان کان پوءِ پهرين رڪعت ۾ سورت (سبح اسم) ۽ ٻي رڪعت ۾ (الغاشيه) پڙهبي. سلام ورائڻ کان پوءِ جمعي جي خطبن وانگر ٻه خطبا ڏجن. پر انهن ۾ تڪبير گهڻي پڙهڻ سنت آهي. جيڪڏهن عيد نماز، نفلي نماز وانگر پڙهياين ته صحيح آهي، ڇاڪاڻ ته واڌاريون تڪبيرون سنت آهن.

سج ۽ چنڊ گرهڻ جي نماز: اها سنت آهي، ان جو وقت سج ۽ چنڊ جي گرهڻ جي شروع ٿيڻ کان وٺي ان جي ختم ٿيڻ تائين آهي. ان جو سبب (گرهڻ) ختم ٿيڻ کان پوءِ اها قضا نه ڪبي، ان جون ٻه رڪعتون آهن. پهرين رڪعت ۾ سورة فاتحه ۽ ڪا ڊگهي سورة ڏاڍيان پڙهبي. ان کان پوءِ ڊگهو رکوع ڪبو. ان کان پوءِ اٺي (سمع الله لمن حمده) ۽ (ربنا لڪ الحمد) چئي ۽ سجدو نه ڪري بلڪه پيهر سورة فاتحه ۽ ڪا ڊگهي سورة پڙهي. ان کان پوءِ ڊگهو رکوع ڪري. ان کان پوءِ اٺي. ان کان پوءِ ٻه ڊگها سجدا ڪري. ان کان پوءِ پهرين رڪعت وانگر ٻي رڪعت پڙهي. ان کان پوءِ التحيات پڙهي، سلام ورائي. جيڪڏهن ڪو مقتدي پهرئين رکوع کان پوءِ اچي پهتو ته ان کي رڪعت نه ملي.

مينهن گهرڻ جي نماز: جڏهن زمين خشڪ ٿي وڃي ۽ مينهن گهٽ وسي ته هيءَ نماز پڙهڻ سنت آهي. ان جو وقت، طريقي ۽ احڪام عيد نماز وانگر آهن. البته نماز کان پوءِ خطبو هڪ پڙهيو. آخر ۾ حالت جي تبديليءَ لاءِ نيڪ فالي طور چادر بدلائڻ سنت آهي.

نفلي نماز: نبي ڪريم ﷺ جن کان روزانو فرض نماز کان سواءِ ٻارنهن رڪعتون پڙهڻ ثابت آهن. اهي آهن: ٻه رڪعتون فجر کان اڳ. چار رڪعتون ظهر کان اڳ. ٻه ان کان پوءِ. ٻه مغرب کان پوءِ، ٻه عشا کان پوءِ. انهن کان سواءِ ٻيا نفل به ڪانئن ثابت آهن.

منع ڪيل وقت: اهڙا وقت جن ۾ نماز پڙهڻ کان منع ڪئي وئي آهي تن ۾ پوري نفلي نماز يا ان جو ڪو حصو به پڙهڻ جائز ناهن. اهي هي آهن. (۱) باڪ ڦٽيءَ کان سج اڀرڻ ۽ نيزي برابر مٿي اچڻ تائين. (۲) سج جي آسمان جي وچ ۾ اچڻ کان زوال ٿيڻ تائين. (۳) عصر نماز کان سج لهڻ تائين. البته جن نمازن جا اسباب آهن سي هنن وقتن ۾ به پڙهي سگهجن ٿيون. جهڙوڪ: تحية المسجد. طواف جون ٻه رڪعتون. فجر جون ٻه سنتون. جنازي جي نماز. وضوءَ جون ٻه رڪعتون. تلاوت ۽ شڪر جا سجدا.

✽ **مسجدن جا احڪام:** ضرورت مطابق انهن جي تعمير واجب آهي. هي الله تعاليٰ جون سڀ کان وڌيڪ محبوب جايون آهن. انهن ۾ ڳائڻ، تازي وڃائڻ، ساز هلائڻ، حرام بيت بازي ڪرڻ، مردن جو عورتن سان وڇڙڻ، جماع ڪرڻ، واپار جي ڏي وٺ ڪرڻ حرام آهي. اهڙي واپاريءَ کي هيءُ چوڻ سنت آهي: (الله تنهنجي واپار کي فائدي وارو نه ڪري). گم ٿيل شيءِ جو پڙهو ڏيڻ حرام آهي، جنهن کان اهڙو پڙهو ٻڌجي ان کي هيءُ چوڻ سنت آهي: الله توکي اهو موٽائي نه ڏئي. جن ٻارن مان ڪو نقصان نه هجي، انهن کي تعليم ڏيڻ، نڪاح وجهڻ، فيصلو ڪرڻ، جائز مولود چوڻ، اعتكاف وغيره واري لاءِ ان ۾ ننڊ ڪرڻ، مهمان ۽ بيمار جو رات رهڻ ۽ قبيلو ڪرڻ جائز آهي. پوڳ نڪاء، جهيڙي جهڳڙي، گهڻي ڳالهائڻ، اڻ وٺندڙ آواز بلند ڪرڻ ۽ بنا ضرورت جي ان کي رستو بنائڻ کان بچڻ سنت آهي. مسجد ۾ دنيا جون فضول ڳالهيون ڪرڻ مکروه آهن. مسجد جون صفون، ڏيئا (بتيون) يا لائيت وغيره شادي ۽ غمي وغيره ۾ استعمال ڪرڻ نه گهرجن.

زڪات

زڪات جا قسم: زڪات چئن قسمن تي واجب ٿيندي آهي. **پهريون:** جهنگ چرندڙ چوپائي جانورن تي. **ٻيو:** زمين جي پيداوار تي. **ٽيون:** ناڻي (سون چاندي ۽ پيسن ڏوڪڙن) تي. **چوٿون:** تجارتي سامان تي. **واجب ٿيڻ جا شرط:** زڪات واجب ٿيڻ جا پنج شرط آهن. **پهريون:** اسلام. **ٻيو:** آزادي. **ٽيون:** نصاب کي پهچڻ. **چوٿون:** پوري ملڪيت هجڻ. **پنجون:** سال قري اچڻ. يعني سال مڪمل ٿي وڃي. زمين جي پيداوار کان سواءِ. **چوپائي جانورن جي زڪات:** اهي ٽي قسم آهن. **اٺ، ڍڳو ۽ ريڍ پڪري،** انهن ۾ زڪات واجب ٿيڻ جا ٻه شرط آهن. (1) سال يا ان کان وڌيڪ عرصو جهنگ چريا هجن. (2) کير وٺڻ ۽ نسل وڌائڻ لاءِ هجن. ڪم ڪار لاءِ نه هجن. پر جيڪڏهن واپار لاءِ هجن ته پوءِ انهن جي زڪات، واپار واري سامان جي زڪات وانگر ٿيندي.

اٺ جي زڪات هن طرح آهي:

تعداد	٢-١	٥-٩	١٠-١٣	١٥-١٩	٢٠-٢٣	٢٥-٣٥	٣٦-٦٠	٦١-٤٥	٤٦-٩٠	٩١-١٢٠
زڪات	زڪات	هڪ	ٻه	ٽي	چار	گورو (سال وارو)	ٽن سالن جو گورو	چئن سالن جو گورو	ٻه گورا پن سالن وارا	ٻه گورا تن سالن وارا

جيڪڏهن ١٢٠ کان مٿي ٿين ته هر پنجاهه تي هڪ ٽن سالن وارو گورو ۽ هر چاليهن تي هڪ ٻن سالن وارو گورو.

عربي ۾: **بنت مخاض:** سال جو گورو. **بنت لبون:** ٻن سالن جو گورو. **حقد:** ٽن سالن جو گورو. **جدع:** چئن سالن جي گوري کي چئبو آهي.

ريڍ پڪري جي زڪات:

گائي مال جي زڪات:

تعداد	١-٢٩	٣٠-٣٩	٤٠-٥٩
زڪات	زڪات	هڪ سال وارو وهڙو	ٻن سالن وارو وهڙو

جيڪڏهن ٦٠ يا ان کان مٿي هجن ته هر ٣٠ تي هڪ سال وارو هڪ گابو ۽ هر ٤٠ تي ٻن سالن وارو هڪ گابو.

تبيع يا تبعه: هڪ سال جو گابو يا گابي.

مسن يا مسنة: ٻن سالن وارو گابو يا گابي.

زمين جي پيداوار تي زڪات: نباتات مان هر اناج ۽ ميوي تي زڪات واجب آهي، ان لاءِ ٽي شرط آهن: (1) نباتات اهڙي هجي جنهن جي پرپ ڪئي وڃي ۽ ذخيرو ٿيندي هجي. جهڙوڪ اناج ۾: جو ۽ ڪڻڪ. ميوات ۾: انگور ۽ ڪجھي. باقي جنهن جي ماپ تور نه ٿئي ۽ ذخيرو نه ٿئي ٿئي جهڙوڪ: سبزي ۽ پاجي وغيره ته انهن تي زڪات ڪانهي. (2) نصاب کي پهچڻ: اهو هي ته ٦٥٣ ڪلوگرام يا ان کان مٿي هجي. (3) زڪات جي واجب ٿيڻ وقت نباتات زڪات ڏيندڙ جي ملڪيت هجن. وجود جو وقت هي آهي ته: **ميوو** پچڻ شروع ٿي. يعني **ميوو** ڳاڙهو يا هيڊو ٿيڻ لڳي. ۽ **پوک (داڻا)** پڪا ٿيڻ ۽ سڪي وڃن.

جيڪا پوک بنا تڪليف جي سيراب ٿئي، تنهن ۾ **عشر (10%)** واجب ٿيندو آهي. يعني باراني زمين، جنهن کي مينهن ۽ نهرن جي ذريعي سيراب ڪيو ويندو آهي. جيڪا زمين تڪليف، محنت ۽ مشقت سان پياري وڃي جيئن نار وغيره مان پاڻي ڪڍي سيراب ڪيو وڃي ته ان ۾ **اذ عشر (5%)** واجب ٿيندو آهي. باقي جيڪا زمين سال ۾ ڪجهه وقت مشقت سان ۽ باقي پورو سال بنا مشقت جي پياري وڃي ته اها غالب طور جنهن طريقي سان پياري وڃي ان مطابق ان تي زڪات واجب ٿيندي ۽ حساب مشقت ۽ بنا مشقت جي ڏينهن مطابق ٿيندو.

هر قسم جي ناڻي (سون چاندي ۽ پيسن ڏوڪڙن) **جي زڪات:** ناڻي جا ٻه قسم آهن: (1) **سون:** ان تي ايسٽائين زڪات ناڻي جيستائين ٨٥ گرامن کي نه پهچي. (2) **چاندي:** ان تي ايسٽائين زڪات ناڻي جيستائين ٥٩٥ گرامن کي نه پهچي. نقدي ۽ ڪاغذ جي نوٽن تي ايسٽائين زڪات ناڻي، جيستائين انهن جي قيمت زڪات جي وقت

سون ۽ چانديءَ جي ٻنهي نصابن مان ڪنهن به گهٽ قيمت واري نصاب جيتري نه هجي. ناهي تي زڪات **ڏهين پتي جو چوٿون حصو** يعني اڍائي سيڪڙو ($2\frac{1}{2}\%$) آهي.

جائز زيور، جيڪي استعمال لاءِ تيار ڪيل آهن، انهن تي زڪات ناهي. باقي جيڪي ڪرائي تي ڏيڻ يا ذخيرو ڪرڻ لاءِ تيار ڪيل آهن، انهن تي زڪات آهي.

عورتن لاءِ سون ۽ چانديءَ جو هر قسم جو مروج زيور پائڻ **جائز** آهي. چاندي ٿوري مقدار ۾ ٿانون جي مٿان استعمال ڪري سگهجي ٿي. مردن لاءِ چاندي مان ٿورو مقدار مستقل طور استعمال ڪرڻ جائز آهي. جهڙوڪ: منڊي يا چشمو وغيره. باقي سون ذري جيترو به ٿانون ۾ استعمال ڪرڻ جائز ڪونهي. مردن لاءِ ان جو ٿورو مقدار ڪنهن ٻي شيءِ جي ضمن ۾ استعمال ڪرڻ جائز آهي، جيئن ڪپڙي ۾ بٽڻ يا ڏنڊ تي سون چاڙهائڻ وغيره، بشرطيڪ عورتن سان مشابهت جي طور نه هجي.

جنهن وٽ مال گهٽ وڌ ٿيندو ٿوري ۽ ان تي هر رقم جي زڪات سال ۾ ڪيڏن مشڪل آهي: ته اهڙو شخص سال ۾ هڪ مقرر ڪيل ڏينهن ۾ ان جي زڪات ڪڍي. ان ڏينهن ڏسي ته هو ڪيتري ملڪيت جو مالڪ آهي. پوءِ ان مان ($2\frac{1}{2}\%$) زڪات ڪڍي، جيتوڻيڪ ڪجهه مال تي سال نه به گذريو هجي. **جيڪو شخص پگهار وارو آهي** يا ان وٽ اهڙي شيءِ آهي جيڪا ڪرائي طور ڏني ٿو، جيئن گهر يا زمين، جيڪڏهن ان مان ڪجهه گڏي نه سگهيو آهي ته ان تي زڪات ناهي. گهڻا ڇو نه هجن ۽ جيڪڏهن ان مان ڪجهه گڏ ڪيو اٿس ۽ ان تي سال به گذريو آهي ته ان جي زڪات ڏيندو. جيڪڏهن ان کي اهو ڏکيو لڳي ته سال ۾ هڪ ڏينهن مقرر ڪري ڇڏي، جيئن مٿي گذريو.

قرض جي زڪات: جنهن جو ڪنهن شاهوڪار تي قرض آهي، يا ان جو اهڙو مال آهي، جنهن جو اڳاڙڻ ممڪن آهي ته ان تي **گذريل سالن سميت**، ڪيترا به هجن، ان مال جي **زڪات تڏهن ڏيڻ واجب** آهي جڏهن اهو ڪيس واپس ملي. ۽ جيڪڏهن اڳاڙڻ ڏکيو آهي، جيئن ڪنهن سڃي تي قرض آهي ته ان تي زڪات ڪانهي. چاڪاڻ ته ان مال تي سندس تصرف ممڪن ڪونهي.

واپار جي سامان جي زڪات: ان تي چئن شرطن کان پوءِ زڪات آهي، (۱) ان جو مالڪ ٿجي. (۲) ان ۾ تجارت جي نيت ڪري. (۳) ان جي قيمت نصاب کي پهچي. ۽ اهو نصاب سون چانديءَ مان جنهن جي گهٽ ۾ گهٽ قيمت هجي سو آهي. (۴) سال جو پورو ٿيڻ. جڏهن هي شرط پورا ٿين ته ان جي قيمت مان زڪات ڪڍي. ۽ جيڪڏهن ان وٽ ڪجهه سون، ڪجهه چاندي يا ڪجهه نقدي هجي ته ان کي سامان جي قيمت سان ملائي ته جيئن نصاب مڪمل ٿئي. جيڪڏهن تجارت جي سامان ۾ استعمال ڪرڻ جي نيت ڪري، جيئن: ڪپڙو، گهر، گاڏي، وغيره ته ان ۾ زڪات ڪانهي. ان کان پوءِ جيڪڏهن وري ان ۾ واپار جي نيت ڪري ته ان تي نئين سر سال پورو ڪري (۱).

فطرو ڪيڏن: اهو هر مسلمان تي واجب آهي. جڏهن اهو عيد جي رات ۽ ان ڏينهن پنهنجي ۽ پنهنجي عيال جي قوت کان **وڌيڪ جو مالڪ** هجي. ان جو مقدار آهي ($2\frac{1}{4}$) سوا ٻه ڪلوگرام شهر ۾ هلندڙ عام کاڌي مان، هر ماڻهوءَ جي طرفان ڪڍيو ويندو، مرد هجي يا عورت، پنهنجي طرفان ۽ جن جي کاڌي پيئي جو ذميوار هجي، جيڪڏهن عيد رات ان جي طاقت هجييس. زڪات فطر جو ڪيڏن عيد جي ڏينهن نماز کان اڳ مستحب آهي. ان جي ادائگي ۾ عيد جي نماز کان پوءِ تائين تاخير ڪرڻ جائز ناهي. عيد جي ڏينهن کان ڏينهن ٻه اڳ ۾ ڪيڏن به

(۱) سامان جو نصاب: ۸۵ گرام جي قيمت (سون جو نصاب) يا ۵۹۵ گرام جي قيمت (چانديءَ جي نصاب) آهي. زڪات ڪيڏن وقت ٻنهي نصابن مان

گهٽ قيمت واري نصاب مطابق زڪات ڪيڏن جائز آهي.

جائز آهي. گهڻن ماڻهن تي جيڪو فطرو واجب ٿئي، سو هڪ شخص کي ڏيڻ جائز آهي ۽ جيڪو هڪ شخص تي واجب ٿئي، سو گهڻن ماڻهن کي ڏيڻ به جائز آهي.

زڪات ڪيڏن: زڪات فوري طور ڪيڏن واجب آهي. ٻار ۽ چرئي جي زڪات انهن جي وارث کي ڪيڏن لازم آهي. زڪات ظاهر ڪري ڏيڻ سنت آهي ۽ هي به سنت آهي ته مالڪ پاڻ ورهائي ڏئي. زڪات ڪيڏن لاءِ مڪلف جي نيت شرط آهي. عام صدقي جي نيت ڪرڻ ڪافي نه ٿيندي، ڇو نه سڄو مال صدقو ڪري. بهتر آهي ته سڄي مال جي زڪات پنهنجي شهر جي مسڪينن ۾ تقسيم ڪري. مصلحت خاطر ڪنهن ٻئي شهر ڏانهن موڪلڻ به جائز آهي. نصاب ڪامل هجي ته ٻن سالن جي زڪات اڳواٽ ڪيڏن به درست ۽ جائز آهي.

زڪات جا مستحق: ان آهن: (۱) فقير (۲) مسڪين (۳) زڪات اوڳاڙيندڙ (۴) جن جي دلجوئي ڪرڻ مقصد هجي (۵) ٻانها (۶) چٽي پيل (قرضي) (۷) الله جي رستي ۾ (۸) مسافر. مڙني کي زڪات مان ضرورت آهر ڏجي، باقي ان جي اوڳاڙيندڙ کي مقرر پگهار مطابق ڏجي پوءِ اهو شاهوڪار ڇو نه هجي. جيڪڏهن خارجين ۽ باغبين جو شهر تي قبضو ٿي وڃي ته کين زڪات ڏيڻ سان ادا ٿي ويندي. حاڪم طرفان ڏاڍ يا رضا سان زڪات وٺڻ سان به ادا ٿي ويندي، پوءِ اهو ان ۾ انصاف ڪري يا ظلم ڪري.

ڪافر، ٻانهي، شاهوڪار، جنهن جو خرچ پڪو مٿس لازم هجي ۽ هاشمي (سيدن) کي زڪات ڏيڻ جائز ناهي. جيڪڏهن ان ڄاڻائيءَ ۾ غير مستحق کي زڪات ڏنائين ۽ پوءِ خبر پيس ته جائز نه ٿيندي. ها جيڪڏهن ڪنهن کي فقير سمجهي ڏنائين ۽ پوءِ اهو شاهوڪار ظاهر ٿيو ته اها زڪات جائز ٿي ويندي.

نفلي صدقو: رسول الله ﷺ جن فرمايو آهي: « إِنَّ مِمَّا يَلْحَقُ الْمُؤْمِنَ مِنْ عَمَلِهِ وَحَسَنَاتِهِ بَعْدَ مَوْتِهِ عِلْمًا عُلِّمَهُ وَنَشْرَهُ، وَوَلَدًا صَالِحًا تَرَكَهُ، وَمُصْحَفًا وَرَّثَهُ، أَوْ مَسْجِدًا بَنَاهُ، أَوْ بَيْتًا لِابْنِ السَّبِيلِ بَنَاهُ، أَوْ نَهْرًا أَجْرَاهُ، أَوْ صَدَقَةً أَخْرَجَهَا مِنْ مَالِهِ فِي صِحَّتِهِ وَحَيَاتِهِ يَلْحَقَهُ مِنْ بَعْدِ مَوْتِهِ » ”مؤمن کي جيڪي سندس عمل ۽ نيڪيون سندس موت کان پوءِ ملنديون، سي آهن: علم، جيڪو ٻين کي سيکاريائين ۽ ان جي اشاعت ڪيائين. صالح اولاد، جيڪو پوئتي ڇڏيائين. قرآن شريف، جنهن جو ڪنهن کي وارث بڻايائين. يا مسجد تعمير ڪريائين. يا مسافر خانو ٺهرائيائين. يا نهر جاري ڪريائين. يا پنهنجي مال مان تندرستي ۽ حياتيءَ ۾ صدقو ڪڍيائين. اهي کيس سندس موت کان پوءِ ملندا.“ (ابن ماجه).

روزا

رمضان مبارڪ جو روزو هر: مسلمان، عاقل، بالغ، روزي جي طاقت رکندڙ تي واجب آهي. حيض ۽ نفاس واري عورت کان سواءِ. ٻار جيڪڏهن روزي جي طاقت رکي ته ان کي روزي رکڻ جو حڪم ڪجي ته جيئن عادت پئيس. **رمضان مبارڪ جو اچڻ ٻن ڳالهين مان هڪ سان معلوم ٿيندو آهي**. (۱) چنڊ ڏسڻ سان، جنهن جي شاهدي مسلمان، عادل، مڪلف ڏئي، ڇو نه عورت ئي هجي. (۲) شعبان مهيني جا ٽيهه ڏينهن پورا ٿين. **روزي جو وجوب**: صبح صادق کان ويندي سج لهڻ تائين رهي ٿو. **فرض روزي جي**، فجر کان اڳ نيت ڪرڻ ضروري آهي.

روزي جا پيچندڙ: (۱) **فجر ۾ جماع ڪرڻ**: اهڙي شخص تي قضاء ۽ ڪفارو (يعني پانهو آزاد ڪرڻ) واجب آهي. پانهي آزاد ڪرڻ جي طاقت نه هجي ته لاڳيتو ٻه مهينا روزا رکڻ. جنهن کي ان جي به طاقت نه هجي ته سٺ مسڪينن کي کاڌو ڪارائڻ. جنهن کي ان جي به طاقت نه هجي ته پوءِ ان تي ڪجهه به ناهي. (۲) **منيءَ جو نڪرڻ**: چمي ڏيڻ، هٿ لائڻ يا مشت زني جي سببان، باقي تڙ پوڻ سان ڪجهه به لازم ناهي. (۳) **چاڻي واڻي ڪائڻ يا پيئڻ**، جيڪڏهن پل ۾ کاڌائين يا پيئائين ته ان جو روزو صحيح آهي. (۴) **رت ڪڍرائڻ**: سڱي هٽائڻ يا عطبي طور ڏيڻ جي ڪري. البته ٿورڙو رت جيڪو ٿيسٽ لاءِ يا بنا ارادي جي نڪري جهڙوڪ زخم يا نڪسير جي ڪري ته ان سان روزو نه پيچندو. (۵) **چاڻي واڻي الٽي ڪرڻ**.

جيڪڏهن دز اڏي نڙيءَ ۾ پئجي وڃي يا گرڙي ڪرڻ يا نڪ کي پاڻي ڏيڻ جي ڪري نڙيءَ کي پاڻي لڳي يا برا خيال اچڻ جي ڪري چٽي پئي يا تڙ پئجي وڃي يا بنا ارادي جي رت يا الٽي اچي وڃي ته **روزو نه ٿيندو**. **جنهن رات سمجهي کاڌو پيئو پوءِ خبر پيس ته ڏينهن آهي** ته ان تي قضا لازم آهي. جنهن رات ۾، باڪ ڦٽيءَ جو شڪ ڪندي کاڌو پيئو ته ان جو روزو خراب نه ٿيندو. **جيڪڏهن ڏينهن ۾، سج لهڻ جو گمان ڪندي کاڌائين ته ان تي قضا لازم آهي**.

روزي نه رکندڙن جا احڪام: بنا عذر جي رمضان ۾ روزو نه رکڻ حرام آهي. حيض ۽ نفاس واري عورت ۽ جنهن کي ڪنهن معصوم ٻار جي زندگي بچائڻ جي ضرورت هجي، تنهن کي روزو نه رکڻ واجب آهي. اهڙو مسافر، جنهن کي نماز قصر ڪري پڙهڻ جائز آهي ۽ کيس روزي رکڻ سان تڪليف ٿي ٿئي ۽ جنهن مريض کي نقصان ٿيڻ جو خطرو هجي ته ان لاءِ روزو نه رکڻ سنت آهي. جيڪو سفر ۾ ناهي پر کيس ڏينهن جي اندر سفر ڪرڻو آهي، ۽ پيٽ واري ۽ کير پياريندڙ عورت، جن کي پنهنجو يا ٻار جو خطرو هجي، انهن لاءِ **روزو نه رکڻ جائز آهي**. هنن سڀني تي **صرف قضا آهي**. جيڪا عورت پيٽ سان هجي يا تڇ پياريندڙ هجي ۽ کيس رڳو ٻار جو خوف هجي ته ان تي قضاء سان گڏ، وڌيڪ اهو به آهي ته هر روز هڪ مسڪين کي کاڌو ڪارائڻي.

جيڪو شخص پيريءَ يا اهڙي بيماريءَ جي ڪري روزن رکڻ کان عاجز هجي جنهن کان چاڪ ٿيڻ جي اميد نه اٿس ته اهو هر روز هڪ مسڪين کي ڪارائڻي، ان تي قضا ڪانهي.

جنهن عذر جي ڪري قضا ۾ دير ڪئي تان جو کيس ٻيو رمضان اچي پهتو ته ان تي صرف قضا آهي. ۽ جيڪڏهن بنا عذر جي دير ڪيائين ته قضا سان گڏ هر روز هڪ مسڪين به ڪارائڻو پوندس. جيڪڏهن عذر جي سببان قضا ۾ دير ڪيائين ۽ مري ويو ته ان تي ڪجهه به ناهي. ۽ جيڪڏهن بنا عذر جي دير ڪيائين ۽ مري ويو ته ان جي پاران هر ڏينهن هڪ مسڪين ڪارائڻو پوندو. ان جي قريبي مائٽ لاءِ سنت آهي ته اهو روزو رکي جنهن جي قضا ۾ ان کان ڪوتاهي ٿي آهي ۽ اهو روزو به رکي جيڪو ان جو باسيل آهي. اهڙيءَ ريت ان جي طرفان هر باس نفل طور ادا ڪري.

جنهن ڪنهن عذر جي ڪري روزو ڇڏيو، پوءِ رمضان جي وچ ڏينهن ۾ ان جو اهو عذر ختم ٿي ويو ته ان لاءِ لازم آهي ته باقي وقت کائڻ پيئڻ بند ڪري ڇڏي. جيڪڏهن وچ ڏينهن ۾ ڪافر مسلمان ٿيو، حيض واري عورت

پاک ٿي يا بيمار چڱو ڀلو ٿيو يا مسافر موتي آيو يا صغير بالغ ٿيو يا چريو سڀاڻو ٿي پيو ۽ اهي بي روزائت هئا ته انهن تي قضا لازم ٿيندي، ڇو نه انهن باقي ڏينهن روزو رکي پورو ڪيو هجي. جنهن جي لاءِ رمضان جو روزو نه رکڻ جائز آهي، ان کي منجهس ڪنهن ٻئي روزي رکڻ جي اجازت ناهي.

نفلي روزو: ان ۾ افضل هي آهي ته هڪ ڏينهن روزو هجي ۽ هڪ ڏينهن نه هجي. ان کان پوءِ افضل آهي سومر ۽ خميس جي ڏينهن جو روزو. ان کان پوءِ هر مهيني ٽي ڏينهن روزا رکڻ. انهن مان افضل آهن هر چنڊ جي مهيني ۾ چانڊوڪيءَ جي ڏينهن (۱۳-۱۴-۱۵) وارا روزا. محرم ۽ شعبان جا اڪثر ڏينهن، عاشورن جي ڏينهن، عرفات جي ڏينهن ۽ شوال جي ڏينهن جا روزا **سنت آهن**. رجب، جمعي ۽ پنجڙ جي ڏينهن جو اڪيلو روزو ۽ شڪ جي ڏينهن جو روزو **مڪروه آهي**. شڪ وارو ڏينهن: شعبان جي ٽيهين (۳۰) تاريخ جيڪڏهن آسمان بلڪل صاف هجي، ان کي چئبو آهي. عيد الفطر جي ڏينهن، عيد الضحىٰ جي ڏينهن ۽ ايام تشریق (۱۱، ۱۲، ۱۳ ذوالحج) جو روزو رکڻ حرام آهي. البته ايام تشریق جا روزا ان لاءِ جائز آهن جنهن تي تمتع ۽ قرآن جو دم واجب هجي.

ڪجهه فائدا: جيڪو حدث اڪبر (وڏي ناپاڪائي) سان هجي - جيئن: تڙ وارو ماڻهو، حيض ۽ نفاس واري عورت، جڏهن اهي فجر کان اڳ پاڪ ٿي وڃن - ته انهن لاءِ فجر جي آذان کان پوءِ غسل ڪرڻ ۽ غسل کان اڳ سحري کائڻ جائز آهي ۽ روزو صحيح آهي.

- عورت لاءِ جائز آهي ته رمضان شريف ۾ مسلمانن سان عبادت ۾ شرڪت ڪرڻ لاءِ حيض کي پوئتي ڪرڻ واريون دوائون استعمال ڪري. بشرطيڪ نقصان ٿيڻ جو خطرو نه هجي.
- روزيدار لاءِ وات جو پاڻي ۽ اندريون بلغم وغيره گهڻ جائز آهي.

• نبي ڪريم ﷺ جن فرمايو: « لا تَزَالُ أُمَّتِي بِخَيْرٍ مَا عَجَلُوا الْإِفْطَارَ وَأَخْرَوْا السُّحُورَ » ”منهنجي امت جيستائين افطار ۾ جلدي ۽ سحريءَ ۾ دير ڪندي، تيستائين خير سان هوندي.“ (احمد). نبي ڪريم ﷺ جن فرمايو: « لا يَزَالُ الدِّينُ ظَاهِرًا مَا عَجَلَ النَّاسُ الْفِطْرَ لِأَنَّ الْيَهُودَ وَالنَّصَارَى يُؤَخَّرُونَ » ”ايستائين دين غالب رهندو جيستائين افطاري ۾ تڪڙ ڪندا، ڇاڪاڻ ته يهودي ۽ نصاريٰ ان ۾ دير ڪندا هئا.“ (ابوداؤد).

• افطار وقت دعا گهرڻ مستحب آهي. نبي ڪريم ﷺ جن فرمايو آهي: «إِنَّ لِلصَّائِمِ عِنْدَ فِطْرِهِ دَعْوَةَ لَا تُرَدُّ» ”روزيدار لاءِ افطار وقت هڪ دعا آهي جيڪا رد نه ڪئي ويندي آهي.“ (ابن ماجه). افطار جي وقت جون جيڪي دعائون آيل آهن انهن مان هڪ هي آهي: « دَهَبَ الظَّمَأُ وَابْتَلَّتْ العُرُوقُ وَكَبَّتْ الأَجْرُ إِنَّ شَاءَ اللهُ » ”اڃ لهي وئي، رڳون آليون ٿي پيون ۽ الله گهريو ته ثواب ثابت ٿي چڪو.“ (ابوداؤد).

- ڏنگ ڏوڪي سان افطار ڪرڻ سنت آهي، نه ملن ته ڪتل ڪارڪ سان، نه ملن ته پوءِ پاڻي پي افطار ڪجي.
- روزيدار کي روزي جي حالت ۾ سرمي پائڻ، اک يا ڪن ۾ ٽيپي وجهڻ کان پرهيز ڪرڻ گهرجي، ته جيئن اختلاف کان بچي وڃي. پر جيڪڏهن علاج جي خاطر ضرورت هجي ته پوءِ ڪو پڙ ڪونهي، دوا جو ڏاتقو ڇو نه سندس حلق تائين پهچي وڃي، ته به روزو صحيح آهي.

• صحيح قول مطابق روزي ۾ مڙني وقتن تي ڏنڊ ڪرڻ سنت آهي.

• روزي دار تي گلا، چغلي ۽ ڪوڙ وغيره ڇڏڻ واجب آهي. جيڪڏهن ڪير کيس گار ڏئي يا برو ڀلو ڳالهائي ته چوڻ گهرجي: اءُ روزي سان آهيان. **پنهنجي زبان ۽ پين عضون کي گناهن کان بچائي روزي جي حفاظت ڪرڻ گهرجي.** نبي ڪريم ﷺ جن کان آيو آهي ته پاڻ فرمايائون: «مَنْ لَمْ يَدَعْ قَوْلَ الزُّورِ وَالْعَمَلَ بِهِ فَلَيْسَ لَّهُ

حَاجَةٌ فِي أَنْ يَدَعَ طَعَامَهُ وَشَرَابَهُ» «جنهن ڪوڙ ڳالهائڻ ۽ ان تي عمل ڪرڻ نه ڇڏيو، ته الله کي ان جي ڪابه ضرورت ڪانهي ته اهو پنهنجو کاڌو پيئو ڇڏي». (بخاري).

• جنهن کي کاڌي جي دعوت ڏني وڃي ۽ هو روزي سان هجي ته کاڌي جي مالڪ کي دعا ڪري، جيڪڏهن بنا روزي جي آهي ته ڪاٿي.

• ليلة القدر سال جي وڏي پر وڏي فضيلت پري رات آهي. ان جو ملڻ رمضان جي آخري ڏهي سان خاص آهي. ستاويهن رات سندس ٿيڻ جو وڌيڪ تاڪيد آيو آهي. **ان رات ۾ عمل ڪرڻ، هزار مهينن جي عمل کان وڌيڪ بهتر آهي.** ان جون ڪجهه نشانيون آهن، جن مان ڪي هي ته: ان رات جي صبح جو سج اچو اڀرندو ان ۾ گهڻا شعاع نه هوندا. ان رات موسم معتدل هوندي. ٿي سگهي ٿو ته ڪنهن مسلمان کي اها ملي به وڃي پر کيس ان جي خبر ٿي نه پوي. تنهن ڪري هر ماڻهوءَ کي رمضان شريف ۾ عبادت گهڻي ڪرڻ گهرجي. خاص ڪري آخري ڏهاڪي ۾. اها ڪوشش ڪري ته ڪانس ڪنهن به رات جو قيام فوت نه ٿئي. جيڪڏهن تراويحون جماعت سان پڙهي ته ايسٽائين واپس نه موٽي جيستائين امام سڀ تراويحون پڙهي پوريون نه ڪري، ته جيئن ان لاءِ سڄي رات جو قيام لکيو وڃي.

• جنهن نفلي روزو رکيو ته ان لاءِ ان جو پورو ڪرڻ سنت آهي، واجب ڪانهي. جيڪڏهن ڄاڻي وائي توڙيائين ته ڪو حرج ڪونهي ۽ (ڪن وٽ) ان تي ڪابه قضا ڪانهي.

• **اعتڪاف:** هن کي چئبو آهي ته ڪوبه عاقل مسلمان عبادت خاطر مسجد ۾ جتجي ويهي رهي. **ان جو شرط آهي ته:** اعتڪاف ڪرڻ وارو وڏي ناپاڪائيءَ کان پاڪ ٿيل هجي. ڪنهن تمام ضروري حاجت کان سواءِ ٻاهر نه ٿو نڪري سگهي. جهڙوڪ: کاڌو کائڻ، قضاء حاجت ۽ تڙ لاهڻ وغيره. بنا ضرورت جي ٻاهر نڪرڻ ۽ جماع ڪرڻ سان اعتڪاف ڀڃي پوندو. اعتڪاف هر وقت **سنت** آهي. رمضان شريف ۾ سنت موڪده آهي. ان جي آخري ڏهي ۾ وڌيڪ موڪده آهي. **گهٽ ۾ گهٽ** اعتڪاف جي مدت هڪ گهڙي آهي. **مستحب آهي** ته هڪ ڏينهن ۽ رات کان گهٽ اعتڪاف نه ڪري. عورت پنهنجي مڙس جي اجازت کان سواءِ اعتڪاف نه ڪري. اعتڪاف واري لاءِ **مستحب آهي** ته عبادت ۽ نيڪيءَ ۾ مشغول رهي. گهڻيون جائز شيون ڪرڻ ڇڏي ڏي ۽ اجائي ڳالهين کان پاسو ڪري.

حج ۽ عمر

حج ۽ عمر ۾ هڪ دفعو واجب آهي. انهن جي وجود جا شرط هي آهن: (۱) اسلام (۲) عقل (۳) بلوغت (۴) آزادي (۵) طاقت، اها هيءَ ته سفر جو سامان ۽ سواري موجود هجي. جنهن حج ڪرڻ ۾ ڪوتاهي ڪئي تان جو مري ويو، ته ان جي مال مان ڪڍي حج ۽ عمر وڪرايو ويندو. ڪافر ۽ چرئي جو حج صحيح ناهي. ٻار ۽ پانهي جو حج صحيح ٿيندو، پر اهو انهن لاءِ اسلام جي (فرضي) حج کان ڪافي نه ٿيندو. جنهن کي طاقت ناهي، مثال غريب آهي ۽ ان قرض وٺي حج ڪيو ته ان جو حج صحيح ٿيندو. جنهن ڪنهن ٻئي جي پاران حج (بدل) ڪيو، حالانڪ پنهنجو اسلام وارو (فرضي) حج نه ڪيو اٿس ته اهو ان جو پنهنجو فرضي حج ٿيندو.

احرام: جيڪو احرام جو ارادو ڪري تنهن تي غسل ڪرڻ، صفائي ڪرڻ، خوشبو مڪڻ، سبيل ڪپڙا لاهڻ، اڇي ۽ صاف سٿري گوڏ ۽ چادر پائڻ سنت آهي. ان کان پوءِ هيءُ چئي احرام وارو ٿئي، (عمر و هجي ته): **لبيڪ اللهم عمرة.** (حج هجي ته): **لبيڪ اللهم حجاً.** (حج ۽ عمر ٻئي هجن ته): **لبيڪ اللهم حجاً و عمرة.** جيڪڏهن نه پهچڻ جو خطرو هجيس ته اهو شرط ڪري، (لبيڪ سان گڏ) هيئن چئي: **فَاِنْ حَبَسَنِي حَاسِ فَمَحَلِّي حَيْثُ حَبَسْتَنِي.** حاجيءَ کي ٽن طريقن سان حج ڪرڻ جو اختيار آهي: تمتع، افراد ۽ قرآن. انهن مان افضل آهي تمتع: اهو هي ته حج جي مهينن ۾ عمري جو احرام ٻڌجي، پوءِ (فارغ ٿي) اهو لاهجي، ان کان پوءِ انهيءَ سال ئي حج جو احرام ٻڌجي. **افراد** چئبو آهي: اڪيلي حج جي احرام ٻڌڻ کي. **قرآن** چئبو آهي: ٻنهي جو گڏي احرام ٻڌڻ کي. يا صرف عمري جو احرام ٻڌي، پوءِ ان جي طواف شروع ڪرڻ کان اڳ ئي ان ۾ حج کي به شامل ڪري ڇڏي. جڏهن حج تي ويندڙ پنهنجي سواريءَ تي ويهي روانو ٿئي ته چئي: **لبيڪ اللهم لبيڪ، لبيڪ لاشريڪ لڪ لبيڪ.** ان الحمد والنعمه لڪ والملك. لاشريڪ لڪ. تليبه گهڻي کان گهڻو پڙهڻ ۽ عورتن کان سواءِ ٻين لاءِ وڏي آواز سان پڙهڻ مستحب آهي.

احرام ۾ جن شين کان بچڻ گهرجي: اهي نو آهن. (۱) وار ڪوڙڻ. (۲) ننهن ڪترڻ. (۳) مردن لاءِ سبيل ڪپڙا پائڻ. ها جيڪڏهن گوڏ نه هجيس ته پيل سلوار پھري يا جتيون نه هجنس ته موزا پھري پر انهن کي مٿيان ڪٿي ته جيئن پيڏين کان هيٺ هجن. ان تي ڪو فديو (چٽي) ناهي. (۴) مردن لاءِ مٿو ڍڪڻ. (۵) ڪپڙن ۽ بدن کي خوشبو مڪڻ. (۶) شڪار ڪرڻ. يعني اهڙو جهنگلي جانور مارڻ جنهنجو عام طرح شڪار ڪرڻ جائز آهي. (۷) نڪاح ڪرڻ: اهو حرام آهي ۽ ان ۾ فديو ناهي. (۸) فرج کان ٻاهر شهوت سان همبستري ڪرڻ. ان جو فديو آهي: پڪري ڪهڻ يا ٽي ڏينهن روزار ڪڻ يا ڇهن مسڪينن کي کاڌو کارائڻ. (۹) فرج ۾ وطيو ڪرڻ. اهو جيڪڏهن پهرين کلڻ (احرام لاهڻ) کان اڳ آهي ته ان جو حج ڀڃي پوندو. پر ان کي پورو ڪرڻ ۽ ايندڙ سال قضا ڪرڻ واجب آهي. ان سان گڏ اٺ به ذبح ڪرڻو پوندس. جيڪو مڪي جي غريبن ۾ ورهايو ويندو، ۽ جيڪڏهن پهرئين کلڻ (احرام لاهڻ) کان پوءِ آهي ته حج نه ڀڃندو. ان تي (اٺ يا ڳئون) قرباني ڪرڻ واجب ٿيندي.

جيڪڏهن عمري ۾ همبستري ڪيائين ته اهو ڀڃي پوندو ۽ ان تي پڪري لازم ٿيندي ۽ ان جي قضا واجب ٿيندي. حج ۽ عمر و همبستريءَ کان سواءِ ڪنهن ٻي شيءِ سان نه ڀڃندو. عورت به انهن احڪامن ۾ مرد وانگر آهي. سواءِ هن جي ته ان لاءِ سبيل ڪپڙا پائڻ جائز آهن. اها برقعو يا نقاب ۽ دستانا نه پائي.

فديو (چٽي): ٻه قسم آهي. (۱) **اختياري:** اهو آهي: مٿي ڪوڙڻ، خوشبو مڪڻ، ننهن ڪترڻ، مٿي ڍڪڻ ۽ مردن لاءِ سبيل ڪپڙن پهرڻ جو فديو. جنهن ۾ کيس اهو اختيار آهي ته: ٽي ڏينهن روزا رکي، يا ڇهن مسڪينن کي کارائي، هر مسڪين کي اڌ تويو (ڏيڍ ڪلو). يا پڪري ذبح ڪري. شڪار جو فديو آهي: جهڙو جانور قتل ڪيائين ان جهڙو جانور ڏيڻ. جيڪڏهن ان جهڙو ملي ته. ۽ جيڪڏهن نه ملي ته ان جي قيمت ڏجي. (۲) **ترتيب وار:** اهو آهي ته تمتع ۽ قرآن واري تي پڪري. جماع جي چٽي: ٻُڌنه (اٺ يا ڳئون). جيڪڏهن اهي ادا نه ڪري سگهي ته ٽي روزا حج جي ڏينهن ۾ رکي ۽ ست روزا جڏهن گهر موتي اچي. ۽ قرباني يا کاڌو رڳو حرم جي غريبن لاءِ آهي.

مڪي ۾ دخول: جڏهن حاجي مسجد حرام ۾ داخل ٿئي ته مسجدن ۾ داخل ٿيڻ واري دعا پڙهي. ان کان پوءِ جيڪڏهن تمتع وارو آهي ته عمري جي طواف سان شروعات ڪري. جيڪڏهن افراد يا قران وارو آهي ته طواف قدوم سان شروعات ڪري. احرام واري چادر جو وچ ساڄي ڪلهي جي هيٺيان ڦيرائي، ان جا ٻئي پاسا کاٻي ڪلهي تي رکي اضطباع ڪري. حجر اسود کان شروعات ڪري، ان کي هٿ لائي ۽ چمي. يا ان ڏانهن اشارو ڪري ۽ چئي: **بِسْمِ اللَّهِ وَاللَّهِ أَكْبَرُ.** ائين هر چڪر سان ڪري. ان کان پوءِ بيت الله پنهنجي کاٻي کان ڪري ۽ ست دفعا طواف ڪري. وس آهر پهرين ٽن چڪرن ۾ رمل ڪري (يعني طواف ۾ ويجهيون ۽ تڪڙيون وڪون ڪئي) ۽ باقي چڪرن ۾ معمول مطابق هلي. جڏهن به رڪن يمنيءَ جي سامهون اچي ته ٽي سگهيس ته ان کي هٿ لائي. رڪن يمني ۽ حجر اسود جي وچ ۾ چئي: ﴿ **وَمِنْهُمْ مَّنْ يَقُولُ رَبَّنَا إِنَّا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةٌ وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةٌ وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ** ۝. ۽ سڀني چڪرن ۾ جيڪا وٽيس سا دعا گهري. ان کان پوءِ جيڪڏهن ٽي سگهي ته مقام (ابراهيم) جي پٺيان ٻه رڪعتون نماز پڙهي. انهن ۾ سورة الكافرون ۽ اخلاص پڙهي. ان کان پوءِ زم زم جو پاڻي پيئي، جيترو ٿي سگهي گهڻو پيئجي. وري حجر اسود ڏانهن موٽي اچجي. ٽي سگهي ته هٿ لائجي. ان کان پوءِ ملتزم وت (حجر اسود ۽ دروازي جي درميان) دعا گهري. ان کان پوءِ صفا ڏانهن نڪري ۽ ان تي چڙهي ۽ چئي: **”أَبْدَأُ بِمَا بَدَأَ اللَّهُ بِهِ“ (اتان تو شروعات ڪيان جتان الله شروعات ڪئي آهي) ۽ هيءَ آيت پڙهي:** ﴿ **إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِن سَعَاءِ اللَّهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوْ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا وَمَن تَطَوَّعَ خَيْرًا فَإِنَّ اللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ** ۝ (بيشڪ صفا ۽ مروه الله جي نشانين مان آهن، پوءِ جيڪو بيت الله جو حج يا عمرو ڪري، تنهن تي انهن ٻنهي جي وچ ۾ ڊوڙڻ ۾ ڪو گناهه ناهي، ۽ جيڪو نفلي نيڪي ڪندو ته الله ان جو قدر ڪندڙ سڀ ڪجهه ڄاڻندڙ آهي). ان سان گڏ **تڪبير** (الله اڪبر) ۽ **تهليل** (لا اله الا الله) پڙهي. ڪعبي ڏانهن منهن ڪري هٿ بلند ڪري ۽ دعا گهري. ان کان پوءِ هيٺ لهي ۽ ساڻي نشان جي طرف آرام سان هلي. ان کان وٺي ٻئي نشان تائين ڊوڙي. ان کان پوءِ مروه تائين آرام سان هلي. اتي ائين ڪري جيئن صفا تي ڪري چڪو آهي. آيت پڙهڻ کان سواءِ. ان کان پوءِ هيٺ لهي، ائين ڪري جيئن پهرئين چڪر ۾ ڪري چڪو آهي. اهڙيءَ طرح ست چڪر پورا ڪري. صفا کان مروه تائين هڪ چڪر آهي ۽ مروه کان صفا تائين ٻيو چڪر آهي. ان کان پوءِ پنهنجا وار کٽائيندو يا ڪوڙائيندو. ڪوڙائڻ افضل آهي. ها تمتع ۾ اهو افضل ناهي، ڇاڪاڻ ته ان کان پوءِ حج ڪندو. باقي قارن ۽ مفرد طواف قدوم کان پوءِ ايستائين احرام نه لاهيندا جيستائين عيد جي ڏينهن جمرة عقبه کي پٿريون هڻي. عورت جا احڪام مرد واراڻي آهن پر اها طواف ۽ سعي ۾ تڪڙو نه هلندي.

حج جو طريقو: جڏهن ترويه (انين تاريخ) جو ڏينهن ٿئي ته جيڪڏهن احرام ٻڌل نه هجيس ته هيٺ مڪي ۾ پنهنجي رهائشگاهه تان احرام ٻڌي ۽ مني ڏانهن نڪري ته جيئن نائين جي رات اتي گذاري. جڏهن نائين جي ڏينهن جو سج اڀري ته چاشت مهل عرفات ڏانهن هلي. جڏهن سج جو زوال ٿئي ته ظهر ۽ عصر گڏي قصر ڪري پڙهي. سڄي عرفات بيٺو جي جاءِ آهي، وادي عرنه کان سواءِ. (لا اله الا الله وحده لا شريك له، له الملك وله الحمد وهو على كل شيء قدير) جو ورد گهڻو ڪري. دعا، توبه ۽ الله ڏانهن شوق ۽ رغبت جي گهڻي ڪوشش ڪري. جڏهن سج لهي ته آرام ۽ سکون سان تلبيه پڙهندو ڏڪر ڪندو مزدلفي ڏانهن هلي پئي. جڏهن مزدلفي پهچي ته اتي مغرب ۽ عشا گڏ قصر ڪري پڙهي. ان کان پوءِ رات اتي ٽڪي. ان کان پوءِ فجر پهرئين وقت ۾ پڙهي ۽ ڏينهن روشن ٿيڻ تائين اتي بيٺو دعا گهرندو رهي. پوءِ سج اڀرڻ کان اڳيئي هلي پئي. جڏهن وادي محسروت پهچي ته جيترو پڄي سگهيس تڪڙو هلي ۽ مني پهچي. شروعات جمرة عقبه کي چٽڻ سان ڪري، ان کي ست پٿريون، گليل جي ڳوڙهي يا هلڪي چٽي جي داڻي جيتريون سان چٽي. هر پٿريءَ سان **تڪبير چئي**. ۽ چٽڻ ۾ پنهنجو هٿ مٿي ڪري. اهو شرط آهي ته پٿريون حوض (ڊائري) ۾ ڪرن، جيتوڻيڪ نشان کي نه به لڳن ۽ رمي شروع ڪرڻ سان تلبيه ڇڏي ڏيندو. ان کان پوءِ قرباني ڪندو. ان کان پوءِ مٿو ڪوڙائيندو يا کٽائيندو. ڪوڙائڻ افضل آهي. پٿرين چٽڻ ۽ مٿي ڪوڙائڻ کان پوءِ ان لاءِ زالن کان سواءِ هر شيءِ حلال آهي. اهو پهرين

کُلُّ آهي. ان کان پوءِ مڪي ڏانهن ورنڊو ۽ طواف افاضه ڪندو. اهو طواف واجب آهي. جنهن سان حج پورو ٿيندو آهي. ان کان پوءِ صفا ۽ مروه ڏوڙندو، جيڪڏهن تمتع وارو آهي يا طواف قدوم وقت نه ڏوڙي سگهيو هو. جڏهن ان کان به فارغ ٿي وڃي ته ان لاءِ زالن سميت سڀ ڪجهه حلال آهي. اهو ٻيو کُلُّ آهي، ان کان پوءِ منيٰ ڏانهن موٽي، ان جون راتيون اتي تڪڙو واجب آهي. اتي انهن ڏينهن ۾ زوال کان پوءِ جمرات کي چٽي. هر جمري کي ست پٿريون، شروعات جمره اوليٰ کان ڪري ان کي ست پٿريون چٽي. ان کان پوءِ ڪجهه اڳتي وڌي بيهي ۽ الله کان دعا گهري. ان کان پوءِ وچين وٽ اچي. ان کي به ساڳيءَ طرح چٽي ۽ الله کان اتي به دعا گهري. ان کان پوءِ جمره عقبه کي چٽي ۽ ان وٽ نه بيهي. ان کان پوءِ ٻئي ڏينهن به ان طرح چٽي. پوءِ جيڪڏهن تڪڙو ڪرڻ گهري ته مغرب کان اڳي نڪري وڃي. جيڪڏهن پارهين تاريخ جو سج کيس منيٰ ۾ ئي لهي ويو ته ان کي رات اتي رهڻ لازم ٿي پوندي ۽ ٻئي ڏينهن رمي به ڪرڻو پوندو. ها جيڪڏهن هجوم جي ڪري جهلجي پيو آهي جڏهن ته نڪرڻ جو پڪو پهه ڪري چڪو هو ته پوءِ نڪرڻ ۾ ڪو پڙ ڪونهي ڇو نه سج لٿي کان پوءِ ئي نڪري. قارن به مفرد وانگر آهي، هن کان سواءِ ته ان تي متمتع وانگر قرباني واجب آهي. جيڪڏهن گهر ڏانهن سفر جو ارادو ڪيو اٿس ته ايستائين نه نڪري جيستائين بيت الله جو طواف ڪري الوداع نه ڪري، ته جيئن اهو بيت الله سان سندس آخري عهد ثابت ٿئي. جيڪڏهن ڪا حيض ۽ نفاس واري عورت آهي ته ان تان الوداع وارو طواف لهي ويندو. جيڪڏهن ان کان پوءِ واپار ۾ مشغول ٿي ويو ته الوداع وارو طواف موٽائيندو. جيڪڏهن ڪو الوداع واري طواف کان اڳ نڪري ويو ته اهو جيڪڏهن ويجهو آهي ته موٽي اچي. جيڪڏهن پري آهي ته پوءِ ان تي دم واجب آهي.

حج جا رڪن چار آهن: (۱) احرام: اهو احڪامن ۾ داخل ٿيڻ جي نيت ڪرڻ کي چئبو آهي. (۲) عرفات ۾ بيھڻ (۳) طواف زيارت (افاضه) ڪرڻ (۴) حج جو سعي ڪرڻ.

ان جا واجب اٺ آهن: (۱) ميقات کان احرام ٻڌڻ (۲) سج لٿي تائين عرفات ۾ بيھڻ (۳) مزدلفي ۾ اڌ رات کان پوءِ تائين تڪڙو (۴) ايام تشريق جون راتيون منيٰ ۾ گذارڻ (۵) جمرات کي چٽڻ. (۶) مٿو ڪوڙائڻ يا ڪٽرائڻ.

(۷) الوداعي طواف ڪرڻ. (۸) تمتع ۽ قران واري لاءِ قرباني ڪرڻ. **عمري جا رڪن ٽي آهن:** (۱) احرام (۲) عمري جو طواف (۳) عمري جو سعي. **ان جا واجب ٻه آهن:** (۱) ميقات کان احرام ٻڌڻ (۲) مٿو ڪوڙائڻ يا ڪٽرائڻ.

🌸 جنهن ڪو رڪن ڇڏيو: ته ان جي ادا ڪرڻ کان سواءِ **حج يا عمرو پورو نه ٿيندو.** جنهن ڪو واجب ڇڏيو: ته **دم جو ڏنڊ پوندس.** جنهن سنت ڇڏي: ان تي ڪجهه به ناهي.

ڪعبي جي طواف جي صحت جا ۱۳ شرط آهن: (۱) اسلام (۲) عقل (۳) خاص نيت (۴) طواف جي وقت جو دخول (۵) اوگهڙ ڍڪڻ، جنهن کي قدرت هجي. (۶) ناپاڪائيءَ کان پاڪائي. ٻار لاءِ ضروري ناهي (۷) يقين سان ست ڀيرا پورا ڪرڻ (۸) ڪعبي کي پنهنجي کاٻي پاسي ڪرڻ. جنهن ان ۾ خطا ڪئي تنهن کي طواف موٽائڻو پوندو. (۹) پوئين پير نه موٽڻ. (۱۰) جنهن کي قدرت هجي ان لاءِ هلڻ. (۱۱) لاڳيتو چڪر ڏيڻ. (۱۲) مسجد حرام ۾ اندر هجڻ (۱۳) حجر اسود کان شروعات ڪرڻ.

طواف جون سنتون: حجر اسود کي هٿ لائڻ ۽ ان کي چمڻ. ان وٽ تڪبير چوڻ. رڪن يمنيءَ کي هٿ لائڻ. اضطباع. رمل ۽ عام گهمڻ هر هڪ پنهنجي پنهنجي جاءِ تي ادا ڪرڻ. طواف دوران دعا ۽ ذڪر ڪرڻ. بيت الله جي ويجهو هجڻ. ان کان پوءِ مقام (ابراهيم) پويان ٻه رڪعتون نماز پڙهڻ.

سعي ڪرڻ جا شرط ٽي آهن: (۱) اسلام (۲) عقل (۳) نيت (۴) لاڳيتو ڪرڻ (۵) هلڻ (پنڌ ڪرڻ) جنهن کي قدرت هجي (۶) ست چڪر پورا ڪرڻ (۷) پنهي جبلن جي وچين پنڌ کي چڱيءَ طرح پورو ڪرڻ. (۸) صحيح طواف کان پوءِ سعي ڪرڻ. (۹) صفا کان اڪي سان شروع ڪرڻ ۽ مروه کان ٻڌي سان ڪرڻ.

سعي جون سنتون: ناپاڪائيءَ کان پاڪ هجڻ. اوگهڙ ڍڪڻ. ان جي وچ ۾ ذڪر ڪرڻ ۽ دعا گهرڻ. پنهنجي پنهنجي جاءِ تي پنڌ ڪرڻ ۽ ڏوڙڻ. پنهي جبلن تي چڙهڻ. طواف کان پوءِ ان کي لاڳيتو ڪرڻ.

مختلف فائدا

✱ **برائي:** ڪي ڪم مٿاهي صاف ڪري ڇڏيندا آهن، جن مان ڪي هي آهن: سچي توبه، استغفار، نيڪيون ڪرڻ، تڪليفن ۾ مبتلا ٿيڻ، صدقو ڪڍڻ، ٻئي جي دعا، جيڪڏهن ايجان به ڪا شيءِ بچي وئي ۽ الله ان کي معاف نه ڪيو ته ان تي قبر ۾ عذاب ٿيندو يا قيامت جي ڏينهن يا جهنم جي باهر ۾ وڏو ويندو جيستائين انهن گناهن کان پاڪ نه ٿئي. ان کان پوءِ جيڪڏهن توحيد تي مٿو هوندو ته جنت ۾ داخل ٿيندو ۽ جيڪڏهن ڪفر يا شرڪ يا نفاق تي مٿو هوندو ته جهنم جي باهر ۾ هميشه رهندو. **ڏوهن ۽ گناهن جا انسان تي تمام گهڻا اثر پوندا آهن.** انهن جو **دل تي اهو اثر** پوندو آهي ته: انهن سان وحشت، ظلمت، ذلت، بيماري پيدا ٿي پوندي آهي ۽ کيس الله کان اوت ۾ ڪري ڇڏيندا آهن. **دين جي مٿان** به انهن جو اهڙو ئي اثر پوندو آهي ۽ نيڪيءَ، رسول الله ﷺ، ملائڪن ۽ مؤمنن جي دعا کان محروم ڪري ڇڏيندا آهن. **رزق تي** انهن جو اهو اثر پوندو آهي ته: رزق کان محروم ڪري ڇڏيندا آهن. نعمتون زائل ٿي وينديون آهن. مال جي برڪت ختم ٿي ويندي آهي. **ماڻهوءَ تي** اثر اهو پوندو آهي ته: عمر مان برڪت نڪري ويندي آهي. معيشت تنگ ٿي پوندي آهي. معاملات ۾ تنگي اچي ويندي آهي. **عملن تي** اهو اثر پوندو آهي ته: اهي قبول نه ٿيندا آهن. **معاشرتي تي** انهن جو اهو اثر پوندو آهي ته: امن جي نعمت ختم ٿي ويندي آهي. مهانگائي چوٽ چڙهي ويندي آهي. حڪمران ۽ دشمن مسلط ٿي ويندا آهن ۽ بارش بند ٿي ويندي آهي... وغيره، وغيره.

✱ **گڻتيون:** دل جي راحت، سرور ۽ گڻتي جو ختم ٿيڻ هر هڪ جو مقصد ۽ مراد آهي. ان سان سٺي حياتي حاصل ٿيندي آهي، ان جي حاصل ڪرڻ جا ڪيترائي ديني، طبعي ۽ عملي اسباب آهن، جيڪي رڳو مؤمنن لاءِ ئي گڏجي سگهن ٿا. جن مان ڪي هي آهن: (1) الله تي ايمان آڻڻ (2) چڱا ڪم ڪرڻ ۽ برن کان بچڻ (3) مخلوق تي قول، فعلي ۽ مختلف پلاين جي ذريعي احسان ڪرڻ. (4) عملن يا نفعي وارن ديني ۽ دنياوي عملن ۾ مشغول ٿيڻ. (5) مستقبل ۽ ماضيءَ جي ڪمن جي فڪر کي ڇڏي، روز جي عملن ۾ مشغول ٿيڻ (6) الله جو ذڪر گهڻو ڪرڻ (7) الله جي ظاهري ۽ باطني نعمتن جو بيان ڪرڻ (8) دنيا جي معاملن ۾ پاڻ کان هيٺين تي نظر ڪرڻ، پاڻ کان مٿان تي نظر نه ڪرڻ. (9) غم رسائيندڙ اسبابن کي هٽائڻ جي ڪوشش ڪرڻ. ۽ خوشي پهچائيندڙ اسبابن کي حاصل ڪرڻ جي ڪوشش ڪرڻ. (10) الله تعاليٰ کي ڪجهه اهڙين دعائن سان التجا ڪرڻ جن جي ذريعي غم جي ازالي لاءِ نبي ڪريم ﷺ جن دعا گهري.

✱ **نڪاح:** شهوت وارو ماڻهو، جنهن کي زنا جو خوف ناهي، تنهن لاءِ نڪاح **سنت** آهي. جنهن کي شهوت کانهي ان لاءِ **مستحب** آهي. جنهن کي زنا جو خوف هجي، تنهن لاءِ **واجب** آهي. ان کي فرض حج تي مقدم ڪيو ويندو. عورت ڏانهن ڏسڻ **حرام** آهي ۽ پوڙهي عورت ۽ لسرت ڏانهن شهوت سان نهارڻ به. **نڪاح جا شرط:** (1) زال مڙس جو تعين: جيڪڏهن ولي چئي ته مون توکي پنهنجي ڌيئرن مان هڪ پرڻائي، جڏهن ته ان وٽ هڪ کان وڌيڪ ڌيئر آهن، ته اهو چوڻ صحيح نه ٿيندو. (2) مڪلف ۽ سمجهدار (عاقل بالغ) مڙس جو رضامنڊو. ۽ آزاد ۽ عقل واري زال جو رضامنڊو. (3) ولي جو هجڻ. تنهن ڪري عورت جي پاڻ شادي ڪرڻ صحيح نه ٿيندي، نه ان کي اهڙو ماڻهو شادي ڪرائي جيڪو سندس ولي نه هجي. ها جيڪڏهن ولي سندس شادي ڪفو (پنهنجي برابر) سان ڪرڻ کان منع ڪري ته پوءِ پاڻ شادي ڪري سگهي ٿي. ان جي شادي ڪرائڻ جو پهريون حق پيءُ جو آهي، پوءِ ڏاڏي جو، لئين مٿي... پٽ ڏاڏي، ڌڻ ڏاڏي تائين. ان کان پوءِ سندس پٽ، پوءِ پوٽي جو... هيٺ تائين. ان کان پوءِ سڳو پيءُ، ان کان پوءِ نڪو پيءُ، پوءِ ڀائٽيو... الخ (4) شاهدي: ٻن مردن جي شاهدي ضروري آهي، جيڪي بالغ، عاقل، ۽ عدل وارا هجن. (5) ٻنهي زال مڙسن جو رشتي جي ڪنهن مانع کان خالي هجڻ. جهڙوڪ: رضاعت يا نسب يا سهرائپ وغيره.

نڪاح جا محرمات (حرام ڪندڙ سبب): **پهريون: دائمي حرمت:** اهي چند قسم آهن: (1) **نسب جي ڪري حرام.** اهي آهن: ماءُ، ڏاڏي... ويندي مٿي تائين، ڌيءُ، پوٽي... ويندي هيٺ تائين. پيٽ (سڳي هجي يا نڪي)، ڀائٽي، ان جي پٽ يا ڌيءُ جي ڌيءُ. ڀائٽي (سڳي هجي يا نڪي)، ان جون ڌيئر، سندن پٽن ۽ ڌيئرن جون ڌيئر هيٺ تائين. ٻئي، ماسي مٿي تائين (2) **رضاعت جي ڪري حرام:** اها نسبي رشتن واري حرمت وانگر آهي، تان جو سهرائپ ۾ به (3) **مصاهرت** (سهرائپ) **جي ڪري حرام:** اهي آهن: سس ۽ زال جون ڏاڏيون، نانيون ۽ هيٺ مٿي

نسب (پيءُ، ڏاڏو، پڙ ڏاڏو... پٽ، پوتو، پڙ پوتو...) جي مردن جون زالون، زالن جون ڌيئرن هيٺ تائين. **پيو:** **عارضِي حرمت.** اهي ٻه قسم آهن: (1) جمع جي سببان: جهڙوڪ ٻن پيئرن کي هڪ ئي وقت نڪاح ۾ گڏ رکڻ. زال ۽ ان جي پٽيءَ يا ماسيءَ کي نڪاح ۾ گڏ رکڻ (2) ڪنهن عارضِي سبب جي ڪري، جيڪو ڪڏهن به زائل ٿي سگهي ٿو. جهڙوڪ: پٽي جي زال هئڻ. **فائدو:** والدِين کي اولاد جي مٿان اهڙي شادي ڪرائڻ تي زور نه ڀرڻ گهرجي جيڪا سندن اولاد نه ٿو ڪرڻ چاهي. ان صورت ۾ انهن جي اطاعت به واجب ڪانهي. ائين ڪرڻ سان اولاد کي نافرمان به نه سمجهيو ويندو.

طلاق: زال کي حيض، نفاس ۽ اهڙي طهر (پاڪائي)، جنهن ۾ ساڻس همبستري ڪئي اٿس، طلاق ڏيڻ **حرام** آهي، البته طلاق ڏنائين ته ٿي ويندي. بنا ضرورت جي طلاق ڏيڻ **مڪروه** آهي. ضرورت خاطر **جائز** آهي. جنهن کي نڪاح ۾ رکڻ نقصان ڪار هجي ان کي طلاق ڏيڻ **سنت** آهي. طلاق ۾ ماءُ پيءُ جي پيروي واجب ڪانهي. جيڪو پنهنجي زال کي طلاق ڏيڻ جو ارادو ڪري، ان لاءِ کيس هڪ کان وڌيڪ طلاق ڏيڻ حرام آهي. واجب آهي ته کيس اهڙي طهر ۾ طلاق ڏئي جنهن ۾ ساڻس همبستري نه ڪئي هجيس. ان کي هڪ طلاق ڏئي، وڌيڪ طلاق ڏيڻ کان سواءِ کيس ڇڏي ڏجي تان جو ان جي عدت گذري وڃي. جنهن کي رجعي طلاق ڏني وئي هجي، ان کي پنهنجي گهر مان نڪرڻ حرام آهي ۽ ان کي عدت پوري ٿيڻ کان اڳ مڙس جي طرفان ڪڍڻ به جائز ناهي. طلاق جو لفظ چوڻ سان طلاق واقع ٿيندي. خالي نيت سان واقع نه ٿيندي.

قسم: قسم جي ڪفاري جي واجب ٿيڻ جا چار شرط آهن: (1) **پڪي قسم جو ارادو هجڻ.** جيڪڏهن قسم جا لفظ صرف زبان سان قسم جي نيت کان سواءِ چيائين ته قسم منعقد نه ٿيندو، ان کي لغو قسم چئبو. جهڙوڪ ڳالهائيندي چوڻ: نه الله جو قسم. ها الله جو قسم (2) **مستقبل واري ممڪن شيءِ جو قسم هجڻ.** ماضيءَ بابت قسم منعقد نه ٿيندو. ان ڄاڻائيءَ کان هجي يا پنهنجي طور سچ جي گمان سان ڪنيل هجي يا ڄاڻي وائي ڪوڙو قسم ڪيو هجي. (اهو ”يمين غموس“ چئبو آهي. جيڪو ڪيپرو گناهه آهي). يا مستقبل بابت پنهنجي دل ۾ سچ گمان ڪندي قسم ڪيائين پر ان جي خلاف ظاهر ٿيو. (3) **قسم ڪندڙ پنهنجي مرضيءَ سان قسم ڪيو هجي،** زوري نه ڪيائين ويو هجيس. (4) **قسم ۾ ڪوڙو ثابت ٿئي.** مثال جنهن جي ڇڏڻ جو قسم ڪيائين، سو ڪيائين يا جنهن جي ڪرڻ جو قسم ڪيائين سو ڇڏي ڏنائين. جنهن قسم ڪيو ۽ ان ۾ استثناء ڪيائين ته ٻن شرطن سان ان تي ڪفارو واجب نه ٿيندو: (1) استثناء قسم سان گڏ ڪري (2) استثناء سان قسم کي معلق ڪرڻ جو ارادو هجيس. جيئن چئي: (الله جو قسم جيڪڏهن الله گهريو). **جنهن ڪنهن شيءِ جو قسم ڪيو ۽ ڏنائين ته مصلحت ان جي خلاف آهي** ته سنت آهي ته قسم جو ڪفارو ادا ڪري ۽ اهو ڪري جنهن ۾ ڀلائي هجي.

قسم جو ڪفارو: ڏهن مسڪينن کي کاڌو ڪرائڻ آهي، هر مسڪين لاءِ اڌ تويو (سوا ڪلو) کاڌو يا ڏهن مسڪينن جو لباس. يا ٻانهو آزاد ڪرڻ. جيڪو طاقت نه رکي ته ان تي لاڳيتو ٽن ڏينهن جو روزو آهي. جنهن کي کاڌي ڪرائڻ يا لباس پرائڻ جي طاقت هئي پوءِ به روزا رکيائين ته ڪفارو ان جي ذمي کان نه لهندو. قسم ٽوڙڻ کان اڳ يا پوءِ ڪفارو ڏيڻ جائز آهي. جنهن هڪ ڳالهه تي گهڻا ڀيرا قسم ڪيو ته ان لاءِ هڪ ڪفارو ڪافي ٿيندو. البته جيترين مختلف ڳالهين تي بار بار قسم ڪندو اوترا ڪفارو الڳ الڳ ڀريندو.

باس: ان جا مختلف قسم آهن. (1) **مطلق باس.** جيئن چئجي: (جيڪڏهن آءٌ شفاياب ٿيس ته الله خاطر منهنجي مٿان باس آهي). صرف اهو چيائين، ڪنهن خاص باس جي نيت نه ڪيائين ته ان صورت ۾ شفا ملڻ کان پوءِ قسم جو ڪفارو واجب ٿيندو. (2) **جهيڙي يا ڪاوڙ جي باس:** اها هن طرح ته باس کي شرط سان ڳنڍي. ڪنهن ڪم کان منع ڪرڻ جي نيت سان يا ڪنهن ڪم تي اپارڻ جي نيت سان. جيئن ڪو چئي: (جيڪڏهن مون توهان ڳالهائين ته مون تي سال جو روزو لازم آهي). ان جو حڪم هي آهي ته: ان کي اختيار آهي ته جيڪا ڳالهه پاڻ تي لازم ڪئي اٿس سا ڪري يا اها ڇڏي ۽ قسم جو ڪفارو ادا ڪري. (3) **جائز باس:** جيئن چئي: (الله جي واسطي مون تي لازم آهي ته آءٌ پنهنجو ڪرتو پهريان). ان جو حڪم به اهو آهي ته: ان کي اختيار آهي ته ڪرتو پاڻي يا قسم جو ڪفارو ڏئي. (4) **مڪروه باس.** جيئن چئي: (الله جي واسطي مون تي لازم آهي ته آءٌ پنهنجي زال کي طلاق

ڏيان). ان جو حڪم هي آهي ته: ان لاءِ قسم جو ڪفارو ڀرڻ سنت آهي. جيڪا باس باسي اٿس سا نه ڪري. جيڪڏهن ڪندو ته مٿس ڪو ڪفارو نه آهي. (۵) **گناه جي باس**: جيئن چئجي: (الله جي واسطي مون تي لازم آهي ته آءٌ چوري ڪريان). ان جو حڪم هي آهي ته: اها باس پوري ڪرڻ حرام آهي. قسم جو ڪفارو ڏئي. جيڪڏهن باس پوري ڪيائين ته ان تي گناه ٿيندو ڪفارو نه ٿيندس. (۶) **نيڪيءَ جي باس**: جيئن چئجي ته: (الله جي واسطي مون تي لازم آهي ته آءٌ هيٽري نماز پڙهان). الله جي رضا خاطر ائين چيائين. پوءِ جيڪڏهن ان کي ڪنهن شرط سان معلق ڪيائين، مثال: مريض جي شفا سان مشروط ڪيائين ته جيڪڏهن شرط پورو ٿيو ته باس پوري ڪرڻ واجب ٿيندي. ۽ جيڪڏهن ڪنهن شرط سان مشروط نه ڪيائين ته هر حال ۾ باس پوري ڪرڻ واجب ٿيندي.

✽ **رضاعت (تج شراکت):** ان سان اهي رشتا حرام ٿين ٿا جيڪي نسب سان حرام ٿين ٿا. ان جا ٽي شرط آهن: (۱) **تج ڀار ڄمڻ جي ڪري آيل هجي**، ٻي نه هجي (۲) **ڀار جو تج شريڪ ٿيڻ و لادت جي پهرين ٻن سالن ۾ هجي**. (۳) پنج يا پنجن پيرن کان مٿي يتيني طور تج پيٽل هجي. هڪ پيري تج پيٽل مان مراد آهي: ببي کي چوسڻ کان وات ڪيڏ تائين. ڍڙ ڪري ڇڏڻ مراد ناهي. تج شريڪيءَ سان نان نفقو ۽ ورثو ثابت نه ٿيندو آهي.

✽ **وصيت:** جنهن تي بنا شاهدن جي ڪنهن جو ڪو حق آهي تنهن تي مرڻ کان پوءِ وصيت ڪرڻ **واجب** آهي، ان کي گهرجي ته حق واري کي ان جي حق ادا ڪرڻ جي وصيت ڪري. جنهن گهڻو مال ڇڏيو آهي، ان تي وصيت ڪرڻ **سنت** آهي، ان لاءِ مستحب آهي ته ورثي مان پنجين حصي جي پنهنجي ڪنهن اڻ وارث غريب مائٽ لاءِ صدقي ڪرڻ جي وصيت ڪري. اهڙو ڪو نه هجي ته پوءِ ڪنهن مسڪين، عالم ۽ صالح مرد لاءِ وصيت ڪري. اهڙي فقير کي وصيت ڪرڻ **مڪروه** آهي جنهن جا وارث هجن. جيڪڏهن اهي آسودا هجن ته پوءِ کيس وصيت ڪرڻ جائز آهي. ڪنهن اوپري ماڻهوءَ لاءِ ٽئين حصي کان وڌيڪ جي وصيت ڪرڻ **حرام** آهي. وارث لاءِ ڪنهن به شيءِ جي وصيت ڪرڻ حرام آهي. ڇو نه ٿوري هجي. ها جيڪڏهن ان جي وفات کان پوءِ وارث ان جي اجازت ڏين ته پوءِ نيڪ آهي. وصيت ڪندڙ جي هنن لفظن چوڻ سان وصيت **باطل** ٿي ويندي: ”مون رجوع ڪيو.“ ”مون ختم ڪئي.“ ”مون بدلائي ڇڏي.“ وغيره. مستحب آهي ته پنهنجي وصيت جي منڍ ۾ هي لکي: **بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ**. فلاڻو هيءَ وصيت ٿو ڪري ته: اهو شاهدي ٿو ڏئي ته الله کان سواءِ ڪوبه عبادت جي لائق ڪونهي، اڪيلو آهي، ساڻس ڪوبه شريڪ ڪونهي، بيشڪ محمد ﷺ ان جو ٻانهو ۽ رسول آهي، بيشڪ جنت حق آهي، جهنم حق آهي، قيامت اچي آهي، ان ۾ ڪوبه شڪ ناهي. بيشڪ الله قبرن وارن کي اٿاريندو. آءٌ پنهنجي پونيرون کي وصيت ٿو ڪريان ته اهي الله کان ڊڄن، پاڻ ۾ هڪ ٻئي سان ٺاه ڪري هلن. جيڪڏهن مؤمن آهن ته الله ۽ ان جي رسول جي اطاعت ڪن. کين اها وصيت ٿو ڪريان، جنهن جي ابراهيم عليه السلام پنهنجي پٽ يعقوب عليه السلام کي وصيت ڪئي هئي: ﴿يٰٓيٰٓبُنَيَّ اِنَّ اللّٰهَ اصْطَفٰى لَكَمُ الْدِيْنَ فَلَا تَمُوْنَنَّ اِلَّا وَاَنْتُمْ مُسْلِمُوْنَ﴾ (اي منهنجا پٽو! بيشڪ الله توهان لاءِ هيءَ دين منتخب ڪيو آهي، تنهن ڪري توهان ان حالت ۾ مرو جو اوهان مسلمان هجو).

✽ **مستحب آهي ته جڏهن نبي ڪريم ﷺ تي درود شريف پڙهيو وڃي ته صلاة ۽ سلام ٻئي ملائي چيا وڃن**، ٻنهي مان هڪ تي بس نه ڪجي. انبيائن کان سواءِ ٻين تي منڍون صلاة نه پڙهبي آهي. ائين نه چئبو: ابوبڪر رضي الله عنه يا عليه السلام. اهو مڪروه تنزيهي آهي، ها انبيائن کان سواءِ ٻين تي صلاة ۽ سلام، انبيائن جي ضمن ۾ پڙهڻ جائز آهي، ان ڪري هيئن چئي سگهجي ٿو: اللهم صل على محمد وعلى آل محمد واصحابه وازواجه وذريته. صحابه، تابعين ۽ ڪائنن پوءِ جي عالمن، عابدن ۽ مڙني چونڊ هستين تي **رَضِيَ اللهُ عَنْهُمْ** ۽ **رَضِيَ اللهُ عَنْهُمْ** چوڻ **مستحب** آهي. ان ڪري: ابوحنيفه، شافعي، ۽ احمد رضي الله عنهم يا رحمهم الله چيو ويندو.

سِيَرِ وَجْهِن (حلال ڪرڻ): جانور کي سير وجهڻ (حلال ڪرڻ) واجب آهي، ته جيئن ان جو کائڻ حلال ٿئي. جانور ۾ هي شرط هئڻ گهرجن: (۱) ان جو کائڻ جائز هجي. (۲) ان تي قدرت هجي. (۳) خشڪيءَ جو جانور هجي. حلال ڪرڻ جا چار شرط آهن: (۱) حلال ڪندڙ عاقل هجي. (۲) ذبح ڪرڻ جو اوزار ڏند ۽ نهنن کان سواءِ ٻيو ڪوبه هجي. چاڪا ته ڏند ۽ نهنن سان ذبح ڪرڻ جائز ناهي. (۳) ڳلو، نڙ گهٽ، ڳچي واريون ٻئي رڳون يا انهن مان هڪ رڳ

ڪپڻ. (۴) ذبح ڪرڻ لاءِ هٿ چورڻ وقت **بسم الله** چوڻ. ڀل ۾ رهجي وئي ته خير آهي. عربيءَ کان سواءِ ڪنهن ٻي ٻوليءَ ۾ چئي ته به نڪ ڪري، **بسم الله** سان گڏ **الله اڪبر** چوڻ سنت آهي.

✽ **شڪار ڪرڻ:** جنهن حيوان جو شڪار ڪجي ان لاءِ ڪجهه شرط آهن. (۱) ان جو کائڻ حلال هجي. (۲) طبعي طور ٺاهڻ هجي. (۳) قبضي ۾ نه هجي. ان جو حڪم آهي ته: اهو شڪار جي ارادي رکڻ واري لاءِ جائز آهي، اجايو ۽ راند روند طور شڪار ڪرڻ مڪروه آهي. شڪار جي ڳولا ۾ ماڻهن کي تڪليف ڏيڻ حرام آهي. **شڪار ڪرڻ چئن شرطن سان جائز آهي:** (۱) شڪار ڪندڙ اهڙو هجي جنهن جو ڪنل حلال هجي. (۲) اوزار اهڙو هجي جنهن سان ذبح ڪرڻ جائز هجي. يعني تڪو هٿن گهرجي جيئن تير ۽ نيزو وغيره. جيڪڏهن شڪار ڦاڙيندڙ جانور جي مدد سان ڪيو وڃي جيئن: باز يا ڪتي جي مدد سان ته پوءِ اهو سيڪارييل هٿن گهرجي. (۳) شڪار جو ارادو. يعني شڪار جي ارادي سان اوزار اچڻ. باقي جيڪو ارادي کان بنا شڪار ڪري وڌائين ته ان جو کائڻ حلال نه ٿيندو. (۴) اوزار اچڻ وقت **بسم الله** چوڻ. هن موقعي تي **بسم الله** چوڻ ۾ ڪابه رعايت ڪانهي، ڀل ڇو نه هجي. ان کان سواءِ شڪار کائڻ حرام آهي.

✽ **کاڌو:** چئبو آهي هر ان شيءِ کي جيڪا کاڌي پيئي وڃي. ان ۾ اصل حلال هٿن آهي. ان ڪري هر کاڌو تن شرطن سان حلال آهي. (۱) کاڌو پاڪ هجي. (۲) ان ۾ ڪو نقصان نه هجي. (۳) ان ۾ گندگي نه هجي. هر پليت کاڌو حرام آهي، جيئن رت ۽ مردو. ۽ جنهن ۾ نقصان آهي، جيئن زهر. ۽ گندگي، جهڙوڪ: چيٽو، پيشاب، جوئن ۽ ڇچڙو وغيره.

ميداني جانورن مان هيٺيان حرام آهن: گهريلو گڏهه، ڏاٺ سان ڦاڙيندڙ جانور، جيئن شينهن، چيٽو، بگهڙ، ببر شير، ڪتو، سوئر، ڀولو، ڀلو چونڊ جهنگلي هجي، لومڙو ۽ نورينڙو، چراخ کان سواءِ. ۽ پڪين مان اهي حرام آهن، جيڪي پنهنجي چنبي سان شڪار ڪندا آهن، جيئن عقاب، باز، شقرو، باشا، شاهين، سرڻ ۽ چيرو. ۽ جيڪي ڍونڍ کائيندا آهن، جيئن ڪاري ڳجهه، اڇي ڳجهه ۽ ڳجهه. ۽ اهي جانور جن کي شهري عرب خراب سمجهندا هجن، جيئن چمڙو، ڪٽو، ڏينڀو، ماکيءَ جي مک، پويٽ، عام مک، هدهد، ڇاهو، سيڙهه ۽ نانگ. ۽ جيت جٽا، جيئن ڪيڙا، وڏا ڪٽا، ٽنڊڻ، ڪرڙيون. ۽ اهي جانور جن کي شريعت مارڻ جو حڪم ڪيو آهي، جيئن وچون. يا جنهن کي مارڻ کان منع آهي، جيئن ڪول. يا اهڙو جانور جيڪو حلال ۽ حرام جي ميلاپ مان پيدا ٿئي، جيئن بگهڙ مان چراخ کي ڦر ڄائي، جنهن کي عربيءَ ۾ (سمع) چئبو آهي. ۽ اهڙي جانور کي حرام نه چئبو جيڪو ٻن مباح جانورن جي ميلاپ مان ڄائو هجي، جيئن جهنگلي گڏهه ۽ گهوڙي مان خچر. انهن کان سواءِ باقي سڀ جانورن جو کائڻ جائز آهي، جيئن چوپايا جانور ۽ گهوڙا. ۽ جهنگلي جانور، جيئن زرافو، سهو، وير (پليءَ کان ننڍو هڪ جهنگلي جانور)، يربوع (ڪئي جهڙو هڪ جانور، جنهن جون اڳيون تنگيون ننڍيون ٿين ٿيون)، ڳوهه (ڪن وٽ) ۽ هرڻ. ۽ پڪي، جيئن شتر مرغ، ڪڪڙ، مور، طوطو (ڪن وٽ)، ڪبوتر، جهرڪي، بدڪ ۽ هنج. پاڻيءَ جا سڀ پڪي ۽ سامونڊي حيوان. البته ڏيڏر، نانگ ۽ واڳون حرام آهن. جنهن پوک يا ميوات کي پليت پاڻي يا پليت پاڻ ڏنو وڃي ته ان جو کائڻ جائز آهي، البته جيڪڏهن انهن ۾ پليتي جو ڌاتو يا بوءِ ظاهر ٿئي ته پوءِ حرام آهن. ڪوئلو، مٽي ۽ گپ کائڻ مڪروه آهن، اهڙيءَ طرح بصر ۽ ٿور وغيره به، البته پڇائي کائي سگهجن ٿا. جيڪڏهن بک لڳي ۽ کائڻ لاءِ ڪجهه به نه ملي ته پوءِ ڪنهن به حرام شيءِ مان ايترو کائڻ واجب آهي جو ساهه ٻڃي وڃي.

✽ **ڪافرن کي سندن عيدن (ڏٺن) جي موقعي تي مبارڪ ڏيڻ يا انهن سان شريڪ ٿيڻ ۽ کين سلام سان شروعات ڪرڻ حرام آهي.** جيڪڏهن اسان کي اڳرائي ڪري سلام ڪن ته ان جو جواب، هن طرح ڏيڻ واجب آهي: (وعليڪم). ڪافرن ۽ بدعتين لاءِ اٿي بيھڻ حرام آهي. انهن سان مصافحو ڪرڻ مڪروه آهي. البته انهن جي تعزيت ۽ عيادت جيتوڻيڪ حرام آهي پر شرعي مصلحت خاطر جائز آهي.

شرعي جهاز ٽوڪ

الله جي قانونن ۾ غور ڪرڻ وارو ڄاڻي ٿو ته مصيبتون به سندس ڪائناتي قانونن مان هڪ قانون آهن. الله تعاليٰ فرمائي ٿو: ﴿وَلْيَبْلُوكُمْ بَشِيرًا مِّنَ الْخُوفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِّنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنْفُسِ وَالتَّمَرَاتِ وَبَشِيرًا مِّنَ الضَّرْبِ﴾ (اسان اوهان کي آزمائينداسين ڪنهن قدر: خوف، بڪ، مالن، افرادن ۽ ميون جي ڪوت جي ذريعي. ۽ تون صبر ڪرڻ وارن کي خوش خبري ڏي). اهو غلطيءَ تي آهي، جيڪو اهو گمان ٿو ڪري ته صالح پانها مصيبتن کان پري هوندا آهن. بلڪ آزمائشون ۽ مصيبتون ايمان جو دليل آهن. نبي ڪريم ﷺ جن کان پڇيو ويو ته: سخت مصيبتن سهڻ وارا ماڻهو ڪهڙا آهن؟ فرمايائون: «الأنبياءُ ثُمَّ الصَّالِحُونَ ثُمَّ الْأَمْثَلُ فَلِأَمْثَلٍ مِنَ النَّاسِ، يُتَمَلَّى الرَّجُلُ عَلَى حَسَبِ دِينِهِ، فَإِنْ كَانَ فِي دِينِهِ صَلَابَةٌ زِيدَ فِي بَلَائِهِ، وَإِنْ كَانَ فِي دِينِهِ رِقَّةٌ خُفِّفَ عَنْهُ» «انبياء پوءِ صالح پانها، ان کان پوءِ ماڻهن مان جيڪي درجي بدرجي پلارا هجن. ماڻهو پنهنجي دين آهر آزمائش ۾ وڌو ويندو آهي، جيڪڏهن ان جي دين ۾ مضبوطي هوندي ته سندس مصيبت وڌائي ويندي. جيڪڏهن سندس دين ۾ نرمي ۽ ڍرائي هوندي ته مصيبت ۽ آزمائش مٽائڻس هلڪي ڪئي ويندي». (ابن ماجه). اها (آزمائش) الله جي پانهي سان محبت جي نشاني آهي. نبي ڪريم ﷺ جن فرمايو: «وَإِنَّ اللَّهَ إِذَا أَحَبَّ قَوْمًا ابْتَلَاهُمْ» «الله تعاليٰ جڏهن ڪنهن قوم سان محبت ڪندو آهي ته انهن کي آزمائش ۾ وجهندو آهي». (احمد). ۽ اها (آزمائش) الله جي پانهي سان چڱائيءَ جي ارادي جي نشانين مان آهي، نبي ڪريم ﷺ جن فرمايو ته: «إِذَا أَرَادَ اللَّهُ بَعْدَهُ الْخَيْرَ عَجَّلَ لَهُ الْعُقُوبَةَ فِي الدُّنْيَا، وَإِذَا أَرَادَ اللَّهُ بَعْدَهُ الشَّرَّ أَمْسَكَ عَنْهُ بِذَنْبِهِ حَتَّى يُؤَافِيَ بِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ» الترمذي «جڏهن الله تعاليٰ پنهنجي پانهي سان چڱائيءَ جو ارادو ڪندو آهي ته کيس دنيا ۾ ئي جلدي تڪليف ڏئي ڇڏيندو آهي. ۽ جڏهن الله پانهي سان برائيءَ جو ارادو ڪندو آهي ته سندس گناهن جي سببان مصيبتن کي روڪي ڇڏيندو آهي ته جيئن قيامت جي ڏينهن کيس پوري سزا ڏئي». (ترمذي). اها (آزمائش) گناهن جو ڪفارو آهي، ٿوري ئي ڇو نه هجي. نبي ڪريم ﷺ جن فرمايو ته: «مَا مِنْ مُسْلِمٍ بَصِيهٌ أَدَّى شَوْكَةً فَمَا فَوْقَهَا إِلَّا كَفَرَ اللَّهُ بِهَا سَيِّئًا كَمَا تَحُطُّ الشَّجَرَةُ وَرَقَهَا» متفق عليه «جنهن به مسلمان کي جيڪا تڪليف پهچي ٿي، ڪنڊي لڳڻ جيتري هجي يا ان کان مٿي هجي ته الله ان سان سندس برائين کي ائين مڃيندو آهي جيئن وڻ پنهنجا پن ڇڏيندو آهي». (متفق عليه). ان ڪري مسلمان جيڪو آزمائش ۾ ورتل آهي، سو جيڪڏهن صالح آهي ته پوءِ مصيبت ان جي گذريل گناهن جو ڪفارو آهي يا ان جي درجن جي بلنديءَ جو ذريعو آهي. جيڪڏهن گنهگار آهي ته سندس گناهن جو ڪفارو آهي ۽ انهن جي خطري جي ياد دهاني به آهي. الله تعاليٰ فرمايو آهي: ﴿ظَهَرَ الْفَسَادُ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ يَمَّا كَسَبَتْ أَيْدِي النَّاسِ لِيُذِيقَهُمْ بَعْضَ الَّذِي عَمِلُوا لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ﴾ (ماڻهن جي هٿن جي ڪمائيءَ جي سببان، بر ۽ بحر (خشڪي ۽ سمنڊ) ۾ فساد ظاهر ٿي چڪو آهي ته جيئن انهن جي ڪن عملن جو ڪين عذاب چڪائي ته من موٽن).

✽ **آزمائش جا قسم:** پلائي جي ذريعي آزمائش، جيئن گهڻو مال ڏئي آزمائجي. برائيءَ جي ذريعي آزمائش، جيئن: خوف، بڪ ۽ مال جي قلت جي ذريعي آزمائش، الله سائين فرمائي ٿو: ﴿وَيَبْلُوكُمْ بِاللَّسْرِ وَالْخَيْرِ فِتْنَةً﴾ (اسان اوهان کي برائيءَ ۽ پلائي جي ذريعي امتحان خاطر آزمائيندا آهيون). اهڙين آزمائشن مان بيماري ۽ موت به آهي، جن پنهني جو وڏي ۾ وڏو سبب نظر ۽ جادو آهي، جيڪي حسد مان پيدا ٿيندا آهن. نبي ڪريم ﷺ فرمايو آهي ته: «أَكْثَرُ مَنْ يَمُوتُ مِنْ أُمَّتِي بَعْدَ قِضَاءِ اللَّهِ وَقَدَرِهِ بِالْعَيْنِ» «منهنجي امت مان اڪثر جيڪي مرن ٿا، سي الله جي قضا ۽ تقدير کان پوءِ نظر ذريعي ٿا مرن». (طيالسي).

✽ **نظر ۽ جادوءَ کان بچاءُ:** بچاءُ ۽ پرهيز علاج کان بهتر آهي، تنهن ڪري اسان کي ان تي زور ڏيڻ گهرجي. سڀ کان اهم پرهيز آهي: ﴿نَفْسٌ كِي تَوْحِيدٍ جِي ذَرِيْعِي تَقْوِيْتِ پِهچائڻ ۽ اهو ايمان رکڻ ته شين ۾ تصرف ڪندڙ رڳو الله ئي آهي ۽ نيڪيون گهڻيون ڪمائڻ. ﴿الله جي ذات ۾ سهڻو گمان رکڻ ۽ مٿس توڪل ڪرڻ. تنهن ڪري ڪنهن به سبب جي ڪري بيماريءَ ۽ نظر جو وهه نه ڪرڻ گهرجي. چاڪا ته وهه خود هڪ بيماري

آهي. ¹ جڏهن ڪو ماڻهو مشهور هجي ته اهو ناظرو ۽ جادوگر آهي ته احتياط طور ان کان پاسو ڪجي. ڊچن نه گهرجي. ² ڪا به وڻندڙ شيءِ ڏسڻ وقت الله کي ياد ڪرڻ گهرجي، (بارڪ الله) چئجي. رسول الله ﷺ جن فرمايو آهي ته: «إِذَا رَأَى أَحَدُكُمْ مِنْ نَفْسِهِ أَوْ مَالِهِ، أَوْ أَخِيهِ مَا يُحِبُّ، فَلْيُبْرِكْ، فَإِنَّ الْعَيْنَ حَقٌّ» الحَاكِمُ «اوهان مان جڏهن ڪو پنهنجي ذات ۾، پنهنجي مال ۾ يا پنهنجي ڀاءُ ۾ ڪا وڻندڙ شيءِ ڏسي ته (بارڪ الله) چوڻ گهرجي. چاڪاڻ ته نظر حق آهي». (الحاكم). «تبريڪ» مان مراد آهي: «بارڪ الله لڪ» چوڻ. «تبارڪ الله» چوڻ مراد نه آهي. ³ جادوءَ کان بچاءَ جو هڪ ذريعو هي به آهي ته مدينه منوره جي (عجوه) ڪارڪن مان صبح جو ست داڻا کائي، ⁴ الله جي پناهه وٺڻ، مٿس توڪل ڪرڻ، منجهس سهڻو گمان رکڻ، جادوءَ ۽ نظر کان سندس پناهه گهرڻ. روزانو صبح شام ذڪر اذڪار ۽ وظيفن (جيڪي هن ڪتاب جي آخر ۾ ڏجن ٿا، تن) جي پابندي ڪرڻ. هنن وظيفن ۾ اثر آهي، جيڪو الله جي حڪم سان گهٽ وڌ ٿيندو آهي. ان جا ٻه وجهه آهن. (1) هيءُ ايمان رکڻ ته انهن ۾ جو ڪجهه آيو آهي، سو حق ۽ سچ آهي ۽ اهو الله جي حڪم سان فائدو ڏيندو. (2) هيءُ ته پنهنجي زبان سان اهي (دعاون) پاڻ پڙهي، ٻئي ڪن ان طرف متوجع هجن ۽ دل حاضر هجي. چاڪاڻ ته اهي دعائون آهن ۽ دعا غافل دل جي قبول نه ٿيندي آهي، جيئن نبي ڪريم ﷺ جن کان ثابت آهي.

ذڪر اذڪار ۽ وظيفن جو وقت: صبح جا اذڪار فجر نماز کان پوءِ پڙهبا آهن. شام جا اذڪار عصر نماز کان پوءِ پڙهبا آهن. جيڪڏهن ڪنهن مسلمان کان وسري وڃن ته جنهن به وقت ياد اچن ان وقت پڙهي ڇڏي.

⁵ **نظر وغيره لڳڻ جون نشانيون:** علاج ۽ شرعي جهاڙ ڦوڪ ۾ ڪو به ٽڪر ڪونهي، چاڪاڻ ته قرآن ۾ جسماني بيمارين جو به علاج آهي ته روحاني بيمارين جو به. ۽ جڏهن ماڻهو جسماني بيمارين کان سلامت هوندو آهي، ته ان وقت نظر لڳڻ جون نشانيون گهڻي ڀاڱي هن صورتن ۾ ظاهر ٿينديون آهن: مٿي ۾ ڦرندڙ گهرندڙ سور، منهن ۾ هيڊاڻ، گهڻو پگهر ۽ پيشاب، بڪ گهٽ لڳڻ، هٿن پيرن جو ننڍ پئجي وڃڻ، يا گرم يا ٿڌا ٿي وڃڻ، دل ڌڙڪڻ، ڪنڊي ۽ ڪلهن جي هيٺيان سور جو اڀرڻ لهڻ، ڳٽي ۽ سيني ۾ تنگي، رات جو اوجاڳو، غير طبعي خوف ۽ غصي جي ڪري سخت چرڪ ڀرڻ ۽ جسماني حرڪتون ڪرڻ، گهڻي ڌڪار ڏيڻ، وڏا ساهه کڻڻ، تنهائي پسند ڪرڻ، ٿوٽاڻپ ۽ سستي، گهڻي ننڊ جي چاهت ۽ ٻيون گهڻيون صحت جون تڪليفون، جن جو ڪوبه طبي سبب نه هجي. ڪڏهن هي نشانيون، يا انهن مان ڪجهه بيماريءَ جي قوت ۽ ڪمزوري جي حساب سان پيدا ٿينديون آهن.

مسلمان لاءِ ضروري آهي ته اهو ايمان ۽ دل جو مضبوط هجي، سندس دل ۾ وسوسا پيدا نه ٿيڻ گهرجن. ۽ مٿئين عارضن مان ڪنهن هڪ جي خالي احساس سان کيس هن وهه ۾ نه پوڻ گهرجي ته شايد هو ڪنهن مرض ۾ مبتلا ٿي ويو آهي! چاڪاڻ ته وهه علاج جي اعتبار کان ڏاڍو ڏکيو مرض آهي. ڪڏهن ڪي مٿيون نشانيون ڪن ماڻهن ۾ موجود هونديون آهن ۽ حقيقت ۾ اهي صحت مند هوندا آهن ۽ ڪڏهن ڪي علامتون جسماني بيماري جي ڪري به ملنديون آهن. ڪڏهن انهن جو سبب ايمان جي ڪمزوري هوندو آهي، جهڙوڪ: سيني جي مونجهه، ڳٽي ۽ ٿوٽاڻپ. اهڙي ماڻهوءَ کي الله سان تعلق جوڙڻ تي توجهه ڏيڻ گهرجي.

جيڪڏهن بيماري نظر ⁽¹⁾ جي ڪري هوندي ته الله جي حڪم سان علاج هيٺين بن مان هڪ طريقي سان ٿيندو:
(1) **جيڪڏهن ناظرو کي سڃاڻجي ته ان کي چئجي ته غسل ڪري، اهو پاڻي کڻجي يا ان جي اوڀر وغيره کڻجي ۽ ⁽¹⁾ پوءِ جنهن کي نظر لڳي هجي ان سان ان کي وهنجارجي يا اها ان کي پيارجي.**

(1) طبيبن ۽ ماهرن جو چوڻ آهي ته تقريباً ٻه ٽهائي جسماني بيماريون، نفسياتي سببن جي ڪري مريض جي وهه جي سببان پيدا ٿينديون آهن. حالانڪ اصل ۾ انهيءَ مرض جو وجود ئي نه هوندو آهي.

(2) نظر: جن جي طرفان پهچندڙ تڪليف جو نالو آهي جيڪا الله جي حڪم سان نظر لڳل کي پهچندي آهي ان جو سبب ناظروءَ طرفان نظر لڳل جي

(۲) جيڪڏهن ناظرو معلوم نه هجي ته پوءِ جهاڙ ڦوڪ، دعا ۽ حجامت (سڱي چوڙائڻ) سان علاج ڪجي. پر جيڪڏهن بيماري جادو^(۱) جي ڪري آهي ته هيٺين طريقن مان ڪنهن هڪ طريقي سان علاج ٿيندو:

(۱) جادوءَ واري جاءِ معلوم ڪجي، جڏهن اها ملي وڃي ته ان تي معوذتين پڙهندي ان جون ڳنڍيون کولجن ۽ پوءِ ان کي ساڙي ڇڏجي. (۲) شرعي جهاڙ ڦوڪ: قرآن جي آيتن، خاص طور معوذتين ۽ سورت بقره ۽ ٻين دعائن سان، جن جو بيان جلد اچي رهيو آهي. (۳) جادو کولڻ: اهو به قسم آهي: ا- حرام: اهو آهي جادوءَ جو جادوءَ سان ٿوڙ ڪرڻ ۽ ان کي کولڻ لاءِ جادو گرن ڏانهن وڃڻ. ب- جائز: ان جي هڪ صورت هي آهي ته: پير جا ست پن ڪٽي انهن کي ڪٽي سنهو ڪجي ۽ پوءِ ان تي ٽي ڀيرا سوره ”ڪافرون“، ”اخلاص“، ”فلق“، ۽ ”الناس“ پڙهجي. پوءِ اهي پاڻيءَ ۾ وجهجن، ملائي پوءِ ان پاڻيءَ مان ڪجهه پيئجي ۽ ڪجهه مان غسل ڪجي. اهڙيءَ ريت بار بار ڪجي جيستائين انشاءِ الله شفا ٿي وڃي. (مصنف عبدالرزاق).

(۴) جادوءَ جو ڪيڏن: جيڪڏهن جادو پيٽ ۾ ٿيل آهي ته جلاب و نجن ته ان کان پيٽ خالي ٿي وڃي. جيڪڏهن ڪنهن ٻئي هنڌ آهي ته حجامت^(۲) جي ذريعي علاج ڪجي.

جهاڙ ڦوڪ جا شرط: جهاڙ رکڻ جا ٽي شرط آهن: ۱- قرآن جي آيتن ۽ شرعي دعائن سان ڪيو وڃي. ۲- دعائون عربي زبان ۾ پڙهجن. جڏهن ته عام دعائون ٻي ٻوليءَ ۾ به پڙهڻ جائز آهن. ۳- اهو اعتقاد رکجي ته جهاڙ پنهنجي سر ڪوبه اثر نه ٿي رکي ۽ شفاءِ رڳو الله جي طرفان آهي. ان جي وڌيڪ اثر لاءِ قرآن شريف جنن ۽ انسانن جي شفاء ۽ هدايت جي نيت سان پڙهڻ گهرجي. ڇاڪاڻ ته قرآن شفاء ۽ هدايت جي طور نازل ٿيو آهي، ان کي جنن جي قتل ڪرڻ جي نيت سان نه پڙهجي، البتہ جيڪڏهن مٿي بيان ڪيل طريقن سان نه نڪري ته پوءِ جائز آهي. جهاڙ رکندڙ جا شرط: (۱) اهو مسلمان هجي، صالح ۽ پرهيزگار هجي. جيستو وڌيڪ پرهيزگار هوندو اوترو اثر وڌيڪ ٿيندو. (۲) جهاڙ رکڻ دوران سڄي دل سان الله ڏانهن اهڙيءَ طرح توجهه ڪري جو دل ۽ زبان ٻئي گڏ هجن. وڌيڪ بهتر اهو آهي ته ماڻهو پاڻ کي پاڻ جهاڙ رکي. ڇاڪاڻ ته ٻئي جي دل گهڻو ڪري مشغول رهندي آهي، ۽ هن ڪري به ته پيو ڪوبه ائين ڪنهن جي بيچينيءَ ۽ مجبوريءَ کي محسوس نه ڪندو آهي جيئن ڪو پاڻ محسوس ڪندو آهي. پريشان حال ماڻهن سان الله قبوليت جو واعدو فرمايو آهي.

ڪنهن چڱي شيءِ جو اهڙي وقت پسند اچڻ هوندو آهي، جو ان موقعي تي شيطان اتي هوندا آهن ۽ نظر لڳل وت ان کان جهل واري ڪابه شيءِ جهڙوڪ ذڪر، نماز وغيره نه هوندي آهي. ان تي هيءَ حديث دليل آهي: (العين حق). (نظر لڳڻ برحق آهي). ٻي روايت ۾ آهي ته: (ويحضرها الشيطان وحسد ابن آدم) ”نظر وقت شيطان ۽ انسان جو حسد حاضر ٿيندا آهن“. (احمد). ان کي نظر ان ڪري سڏبو آهي جو اک تعريف ڪرڻ جو هٿيار آهي، هن ڪري نه ته خود اها ئي نقصان ٿي رسائي. ان جو دليل هي آهي ته انڌي جي به ٻئي کي نظر لڳندي آهي حالانڪ اهو ڏسندو ته ڪونهي. (۱) اوبر وغيره: يعني جنهن به شيءِ کي ناظرو هٿ لاهي. جيئن ان جو پچيل پاڻي يا کاڌو يا جنهن شيءِ کي هٿ لاهي، پوءِ اهو ڪٽجي يا ڪنهن رومال وغيره سان لاهجي ان ۾ پيو پاڻي ملائجي ۽ اهو نظر لڳل تي هارجي به ۽ کيس پيارجي به.

(۲) جادو: هن مان مراد ڪاغذي ڳنڍيون، ڪنهن ڪلام ذريعي منتر وغيره پڙهڻ يا ڪو اهڙو عمل ڪرڻ جيڪو جادو ڪيل جي بدن يا دل يا عقل تي سئون سڌو اثر ڪري. جادو حقيقت آهي. ڪو جادو ماڻهوءَ کي ماري ڇڏيندو آهي، ڪو بيمار ڪري وجهندو آهي. ڪو ماڻهوءَ کي پنهنجي زال سان همبستري کان عاجز ڪري ڇڏيندو آهي، ڪو زال مڙس ۾ جدائي ڪرائي ڇڏيندو آهي، ڪو شرڪ ۽ ڪفر آهي ۽ ڪو ڪيرو گناهه آهي.

(۳) نبي ڪريم ﷺ جن فرمايو آهي ته: (ان خير ما تداوئتم به الحجامه) (بيشڪ ڀلي ڀر ڀلي شيءِ جنهن جي ذريعي اوهان علاج ڪرائيندا آهيو، سا حجامت (سڱي هٽائڻ) آهي). ان سان الله جسماني بيمارين توڙي نظر ۽ جادو جي بيمارين کان پڻ شفا ڏيندو آهي. جهڙوڪ: ڪينسر، تجربي مان اهو ثابت آهي.

(۴) هدايت جي نيت سان پڙهڻ جو مطلب هي آهي ته جيڪو ان قرآن کي ٻڌي ان کي الله جي دين، نيڪ عمل ڪرڻ ۽ بري ڪم کان رڪڻ جي دعوت ڏيڻ آهي، هن نيت سان قرآن پڙهڻ جو وڏو اثر آهي، جيڪو تجربي مان ثابت آهي، جنات قرآن کان متاثر ٿي گهڻو ڪري مريض کان پنهنجي تڪليف جلد هٽائي ڇڏيندا آهن، باقي ڪين قتل ڪرڻ جي نيت سان پڙهڻ جي ڪري انهن ۾ ضد ۽ تڪبر پيدا ٿيندو آهي، ۽ دم ڪندڙ توڙي مريض، پنهنجي نقصان پهچڻ جو انديشو ٿي پوندو آهي. نبي ڪريم ﷺ جن فرمايو آهي: (إن الله رفيق يحب الرفق، ويعطي على الرفق ما لا يعطي على العنف). ”الله نرم آهي، نرميءَ کي پسند فرمائيندو آهي، ۽ نرميءَ سان اهو ڪجهه عطا ڪندو آهي جيڪو سختيءَ سان نه ڏيندو آهي“. مسرل.

جهاڙ رکائيندڙ جا شرط: مستحب آهي ته اهو مؤمن صالح هجي. ايمان جي مقدار برابر اثر وڌندو آهي. الله عزوجل فرمايو آهي: ﴿وَنَزَّلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً مُّسَبِّحًا وَمِنْهُ شَرَابٌ مُّسْتَبَشِّرٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ وَلَا يُزِيدُ الْفَٰكِرِينَ إِلَّا خَسَارًا﴾ (پاسان قرآن مان اهو نازل ڪيون ٿا جيڪو مؤمنن لاءِ شفا ۽ رحمت آهي ۽ ظالمن لاءِ خساري کان سواءِ ٻيو ڪجهه به نه ٿو وڌائي).
 (۲) سڄي دل سان الله ڏانهن توجهه ڪرڻ ته اهو کيس شفا ڏئي. (۳) اهو نه پيائڻي ته شفا ۾ دير ٿي رهي آهي. ڇاڪاڻ ته جهاڙ هڪ دعا آهي. قبوليت ۾ تڪڙ ڪبي ته اها شايد قبول ٿي نه پئي. نبي ڪريم ﷺ جن فرمايو آهي: «يُسْتَجَابُ لِأَحَدِكُمْ مَا لَمْ يَعْجَلْ يَقُولُ: دَعْوَتِ فَلَمْ يُسْتَجَبْ لِي» (متفق عليه) «اوهان مان هر هڪ جي دعا قبول ٿيندي پر جيستائين تڪڙ نه ڪري ۽ چوي ته: مون دعا گهري پر قبول نه ٿي». (متفق عليه).

جهاڙ رکڻ جا ڪجهه طريقا آهن: ۱- جهاڙ رکجي ۽ ان سان گڏ (هلڪي ٿڪ جي) ٿوڪ ڏجي. ۲- بنا ٿوڪڻ جي پڙهجي. ۳- آگر ڪي ٿڪ لڳائي ان کي مٽيءَ سان ملاجي ۽ سور واريءَ جاءِ تي مڪجي. ۴- سور واريءَ جاءِ تي هٿ لائيندي جهاڙ رکجي.

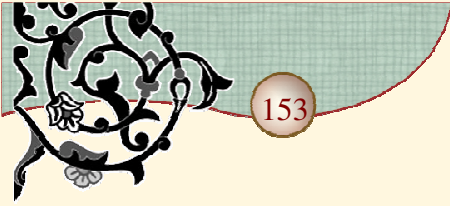
ڪجهه اهڙيون آيتون ۽ حديثون جن سان مريض تي جهاڙ رکجي: سورة فاتحه، سورة ڪافرون، اخلاص، فلق، والناس، ۽ هي آيتون:

آية الكرسي: ﴿اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ لَا تَأْخُذُهُ سِنَّةٌ وَلَا نَوْمٌ لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِمَا شَاءَ وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَلَا يَئُودُهُ حِفْظُهُمَا وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ﴾^۱
 سورة بقره جون آخري ٻه آيتون: ﴿ءَأَمِنَ الرَّسُولُ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْهِ مِنْ رَبِّهِ وَالْمُؤْمِنُونَ كُلٌّ ءَأَمِنَ بِاللَّهِ وَمَلَكَاتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ لَا يَفِرُّ بَيْنَ يَدَيْهِ أَحَدٌ مِنْ رُسُلِهِ وَقَالُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا غُفْرَانَكَ رَبَّنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ﴾ (۸۸) ﴿لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا إِنْ نَسِينَا أَوْ أَخْطَأْنَا رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَا إصْرًا كَمَا حَمَلْتَهُ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِنَا رَبَّنَا وَلَا تُحَمِّلْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِ وَاعْفُ عَنَّا وَاعْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا أَنْتَ مَوْلَانَا فَانصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ﴾^۲
 ﴿فَسَيَكْفِيكَهُمُ اللَّهُ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ﴾^۳
 ﴿يَقَوْمًا أَجِيبُوا دَعْوَى اللَّهِ وَآمِنُوا بِهِ يَغْفِرَ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ وَيُجِرَكُمْ مِنْ عَذَابِ أَلِيمٍ﴾^۴

(۱) (ترجمو) الله (اهو آهي جنهن) کان سواءِ ڪو به بندگيءَ جي لائق ناهي، اهو سدائين جيئرو ۽ سڀ کي قائم رکندڙ آهي، نڪي کيس گهٽل اچي ٿي ۽ نه ننڊ، جيڪي آسمانن ۽ زمينن ۾ آهي سو سندس ئي آهي، ڪير آهي جيڪو وٽس سندس اجازت کان سواءِ سفارش ڪري! جيڪو انهن (ماڻهن) جي اڳيان آهي ۽ جيڪو انهن جي پويان آهي، ان سڀ جي خبر اٿس، ۽ هو سندس مرضيءَ کان سواءِ سندس علم مان ڪجهه به هٿ ڪري نٿا سگهن، سندس (بادشاهيءَ جي) ڪرسي آسمانن ۽ زمين تي چانيل آهي، ۽ انهن جي سنڀال کيس نٿي ٿڪائي، ۽ هو سڀ کان مٿانهون ۽ بزرگيءَ وارو آهي.
 (۲) (ترجمو): رسول ڏانهن جيڪي سندس رب موڪليو، تنهن تي هن ايمان آندو، ۽ مؤمنن پڻ، سڀني هڪ الله ۽ سندس ملائڪن ۽ ڪتابن ۽ رسولن تي ايمان آندو، (چون ٿا ته) اسين رسولن جي وچ ۾ ڪوبه فرق نٿا ڪريون، ۽ چيائون ته: اسان ٻڌو ۽ قبول ڪيو، اي اسان جا ڏٺي! تنهنجي بخشش ٿا گهرون ۽ تو ڏانهن ئي موٽڻو آهي. الله ڪنهن تي به سندس طاقت کان وڌيڪ ٻار نٿو رکي، جيڪي (چڱاڻيون) ڪيائين، سي ان لاءِ آهن ۽ جيڪي (منايون) ڪيائين، سي مٿس اٿس. (دعا گهرندا آهن ته: اي اسان جا ڏٺي! جيڪڏهن اسان ڀُل يا چڪ ۾ ڪا خطا ڪريون ته اسان جي پڪڙ نه ڪج، اي اسان جا رب! اسان تي اهڙو ڳرو بار نه رکج، جهڙو تون اسان کان اڳين تي رکيو هو، اي اسان جا پالڻهار! اسان کي اهو بار نه کڻائڻ جنهن جي گڻڻ جي اسان کي سگهه ٿي نه آهي، ۽ اسان کي معاف ڪر، ۽ اسان کي بخش ڪر، ۽ اسان تي رحم ڪر، تون ئي اسان جو سائين آهين، تنهن ڪري ڪافرن جي مقابلي ۾ اسان جي مدد ڪر.
 (۳) (پوءِ سگهو الله توکي انهن (جي شر) کان ڪافي ٿيندو، ۽ اهوئي سڀ ڪجهه ٻڌندڙ ڄاڻندڙ آهي).
 (۴) (اي اسان جي قوم! الله جي سڏيندڙ جو چيو مڃو ۽ ان تي ايمان آڻيو ته (الله) اوهان جا ڪي گناهه بخشي ڇڏيندو ۽ ڏکيائيندڙ عذاب کان اوهان کي بچائي وٺندو).

﴿ وَنَزَّلْنَا مِنَ الْقُرْآنِ مَا هُوَ شِفَاءٌ وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ وَلَا يَزِيدُ الظَّالِمِينَ إِلَّا خَسَارًا ﴾^١
 ﴿ أَمْ يَحْسُدُونَ النَّاسَ عَلَىٰ مَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِن فَضْلِهِ ۗ ﴾^٢ ﴿ وَإِذَا مَرِضْتُ فَهُوَ يَشْفِينِ ﴾^٣
 ﴿ وَيَشْفِي صُدُورَ قَوْمٍ مُّؤْمِنِينَ ﴾^٤ ﴿ قُلْ هُوَ لِلَّذِينَ آمَنُوا هُدًى وَشِفَاءً ﴾^٥
 ﴿ لَوْ أَنزَلْنَا هَذَا الْقُرْآنَ عَلَىٰ جَبَلٍ لَّرَأَيْتَهُ خَاشِعًا مُّتَصَدِّعًا مِّنْ خَشْيَةِ اللَّهِ ﴾^٦ ﴿ فَارْجِعِ الْبَصَرَ هَلْ تَرَىٰ مِن فُطُورٍ ﴾^٧
 ﴿ وَإِن يَكَادُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَيُزْفِقُونَكَ بِأَبْصَرِهِمْ لَمَّا سَمِعُوا الذِّكْرَ وَيَقُولُونَ إِنَّهُ لَمَجْنُونٌ ﴾^٨
 ﴿ وَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ أَن أَلْقِ عَصَاكَ إِذَا هِيَ تَلْقَفُ مَا يَأْفِكُونَ ﴾^٩ ﴿ فَوَقَعَ الْحَقُّ وَبَطَلَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴾^{١٠}
 ﴿ فَعَلَبُوا هُنَالِكَ فَأَنْقَلَبُوا صَغِيرِينَ ﴾^{١١}
 ﴿ قَالُوا يَمُوسَىٰ إِمَّا أَن تُلْقَىٰ وَإِمَّا أَن نُّكُونَ أَوَّلَ مَنْ أَلْقَىٰ ﴾^{١٢} ﴿ قَالَ بَلْ أَلْقَوْنَا إِذَا جَاءَهُمْ وَعَصِيهِمْ فَيُحِيلُ إِلَيْهِ مِنْ سِحْرِهِمْ إِنَّمَا تَسْعَى ﴿١٦﴾
 فَأَوْجَسَ فِي نَفْسِهِ خِيفَةً مُّوسَىٰ ﴿١٧﴾ قُلْنَا لَا تَخَفْ إِنَّكَ أَنْتَ الْأَعْلَىٰ ﴿١٨﴾ وَأَلْقَىٰ مَا فِي يَمِينِكَ تَلْقَفَ مَا صَنَعُوا إِنَّمَا صَنَعُوا كَيْدٌ سِحْرٍ وَلَا
 يُفْلِحُ السَّاحِرُ حَيْثُ أَتَىٰ ﴿١٩﴾ ﴿ ثُمَّ أَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَىٰ رَسُولِهِ وَعَلَىٰ الْمُؤْمِنِينَ ﴾^{٢٠}
 ﴿ فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَيْهِ وَأَيَّدَهُ بِجُنُودٍ لَّمْ تَرَوْهَا ﴾^{٢١}
 ﴿ فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَىٰ رَسُولِهِ وَعَلَىٰ الْمُؤْمِنِينَ وَأَلْزَمَهُمْ كَلِمَةَ التَّقْوَىٰ ﴾^{٢٢}
 ﴿ لَقَدْ رَضِيَ اللَّهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ فَعَلِمَ مَا فِي قُلُوبِهِمْ فَأَنْزَلَ السَّكِينَةَ عَلَيْهِمْ وَأَثَبَهُمْ فَتْحًا قَرِيبًا ﴾^{٢٣}
 ﴿ هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ السَّكِينَةَ فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ لِيَزَادُوا إِيمَانًا مَّعَ إِيمَانِهِمْ ﴾^{٢٤}

- (١) (٤ اسين اهڙو قرآن نازل ڪريون ٿا، جيڪو مؤمنن لاءِ شفا ۽ رحمت آهي ۽ ظالمن لاءِ نقصان کان سواءِ ٻيو ڪجهه نه وڌائيندو آهي).
- (٢) (بلڪ ماڻهن سان ان تي حسد ڪندا آهن جيڪو الله کين پنهنجي فضل سان ڏنو آهي).
- (٣) (ٻه جڏهن مون بيمار ٿيندو آهيان ته اهو (الله) ئي مون کي شفا ڏيندو آهي).
- (٤) (ٻه مؤمن ماڻهن جي دلين کي (الله) ٺاريندو).
- (٥) (ڇو ته اهو (قرآن) جن ايمان آندو آهي تن لاءِ هدايت ۽ شفا آهي).
- (٦) (جيڪڏهن اسان هن قرآن کي ڪنهن جبل تي نازل ڪريون ها ته ضرور ان کي الله جي خوف کان عاجزي ڪندڙ، پرزا پرزا ٿي پوندڙ ڏسين ها).
- (٧) (پوءِ نظر ورائي ڏس، ڪٿي ڪا قوت ڏسين ٿو؟).
- (٨) (ٻه ڪافر جڏهن قرآن ٿا ٻڌن تڏهن ائين ٿو لڳي جو اجهو ٿا تيز نظرن سان تنهنجا پير ڪڍي ڇڏين، ۽ چون ٿا ته هيءُ (بيغمبر) ته پڪ چريو آهي).
- (٩) (ٻه موسىٰ ڏانهن وحي موڪليو سون ته پنهنجي لٺ اڇلاءِ، ته اها تنهن مهل ئي سندن گهڙيل جادوءَ کي گهندي وٺي).
- (١٠) (پوءِ سچ ثابت ٿيو ۽ جيڪي انهن کيو ٿي سو ڪوڙو ٿيو).
- (١١) (پوءِ اتي هار کاڌائون ۽ دليل بنجي پيا).
- (١٢) (چيائون ته: اي موسىٰ! يا تون (پنهنجو ڍارو) اڇلاءِ يا پهريون اسان اڇلايون. چيائين ته: ڀل توهان ئي اڇلايو، پوءِ ڏسندي ئي سندن رسا ۽ سندن لٺيون سندن جادوءَ سبب کيس ائين لڳو جو چٽڪ ڊوڙن پيون. تنهن تي موسىٰ پنهنجي دل ۾ ڪجهه ڊپ محسوس ڪيو. چيو سون ته: نه ڊڄ، پڪ تون ئي مٿانهون ٿيندين. ۽ جيڪي تنهنجي ساڄي هٿ ۾ آهي سا اڇلاءِ، ته جو ڪجهه بڻايو اٿئون تنهن کي گهي ويندي، جو ڪجهه بڻايو اٿئون سو رڳو جادوگر جو ڍونگ آهي ۽ جادوگر جتان به اچي ڪامياب ٿيڻو ئي ناهي).
- (١٣) (پوءِ الله پنهنجي رسول ۽ مؤمنن تي پنهنجو سکون نازل ڪيو).
- (١٤) (پوءِ الله مٿس پنهنجو سکون لاٿو ۽ اهڙن لشڪرن سان مدد ڪيائينس جن کي اوهان نه ٿي ڏٺو).
- (١٥) (پوءِ الله پنهنجي رسول ۽ مؤمنن تي پنهنجو سکون لاٿو ۽ کين پرهيزگاريءَ جي ڳالهه تي قائم رکيائين).
- (١٦) (بيشڪ الله مؤمنن کان (ان وقت) راضي ٿيو، جڏهن وڻ هيٺان توسان بيعت ٿي ڪيائون، پوءِ جيڪي سندن دلين ۾ هو سو ڄاتائين، پوءِ مٿن آنت لائين ۽ کين هڪ ويجهي سوپ انعام ۾ ڏنائين).
- (١٧) (الله) اهو ئي آهي، جنهن مؤمنن جي دلين ۾ سکون لاٿو، ته جيئن سندن ايمان ۾ اڃان به يقين جو واڌارو ٿئي).

حديثون:

(أَسْأَلُ اللَّهَ الْعَظِيمَ رَبَّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ أَنْ يَشْفِيكَ) ^١ ۴ پيرا.
 (أَعِيدُكَ بِكَلِمَاتِ اللَّهِ التَّامَّةِ مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ وَهَامَّةٍ وَمِنْ كُلِّ عَيْنٍ لَامَّةٍ) ^٢ ٣ پيرا.
 (اللَّهُمَّ رَبَّ النَّاسِ أَذْهَبِ النَّاسِ إِشْفِ أَنْتَ الشَّافِي لَا شِفَاءَ إِلَّا شِفَاؤُكَ شِفَاءً لَا يَعَادِرُ سَقَمًا) ^٣ ٣ پيرا.
 (اللَّهُمَّ أَذْهَبْ عَنْهُ حَرَّهَا وَبَرْدَهَا وَوَصَبَهَا) ^٤ هڪ پيرو.
 (حَسْبِيَ اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَهُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ) ^٥ ۴ پيرا.
 (بِسْمِ اللَّهِ أَرْقِيكَ مِنْ كُلِّ دَاءٍ يُؤْذِيكَ وَمِنْ شَرِّ كُلِّ نَفْسٍ أَوْ عَيْنٍ حَاسِدٍ، اللَّهُ بِشَفِيِّكَ بِسْمِ اللَّهِ أَرْقِيكَ) ^٦ ٣ پيرا.
سور واري جاء تي هت رڪي هيئنن چئجي: (بِسْمِ اللَّهِ) ^٣ پيرا. اَعُوذُ بِعِزَّةِ اللَّهِ وَقُدْرَتِهِ مِنْ شَرِّ مَا آجَدُ
 وَأَحَازِرُ ^٤ پيرا.

ڪجهه نوت:

(١) ناظروءَ جي باري ۾ جيڪي خرافات مشهور آهن جهڙوڪ: ان جو پيشاب پيئڻ. ۽ هي ته جيڪڏهن ان کي خبر پئجي ويئي ته ان جو اثر نه ٿيندو. وغيره، اهڙين خرافتن کي سچو نه مڃجي.
 (٢) نظر لڳڻ جي ڊپ کان چمڙي جا تعويذ، ڪنگڻ ۽ ڪنڊيلا وغيره پاڻسَ جائز ناهن. نبي ڪريم ﷺ جن فرمايو آهي ته: «مَنْ تَعَلَّقَ شَيْئًا وَكَلَّ إِلَيْهِ» الترمذي **”جنهن ڪا شيءِ لتڪائي سو ان جي حوالي ٿيو“**. (ترمذي). ۽ جيڪڏهن انهن ۾ قرآن شريف لکيل هجي ته پوءِ ان ۾ اختلاف آهي. پر انهن جو ڇڏڻ افضل آهي.
 (٣) (ما شاء الله تبارك الله) لکن، تلوار، چري يا اک ڇاپڻ يا گاڏيءَ ۾ قرآن شريف رکڻ يا گهرن ۾ ڪي آيتون لتڪائڻ، اهي سڀ شيون نظر کي نه ٿيون تاري سگهن. بلڪ ڪڏهن ته اهي حرام تعويذن مان شمار ٿينديون آهن.
 (٤) مريض تي اهو به واجب آهي ته اهو دعا جي قبول ٿيڻ جو يقين رکي. شفاء ٿيڻ ۾ گهڻي دير جو گمان نه ڪري. جيڪڏهن کيس چيو وڃي ته دوائن ۾ شفا آهي پر سڄي زندگي اهي واپرائڻيون پونديون ته گهٽائيندو ئي نه. پر جيڪڏهن جهاز ٽوڪ ڪنڊي ڪجهه عرصو لڳي ويندو ته پتڪو شروع ڪري ڏيندو. حالانڪ هر حرف جيڪو هو پڙهندو رهندو، تنهن جي بدلي کيس هڪ نيڪي ملندي ۽ اها نيڪي اهڙين ڏهن نيڪين جي برابر هوندي. ان ڪري گهرجي ته دعا ۽ استغفار ڪندو رهجي ۽ گهڻو صدقو ڪجي. اهو به شفا جو هڪ ذريعو آهي.
 (٥) اجتماعي قرآن خواني (جيڪا ماڻهو گڏجي پڙهن ٿا) سنت جي خلاف آهي ۽ ان جي روايت ڪمزور آهي. اهڙيءَ طرح تلاوت يا دعائن جي پيريل ڪيسٽن ٻڌڻ تي پاڙڻ درست نه آهي، ڇاڪاڻ ته ان ۾ نيت جو ثبوت نه ٿو ٿئي، جڏهن ته اها جهاز ٽوڪ لاءِ شرط آهي، جيتوڻيڪ ان جي ٻڌڻ ۾ پلائي آهي. شرعي جهاز ٻار ٻار پڙهڻ

(١) (آءُ الله عظيم، عرش عظيم جي مالڪ کان سوال ٿو ڪريان ته توکي شفا نصيب ڪري)
 (٢) (آءُ توکي هر شيطان، زهريلي جانور ۽ هر لڳندڙ نظر کان الله جي ڪامل ڪلمن جي پناهه ۾ ٿوڌيان)
 (٣) (اي منهنجا الله! ماڻهن جا پالڻهار! تڪليف دور ڪر، شفا عطا ڪر، تون ئي شفا ڏيندڙ آهين، تنهنجي شفا کان سواءِ ٻي ڪا شفا ئي ناهي، اهڙي شفا جيڪا ڪنهن به بيماري کي نه ڇڏي)
 (٤) (اي الله! هن کان سندس بيماريءَ جي گرمي، سردي ۽ تڪليف دور فرمائ)
 (٥) (الله مون کي ڪافي آهي، ان کان سواءِ ٻيو ڪوبه عبادت جي لائق ناهي، مٿس ئي منهنجو پروسو آهي ۽ اهوئي عرش عظيم جو رب آهي)
 (٦) (الله جي نالي سان هر ان بيماريءَ کان جا توکي ايڏائي ۽ هر نفس يا ساڙولي اک جي شر کان توکي جهاز ٽوڪان، الله توکي شفا عطا ڪري، الله جي نالي سان توکي جهاز ٽوڪان)
 (٧) (جيڪو ڪجهه محسوس پيو ڪريان ۽ جنهن کان ڊڄان پيو، تنهن جي شر کان الله جي عزت ۽ سندس قدرت جي آءُ پناهه ٿو گهران)

سنت آهي، جيستائين شفا ٿئي. ها جيڪڏهن ڊگهي جهاز پڙهڻ سان ٽڪجيو ٿو پوي ته ٿورو ٿورو پڙهي ته جيئن تنگ نه ٿئي. باقي ڪنهن آيت ۽ دعا جو خاص عدد دهرائڻ دليل کان سواءِ صحيح ناهي.

(۶) واضح رهي ته ڪجهه اهڙيون نشانين آهن، جن سڀني يا ڪن جي ذريعي ڄاڻي سگهيو آهي ته جهاز رکندڙ جادوءَ تي عمل ٿو ڪري، قرآن تي نه ٿو ڪري. توکي اهڙا ماڻهو پنهنجي ظاهري دينداريءَ سان ڏوڪي ۾ نه وجهن. ڪڏهن اهي پنهنجي ڦيٽي پڙهڻ جي قرآن سان شروعات نه ڪندا آهن پر ڏسندي ئي ڏسندي ان کي بدلائي ڇڏيندا آهن. ڪي ته مسجدن ۾ به خوب نظر ايندا آهن ته جيئن ماڻهن کي بيوقوف بنائي سگهن. اهڙن کي ڪڏهن ڏسندين ته تنهنجي آڏو الله جو گهڻو ذڪر به ڪندا هوندا. اهي شيون توکي ڏوڪي ۾ نه وجهن. انهن کان خبردار رهجان.

جادوگر ۽ مدارين جون ڪجهه نشانين: * مريض کان سندس نالو ۽ سندس ماءُ جو نالو پڇڻ. جڏهن ته نالي ڄاڻڻ نه ڄاڻڻ سان علاج ۾ ڪوبه فرق پيدا نه ٿو ٿئي. * مريض جي ڪن ڪپڙن جي طلب ڪرڻ، جيئن ڪرتو يا گنجي وغيره. * ڪڏهن مريض کان خاص صفتن وارو ڪو جانور گهريو ويندو آهي ته جيئن جنات لاءِ ان کي ذبح ڪيو وڃي. ڪڏهن ڪڏهن مريض کي ان جو رت به ٽٽيو ويندو آهي. * اهڙن طلسمن ۽ منترن جو لکڻ يا پڙهڻ جن جي معنيٰ ئي سمجه ۾ نه اچي. * مريض کي اهڙا پنا ڏيڻ، جن ۾ نقشا هجن ۽ نقشن جي وچ ۾ حرف ۽ نمبر لکيل هجن. جن کي تعويذ چوندا آهن. * مريض کي اهو حڪم ڪرڻ ته اونداهي ڪمري ۾ ڪجهه عرصو ماڻهن کان ڌار ٿي ويهي رهي. ان کي (ڍڪ يا اوت) چوندا آهن. * مريض کي اهو چوڻ ته ڪجهه عرصي تائين پاڻيءَ کي هٿ نه لائي. * مريض کي ڪا شيءِ زمين ۾ دفن ڪرڻ لاءِ ڏيڻ. يا ڪو پٺو ڏيڻ ته ان کي ساڙي پاڻ کي ان جو واس ڏئي. * مريض کي ان جون ڪي اهڙيون خاص ڳالهيون ٻڌائڻ جيڪي ان کان سواءِ ٻيو ڪو به نه ڄاڻي. يا سندس ڪجهه ڳالهائڻ کان اڳ ئي کيس سندس نالي، شهر ۽ بيماريءَ جي خبر ڏيڻ. * مريض جي پهچڻ شرط کيس ان جو مرض ٻڌائڻ يا فون يا ٽيپال جي ذريعي خبر ڏيڻ.

(۷) اهل سنت جو مذهب آهي ته جن انسان کي وٺندو آهي، ان جو دليل الله تعاليٰ جو هي فرمان آهي: ﴿الَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبَا لَا يَتَوَدَّوْنَ إِلَّا كَمَا يَتَوَدَّ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ﴾ (جيڪي ويڇا ڪائين ٿا، سي ان ماڻهوءَ وانگر اٿندا، جنهن کي شيطان چُهِي چريو ڪري ڇڏيو هجي) مفسر هن ڳالهه تي متفق آهن ته آيت ۾ (مَسِّ) مان مراد شيطاني جنون آهي، جيڪو جن وٽن جي ڪري انسان کي پيش ايندو آهي.

تڪملو: جادو: موجود آهي، ان جو اثر قرآن ۽ حديث مان ثابت آهي، جادو ڪرڻ حرام، ڪيپرو گناهه ۽ تمام وڏو ڏوهه آهي، نبي ڪريم ﷺ جن فرمايو آهي: «اجْتَنِبُوا السَّبْعَ الْمُؤَيَّاتِ قَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ وَمَا هُنَّ؟ قَالَ: الشَّرْكَ بِاللَّهِ، وَالسَّحْرُ...» متفق عليه. ”ستن هلاڪ ڪندڙن کان بچو. چيائون ته: اي الله جا رسول! اهي ڇا آهن؟ فرمايائين ته: الله سان شرڪ ڪرڻ، جادو ڪرڻ...“. الله تعاليٰ جو فرمان آهي: ﴿وَلَقَدْ عَلِمُوا لَمَنِ اشْتَرَاهُ مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلْقٍ﴾ ”۽ پڪ ڄاتائون ٿي ته جنهن ان کي خريد ڪيو، تنهن لاءِ آخرت ۾ ڪو حصو ناهي“. جادو ٻه قسم آهي: (۱) اهڙيون ڳنديون ۽ ڦيٽا، جن جي ذريعي جادوگر جنهن به جادو ڪيل کي نقصان پهچائڻ گهرندو آهي ته ان لاءِ جنن کي استعمال ڪندو آهي. (۲) اهڙيون دوائون جيڪي جادو ڪيل جي بدن، عقل، ارادي ۽ ميلان تي اثر ڪن، جنهن کي: ڦيرائڻ ۽ لاڙڻ چئبو آهي، پوءِ جادو ٿيل ائين پائيندو آهي ته ڄڻ: هيءَ شيءِ ڦري پئي، هيءَ شيءِ چري پئي يا هلي پئي... وغيره وغيره. پهريون قسم جادو ڪرڻ شرڪ آهي، ڇاڪاڻ ته جن ايستائين جادوگر جي خدمت نه ڪندا آهن جيستائين هو الله تعاليٰ جو ڪفر نه ڪري. باقي ٻيو قسم، هلاڪ ڪندڙ، ڪيپري گناهه مان آهي، جيتوڻيڪ هر شيءِ الله تعاليٰ جي تقدير سان ٿيندي آهي.

دعا

سڄي مخلوق فقير ۽ الله جي محتاج آهي. اهو بي پرواه آهي. مخلوق جي ان کي ڪابه ڪاڻ ڪانهي. الله تعاليٰ پنهنجي ٻانهن تي دعا گهرڻ واجب ڪئي آهي. الله سبحانه و تعاليٰ فرمايو آهي: ﴿ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ إِنَّ الَّذِينَ يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِي سَيَدْخُلُونَ جَهَنَّمَ دَاخِرِينَ﴾ (مون کان دعا گهرو ته آءٌ اوهان جي دعا قبول ڪندس، بيشڪ جيڪي منهنجي عبادت کان تڪبر ڪن ٿا، سي خوار ٿي جهنم ۾ داخل ٿيندا).

هن آيت ۾ (عبادت) مان مراد (دعا) آهي. نبي ڪريم ﷺ جن فرمايو آهي ته: «مَنْ لَمْ يَسْأَلِ اللَّهَ يَفْضُبْ عَلَيْهِ» **”جيڪو الله کان سوال نه ٿو ڪري، الله ان تي ناراض ٿو ٿئي“**. (ابن ماجه). ان سان گڏ الله ﷻ پنهنجي ڪائنس دعا گهرڻ سان خوش ٿيندو آهي. ڏانهس زاري ڪرڻ وارن کي پسند ڪندو آهي. ۽ کين پنهنجي قريب ڪندو آهي. نبي ڪريم ﷺ جي اصحابن ان ڳالهه جو چڱيءَ طرح شعور حاصل ڪري ورتو هو. جنهن ڪري انهن مان ڪوبه الله کان ڪا معمولي شيءِ به گهرڻ ۾ گهٽتائي نه سمجهندو هو ۽ نه ئي اهي پنهنجا مسئلا مخلوق مان ڪنهن وٽ کڻي ويندا هئا. اهو صرف ان ڪري هو ته انهن جو پنهنجي رب سان ۽ سندن رب جو انهن سان قرب ۽ تعلق هو. سندن اهو قرب الله جل جلاله جي هن فرمان جو نتيجو هو: ﴿وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ﴾ (ڏهن ج ۽ ٻانهن توکان منهنجي باري ۾ پڇا ڪن ته منهنجا (کين ٻڌاءِ) ته آءٌ ويجهو آهيان).

دعا جو الله وٽ تمام وڏو مرتبو آهي. دعا الله وٽ وڏي اڪرام واري شيءِ آهي. اها ڪڏهن قضا کي به ٽاري ڇڏيندي آهي. جيڪڏهن قبوليت جا اسباب مهيا هجن ۽ ان جون رڪاوٽون دور هجن ته جيڪو به الله کان دعا گهرندو آهي ته الله سندس دعا قبول فرمائيندو آهي. ۽ دعا گهرڻ واري کي هيٺين شين مان ڪا هڪ عطا ڪندو آهي، جن جو نبي ڪريم ﷺ جن پنهنجي هن قول ۾ ذڪر فرمايو آهي: «مَا مِنْ مُسْلِمٍ يَدْعُو بِدَعْوَةِ لَيْسَ فِيهَا إِثْمٌ وَلَا فَطِيلَةٌ رَحِمَ إِلَّا أَعْطَاهُ اللَّهُ بِهَا إِحْدَى ثَلَاثٍ: أِمَّا أَنْ تُعَجَّلَ لَهُ دَعْوَتُهُ، وَإِمَّا أَنْ يُدْخِرَهَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ، وَإِمَّا أَنْ يُصْرِفَ عَنْهُ مِنَ السُّوءِ مِثْلَهَا. قَالُوا إِذَا تَكْتَرُ؟ قَالَ: اللَّهُ أَكْثَرُ» أحمد والترمذي. **”ڪوبه مسلمان جڏهن ڪا دعا گهرندو آهي، جنهن ۾ گناهه ۽ رشتن توڙڻ جي ڪا شيءِ نه هجي ته الله ان کي ٽن مان ڪا هڪ شيءِ عطا ڪندو آهي: يا ته سندس اها دعا جلد قبول ٿيندي آهي يا ان کي سندس لاءِ آخرت جو ذخيرو بنائيندو آهي يا ڪائنس ان برابر ڪا برائي ٿاريندو آهي. صحابن عرض ڪيو ته: ڇو نه اسان گهڻي دعا گهرون؟ پاڻ فرمائون: الله ان کان گهڻو آهي.“**

دعا جا قسم: دعا ٻه قسم آهي: (۱) عبادت واري دعا. جيئن نماز ۽ روزو. (۲) سوال ڪرڻ ۽ گهرڻ واري دعا.

عملن جي هڪ ٻئي مٿان فضيلت: قرآن پڙهڻ افضل آهي؟ يا ذڪر ڪرڻ يا دعا ۽ ڪجهه گهرڻ؟ قرآن شريف جي تلاوت سڀني عملن کان وڌيڪ افضل آهي، ان کان پوءِ ذڪر ۽ ثنا، پوءِ دعا ۽ ڪجهه گهرڻ. اهو مجموعي طور تي آهي. پر ڪڏهن گهٽ درجي واري شيءِ ڪن سببن جي ڪري وڌيڪ درجي واري کان به افضل ٿي ويندي آهي. جهڙوڪ: عرفات جي ڏينهن دعا گهرڻ قرآن پڙهڻ کان افضل آهي ۽ فرض نمازن کان پوءِ آيل ذڪر اذڪارن ۾ مشغول ٿيڻ قرآن پڙهڻ کان افضل آهي.

دعا قبول ٿيڻ جا اسباب: ان جا ڪي اسباب ظاهري آهن ته ڪي باطني:

(۱) ظاهري اسباب هي آهن: ان کان اڳ ڪي صالح عمل ڪرڻ، جهڙوڪ: صدقو، وضو، نماز، قبلي ڏانهن منهن ڪرڻ، هٿ مٿي ڪڻڻ، الله جي اهڙي ثناء ڪرڻ جنهن جو پاڻ مستحق آهي، الله جا نالا ۽ سندس صفتون دعا جي مناسبت سان ذڪر ڪرڻ، جڏهن دعا جنت جي طلب لاءِ هجي ته سندس رحمت ۽ فضل جي ذريعي عاجزي ڪجي. جڏهن مثلاً ڪنهن ظالم جي مٿان دعا گهرجي ته پوءِ (رحمن) ۽ (ڪريم) جو اسم استعمال ڪرڻ جي بجاءِ (جبار) ۽ (قهار) جو اسم استعمال ڪرڻ گهرجي. ۽ انهن سببن مان: دعا جي منيڊ، وچ ۽ آخر ۾ درود پڙهڻ، گناهن جو اقرار ڪرڻ، الله جي نعمتن جو شڪر ڪرڻ ۽ اهڙن وقتن کي غنيمت ڄاڻڻ، جن جي باري ۾ دليل آيو آهي ته اهي اجابت جا وقت آهن. اهڙا وقت تمام گهڻا آهن، جن مان ڪجهه هن طرح آهن: * ڏينهن ۽ رات ۾: رات جو آخري ٽيون حصو، جڏهن الله ﷻ دنيا جي آسمان طرف لهي ايندو آهي، اذان ۽ اقامت جي وچ ۾، وضوءَ کان پوءِ، سجدي جي

دوران، نماز جي سلام ڦيرائڻ کان اڳ، نماز پڙهڻ کان پوءِ، قرآن جي ختم وقت، ڪڪڙ جي بانگ ڏيڻ وقت، سفر ۾، مظلوم ۽ پريشان حال جي دعا گهرڻ وقت، پيءُ جي پنهنجي پٽ لاءِ دعا، مسلمان جي پنهنجي ڪنهن مسلمان پيءُ لاءِ پريٽ دعا ۽ جنگ ۾ دشمن سان سامهون ٿيڻ وقت، الله تعاليٰ دعا قبول فرمائيندو آهي. * هفتي جي ڏينهن ۾: جمعي جي ڏينهن، خاص ڪري ان ڏينهن جي آخري گهڙيءَ وقت. * مهينن ۾: رمضان جي مهيني ۾ سحريءَ ۽ افطاري وقت. ليلة القدر ۽ عرفات واري ڏينهن ۾. * برڪت ۽ شرف وارين جاين مان: عام مسجدن ۾، ڪعبة الله وٽ، خاص ڪري ملتزم وٽ، مقام ابراهيم وٽ، صفا ۽ مروه جي مٿان، حج جي ڏينهن ۾ عرفات، مزدلفي ۽ منيٰ ۾ ۽ زمزم جي پاڻي پيئڻ وقت، وغيره.

(۲) باطني اسباب: دعا کان اڳ: سڄي توبه ڪرڻ، ماڻهن جا حق واپس ڪرڻ، کاڌو، پيتو، لباس، رهائش، حلال جي ڪمائيءَ مان هجڻ، نيڪيون گهڻيون ڪرڻ، حرام شين کان پاسو ڪرڻ، شهنواڻي خواهشن ۽ مشتبه شين کان بچڻ وغيره جو اهتمام ڪرڻ. دعا جي وچ ۾: دل جو حضور، الله تي ڀروسو ڪرڻ، پڪي اميد ڪرڻ، ان ڏانهن التجاءُ ڪرڻ، عاجزي ۽ زاري ڪرڻ، معاملو سندس حوالي ڪرڻ، ۽ ان کان سواءِ ڪنهن ڏانهن نه وجاهت ۽ قبوليت جو يقين ڪرڻ.

دعا جي قبول نه ٿيڻ جا سبب: ڪڏهن انسان دعا گهرندو آهي پر اها قبول نه ٿيندي آهي. يا قبوليت ۾ دير ٿيندي آهي. ان جا ڪوڙ سبب آهن. جن مان ڪجهه هن ريت آهن. * الله سان گڏ ٻين کان دعا گهرڻ. * دعا ۾ گهڻو تفصيل ڪرڻ. جيئن جهنم جي گرميءَ کان، ان جي تنگيءَ ۽ ان جي اونداهه کان پناهه گهرڻ... حالانڪ صرف جهنم کان پناهه گهرڻ ڪافي آهي. * مسلمان جي پنهنجي مٿان يا ٻئي جي مٿان ناحق بد دعا گهرڻ. * گناه ۽ مائٽي چيڻ جي دعا گهرڻ * دعا کي الله جي مرضيءَ تي ڇڏڻ. مثال چئي: اي الله جيڪڏهن تون چاهين ته مون کي معاف ڪر! وغيره. * دعا جي قبوليت ۾ تڪڙ ڪرڻ. مثال چئي: دعا ته گهريم پر قبول نه ٿي. * تڪجي پوڻ: يعني ڪڪ تي دعا ڇڏي ڏيڻ. * غافل دل سان دعا گهرڻ. * الله جي آڏو ادب نه ڪرڻ. نبي ڪريم ﷺ جن هڪ مرد کي پنهنجي نماز ۾ دعا گهرندي ٻڌو، جنهن نبي ڪريم ﷺ جن تي درود نه پڙهيو، پاڻ فرمايائون: «عَجَلَ هَذَا» «هن تڪڙ ڪئي آهي». پوءِ کيس سڏيائون، پوءِ ان کي يا ڪنهن ٻئي کي چيائون: «إِذَا صَلَّى أَحَدُكُمْ فَلْيَبْدَأْ بِتَحْمِيدِ اللَّهِ وَالتَّسْبِيحِ عَلَيْهِ، ثُمَّ لِيُصَلِّ عَلَى النَّبِيِّ ﷺ ثُمَّ لِيَدْعُ بَعْدَ مَا شَاءَ» جڏهن اوهان مان ڪو نماز پڙهي ته ان کي حمد ۽ ثنا سان شروع ڪرڻ گهرجي، ان کان پوءِ نبي ڪريم ﷺ تي صلاة پڙهڻ گهرجي، ان کان پوءِ جيڪو وٺيس تنهن جي دعا گهري. (ترمذي) * ان ٿيڻي شيءِ جي دعا گهرڻ. جيئن دنيا ۾ هميشه رهڻ جي دعا گهرڻ. * پر تڪلف تڪبدي سان دعا گهرڻ. الله عزوجل فرمايو آهي: ﴿ادْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِلِينَ﴾ (پنهنجي رب کي زاري سان ۽ گجهي طريقي سان سڏيو. چاڪا ته اهو حد لنگهندڙن کي پسند نه ڪندو آهي). ابن عباس رضيهما الله عنهما فرمايو: ڏس دعا ۾ تڪبديءَ کان پاسو ڪج. مون رسول الله ﷺ ۽ سندس اصحابن کي ڏٺو آهي ته اهي ائين ئي ڪندا هئا. يعني اهي تڪبديءَ کان پاسوئي ڪندا هئا. (بخاري) * حد کان وڌيڪ بلند آواز سان دعا گهرڻ. الله عزوجل فرمايو آهي: ﴿وَلَا تَجْهَرُ بِصَلَاتِكَ وَلَا تُخَافُهَا وَأَبْتَغِ بَيْنَ ذَلِكَ سَبِيلًا﴾ (پنهنجي نماز ۾ نه ڏاڍيان پڙهه ۽ نه ان کي آهستي پڙهه، ان جي وچ وارو رستو اختيار ڪر). عائشه رضي الله تعالى عنها فرمايو آهي ته: «هيءَ (آيت) دعا جي باري ۾ لٽي آهي». **دعا گهرڻ واري کي پنهنجي دعا جي ترتيب هن طرح رکڻ مستحب آهي:** (۱) حمد ۽ ثنا. (۲) نبي ڪريم ﷺ جن مٿان دعا. (۳) توبه ۽ گناهن جو اقرار ڪرڻ. (۴) الله جي نعمتن جو شڪر ڪرڻ. (۵) دعا گهرڻ شروع ڪجي ۽ جامع دعا گهرڻ جو حرص ڪجي. ۽ ائين گهرجي جيئن نبي ڪريم ﷺ ۽ سلف کان ثابت هجي. (۶) نبي ڪريم ﷺ جن جي مٿان درود سان دعا ختم ڪجي.

اهم دعانون جيڪي ياد ڪرڻ گهرجن ۽ جن سان دعا گهرڻ گهرجي:

دعا جي مناسبت	نبی کریم ﷺ جن جون گھربل دعائون ۽ انهن جو ترجمو:
ننڍ کان اڳ ۽ پوءِ	(بِاسْمِكَ اللَّهُمَّ أُمُوتُ وَأَحْيَا) ^۱ ، جڏهن جاڳي ته چئي: (الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَحْيَانَا بَعْدَمَا أَمَاتَنَا وَإِلَيْهِ النُّشُورُ) ^۲
ننڍ پر گھبرائڻ کان	(أَعُوذُ بِكَلِمَاتِ اللَّهِ التَّامَّاتِ مِنْ غَضَبِهِ وَعِقَابِهِ، وَمِنْ شَرِّ عِبَادِهِ، وَمِنْ هَمَزَاتِ الشَّيَاطِينِ، وَأَنْ يَحْضُرُونِ) ^۳
ننڍ وارو جڏهن خواب ڏسي	جڏهن اوهان مان ڪو وڻندڙ خواب ڏسي، ته اهو الله جي طرفان آهي، ان کي ان تي الله جو حمد ڪرڻ گهرجي ۽ پيل بين کي ٻڌائي. جيڪڏهن اڻ وڻندڙ خواب ڏسي ته اهو شيطان جي طرفان آهي. ان جي شر کان پناهه گهري. ۽ ان جو ڪنهن سان ذڪر نه ڪري. ان جو ڪيس ڪوبه نقصان نه ٿيندو.
گهر کان نڪرڻ وقت	(اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ أَنْ أَضِلَّ أَوْ أَضَلَّ، أَوْ أَزِلَّ أَوْ أَزَلَ، أَوْ أَظْلِمَ أَوْ أَظْلَمَ، أَوْ أَجْهَلَ أَوْ يُجْهَلَ عَلَيَّ) ^۴ (بِسْمِ اللَّهِ تَوَكَّلْتُ عَلَى اللَّهِ لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ) ^۵
مسجد ۾ داخل ٿيڻ وقت	جڏهن مسجد ۾ داخل ٿئي ته پهريائين پنهنجو ساڄو پير اندر داخل ڪري ۽ چوي: (بِسْمِ اللَّهِ وَالسَّلَامُ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي ذُنُوبِي وَافْتَحْ لِي أَبْوَابَ رَحْمَتِكَ) ^۶
مسجد مان نڪرڻ وقت	جڏهن مسجد مان نڪري ته پنهنجو کاٻو پير پهريائين ڪڍي ۽ چوي: (بِسْمِ اللَّهِ وَالسَّلَامُ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي ذُنُوبِي وَافْتَحْ لِي أَبْوَابَ فَضْلِكَ) ^۷
گهرت کي هي دعا ڏجي	« يَا رَبَّكَ اللَّهُ لَكَ، وَيَا رَبَّكَ عَلَيْنَا، وَجَمَعَ بَيْنَكُمَا فِي خَيْرٍ » ^۸
جڏهن ڪڪڙ جي بانگ، گڏه جي هيٺڪ ۽ ڪتي جي پونڪ ٻڌجي	جڏهن به گڏه جي هيٺڪ ٻڌو: ته الله کان ان جي شر جي پناهه گهرو. ڇاڪاڻ ته ان شيطان ڏنو آهي ۽ جڏهن ڪڪڙ جي بانگ ٻڌو: ته الله کان سندس فضل جو سوال ڪريو. ڇاڪاڻ ته ان ملائڪ ڏنو آهي. ۽ جڏهن توهان رات جو ڪتي جي پونڪ ۽ گڏه جي هيٺڪ ٻڌو: ته الله جي پناهه گهرو.
جيڪو توکي ٻڌائي ته هو توسان الله ڪارڻ محبت ٿو رکي	حضرت انس رضی اللہ عنہ کان مروی آهي ته هڪ شخص نبی کریم ﷺ جن وٽ ويٺو هو، ته اتان هڪ شخص گذريو. ته (ويٺل) چيو: يار رسول الله! آءُ هن سان محبت ٿو رکان. ته نبی کریم ﷺ جن فرمايس: تو کيس ٻڌايو آهي؟ عرض ڪيائين: نه. فرمايائونس ته: کيس ٻڌاءِ. پوءِ اٿي کيس پهتو ۽ چيائينس ته: آءُ توسان الله خاطر محبت ٿو ڪريان. ته ان ورائيس: توسان اهو محبت ڪري جنهن جي ڪري تون مون سان محبت ڪئي آهي.
جڏهن ڪو مسلمان نچ ڏئي	جڏهن اوهان مان ڪو نچ ڏئي ته چئي: الحمد لله جوی، بيو ڀاءُ يا ان جو ساٿي کيس چئي: یرحمک الله جڏهن اهو سندس لاءِ یرحمک الله چئي ته پوءِ هن کي هي چوڻ گهرجي: یرحمکم الله ویصلح بالکم. جڏهن ڪو ڪافر نچ ڏئي ۽ (الحمد لله) چئي ته ان کي رڳو یرحمکم الله چئجي. ان کي یرحمک الله نه چئجي.
مصيبت وقت دعا الکریم	« لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ الْعَظِيمُ الْحَلِيمُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ رَبُّ السَّمَوَاتِ وَرَبُّ الْأَرْضِ وَرَبُّ الْعَرْشِ الْكَرِيمِ » ^۹ « اللَّهُ اللَّهُ رَبِّي، لَا أُشْرِكُ بِهِ شَيْئًا » ^{۱۰} « يَا حَيُّ يَا قَيُّوْمُ بِرَحْمَتِكَ أَسْتَغِيثُ » ^{۱۱} « سُبْحَانَ اللَّهِ الْعَظِيمِ » ^{۱۲}
دشمن خلاف دعا	« اللَّهُمَّ مَنَزَلِ الْكِتَابِ وَحَجَرِي السَّحَابِ سَرِيعِ الْحِسَابِ اهْزِمِ الْأَحْزَابَ، اللَّهُمَّ اهْزِمْهُمْ وَزَلْزَلْهُمْ » ^{۱۳}

^۱ اي الله تنهنجي نالي سان آءُ مران ۽ جيان ٿو.
^۲ الله لاءِ سڀ ساراهون، جنهن مٿي پڄاڻان اسان کي زنده ڪيو، ڏانهس ئي موٽڻو آهي.
^۳ الله جي مڪمل ڪلمن جي آءُ پناهه ڀرڻو اڃان. سندس غضب ۽ سزا کان. سندس پانهن جي شر، شيطانن جي ولوسن کان ۽ انهن جي مون وٽ اچڻ کان.
^۴ اي الله آءُ هن کان تنهنجي پناهه ڀرڻو اڃان ته: گمراه ٿيان يا گمراه ڪيو وڃان. تڙي وڃان يا ٿيڙيو وڃان، ظلم ڪيان يا ظلم ڪيو وڃان. بي خبر ٿيان، يا بي خبر بڻايو وڃان.
^۵ الله جي نالي سان شروع ٿو ڪيان، الله تي توکل ٿو ڪيان، قوت ۽ طاقت صرف ان وٽ آهي.
^۶ الله جي نالي سان (داخل ٿيان ٿو) رسول الله ﷺ جي مٿان سلام هجي. اي الله منهنجا گناهه معاف فرمائ ۽ منهنجي لاءِ رحمت جا دروازا کولي ڇڏ!
^۷ الله جي نالي سان (نڪران ٿو) رسول الله ﷺ جي مٿان سلام هجي، اي الله مون کي منهنجا گناهه معاف ڪر. ۽ پنهنجي فضل (رزق) جا دروازا مون لاءِ کولي ڇڏ!
^۸ الله تنهنجي لاءِ برڪت فرمائي ۽ تنهنجي مٿان برڪت فرمائي. اوهان کي خير سان گڏ رکي.
^۹ ڪوبه معبود ناهي الله کان سواءِ جيڪو عظيم ۽ بردبار آهي، ڪوبه معبود ناهي الله کان سواءِ جيڪو عظيم جو رب آهي، ڪوبه معبود ناهي الله کان سواءِ جيڪو آسمانن ۽ زمين ۽ عرش سڳوري جو رب آهي.
^{۱۰} الله الله منهنجو رب آهي، ساڻس مان ڪنهن کي به شريڪ نه ٿو ڪيان.
^{۱۱} اي حَيُّ! اي قَيُّوْمُ! آءُ تنهنجي رحمت جي التجا ٿو ڪريان.
^{۱۲} پاڪ آهي الله جيڪو برتر آهي.
^{۱۳} اي الله ڪتاب نازل ڪرڻ وارو! ڪڪرن کي جاري ڪرڻ وارو! تڪڙي حساب وٺڻ وارو (دشمن جي) لشڪرن کي شڪست ڏي، اي الله! کين شڪست ڏي ۽ کين لوڏي ڇڏ.

<p>رات جو نند کان سجاڳ ٿيڻ وقت</p> <p>جيڪو رات جو سجاڳ ٿئي ۽ هي دعا پڙهي: لا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ، لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ، الْحَمْدُ لِلَّهِ وَسُبْحَانَ اللَّهِ وَلَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَاللَّهُ أَكْبَرُ وَلَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ.¹</p>	<p>ڪا مشڪل پيش اچي</p> <p>اللَّهُمَّ لَا سَهْلَ إِلَّا مَا جَعَلْتَهُ سَهْلًا وَأَنْتَ تَجْعَلُ الْحَزْنَ إِذَا شِئْتَ سَهْلًا.²</p>
<p>قرض جي ادائگي لاءِ دعا</p> <p>اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْهَمِّ وَالْحَزَنِ وَالْعَجْزِ وَالْكَسَلِ، وَالْجُبْنِ وَالْبُخْلِ، وَصَلَمِ الدَّيْنِ، وَعَلَبَةِ الرَّجَالِ.³</p>	<p>بيت الخلاء ويڙڻ جي دعا</p> <p>جڏهن بيت الخلاء ۾ داخل ٿجي ته چئجي: اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْحَبْثِ وَالْحَبَائِثِ.⁴</p> <p>جڏهن فارغ ٿي نڪري ته چئجي: عَفْرَانِكَ.</p>
<p>نماز جي وسوسن کان سجدو ڀري رهڻي دعا</p> <p>اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي ذَنْبِي كُلَّهُ دِقَّةَ وَجَلِّهِ وَأَوْلَهُ وَأَجْرَهُ وَعَلَايِنَتَهُ وَسِرَّهُ.⁵ * سُبْحَانَكَ رَبِّي وَبِحَمْدِكَ اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي.⁶ * اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِرِضَاكَ مِنْ سَخَطِكَ وَمِعَافَاتِكَ مِنْ عِقُوبَتِكَ وَأَعُوذُ بِكَ مِنْكَ لَا أَحْصِي ثَنَاءً عَلَيْكَ أَنْتَ كَمَا أَثْنَيْتَ عَلَيَّ نَفْسِكَ.⁷</p>	<p>نماز جي وسوسن کان سجدو ڀري رهڻي دعا</p> <p>اهو هڪ شيطان آهي جنهن کي (خنزب) چئبو آهي، جڏهن کيس محسوس ڪرين ته الله جي ان کان پناهه گهر ۽ تي پيرا پنهنجي ڪاٻي پاسي ٽڪا ڇڏي.</p>
<p>تلاوت جي سجدو جي دعا</p> <p>اللَّهُمَّ لَكَ سَجَدْتُ وَبِكَ آمَنْتُ وَلَكَ أَسْلَمْتُ سَجَدَ وَجْهِي لِلَّذِي خَلَقَهُ وَصَوَّرَهُ وَشَقَّ سَمْعَهُ وَبَصَرَهُ تَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ.⁸</p>	<p>نماز جي شروعات جي دعا</p> <p>اللَّهُمَّ بَاعِدْ بَيْنِي وَبَيْنَ خَطَايَايَ كَمَا بَاعَدْتَ بَيْنَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ، اللَّهُمَّ نَقِّنِي مِنَ خَطَايَايَ كَمَا بُنِيتَنِي مِنَ الْقُوتِ الْأَبْيَضِ مِنَ الدَّنَسِ، اللَّهُمَّ اغْسِلْنِي بِالْمَاءِ وَالطَّلْحِ وَالزَّيْتِ.⁹</p>
<p>نماز جي پڄاڻي جي دعا</p> <p>اللَّهُمَّ إِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي ظُلْمًا كَثِيرًا وَلَا يَغْفِرُ الذُّنُوبَ إِلَّا أَنْتَ فَاعْفُرْ لِي مَغْفِرَةً مِنْ عِنْدِكَ وَارْحَمْنِي إِنَّكَ أَنْتَ الْعَفُورُ الرَّحِيمُ.¹⁰</p>	<p>نماز کان پوءِ جيڪو چڱائي ڪري</p> <p>جنهن سان چڱائي ڪئي وئي، ۽ انهيءَ چڱائي ڪندڙ کي چيو: جَزَاكَ اللَّهُ خَيْرًا (الله توکي سٺو بدلو ڏئي) ته ڄڻ ان سندس تعريف جو حق ادا ڪري ڇڏيو. ۽ ٻئي کي جواب ۾ هيئن چوڻ گهرجي: وَجَزَاكَ تَوَكُّي بِرَبِّكَ (يا چئيس: واپاڪ توکي به، جڏهن مينهن ڏسجي)</p>
<p>نماز کان پوءِ جيڪو چڱائي ڪري</p> <p>اللَّهُمَّ أَعِنِّي عَلَى ذِكْرِكَ وَشُكْرِكَ وَحُسْنِ عِبَادَتِكَ.¹¹ * اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْكُفْرِ وَالْفَقْرِ وَعَذَابِ الْقَبْرِ.¹²</p>	<p>جڏهن مينهن ڏسجي</p> <p>اللَّهُمَّ صَيِّبًا نَافِعًا.¹³ به يا تي دفعه چئجي. مُطْرِنَا بِفَضْلِ اللَّهِ وَرَحْمَتِهِ.¹⁴</p>

1) ”الله کان سواءِ ٻيو ڪوبه عبادت جي لائق ناهي، اهو اڪيلو آهي، ان جو ڪو شريڪ ناهي، سارو جهان ان جو آهي، سڀ تعريف به ان جي آهي، ۽ اهو هر شيءِ تي وڏي وس وارو آهي. سڀ تعريف الله جي آهي، ۽ الله پاڪ آهي، ۽ ان کان سواءِ ڪو عبادت جي لائق ناهي، الله تمام وڏو آهي، ۽ الله کان سواءِ نه ڪو حيلو آهي ۽ نه وس.“ ان کان پوءِ چئجي: **اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي** ”اي منهنجا الله! مون کي بخش.“ يا ٻي ڪا دعا گهريائين ته سندس دعا قبول ٿيندي. پوءِ جيڪڏهن وضو ڪري نماز پڙهيائين ته سندس نماز قبول ڪئي ويندي.

2) اي الله ڪا به شيءِ آسان ناهي جيستائين تون ان کي آسان نه ڪرين. تون ڏکيائيءَ کي، جڏهن گهرندو آهين، ته آسان ڪري ڇڏيندو آهين.

3) اي الله، آءٌ تنهنجي پناهه ۾ ٿو اچان ڏک ۽ غم کان، مجبوري ۽ سستيءَ کان، بزدلي، ۽ بخل کان، قرض ۾ وڃي وڃڻ ۽ ماڻهن جي غلبي کان.

4) اي الله آءٌ پليستي ۽ پليستن کان تنهنجي پناهه ۾ ٿو اچان.

5) تنهنجي بخشش ٿو گهران.

6) اي الله منهنجا گناهه معاف ڪر، سڀ گناهه، ننڍا هجن يا وڏا، پهريان هجن يا پويان، ظاهر هجن يا ڳجهيا.

7) پاڪ آهي تنهنجي ذات اي پالڻهار، پنهنجي حمد جي صدقي اي الله مون کي معاف فرما.

8) اي الله آءٌ تنهنجي رضامندي جي صدقي تنهنجي ڏم کان پناهه ٿو گهران. ۽ تنهنجي معافي سان تنهنجي سزا کان پناهه ٿو گهران.

9) ۽ توهان تنهنجي پناهه ۾ ٿو اچان. آءٌ تنهنجي ساراهه جو حق نه ٿو ادا ڪري سگهان. بس تون ائين ئي آهين جيئن تو پنهنجي ساراهه پاڻ ڪئي آهي.

10) اي الله تولاڻي سجدو ڪيو اٿم، توتي ئي ايمان آندو اٿم، تولاڻي فرمانبرداري ڪئي اٿم، منهنجو منهن ان کي سجدو ٿو ڪري جنهن کيس پيدا ڪيو آهي، جنهن کيس صورت بخشي آهي، سندس ڪن ۽ اکيون ڪوليون اٿس. الله برڪت وارو آهي، بهترين خالق آهي.

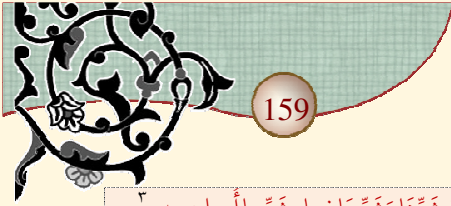
11) اي الله! منهنجي ۽ منهنجي خطائن جي وچ ۾ ائين دوري فرما جيئن تو مشرق ۽ مغرب جي وچ ۾ دوري فرمائي آهي. اي الله! مون کي گناهه کان ائين صاف ڪرڻ فرما جيئن اچو ڪپڙو ميرانه کان صاف ٿيندو آهي. اي الله! منهن جي (گناهه کي) پاڻي، برف ۽ ڳڙي سان ڌوئي ڇڏ.

12) اي الله! مون پنهنجي نفس تي ظلم ڪيو آهي، تمام گهڻو ظلم، توکان سواءِ ٻيو ڪوبه گناهه نه بخشيندو آهي، تنهن ڪري پنهنجي طرفان مون کي معاف فرما! مون تي رحم فرما، تون ئي معاف ڪندڙ ۽ پاڇهارو آهين.

13) اي الله منهنجي مدد فرما پنهنجي ڏڪر، شڪر ۽ سهڻي عبادت ڪرڻ تي.

14) اي الله آءٌ توکان ڪفر، محتاجيءَ ۽ قبر جي عذاب کان پناهه ٿو گهران.

<p>اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ خَيْرَهَا وَخَيْرَ مَا فِيهَا وَخَيْرَ مَا أُرْسِلَتْ بِهِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّهَا وَشَرِّ مَا فِيهَا وَشَرِّ مَا أُرْسِلَتْ بِهِ ١</p>	<p>جڏهن تيز هئا گهلي</p>
<p>اللَّهُمَّ أَهْلَهُ عَلَيْنَا بِالْإِيمَانِ وَالسَّلَامَةِ وَالْإِسْلَامِ، هَلَالِ خَيْرٍ وَرُشْدٍ، رَبِّي وَرَبُّكَ اللَّهُ ٢</p>	<p>جڏهن چنڊ ڏسجي</p>
<p>أَسْتَوْدِعُ اللَّهَ دِينَكَ وَأَمَانَتَكَ وَخَوَاتِيمَ عَمَلِكَ ٣ مسافر ان جو هنن لفظن سان جواب ڏئي: أَسْتَوْدِعُكُمْ اللَّهُ الَّذِي لَا تَضِيْعُ وَدَائِعُهُ ٤</p>	<p>مسافر کي الوداع چوڻ وقت</p>
<p>نبی کریم ﷺ جن جڏهن ڪا اهڙي شيءِ ڏسندا هئا جيڪا کين پسند هجي ته هي دعا پڙهندا هئا: الحمد لله الذي لغى شيء دس بينعمته تيمم الصالحات ٥ ۽ جڏهن ڪا اهڙي شيءِ ڏسندا هئا جيڪا کين ناپسند هجي ته هي دعا پڙهندا هئا: الحمد لله على كل حال ٦ ”هر حال ۾ الله جي تعريف آهي.“</p>	<p>ڪا چڱي يا لغى شيء دس وقت</p>
<p>اللَّهُ أَكْبَرُ، اللَّهُ أَكْبَرُ، اللَّهُ أَكْبَرُ سُبْحَانَ الَّذِي سَخَّرَ لَنَا هَذَا وَمَا كُنَّا لَهُ مُقْرِنِينَ * وَإِنَّا إِلَىٰ رَبِّنَا لَمُنْقَلِبُونَ ٧ اللَّهُمَّ إِنَّا نَسْأَلُكَ فِي سَفَرِنَا هَذَا الْبِرَّ وَالتَّقْوَىٰ، وَمِنَ الْعَمَلِ مَا تَرْضَىٰ، اللَّهُمَّ هَوِّنْ عَلَيْنَا سَفَرَنَا هَذَا وَاطْوِ عَنَّا بُعْدَهُ، اللَّهُمَّ أَنْتَ الصَّاحِبُ فِي السَّفَرِ وَالْحَلِيفَةُ فِي الْأَهْلِ، اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ وَعَثَاءِ السَّفَرِ وَكَآبَةِ الْمُنْظَرِ وَسُوءِ الْمُنْقَلَبِ فِي الْمَالِ وَالْأَهْلِ. ٨</p>	<p>سڀني وقت دعا</p>
<p>جڏهن موٽجي ته اهي مٿيان جيلا به چئجن ۽ انهن پر هيءَ لفظ به وڌجن: أَيُّمُون تَائِبُونَ عَابِدُونَ لِرَبِّنَا حَامِدُونَ. ٩ * اللَّهُمَّ أَسْلَمْتُ نَفْسِي إِلَيْكَ وَقَوَّضْتُ أَمْرِي إِلَيْكَ وَأَلْحَاحْتُ ظَهْرِي إِلَيْكَ رَهْبَةً وَرَغْبَةً إِلَيْكَ لَا مَلْجَأَ وَلَا مَنجَا مِنْكَ إِلَّا إِلَيْكَ أَمَنْتُ بِكِتَابِكَ الَّذِي أَنْزَلْتَ وَبِنَبِيِّكَ الَّذِي أَرْسَلْتَ ١٠ * الحمد لله الذي أظعمنا وسقانا وكفانا وآوانا فكم ممن لا كافي له ولا مؤوي ١١ * اللهم فني عذابك يوم تبعث عبادك ١٢ * سبحانك اللهم ربّي بك وضعت جنّي وبك أرفعه إن أمسكت نفسى فأغفر لها وإن أرسلتها فاحفظها بما تحفظ به عبادك الصالحين ١٣ * پنهنجي پنهني هتن تي ٿوڪي ۽ معوذتين پڙهي ۽ پنهني کي پنهنجي جسمر تي ڦيرائي ڇڏي. جيستائين هر رات سورة (الر) سجده ۽ سورة ملك نه پڙهي تيستائين نه سمهي.</p>	<p>سڀني وقت دعا</p>

١ اي الله فائديمند پيٽ ڪج.
٢ الله جي فضل ۽ ٻاجه سان برسات ٿي آهي. جيڪا دعا وٺي سا گهرجي، مينهن وسڻ وقت دعا قبول پوندي آهي.
٣ اي الله! ان جي پلائي، جيڪو ڪجهه منجهس آهي ان جي پلائي ۽ جنهن مقصد لاءِ موڪلي وئي آهي تنهن جي پلائيءَ جو آءٌ توکان سوال ٿو گهران. ان جي شر کان، جيڪو ڪجهه منجهس آهي ان جي شر کان ۽ جنهن مقصد لاءِ موڪلي وئي آهي تنهن جي شر کان آءٌ تنهنجي پناهه ٿو وٺان.
٤ اي الله! ان کي اسان تي برڪت، ايمان، سلامتي ۽ اسلام سان اڀار. شل پلائي ۽ هدايت وارو چنڊ ٿي. (اي چنڊ) منهنجو ۽ تنهنجو رب الله آهي.
٥ تنهنجي دين، تنهنجي امانت ۽ تنهنجي عملن جي پڄاڻيءَ کي آءٌ الله جي حوالي ٿو ڪريان.
٦ آءٌ اوهان کي ان الله جي امانت ۾ ٿو ڏيان، جنهن جون امانتون ڪڏهن ضايع نه ٿينديون آهن.
٧ ”سڀ تعريف الله جي آهي، جنهن جي نعمت سان چڱيون شيون پوريون ٿينديون آهن.“
٨ الله سڀ کان وڏو آهي، الله سڀ کان وڏو آهي، الله سڀ کان وڏو آهي، پاڪ آهي اها ذات جنهن اسان لاءِ هن سواري کي تابع بڻايو جڏهن ته اسان کي ان تي قابو پائڻ جي طاقت نه هئي ۽ اسان پنهنجي رب ڏانهن موٽندڙ آهيون. اي الله! اسان توکان، پنهنجي هن سفر ۾ نيڪيءَ ۽ تقويٰ جو سوال ٿا ڪريون ۽ اهڙن عملن جي گهر ٿا ڪريون، جن کان تون راضي ٿين. اي الله! اسان تي اسان جو هيءُ سفر آسان فرمائ. ان جي دوري اسان کان ويڙهي ويجهي ڪر. اي الله تون ئي اسان جو سفر ۾ ساٿي آهين ۽ گهر وارن جو سنڀاليندڙ آهين. اي الله آءٌ تنهنجي پناهه ٿو وٺان سفر جي اوائلين، بري منظر، ۽ مال ملڪيت ۽ اهل و عيال ڏانهن بري حال ۾ موٽڻ کان.
٩ اسان موٽندڙ، توبه ڪندڙ، عبادت ڪندڙ ۽ پنهنجي رب جي ساراه ڪندڙ آهيون.
١٠ اي الله! مون پنهنجي جان تنهنجي حوالي ڪير، پنهنجو معاملو تنهنجي حوالي ڪير. پنهنجي پٺ تو ڏانهن موٽاير، تو ڏانهن ڊڄندي ۽ شوق رکندي، توکان پناهه گاهه ۽ چوٽڪاري جي جاءِ توکان سواءِ ٻئي ڪنهن وٽ ناهي. تنهنجي ڪتاب تي ايمان آندم جيڪو تو نازل ڪيو ۽ تنهنجي نبيءَ تي ايمان آندم جنهن کي تو موڪليو.
١١ سڀ تعريفون ان الله لاءِ جنهن اسان کي ڪارايو، پياريو، اسان لاءِ ڪافي ٿيو ۽ اسان کي جاءِ ڏنائين، ڪيترائي آهن جن لاءِ ڪوبه سنڀالڻ وارو ۽ پناهه ڏيڻ وارو ڪونهي.
١٢ اي الله! مون کي پنهنجي عذاب کان بچاءِ، جڏهن تون پنهنجا پناهه اٿاريندين.
١٣ پاڪ آهي تنهنجي ذات اي الله، اسان جا رب! تنهنجي ئي سهاري پنهنجو پاسو رکيو اٿم ۽ تنهنجي ئي مدد سان اهو ڪٽندس. جيڪڏهن تون منهنجو ساه روڪي وٺين ته کيس معاف ڪجان، جيڪڏهن ان کي ڇڏين ته ان جي حفاظت ڪجان جيئن تون پنهنجي صالح ٻانهن جي حفاظت ڪندو آهين.

نگرڻ وقت نماز لاءِ	<p>اللَّهُمَّ اجْعَلْ فِي قَلْبِي نُورًا، وَفِي لِسَانِي نُورًا، وَفِي سَمْعِي نُورًا، وَفِي بَصَرِي نُورًا، وَمِنْ قُوَّتِي نُورًا، وَمِنْ تَحَنُّنِي نُورًا، وَعَنْ يَبِيبِي نُورًا، وَعَنْ شِمَالِي نُورًا، وَمِنْ أَمَامِي نُورًا، وَمِنْ خَلْفِي نُورًا، وَاجْعَلْ فِي نَفْسِي نُورًا، وَأَعْظِمْ لِي نُورًا، وَعَظِّمْ لِي نُورًا، وَاجْعَلْ لِي نُورًا وَاجْعَلْنِي نُورًا اللَّهُمَّ أَعْطِنِي نُورًا وَاجْعَلْ فِي عَصِي نُورًا وَفِي لَحْيِي نُورًا، وَفِي ذِي نُورًا، وَفِي شَعْرِي نُورًا، وَفِي بَشْرِي نُورًا. ۱</p>
استخاره جي دعا	<p>جڏهن اوهان مان ڪو ڪنهن ڳالهه جو ارادو ڪري ته ان کي گهرجي ته ٻه رڪعتون نماز نفل پڙهي، ان کان پوءِ چئي: اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْتَخِيرُكَ بِعِلْمِكَ، وَأَسْتَفِيدُكَ بِقُدْرَتِكَ، وَأَسْأَلُكَ مِنْ فَضْلِكَ، فَإِنَّكَ تَقْدِيرُ وَلَا أَقْدِيرُ، وَتَعْلَمُ وَلَا أَعْلَمُ، وَأَنْتَ عَلَامُ الْغُيُوبِ، اللَّهُمَّ فَإِنْ كُنْتَ تَعْلَمُ هَذَا الْأَمْرَ (ثُمَّ تُسَمِّيهِ بِعَيْنِهِ) خَيْرًا لِي فِي دِينِي وَمَعَاشِي وَعَاقِبَةِ أَمْرِي - أَوْ قَالَ: عَاجِلِ أَمْرِي وَأَجَلِهِ - فَاقْدُرْهُ لِي وَيَسِّرْهُ لِي ثُمَّ بَارِكْ لِي فِيهِ، وَإِنْ كُنْتَ تَعْلَمُ أَنَّ هَذَا الْأَمْرَ شَرٌّ لِي فِي دِينِي وَمَعَاشِي وَعَاقِبَةِ أَمْرِي - أَوْ قَالَ فِي عَاجِلِ أَمْرِي وَأَجَلِهِ - فَاصْرِفْهُ عَنِّي وَاصْرِفْنِي عَنْهُ وَاقْدُرْ لِي الْخَيْرَ حَيْثُ كَانَ ثُمَّ رَضِّنِي بِهِ. ۲</p>
جامع دعا: ميت لاءِ	<p>اللَّهُمَّ اغْفِرْ لَهُ وَارْحَمْهُ، وَعَافِهِ وَاعْفُ عَنْهُ، وَأَكْرِمْ نُزُلَهُ، وَوَسِّعْ مَدْخَلَهُ، وَاعْسِلْهُ بِالْمَاءِ الْوَالْتِجِ وَالْبَرْدِ وَنَقِّهِ مِنَ الْخَطَايَا كَمَا نَقَّيْتَ النَّوْبَ الْأَبْيَضَ مِنَ الدَّنَسِ، وَأَبْدِلْهُ دَارًا خَيْرًا مِنْ دَارِهِ، وَأَهْلًا خَيْرًا مِنْ أَهْلِهِ وَزَوْجًا خَيْرًا مِنْ زَوْجِهِ، وَأَدْخِلْهُ الْجَنَّةَ، وَأَعِزَّهُ مِنَ عَذَابِ الْقَبْرِ وَمِنْ عَذَابِ النَّارِ. ۳</p>
غرمرد ڪرڻ جي دعائ	<p>پاڻ ڪريم ﷺ جن فرمايو آهي: ”اوهان مان ڪنهن کي ڪڏهن به ڪو غم ۽ ڏک رسيو پوءِ هيئن چيائين: ”مَا أَصَابَ أَحَدًا قَطُّ هَمٌّ وَلَا حَزَنٌ فَقَالَ: اللَّهُمَّ إِنِّي عَبْدُكَ وَابْنُ عَبْدِكَ وَابْنُ أَمَتِكَ نَاصِيَتِي بِيَدِكَ مَا ضِىَ حُكْمُكَ عَدْلٌ فِي قَضَائِكَ أَسْأَلُكَ بِكُلِّ اسْمٍ هُوَ لَكَ سَمَّيْتَ بِهِ نَفْسَكَ أَوْ عَلَّمْتَهُ أَحَدًا مِنْ خَلْقِكَ أَوْ أَنْزَلْتَهُ فِي كِتَابِكَ أَوْ اسْتَأْذَنْتَ بِهِ فِي عِلْمِ الْعَالَمِينَ عِنْدَكَ أَنْ تَجْعَلَ الْقُرْآنَ رَبِيعَ قَلْبِي وَنُورَ صَدْرِي وَجِلَاءَ حُزْنِي وَذَهَابَ هَمِّي. إِلَّا أَذْهَبَ اللَّهُ هَمَّهُ وَحُزْنَهُ وَأَبْدَلَهُ مَكَانَهُ قَرَحًا. ته الله ان جو اهو غم ۽ ڏک ختم ڪري ڇڏيندو ۽ کيس ان جي بدلي خوشي عنايت ڪري ڇڏيندو.“</p>

۱ اي الله! منهنجي دل ۾ نور پيدا فرمائ، منهنجي زبان، منهنجي ڪنن، منهنجي اکين ۾ نور پيدا فرمائ، منهنجي مٿان، منهنجي هيٺان، ساڄي، کاٻي، اڳيان، پويان نور پيدا فرمائ، منهنجي اندر ۾ نور پيدا فرمائ، منهنجي لاءِ نور کي وڌو بنا، منهنجي لاءِ نور کي وڌاءِ، مون کي نور عطا ڪر، مون کي روشن ڪر، منهنجي اعصابن ۾ نور پيدا فرمائ، منهنجي گوشت ۾، منهنجي رت ۾، منهنجي وارن ۾ منهنجي کل ۾ نور پيدا فرمائ!

۲ اي الله آءُ توکان تنهنجي علم جي ذريعي ڀلائي طلب ٿو ڪيان، تنهنجي قدرت جي وسيلي توکان طاقت ٿو گهران، توکان تنهنجي فضل جو سوال

ٿو ڪيان. بيشڪ تون قدرت رکين ٿو، آءُ قدرت نه ٿو رکان، تون چائين ٿو، آءُ نه ٿو چائان ۽ تون غيبن جو وڏو چاٿڻ وارو آهين. اي الله! جيڪڏهن تون چائين ٿو ته هيءُ معاملو (ان جو نالو ڪنجي) منهنجي لاءِ بهتر آهي، منهنجي دين، منهنجي معاش ۽ منهنجي معاملي ۾ نتيجي جي لحاظ کان - يا چئي: منهنجي معاملي جي تڪڙي ۽ دير واري انجام جي اعتبار کان - ته ان کي منهنجي لاءِ مقدر فرمائ، ان کي منهنجي لاءِ آسان فرمائ، ۽ پوءِ ان ۾ منهنجي لاءِ برڪت پيدا فرمائ، پر جيڪڏهن تون چائين ٿو ته هيءُ معاملو منهنجي دين، معاش، ۽ نتيجي جي لحاظ کان - يا چئي: منهنجي معاملي جي تڪڙي ۽ دير واري انجام جي اعتبار کان - ته ان کي مون کان تاري ڇڏ ۽ مون کي ان کان ڦيرائي ڇڏ، ۽ خير ۽ ڀلائي جتي به هجي منهنجو مقدر بنا، پوءِ مون کي ان جي ذريعي خوش ڪري ڇڏ.

۳ اي الله هن کي بخش ۽ هن تي رحم ڪر، هن کي عافيت ڏي، هن کي معاف ڪر، هن جي جوڳي مهمان نوازي ڪر، هن جي رهڻي ڪشادي ڪر، هن کي پاڻي، برف ۽ ڳڙي سان ڌوئي ڇڏ، هن کي خطائن کان ائين صاف ڪر جيئن اڇو ڪپڙو ميرانهن کان صاف ڪيو آهي، هن کي سندس گهر کان ڀلو گهر عطا ڪر ۽ سندس اهل کان ڀلو اهل عطا ڪر ۽ گهر واري سندس گهر واري کان ڀلي عطا ڪر ۽ هن کي جنت ۾ داخل ڪر ۽ قبر جي عذاب ۽ دوزخ جي عذاب کان پناهه ڏي.

نفعي بخش واپار

الله تعالیٰ انسان کي مڙني مخلوقات جي مٿان فضيلت عطا ڪئي آهي، کيس ڳالهائڻ جي نعمت خاص طور عطا ڪئي آهي، ان جو ذريعو زبان کي بنايو اٿائين، اها هڪ اهڙي نعمت آهي جيڪا ڀلائي ۽ برائي ٻنهي ۾ استعمال ڪري سگهجي ٿي. جنهن ان کي خير ۾ استعمال ڪيو، ان کي دنيا جي سعادت ۽ جنت ۾ بلند مرتبا نصيب ٿيندا ۽ جنهن ان کي شر ۾ استعمال ڪيو، ته ان کي ٻنهي جهانن ۾ هلاڪتن سان منهن ڏيڻو پوندو. بهترين مشغولي جيڪا قرآن پڙهڻ کان پوءِ اختيار ڪرڻ گهرجي سا **الله جو ذڪر آهي**.

الله جي ذڪر جي فضيلت: ان باري ۾ گهڻيون حديثون آيون آهن. جن مان هڪ نبي ڪريم ﷺ جن جو هيءُ فرمان آهي: «أَلَا أَنْبَأُكُمْ بِخَيْرِ أَعْمَالِكُمْ، وَأَزْكَاهَا عِنْدَ مَلِيكِكُمْ وَأَرْفَعُهَا فِي دَرَجَاتِكُمْ، وَخَيْرَ لَكُمْ مِنْ إِنْفَاقِ الدَّهَبِ وَالْوَرَقِ، وَخَيْرَ لَكُمْ مِنْ أَنْ تَلْقَوْا عَدُوَّكُمْ فَتَضْرِبُوا أَعْنَاقَهُمْ وَيَضْرِبُوا أَعْنَاقَكُمْ؟ قَالُوا: بَلَى يَا رَسُولَ اللَّهِ. قَالَ: ذَكَرَ اللَّهُ» الترمذي ”ڇا اوهان کي اوهان جي عملن مان سڀ کان ڀلو عمل ٻڌايان، جيڪو اوهان جي بادشاهه (الله) وٽ وڌيڪ پاڪيزه ۽ اوهان جي درجات ۾ واڌاري جو سبب هجي ۽ اوهان لاءِ سون ۽ چاندي خرچ ڪرڻ کان وڌيڪ بهتر هجي، اوهان لاءِ هن کان به ڀلو هجي جو اوهان پنهنجي دشمن سان دٻو ڏيو ٿيو پوءِ اوهان انهن جا گردن لاهيو ۽ اهي اوهان جا گردن لاهين؟ چيائون ته: هاڻو (ضربور ٻڌايو). پاڻ فرمايائون: الله جو ذڪر“. (ترمذي). ۽ نبي ڪريم ﷺ جن جو هيءُ فرمان ته: «مَثَلُ الَّذِي يَذُكُرُ رَبَّهُ وَالَّذِي لَا يَذُكُرُ رَبَّهُ مَثَلُ الْحَيِّ وَالْمَيِّتِ» متفق عليه ”ان شخص جو مثال جيڪو پنهنجي رب جو ذڪر ڪري ٿو ۽ جيڪو ذڪر نه ٿو ڪري، زندهه ۽ مٿل جي مثال آهي“. ۽ هڪ قدسي حديث ۾ الله عزوجل جو فرمان آهي ته: «أَنَا عِنْدَ ظَنِّ عَبْدِي بِي، وَأَنَا مَعَهُ إِذَا ذَكَرَنِي فَإِنْ ذَكَرَنِي فِي نَفْسِهِ ذَكَرْتُهُ فِي نَفْسِي، وَإِنْ ذَكَرَنِي فِي مَلَأْ ذَكَرْتُهُ فِي مَلَأْ خَيْرٍ مِنْهُمْ، وَإِنْ تَقَرَّبَ إِلَيَّ بِشَيْءٍ تَقَرَّبْتُ إِلَيْهِ ذِرَاعًا» البخاري ”آءٌ پنهنجي ٻانهي سان اهوئي ورتاءُ ڪندو آهيان، جهڙو هو مون ۾ گمان ڪندو آهي ۽ جڏهن هو مون کي ياد ڪري ٿو ته آءٌ ساڻس گڏ هوندو آهيان، جيڪڏهن هو مون کي پنهنجي دل ۾ ياد ٿو ڪري ته آءٌ کيس پنهنجي دل ۾ ياد ٿو ڪريان ۽ جيڪڏهن هو مون کي ڪنهن ميڙ ۾ ياد ٿو ڪري ته آءٌ کيس اهڙي ميڙ ۾ ٿو ياد ڪيان جيڪو انهن کان ڀلو آهي. جيڪڏهن هو مون ڏانهن گرانٽ ويجهڙائي ڪندو ته آءٌ کيس هٿ جيٿرو قريب ٿيندس“. ۽ نبي ڪريم ﷺ جن جو فرمان آهي ته: «سَبَقَ الْمُفْرَدُونَ، قَالُوا: وَمَا الْمُفْرَدُونَ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: الدَّاكِرُونَ اللَّهَ كَثِيرًا وَالذَّاكِرَاتُ» مسلم ”(مفرد) گوءِ ڪٿي ويا. صحابن عرض ڪيو ته: يارسول الله (مفرد) ڪير آهن؟ فرمايائون: الله جو گهڻو ذڪر ڪندڙ مرد ۽ عورتون“. نبي ڪريم ﷺ جن جو هيءُ فرمان، جنهن ۾ پاڻ پنهنجي ڪنهن صحابيءَ کي وصيت فرمائي رهيا هئا: «لَا يَزَالُ لِسَانُكَ رَطْبًا مِنْ ذِكْرِ اللَّهِ» الترمذي ”هميشه تنهنجي زبان الله جي ذڪر سان تازي رهڻ گهرجي“. انهن کان سواءِ ٻيون به ان سلسلي جون ڪوڙ حديثون آهن.

اجرن ۾ اضافو: صالح عملن جو اجر به ائين وڌايو ويندو آهي جيئن قرآن جي قرائت جو اجر وڌايو ويندو آهي. اهو واڌارو ٻن ڳالهين جي ڪري ٿيندو آهي. ۱- ان ايمان، اخلاص، الله جي محبت ۽ ان جي لوازمات جي اعتبار کان جيڪي دل ۾ پيدا ٿيندا آهن. ۲- دل جي ذڪر ۾ مشغوليءَ ۽ تفڪر جي اعتبار کان، ان ڪري ذڪر صرف زبان سان نه هئڻ گهرجي. جڏهن ان ۾ ڪمال حاصل ٿيندو ته الله تعالیٰ مڙئي برايون مٽائي، ڪامل اجر عطا فرمائيندو. ان ۾ ڪمي به انهن ئي لحاظن کان ٿيندي آهي.

ذڪر جا فائدا: شيخ الاسلام فرمايو آهي ته: دل لاءِ ذڪر ائين آهي جيئن مڇيءَ لاءِ پاڻي. مڇي جڏهن پاڻيءَ کان ڌار ٿيندي ته ان جو ڪهڙو حال ٿيندو؟

☀ ان سان الله جي محبت، قرب، رضا، سندس توجهه، خوف، ان ڏانهن رجوع ۽ سندس اطاعت ۾ مدد حاصل ٿيندي.

☀ دل مان غم ۽ پريشاني ختم ٿيندي ۽ خوشي حاصل ٿيندي. دل زندهه ٿيندي. سگهاري ۽ صاف ٿيندي.

☀ دل خالي ۽ بڪي رهندي آهي، ان جو پوراڻو صرف ذڪر سان ٿي سگهندو آهي. منجهس سختي هوندي آهي، ان کي الله جي ذڪر کان سواءِ ٻي ڪابه شيءِ ڳاري نمر نه ڪري سگهندي آهي.

- ✿ ذکر دل جي شفا، سندس دوا، قوت ۽ اهڙي لذت آهي، جنهن جهڙي ٻي ڪا لذت ئي ڪانهي ۽ ان کان غفلت دل جي بيماري آهي.
- ✿ ذکر جي گهٽتائي منافقيءَ جو دليل آهي. ان جي ڪثرت ايمان جي قوت جو دليل ۽ الله جي سچي محبت جي نشاني آهي، ڇاڪاڻ ته جيڪو ڪنهن سان محبت ڪندو آهي ته ان جو ذکر گهڻو ڪندو آهي.
- ✿ ٻانهو جڏهن سک ۾ ذکر جي ذريعي الله وٽ سڃاڻ حاصل ڪندو آهي ته سختيءَ جي حالت ۾ الله کيس سڃاڻيندو آهي، خاص طور موت ۽ سڪرات وقت.
- ✿ ذکر الله جي عذاب کان نجات جو سبب آهي، سکون جي نازل ٿيڻ، رحمت جي پالوت ٿيڻ ۽ ملائڪن جي استغفار جو سبب ٿيندو آهي.
- ✿ ان جي ڪري زبان کي فضول ڳالهين، گلا، چغليخوري، ڪوڙ، ۽ ٻين مڪروه ۽ حرام ڳالهين جي فرصت نه ملندي آهي.
- ✿ ذکر سڀ کان آسان، افضل ۽ وڏي شان واري عبادت آهي ۽ اهو جنت جي وٿن جي چڪي آهي.
- ✿ ذکر ڪرڻ واري ۾ هيبت، مناس، منهن جي تازگي پيدا ڪندو آهي، اهو دنيا، قبر ۽ قيامت ۾ نور آهي.
- ✿ ذکر ڪرڻ وارو الله جي رحمت ۽ سندس ملائڪن جي دعا جو مستحق ٿيندو آهي. الله تعاليٰ پنهنجي ملائڪن آڏو ذکر ڪرڻ وارن تي فخر ڪندو آهي.
- ✿ عمل ڪرڻ وارن مان انهن ۾ الله جو گهڻو ذکر ڪرڻ وارو وڌيڪ افضل آهي، تنهن ڪري ڀلو روزيدار، روزي ۾ الله جو گهڻو ذکر ڪرڻ وارو آهي.
- ✿ مشڪلات آسان ڪندو، ڏکيائون تاريندو، مشقتن ۾ هلڪائي ڪندو، رزق وڌائيندو، بدن کي قوت عطا ڪندو آهي.
- ✿ شيطان کي تڙيندو، ان جون پاڙون اڪوڙي ڇڏيندو، کيس خوار ۽ ذليل ڪندو آهي.

روزانو صبح ۽ شام جا وظيفا

رد نمبر	روز جو وظيفو	تعداد ۽ وقت	اثر ۽ فضيلت
1	آيت الڪرسي	صبح شام، ننڊ کان اڳ ۽ فرض نمازن کان پوءِ	شيطان ويجهو نه ايندو، جنت ۾ داخل ٿيڻ جو سبب به آهي
2	سورة بقره جون آخري ٻه آيتون.	هڪ ڀيرو رات جو * ۽ گهر ۾ جنهن وقت چاهي پڙهڻ گهرجن.	هر شر کان بچڻ لاءِ ڪافي آهن
3	سورت اخلاص، معوذتتين (الفلق ۽ الناس)	3 دفعا صبح 3 دفعا شام	هر شيءِ کان ڪافي آهي.
4	بسم الله الذي لا يضر مع اسمه شيء في الارض ولا في السماء وهو السميع العليم	3 ڀيرا صبح 3 ڀيرا شام	ڪا مصيبت اوچتو نه ايندي. نه ڪا شيءِ نقصان ڏيندي.
5	اعوذ بكلمات الله التامات من شر ما خلق.	صبح 3، شام ۽ جڏهن ڪنهن به جاءِ تي ترسجي	جائين ۽ ماڳهن کي هر نقصان کان بچائڻ لاءِ ڪوت آهي.
6	حسي الله لا اله الا هو عليه توكلت وهو رب العرش العظيم.	6 صبح، 6 شام	آخري ۽ دنيا جي اهم معاملن لاءِ ڪافي آهي.
7	رضيت بالله رباً وبالاسلام ديناً، وبمحمد ﷺ نبياً.	3 صبح، 3 شام	الله تي حق آهي ته ان جي پڙهندڙ کي راضي رکي.
8	اللَّهُمَّ بَكَ أَصْبَحْنَا وَبِكَ أَمْسَيْنَا وَبِكَ نَحْيَا وَبِكَ نَمُوتُ وَبِكَ نَعْلَمُ الْغُيُوبَ.	صبح جو پڙهجي شام جو پڙهجي	هن جي پڙهڻ بابت حدِيث ۾ ترغيب آئي آهي.
9	أصبحنا على فطرة الإسلام، وكلمة الإخلاص، ودين نبينا محمد ﷺ وملة أبينا إبراهيم حنيفاً مسلماً وما كان من المشركين.	صبح جي وقت پڙهجي	نبي ڪريم ﷺ پاڻ اها دعا پڙهندا هئا.
10	اللَّهُمَّ مَا أَصْبَحَ بِي مِنْ نِعْمَةٍ أَوْ بَأْسٍ مِنْ خَلْقِكَ فَمِنْكَ وَحْدَكَ لَا شَرِيكَ لَكَ فَالْحَمْدُ وَلَكَ الشُّكْرُ.	صبح مهل پڙهجي	ان سان ڏينهن ۽ رات جو شڪر ادا ٿي ويندو.

- 1 ﴿اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ لَا تَأْخُذُهُ سِنَّةٌ وَلَا نَوْمٌ لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِمَا شَاءَ وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَلَا يَئُودُهُ حِفْظُهُمَا وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ﴾
- 2 ﴿ءَاَمَنَ الرَّسُولُ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْهِ مِنْ رَبِّهِ وَالْمُؤْمِنُونَ كُلٌّ ءَاَمَنَ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَرُسُلِهِءِ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْ رُسُلِهِءِ وَقَالُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا ءَعُفْرَانَكَ رَبَّنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ﴾ (٢٨٥) لَا يَكْفُرُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وَسَعَهَا لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا إِنْ نَسِينَا أَوْ أَخْطَأْنَا رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَا إَصْرًا كَمَا حَمَلْتَهُ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِنَا رَبَّنَا وَلَا تُحَمِّلْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِ ءَاعْفُ عَنَّا وَاعْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا أَنْتَ مَوْلَانَا فَانصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ﴾
- 3 انهن سورتن جو ترجمو سنڌي ترجمي واري قرآن شريف ۾ ڏسڻ گهرجي
- 4 (ترجمو) الله جي نالي سان، جنهن جي نالي سان زمين ۽ آسمان ۾ ڪابه شيءِ نقصان نه ٿي ڏئي سگهي. ۽ اهوئي ٻڌندڙ ڄاڻندڙ آهي.
- 5 (ترجمو) آءُ الله جي ڪامل ڪلمن جي پناهه گهران ٿو سندس مخلوق جي شر کان.
- 6 (ترجمو) الله مون کي ڪافي آهي، ان کان سواءِ ٻيو ڪوبه عبادت جي لائق ناهي، مٿس ئي منهنجو ڀروسو آهي، ۽ اهوئي عرش عظيم جو ڏئي آهي.
- 7 (ترجمو) آءُ الله تعاليٰ کي رب، اسلام کي دين ۽ محمد ﷺ کي رسول مڃڻ تي راضي آهيان.
- 8 (ترجمو) اي الله! تنهنجي توفيق سان صبح ڪيو سون ۽ تنهنجي توفيق سان ئي شام ڪئي سون، تنهنجي حڪم سان جيئرا ٿيندا آهيون ۽ تنهنجي مرضيءَ سان ئي مرندا آهيون، ۽ توڏانهن ئي اٿڻو آهي.
- 9 (ترجمو) اي الله! تنهنجي توفيق سان شام ڪئي سون ۽ تنهنجي توفيق سان ئي صبح ڪيو سون، تنهنجي حڪم سان جيئرا ٿيندا آهيون ۽ تنهنجي مرضيءَ سان ئي مرندا آهيون، ۽ توڏانهن ئي موٽڻو آهي.
- 10 (ترجمو) اسان اسلامي فطرت، اخلاص واري ڪلمي، اسان جي نبي محمد ﷺ واري دين ۽ اسان جي ابي ابراهيم عليهما السلام جيڪو يڪطرفو مسلمان هو ۽ مشرڪن مان نه هو. جي ملت تي صبح ڪيو سون.
- 11 (ترجمو) اي الله! جيڪا به نعمت مون کي يا تنهنجي ڪنهن به مخلوق کي صبح ٿيندي ملي آهي، سا تو اڪيلي طرفان آهي، تنهنجو ڪوبه شريڪ ناهي، تنهن ڪري تنهنجي لاءِ ئي تعريف آهي، ۽ تنهنجو ئي شڪر آهي.

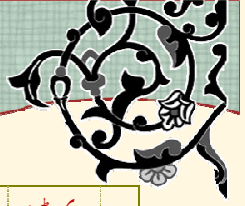
11	اللَّهُمَّ إِنِّي أَصْبَحْتُ أَشْهَدُكَ وَأَشْهَدُ حَمَلَةَ عَرْشِكَ وَمَلَائِكَتَكَ وَأَنْبِيَائَكَ وَجَمِيعَ خَلْقِكَ بِأَنَّكَ أَنْتَ اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ وَأَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُكَ وَرَسُولُكَ. ^١	۴ دفعو صبح جو پڙهجي ۴ دفعو ۴ دفعو پڙهجي ۴ دفعو پڙهجي	جنهن ان کي چار ڀيرا پڙهيو الله کيس جهنم کان نجات ڏيندو
12	اللَّهُمَّ فَاطِرَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ عَالِمَ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ رَبَّ كُلِّ شَيْءٍ وَمَلِيكَةَ أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ، أَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّ نَفْسِي وَمِنْ شَرِّ الشَّيْطَانِ وَشَرِّكَ وَأَنْ أَقْتَرَفَ عَلَى نَفْسِي سُوءًا أَوْ أُجْرَهُ إِلَى مُسْلِمٍ. ^٢	صبح ۴ دفعو ۴ دفعو سمهن وقت	شیطان جي وسوسن کان بچاء لاء.
13	اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْهَمِّ وَالْحُزْنِ وَأَعُوذُ بِكَ مِنَ الْعَجْزِ وَالْكَسَلِ وَأَعُوذُ بِكَ مِنَ الْجَبَنِ وَالْبَخْلِ وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ غَلْبَةِ الدِّينِ وَقَهْرِ الرِّجَالِ. ^٣	هڪ ڀيرو صبح هڪ ڀيرو شام	ڏک ۽ غم ختم ٿي ويندو ۽ قرض لهي ويندو.
14	اللَّهُمَّ أَنْتَ رَبِّي لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ خَلَقْتَنِي وَأَنَا عَبْدُكَ وَأَنَا عَلَى عَهْدِكَ وَوَعْدِكَ مَا اسْتَطَعْتُ أَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّ مَا صَنَعْتُ أَبُوؤُكَ لَكَ بِنِعْمَتِكَ عَلَيَّ وَأَبُوءُ لَكَ بِدُنْيِي فَأَغْفِرْ لِي فَإِنَّهُ لَا يَغْفِرُ الذُّنُوبَ إِلَّا أَنْتَ. ^٤	هي سيد الاستغفار آهي. صبح شام پڙهجي	جنهن اها دعا يقين سان ڏينهن جو پڙهي ۽ پوء ان ڏينهن مري ويو يا رات جو پڙهيائين ۽ ان رات مري ويو ته اهو جنتي آهي.
15	يا حي يا قيوم برحمتك استغيث أصلح لي شأني كله ولا تكلني إلى نفسي طرفه عين. ^٥	صبح شام پڙهجي	نبي كريم ﷺ جن حضرت فاطمه جي وصيت فرمائي هئي.
16	اللَّهُمَّ عَافِنِي فِي بَدَنِي، اللَّهُمَّ عَافِنِي فِي سَمْعِي، اللَّهُمَّ عَافِنِي فِي بَصَرِي، اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْكُفْرِ وَالْفَقْرِ، اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ. ^٦	۳ دفعو صبح ۳ دفعو شام	نبي كريم ﷺ جن اها دعا پڙهندا هئا.
17	اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ الْعَفْوَ وَالْعَافِيَةَ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ، اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ الْعَافِيَةَ فِي دِينِي وَدُنْيَايَ وَأَهْلِي وَمَالِي، اللَّهُمَّ اسْتُرْ عَوْرَاتِي وَآمِنْ رَوْعَاتِي، اللَّهُمَّ احْفَظْنِي مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِي وَعَنْ يَمِينِي وَعَنْ شِمَالِي وَمَنْ فَوْقِي وَأَعُوذُ بِعِظَمَتِكَ أَنْ أُغْتَالَ مِنْ تَحْتِي. ^٧	صبح شام	نبي كريم ﷺ جن صبح شام هي ڪلمات پڙهن ڪڏهن به نه وساريندا هئا.
18	سبحان الله وبحمده عدد خلقه، ورضا نفسه، وزنة عرشه، ومداد كلماته. ^٨	ٽي دفعو صبح جو	فجر کان وٺي سج اڀرڻ تائين ذڪر ۽ ويهڻ کان هيءَ ڀلي آهي.

- 1 (ترجمو) اي الله! بيشڪ مون صبح ڪيو، آءُ توکي، تنهنجي عرش جي ڪنڊڙن، تنهنجي سڀني ملاڪن، تنهنجي پيغمبرن ۽ تنهنجي سڄي مخلوق کي هن ڳالهه تي شاهد بنايان ٿو ته بيشڪ تون ئي الله آهين، توکان سواءِ ٻيو ڪوبه عبادت جي لائق ناهي، ۽ محمد ﷺ تنهنجو پنهو ۽ رسول آهي.
- 2 (ترجمو) اي منهنجا الله! آسمانن ۽ زمين کي پيدا ڪرڻ وارا، هر ڳجهه ۽ ظاهر کي ڄاڻڻ وارا، هر شيءِ جا ڏٺي ۽ بادشاهه! مون گواهي ٿو ڏيان ته توکان سواءِ ڪوبه عبادت جي لائق ناهي، آءُ پنهنجي نفس جي شر ۽ شيطان جي شر ۽ ان جي چار کان تنهنجي پناهه ٿو وٺان ۽ هن کان به ته آءُ پاڻ سان ڪا برائي ڪريان يا اها ڪنهن مسلمان تي مڙهيان.
- 3 (ترجمو) اي الله! بيشڪ آءُ هر ڏک ۽ غم کان تنهنجي پناهه ٿو گهران ۽ عاجزي ۽ سستيءَ کان تنهنجي پناهه ٿو گهران ۽ بزدلي ۽ بخيليءَ کان تنهنجي پناهه ٿو گهران ۽ قرض جي غلبي ۽ ماڻهن جي ڏاڍ کان تنهنجي پناهه ٿو گهران.
- 4 (ترجمو) اي الله! تون ئي منهنجو ڏٺي آهين، توکان سواءِ ڪوبه عبادت جي لائق ناهي، تون منهنجو خالق آهين ۽ آءُ تنهنجو پنهو آهيان، پنهنجي وس آهر تنهنجي معاهدي ۽ واعدي تي قائم آهيان، جيڪو ڪجهه مون ڪيو آهي ان جي برائيءَ کان تنهنجي پناهه ٿو گهران ۽ جيڪا تون مون تي نعمت ڪئي آهي، آءُ ان جو اقرار ڪريان آهيان، ۽ آءُ پنهنجي ڏوهن جو به اقرار ڪريان آهيان، سو مون کي بخش، ڇاڪاڻ ته توکان سواءِ ڪير به گناهه بخشي نه سگهندو آهي.
- 5 (ترجمو) اي سدائين زندهه رهڻ وارا ۽ سڀ کي قائم رکڻ وارا! تنهنجي رحمت کي باڏايان ٿو، تون منهنجا سڀ ڪم درست ڪر ۽ مون کي اک چنپ لاءِ به منهنجي نفس جي حوالي نه ڪج.
- 6 (ترجمو) اي الله! مون کي منهنجي بدن ۾ عافيت ڏي، اي الله! مون کي منهنجي ڀڄڻ ۾ عافيت ڏي، اي الله! مون کي منهنجي ڏسڻ ۾ عافيت ڏي، اي الله! مان تنهنجي پناهه ٿو گهران ڪفر ۽ سڃاڻيءَ کان، اي الله! مان تنهنجي پناهه ٿو گهران قبر جي عذاب کان، توکان سواءِ ڪوبه عبادت جي لائق ناهي.
- 7 (ترجمو) اي الله! آءُ توکان پنهنجي دين، پنهنجي دنيا، پنهنجي اهل ۽ پنهنجي مال جي عافيت ٿو گهران، اي الله! منهنجا عيب ڍڪ ۽ مون کي گهٻراهتن کان امن ڏي، اي الله! منهنجي حفاظت ڪر، منهنجي اڳيان، منهنجي پويان، منهنجي ساڄي، منهنجي کاٻي، ۽ منهنجي مٿان ۽ آءُ تنهنجي عظمت جي پناهه ٿو گهران هيٺان مارجي وڃڻ کان.
- 8 (ترجمو) آءُ الله جي پاڪائي، سندس ساراهه سان گڏ ٿو بيان ڪريان، سندس مخلوقات جي ڳالھائي، سندس رضامندي، سندس عرش جي وزن ۽ سندس ڪلمن جي مس جيتري.

ڪجهه اهڙا قول ۽ فعل جن بابت گهڻو ثواب بيان ڪيو ويو آهي

رد	فضيلت وارو قول يا فعل	ان جي اجر ۽ ثواب بابت نبي ڪريم صلي الله عليه وسلم جن جو فرمان
۱	لا إله إلا الله وحده لا شريك له له الملك وله الحمد وهو على كل شيء قدير	جنهن اهو ڏينهن ۾ سو دفعاً پڙهيو ته ان لاءِ ڏهه ٻانهن آزاد ڪرڻ جو اجر آهي ۽ ان لاءِ سو نيڪيون لکيون وينديون ۽ کانسو سو برابيون مڃيائون وينديون. ۽ ان ڏينهن شام تائين ان لاءِ شيطان کان پناهه ۽ بچاءُ ٿيندي. جنهن هيءُ پڙهيو تنهن کان ٻيو ڪوبه افضل عمل وارو نه چئبو سواءِ ان جي جنهن هن کي ان کان وڌيڪ پڙهيو هجي.
۲	سبحان الله العظيم ومحمد	جنهن اها دعا پڙهي ان لاءِ جنت ۾ هڪ ڪڇي پوکي ويندي
۳	سبحان الله وبحمده، سبحان الله العظيم	جنهن (سبحان الله وبحمده) سو دفعاً چيو، ان جون خطائون معاف ٿي وينديون، ڇو نه سمند جي جهڳ مثل هجن. قيامت جي ڏينهن ڪوبه ماڻهو اهڙو نه ايندو جنهن ان کان بهتر ڪجهه آندو هجي سواءِ ان جي جنهن اهو ان جيترا يا ان کان وڌيڪ دفعاً پڙهيو هجي. ٻه ڪلما آهن، جيڪي زبان تي هلڪا، ترازوءَ ۾ ڳرا ۽ رحمان کي پيارا آهن، اهي آهن: سبحان الله وبحمده سبحان الله العظيم.
۴	لا حول ولا قوة إلا بالله	ڇا آءُ توکي جنت جي کائن مان هڪ کان جو ڏس ڏيان؟ عرض ڪيم ته: هاڻو، پاڻ فرمايائون: لاهول ولا قوة الا بالله.
۵	جنت جو سوال ڪرڻ ۽ جهنم کان پناهه گهرڻ	جنهن الله تعاليٰ کان ٿي پيڙا جنت گهري ته جنت چوندي آهي: اي الله! انهيءَ کي جنت ۾ داخل ڪج، ۽ جهنم کان پناهه گهرڻ جنهن ٿي دفعاً جهنم کان پناهه گهري ته جهنم چوندي آهي: اي الله! انهيءَ کي جهنم جي باه کان بچائج.
۶	مجلس (ڪچهريءَ) جو ڪفارو	جيڪو ڪنهن اهڙي مجلس ۾ ويٺو، جنهن ۾ کانسو تمام گهڻيون غلط ڳالهيون ٿي ويون، پوءِ ان مجلس مان اٿڻ کان اڳ هي دعا پڙهيائين: سبحانك اللهم وبحمدك اشهد ان لا اله الا انت استغفرک واتوب اليک. ته ان جا ان ڪچهريءَ وارا سڀ گناهه معاف ٿي ويندا.
۷	سورة كهف جون چند آيتون ياد ڪرڻ	جنهن سورة كهف جون شروع واريون ڏهه آيتون ياد ڪيون، اهو دجال جي فتني کان حفاظت ۾ رهندو.
۸	نبي ڪريم صلي الله عليه وسلم جن تي درود پڙهڻ	جنهن مون تي هڪ دفعو صلاة پڙهي، الله ان تي ڏهه دفعاً رحمتون موڪليندو. سندس ڏهه گناهه معاف ڪندو ۽ سندس ڏهه درجا بلند فرمائيندو.
۹	قرآن شريف مان ڪن آيتن جي تلاوت ڪرڻ	جنهن ڏينهن ۽ رات ۾ پنجاهه آيتون پڙهيون، سو غافلن مان نه ڳڻيو ويندو. جنهن سو آيتون پڙهيون سو فرمانبردارن مان شمار ٿيندو. جنهن ٻه سو آيتون پڙهيون، تنهن سان قيامت جي ڏينهن قرآن پاڪ جهيڙو نه ڪندو ۽ جنهن پنج سو آيتون پڙهيون، ان لاءِ اجر جو قنطار (وڏو ڍڳ) لکيو ويندو. (قل هو الله احد) قرآن جي ٽئين حصي جي برابر آهي.
۱۰	مؤذنن (بانگن) جو ثواب	بيشڪ جن، انسان ۽ جيڪا به شيءِ مؤذن جو آواز ٻڌي ٿي، سا قيامت جي ڏينهن ان بابت شاهدي ڏيندي. بانگا قيامت جي ڏينهن سڀني کان اوچي ڳات وارا هوندا.
۱۱	اذان وقت مؤذن وارا لفظ دهرائڻ ۽ اذان کان پوءِ واري دعا	جنهن بانگ ٻڌندي چيو: اللَّهُمَّ رَبِّ هَذِهِ الدَّعْوَةُ النَّامِيَّةُ، وَالصَّلَاةُ الْقَائِمَةُ، آتِ مُحَمَّدًا الْوَسِيلَةَ وَالْفَضِيلَةَ، وَأَبْعَثْهُ مَقَامًا مَحْمُودًا الَّذِي وَعَدْتَهُ. ته قيامت جي ڏينهن ان لاءِ منهنجي شفاعت واجب ٿي ويندي.
۱۲	وضو چڱيءَ طرح سارڻ	جنهن پنهنجو وضو چڱيءَ طرح ساريو ته سندس گناهه سندس جسر مان نڪري ويندا، ايستائين جو سندس تنهن جي هيٺان وارا به نڪري ويندا.
۱۳	وضوءَ کان پوءِ واري دعا	اوهان مان ڪو به ماڻهو، جيڪو وضو ڪري ٿو ۽ ٺاهي ٺاهي ڪري ٿو يا چڱيءَ طرح پورو ڪري ٿو، ان کان پوءِ چئي ٿو: أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُ اللَّهِ وَرَسُولُهُ ته ان لاءِ جنت جا ان ٿي دروازا کوليا ويندا، جنهن مان گهرندو داخل ٿيندو.
۱۴	وضوءَ کان پوءِ به رڪعتون نفل	اوهان مان جيڪو به ماڻهو وضو ڪري ٿو ۽ وضو ٺاهي ٺاهي ٿو ڪري، ان کان پوءِ اٿي، دل ۽ دماغ جي حاضري ۽ پوري توجه سان ٻه رڪعتون پڙهي ٿو ته ان لاءِ جنت واجب ٿي وڃي ٿي.
۱۵	مسجد ڏانهن گهڻين وڻن ڪڻڻ جو اجر	جيڪو جماعت واري مسجد ڏانهن ويو، ته هڪ وڪ هڪ گناهه کي مڃيندي ۽ هڪ وڪ تي ان لاءِ هڪ نيڪي لکي ويندي، ويندي به ته ورندي به.
۱۶	جمعي جي نماز جي تياري	”جنهن شخص جمعي جي ڏينهن تتر ڪرايو ۽ پاڻ به تتر ڪيو، پوءِ سوڀر اٿيو ۽ سوڀرو ٿي وڃي پهتو، پنڌ ڪيائين، سوار ٿي نه ويو، وڃي امام جي ويجهو ويٺو ۽ خطبو ٻڌڻ لڳو، ڪا اجائي ڳالهه نه ڪيائين، ته ان کي هر وڪ تي سڄي سال جي جي تياري روزن ۽ ان جي راتين جي تراويحن ۽ تهجد جو اجر ملندو.“ جيڪو به ماڻهو جمعي جي ڏينهن غسل ڪري ٿو ۽ جيڪا

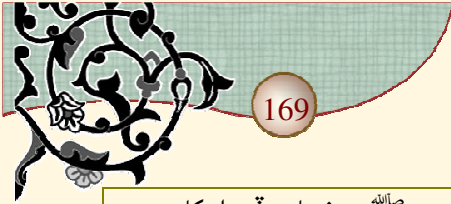
	پاڪائي ٿي سگهيس، سا ڪري ٿو. پنهنجي تيل مان تيل مڪي ٿو يا گهر جي خوشبوءِ مان خوشبو مڪي ٿو ۽ پوءِ نڪر سوڀر ۽ ڪن پڻ چڻن جي وچ ۾ ويڇو نه ٿو وجهي ۽ ان کان پوءِ جيڪا ٿي سگهيس نماز پڙهي ٿو، امام جي ڳالهائڻ وڃڻ (خطبي) وقت ڪن ڏٺي ويهي ٿو ته الله ان جا جمعي کان پئي جمعي تائين جا گناهه معاف ٿو ڪري ڇڏي.“
۱۷	جنهن الله لاءِ چاليهه ڏينهن جماعت سان ائين نماز پڙهي جو تڪبير اوليٰ کي پهچندو رهيو ته ان لاءِ ٻه نجاتون لکيون وينديون، جهنم کان نجات ۽ نفاق کان نجات.
۱۸	جماعت سان فرض نماز پڙهڻ جماعت سان نماز پڙهڻ اڪيلي پڙهڻ کان ۲۷ دفعا وڌيڪ درجا ٿي رهي.
۱۹	جنهن عشاء جي نماز جماعت سان پڙهي، تنهن جڻ اڌ رات تائين عبادت ڪئي ۽ جنهن صبح جي نماز جماعت سان پڙهي، ته جڻ سڄي رات عبادت ۾ گذاريائين.
۲۰	جيڪڏهن ماڻهن کي اها خبر هجي ته بانگ ڏيڻ ۽ پهرين صف ۾ ڪيترو اجر آهي ۽ اهو بنا مقابلي جي حاصل نه ٿي سگهندو ته هوند ان جي حاصل ڪرڻ لاءِ پاڻ ۾ ڪٿي وجهڻ لاءِ به تيار ٿي وڃن.
۲۱	جنهن ڏينهن رات ۾ ٻارهن رڪعتون پڙهيون ته ان لاءِ جنت ۾ گهر اڏيو ويو. اهي آهن: چار ظهر کان اڳ، ٻه ان کان پوءِ، ٻه مغرب کان پوءِ، ٻه عشا کان پوءِ ۽ ٻه رڪعتون فجر جي نماز کان اڳ.
۲۲	نقلي نماز گهڻي پڙهڻ الله خاطر گهڻا سجدا ڪرڻ تو لاءِ ضروري آهي. ڇاڪاڻ ته تون الله لاءِ جيڪو به سجدو ڪندي ان سان الله تنهنجو هڪ درجو بلند ڪندو ۽ تنهنجو هڪ گناهه معاف ڪندو. ڪنهن به شخص جي نقلي نماز اهڙيءَ جاءِ تي پڙهڻ جتي کيس ماڻهو نه ڏسن، سندس ماڻهن جي اکين آڏو پنجويهه ڀيرا نماز پڙهڻ جي برابر آهي.
۲۳	فجر جون ٻه رڪعتون سنت، دنيا ۽ جيڪي ڪجهه منجهس آهي تنهن کان بهتر آهن. جنهن صبح جي نماز پڙهي، سو الله جي ذمي ۾ آهي.
۲۴	چاشت: اوهان جي هر سنڌ تي روزانو صبح جو صدقو واجب ٿيندو آهي، ان ڪري هر تسبيح (سبحان الله چوڻ) صدقو آهي، هر حمد (الحمد لله جي چوڻ) صدقو آهي، هر تهليل (لا اله الا الله چوڻ) صدقو آهي، هر تڪبير (الله اڪبر چوڻ) صدقو آهي، نيڪيءَ جو حڪم ڪرڻ صدقو نماز آهي، برائيءَ کان روڪڻ صدقو آهي، پر ان سڀ کان، اهي ٻه رڪعتون، جيڪي چاشت ۾ پڙهيون وڃن، سي ڪافي آهن.
۲۵	ملائڪ اوهان مان هر هڪ لاءِ ايسٽائين دعا گهرندا رهندا آهن جيستائين اهو پنهنجي نماز واريءَ جاءِ تي ويٺو رهي ۽ وضو سان هجي، هي دعا گهرندا آهن: اي الله ان کي بخش ڪر، اي الله ان تي رحم ڪر.
۲۶	فجر جي نماز جماعت سان پڙهڻ کان جنهن صبح جي نماز جماعت سان پڙهي، ان کان پوءِ ويهي سج اڀرڻ تائين الله جو ذڪر پوءِ سج اڀرڻ تائين الله جو ذڪر ڪيائين، ان کان پوءِ ٻه رڪعتون نماز پڙهيائين ته ان کي حج ۽ عمري جو ثواب، پورو ڪرڻ، پوءِ ٻه رڪعتون پڙهڻ پورو پورو ملندو.
۲۷	جيڪو رات جو جاڳي تهجد پڙهي ۽ جيڪو رات جو جاڳيو ۽ پنهنجي گهر واريءَ کي به جاڳايائين ۽ پوءِ ٻنهي گڏجي ٻه رڪعتون پنهنجي گهر واريءَ کي به جاڳائي پڙهيون ته پئي الله کي گهڻو ياد ڪندڙ مردن ۽ گهڻو ياد ڪندڙ عورتن مان شمار ڪيا ويندا.
۲۸	جنهن رات جو تهجد پڙهڻ جي جيڪو به ماڻهو رات جو ڪجهه نماز پڙهڻ وارو هجي پوءِ اها ننڊ جي غلبي جي ڪري نه پڙهي سگهيو نيت ڪئي پر ننڊ وٺي ويس هجي، ته الله تعاليٰ ان لاءِ سندس ان نماز جو اجر لکي ٿو ڇڏي ۽ سندس اها ننڊ صدقو ٿي ويندي.
۲۹	بازار ۾ داخل جيڪو بازار ۾ گهڙڻ مهل هي دعا پڙهندو: (لا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ يُحْيِي تِيثَ جِي دَعَا وَيُمِيتُ وَهُوَ حَيٌّ لَا يَمُوتُ بِيَدِهِ الْحَيْرُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ) ته الله تعاليٰ ان لاءِ ڏهه لک نيڪيون لکندو ۽ ان جا ڏهه لک گناهه معاف ڪندو ۽ ان جا ڏهه لک درجا بلند ڪندو.
۳۰	سبحان الله، الحمد لله، الله اڪبر ۳۳ دفعا سبحان الله چيو، ۳۳ دفعا الحمد لله چيو ۽ ۳۳ دفعا الله اڪبر چيو، اهي ٽيا نوانوي، ۽ سو پورو ڪندي: لا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ سان هر نماز کان پوءِ ان جي پڄاڻي ڪرڻ برابر هجن.
۳۱	جنهن هر فرض نماز کان پوءِ آية الڪرسي پڙهي ته کيس جنت ۾ داخل ٿيڻ کان ڪابه شئي نه روڪيندي سواءِ هن جي ته مٿس موت اچي.
۳۲	جيڪو به مسلمان ڪنهن مسلمان جي صبح جو عبادت ڪري ٿو، ته ان لاءِ ستر هزار فرشتا شمار تائين بخشش جي عيادت ڪرڻ دعا گهرندا رهن ٿا ۽ جيڪڏهن رات جو عبادت ڪيائينس ته ستر هزار فرشتا مٿس صبح ٿيڻ تائين بخشش جي دعا گهرندا رهن ٿا ۽ ان لاءِ جنت ۾ ڪجيءَ جي وٺڻ جو هڪ باغ هوندو.
۳۳	مصيبت زده کي ڏسن جنهن ماڻهو ڪنهن مصيبت زده کي ڏسي هيءَ دعا پڙهي: (الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي عَاقَبَنَا بِمَا آتَيْنَاكَ بِهِ

وقت دعا	وَفَضَّلَنِي عَلَى كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْتُ تَفْضِيلًا) ته کيس اها مصيبت نه رسندي.
۳۴ جنهن مصيبت زده کي تسلي ڏني	جنهن مصيبت ورتل ماڻهوءَ کي تسلي ڏني ان لاءِ ان جهڙو اجر آهي. جيڪو به مؤمن پنهنجي پيءُ کي مصيبت ۾ تسلي ڏئي ٿو، تنهن کي الله عزت ۽ بزرگيءَ جي پوشاڪن مان پهرائيندو.
۳۵ جنازي نماز پڙهڻ ۽ قبرستان ۾ تدفين ٿيڻ تائين ان جي ڪيڊ هلڻ	جيڪو جنازي ۾ ان تي نماز پڙهڻ تائين شريڪ ٿيو ان لاءِ هڪ قيراط ثواب آهي. جيڪو تدفين تائين حاضر رهيو ان لاءِ به قيراط آهن. پڇيو ويو ته: به قيراط ڇا آهن؟ فرمايائون: ٻن تمام وڏن جبلن جهڙا. ابن عمر <small>رضي الله عنهما</small> فرمايو: اسان ته تمام گهڻا قيراط ضائع ڪري ڇڏيا.
۳۶ الله خاطر مسجدن جي تعمير	جنهن الله خاطر مسجد ٺهرائي، ڇو نه ڳيري جي آڪيري جيتري هجي، ته الله تعاليٰ ان لاءِ جنت ۾ گهر ٺاهيندو.
۳۷ (الله جي راه ۾) خرچ ڪرڻ	هر ڏينهن، جنهن ۾ بانها صبح جو اٿن ٿا ته به ملائڪ نازل ٿيندا آهن. انهن مان هڪ چوندو آهي: اي الله خرچ ڪندڙ کي اوترو ڏجانءِ. ٻيو چوندو آهي: اي الله روڪي رکندڙ (جي مال) کي ختم ڪجانءِ.
۳۸ صدقو ڪرڻ	”هڪ درهم لک درهمن کان اڳ ڪڍي ويو، چيائون: يار رسول الله! اهو ڪيئن؟ پاڻ فرمايائون: هڪ شخص وٽ ٻه درهم آهن، جن مان هڪ کڻي صدقو ڪيائين ۽ ٻيو ماڻهو آهي، جنهن وٽ تمام گهڻو مال آهي، ان پنهنجي مال جي ڪناري مان لک درهم کنيا ۽ صدقو ڪيائين.“ ”ڪوبه مسلمان ڪا چڪي هڻي ٿو يا ڪا پوک پوکي ٿو، پوءِ ان مان ڪو پڪي يا انسان يا ڪو چوپايو مال کائي ٿو ته اهو ان لاءِ صدقو ٿو ٿئي.“
۳۹ بنا فائدي جي قرض ڏيڻ	جيڪو به مسلمان ٻئي مسلمان کي به پيرا قرض ڏئي ٿو، تنهن جن ان مان هڪ دفعو صدقو ڪيو.
۴۰ سڄي تي صبر ڪرڻ	جنهن ماڻهوءَ ڪنهن سڄي کي مهلت ڏني ته ان لاءِ قرض ڏيڻ واري وقت کان اڳ تائين هر ڏينهن جي عوض صدقو ٿو لکيو وڃي، پوءِ جڏهن قرض ڏيڻ وارو وقت اچي ويو ۽ وري مهلت ڏنائينس ته ان لاءِ هر ڏينهن جي بدلي ٻيڻو صدقو ٿو لکيو وڃي.
۴۱ الله جي رستي ۾ هڪ ڏينهن جو روزو	جنهن هڪ ڏينهن الله جي رستي ۾ روزو رکيو، الله سندس چهري کي ستر سال جهنم کان پري ڪري ڇڏيندو.
۴۲ هر مهيني تي ڏينهن، عرفات جي ڏينهن ۽ عاشورن جو روزو	هر مهيني تي ڏينهن روزو رکڻ، زندگي ۾ جي روزن برابر آهي. کائڻ عرفات جي ڏينهن جي روزي بابت پڇيو ويو پاڻ فرمايائون: گذريل ۽ هن سال جو ڪفارو آهي. کائڻ عاشورن جي روزي بابت پڇيو ويو، فرمايائون: گذريل سال جي گناهن جو ڪفارو آهي.
۴۳ شوال جي چهن ڏينهن جو روزو	جنهن رمضان جا روزا رکيا، پوءِ ان جي پٺيان شوال جا چهر روزا به رکيائين ته اهي پوري زماني جي روزن برابر آهن.
۴۴ امام سان گڏ پڄاڻيءَ تائين تراويح نماز پڙهڻ	جنهن ماڻهو امام سان گڏ نماز پڙهي، جيستائين اهو واپس ٿئي ته ان چڻ سڄي رات قيام ڪيو.
۴۵ رمضان ۾ عمرو حج مبرور (مقبول)	رمضان شريف ۾ عمرو حج برابر، يا: مون سان گڏ حج برابر آهي.
۴۶ ذوالحج جي پهرئين ڏهاڪي ۾ صالح عمل ڪرڻ	جنهن حج ڪيو ۽ فضول ڳالهين ۽ گناهه جي ڪمن کان پاسو ڪيائين ته اهو اهڙو موٽندو جهڙو ماءُ جي پيٽان ڄائو آهي. حج مبرور جو بدلو جنت کان سواءِ ٻيو ڪجهه نه آهي.
۴۷ قرباني ڪرڻ	ڪنهن به ڏينهن جو صالح عمل الله کي هنن ڏينهن (ذوالحج جي ڏهن ڏينهن) جي صالح عمل کان وڌيڪ پسند ناهي. چيائون: يار رسول الله! جهاد في سبيل الله به نه؟ فرمايائون: نه ئي جهاد في سبيل الله، سواءِ ان شخص جي جيڪو پنهنجو سر ۽ مال کڻي نڪتو ۽ ان مان ڪابه شيءِ موٽائي نه آندائين.
۴۸ عالم جو اجر ۽ ان جي فضيلت	رسول الله <small>ﷺ</small> جن جي اصحابن سڳورن عرض ڪيو ته: يار رسول الله! هي قربانيون ڇاهن؟ فرمايائون: اوهان جي ابي ابراهيم <small>عليه السلام</small> جي سنت آهي. چيائون: يار رسول الله! اسان جو ان ۾ ڪهڙو فائدو آهي؟ فرمايائون: هر وار تي نيڪي آهي. چيائون: ان جو يا رسول الله ڇا ثواب آهي؟ فرمايائون: ان جي به هر وار تي نيڪي آهي.
۴۹ عالم جي فضيلت	عالم جي عابد کان ايتري وڌيڪ فضيلت آهي جيتري منهنجي توهان مان ادنيٰ ماڻهوءَ کان مٿي آهي. ان کان پوءِ رسول الله <small>ﷺ</small> جن فرمايو: بيشڪ الله ۽ سندس ملائڪ، آسمان ۽ زمين وارا حتاڪ ڪوليون پنهنجي ٻرن ۾ ۽ مڇيون به، ماڻهن کي پلائيءَ جي سبق ڏيندڙ لاءِ دعائون ڪندا آهن.
۵۰ الله کان سڄي دل سان شهادت گهرڻ	الله کان سڄي دل سان شهادت جو سوال ڪيو، تنهن کي الله شهيدن جي منزلن تي پهچائيندو، ڇو نه بستري تي ئي مري وڃي.
۵۱ الله جي خوف ۾ روئڻ ۽ سندس	به اڪيون آهن، جن کي باهه نه چهندي: هڪ اها اڪ، جيڪا الله جي خوف ۾ روئي ۽ ٻي اها اڪ،

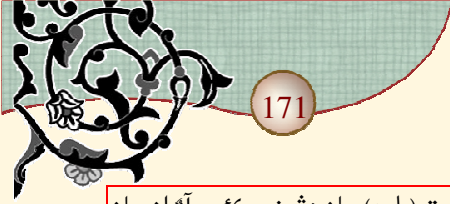
۵۲	رستي ۾ چوڪيداري ڪرڻ جيڪا الله جي رستي ۾ رات جو جاڳي چوڪيداريءَ ۾ گذاري.	الله تي توڪل ڪرڻ. نبي ڪريم ﷺ جن تي ننڊ ۾ مختلف امتون پيش ڪيون ويون. پنهنجي امت کي ڏٺائون ته ان ۾ ستر ڏنپ ڏيارڻ، ڦيٽا رکائڻ هزار اهڙا ماڻهو آهن جيڪي جنت ۾ بنا حساب ۽ بنا عذاب جي داخل ٿيندا، اهي اهڙا ماڻهو آهن جيڪي نه ۽ بدفاليون ڇڏي ڏين ڏنپ ٿا ڏيارن، نه ڦيٽا ٿا وجهرائن ۽ نه بدفاليون ٿا وٺن بلڪه پنهنجي رب تي توڪل ڪندا آهن.
۵۳	جنهن جا ننڍا ٻار مري ويا جنهن به مسلمان جا ٽي ٻار مري ويا، جيڪي بلوغت کي نه پهتا هجن ته الله انهن (ٻارڙن) تي هجن تنهن جو اجر سندس رحمت جي برڪت جي ڪري کيس جنت ۾ داخل ڪندو.	۵۳
۵۴	نظر ضايع ٿيڻ ۽ ان تي صبر ڪرڻ	الله تعاليٰ (قدسي حديث ۾) فرمايو آهي: جڏهن آءٌ پنهنجي ڪنهن ٻانهي کي سندس ٻن پياريين شين سان آزمائيندو آهيان ۽ پوءِ اهو صبر ڪندو آهي ته آءٌ کيس انهن جي بدلي جنت عطا ڪندو آهيان. پياريين شين مان مراد: ٻه اکيون آهن.
۵۵	الله جي خوف کان ڪا شيءِ ڇڏڻ	تون جڏهن به ڪا شيءِ الله جي خوف کان ڇڏيندين ته الله توکي ان کان پلي عطا ڪندو.
۵۶	اوگهڙ ۽ زبان جي حفاظت ڪرڻ	جنهن مون کي ان جي ضمانت ڏني جيڪا سندس ٻن ڇاڙين جي وچ ۾ آهي ۽ جيڪا ٻن تنگن جي وچ ۾ آهي ته آءٌ ان لاءِ جنت جو ضامن ٿيندس. (يعني زبان ۽ اوگهڙ).
۵۷	گهر ۾ گهڙڻ ۽ کاڌي کائڻ وقت بسم الله پڙهڻ	جڏهن ڪو ماڻهو گهر ۾ گهڙندو آهي، پوءِ گهڙڻ وقت ۽ کاڌي کائڻ وقت الله جو ذڪر ڪندو آهي ته شيطان (پنهنجي سنگتين کي) چونڊو آهي ته: اوهان لاءِ هتي نه رات گذارڻ جي جاءِ آهي ۽ نه رات جي کاڌي کائڻ جي. ۽ جيڪڏهن گهڙڻ وقت الله جو ذڪر نه ڪندو آهي ته شيطان چونڊو آهي: اوهان کي رات گذارڻ جي جاءِ ملي وئي. جڏهن کاڌي مهل الله جو ذڪر نه ڪندو آهي ته چونڊو آهي: اوهان کي رات گذارڻ جي جاءِ به ملي وئي ته کاڌو به ملي ويو.
۵۸	کاڌي کائڻ کان پوءِ ۽ نئين لباس پائڻ جي دعا	جنهن کاڌو کاڌو ۽ (الحمد لله الذي اطعمني هذا ورزقنيه من غير حول مني ولا قوة) چيو ته ان جا اڳيان سڀ گناهه معاف ٿي ويندا. ۽ جڏهن ڪو نئون لباس پهريائين ۽ (الحمد لله الذي كساني هذا ورزقنيه من غير حول مني ولا قوة) چيائين ته الله سندس اڳيان سڀ گناهه معاف ڪري ڇڏيندو.
۵۹	جيڪو گهري ته الله سندس ڪم ڪار جي تڪليف آسان ڪري	حضرت فاطمه رضيه الله عنها نبي ڪريم ﷺ جن کان نوڪر جي گهر ڪئي، ته پاڻ سڳورن ﷺ جن بي بي فاطمه ۽ حضرت علي رضيه الله عنه (پنهني) کي چيو ته: ڇا آءٌ اوهان کي ان کان وڌيڪ پلو ڏس ڏيان جيڪو توهان مون کان گهريو آهي؟ جڏهن اوهان پئي پنهنجي بسترن تي ويڃي لپتو ته ۳۳ دفعا الله اڪبر چئو، ۳۳ دفعا سبحان الله چئو ۽ ۳۳ دفعا الحمد لله چئو. اهو اوهان لاءِ نوڪر کان بهتر آهي.
۶۰	جماع کان اڳ جي دعا	جڏهن اوهان مان ڪو ماڻهو پنهنجي گهر واريءَ ڏانهن اچڻ گهري ته چئي: (بِسْمِ اللَّهِ، اللَّهُمَّ جَنِّبْنَا الشَّيْطَانَ وَجَنِّبِ الشَّيْطَانَ مَا رَزَقْتَنَا) پوءِ انهن کي جيڪڏهن ان مان ڪو ٻار نصيب هوندو ته شيطان ان کي ڪڏهن به نقصان نه ڏيندو.
۶۱	زال جو مڙس کي راضي رکڻ	جڏهن عورت پنج وقت نماز پڙهي، رمضان جا روزا رکي، پنهنجي اوگهڙ جي حفاظت ڪري، پنهنجي مڙس جي فرمانبرداري ڪري ته ان کي چيو ويندو: جنت ۾ جنهن دروازي کان گهرين، داخل ٿي. جيڪا به عورت فوت ٿي وئي ۽ کانئس سندس مڙس راضي هيو ته اها جنت ۾ داخل ٿيندي.
۶۲	والدين سان پلائي ڪرڻ ۽ ماڻهي ڳنڍڻ	”الله جي رضا پيءُ جي رضا ۾ آهي.“ جيڪو چاهي ته سندس رزق ۾ ڪشادگي پيدا ٿئي ۽ سندس عمر ۾ برڪت پوي ته ان کي پنهنجي ماڻهن سان ڳانڍاپو ڪرڻ گهرجي.“
۶۳	يتمير جي ڪفالت ڪرڻ	آءٌ ۽ يتمير جي سنڀال ڪندڙ جنت ۾ هنن ٻن (آنڱرين) وانگر گڏ هوندا سين. وچين ۽ اشهد آڱر ملائي اهي لفظ چيائون.
۶۴	سهڻو اخلاق	بيشڪ مؤمن پنهنجي سهڻي اخلاق سان روزيدار تهجد گذار جو درجو حاصل ڪري وٺندو آهي. آءٌ ضامن آهيان... جنت جي مٿانهين درجي ۾ گهر جو ان شخص لاءِ جنهن جا اخلاق سهڻا هوندا.
۶۵	مخلوق تي رحم ۽ شفقت ڪرڻ	الله پنهنجي ٻانهن مان انهن تي رحم ڪندو آهي جيڪي (پاڻ به) رحم ڪندڙ هجن. زمين وارن تي رحم ڪيو ته آسمان وارو اوهان تي رحم ڪندو.
۶۶	مسلمانن جي خيبر خواهي ڪرڻ	اوهان مان ڪو ايسٽائين مؤمن نه ٿو ٿي سگهي جيستائين پنهنجي (ٻئي مسلمان) پيءُ لاءِ اها شيءِ پسند ڪري جيڪا پنهنجي لاءِ ٿو پسند ڪري.
۶۷	حياءُ ڏنڊڻ ۽ نڪاح.	حياءُ هميشه پلائيءَ ئي آڻيندو آهي. حياءُ ايمان جو شعبو آهي. چار شيون پيغمبرن جي سنتن مان آهن: حياءُ، خوشبو، ڏنڊڻ ۽ نڪاح.

۶۸	سلام ۾ هڪ شخص نبي ڪريم ﷺ جن وٽ آيو ۽ چيائين: السلام عليكم. نبي ڪريم ﷺ جن فرمايو: ڏهه. ان کان پوءِ ٻيو اڳرائي آيو ۽ چيائين: السلام عليكم ورحمة الله. نبي ڪريم ﷺ جن فرمايو: ويهه. ان کان پوءِ ٽيون شخص آيو ۽ چيائين: ڪرڻ السلام عليكم ورحمة الله وبرڪاته. نبي ڪريم ﷺ جن فرمايو: ٽيهه. يعني نيڪيون.
۶۹	ملاقات مهل مصافحو ڪرڻ جڏهن به به مسلمان پاڻ ۾ ملن ٿا ۽ مصافحو ڪن ٿا ته الله انهن جي الڳ ٿيڻ کان اڳ کين بخشي ڇڏي ٿو.
۷۰	مسلمان جي عزت جو دفاع ڪرڻ جنهن پنهنجي پيءُ جي عزت (نگ) جو دفاع ڪيو، الله قيامت جي ڏينهن جهنم جي باهه کان سندس چهري جي حفاظت فرمائيندو.
۷۱	صالحن سان محبت ۽ صحبت ڪرڻ تون ان سان گڏ آهين جنهن سان محبت ڪرين ٿو. انس رضه فرمائن ٿا: صحابه ڪنهن به شيءِ تي ايترو خوش نه ٿيا جيترو ان حديث تي خوش ٿيا.
۷۲	الله جي جلال خاطر هڪ ٻئي سان محبت ڪندڙن لاءِ نور جا اهڙا ممبر هوندا، جو نبي ۽ شهيد به ساڻن ريس پيا ڪندا.
۷۳	مسلمانن لاءِ دعا ڪرڻ ڪنهن به مسلمان مرد جي پنهنجي پيءُ لاءِ پريٽ دعا گهرڻ مقبول آهي، ان جي مٿان هڪ فرشتو موڪل ٿيل آهي، جڏهن به هو پنهنجي پيءُ لاءِ پيلائي جي دعا گهرندو آهي ته ان جو موڪل فرشتو چونڊو آهي: (آمين) ۽ تولا به ان جهڙي دعا هجي.
۷۴	مؤمن ۽ مؤمنياڻين لاءِ بخشش جي دعا گهرڻ ڪنهن مؤمنن ۽ مؤمنياڻين لاءِ بخشش جي دعا گهري، الله ان لاءِ هر مؤمن ۽ مؤمنياڻيءَ جي بدلي هڪ نيڪي لکندو.
۷۵	رستي تان گندگي هٽائڻ مون هڪ شخص کي انهيءَ وڻ جي ڪري جنت ۾ گهمندي ڦرندي ڏٺو، جيڪو ان وچ رستي تان ڪٽيو هو، جو ماڻهن کي تڪليف ڏيندو هو.
۷۶	جهيڙو ۽ ڪوڙ ڇڏڻ آءُ ان شخص لاءِ وچ جنت ۾ گهر جو ضامن آهيان جيڪو حق تي هوندي به جهيڙو نه ڪري ۽ اهڙي شخص لاءِ وچ جنت ۾ گهر جو ضامن آهيان جيڪو ڪل ڀوڳ ۾ به ڪوڙ نه ڳالهائي.
۷۷	ڪاوڙ کائڻ جنهن ڪاوڙ کاڌي حالانڪه کيس ڪري ڏيکارڻ جي طاقت به آهي ته الله تعاليٰ ان کي قيامت جي ڏينهن خلق جي آڏو سڏيندو ۽ کيس اختيار ڏيندو ته جيڪا حور وٺيس سا کڻي.
۷۸	چڱائي يا برائيءَ سان ياد ڪرڻ جنهن جي اوهان سٺي ساراهه ڪئي، ان لاءِ جنت واجب ٿي وئي. جنهن کي اوهان برائيءَ سان ياد ڪيو ان لاءِ جهنم واجب ٿي ويو. اوهان زمين تي الله جا شاهد آهيو.
۷۹	مسلمان جي تڪليف دور ڪرڻ، ان تي آساني ڪرڻ، ان جو ڍڪ ڍڪڻ ۽ سندس مدد ڪرڻ جنهن ڪنهن مؤمن جي دنيا جي تڪليفن مان ڪا تڪليف هٽائي ته الله ان تان قيامت جي ڏينهن جي تڪليفن مان ڪا تڪليف دور ڪندو. جنهن ڪنهن سڄي کي ڍر ڏني، الله ان لاءِ دنيا ۽ آخرت ۾ آساني پيدا فرمائيندو. جنهن مسلمان جو ڍڪ ڍڪيو، الله کيس دنيا ۽ آخرت ۾ ڍڪيندو. الله ٻانهي جي مدد ۾ هوندو آهي، جيستائين ٻانهو پنهنجي پيءُ جي مدد ۾ هوندو آهي.
۸۰	آخرت کي مقدم رکڻ جنهن آخرت کي پنهنجو مقصد بڻايو ته الله سندس دل کي بي پرواهه ڪري ڇڏيندو، ان لاءِ ڪنڊريل معاملو گڏ ڪري ڇڏيندو ۽ دنيا ڏانهس ڏليل ٿي ايندي آهي.
۸۱	حاکم جو عدل، نوجوان جو صالح ٿيڻ، مسجدن سان تعلق، الله ڪارڻ محبت ست آهن، جن کي الله ان ڏينهن پنهنجي پاڇي هيٺ رکندو جڏهن الله جي پاڇي کانسواءِ ٻيو ڪوبه پاڇو ڪونه هوندو: انصاف پسند حڪمران، اهو نوجوان جيڪو پنهنجي رب جي عبادت ۾ نپنيو هجي، اهڙو مرد جنهن جي دل مسجدن ۾ لٽڪيل هجي، ۽ اهي به مرد جن الله ڪارڻ هڪٻئي سان محبت ڪئي، ان تي گڏ ٿيڻ ٿا ۽ ان تي ئي جدا ٿيڻ ٿا، ۽ اهڙو مرد جنهن کي وڏي منصب واريءَ سهڻي عورت سڏيو ۽ هن چيو: آءُ الله کان ڊڄان ٿو. ۽ اهڙو مرد جنهن ڪو صدقو ڪيو ۽ ان کي مخفي رکيائين، ايستائين جو کاپي کي خبر نه رهي ته ساڄي هٿ ڇا خرچ ڪيو، ۽ اهڙو مرد جنهن اڪيلائيءَ ۾ الله کي ياد ڪيو ۽ سندس اکيون هارجي پيون.
۸۲	استغفار ڪرڻ جيڪو ماڻهو هميشه استغفار ڪندو رهندو، الله تعاليٰ ان لاءِ هر تنگيءَ مان نڪرڻ جو رستو ڪڍندو ۽ هر عمر مان ڪشادگي پيدا ڪندو ۽ کيس اتان رزق ڏيندو جتان ان جو وهه گمان ٿي نه هوندو.

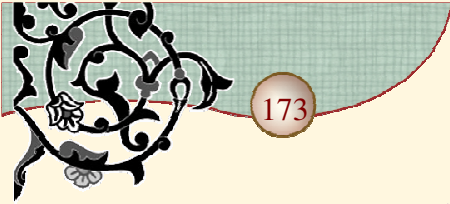
اهي ڪم جن تي عمل ڪرڻ کان جهليو ويو آهي

۴	منع ٿيل ڪم	نبی ڪريم ﷺ جن فرمايو:
۱	ماڻهن لاءِ عمل ڪرڻ	(قدسي حديث ۾) الله تعالیٰ فرمايو آهي: آءٌ شريڪن جي شرڪ کان بي پرواه آهيان. جنهن ڪو عمل ڪيو ۽ ان ۾ مون سان گڏ ڪنهن بهي کي شريڪ ڪيائين ته آءٌ کيس ۽ سندس شرڪ کي ڇڏي ڏيندس.
۲	ظاهري اصلاح ۽ باطني فساد	”آءٌ اهڙن ماڻهن کي ڄاڻان ٿو جيڪي قيامت جي ڏينهن تهامه جي جبلن جيڏيون ڇڏيون ڇڏيون نيڪيون ڪڍي ايندا، پوءِ الله تعالیٰ انهن کي ڏوڙ ڪري اڏائي ڇڏيندو.“. ثوبان عرض ڪيو ته: اي الله جا رسول! اسان کي انهن جي صفت ٻڌايو، پڌرا ڪري ڏيو. ائين نه ٿئي جو اسان به انهن مان هجڻون ۽ اسان کي خبر ٿي نه هجي. فرمايائون ته: ”اهي توهان جا پيائڙي آهن، توهان جي چمڙي مان ٿي آهن، رات جو به ائين عبادت ڪندا آهن جيئن توهان ڪندا آهيو، پر اهي اهڙا ماڻهو آهن جو جڏهن الله جي حرام ڪيلن ڪمن سان اڪيلا ٿيندا آهن ته انهن جي بيحرمي ڪندا آهن.“
۳	وڌائي	”اهو ماڻهو جنت ۾ داخل نه ٿيندو، جنهن جي دل ۾ ذري برابر به وڌائي هوندي.“. وڌائي: حق کي ٺڪرائڻ، يعني ان کي رد ڪرڻ ۽ ماڻهن کي ڌڪارڻ، يعني انهن کي حقارت سان ڏسڻ کي چئبو آهي.
۴	ڊگهي گوڏ پائڻ	گوڏ، ڪانچ، قميص يا پتڪو ڊگهو پائڻ. ”جنهن وڌائيءَ مان ڪابه شيءِ لڙڪائي، الله تعالیٰ قيامت جي ڏينهن ان ڏانهن نه ڏسندو.“
۵	حسد ڪرڻ	پاڻ کي حسد کان بچايو، ڇاڪاڻ ته حسد نيڪين کي ائين ڪائيندو آهي جيئن باهه ڪانين کي، يا فرمايائون: جيئن گاهه کي ڪائيندي آهي.
۶	وياج	★ رسول الله ﷺ وياج ڪائڻ واري ۽ ڪارائڻ واري تي لعنت ڪئي آهي. ★ وياج جو هڪ درهر، جيڪو ماڻهو ڄاڻي وائي ڪائي ٿو، سو چٽيهه پيرازنا ڪرڻ کان وڌيڪ وڏو گناهه آهي.
۷	شراب پيئندڙ	★ شراب جو عادي، جادوءَ تي يقين رکندڙ ۽ مائٽي پيئندڙ جنت ۾ داخل نه ٿيندو. ★ جنهن شراب پيئو، تنهن جي چاليهه راتيون نماز قبول نه ٿيندي.
۸	ڪوڙ ڳالهائڻ	اهڙي ماڻهوءَ لاءِ ويل (هلاڪت) آهي، جيڪو ان لاءِ ڪوڙي ڳالهه ٿو ڪري ته ماڻهو ان تي ڪلن، ان لاءِ ويل آهي، ويل آهي.
۹	جاسوسي ڪرڻ	جنهن ماڻهن جي ڪا ڳالهه ڪن ڏٺي ٻڌڻ جي ڪوشش ڪئي ۽ هو کيس پسند نه ٿا ڪن ته ان جي ڪنن ۾ قيامت جي ڏينهن پگهريل سبھو پيئبو ويندو.
۱۰	تصوير (فوٽو گرافي)	★ قيامت جي ڏينهن جن کي سڀ کان وڌيڪ سخت عذاب ڪيو ويندو، سي فوٽو ڪڍندڙ هوندا. ★ ملائڪ اهڙي گهر ۾ داخل نه ٿيندا آهن جنهن ۾ ڪتو ۽ تصوير هجي.
۱۱	چغَل خوري	چغَل خور جنت ۾ داخل نه ٿيندو. چغَل خور : ان کي چئبو آهي جيڪو ماڻهن ۾ فساد جي غرض سان سندن ڳالهيون ڦهلائيندو وٽي.
۱۲	گلا ڪرڻ	توهان کي خبر آهي ته گلا چاهي؟ چيائون ته: الله ۽ سندس رسول بهتر ٿا ڄاڻن. فرمايائون: تنهنجو پنهنجي پيءُ کي اهڙي ڳالهه سان ياد ڪرڻ جيڪا ان کي پسند نه هجي، چيو ويو ته: جيتوڻيڪ منهنجي پيءُ ۾ اها ڳالهه هجي جيڪا آءٌ چوان ٿو؟ فرمايائون: جيڪڏهن اها ان ۾ آهي ته اها ئي گلا آهي ۽ جيڪڏهن ناهي ته پوءِ اهو بهتان (تهمت) آهي.
۱۳	لعنت ڪرڻ	★ مؤمن تي لعنت ڪرڻ ان کي قتل ڪرڻ برابر آهي. ★ هوا تي لعنت نه ڪريو، ڇاڪاڻ ته ان کي حڪم ٿيل آهي، ۽ جنهن ڪنهن شيءِ تي لعنت ڪئي ۽ اها ان جي حقدار ناهي ته اها لعنت ڏانهن موٽندي.
۱۴	راز پڌرا ڪرڻ	الله وٽ سڀ کان وڌيڪ قيامت جي ڏينهن بچڙي مرتبي وارو اهو ماڻهو هوندو جيڪو پنهنجي زال سان ميلاپ ڪري ۽ اها به ساڻس ميلاپ ڪري، پوءِ ان جو راز پڌرو ڪندو وٽي.
۱۵	بچڙائي	★ الله وٽ سڀ کان برو مرتبو قيامت جي ڏينهن ان شخص جو آهي جنهن کي ماڻهو سندس بچڙائيءَ کان بچڻ جي ڪري ڇڏي ڏين. ★ انسان جون گهڻيون خطائون سندس زبان ۾ آهن.
۱۶	مسلمان تي ڪفر جي تهمت مڙهڻ	جنهن شخص پنهنجي پيءُ کي (اي ڪافر) چيو، ته اها (تهمت) پنهنجي مان هڪ تي ورندي. جيڪڏهن اڳيون ائين آهي جيئن هن چيو ته نيڪ، نه ته اها مٿس موٽندي.
۱۷	پيءُ جي بجاءِ ڪنهن بهي ڏانهن پنهنجي نسبت ڪرڻ	★ جنهن پنهنجي پيءُ جي بجاءِ ڪنهن بهي ڏانهن ڪوڙي دعويٰ ڪئي ۽ هو ڄاڻي به اٿو ته جنت ان ڏانهن پنهنجي نسبت ڪرڻ تي حرام آهي. ★ پنهنجي پيئرن کان منهن نه مٽيو، جنهن پنهنجي پيءُ کان منهن مٽيو، ته ان ڪفر ڪيو.
۱۸	مسلمان کي خوفزدہ ڪرڻ	★ مسلمان لاءِ حلال ناهي ته پنهنجي مسلمان پيءُ کي ڊيڄاري. ★ جنهن پنهنجي پيءُ ڏانهن لوهه جو اشارو ڪيو ته ملائڪ مٿس لعنت ڪندا آهن، جيستائين هٿيار واپس نه رکي.
۱۹	اسلامي ملڪن ۾ امن و نندڙ کي قتل ڪرڻ	جنهن معاهدي ٿيل شخص کي ناحق قتل ڪيو، سو جنت جي بوءِ به نه سگهندو، جڏهن ته جنت جي خوشبوءِ سؤ سالن جي پنڌ تان پئي ايندي.

۲۰	الله جي ولين سان دشمني رکڻ	قدسي حديث ۾ الله تعالیٰ فرمايو آهي: جنهن منهنجي دوست (وليءَ) سان دشمني ڪئي، آءُ ان سان جنگ جو اعلان ٿو ڪريان.
۲۱	منافق ۽ فاسق کي سردار چوڻ	منافق کي سيد (سردار) نه چئو! ڇاڪاڻ ته جيڪڏهن اهو سيد (سردار) ٿيندو ته اوهان پنهنجي رب کي ناراض ڪري ڇڏيندؤ.
۲۲	رعيت کي ٺڳڻ	جنهن پانهي کي الله ڪنهن رعيت جو مالڪ بڻايو، جنهن ڏينهن مرڻو هيس تنهن ڏينهن ان حال ۾ مٿو جو سندس رعيت سان ٺڳي ڪندو رهيو ته الله ان تي جنت حرام ڪري ڇڏيندو.
۲۳	بنا علم جي فتويٰ ڏيڻ	جنهن کي بنا علم جي فتويٰ ڏني وئي، ان جو گناهه ان تي آهي جنهن کيس فتويٰ ڏني.
۲۴	جمعو يا عصر (وڇين) نماز ڇڏڻ	* جنهن لاپرواهيءَ مان ٿي جمعا ڇڏيا، ته الله ان جي دل تي مهر هڻي ڇڏيندو. * جنهن وڇين نماز ڇڏي، تنهن جا عمل ڇٽ ٿي ويندا.
۲۵	نماز ۾ ڪوتاهي ڪرڻ ۽ ڇڏي ڏيڻ	* اسان ۽ انهن (ڪافرن) جي وچ ۾ جيڪو عهد (فرق) آهي، سو نماز آهي، سو جنهن ان کي ڇڏيو ان ڪفر ڪيو. * ماڻهوءَ ۽ شرڪ ۽ ڪفر جي وچ ۾ سنڌو، نماز ڇڏڻ آهي.
۲۶	نمازيءَ جي آڏو گذرڻ	جيڪڏهن نمازيءَ جي آڏو لنگهندڙ کي اها خبر هجي ته ان جو گناهه ڪيترو آهي ته هوند ان لاءِ چاليهه (ڏينهن يا سال) بيپهي رهي، اهو ان لاءِ هن کان بهتر آهي جو ان جي آڏو گذري.
۲۷	نمازين کي ايڏائڻ	جنهن بصر ٿورم ۽ ڪراٺ (بصرن جهڙا ساوا ڳنڻ) کاڌا، تنهن کي گهرجي ته اسان جي مسجد جي ويجهو نه اچي، ڇاڪاڻ ته ملائڪ کي انهن شين سان تڪليف ايندي آهن جن سان بني آدم کي تڪليف ايندي آهي.
۲۸	زمين قبائڻ	جنهن هڪ گرانٽ زمين به ظلم سان قبائڻي، الله ان کي قيامت جي ڏينهن ستن زمينن جو طوق پهرائيندو.
۲۹	جيڪا ڳالهه الله کي ناراض ڪري	بيشڪ پانهو ڪڏهن الله جي ناراضگيءَ وارو ڪلمو چئي ويهندو آهي ۽ ان جي پرواهه ٿي نه ڪندو آهي، ته اهو کيس ستر سالن تائين جهنم ۾ ڌڪي ويندو.
۳۰	الله جي ذڪر کان سواءِ گهڻو ڳالهائڻ	الله جي ذڪر کان سواءِ گهڻو نه ڳالهايو. بيشڪ الله جي ذڪر بجاءِ گهڻو ڳالهائڻ دل کي سخت ڪري ڇڏيندو آهي.
۳۱	واچ هڻي ڳالهائڻ	جن تي مون کي وڌ ۾ وڌ ڪاوڙ آهي ۽ جيڪي قيامت جي ڏينهن منهنجي مجلس ۾ مون کان سڀ کان پري هوندا، سي آهن: گهڻ ڳالهائڻ (لپاڙي)، واچ هڻي ڳالهائڻ وارا (واتوڙا) ۽ وڏائيءَ مان (ٿاڌ ڪري) ڳالهائڻ وارا آهن.
۳۲	الله جي ذڪر کان غافل ٿيڻ	جيڪي ماڻهو ڪنهن ڪچهريءَ ۾ ويٺا، پوءِ ان ۾ نه الله جو ذڪر ڪيائون ۽ سندس پيغمبر ﷺ تي درود پڙهيائون ته اها انهن لاءِ وبال آهي، پوءِ سندس مرضي، عذاب ڪرين يا بخش ڪرين.
۳۳	مسلمان کي ڏسي بدفالي وٺڻ	* پنهنجي (ڪنهن مسلمان) پيءُ جي آڏو بدفالي جو اظهار نه ڪر، متان الله ان تي رحم ڪري توکي آزمائش ۾ نه وجهي. * جنهن پنهنجي پيءُ کي ڪنهن گناهه جو مهڻو ڏنو، اهو اهڙي گناهه ڪرڻ کان اڳ نه مرنڌو.
۳۴	بن مسلمانن جو هڪٻئي سان ڳالهائڻ ڇڏي ڏيڻ	مؤمن لاءِ اهو جائز ناهي ته پنهنجي پيءُ سان تن ڏينهن کان مٿي ڳالهائڻ ڇڏي ڏئي، ۽ جنهن پنهنجي پيءُ سان تن ڏينهن کان مٿي ويڇو رکيو، پوءِ مري ويو ته اهو جهنم ۾ داخل ٿيندو.
۳۵	ظاهر ظهور گناهه ڪرڻ	منهنجي ساري امت کي معافي ملندي، ظاهر ظهور گناهه ڪندڙن کان سواءِ.
۳۶	بد اخلاقي	بد اخلاقي عمل کي ائين بگاڙيندي آهي، جيئن سرڪو ماکيءَ کي بگاڙيندو آهي.
۳۷	پنهنجو تحفو موٽائي وٺندڙ	* پنهنجو تحفو موٽائيندڙ ان کي وانگر آهي، جيڪو الٽي ڪري وري پنهنجي الٽي پاڻ لڪيندو آهي. * ڪنهن به ماڻهوءَ لاءِ اهو جائز ناهي ته ڪنهن کي عطيو يا تحفو ڏئي ۽ پوءِ اهو موٽائي وٺي.
۳۸	پاڙيسريءَ تي ظلم ڪرڻ	ماڻهو ڏهن رنن سان زنا ڪري، اهو هن کان هلڪو آهي جو پاڙيسريءَ جي زال سان زنا ڪري، ۽ ڪو ماڻهو ڏهن گهرن مان چوري ڪري، اهو هن کان هلڪو آهي جو پاڙيسريءَ جي چوري ڪري.
۳۹	حرام شين ڏانهن نهارڻ	ابن آدم تي سندس زنا مان حصو لکيو ويو آهي، جيڪو لازمي طور کيس حاصل ٿيندو. بن اڪين جي زنا نظر آهي، بن ڪنن جي زنا ٻڌڻ آهي، زبان جي زنا ڳالهائڻ آهي، هٿ جي زنا پڪڙڻ آهي، پيرن جي زنا پنڌ ڪرڻ آهي، دل خواهش ۽ تمنا ڪندي آهي، اوگهڙان کي سڄو يا ڪوڙو ڪندي آهي.
۴۰	ڪنهن اهڙي عورت کي هٿ لائڻ جيڪا ان لاءِ حلال نه هجي	* ماڻهوءَ جي مٿي ۾ لوهي سئي تنبي وڃي، اها ان لاءِ هن کان بهتر آهي جو هو ڪنهن اهڙي لائڻ جيڪا ان لاءِ حلال نه هجي مائيءَ کي هٿ لائي جيڪا ان لاءِ حلال ناهي. * آءُ عورتن سان مصافحو نه ڪندو آهيان.
۴۱	ڏي وٺ واري شادي	نبی ڪريم ﷺ جن (شغار) بدلي جي شاديءَ کان روڪيو آهي. شغار: معنيٰ هڪ ماڻهو پنهنجي ڌيءَ ان شرط تي پرڻائي ڏئي ته ٻيو پنهنجي ڌيءَ کيس پرڻائي ڏئي ۽ انهن وچ ۾ حق مهر نه هجي.
۴۲	روچ راڙو ڪرڻ	* جنهن تي روچ راڙو ڪيو ويو تنهن کي قيامت جي ڏينهن ان ڳالهه تي عذاب ڪيو ويندو. * ميت کي سندس قبر ۾ مٿس ڪيل روچ راڙي جو عذاب ڪيو ويندو آهي.
۴۳	غير الله جو قسم کڻڻ	* جنهن غير الله جو قسم کنيو، تنهن ڪفر يا شرڪ ڪيو. * جيڪو قسم کڻڻ گهري سو الله جو قسم کڻي يا مات ڪري. * جنهن امانت جو قسم کنيو، سو اسان مان ناهي.

۴۴	کوڙو قسم ڪڻڻ	جنهن ڪنهن ڳالهه تي اهڙو قسم ڪنڻو، جنهن سان ڪنهن مسلمان جو مال قبائلي ٿو گهري، ۽ اهو ان ۾ ڪوڙو آهي، ته جڏهن الله سان ملندو ته اهو مٿس ڏمرييل هوندو.
۴۵	واپار ۾ قسم ڪڻڻ	* پاڻ کي واپار ۾ گهڻن قسمن ڪڻڻ کان بچايو، ڇاڪاڻ ته اهو سامان ته نيڪال ڪندو پر ان مان برڪت ختم ڪري ڇڏيندو. * قسم، سامان نيڪال ڪرڻ ۽ ان مان برڪت ختم ڪرڻ جو ذريعو آهي.
۴۶	ڪافرن سان مشابهت ڪندڙ	* جنهن ڪنهن قوم سان مشابهت ڪئي، سو انهن مان آهي. * اهو اسان مان ناهي، جنهن اسان جي غير سان مشابهت ڪئي.
۴۷	قبر تي اڏاوت ڪرڻ	رسول الله ﷺ جن قبر کي چوني سان پڪو ڪرڻ، ان تي ويهڻ ۽ مٿس اڏاوت ڪرڻ کان منع فرمائي آهي.
۴۸	نڳي ۽ خيانت ڪرڻ	جڏهن الله قيامت جي ڏينهن اڳين ۽ پوين کي گڏ ڪندو ته هر نڳي ڪندڙ لاءِ جهنڊو بلند ڪيو ويندو، پوءِ چيو ويندو: هيءُ فلاڻي پٽ فلاڻي جي دوکي بازيءَ جو علم آهي.
۴۹	قبر تي ويهڻ	اوهان مان ڪو ڪنهن ٽانڊي تي ويهي، جنهن سان سندس ڪپڙا سڙي پون ۽ کل تائين وڃي پهچي اهو هن کان بهتر آهي جو ڪنهن قبر تي ويهي.
۵۰	اندر اچڻ مهل ويٺلن جو پاڻ لاءِ اٿي بيٺن پسند ڪرڻ	جنهن ماڻهوءَ کي هيءُ ڳالهه پسند آهي ته ماڻهو سندس لاءِ اٿي بيٺن، ته اهو پيل پنهنجي جاءِ جهنم ۾ ناهي.
۵۱	بنا ضرورت جي سوال ڪرڻ	* جيڪو پاڻهو سوال جو دروازو کولي ٿو ته الله ان تي مسڪينيءَ جو دروازو کولي ٿو. * جيڪو ماڻهن کان گهڻ لاءِ سوال ڪري ٿو، ته اهو رڳو ٽانڊا ٿو گهري، پوءِ پيل ٿورا ڪري يا گهڻا ڪري.
۵۲	واپار ۾ واک ڏئي اگهه ڇاڙهڻ	شاهي ماڻهو، ٻاهراڙيءَ واري لاءِ نه وڪڻي، واک ڏئي اگهه نه ڇاڙهيو ۽ ماڻهو پنهنجي پاءُ جي واپار مٿان واپار نه ڪري.
۵۳	مسجد ۾ وڃايل شيءِ جو پڙهو ڏيڻ	جيڪو ڪنهن کي مسجد ۾ وڃايل شيءِ جو پڙهو ڏيندي ٻڌي ته چوڻ گهرجي: الله اها توکي موٽائي نه ڏئي، ڇاڪاڻ ته مسجدون ان لاءِ نه ٺاهيون ويون آهن.
۵۴	شيطان کي گار ڏيڻ	* ”شيطان کي گار نه ڏيو، ان جي شر کان پناهه گهرو.“ * هڪ صحابي چئي ٿو ته آءٌ نبي ڪريم ﷺ جن سان بيله هيس، اوچتي سندن جانور ٿاڀڙجي پيو، جنهن تي مون چيم: (تعس الشيطان) ”شيطان مري شال“. پاڻ فرمايائون: ”شيطان مري شال“ نه چؤ، ڇاڪاڻ ته جڏهن تون ائين چوندين ته هو سبتجي هن گهر جيڏو وڏو ٿي ويندو آهي ۽ چونڊو آهي ته: اها آهي منهنجي طاقت! پر چؤ: (باسم الله)، ڇاڪاڻ ته جڏهن تون ائين چوندين ته هو مک وانگر ننڍڙو ٿي ويندو آهي. (تعس) معنيٰ: هلاڪ ٿئي، يا: ڪري پئي، يا: ٿاڀڙجي، يا: برو ٿئي.
۵۵	بخار کي گار ڏيڻ	بخار کي گار نه ڏيو، ڇاڪاڻ ته اهو بني آدم جا گناهه ائين ڇاڻيندو آهي جيئن ڏوڻ لوهه جي ڪٽ لاهيندي آهي.
۵۶	گمراهيءَ قبلاڻ ۽ ان جي دعوت ڏيڻ	جنهن گمراهيءَ ڏانهن سڏيو، تنهن تي سندس پيروي ڪندڙن جي گناهه جيترو گناهه آهي. انهن جي گناهه مان ڪابه گهٽتائي ڪانه ٿيندي.
۵۷	بيٺن جي سلسلي ۾ روڪيل ڳالهون	* رسول الله ﷺ جن مشڪ جي منهن مان پيئڻ کان منع فرمائي آهي. * نبي ڪريم ﷺ جن بيٺي پيئڻ کان سختيءَ سان منع فرمائي آهي. * نبي ڪريم ﷺ جن پاڻيءَ ۾ ڦوڪ ڏيڻ کان منع فرمائي آهي.
۵۸	سون يا چانديءَ جي ٿانو ۾ پيوڻ	سون ۽ چانديءَ جي ٿانو ۾ نه پيوڻ، پٽ ۽ ريشم نه پهريو، ڇاڪاڻ ته اهي دنيا ۾ انهن (ڪافرن) لاءِ آهن ۽ آخرت ۾ اوهان لاءِ.
۵۹	کاپي هٿ سان پيئڻ	توهان مان ڪوبه کاپي هٿ سان نه کائي ۽ نه پيئي، ڇاڪاڻ ته شيطان کاپي هٿ سان کائيندو ۽ پيئندو آهي.
۶۰	مائٽي چيڻ وارو	چيڻ وارو جنت ۾ داخل نه ٿيندو، يعني مائٽي چيڻ وارو.
۶۱	نبي ڪريم ﷺ جن تي درود شريف نه پڙهڻ	* مٽيءَ سان نڪ مهڻي اهو ماڻهو جنهن جي آڏو منهنجو نالو ورتو وڃي ۽ مون تي درود نه پڙهي. * وڏو بخيل آهي اهو شخص، جنهن جي آڏو منهنجو نالو ورتو وڃي ۽ مون تي درود نه پڙهي.
۶۲	ڪتا پالڻ	جنهن شڪار واري يا چوڪي ڏيڻ واري ڪتي کان سواءِ ڪو ٻيو ڪتو پاليو ته ان جي اجر مان روزانو به قيراط گهٽبا.
۶۳	جانورن کي ايڏائڻ	* هڪ عورت کي ان بليءَ جي ڪري عذاب ڪيو ويو، جنهن کي ان ٻڌي ڇڏيو هو، جو ان حالت ۾ اها مري وئي. * جنهن ڪري الله ان کي جهنم رسيد ڪري ڇڏيو. جنهن شيءِ ۾ روح آهي، ان کي پنهنجو نشانو نه بنايو.
۶۴	جانورن کي چڙا ٻڌڻ	* ملائڪ انهن جا رفيق نه ٿيندا آهن جن ۾ ڪتو ۽ چڙا هجن. * چڙا شيطان جا ساز آهن.
۶۵	نافرمان ڪي جڏهن دولت ملي	جڏهن ڏسبن ته الله تعاليٰ ڪنهن ماڻهوءَ کي سندس من پسند گناهه تي دولت به ڏئي ٿو، ته اهو کيس ريئڻ آهي، پوءِ پاڻ ﷺ هيءَ آيت تلاوت فرمايائون: ﴿فَلَمَّا دَسُوا مَا ذُكِّرُوا بِهِ فَتَحْنَا عَلَيْهِمَ أَبْوَابَ كُلِّ شَيْءٍ حَتَّىٰ إِذَا فَرِحُوا بِمَا أُوتُوا أَخَذْنَاهُمْ بَعَثَةٌ فِئَادًا لَهُمْ مُّسْتَوِينَ﴾ (پوءِ جڏهن ان نصيحت کي وساري ڇڏيائون جيڪا کين وئي هئي، ته اسان مٿن هر شيءِ جا دروازا کولي ڇڏيا، تانجو جڏهن هو انهن ڏنل شين تي بود اچي ويا ته اسان کين اوچتي پڪڙڪئي، پوءِ ان وقت هو مايوس ٿي پيا).
۶۶	دنيا کي اهميت ڏيڻ	جنهن دنيا کي پنهنجو مقصد بنايو، الله محتاجي کي ان جي اکين آڏو آڻيندو، ان جا معاملات ڇڙوڇڙ ڪري ڇڏيندو ۽ دنيا کيس اها ملندي جيڪا سندس مقدر آهي.

ڊگهو سفر

تنهنجي منزل: جنت يا جهنم ڏانهن

(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَلَسْتُمْ تَعْلَمُونَ مَا قَدَّمْتُمْ لِغَدٍ)

اي ايمان وارو! الله کان ڊڄو، هر ماڻهوءَ کي اهو ڏسڻ گهرجي جيڪو سڀاڻي لاءِ اڳتي ڪيو اٿس.

قبر: آخرت جي پهرين منزل. منافق ۽ ڪافر لاءِ باهه جو ڪڏو آهي. مؤمن لاءِ باغيچو آهي. ان ۾ ٽيندڙ ڪجهه گناهين جي سزا جي باري ۾ حديثون آيل آهن. جن مان ڪجهه هي آهن: پيشاب کان پرهيز نه ڪرڻ، چغلي، مال غنيمت ۾ خيانت ڪرڻ، ڪوڙ، نماز جي بدلي نٺو ڪرڻ، قرآن نه پڙهڻ، زنا، چوري بازي، وياج، قرض نه موٽائڻ وغيره. هيٺيون شيون ان کان بچائڻ تيون: خالص الله ڪارڻ صالح عمل، ان جي عذاب کان پناهه گهرڻ. سورة ملڪ وغيره پڙهڻ. هيٺيان ماڻهو ان جي عذاب کان بچي ويندا: شهيد، سرحدن جي چوڪي ڏيندڙ، جمعي جي ڏينهن مردنڙ، بيت جي سور ۾ مثل وغيره.

صور ڦوڪجڻ: اهو هڪ وڏو سڱ آهي، جنهن کي اسرافيل منهن سان لڳايل آهي. انتظار ۾ آهي ته ڪڏهن ٿو کيس ڦوڪڻ جو حڪم ٿئي. گهٻراهت واري ڦوڪ: الله تعاليٰ فرمايو آهي: (وَيَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ فَمَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ إِلَّا مَنْ شَاءَ اللَّهُ) (۽ جنهن ڏينهن صور ۾ ڦوڪيو ويندو پوءِ جيڪي آسمانن ۽ جيڪي زمين ۾ آهن سي سڀ ڪنڀڻ لڳندا، سواءِ انهن جي جن کي الله بچائڻ گهري) جنهن کان پوءِ پوري ڪائنات فنا ٿي ويندي. چاليهن سالن کان پوءِ ٻيهر اٿارڻ لاءِ صور ڦوڪيو ويندو. الله تعاليٰ فرمايو آهي: (ثُمَّ نَفَخَ فِيهِ أُخْرَىٰ فَإِذَا هُمْ قِيَامٌ يَنْظُرُونَ) (پوءِ وري ٻيو دفعو صور ڦوڪي ويندي ته هو هڪدم اٿي کڙا ٿي ڏسڻ لڳندا).

ٻيهر جيئرو ٿيڻ: ان کان پوءِ الله مينهن موڪليندو، جنهن سان جسم ڦٽي پوندا (ڪرنگهي جي پڇاڙي واري هڏي مان) اها نئين پيدائش هوندي، جنهن کان پوءِ موت نه ايندو. اگهاڙا، ننگي پيرن هوندا، ملائڪن ۽ جنن کي ڏسندا، پنهنجي عملن مطابق اٿندا.

حشر: الله مخلوقات کي حساب ڪتاب لاءِ گڏ ڪندو. ان ڏينهن جيڪو تمام وڏي مقدار وارو ۵۰ هزار سالن جو ڏينهن آهي، ماڻهو گهٻرايل ۽ نشي جهڙي حالت ۾ اٿندا، ڇڻ ته سندن دنيا هڪ گهڙي هئي. سج هڪ ميل جيترو ويجهو ٿي ايندو. ماڻهو پنهنجي عملن مطابق ڀڳهر ۾ ٻڌل هوندا. ان ڏينهن ڪمزور ۽ ڏاڍا (وڏائي خور) پاڻ ۾ وڙهندا. ڪافر پنهنجي سنگتي، شيطان ۽ پنهنجي عضون سان جهڳڙو ڪندو. هڪ ٻئي تي پيا لعنت ڪندا. ظالم پنهنجا هٿ چٻاڙيندو. جهنم ۴۰ هزار واڳن سان ڪاهي آندو ويندو. هر واڳ ۴۰ هزار ملائڪ چڪيندا. جڏهن ڪافر ان کي ڏسندو ته فديو ڏيڻ جي آرزو ڪندو يا مٽي ٿي وڃڻ پسند ڪندو. باقي گنهگارن مان زڪات نه ڏيندڙ جو مال باهه ٿي پوندو، جنهن سان کيس ڏنڀيو ويندو. تڪبر ڪرڻ وارا ڪول وانگر اٿندا. دوکي باز، ٺڳي ڪندڙ، مال ڦهائيندڙ خوار ٿيندو. چور جيڪا چوري ڪئي هوندي سا آڻيندو. لڪل راز پڌرا ٿيندا. باقي پرهيزگار نه گهٻرائيندا. بلڪ اهو ڏينهن انهن لاءِ ظهر جي نماز وانگر گذري ويندو.

شفاعت: وڏي: اها اسان جي نبي ﷺ سان خاص آهي، جيڪا پاڻ قيامت جي ڏينهن خلق جي مصيبت تارڻ ۽ سندن حساب ڪرڻ لاءِ فرمائيندا. عام شفاعت: جيڪا نبي به ڪندا ته پيا به ڪندا. جهڙوڪ: مؤمنن کي جهنم مان ڪڍڻ ۽ انهن جي درجن کي بلند ڪرڻ لاءِ هوندي.

حساب: ماڻهو صفون ٻڌي الله جي آڏو پيش ٿيندا، کين سندن عمل ڏيکاريندو ۽ کائن عملن، عمر، جواني، مال، علم، (عالم ارواح واري) معاهدي، نعمتن، ڪن، اکين ۽ دل جي باري ۾ پڇاڻو ڪندو. ڪافر ۽ منافق کان کين

چينپو ڏيڻ ۽ مٿن حجت قائم ڪرڻ لاءِ ماڻهن جي آڏو حساب ورتو ويندو. مٿن ماڻهو، ڌرتي، ڏينهن، رات، مال، ملائڪ ۽ سندن عضوا شاهدي ڏيندا. جيئن سندن ڏوهه ثابت ٿين ۽ اهي انهن جو اقرار ڪن. ۽ مؤمنن کي الله اڪيلو حاضر ڪندو، سندس گناهن جو اقرار ڪرائيندو، جڏهن محسوس ڪندو ته هو هلاڪ ٿي چڪو آهي ته کيس الله فرمائيندو: (دنيا ۾ تنهنجي انهن ڏوهن تي پردو رکيو هير ۽ اڄ آءٌ توکي اهي معاف ٿو ڪيان). سڀ کان پهريائين محمد ﷺ جي امت جو حساب ٿيندو. سڀ کان پهريائين نماز جو حساب ۽ خونن جا فيصلا ٿيندا.

صحيفن جو اڏامن: پوءِ صحيفا اڏامندا، هر هڪ پنهنجو اهڙو اعمالنامو وٺندو جيڪو: (لَا يُعَادِرُ صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً إِلَّا أَحْصَاهَا) (نه ننڍا گناهه ڇڏيندو نه وڏا، سڀني کي ڳڻي پيش ڪندو). مؤمنن سڄي هٿ ۾ کڻندو ۽ ڪافر ۽ منافقن کي ڪاٻي هٿ ۾ پٺيان کان ڏنو ويندو.

ميزان (ترازو): ان کان پوءِ خلق جامع طور تي ويندا ته کين ان مطابق بدلو ڏنو وڃي، اهڙي ترازويءَ ۾ جيڪا حقيقي ۽ تمام باريڪ وزن ڪرڻ واري هوندي، جنهن کي ٻه پڙ هوندا. شريعت جي موافق خالص الله لاءِ ڪيل عمل، ان ۾ ڳرا ٿيندا. ۽ جيڪي شيون ان ۾ ڳريون ٿينديون تن مان: لا اله الا الله، سنا اخلاق، ذڪر، جهڙوڪ: الحمد لله، سبحان الله وبحمده، سبحان الله العظيم. هر هڪ ماڻهو کي سندس چڱائين ۽ برائين جي اعتبار سان بدلو ملندو.

حوض: پوءِ مؤمنن حوض تي ايندا. جنهن ان مان پيئو سو ڪڏهن به اجارو نه ٿيندو. هر نبيءَ لاءِ حوض هوندو. سڀ کان وڏو حوض محمد ﷺ جو هوندو، ان جو پاڻي کير کان وڌيڪ اڇو، ماکيءَ کان وڌيڪ مٺو ۽ مشڪ کان وڌيڪ خوشبودار هوندو. ان جا ٿانو سون ۽ چانديءَ جا، ستارن جيترا گهڻا هوندا. ان جي ڊيگهه اردن ۾ ايله کان ويندي (بمن ۾) عدن تائين هوندي. ان جو پاڻي نهر ڪوثر مان ايندو.

مؤمنن جو امتحان: حشر جي آخري ڏينهن ڪافر پنهنجي انهن معبودن جي پٺيان لڳندا جنهن اهي عبادت ڪندا هئا، جيڪي کين جهنم ڏانهن ٽولن جي صورت ۾ ڍورن جي ڌڻن جيان هڪلي پهچائيندا، کي پنهنجي پيرن تي ته کي منهن پير هلندا. باقي صرف مؤمنن ۽ منافقن رهندا. الله کين اچي چونڊو ته: ڇا جو انتظار ٿا ڪيو؟ چوندا: پنهنجي رب جو انتظار ٿا ڪريون. جنهن کي هو سندس پنيءَ مان سڃاڻندا جڏهن الله اها کوليندو. مؤمنن سجدو ۽ ڪري پوندا، منافقن رهجي ويندا، الله تعاليٰ فرمايو آهي: (يَوْمَ يُكْشَفُ عَنْ سَاقٍ وَيُدْعَوْنَ إِلَى السُّجُودِ فَلَا يَسْتِطِيعُونَ) (جنهن ڏينهن پني کولي ويندي ۽ سجدو ڏانهن سڏيا ويندا پوءِ نه ڪري سگهندا). پوءِ ان جي پٺيان هلندا، الله پل صراط ڪڙي ڪندو. ۽ کين نور عطا ڪندو ۽ منافقن کان نور کسي ڇڏيندو.

پل صراط: جهنم تي رکيل هڪ پل آهي. جنهن کي پار ڪري مؤمنن جنت ڏانهن ويندا. نبي ڪريم ﷺ ان جي هن طرح وصف بيان فرمائي آهي: ترڪڻ، ٽاٻڙجڻ جي جاءِ آهي، جنهن تي پير جي ڪنڊن جهڙا لوهه ڪنڊا ۽ چمٽا آهن..... وار کان سنهي ۽ تلوار کان تڪي آهي) (مسلم) ان وقت مؤمنن کي عملن مطابق نور عطا ڪيو ويندو، ڪن کي جبل جيڏو، ڪن کي پير جي آڱوٺي جي ڪنڊ جيترو، جنهن سان کين روشني ملندي ۽ پوءِ پنهنجي عملن جي مطابق مؤمنن ان تان گذرندا. ڪي مؤمن اک چنپ ۾. ڪي ڪوٺ وانگر، ڪي هوا وانگر، ڪي پڪيءَ وانگر، ڪي پلي گهوڙي جي چال وانگر، ۽ ڪي ان جي ڊوڙ وانگر، (پوءِ ڪي چٽي بچي ويندا، ڪي رهندي ڇڏجي ويندا ۽ ڪي جهنم ۾ ڊير تي پوندا). (متفق عليه). منافقن کي ڪوبه نور نه هوندو. اهي موٽندا، پوءِ مؤمنن ۽ انهن جي وچ ۾ ڪوٽ ڪڍيو ويندو. پوءِ اهي پلصراط تي ڇڏي ڪوشش ڪندا پر جهنم ۾ وڃي ڪندا.

جهنم: ان ۾ ڪافر داخل ٿيندا، پوءِ ڪجهه گنهگار مؤمن ۽ پوءِ منافق. هر هزار مان ۹۹۹ ان ۾ داخل ٿيندا. ان کي ۷ دروازا هوندا. دنيا جي باهه کان ۷۰ دفعا وڌيڪ سخت هوندي. ان ۾ ڪافر جو جسم وڏو ڪيو ويندو ته جيئن عذاب چڪي، ان جي پنهي ڪلهن جي وچ ۾ ٽن ڏينهن جو پنڌ هوندو. ان جي ڏاٺ احد جبل جيڏي هوندي، سندس کل سخت ٿلهي ڪئي ويندي ۽ بدلائي ويندي ته جيئن عذاب چڪي. گرم پاڻي پيئندا، جيڪو سندن آندا چيري ڇڏيندو. تهر، (سندن جسمن جو) ريشو ۽ پونءِ انهن جي خوراڪ هوندو. سڀ کان هلكي عذاب وارو اهو ماڻهو هوندو جنهنجي پيرن هيٺيان ٻه ٽانڊا رکيا ويندا جن سان سندس دماغ ٽچڪي پوندو. جهنم ۾ ڪل جو پچڻ، پگهرجڻ، سڙڻ، چڪجڻ، زنجير ۽ گت هوندا. ان جي گهرائي تمام وڏي هوندي، جيڪڏهن ان ۾ نئون چاول پار اچائجي ته ان جي تري تائين پهچندي ستر سالن کي وڃي پهچي، ان جو پارڻ ڪافر ۽ پتر هوندا. ان جي هوا گرم لڪ هوندي، ان جو پاڇو گرم دونهيندار هوندو، ان جو لباس باهه هوندي، هر شيءِ ساڙي ڇت ڪري ڇڏيندي، ڪاوڙ جا ڍڪ پئي پريندي، هيٺيون پئي ڏيندي، ڪل کي ساڙي هڏن ۽ دل تائين وڃي پهچندي.

قنطرة (پل): (ونگن وانگر پل) نبي ڪريم ﷺ جن فرمايو: مؤمن جهنم مان ڇٽندا ته پوءِ جنت ۽ جهنم جي وچ تي ونگن واري پل تي روڪيا ويندا. انهن کان اتي انهن جي پاڻ ۾ هڪ ٻئي تي ظلمن جو حساب ورتو ويندو. پوءِ جڏهن اهي نيڪ ۽ صاف ٿي ويندا، ته کين جنت ۾ داخل ٿيڻ جي اجازت ڏني ويندي. ان ذات جو قسم جنهن جي هٿ ۾ محمد ﷺ جو ساهه آهي ته هر هڪ جنت ۾ پنهنجو گهر دنيا جي گهر کان وڌيڪ سجاڻيندو هوندو. (بخاري).

جنت: مؤمنن جو ٺڪاڻو آهي، ان جي عمارت سون ۽ چانديءَ جي آهي، ان جو گارو مشڪ سان ٿيل آهي. ان جون پٿريون لؤلؤ (موتِي) ۽ ياقوت جون ۽ مٽي زعفران جي آهي، ان جا ۸ دروازا آهن. انهن مان هر هڪ ٽن ڏينهن جي پنڌ جيترو ويڪرو آهي. پراهي به انبوهيءَ جي ڪري سوڙها ٿي پوندا. جنت جا ۱۰۰ درجا هوندا، هر درجي جي وچ ۾ آسمان ۽ زمين جيتري وڌي هوندي. فردوس سڀني کان مٿيون هوندو. ان مان ان جون نهرون ڦٽنديون آهن. ان جي ڇت رحمن جو عرش هوندو. ان جون نهرون ماڪي، ڪير، شراب ۽ پاڻي جون هونديون. جيڪي بنا کڏن جي پيون وهنديون. جيئن مؤمن چاهيندو تيئن پيو انهن کي هلائيندو. ان جو کاڌو هر وقت، ويجهو ۽ وس ۾ هوندو. ان جا خيما وچان پوري موتين جا هوندا. جن جي ويڪر سٺ ميل هوندي، ان جي هر ڪنڊ ۾ مؤمن جو ڪتنب هوندو. جنتي ڳيرو، لسڙا ۽ سرمائي اکين وارا نوجوان هوندا، نه انهن جي جواني فنا ٿيندي نه ڪپڙا پراڻا ٿيندا. نه پيشاب نه پاخانو نه ڪا گندگي. انهن جون ڦٽيون سون جون هونديون. انهن جو پگهر مشڪ جهڙو هوندو. انهن جون زالون سهڻيون، ڪناريون، پيار ڪندڙ ۽ هر عمر هونديون. سڀ کان پهريائين ان ۾ محمد ﷺ جن داخل ٿيندا، پوءِ انبياء. سڀ کان گهٽ جيڪو تمنئ ڪندو، تنهن کي ڏهه پيرا پيڻ تي ملندو. جنت ۾ جيڪي خادم هوندا، سي هميشه چوڪرات تڙيل پڪڙيل موتين وانگر هوندا، جنت جي سڀ کان وڏي نعمت الله جو دیدار، سندس رضامنڊو ۽ هميشه جو رهڻ هوندو.

سٽاء

۰	مهاڳ	۰
۱	قرآن مجيد جي تلاوت جي فضيلت	۱
۳	قرآن شريف جي آخري ڏهاڻي جو سنڌي تفسير	۲
۷۵	مسلمان جي زندگيءَ بابت اهم سوال	۳
۹۱	قلبي اعمال	۴
۱۰۰	هڪ ماڻهڻي ڳالهه ٻولھ	۵
۱۱۴	لا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ جي شاهدي	۶
۱۱۶	هيءَ شاهدي ڏيڻ ته: محمد ﷺ الله جا رسول آهن	۷
۱۱۸	پاڪائي	۸
۱۲۲	عورتن جا احڪام	۹
۱۲۴	اسلام ۾ عورت جو مقام	۱۰
۱۲۸	نماز	۱۱
۱۳۴	زڪات	۱۲
۱۳۷	روزا	۱۳
۱۴۰	حج ۽ عمرو	۱۴
۱۴۴	مختلف فائدا	۱۵
۱۴۸	شرعي جهاڙ ڦوڪ	۱۶
۱۵۵	دعا	۱۷
۱۵۷	اهم دعائون جيڪي ياد ڪرڻ گهرجن ۽ جن سان دعا گهرڻ گهرجي	۱۸
۱۶۱	نفعي بخش واپار	۱۹
۱۶۳	روزانو صبح ۽ شام جا وظيفا	۲۰
۱۶۵	ڪجهه اهڙا قول ۽ فعل جن بابت گهڻو ثواب بيان ڪيو ويو آهي	۲۱
۱۷۰	اهي ڪم جن تي عمل ڪرڻ کان جهليو ويو آهي	۲۲
۱۷۳	ڊگهو سفر	۲۳

وضو ڪرڻ جو طريقو

بنا وضوءَ جي نماز پڙهڻ جائز ناهي، وضو لازماً پاڪ پاڻيءَ سان ڪرڻ گهرجي، يعني جيڪو پنهنجي اصلي حالت تي باقي هجي، جيئن سمنڊ، کوهن، چشمن ۽ ٽهرن جو پاڻي.
* نوت: ٿورو پاڻي پليٽي ملڻ سان پليٽ ٿي ويندو. باقي گهڻو پاڻي، جيڪو (۲۱۰) ليٽرن کان وڌيڪ هجي، اهو پليٽي پوڻ جي ڪري رنگ، بو ۽ ذائقي بدلجڻ کان سواءِ پليٽ نه ٿيندو.

وضو بسم الله سان شروع ڪبو، هر وضوءَ ۾ پنهنجي هٿن جو ڌوڻئو مستحب آهي، ننڍ مان اٿندڙ لاءِ ٻئي هٿ تي دفعا ڌوڻئو ضروري آهن.
* نوت: وضوءَ جا هٿڙي عضوا تن دفعتن کان وڌيڪ ڀيرا ڌوڻئو مڪروه آهي.

ان کان پوءِ گرزڙي ڪجي، هڪ دفعو ڪرڻ واجب آهي، ٽي دفعا ڪرڻ افضل آهي.
* نوت: ۱- گرزڙي ڪرڻ مهل رڳو وات ۾ پاڻي وجهي ڪيڏن ڪافي ناهي، بلڪ ان کي زور سان وات ۾ ڦيرائڻ ضروري آهي. 2- وضوءَ دوران ڏندڻ ڪرڻ مستحب آهي.

ان کان پوءِ نڪ کي پاڻي ڏجي، هڪ دفعو ڏيڻ واجب آهي، ٽي دفعا افضل آهي.
* نوت: نڪ کي پاڻي ڏيڻ مهل رڳو ان جو نڪ ۾ وجهڻ ڪافي ناهي، بلڪ ساھ سان سوت ڏئي هڏن تائين پهچائي وري به هٿ سان نه، بلڪ ساھ سان ٻاهر ڪيڏن ضروري آهي.

ان کان پوءِ پنهنجو منهن ڌوئي، هڪ دفعو ڌوڻئو واجب آهي، ٽي دفعا افضل آهي. منهن جي حد جيڪا ڌوڻئو واجب آهي، سا ويڪر ۾ هڪ ڪن کان ٻئي ڪن تائين. ڊيگهه ۾ مٿي جي وارن جي پاڙ کان کاڌيءَ تائين.
* نوت: ڏاڙهي گهاٽي هجي ته خلال ڪرڻ مستحب آهي، ڇڏي هجي ته واجب آهي.

ان کان پوءِ ٻئي پانهون هڪ دفعو آڱرين کان وٺي نونين تائين ڌوئجن. ٽي دفعا ڌوڻئو افضل آهي.
* نوت: ساڄو کاٻي کان اڳ ڌوڻئو مستحب آهي.

ان کان پوءِ سڄي مٿي جي مسح ڪجي، اشهد آڱريون پنهنجي ڪنن جي وٿين ۾ ڦيرائي ۽ پنهنجي آڳوڻن سان ڪنن جي ٻاهران مسح ڪري. اهو سڀ رڳو هڪ دفعو ڪجي.
* نوت: ۱- مٿي جي مسح جو واجب مقدار: منهن جي حد کان ڪياڙيءَ تائين آهي. ۲- جيڪي لڙڪيل وار آهن انهن جي مسح واجب ڪانهي. ۳- وار نه هجن ته مٿي جي ڪل جي مسح ڪبي. ۴- ڪنن ۽ وارن جي وچ واري اڇاڻ جي مسح ضروري آهي.

ان کان پوءِ پنهنجا ٻئي پير پيڏين تائين ڌوئي، هڪ دفعو ڌوڻئو واجب آهي، ٽي دفعا افضل آهي.

ڪجهه نوت:

۱- وضوءَ جا رڪن چار آهن: (ا) گرزڙي ڪرڻ، نڪ ۾ پاڻي ڏيڻ ۽ منهن ڌوڻئو. (ب) ٻئي هٿ ڌوڻئو. (ج) مٿي ۽ پنهنجي ڪنن جي مسح ڪرڻ. (د) پنهنجي پيرن کي پيڏين تائين ڌوڻئو. انهن عضون جي ڌوڻئو ۾ ترتيب واجب آهي. اڳ پوءِ ڪرڻ سان وضوءَ باطل ٿيندو.

۲- لاڳيتو ڪرڻ به واجب آهي. جيڪڏهن ڪو عضو ايتري تائين نه ڌوتائين جو اڳيون سڪي ويو ته وضوءَ باطل ٿيندو.

۳- وضوءَ کان پوءِ هيءَ دعا پڙهڻ سنت آهي: **اشهد ان لا اله الا الله وحده لا شريك له واشهد ان محمدا عبده ورسوله.**

نماز پڙهڻ جو طريقو

جڏهن نماز پڙهڻ جو ارادو ڪري ته بيھي سڌو ٿي **الله اڪبر** چئجي. امام اها تڪبير ۽ ٻيون سڀ تڪبيرون ڏاڍيان چونڌو ته جيئن پويان ٻڌن. پيا آهستي چوندا، ٻئي هٿ تڪبير شروع ڪرڻ وقت آڱريون ملائي کلھن تائين کڻبا. امام جي تڪبير پوري ڪرڻ تي مقتدي تڪبير چونڌو.

نوٽ: رڪن ۽ قولِي واجب پر ايترو ڏاڍيان پڙهڻ واجب آھي جو نمازي پاڻ ٻڌي سگھي، جيستوئيڪ سري نماز هجي. ڏاڍيان پڙهڻ جو آخري درجو پئي کي ٻڌائڻ آھي ۽ آهسته پڙهڻ جو آخري درجو پاڻ کي ٻڌائڻ آھي.

پنهنجي ساڄي هٿ سان کاٻي هٿ جي چنبي يا ڪراڻي کي پڪڙبو. انهن کي سڀني جي هيٺان رکبو. نظر سجدي جي جاءِ تي رکبي. پوءِ حديث ۾ آيل ڪن دعائن سان شروعات ڪبي جيئن **(سبحانڪ اللهم وبحمدڪ وتبارڪ اسمڪ وتعالیٰ جدڪ ولا اله غيرڪ)**، پوءِ اعوذ بالله پوءِ بسم الله پڙهبي. اهي سڀ ڏاڍيان نه پڙهبا. پوءِ **فاتحه پڙهبي**. مقتدي تي جهري رکعتن ۾ قراءت ڪرڻ واجب ناهي، پر فاتحه امام جي ساهه کڻڻ دوران پڙهڻ مستحب آهي، ۽ سري رکعتن ۾ به، پوءِ قرآن مان جيڪو آسان لڳي سو پڙهيو. امام صبح جي نماز ۽ مغرب ۽ عشاءَ جي پهرين ٻن رکعتن ۾ ڏاڍيان تلاوت ڪندو. ٻين ۾ آهستي پڙهندو.

نوٽ: قرآن شريف ۾ جيڪا سورتن جي ترتيب آهي، ان مطابق پڙهڻ مستحب آهي. ان جي ابتڙ پڙهڻ مکروه آهي. ڪنهن به سورت جي ڪلمن يا آيتن جي ترتيب ڦيرائي ايتو ڪري پڙهڻ حرام آهي.

ان کان پوءِ تڪبير چئي هٿ کڻي ۽ **رڪوع ڪري** پنهنجا ٻئي هٿ ٻنهي ڳوڏن تي اٿين رکي جيئن انهن کي پڪڙيل هجي. پنهنجون آڱريون کولي. پنهنجي پنڌ ڊگهي ڪري ۽ مٿو ان جي برابر ڪري، پوءِ **(سبحان ربي العظيم)** تي دفعا چئي. هن رڪن ملڻ سان رکعت ملي ويندي.

نوٽ: تڪبير ۽ (سمع الله لمن حمده) چوڻ جو وقت هيٺ مٿي ٿيڻ دوران آهي، ان کان اڳ يا پوءِ ناهي، اهو نماز جي سڀني تڪبيرن ۾، ڄاڻي وائي ان ۾ دير ڪيائين ته نماز باطل ٿي پوندي.

انکان پوءِ **سمع الله لمن حمده** چوندي **مٿو مٿي کڻي** ۽ ٻئي هٿ مٿي کڻي. جڏهن سڌو ٿي بيھي ته: **ربنا ولك الحمد** حمدا كثيرا طيبا مبارڪا فيه ملء السموات وملء الارض وملء ما شئت من شيء بعد... پڙهبي.

نوٽ: نمازي **(ربنا ولك الحمد)** تڏهن چئي جڏهن رڪوع کان پوءِ پوريءَ طرح سڌو ٿي بيھي. ان کان اڳ شروع نه ڪري چاڪاڻ ته ان جي جاءِ قيام کان پوءِ آهي.

ان کان پوءِ تڪبير چوندي **سجدي ۾ هليو وڃي**. پنهنجا ڏورا پنهنجي پاسن کان پري ڪجن. پيٽ رانن کان ۽ رانن پٺين کان پري ڪجن. ٻئي هٿ ٻنهي کلھن جي برابر ڪجن. پنهنجي پيرن کي اڀو ڪري ٻنهي هٿن جي ۽ پيرن جي آڱرين کي قبلي رخ ڪري، ان کان پوءِ **سبحان ربي الاعلىٰ** تي دفعا پڙهبي.

نوٽ: واجب آهي ته سجدو ستن عضون تي ڪجي: پيرن جي چوٽين، ڳوڏن، هٿن، پيشاني ۽ نڪ تي. ڪنهن هڪ تي ڄاڻي وائي بنا عذر جي سجدو نه ڪيائين ته نماز باطل ٿي ويندي.

ان کانپوءِ **تڪبير چوندي مٿو مٿي کٽبو ۽ ويهيو**. ٻن سجدن جي وچ ۾ ويهڻ جون ٻه صورتون صحيح آهن. ۱- کٻو پير وڇائي ان تي ويهي. سڄو ڪوڙي ان جي آڱرين کي قبلي ڏانهن ڦيرائي. ۲- ٻئي پير اڀا ڪري ۽ انهن جون آڱريون قبلي ڏانهن ڪري ۽ انهن جي ڪڙين تي ويهي. ٽي دفعا: **رب اغفر لي چئي**. هي وڌائڻ به جائز آهي: وارحمني واجبرني وارفعني وارزقني وانصرني واهدني وعافني واعف عني. ان کان پوءِ پهرئين وانگر **ٻيو سجدو ڏئي**. ان کان پوءِ **تڪبير چئي مٿو مٿي کٽجي**. پيرن جي پٺن تي **سڌو ٿي اٿي بيجهي**. ان کان پوءِ پهرين رکعت وانگر ٻي رکعت پڙهي.

نوٽ: فاتح ايسٽائين نه پڙهي جيستائين پوريءَ طرح اٿي نه بيجهي. ڇاڪاڻ ته انجي جاءِ قيام آهي. جيڪڏهن سڌو ٿي بيهڻ کان اڳ پڙهي ته اٿي بيهڻ کان پوءِ منڍ کان موٽائي پوندي، نه ته نماز باطل ٿي ويندي.

ٻنهي رکعتن مان فارغ ٿيڻ کان پوءِ **پهرئين تشهد لاءِ وڇائجي ويهيو**. ڪاٻو هٿ ڪاٻي ران تي ۽ ساڄو ساڄي ران تي رکيو. چيچ ۽ ٻاج کي پڪوڙي وڇين آگر ۽ آڱوڻي سان حلقو ٺاهيو ۽ **اشهد آگر سان اشارو ڪيو ۽ تشهد پڙهيو: التحيات لله والصلوات والطيبات---** عبده ورسوله. تائين. انکان پوءِ تن ۽ چئن رکعتن واري نماز ۾ **تڪبير چئي اٿبو**. ۽ هٿ مٿي ڪڻڍو. ٻي نماز ساڳيءَ طرح پڙهبي. البت ان ۾ ڏاڍيان نه پڙهيو ۽ صرف **فاتح پڙهبي**.

ان کانپوءِ تن ۽ چئن رکعتن واري نماز ۾ آخري تشهد لاءِ ٻنڌڻن پير ويهيو. ان جون ٽي صورتون آهن، سڀئي صحيح آهن. ۱) ڪاٻو پير وڇائي ان کي ساڄي کان پٺيءَ هيٺان ٻاهر ڪڍي. ساڄو ڪوڙي ۽ ٻنڌڻ زمين تي رکي. ۲) ساڳي پهرين صورت پر ساڄو پير وڇائي. ۳) ساڳي پهرين صورت پر ڪاٻو پير ران ۽ پٺيءَ جي وچ تي رکي. ٻنڌڻن پير صرف آخري ويهڻ وقت ويهيو جنهن نماز ۾ به تشهد آهن. **پوءِ تشهد پڙهيو: التحيات لله... پوءِ نبي ڪريم ﷺ تي صلوات پڙهبي: اللهم صل على محمد وعلى آل محمد....** ان کان پوءِ مسنون دعائن مان جيڪو وٺيس تنهن سان دعا گهري، انهن مان هي دعا به آهي: (اعوذ بالله من عذاب النار، وعذاب القبر، وفتنة المحيا والممات، وفتنة المسيح الدجال).

ان کان پوءِ به سلام ورائبا، ساڄي پاسي نهاريندي چئبو: السلام عليكم ورحمة الله. ائين ئي ڪاٻي پاسي به ڪبو. سلام ڦيرائڻ کان پوءِ پنهنجي جاءِ تي ويٺي، جيڪي دعائون ان موقعي تي پڙهڻ لاءِ حديثن ۾ آيون آهن سي پڙهبيون.

علم جي عمل ڪرڻ لاءِ تقاضا

الله تعالیٰ، نبي ڪريم ﷺ ۽ مؤمنن بنا عمل جي علم جي ننڍا ڪئي آهي. الله تعالیٰ جو فرمان آهي: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ ﴿٦﴾ كَبُرَ مَقْتًا عِنْدَ اللَّهِ أَنْ تَقُولُوا مَا لَا تَفْعَلُونَ ﴿٦﴾ (اي ايمان وارو! اها ڳالهه چوڻا چئو جيڪا نه ٿا ڪريو. اها ڳالهه الله وٽ وڏي ڪاوڙ جوڳي آهي، جو اهو چئو جيڪو ڪريو نه ٿا)

ابو هريره رضي الله عنه فرمائن ٿا: ”جنهن علم تي عمل نه ڪيو وڃي، ان جو مثال ان کان جهڙو آهي جنهن کان الله جا رستي ۾ ڪجهه به خرچ نه ڪيو وڃي“. فضيل رضي الله عنه چون ٿا: ”اهو عالم ايستائين جاهل آهي، جيستائين ان علم تي عمل نه ڪري جيڪو پرايو اٿائين“. ۽ مالڪ بن دینار رضي الله عنه جو قول آهي ته: ”توسان اهڙو ماڻهو به ملندو جيڪو ڳالهائڻ ۾ هڪ حرف جي به غلطي نه ڪندو، پر سندس عمل سڄو غلط هوندو“.

منهنجا مسلمان ڀاءُ ۽ پيٽ : الله تعالیٰ توکي هن مفيد ڪتاب پڙهڻ جي توفيق ته نصيب فرمائي، پر تنهنجي پڙهڻ جو ڦل اڃان باقي آهي، اهو آهي، جو ڪجهه ان ڪتاب ۾ آهي تنهن تي عمل ڪرڻ.

قرآن شريف جو ڪجهه حصو ۽ ان جو مختصر تفسير تنهنجي آڏو گذري چڪو، انهن آيتن جي جيڪا معنيٰ تو سمجهي، تنهن تي عمل ڪرڻ لاءِ توکي خوب توجه ڏيڻ گهرجي، ڇاڪاڻ ته نبي ڪريم ﷺ جن جا صحابه ڪرام (نبي ڪريم ﷺ کان ڏهه آيتون پڙهندا هئا، ان کان پوءِ ٻيون ڏهه آيتون ايستائين شروع نه ڪندا هئا، جيستائين اڳين آيتن جي علم ۽ عمل کي چڱيءَ طرح سڀي نه وٺن، چوندا هئا: **اسان علم ۽ عمل گڏوگڏ سکياسين**)، شريعت به ان ڳالهه تي زور ڏنو آهي، الله تعالیٰ جي هن فرمان: ﴿يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ﴾ جي تفسير بابت حضرت ابن عباس رضي الله عنهما فرمائن ٿا: ان جي مڪمل پيروي ڪندا آهن. قاضي فضيل فرمائن ٿا: قرآن ته لئو مٿس عمل ڪرڻ لاءِ، پر ماڻهو رڳو ان جي تلاوت کي عمل سمجهي ويٺا.

نبي ڪريم ﷺ جي سنت مان به ڪجهه حصو تنهنجي آڏو گذريو، ان جي قبول ڪرڻ ۽ مٿس عمل ڪرڻ لاءِ به جلدي ڪر. ڇاڪاڻ ته امت جا صالح ماڻهو جيڪا به شيءِ سڪندا هئا تنهن تي عمل ڪرڻ ۽ ان جي دعوت ڏيڻ ۾ دير نه ڪندا هئا ته جيئن نبي ڪريم ﷺ جي هن فرمان تي عمل ٿي وڃي: **(جڏهن آءُ اوهان کي ڪنهن ڳالهه جو حڪم ڪيان ته وس آهر ان تي عمل ڪريو ۽ جنهن ڳالهه کان روڪيان ته ان کان رڪجي وڃي)** متفق عليه. ۽ الله تعالیٰ جي هن فرمان ۾ بيان ڪيل سخت عذاب جي خوف کان: ﴿فَلْيَحْذَرِ الَّذِينَ يُخَالِفُونَ عَنْ أَمْرِهِ أَنْ تُصِيبَهُمْ فِتْنَةٌ أَوْ يُصِيبَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾ (انهن کي ڊڄڻ گهرجي جيڪي ان جي حڪم جي ابتڙ هلن ٿا، ته متان ڪنهن فتني ۾ نه ڦاسجي وڃن يا کين ڏکيو عذاب نه پهچي). انهن مان ڪن جو نموني طور هت ذڪر ٿو ڪجي:

- ام المؤمنين ام حبيبہ رضي الله عنها هن حديث جي روايت ڪندڙ آهي: **(جنهن رات ڏينهن ۾ ٻارهن رڪعتون پڙهيون، ان لاءِ انهن جي ڪري جنت ۾ گهر بڻايو ويندو) مسلم**. فرمائي ٿي ته: **(جڏهن کان نبي ڪريم ﷺ جن کان انهن بابت ٻڌو اتر تڏهن کان نه ڇڏيون اتر).**
- ابن عمر رضي الله عنهما هن حديث جو راوي آهي: **(ڪنهن به مسلمان وٽ ڪجهه هجي ۽ ان جي وصيت ڪرڻ چاهي ته کيس ان جي وصيت لکي پاڻ وٽ رکڻ کان سواءِ ٻن راتين گذارڻ جو حق نه ٿو پهچي)**. مسلم. فرمائن ٿا:

ٿا : (جڏهن کان وٺي نبي ڪريم ﷺ جن کان اهو ٻڌو اٿم تڏهن کان وٺي اهڙي رات نه گذري آهي جو منهنجي وصيت مون وٽ لکيل نه هجي).

- امام احمد رحمته الله عليه فرمائن ٿا : (جيڪا به حديث لکي اٿم تنهن تي عمل ڪيو اٿم. ايسٽائين جو جڏهن هيءَ حديث سامهون آئي ته : **نبي ڪريم ﷺ جن سڳيون هٿايون ۽ ابو طيبه کي هڪ دينار ڏنائون.** ته مون به جڏهن سڳيون هٿايون ته حجامت ڪندڙ کي هڪ دينار ڏنم).

- امام بخاري رحمته الله عليه جو قول آهي : (جڏهن کان خبر پئي اٿم ته **گلا ڪرڻ حرام آهي**، تڏهن کان ڪنهن جي به گلا نه ڪئي اٿم. مون اميد ٿو ڪريان ته جڏهن اءُ الله تعاليٰ سان ملندس ته مون کان ڪنهن جي گلا ڪرڻ جو حساب نه وٺندو).

- حديث شريف ۾ اچي ٿو ته : (جيڪو هر نماز کان پوءِ آية الڪرسي پڙهندو ته ان کي جنت ۾ داخل ٿيڻ کان موت کان سواءِ ٻي ڪا به شيءِ نه روڪيندي) نسائي. ابن القيم رحمته الله عليه فرمائن ٿا : (مون کي شيخ الاسلام جي باري ۾ معلوم ٿيو ته انهن چيو: مون به هر نماز کان پوءِ ويسر ڀولي کان سواءِ ڪڏهن به نه ڇڏي اٿم).

☞ ڄاڻڻ ۽ عمل ڪرڻ کان پوءِ، جيڪا الله توتي نعمت ڪئي آهي ان جي دعوت ڏيڻ به ضروري آهي، پاڻ کي ثواب کان ۽ ٻين کي پلائي کان محروم نه ڪر، نبي اڪرم ﷺ جن فرمايو آهي : (جنهن ٻئي کي ڪنهن پلائيءَ جو ڏس ڏنو ته کيس به مٿس عمل ڪندڙ جيترو اجر ملندو) مسلم. ۽ پاڻ ﷺ جن فرمايو آهي : (توهان مان ڀلو اهو شخص آهي جيڪو قرآن سڪي ۽ سيڪاري) بخاري. ۽ فرمايائون : (مون کان ٻڌل ٻين تائين پهچايو، جيتوڻيڪ هڪ آيت هجي) متفق عليه. تون جيتري قدر پلائي گهڻي پڪيڙيندين اوتري قدر تنهنجو اجر وڌندو، ۽ تنهنجون نيڪيون توکي زندگيءَ ۾ به ملنديون ۽ مرڻ کان پوءِ به ملنديون رهنديون، نبيءَ اڪرم ﷺ جن فرمايو آهي : (مرڻ کان پوءِ ماڻهوءَ جو عمل ختم ٿي ويندو آهي، هنن ٽن شين کان سواءِ : هلندڙ صدقو، اهڙو علم جنهن کان فائدو ورتو وڃي ۽ صالح اولاد جيڪو ان لاءِ دعا گهرندو رهي) احمد.

روشني : اسان روزانو ڪا پيرن کان وڌيڪ سورت فاتحه پڙهندا آهيون، ان ۾ (الْمَعْضُوبِ عَلَيْهِمْ) جن تي ڏم ٿيل آهي) ۽ (الصَّالِينَ) (جيڪي گمراهن آهن) تن کان پناهه گهرندا آهيون، پوءِ به انهن جهڙا ڪم ڪندا آهيون : علم پرائڻ ڇڏي ڏيندا آهيون ته جيئن ان ڄاڻائيءَ ۾ عمل ڪيون، ائين گمراهه عيسائين سان مشابهت رکندا آهيون، يا علم ته سڪندا آهيون پر ان تي عمل نه ڪندا آهيون، اهڙيءَ طرح ڏم ٿيلن يهودين سان مشابهت رکندا آهيون!

الله تعاليٰ کان سوال آهي ته اسان ۽ توهان کي فائديمند علم ۽ چڱي عمل ڪرڻ جي توفيق نصيب فرمائي.

الله ۽ سندس رسول وڌيڪ ڄاڻن ٿا، وصليٰ الله وسلم عليٰ سيدنا وحبينا محمد وعلیٰ آله وصحبه اجمعين.

تفسير
العشر الاخير

من القرآن الكريم